ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE
Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN
Prof. Mr. A. ANEMA - Mr. Dr. E. J. BEUMER - Dr. H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Ds. J. JONGELEEN - Dr. J. W. NOTEBOOM - Prof. Mr.
V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Prof. Dr. J. SEVERIJN

TIENDE JAARGANG

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN 1934

REGISTER 10e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

		Bladz.
BAARBÉ. H. L. —	De evolutie in de internationale politiek .	145
BEEKENKAMP. Dr. C. — . .	Winkelsluitingswet	406
BOER. T. DE —	De aansprakelijkheid der Overheid voor onrechtmatige daden	351
EVERS. A. —	Herinneringen naar aanleiding van het Academisch Proefschrift van Prof. Dr. G. M. den Hartogh	362
GAAY FORTMAN. Mr. B. DE —	Curaçao	481
GERBRANDY. Prof. Mr. P. S.—	Het wetsontwerp: Verbindende kracht van ondernemersovereenkomsten	529
GROSHEIDE. Prof. Dr. F. W.—	De kerk en de hedendaagsche leer van den Staat	157
HELSDINGEN. Mr. C. C. VAN —	Het buitenlandsch verlof	345
HEUVEL. CHR. VAN DEN —	De Landbouw-Crisiswetgeving	311
JANSE. A. —	De nieuwe vorm van nominalistische wereldbeschouwing in het nationaal-socialisme	289
JANSEN MANESCHIJN. J. A. J. —	Werkloosheid en werkverschaffing . .	49, 124
MIDDELBERG. L. R. — . . .	De nagelaten geschriften van Viscount Alfred Milner; Zuid-Afrika . . .	241, 334
NES. JAC. VAN — CZN. — .	Het anti-semitisme	1, 80
NIEUWENHUIZEN. A. M. — .	Het verkeersvraagstuk	556
NOTEBOOM. Dr. J. W. — . .	Volksvertegenwoordiging, openbare orde, en Kieswet	433
PATER. Dr. J. C. H. — . . .	Machiavelli (1469—1527)	193
PLANTENGA. Mr. J. — . . .	De Wegenwet	212, 328
RUTGERS. Dr. A. A. L. — .	Het Indisch Hooger Onderwijs . . .	97, 181
RUTGERS. Dr. A. A. L. — .	Overheid en Zending	385
STELLINGA. Dr. J. R. — . .	De Volkenbond en de Republiek der Vereenigde Nederlanden	495
TERPSTRA. Mr. J. —	Een en ander over het Nijverheidsonderwijs in ons land	62, 107, 170
WAALS. J. VAN DER — . . .	Het standpunt van het Gereformeerd Schoolverband inzake het schoolartsen-vraagstuk	224, 254
ZAAL. Ds. C. VAN DER — . .	Jeugd en werkloosheid	22
ZUYLEN. Dr. W. H. VAN — .	Eenige nieuwe gegevens over de verhouding van Overheid en Afscheiding . . .	443

ALPHABETISCH ZAKENREGISTER.

Afscheiding. Eenige nieuwe gegevens over de verhouding van Overheid en —, door Dr. W. H. van Zuylen 443
Ambtenaren en het wettig overheidsgezag. (Adv.Rubr.) 368
Anti-Semitisme. Het —, door Jac. van Nes Czn. 1, 80
Autonomie. Provincie en gemeente; staatsrechtelijke en politieke zijde der gemeentelijke —; provinciale bedrijfspolitiek en de bezwaren daartegen. (Adv.Rubr.) 464

Baatbelasting; billijke bijdrage. (Adv.Rubr.) 571
Bedrijfsorganisatie en belangenvertegenwoordiging; standpunt van Dr. Kuyper. (Adv.Rubr.) 514
Belangenvertegenwoordiging; Dr Kuypers gedachte inzake een Kamer van Belangen; idee van een corporatieven staat; bezwaren van a.r. standpunt. (Adv.Rubr.) 422
Burgerlijke stand. Zondagsrust en — (Adv.Rubr.) 279
Burgerwacht. Vrijwillige — en fascistische elementen. (Adv.Rubr.) . . . 140

Corporatieven staat. Belangenvertegenwoordiging; Dr. Kuyper's gedachte inzake een Kamer van Belangen; idee van een —; bezwaren van a.r. standpunt. (Adv.Rubr.) 422
Crisisoorzaken. Crisispolitiek; —; a.r. standpunt en Planwirtschaft; richtlijnen der crisispolitiek. (Adv.Rubr.) 41
Crisispolitiek; crisisoorzaken; a.r. standpunt en Planwirtschaft; richtlijnen der crisispolitiek. (Adv.Rubr.) 41
Crisispolitiek; verlaging werkloozensteun en kosten levensonderhoud; landbouwsteun en landarbeiders; verlaging levensniveau. (Adv.Rubr.) 509
Crisispachtwet en devaluatie. (Adv.Rubr.) 573
Crisissteun aan werkloozen en bevoegdheid gemeenteraad. (Adv.Rubr.) . 575
Crisiswetgeving. De Landbouw- —, door Chr. van den Heuvel 311
Curaçao, door Mr. B. de Gaay Fortman 481

Devaluatie. Crisispachtwet en —. (Adv.Rub.) 573

Electriciteitsvoorziening. Provincie en gemeente; staatsrechtelijke en politieke zijde der gemeentelijke autonomie; provinciale bedrijfspolitiek en de bezwaren daartegen. (Adv.Rubr.) 464

Fascistische elementen. Vrijwillige Burgerwacht en —. (Adv.Rubr.) . . 140
Filiaalwinkels en warenhuizen. (Adv.Rubr.) 234

Gebed in den Raad; beginselen en toepassing. (Adv.Rubr.) 139
Groen van Prinsterer en de z.g. facultatieve staatsschool. (Adv.Rubr.) . 47
Grondwet art. 5. Overheidsdienst en revolutionaire vereeniging; benoembaarheid van vrouwen. (Adv.Rubr.) 474

Hartogh. Herinneringen naar aanleiding van het Academisch Proefschrift van Prof. Dr. G. M. den —, door A. Evers 362

Jeugd en werkloosheid, door Ds. C. van der Zaal 22

Kapitalisme. Renteverlaging van overheidswege; critiek op onjuiste beschouwingen t. a. v. —. (Adv.Rubr.) 88
Kermisvermakelijkheden. Referendum inzake toelaten —. (Adv.Rubr.) . . 278
Kiesvereeniging. Verantwoordingsplicht raadsleden t.a.v. de —. (Adv.Rubr.) 142
Kuyper. Bedrijfsorganisatie en belangenvertegenwoordiging; standpunt van Dr. —; (Adv.Rubr.) 514
Kuyper. Belangenvertegenwoordiging; Dr —'s gedachte inzake een Kamer van Belangen; idee van een corporatieven staat; bezwaren van a.r. standpunt. (Adv.Rubr.) 422

Landbouwbelang. Verkeersfonds en —. (Adv.Rubr.) 189
Landbouw-crisiswetgeving, door Chr. van den Heuvel 311
Landbouwsteun en landarbeiders. Crisispolitiek, verlaging werkloozensteun en kosten levensonderhoud; —; verlaging levensniveau. (Adv.Rubr.) 509

Machiavelli (1469—1527), door Dr. J. C. H. de Pater 193
Mechanisatie. Rationalisatie en —. (Adv.Rubr.) 266
Meerderheidsstelsel Het —, technische en politieke zijde (Rousseau, Krabbe, Stahl, Fascisme). (Adv.Rubr.) 369
Milner. De nagelaten geschriften van Viscount Alfred —; Zuid-Afrika, door L. R. Middelberg 241, 334
Monumentenzorg. (Adv.Rubr.) 461
(Zie ook Correspondentie) 525

Nationaal-socialisme. De nieuwe vorm van nominalistische wereldbeschouwing in het —, door A. Janse 289
Nationaal-socialisme en vrijheid van onderwijs. (Adv.Rubr.) 273
Nijverheidsonderwijs. Een en ander over het — in ons land, door Mr. J. Terpstra 62, 107, 170

Ondernemersovereenkomsten. Het wetsontwerp: Verbindende kracht van —, door Prof. Mr. P. S. Gerbrandy 529
Onderwijs. Groen van Prinsterer en de z.g. facultatieve staatsschool. (Adv.Rubr.) 47
Onderwijs. Het Indisch Hooger —, door Dr. A. A. L. Rutgers 97, 181
Onderwijs. Nationaal-socialisme en vrijheid van —. (Adv.Rubr.) . . . 273
Onderwijs. Opheffing openbare school; openbaar en bijzonder —. (Adv.Rubr.) 92
Onrechtmatige daden. De aansprakelijkheid der Overheid voor —, door T. de Boer 351
Onroerend goed. Schadevergoeding uit publieke kas aan eigenaar —. (Adv.Rubr.) 460
Openbare Orde. Volksvertegenwoordiging, — en Kieswet, door Dr. J. W. Noteboom 433
Overheid en Zending, door Dr. A. A. L. Rutgers 385
Overheidsdienst en revolutionaire vereeniging; benoembaarheid van vrouwen; Grondwet art. 5. (Adv.Rubr.) 474
Overheidsgezag. Ambtenaren en het wettig —. (Adv.Rubr.) 368

Planwirtschaft. Crisispolitiek; crisisoorzaken; a.r. standpunt en —; richtlijnen der crisispolitiek. (Adv.Rubr.) 41
Planwirtschaft. Rusland's —. 455

Rationalisatie en mechanisatie. (Adv.Rubr.) 266
Referendum inzake toelaten kermisvermakelijkheden. (Adv.Rubr.) . . . 278
Renteverlaging van overheidswege; critiek op onjuiste beschouwingen t. a. v. kapitalisme. (Adv.Rubr.) 88

Staatsschool. Groen van Prinsterer en de z.g. facultatieve —. (Adv.Rubr.) . 47

Verantwoordingsplicht raadsleden t. a. v. de kiesvereeniging? (Adv.Rubr.) 142
Verkeersfonds en landbouwbelang. (Adv.Rubr.) 189
Verkeersvraagstuk. Het —, door A. M. Nieuwenhuisen 556
Verlof. Het buitenlandsch —, door Mr. C. C. van Helsdingen 345
Verpleging van armlastige patienten in christelijke inrichtingen (Adv.Rubr.) 524
Verslag Dr. Abr. Kuyperstichting over 1933 . . . . . Mei-afl.
Volkenbond. De — en de Republiek der Vereenigde Nederlanden, door Dr. J. R. Stellinga 495
Volksvertegenwoordiging, openbare orde en Kieswet, door Dr. J. W. Noteboom 433
Vrouwen. Overheidsdienst en revolutionaire vereeniging; benoembaarheid van —; Grondwet art. 5. (Adv.Rubr.) 474
Vrouwen. Beroepsarbeid van — en de werkloosheid. (Adv.Rubr.) 135

Warenhuizen. Filiaalwinkels en —. (Adv.Rubr.) 234
Wegenwet. De —, door Mr. J. Plantenga 212
Wereldbeschouwing. De nieuwe vorm van nominalistische — in het nationaal-socialisme, door A. Janse 289
Werkloosheid. Beroepsarbeid van vrouwen en de —. (Adv.Rubr.) 135
Werkloosheid en werkverschaffing, door J. A .J. Jansen Maneschijn . . . 49
Werkloosheid. Jeugd en —, door Ds. C. van der Zaal 22
Werkloozen. Crisissteun aan — en bevoegdheid gemeenteraad. (Adv.Rubr.) 575
Werkloozen. Provincie en jeugdige —. (Adv.Rubr.) 427
(Zie ook Correspondentie) 525
Werkloozen-steun. Crisispolitiek, verlaging — en kosten levensonderhoud; landbouwsteun en landarbeiders; verlaging levensniveau. (Adv.Rubr.) 509
Werkverschaffing. Werkloosheid en —, door J. A. J. Jansen Maneschijn . 49
Winkelsluitingswet, door Dr. C. Beekenkamp 406
Woningwet; rooilijn en schadeloosstelling van grondeigenaren. (Adv.Rubr.) 143

Zending. Overheid en —, door Dr. A. A. L. Rutgers 385
Zondagsrust en burgerlijke stand. (Adv.Rubr.) 279
Zuid-Afrika. De nagelaten geschriften van Viscount Alfred Milner; —, door L. R. Middelberg 241, 334

BOEKBESPREKINGEN.

ANEMA. Prof. Mr. A. — . .	Grondslag en karakter van de Italiaansch-fascistische Staatsleer	286
BARTH. KARL —	Bezinning	192
BLUMBERGER. J. TH. PETRUS —	Politieke partijen en stroomingen in Ned. Indië	378
BONGER. Prof. Mr. W. A. —	Problemen der democratie, een sociologische en psychologische studie . . .	283
BRILLENBURG WURTH. Dr. G.	De Christelijke Vrijheid	580
CALCAR. R. P. VAN — . . .	Crisis en revolutie	579
COHEN STUART. Mr. A. B. —	Volksnood — Volksstrijd	96
COLIJN. Dr. H. —	Saevis tranquillus in undis. Toelichting op het a.r. beginselprogram	281
DAM. Mr. P. J. —	Schets van het privaatrecht en het strafrecht	431
DIEMER. H. —	Het Duitsch Nationaal-Socialisme	379
DIEPENHORST. Prof. Dr. P. A. —	De Eigendom	95
ELENBAAS. J. N. —	Handboek voor de beoefening van het Nederlandsch Administratief recht. Deel II. De wetgeving betreffende het onderwijs, door J. C. LIGTVOET. Deel III. De wetgeving betreffende de volksgezondheid door Mr. L. LIETAERT PEERBOLTE. Deel IV. Hinderwet e. a., door Mr. A. KOELMA	432
GRINTEN. Prof. Mr. Dr. H. P. M. VAN DER —	Verspreide Opstellen	382
GUNSTEREN. W. F. VAN — .	Calvinismus und Kapitalismus. Ein Beitrage zur Erkenntnis der Beziehungen zwischen kalvinistischer Sozial-Ethik und kapitalistischen Wirtschaftsgeist . . .	287
HOEVEN. G. W. F. VAN — en Mr. J. H. J. SCHOUTEN	De steunverleening aan werklooze arbeiders	527
HAGOORT. R. —	De Christelijk-sociale beweging. Beknopt overzicht van inrichting, beginselen en historie der christelijke organisatie van patroons en arbeiders	95
HAGOORT. R. —	Het Beginsel behouden. Gedenkboek van het Ned. Werkliedenverbond „Patrimonium" over de jaren 1891—1927 . . .	580
HARTOGH. Dr. G. M. DEN — .	Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871	283
JANSE. A. —	De nieuwe geest van de N.S.B.	381
KEIZER. Dr. G. —	De Afscheiding van 1834	477
KITTEL. GERHARD — . . .	Die Judenfrage	94
KNUVELDER. GERARD — . .	Vernieuwing van staatsbestel. Essay over de revolutie van rechts en de Katholieke staatsleer	527
LOENEN. J. W. A. C. VAN —	De gemeentewet en haar toepassing . .	528
LUTKI. WOUTER —	Italië, dat mijn hart heeft. (Gesprekken met Mussolini)	478
NIEUWENHUIS. JOAN A. — . .	Een halve eeuw onder socialisten	380

PRAAG. Mr. M. H. VAN — .	Administratie en administratief recht . .	579
PRINS. Drs. P. —	„Hitler"regime en Religie	381
PRINS. Drs. P. —	Wat wil Mussert? Iets over de N.S.B. . .	381
RITTER. Dr. P. H. — Jr. . .	Over Mussert	478
ROMEYN. Mr. Dr. H. J. — . .	Administratief recht	379
SCHILDER. A. —	Recht tot werkstaking	282
SLOTEMAKER DE BRUÏNE. Dr. M. C. —	Calvijn	380
SMEENK. C. —	Christelijk-sociale beginselen	379
VISSCHER. Prof. Dr. H. — .	De Scheiding en de Gereformeerde Gezindheid. 1834—1934.	377
VOET. Dr. M. VAN DER — .	Friedrich Naumann, een hoofdstuk uit de sociale ethiek	383
WAL. Dr. S. L. VAN DER — .	De Motie-Keuchenius	479
WIBAUT. Dr. F. M. — . . .	Ordening der wereldproductie	382
WOLF. HEINRICH —	Geschichte der katholische Staatsidee. Kaiser Augustus oder Jesus Christus? .	191
ZANDEN. Dr. L. VAN DER — .	Kerk en Nationaal-Socialisme	378

HET ANTI-SEMITISME

DOOR

JAC. VAN NES CZN.

I.

Op de conferentie van het Internationale Comité „On the Christian Approach to the Jews" (voor de toenadering van de Christenen tot de Joden), het vorig jaar in Digswell Park, Welwyn, Engeland, onder leiding van Dr JOHN MOTT gehouden, waagde ik het in een referaat over het *„Anti-Semitisme op het Continent van Europa"* het volgende te zeggen:

„In Nederland, dat mag gezegd worden, hebben wij geen anti-semitische beweging van eenige beteekenis gehad; in den laatsten tijd is er een klein gevaar, dat een geïmporteerde fascistische beweging ook anti-semitisme zal propageeren, maar wij behoeven ons daarover niet bevreesd te maken.

Met betrekking tot de Joden heeft ons Nederlandsche volk veel overeenkomst met het Engelsche volk, daar de houding tegenover de Joden steeds zeer vriendelijk was.

Ongetwijfeld is dit het resultaat van den invloed van de Calvinistische levensbeschouwing in deze landen. Het Calvinisme, dat de belijdenis van de absolute souvereiniteit Gods in heel het leven, in 't persoonlijk leven en in de kerk, in den staat en in de maatschappij, verwerkelijkt, bewaart voor een eenzijdig nationalisme. Het Calvinisme is onvereenigbaar met Anti-semitisme, is een slagboom tegen het anti-semitisme, daar het de vrijheid in de zaken der religie handhaaft."

Wij verwachtten, dat deze stoute beweringen over den Calvinistischen invloed wel tegenspraak zouden uitlokken. Maar die werd ons op dit punt volkomen bespaard, naar wij hopen niet enkel uit beleefdheid in dien internationalen kring tegenover de Engelschen en de Nederlanders.

In werkelijkheid is het opvallend, hoe in de landen met sterken calvinistischen inslag, gelijk ook b.v. Zwitserland, de behandeling der Joden gunstig heeft afgestoken, in den loop der tijden, tegenover die in andere landen.

Dit geeft ons 'n zeker rustig gevoel bij het schrijven van een artikel over Het Anti-semitisme voor *Antirevolutionaire Staatkunde,* waarvan de meeste abonné's wel de Calvinistische levens- en wereldbeschouwing zullen zijn toegedaan.

* *
*

Maar de vraag zou kunnen opkomen: Is het dan eigenlijk nog wel noodig in dit tijdschrift over deze beweging te schrijven?

Hoewel we de verantwoordelijkheid voor het verzoek aan mij om zulk een artikel ten volle aan de redactie overlaten, gelooven wij toch, in het algemeen, dat eenige historische voorlichting over het anti-semitisme ook zelfs voor antirevolutionairen in Nederland niet geheel overbodig is.

Principiëel staan positieve Christenen — en dus natuurlijk de Calvinisten — tegenover het anti-semitisme, maar praktisch hebben velen van hen toch ook nog wel een anti-semitisch adertje.

Om maar eens iets te noemen, wat kunnen ook belijdende Christenen met gemakkelijkheid spreken van: „die *vuile* Joden, die *gemeene* Joden, die *vieze* Joden, die *leelijke* Joden, die *smerige* Joden" en wat al fijne epitheta meer, zonder dat zij zich schijnen te realiseeren, welk een geweldige minachting voor de Joden zij daardoor openbaren, welk een ontzettende liefdeloosheid tegenover hun Joodsche naasten zij daardoor demonstreeren. Laat ons voor Joden maar eens lezen: Gereformeerden, Hervormden, Lutherschen, Kerstianen, of iets dergelijks: wij zouden er toch voor terughuiveren, om dan die liefelijke bijvoegelijke naamwoorden te laten staan?

Maar nu, waar 't Joden betreft, daar zijn we niet zoo kieschkeurig!

Ook heeft ons in den laatsten tijd meermalen getroffen de gemakkelijkheid, waarmee men met een algemeene frase van: „Nu, ja, maar bij de Joden was ook heel wat dat minder mooi was", afmaakt van het feit der rechtskrenking, den Joden aangedaan.

Wij maken ons sterk, dat als wij de historie laten spreken, veel van het Joodsche optreden tegenover de Christenen meer verklaarbaar wordt, hoe gezien wordt, dat de omstandigheden een stempel op

het Joodsche leven en denken hebben gedrukt, en erkend wordt, dat, wel verre daarvandaan, dat de Christenen een hooge borst zouden mogen opzetten tegen de Joden, er integendeel ook ernstige reden tot verootmoediging is om het onrecht, maar al te veel van Christelijke zijde in den loop der tijden den Joden aangedaan.

* *
*

Het anti-semitisme in zijn geheel te bespreken gaat niet in het bestek van een tijdschrift-artikel.

Eigenlijk is het anti-semitisme geheel samengeweven met de geschiedenis van de Joden in 't algemeen en die van de geheele volkerenwereld.

Het anti-semitisme is een moeilijk te definieeren beweging.

„Anti-semitisme" is een zeer samengesteld begrip, dat een religieus, economisch, politiek, sociaal en een rassen-element omvat.

In den loop der historie treedt nu het eene en dan weer het andere element sterker op den voorgrond.

Ook heeft het anti-semitisme in verschillende landen in denzelfden tijd nog wel een verschillend aanzien.

Zoo treedt b.v. in onze dagen in Duitschland meer het rassen-element en in Amerika meer het sociale element op den voorgrond.

* *
*

Wij willen in vogelvlucht het anti-semitisme in de geschiedenis der eeuwen bezien en daarbij in 't eind in 't bijzonder het rassen-anti-semitisme bespreken, dat thans het meest actueel is, terwijl wij ten slotte de vraag onder de oogen zien, wat de houding van het Christendom tegenover het anti-semitisme moet zijn.

* *
*

I. *Het anti-semitisme in vroeger tijd.*

Het anti-semitisme als zoodanig is oud. *Heel oud* zelfs.

Weet gij, waar eigenlijk al anti-semitische klanken worden vernomen?

Reeds in de dagen vóór Israël's volksbestaan!

Sla slechts eens even op Genesis 26.

Daar leest gij in de verzen 12 tot 17 het volgende over het verblijf van Izak, den patriarch Israëls, in het land van Abimelech, den

koning der Filistijnen: „En Izak zaaide in datzelve land, en hij vond in datzelve jaar honderd maten; want de Heere zegende hem.

En die man werd groot, ja, hij werd doorgaans grooter, totdat hij zeer groot geworden was.

En hij had bezitting van schapen en bezitting van runderen, en groot gezin, *zoodat hem de Filistijnen benijdden.*

En al de putten, die de knechten van zijnen vader, in de dagen van zijnen vader Abraham, gegraven hadden, die stopten de Filistijnen, en vulden dezelve met aarde.

Ook zeide Abimelech tot Izak: Trek van ons; *want gij zijt veel machtiger geworden dan wij.*

Toen toog Izak van daar, en hij legerde zich in het dal van Gerar, en woonde aldaar."

Ziet gij wel: het anti-semitisme! En wel in den vorm, waarin het zich telkens weer vertoont: die van den gloeienden naijver!

De Filistijnen *benijdden Izak.*

„Weg Izak! gij groeit ons boven 't hoofd!" zei Abimelech.

Maar dat verdrijven had deze goede zijde, dat Izak, dat wat vroeger niet van hem verhaald is, nu gaat doen: hij gaat als priester den Heere, den God van zijnen vader Abraham, dienen.

Eerst na het verblijf toch in Gerar gaat hij een altaar bouwen en den naam des Heeren openlijk aanroepen. De nijd der vijanden was een tuchtiging Gods, om hem op den goeden weg te brengen.

Zien wij niet — maar dan in het groot! — ook in Egypte de werking van het anti-semitisme van den naijver?

Israël wordt in de eeuwen na Jozefs dood den Egyptenaren te groot, te machtig.

Toen kwam de onderdrukking.

Maar die onderdrukking was goed ter voorbereiding voor het gaan naar Kanaän ,naar 't beloofde land! Heeft het daar tijdelijk rust gehad, die rust was, om Israëls eigen zonden, niet blijvend.

Ook na den terugkeer uit de Babylonische ballingschap bleef Israël niet voorgoed in Kanaän. Scheen het uiterlijk de Wet te vervullen, innerlijk raakte het in verval, en 't gevolg was, dat het zijn Messias, toen Hij kwam, niet aannam, maar verwierp, en dat als straf Gods Jeruzalem verwoest werd, de tempel in puin werd gestort en de ballingschap der eeuwen aanving.

* *
*

In dien bangen goeloes-nacht nu, in dat eeuwenlange exiel, zien wij telkens weer, hoe de Joden, door God niet vergeten, tot eere komen, maar dan daarna weer onder den ontzettenden nijd der volken te lijden hebben.

Niet 't minst in de Middeleeuwen, de donkere, was het één nacht van verschrikking voor de Joden! De kruistochten, onder den kreet: „God wil het!" ondernomen, werden benut door de kruisvaarders om de gruwelijkste wreedheden te bedrijven tegenover de Joden, die men op zijn weg van het Westen naar het Oosten van Europa ontmoette.

Schaamrood moet het gelaat der Christenen ook nu nog overtrekken, als zij het bedenken, dat in Christus' naam, door hen, die er zich op verhieven, dat zij in het licht des kruises toefden, het den Joden in de schaduw van het kruis zoo bang werd gemaakt.

Reeds in Frankrijk, in *Rouaan,* dreven de kruisvaarders de Joden in de kerken, en zetten hun het zwaard op de borst, onder den kreet: „de dood of de doop!" om hen met geweld te dwingen het Joodsche geloof te verzaken.

Maar veel schrikkelijker maakten zij het, toen zij in Duitschland kwamen.

Toen zij *Trier* naderden, greep de Joden daar zulk een vrees aan, dat twee Joodsche meisjes zich in den Moezel stortten, liever stervend, dan in de handen der Christenen te vallen.

Ook namen moeders hare kinderen aan de borst, verzwaarden zich met steenen, en sprongen van de brug in den stroom.

In *Spiers* kwamen de „mannen van den heiligen strijd" op Sabbath aan.

Tien Joden vielen hun in handen.

Zij werden naar de kerk gesleept, om gedoopt te worden, weigerden standvastig en ondergingen den marteldood.

Maar... dit was nog slechts een voorspel van wat komen zou!

* *
*

Enkele dagen later waren de kruisvaarders in Worms. De bisschop aldaar, ALLEBRANDUS, liet een deel der Joden een toevlucht vinden in zijn paleis.

De niet-beschermde Joden werden gedood, tenzij zij zich wilden laten doopen.

De huizen der Joden werden geplunderd.

Acht dagen later kwamen echter ook nog de Joden in het bisschoppelijk paleis aan de beurt.

De bisschop verklaarde hun, dat hij, tenzij zij zich aan den doop onderwierpen, hen niet langer kon beschermen. De opgeslotenen vroegen tijd om beraad.

Met de vijanden voor de deur werd hun die toegestaan. En — toen de soldaten de deuren eindelijk openden, vonden zij de Joden, badend in hun bloed.

Liever dan door de moordenaars te vallen, hadden ook zij zichzelf van 't leven beroofd.

800 Joden, uit 140 gezinnen, stierven daar.

En jaarlijks gedenkt de Joodsche gemeente te Worms hen als „heiligen", die hun geloof stelden boven hun leven.

* *
*

Daarna ging de tocht naar Mainz, waar 700 Joodsche lijken uit het bisschoppelijk paleis, waarbinnen men vergeefs de wijk had genomen, werden uitgedragen, allen gedood door eigen Joodsche hand of door de kruisvaarders!

Wij willen hier iets overnemen uit een Joodsche kroniek uit die dagen, waarin een aangrijpende beschrijving voorkomt van het bloedbad in Mainz, op Dinsdag 27 Mei 1096.

Wij vinden die in een in het Duitsch onder den veelzeggenden naam *„Edom"* uitgegeven boekje, dat verschillende berichten van Joodsche getuigen en tijdgenooten over de Jodenvervolgingen tijdens de kruistochten, over het religieus getinte anti-semitisme dus, geeft.

„O, zoo lezen wij in die kroniek, „wee over dezen Dinsdag 3 Siwan, waarop de vijanden binnendrongen, over dezen dag der donkerheid.

Moge de duisternis hem verslinden!

God in den hemel vrage niet naar dezen dag, en geen licht strale er over!

Wee hem, op welken wij den nood onzer ziel zagen!

Waarom hebt gij uw glans niet verduisterd, gij sterren?

Waarom hebt gij uw licht niet ingehouden, dat het niet scheen over de vijanden bij hun vernielingswerk?

Als de zonen des heiligen verbonds zagen, dat het droevig lot onafwendbaar was, daar de vijanden overwonnen hadden en binnendrongen in den hof, riepen zij allen tegelijk, grijsaards en jongelingen, meisjes en kinderen, tot hun Vader in den hemel, en weenden over zich en over hun leven!

Maar zij onderwierpen zich aan het gericht des hemels en spraken tot elkander: „Laat ons sterk zijn, en het juk der heilige godsvrucht dragen! Want slechts voor een oogenblik zullen de vijanden ons dooden, en slechts met de lichtste van de vier doodstraffen, door het zwaard — wij echter zullen leven, onze zielen zullen in den hof van Eden vertoeven, in het licht der verheerlijking, altijd en eeuwig."

En verder spraken zij in overgegevenheid des harten: „Het is het laatste besluit, om het wezen en den wil des Heiligen, geloofd zij Hij, en geloofd zij Zijn heilige Naam, niet te wederstaan. Hij heeft ons Zijne Wet gegeven, en ons bevolen, ons voor de eenheid van Zijn heiligen Naam te laten dooden.

Heil ons, als wij Zijn wil doen!

Heil ieder, die zulk een dood sterft!

Hij zal de wereld der duisternis met de wereld des lichts, de wereld des lijdens met de wereld der vreugde, de vergankelijkheid met de eeuwigheid verwisselen!"

En toen riepen allen met luider stem, als één man: „Nu mogen wij niet langer dralen, want de vijanden zijn reeds over ons. Laat ons ons haasten, en onszelf den Heere offeren. Wie een slachtmes heeft, beproeve het, of het niet schaardig is, en slacht eerst ons, en dan zichzelf, aan zijn hals of stoote zich het mes in het lichaam!"

... En de vrouwen gordden hare lendenen met kracht en slachtten eerst haar zonen en dochteren en daarna zichzelf.

Ook vele mannen grepen moed en slachtten hunne vrouwen en kinderen.

Teedere, zachte vrouwen slachtten haar lievelingskind. En bruiden en bruidegoms blikten door het venster en riepen: „Zie op ons, onze God, wat wij doen, om Uwen grooten Naam, om U niet met den Gekruisigde te moeten verwisselen."

De een slachtte, de ander werd geslacht.

En de bloedstroomen vloten samen, en het bloed der mannen vermengde zich met dat hunner vrouwen, het bloed der vaders met dat hunner kinderen, het bloed der broeders met dat hunner zusters, het bloed der leeraars met dat hunner leerlingen, het bloed der bruidegoms met dat hunner bruiden, het bloed der kinderen en zuigelingen met dat hunner moeders! Allen, allen werden zij gedood, geslacht om de eenheid van den verheven en vreeslijken Goddelijken Naam!" —

Tot zoover deze kroniek.

Er is zeker geen enkel Christen, die niet met ons erkent, dat bij 't lezen daarvan den Christenen de haren van afschuw en ontzetting en van bittere schaamte ten berge moeten rijzen, wijl zulk een leed, nog wel onder het noemen van den naam van God en van Christus, over Joden werd uitgestort!

En nog rustte niet der kruisvaarders moordlust!

Na Mainz kwamen meerdere plaatsen nog, waar den Joden gelijk lot trof.

* *
*

Ook na de kruistochten is nog menig bloedbad onder Joden aangericht door het religieuze anti-semitisme, dat de Roomschen aandreef, om den kruisdood van den Heere Jezus op de Joden te wreken.

Zeker, 't moet toegegeven, van Roomsche zijde, en met name door Paus INNOCENTIUS IV, in een bul in 1247, is ook wel tegen dat anti-semitisme opgetreden.

Maar ... om eenige cijfers slechts te noemen: in 1348 werden alleen in Straatsburg 600 brandstapels voor Joden opgericht; JAN VAN ARRAGON beroemde er zich op, 50.000 Joden te hebben omgebracht; anderhalve eeuw later (in 1492) drijven FERDINAND en ISABELLA 300.000 nijvere en kunstvaardige onderdanen uit hun land, wien men geen andere misdaad kon ten laste leggen, dan dat zij zonen en dochteren Abrahams waren, en waarvan er duizenden en nog eens duizenden van gebrek en ellende stierven, en — om niet meer te noemen — TORQUEMADA, de Groot-Inquisiteur, heeft er, hij alleen, bij de 100.000 doen vermoorden, alles ter eere Gods, „ad majorem Dei gloriam"!

* *
*

Men gevoelt, welk een verkeerden indruk deze martelingen, in Christus' naam aan hen voltrokken, den Joden moesten geven van onzen Heere Jezus Christus.

Wij kunnen het ons zóó best verklaren, hoe de Joden een afschuw kregen van de Christelijke wereld, waarin zij de onmenschelijke vervolgingen slechts konden afkoopen met den doop.

Wij huiveren bij de gedachte, dat Joden en Jodinnen, zich vleiend met de hoop op het ware leven buiten den gekruisigden Messias, den dood door eigen hand zochten.

Maar toch, wij moeten den moed der Joden bewonderen, die — zij het dan ook, dat zij een valsche voorstelling hadden van de verhouding van hun God tot Jezus, den Gekruisigde, dien zij niet als Zoon van God en veel minder nog als God wilden erkennen — hun den dood deed verkiezen boven de afzwering van hun geloof!

Wij kunnen het ons goed begrijpen, hoe de Joden, waarvan velen in dien tijd met geesel en zwaard door soldaten, onder aanvoering van een geestelijke met een kruisbeeld, werden gedreven naar de doopvonten, almeer een hartgrondigen afkeer kregen van dien doop in den naam ook van Christus, en het zich laten doopen van een Jood als het hoogste verraad aan het Jodendom bleven beschouwen.

Zoo kunnen wij het ook gemakkelijk verstaan, dat in de Oost-Europeesche landen, waar millioenen Joden leven, en waar op de kruispunten der wegen dikwerf groote kruisbeelden zich verheffen, Joodsche kinderen ervoor terughuiveren, om in de schaduw, geworpen door zulk een kruisbeeld, te komen, en dat volwassen Joden, bij het voorbijgaan ervan, op den grond spuwen, en de woorden prevelen: „Vervloekt zij hij, die een nieuwen godsdienst heeft gemaakt!"

Waarlijk, de waarschuwing, die LUTHER, in zijn bekende, gespierde, ietwat ongekuischte taal, deed hooren in zijn boek *„Dat Jezus een geboren Jood is"*, was niet geheel misplaatst.

Wij lezen daar: „Onze narren, de pausen, bisschop, sophisten en monniken, de grove ezelskoppen, hebben totnutoe zóó met de Joden gehandeld, dat wie een goede Christen geweest is, wel een Jood had willen worden. En als ik een Jood geweest was, en ik had gezien, hoe zulke lummels en knevels het Christengeloof regeeren en leeren, zoo ware ik eerder een zwijn geworden, dan een Christen."

* *
*

II. *Het anti-semitisme in later tijd en inzonderheid het rassen-antisemitisme.*

Scheen na de Fransche revolutie, die de zgn. „menschheidsrechten" predikte, er een betere tijd voor de Joden te zullen aanbreken en werd hun allengs in de meeste landen van Europa het volle burgerrecht toegekend, de rust kwam niet voor hen.

Het anti-semitisme verhief zich weer.

Het vond voedsel in den invloed, dien Joden, nu zij in vollen zin landsburgers werden, allengs op publiek terrein, dank zij hun superieuren intellectueelen aanleg, gingen oefenen.

Niet alleen in Duitschland en Oostenrijk openbaarde zich het herlevende anti-semitisme (in Rusland heeft het anti-semitisme steeds gedurende het Czaren-regiem stand gehouden, gelijk ook in Roemenië tot den tegenwoordigen tijd toe) maar toch in die landen voornamelijk.

In de 80er jaren der vorige eeuw is er een geweldige strijd tegen de Joden in Midden-Europa ontketend. Die strijd werd meest gevoerd van de zijde der niet-streng-religieuzen.

Maar toch — wij kunnen het niet ontkennen — ook ernstige Christenen lieten zich verleiden, om mee te doen met het „hep! hep!"-geroep tegen de Joden!

De leider der Christelijke sociale partij dier dagen in Duitschland, de gewezen Berlijnsche hofprediker Dr. ADOLF STÖCKER, heeft, helaas! als donkere plek in zijn overigens aan licht zoo rijke leven aan te wijzen, dat hij de Joden niet naar den eisch der Christelijke liefde tegemoettrad, dat hij, te veel generaliseerend — de groote fout tegenover de Joden, waarop men telkens weer stuit! — in zijn beoordeeling van den toestand in zijn land wat betreft der Joden invloed, de Joden onbillijk behandelde.

Men vergat, dat de Joden, wier invloed men duchtte, de emancipatie, het recht om volwaardig staatsburger te zijn, niet *genomen*, maar *gekregen* hadden.

* *
*

Het herlevend verzet tegen de Joden ging niet het minst uit van de Roomsche geestelijkheid.

Paus PIUS IX gaf in 1873 in een toespraak het sein tot de anti-Joodsche beweging.

Spoedig volgden de bladen in Italië.

En weldra de geheele ultra-montaansche pers.

Kort daarna gaf Prof. ROHLING in Weenen zijn: „De Talmoed-Jood" uit, dat al de valsche beschuldigingen, die, aan het einde der 17e eeuw, door EISENMENGER in zijn „Ontdekt Jodendom" (Entdecktes Judentum) tegen de Joden geuit waren, op grond, zoogenaamd, van den Talmoed, weer herhaalde.

In Westfalen werd daarop in 1883 door zekeren AÄRON BRIMAN, die zich achter den pseudoniem Dr. JUSTUS verborg, een nieuwe *„Jodenspiegel"* uitgegeven, waarin alle tegen de niet-Joden gerichte geboden uit den *„Sjoelchaan Aroekh"*, het in het laatst der 15e eeuw door JOZEF KARO saamgelezen Joodsche plichtenboek, als nog voor de Joden dier dagen geldend werden opgedischt.

Daarna werd het volk opgeschrikt door de, insgelijks door ROHLING en JUSTUS, leugenachtig voorgestelde moordzaak van Xanten (1892).

waardoor bewezen zou zijn, dat de Joden nog Christen-bloed als een Gode welgevallig offer zouden noodig hebben, bij welk proces (gelijk bij andere van dergelijken aard, als de Beilis-zaak nog in 1911—13 in Kiew) men eigenlijk niet weet, waarover men meer verbaasd moet zijn: over de brutaliteit van de aanklagers, die hun leugenachtige aanklacht fabriceeren, of over de lichtgeloovigheid der menigte, die zich door zulk een aanklacht nog waarlijk in vollen ernst laat verontrusten.

* *
*

Het anti-semitisme der voorlaatste decenniën van de vorige eeuw, dat zich door dergelijke middelen, onder leiding van onbeduidende leiders, invloed trachtte te verwerven, en door mannen van hoog aanzien en algemeen erkende geleerdheid als Prof. FRANZ DELITZSCH, Prof. HERMANN STRACK, Dr. GUSTAV DALMAN in zijn onwaarachtigheid aan de kaak gesteld werd, kon zich geen blijvenden invloed nog op het volk verwerven.

Toch liet het zijn sporen na.

Het werkte mee tot de vergiftiging van de volksziel ten opzichte van de beschouwing der Joden.

* *
*

Dat vroegere anti-semitisme was slechts een voorspel van het huidige rassen-anti-semitisme, dat vooral is gewekt en versterkt door de nationale vloedgolf, die in den oorlogs- en na-oorlogstijd zich heeft verheven.

Wij zouden ons echter vergissen, als wij meenden, dat dit rassen-anti-semitisme zijn bakermat in het na-oorlogsche Duitschland had.

Neen, het is geboren in Frankrijk.

De geestelijke vaders ervan zijn GOBINEAU en RENAN, gelijk door Dr. W. TEN BOOM in zijn dissertatie: *„Die Entstehung des modernen Rassen-Antisemitismus (besonders in Deutschland)"* Leipzig, 1928 in het licht is gesteld.

Maar — heeft het Fransche rassen-anti-semitisme een snellen dood gevonden door het geruchtmakende *Dreyfus-proces,* dat in 1906 volledig eerherstel bracht aan den Joodschen officier, ALFRED DREYFUS, die, van spionnage ten behoeve van Duitschland beschuldigd, in December 1894, onschuldig tot degradatie en levenslange verbanning

naar het Duivelseiland was veroordeeld, voor de herziening van welk vonnis vooral gestreden is door EMILE ZOLA en CLEMENCEAU — in Duitschland heeft het rassen-semitisme zich, vooral na den laatsten wereldoorlog, sterk ontwikkeld.

* *
*

En — het is droef, maar waar! — in zijn bestrijding van de Joden grijpt dat anti-semitisme ook nu weer gretig naar de oude wapenen: *leugen en bedrog!* De „Jodenspiegel" van Dr. JUSTUS doet weer opgeld. ROHLING wordt als strijder voor de waarheid uitgeroepen en zijn „Talmoed-Jood" herdrukt.

Het als een werk vol vervalschingen bewezen *„De protocollen van de wijzen van Sion"* wordt weer alom ten verkoop aangeboden en Joodsche winkeliers zijn zelfs gedwongen geworden er hun etalages mee te vullen.

Hoezeer men zich niet schroomt tot tekstvervalsching ook nu weer de toevlucht te nemen, moge blijken uit het feit, dat Minister GOEBBELS den overleden beroemden historicus MOMMSEN de woorden in den mond legt dat de Joden *de gist der ontbinding* waren. Terwijl MOMMSEN, die, n. b.! zelf lid was van de „Vereeniging tot afweer van het anti-semitisme", eene vereeniging, die bij de gelijkschakeling in Duitschland natuurlijk ook moest verdwijnen, juist gezegd heeft in zijn: *Auch ein Wort über unser Judentum* (ook een woord over ons Jodendom), dat het Jodendom vanouds een *werkzame* gistingsstof was van kosmopolitisme.

Zelfs heeft MOMMSEN het als een leiding der Goddelijke voorzienigheid beschouwd, dat er Joden in Duitschland woonden. Hij schreef het toch in de daar juist vermelde brochure, waarin hij de Joden in bescherming neemt tegen het anti-semitisme, op pag. 10, dat „de voorzienigheid veel beter weet dan Stöcker, waarom het Germaansche metaal voor zijne ontwikkeling met een paar procent van Israël moest worden vermengd."

Dit ééne citaat reeds moge voldoende zijn, om het bewijs van vervalsching, den Joden ten nadeele, ook nog in onze dagen door verantwoordelijke regeeringspersonen in Duitschland te leveren.

* *
*

Om te doen gevoelen, in welk gezelschap wij ons bevinden temidden van de rassen-anti-semieten, willen wij een en ander aanhalen uit het

beruchte boek van den anti-semietischen leider Dr. ARTUR DINTER: *Die Sünde wider das Blut* (de zonde tegen het bloed).

Dit boek beleefde kort na elkaar tal van drukken en werd in korten tijd in 100.000 exemplaren verspreid. Het is echter een werk, waarover in Christelijken kring niet met waardeering mag gesproken worden.

Het is in één woord *een vreeselijk boek!*

Professor STRACK zei er eens van, dat het was: een zonde tegen de kunst, een zonde tegen de wetenschap, en een zonde tegen het vaderland: maar hij had er gerust aan toe mogen voegen: een zonde tegen de religie.

't Is een tijd-roman.

Een tendenz-roman tegen de Joden!

Getracht wordt, de Joden zoo slecht mogelijk voor te stellen. Vooral wordt erin gewaarschuwd tegen bloedmenging in huwelijken tusschen Joden en niet-Joden.

De schrijver, die de Joden zoo zwart mogelijk maakt, geeft blijk, zelf ook niet zoo heel hoog staande zedelijke beseffen te hebben.

Dr. DINTER heeft zijn werk opgedragen aan den schrijver HOUSTON STEWART CHAMBERLAIN, die het geruchtmakende werk: *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* (de grondslagen der 19e eeuw) in 't licht gaf.

Deze CHAMBERLAIN was een felle anti-semiet. Hij heeft in 't bijzonder ook nadruk gelegd op de beteekenis van het ras.

De bedoeling van zijn werk is, het Arische of Indo-Germaansche ras te verheerlijken, en wel in het bijzonder den Germaanschen stam en, nog meer gespecialiseerd, het Duitsche volk.

CHAMBERLAIN steekt, onder nawerking van de kracht, door Duitschland in den Fransch-Duitschen oorlog ontwikkeld, de trompet ter eere van het Duitsche volk.

Duitschland staat voor hem, den schoonzoon van den Duitscher RICHARD WAGNER, aan de spits der volken. Om de Duitschers te verheerlijken, en daartegenover het semietische ras en wel met name het Joodsche volk omlaag te halen, ontziet CHAMBERLAIN zich niet, den Heere Jezus Christus buiten het Joodsche volk te plaatsen, en te willen beredeneeren, dat Jezus een Ariër moet geweest zijn.

* *
*

DINTER nu is een echt geesteskind van CHAMBERLAIN. Luistert slechts waartoe DINTER komt, volgens zijn eigen getuigenis, als resultaat van de bestudeering van CHAMBERLAIN's werk.

Op pag. 430 en 431 van zijn: *Die Sünde wider das Blut(* 12e druk, 1920) lezen wij, als een uitlating van DINTER zelf:

„Het ras is alles.

Het is niet slechts de sleutel tot de geschiedenis der menschheid, der volken en familiën, maar ook tot de persoonlijkheid van den enkelen mensch.

Alles wat ik ben, gevoel, denk, wil, wat in mij geworden is, wordt en worden kan, dank ik enkel en alleen aan mijn ras.

Het ras is, naast mijn religie, het hoogste en heiligste, dat ik bezit.

Ja, mijn religie bezit ik slechts door mijn ras, dat mij mijn religie mogelijk maakt, en zoo het diep innerlijk verstaan voor haar ontsluit.

Ras en religie zijn één!"

En op pag. 163—164 staat het:

„Deze onverzoenlijke geestelijke tegenstelling tusschen Jezus en de Joden kan slechts uit de tegenstelling hunner rassen verklaard en begrepen worden, want de aard van ons voelen en denken staat nu eenmaal in de innigste betrekking en wisselwerking tot den aard van ons bloed en van onze zenuwstof.

Gelijk een wilde pruimeboom altijd wilde pruimen en nooit appels of peren draagt, zoo kan de kostelijke vrucht van de leer van Jezus nooit op den Joodschen stam gegroeid zijn.

En inderdaad is er een geheele rij van aanknoopingspunten, ja zelfs bewijzen voor, dat Jezus niet een Jood, maar een Ariër, of, wat hetzelfde is, een Indo-Germaan was.

Jood was hij slechts wat zijn opvoeding en zijn godsdienstige belijdenis betreft, maar nooit en nimmer, wat zijn ras aangaat."

DINTER tracht dan verder op CHAMBERLAIN's voetspoor, uit het feit, dat Jezus Christus vooral vertoeft in Galilea, dat Jesaja (c. 8 : 23) „Galilea der Heidenen" noemt, te betoogen, door een gansch onhoudbare, aan allen wetenschappelijken ernst gespeende opeenstapeling en vedraaiing van allerlei gegevens, dat de Heere Jezus niet tot het Joodsche volk kan behoord hebben, maar tot de bewoners van Galilea, volgens hem Amorieten, die — schrikt niet! — oorspronkelijke Ariërs zouden geweest zijn.

En wat zegt DINTER van Jezus' discipelen?

Wij worden dat gewaar op p. 172 van zijn aangehaalde werk, in de woorden:

„Ook de jongeren van Jezus waren op één na Galileërs (dat wil dus zeggen: geen Joden! v. N.). Huis en familie, vermogen en zaken te verlaten, om een innerlijke roeping, om een broodloos ideaal na te volgen, dat krijgt geen Jood tot op den huidigen dag klaar. De eenige Jood onder Jezus' jongeren was Judas Iskarioth, en die heeft hem verraden."

(Met een schijn van recht, maakt hij de tegenstelling tusschen Judas en de andere apostelen als Galileër en niet-Galileër, wijl men wel meent dat Judas Iskarioth beteekent Judas, de man van Karioth, een plaatsje in Judea, niet ver van Hebron).

* *
*

DINTER plaatst niet slechts Jezus en de meesten Zijner discipelen buiten het Joodsche volk, maar ook zelfs de oud-Testamentische profeten worden door hem aan het Jodendom ontnomen.

Hoort slechts, hoe hij (a. w. p. 172) het verder getuigt:

„Evenmin als Jezus en de jongeren, die hem trouw bleven, Joden waren, evenmin waren het de meeste profeten van het Oude Testament."

En over het Woord Gods van het Oude Testament laat hij zich (op p. 175) aldus uit:

„Het Oude Testament is een ondubbelzinnig dagboek van deze Joodsche liegerijen en bedriegerijen, en ons wordt in de school geleerd, dat het de grondslag zou zijn van het Nieuwe Testament, en dat Jezus Christus zijn vervuller is.

Jezus Christus is integendeel de vernietiger van het Oude Testament, en het daar verheerlijkte handelen, de verwoester en verbreker van het geheele Joodsche materialisme, van de uit de laagste hebzucht en eigenliefde, heerschzucht en machtshonger samengestelde historische grondslagen van het Jodendom."

Dr. DINTER laat niet onduidelijk uitkomen, dat de meeningen, die hij zijn romanheld in den mond legt, zijn persoonlijke overtuiging zijn.

Openlijk komt hij in een aanteekening, die hij zelf op zijn boek geeft (op pag. 372) ervoor uit, dat hij het geheel eens is met den anti-semietischen schrijver THEODOR FRITZSCH, die zich zelfs vermeten heeft, een werk uit te geven onder den godslasterlijken titel: „De valsche God, bewijsmateriaal tegen Jahweh". DINTER noemt dit een voortreffelijk boek.

DINTER schaart zich dus geheel aan de zijde van iemand, die Israëls God den valschen God durft noemen!

* *
*

Ook HITLER, in zijn bekende: „Mein Kampf" (Mijn strijd) miskent ten eenenmale de plaats, die Israël in de geschiedenis der wereld als drager van de openbaring God heeft gekregen.

Op pag. 335 v.v. van dat werk zegt HITLER het toch, dat het Jodendom nooit een religie is geweest, maar altijd een volk met bepaalde raseigenschappen.

Alles, ook in godsdienstig opzicht, hebben de Joden, volgens HITLER, gestolen.

„Idealisme in iederen vorm ontbreekt den Jood", zoo zegt hij, „en daarom is ook het geloof aan het hiernamaals den Jood volkomen vreemd."

Wij behoeven hier niet veel aan toe te voegen.

Ieder gevoelt, hoe hier de „sterke man" zich schuldig maakt aan vergrijp tegen de waarheid van Gods Woord, dat ons wel degelijk het volk Israëls teekent als het volk, waaronder de Heere Zijn goddelijken Naam en Zijn openbaring heeft bekend gemaakt, en als een volk, welks geloovige kinderen in blij geloof uitzagen naar de zaligheid aan de overzijde van het graf!

* *
*

Wij hebben al deze getuigenissen van DINTER en HITLER u laten hooren, om te meer te doen beseffen, in welk gezelschap zij zich begeven, die, bedekt of openlijk, zich willen scharen in de rijen van de huidige rassen-anti-semieten.

Daar is een verheerlijking van het ras boven de religie. Een verwerpen van Gods Woord.

Een onttronen van den waren God!

Een smaden van onzen Heere Jezus Christus.

* *
*

Hebben wij voldoende in het bovenstaande gezien, wat het rassen-anti-semietisme *is*, over wat het *doet* in onzen tijd, kunnen wij kort zijn.

Dat is ons bekend uit de dagbladen.

Wij hebben het dagelijks weer gelezen, hoe den Joden het recht ont-

zegd wordt — tenzij dan, dat zij frontsoldaat zijn geweest — om als Duitsch staatsburger op te treden en hoe hun de bestaansmogelijkheid op allerlei wijs belemmerd wordt.

De Joden worden gestooten uit de publieke ambten. Op het gebied van den handel hebben zij niet gelijke rechten als anderen.

Joodsche zaken worden geboycot.

Lag het aan de anti-semieten, de Joden zouden moeten verhongeren, gelijk ook het: „Juda verrecke" een geliefkoosde uitdrukking van hen is.

En dat niettegenstaande het feit, dat in den jongsten wereldoorlog de Joodsche burgers zij aan zij streden met de andere Duitschers voor wat de meesten ook onder de Joden met trots vaak noemden hun *„Duitsche vaderland"*.

Wij willen hier eenige cijfers geven ten bewijze, dat de Joden werkelijk meegestreden hebben.

Volgens gepubliceerde gegevens van een betrouwbare enquête, die is ingesteld, zijn er in 1914 van de 555.000 Duitsche Joden 96.000 in den krijg gegaan, dus ongeveer een zesde deel. Meer dan 12.000, dus meer dan $12^1/_2$ %, van dezen zijn gesneuveld.

322 gewone Joodsche officieren zijn gevallen. Daar komen nog bij 185 gesneuvelde Joodsche officieren van gezondheid. Verder zijn er 35.000 Joodsche soldaten gedecoreerd. 23.000 Joden zijn er bevorderd.

En van de Joodsche soldaten, die vroeger geen officier konden worden, zijn er tijdens den oorlog meer dan 2000 tot officier bevorderd.

Meer behoeft niet gezegd te worden, om te doen beseffen, dat in het licht van de offers voor het Duitsche vaderland, door de Joden gebracht, de tegenwoordige behandeling in Duitschland schromelijk onrechtvaardig en ondankbaar is, een schandelijke hoon, den Joodschen gevallenen aangedaan!

Zoo zijn er op 't oogenblik in Duitschland vele Joden in droeve omstandigheden, in onrust en angst, overgegeven aan lijden naar lichaam en geest, die bij dit alles nog treuren om het verlies van hun zonen, hun echtgenooten, hun vaders en hun broeders, die op de slagvelden vielen als Duitsche soldaten, velen met „het ijzeren kruis" op de borst.

* *
*

Er moeten ook in ellende vele Joodsche geleerden, die hun leven in dienst van de cultureele verheffing van de Duitsche jeugd gesteld hebben.

Dat de Joodsche geleerden werkelijk zich naam wisten te maken in de wereld, dat moge blijken uit het feit, dat in 1932 van de 44 Duitsche Nobelprijs-dragers er 8 Joden waren.

Terwijl de Joden in Duitschland slechts 1 % der bevolking uitmaakten, vormden de Joodsche Nobelprijs-dragers 18 % van het geheel der Duitsche Nobelprijs-dragers.

En het is een smaad, aan cultuur en wetenschap aangedaan, het is iets, waarmee de Duitschers zich belachelijk hebben gemaakt, dat in het vorige jaar in Duitschland brandstapels zijn opgericht voor de boeken van Joodsche schrijvers.

Zonder de Joden zou Duitschland niet zijn, wat het geworden en gebleven is.

* *
*

Of er dan onder de Duitsche Joden ook niet velen waren, die een verderfelijken invloed op het volk in geestelijk opzicht uitoefenden?

Wij willen en wij kunnen het niet ontkennen.

Maar dezen waren niet slechter ,dan de vele ras-echte Duitschers, die ook in geestelijk opzicht verderfelijke theorieën onder het volk uitdroegen.

Wat betreft het verwijt, dikwerf tegenover de Joden in Duitschland geuit, dat zij de zedenbedervers waren, dat de meest perverse lectuur van Joodsche drukkerijen kwam, dat de Joden de laagstaande tingeltangels en de demoraliseerende bioscopen exploiteerden, zoo moeten wij dit wel bedenken, dat, aangenomen al, dat werkelijk onder die uitgevers en exploitanten een hoog percentage Joden was, de schuld voor het bederf onder het volk toch hun niet uitsluitend kan geweten worden.

Onder een volk met hoogstaande zedelijke beseffen zou een verderfelijke pornografische litteratuur geen lezers vinden en zouden laagstaande plaatsen van vermaak niet in trek zijn.

Dat deze litteratuur ingang vond en dat die vermakelijkheden bezocht werden, wijst op een reeds bestaande demoralisatie, waarvan door gewetenlooze uitgevers en exploitanten gebruik is gemaakt. Wij willen Joodsche uitgevers van gemeene lectuur en Joodsche exploitanten van vermakelijkheden van slecht allooi volstrekt niet vrij pleiten, maar wij willen wijzen op de eenzijdigheid, om hun alleen de schuld te geven van het geestelijk verval in Duitschland.

Ware niet het na-oorlogsche Duitschland innerlijk zoo vreeselijk

verdorven geweest, dan hadden door gewetenlooze uitgevers en exploitanten niet zulke goede zaken kunnen gemaakt worden.

* *
*

En als wij nagaan, dat er bij de voorlaatste verkiezing in Duitschland 6 millioen stemmen alleen op de communisten werden uitgebracht, terwijl er — grooten en kleinen samengeteld — nog geen 600.000 Joden met burgerrecht in Duitschland woonden, terwijl van deze Joden nog een groot deel tot de uitgesproken tegenstanders van de communisten behoorde, dan gevoelen wij de onbillijkheid, om alle Joden, wegens de verwantschap van sommigen onder hen met communisten, als gevaarlijk voor den Staat te willen verklaren!

Wij mogen niet uit het oog verliezen, dat de orthodoxe Joden op denzelfden principiëelen grondslag als de positieve Christenen, op grond van het vijfde gebod, zich stellen tegen elk communistisch drijven!

Jodendom en communisme zijn niet identisch. Wie dat beweert, doet den Joden schandelijk onrecht.

Zeker, er zijn vele ontbindende elementen onder de godsdienstlooze Joden. Maar hierbij moeten we ook wel bedenken, dat er wisselwerking is tusschen den afval onder het Jodendom en den afval in de rijen der Christenen.

Van de afvallige Christenen komen velen bij de uiterste revolutionairen terecht, en van de afvallige Joden eveneens. De Joden, die het geloof der vaderen verlaten, komen onder invloed van de theorieën van hen, die het Christendom verlaten hebben.

* *
*

Het nationaal-socialisme stelt de Joden in het algemeen in een rechtloozen uitzonderingstoestand, om hen te straffen voor de tekortkomingen van een deel van hun volksgenooten.

Wie ziet, wat de nationaal-socialistische regeering doet, kan zich niet ontworstelen aan de gedachte, dat zij gelegenheid gegeven heeft, om de opgekropte gevoelens van spijt en woede om het verlies van den krijg en de verdere vernederingen en tegenspoeden, die Duitschland overkwamen, te wreken op de Joden.

Als zoo vaak in de geschiedenis moet het Joodsche volksdeel ook nu weer boeten voor de ellenden, door personen en toestanden veroorzaakt.

En hier moet het ook voor ons duidelijk zijn, dat het droeve lot, den Joden in Duitschland bereid, ook mede te wijten is aan de overheden, die Duitschland dwongen, het traktaat van Versailles te onderteekenen, en die sedert steeds meer Duitschland in een positie van vernedering trachtten te houden, die het volk als tot wanhoop en vertwijfeling bracht.

Het Duitsche nationaal-socialisme is gevoed door de kwade bejegening van andere volken.

En onder de overwinnende volken van den laatsten wereldoorlog moet het besef levendig worden, dat ook zij mede schuldig staan aan de verdrukking der Joden in Duitschland.

Ware de oorlog beëindigd door een vrede, die waarlijk vrede bracht, die Duitschland gelegenheid gaf, om, zij het overwonnen, dan toch uit zijn vernedering zich op te heffen, dan zou zeker ook het lot der Joden anders zijn.

Daarom achten wij het ook terecht een volkenbondsaangelegenheid, om het vraagstuk van de vaderlandslooze Joden te trachten op te lossen.

* *
*

Wij willen intusschen, waar wij bij het rassen-anti-semitisme inzonderheid Duitschland bespraken, niet den indruk vestigen, als is Duitschland alleen in den laatsten tijd het land van het anti-semitisme. Ook in andere landen moet het anti-semitisme in den tegenwoordigen tijd gesignaleerd worden.

In *Rusland,* waar het anti-semitisme al zoo lang heeft geheerscht, en waar het ook in de 20ste eeuw nog tot pogroms leidde, schijnt de anti-semitische hetze thans geluwd, maar dat is slechts schijn.

In Rusland wordt feitelijk praktisch het Jodendom opgelost: het orthodoxe Jodendom wordt verboden en strenge bepalingen gelden tegen de verbreiding van het oude Joodsche geloof, terwijl de Joden, die van het geloof der vaderen afwijken, meest overgaan tot het communisme, en zoo voor het ware Jodendom verloren zijn.

In *Polen* bevordert het nationalisme ook nog in onzen tijd sterk het anti-semitisme. En wij mogen niet vergeten, dat lang vóór de boycot van Joden in Duitschland begon, in Polen al boycot-acties voorkwamen tegen de Joden.

Zelfs *Amerika,* het land der vrijheid, is in de laatste jaren niet vrij van anti-semitische stroomingen. Het anti-semitisme groeit daar, zoo-

als Dr. CONNING van New-York. in 1932 op de eerste vergadering van het Internationale Comité „On the Christian Approach to the Jews" (voor de Christelijke toenadering tot de Joden) in Digswell Park, Welwyn, Engeland, meedeelde in een referaat, niet het minst onder invloed van het naar verhouding zoo groote aantal Joden, dat in de vrije beroepen, als dokter, advocaat, enz. optreedt. (Zie *De Macedoniër* van Januari 1934.)

Ook is in het Amerikaansche anti-semitisme een sterk rassen-element.

De *Ku Klux Klan*-beweging heeft ook de Joden aangewezen als ongewenschte Amerikaansche burgers. Het rassen-anti-semitisme in Amerika richt zich inzonderheid tegen de Oost-Europeesche Joden, die ook in Duitschland de stemming tegen de Joden zoo verscherpt hebben, met name, doordat velen van hen betrekkelijk spoedig rijk werden in een tijd, dat Duitschland aan een groote crisis ten prooi was (zie ons artikel: *Een stem van een Duitschen vriend der Joden over het anti-semitisme in Duitschland,* in *De Macedoniër* van April 1933, waarin wij het referaat weergeven, dat door Dr. VON HARLING uit Leipzig, op de bovengenoemde vergadering in Digswell Park werd gehouden over het anti-semitisme).

(*Slot volgt*).

JEUGD EN WERKLOOSHEID

DOOR

Ds. C. VAN DER ZAAL.

De wereldoorlog werkte als een geweldige aardbeving. 't Onwankelbaar gewaande waggelde en viel vernield neer. Beroerd werd de zee van ramp, ze brak haar perken en de aard kromp onder haar geeselslagen. Elke verwoed aanrollende golf bracht leed. Welk een verwoesting bracht ze, om alleen maar hierover te spreken, bij de jeugd. Hoe begrijpelijk is 't, dat zij, die dit van nabij zien, zich afvroegen *„deed men niets* om dezen vloed te weren en *wat kunnen we met Gods hulp er tegen doen?"*

Deze twee vragen raken het hart van het probleem: Jeugd en Werkloosheid, dat onze aandacht vraagt. Ze zijn de hoofddeelen van ons betoog. Eer we ze beantwoorden, moeten we 't breede terrein begrenzen. Want de jeugdwerkloosheid is een *wereldramp.*

Zoo zouden we kunnen onderzoeken, wat men in het buitenland deed, om haar te bestrijden. Aan *Rusland* zouden we dan het eerst denken. Daar heeft men een verwaarloosde, verwilderde, werklooze jeugd opgevangen en aan banden gelegd. KLAUS MEHNERT, een Duitscher in Moskou geboren, die Rusland uitnemend kent, gaf ons in zijn boek: „Die Jugend in Sowjet Rusland" belangrijk materiaal. Doch hij beziet alles door zijn Nationaal-Socialistische bril. De critiek is bijna geheel het zwijgen opgelegd. Hierdoor is zijn boek onbetrouwbaar. Doch in ieder geval zou navolging van 't Russisch systeem voor onze jeugd een achteruitgang beteekenen.

Ook van *Duitschland* zouden we op dit terrein wel iets kunnen leeren. Ja, welk land zou in deze geheel zonder beteekenis zijn?

Zouden we echter alles, wat het buitenland biedt, bijeenbrengen en bespreken, dan mochten we wel een lijvig boek schrijven. Daar dit niet in de bedoeling ligt, zwijgen we er geheel over.

Evenmin kunnen we ons op dit terrein, zonder nadere begrenzing, met de *Nederlandsche jeugd* bezig houden. Dan zouden we ook onze aandacht moeten schenken aan onze jongeren in Ned. Indië. Daar men in onze Koloniën met geheel andere bezwaren te worstelen heeft, dan in ons land, moeten we ook hier van afzien.

't Zelfde geldt voor de *Nederlandsche jeugd in het buitenland.* De verleiding is zeer groot, om over onze jongeren, die in Duitschland wonen te handelen. Alleen in 't Ruhrgebied loopen er duizenden van hen werkloos rond. Hoe hunkeren ze er naar, om naar hun Vaderland terug te keeren.

Anders dan ellende hebben velen niet gekend. Ze werden in Duitschland geboren of waren er in hun eerste jeugd, toen dat land door den oorlog geteisterd werd. Niet zelden werden ze ondermijnd door gebrek aan voedsel. Nimmer kregen ze gelegenheid om aan 't werk te gaan. Aan 't noodigste was vaak bij hen gebrek. Zij hielpen mee door hun bestaan om den nood van het gezin te vergrooten. Soms moest men met vijf andere broers en den werkloozen vader leven van den steun. Terwijl allen er naar verlangden, om door arbeid in hun levensonderhoud te voorzien.

Doch met hen kunnen we ons niet verder inlaten, omdat we met geheel andere toestanden en verhoudingen te maken hebben, dan bij ons bestaan.

We willen onze volle aandacht schenken aan de *Nederlandsche mannelijke jeugd,* die in ons land woont. Zelfs dan moeten we nog generaliseeren.

Hun getal is groot, daar er geen gecontroleerde telling plaats vond, kunnen we 't juiste cijfer niet noemen.

Te veel zijn de schakeeringen om elk afzonderlijk te bezien.

Onder hen zijn er die hun studiën hebben voltooid; maar geen praktijk konden bekomen. Zoo heeft men jeugdige werklooze theologische candidaten, werklooze advocaten, werklooze onderwijzers, werklooze kantoorbedienden. Deze allen hebben andere behoeften, dan zij die een handwerk verrichten moeten. Doch ook bij deze vinden we weer allerlei onderscheiding. Sommige van hen, waren reeds aan het werk, anderen behaalden b.v. een diploma van de ambachtschool en konden niet aan den slag komen. Zeer velen kozen geen richting, omdat er eenvoudig geen kans voor was.

Waar ieder jongeling afzonderlijk geholpen moet worden, ziet men hoe geweldig het probleem is, dat onze aandacht vraagt.

Wie werd nooit bewogen tot in 't diepst van zijn ziel, toen hij jongeren doelloos zag slenteren door de straten. Angstig vroeg menigeen zich af, waar zal deze ellende toe leiden?

Oppervlakkigen oordeelden: Ze groeien op *voor galg en rad!* Men vreesde, dat 't getal van jeugdige misdadigers schrikwekkend zou toenemen. Hoe grievend ze ook is, deze gedachtengang is verklaarbaar. De lediggang voert immers tot allerlei kwaad. Gelukkig is er echter een groot verschil tusschen hetgeen na den oorlog werd aanschouwd en hetgeen nu is waar te nemen.

In 1918 was het getal misdadigers aanmerkelijk grooter dan nu. In dien tijd was 't geld binnengestroomd. Zelfs kunnen weinige sterke beenen de weelde dragen, dus kunnen de zwakkere 't in het geheel niet. De brooddronkenheid voerde toen menigeen tot allerlei boosheid.

Nu is er echter een algemeene verarming gekomen. Vooral de behoefte aan geld is een rem, die voor uitspattingen bewaard. Vanzelf ligt hier vlak bij 't gevaar voor diefstal. Deze komt dan ook nog het meest voor.

Om het bovenstaande met bewijzen te staven, wat we van belang achten om een gevaarlijk vooroordeel weg te nemen, willen we eenige cijfers noemen. Ze zijn ontleend aan de gegevens verstrekt in 1933 door het Centraal Bureau voor de Statistiek voor Nederland. In 1918 werden 41.404 onherroepelijke veroordeelingen in ons land geveld. Let wel, dat hierbij begrepen zijn de veroordeelingen van een aantal vluchtelingen en smokkelaars. De bevolking was toen echter ook veel kleiner. In 1930 was 't getal 22.027 in 1931 22.826.

In totaal werden er dus in 1931 799 personen meer veroordeeld dan in 1930. We zagen vanzelf liever, dat er zooveel minder waren, als er nu meer zijn; maar dit getal geeft geen reden tot ongerustheid.

Deze cijfers golden voor de veroordeelden boven de achttien jaar.

Schuldig verklaarden wegens rechtbankzaken beneden de achttien jaar waren er in 1918 45277. In 1930 1983, in 1931 1890.

Schuldigverklaarden en niet-vervolgden waren er wegens rechtzaken in 1930 3658 ,in 1931 3611. Inplaats van een toenemen in misdaad zien we dus bij de jongeren beneden de 18 jaar zelfs nog een gelukkigen teruggang van het cijfer der misdadigers. Wie dus in de jeugd-

werkloosheid hoofdzakelijk ziet een gevaar voor jeugd-criminaliteit kan gerust zijn.

Doch zeer verontrust is hij, die de *werkelijke* gevaren er van ziet.

Welk een ontzettende last is de werkloosheid vooral voor de jeugd. Deze heeft nog niet geleerd hoe hard het leven vaak is. Pas begint zij zich te ontplooien en terstond wordt zij door wilde stormen bedreigd.

Welk een weelde is het, wanneer men na langen tijd op de schoolbanken doorgebracht te hebben, het eerst verdiende geld thuis brengt. De zucht naar zelfstandigheid vindt haar eerste bevrediging. Vele jongeren blijven hier tevergeefs naar uitzien. Ze moeten noodgedwongen helpen om het karig inkomen, dikwijls niet meer dan den steun op te maken. Een gevoel bekruipt hen, dat ze leven van 't geen hun niet toekomt. Daarbij verwijt menig ouder in moedeloosheid den beproefde nog: jij verdient nooit iets terwijl anderen, die soms met name genoemd worden, al heel wat in huis brengen. De wrevel komt vanzelf tegenover dien andere in 't hart. Of hij het helpen kan! De stemming in het gezin wordt door dit alles er niet beter op. De jongen wordt verdrietig; doch wil dit vooral niet toonen. Hij uit dit door allerlei plagerige opmerkingen tegenover zijn mede-huisgenooten.

Om den tijd te dooden ligt hij soms lang op bed en wordt daarom een luiaard geheeten. De energie vermindert, waardoor hij met moeite iets tot stand kan brengen. Zijn hoop op de toekomst laat hij ten laatste varen. Hij acht zich een, die voor 't ongeluk geboren is.

Ontevredenheid komt in zijn hart. Hierdoor is de bodem toebereid om het zaad van opstandigheid te ontvangen en te doen ontkiemen en opschieten. Vooral de omgang met lotgenooten op de straat brengt hem nog meer in een geprikkelde stemming. Spreekt men over God, dan wijst Hij op 't verkeerde van Zijn bestuur. Was Hij waarlijk de Liefde dan zou er niet zulk een ongelijke verdeeling op aarde zijn van 't noodigste. Gaat hij nog naar catechisatie, dan maakt hij het den leeraar zoo moeilijk mogelijk. Naar de kerk gaat hij, als 't moet, anders keert hij haar den rug toe. Hij wordt ongemerkt een geestelijke bacillendrager.

Andere jongeren maakt hij mede opstandig, indien hij de gelegenheid er voor krijgt. Van heel de maatschappelijke orde deugt niet veel. Al 't bestaande moet veranderd worden. Deze stemming maakte, dat

vooral HITLER terstond een grooten aanhang bij de jeugdige werkloozen kreeg. Hij wilde ook iets geheel anders, evenals zij. Er was weer een sprankje hoop, als men hem volgde. In ons land neigen de jeugdige werkloozen niet zelden naar één van deze beide richtingen, ze dwepen of met het communisme, of met het fascisme. Beide richtingen zijn in hun werking hun eigenlijk onbekend en daarom bekoorlijk. Men redeneert zoo: Slechter kan het voor ons nooit worden, dan zooals het nu al is. We moeten het dan maar met dat andere beproeven.

Waar ik moest generaliseeren, zal bovenstaand beeld soms belangrijke afwijkingen vertoonen, als men het met dezen of genen afgebeelde vergelijkt. Gelukkig zijn er onder onze jongeren ook anderen, die met al hun kracht biddend strijden, om niet onder den last te bezwijken. Zij zijn er veel beter aan toe dan degenen, die met hun zorgen en verdriet Hem niet kennen, die de vermoeiden en belasten vriendelijk met beloften tot Zich roept.

Ik wilde allerminst teekenen, hoe slecht een jeugdige werklooze wel kan worden; maar wel wilde ik toonen tusschen welke gevaarlijke klippen hij verkeert.

In de crisis wordt van alles bedreigd: Landbouw en veeteelt, middenstand en groothandel, industrie en ruilmiddel, 't wordt alles bedreigd. De Regeering doet haar uiterste best, om de wankelenden voor vallen te behoeden.

De jeugd is al zoovaak de toekomst genoemd, dat het een gemeenplaats is, om het te herhalen. Toch is ze het in waarheid. Maar dan staat het er met de toekomst in de toekomst droef voor. Moet ze verloren gaan?

Wat *deed* men, om dit onheil te voorkomen?

We willen aantoonen, *wat zoowel door de Regeering als door de Maatschappij voor haar gedaan werd.*

Heeft de Regeering in deze haar roeping verstaan?

Mogen we den S.D.A.P.er KUPERS gelooven, dan moesten we dit ontkennend beantwoorden. Deze zeide in het Parlement in de zitting van 19 October 1933 bij de gelegenheid van een interpellatie over den werkloozensteun niets minder dan 't volgende:

> „Daarnaast vertoont zich in volle hevigheid het probleem der jeugdige werkloozen, *die door alle voorgaande Regeeringen en ook door deze eenvoudig in den steek* gelaten zijn. Als er één ding

noodzakelijk is, dan is het, dat eindelijk eens iets gedaan wordt voor de categorie van jongens en meisjes, die door langdurige werkloosheid moreel ten onder dreigen te gaan" (Hand. 14 Oct. bl. 109).

De Minister van Sociale Zaken, SLOTEMAKER DE BRUINE, was door deze zware beschuldiging allerminst uit 't veld geslagen. Hij was bereid, om er terstond op in te gaan, maar achtte het buiten de orde en zou er bij de begrooting op terug komen.

De geachte afgevaardigde mag hem daar wel dankbaar voor zijn Anders zou hij zelf met den demagogischen stok, dien hij tegen de regeering gebruikte er duchtig van langs gekregen hebben. Want noch het vorig, noch dit ministerie liet de werklooze jongeren in den steek.

De heer KUPERS sprak in de Kamer echter wel gelijk velen doen. Hun mag aangeraden worden, om eerst eens nauwleitend te onderzoeken, *wat er gedaan is,* eer men spreekt.

De Regeering heeft zich al langen tijd met dit probleem bezig gehouden. In 't begin was de werkloozenzorg voor hen, die nog geen 24 jaar telden, bij Binnenlandsche Zaken, voor ouderen berustte dit bij het Departement van Arbeid. 't Was vanzelf een belangrijke verbetering, toen de geheele werkloozenzorg bij één Departement kwam en wel bij Binnenlandsche Zaken. Dat buitenstaanders zich afvroegen, waarom kwam deze niet bij het Departement van Arbeid ligt voor de hand. Sedert 12 Juni 1933 is ze geheel ondergebracht bij Sociale Zaken, waar ze ook thuis behoort.

De jeugdige werkloozen hadden ook de volle aandacht der Regeering.

10 Maart 1931 zond Minister RUYS DE BEERENBROUCK een circulaire aan de gemeentebesturen. Z.Exc. wekte deze op, om in saamwerking met de vakvereenigingen, de jeugdorganisaties en andere corporaties de jeugdwerkloosheid te bestrijden.

Dit beginsel is toe te juichen. Niet de Overheid moet in de eerste plaats doen maar de krachten, die in de maatschappij bestaan, moeten daartoe worden aangewend. De Regeering wil deze steunen. Indien eenigszins mogelijk moet op dezen weg worden voortgegaan. Moge de tijd niet al te ver af zijn, dat men den regeeringssteun geheel kan missen.

De Minister wees ook verschillende maatregelen aan, die men kon

nemen, om het doel te bereiken. Genoemd werden: eenvoudige handarbeid, zooveel mogelijk aanpassend aan hetgeen in de vakken, waaruit de jonge menschen kwamen, moest worden verricht; goede algemeene ontwikkeling en ontspanning, welke algemeene ontwikkeling zal kunnen bevorderen. Vooral het eerste was uitnemend gezien. Eenvoudige handenarbeid zou de jonge mannen bevrediging geven. Het bijbrengen van algemeene ontwikkeling zou niet zoo gemakkelijk gaan. Hij, die de moed en hoop verloren heeft, kan en wil zich niet licht zetten, om te studeeren, zonder dat hij weet waarvoor.

Nog verzocht de Minister, om plannen te maken en bij hem in te zenden. Indien ze naar zijn oordeel geschikt waren, om uitgevoerd te worden, was hij bereid er een nader vast te stellen subsidie aan toe te kennen.

Waar elk plan afzonderlijk beoordeeld zou worden, bleef de jeugd bewaard voor allerlei onbekookte proefnemingen, waaraan ze onderworpen zou worden.

In aansluiting op het voorgaande verscheen er 18 November 1932 een tweede ministeriëel schrijven. De Minister was dankbaar voor het baanbrekend werk door de verschillende gemeentebesturen verricht; doch was verre van voldaan over het eindresultaat. In te weinig gemeenten was het noodzakelijke werk van jeugdwerkloozenzorg ter hand genomen. Een krachtigen aandrang oefende Z.Ecx. uit op degenen, die in deze al te lang bezig waren met overleg, zonder iets te doen.

Nieuwe zaken werden besproken. De gestelde leeftijdsgrens van 24 jaar werd niet meer gehandhaafd. Subsidie zou voortaan gegeven worden voor ontwikkelingscursussen ongeacht den leeftijd van de cursisten.

Vooral voor kleinere gemeenten was dit een uitkomst. Nu kon men gemakkelijker het vereischte aantal deelnemers voor een bepaalde cursus bijeen brengen, dan voorheen mogelijk was.

Wel werd het gewenscht geacht om bij het organiseeren van cursussen onderscheid te maken tusschen personen tot den leeftijd van 20—21 jaar en ouderen.

Dit was dus een wensch, geen bevel. De ruimte bleef bestaan, om indien anders door te weinig cursisten het plan niet kon worden uitgevoerd, er van af te wijken. De wenk kon men ter harte nemen. Wanneer jonge mannen van 25—30 jaar het zelfde werk zouden doen

met jongens van 16 jaar zouden de laatsten zich mogelijk verheffen en de eersten zich minderwaardig gevoelen. Paedagogisch was er dus voor beide partijen veel aan gelegen, om dezen raad op te volgen.

Ook werd vermeld, dat er een landelijke Commissie bestond te Amsterdam ter bestrijding van de gevolgen der jeugdwerkloosheid, waarmede het Departement in zaken als deze samenwerkt.

Deze landelijke commissie dus bedoelde de *gevolgen* van de jeugdwerkloosheid te bestrijden, niet de ramp zelf.

We kunnen deze bedoeling begrijpen, wanneer we letten op de samenstelling van deze landelijke commissie. Daarin hadden zitting vertegenwoordigers van verschillende jeugdorganisaties en vakcentralen. Zoowel 't N.V.V. als 't C.N.V. en R.K.W.V. zijn daarin vertegenwoordigd. Later kwamen er nog bij vertegenwoordigers van de Nederlandsche Regeering, van de patroonsvakcentalen en van het Nationaal-Crisis-Comité.

Men zal met vogels van diverse pluimage wel hoofdlijnen kunnen uitstippelen om de gevolgen van de werkloosheid te bestrijden; maar als men de werkloosheid zelf wil aanvallen zullen de meeningen sterk uiteenloopen. Moeilijk zouden dan de vraagstukken van uitbreiding der leerplicht, van de veertigurige werkweek, van het ontslaan van vrouwelijk personeel, om plaats te maken voor de mannen, onbesproken kunnen blijven. Spoedig zou dan de eenheid zoek zijn.

Opmerkelijk is het, dat bij de bestrijding der gevolgen van de werkloosheid niet uitdrukkelijk door den Minister verzocht werd om ook overleg te plegen met de verschillende kerken. Vooral met het oog op de geestelijke belangen van de jeugdigen zou dit van beteekenis zijn. Wel is waar werden ze niet uitdrukkelijk uitgeschakeld, maar evenmin er terstond bij betrokken. Hier bleef een hiaat bestaan, dat noodzakelijk aangevuld moest worden.

Ook ging de bestrijding tamelijk in eenzijdige richting. Ontwikkeling stond op den voorgrond. Zou het bekende woord van Prof. OPZOOMER: „Wat wij aan het onderwijs uitgeven, sparen wij op de gevangenissen uit" nog geloof vinden?

Zeer gewenscht ware het geweest, indien er een commissie ware benoemd door de Regeering tot bestrijding der jeugdwerkloosheid. In geen geval zou deze met een handomdraaien het vraagstuk hebben opgelost. Wel had men dan in een richting gewerkt, waar men vroeger

of later heen gedreven wordt. Onze jonge mannen kunnen toch maar niet jaar in jaar uit doelloos voortleven?

Op verzoek van de Landelijke Commissie tot bestrijding der gevolgen der jeugdwerkloosheid, zond de Minister nog aan betrokkenen een exemplaar van een brochure getiteld: Zorg voor werklooze jeugd. Dit bevatte rapporten en wenken samengesteld door genoemde Commsisie. Waar de Minister deze brochure toezond, was ze hierdoor reeds van beteekenis. Niet minder echter om haar inhoud.

Ze bevat vijf verschillende rapporten van subcommissies. Deze spreken over de werklooze plattelandsjeugd, over de werklooze industriejeugd, over het zomerwerk voor werklooze jeugd, over werklooze meisjes en over Internaatswerk. Ook worden er allerlei wenken voor den opzet van arbeid voor jeugdige werkloozen in gegeven. De verleiding is groot om de verschillende conclusies, die er in vermeld staan, over te schrijven. Sommigen zouden ook aanleiding geven om er een aanteekening bij te plaatsen. Waar er zoo veel zijn, moeten we er van af zien. We kunnen echter niet nalaten, om hen, die belang in dit vraagstuk stellen er naar te verwijzen. Veel van hetgeen toen werd geschreven, heeft nog zijn volkomen beteekenis.

Het derde schrijven verzond de Minister over deze zaak in het voorjaar van 1933. Daarin maakt hij bekend, hoe hij voor het geheele land een uniforme regeling voor subsidieering van deze werkloozenzorg wil treffen. Z.Exc. wenschte het totaal bedrag, dat door de Gemeente besteed mocht worden te zien gesteld op het gemiddeld aantal werkloozen over het tweede halfjaar van 1932 vermenigvuldigd met *f* 3.50 per werklooze. Van dit totaal bedrag zou het Rijk een nader te betalen bedrag als subsidie verstrekken varieerende tusschen 25 en 75 procent.

Hier wordt dus leiding gegeven aan het gemeentebestuur, opdat men in de eene gemeente niet anders zou optreden tegenover onze jonge mannen dan in de andere. Ook weten degenen, die zich met het organiseeren dezer werkzaamheden bezig houden nu, hoeveel ze mogen uitgeven. Verschillende plaatselijke moeilijkheden werden hier door uit den weg geruimd.

Dat men voor de werkloozen mocht aanschaffen of huren een fiets, als dit noodzakelijk bleek om de cursussen te volgen en desnoods ook

eenige kleeding mocht verstrekken, waren nieuwe tegemoetkomingen.

Voor lichamelijke oefening zou geen subsidie verstrekt worden, uitgezonderd enkele gevallen, waarin een prikkel tot deelname aan de cursussen mocht zijn. De subsidiën zouden dus niet in de eerste plaats aan sportoefeningen ten goede komen. We achten het juist, dat de Overheid dit niet steunt. Het streven zelf is reeds niet zonder gevaar. De werklooze moet in geen geval in de sfeer van het spel gedurig verkeeren. Hij moet dit blijven beschouwen als ontspanning. Een laatste bepaling in genoemd schrijven is nog: Presentiegeld of zakgeld als toelage voor het bezoek van de cursussen wordt in geen geval toegestaan.

Hier is een uitspraak, die kenlijk ingaat tegen het streven van de A.J.C. en van het N.V.V. Deze sociaal-democratische richting wijst er telkens weer op, dat de Regeering aan de jeugdige werkloozen zoo iets als zakgeld moet geven.

In dit verband wijs ik op een perscommuniqué voorkomend in *Het Volk* van 31 October 1933 Avondblad, onder het hoofd „Zorg voor de werklooze jeugd". Daarin wordt meegedeeld, hoe vertegenwoordigers van 't N.V.V., de A.J.C. en Arbeiderssportbond op audiëntie zijn geweest bij den Minister van Sociale Zaken. Over hetgeen daar behandeld is lezen wij o.m.:

> „Voor deelnemers aan zulke, zoo mogelijk eenigszins breeder opgezette cursussen zou de beschikbaarstelling van eenige financiëele tegemoetkoming van overheidswege van het grootste belang geacht worden. Tengevolge toch van den langen duur der werkloosheid zijn talrijke arbeidersgezinnen uitgemergeld, terwijl anderszijds de ingevoerde loonsverlagingen in tal van gezinnen haar invloed doen gelden zoodat van het geven van zelfs het geringste zakgeld aan werklooze jeugdigen in vele gevallen geen sprake meer kan zijn, hetgeen tot allerlei ongewenschte toestanden in de gezinnen en daarbuiten aanleiding geeft. Voor schoenreparaties en andere onvermijdelijke uitgaven is en blijft er geld noodig, alsook voor het lidmaatschap van sportorganisaties e. d. die in de trieste levensomstandigheden dezer jongeren vaak een uitkomst beteekenen."

We hebben dit lange citaat in zijn heel opgenomen, omdat hieruit duidelijk het streven blijkt, om de jongeren financiëel los te maken van hun ouders. De cursus moet het middel worden om den jongen zakgeld

te geven, geld voor schoenreparaties, dus voor kleeding en voor sportorganisaties dus voor ontspanning. Men spreekt over allerlei ongewenschte toestanden; maar wil er blijkbaar nog een van verstrekkende beteekenis bijvoegen.

We zullen niet nagaan, hoever de jeugdigen verlaagd worden en hoe krachtig hun minderwaardigheidsgevoel versterkt wordt, wanneer ze met allerlei belooning tot ontwikkelingswerk gelokt worden. Vooral zij zijn er afkeerig van om zoet gehouden te worden. Welke funeste gevolgen dit voor het gezin moet hebben, als de jongeling, die op zijn ouders is aangewezen, door den Staat van zakgeld wordt voorzien, willen we evenmin berekenen.

Bovenal zijn we daar tegen omdat de Staat de plaats zou innemen, die God met wijsheid aan de ouders schonk. Deze hebben de taak om de kinderen te onderhouden en te leiden. De Overheid kan en mag hun dit niet uit handen nemen.

Pleitte men nog voor meer steun met het oog op de groote gezinnen, opdat men desnoods de jeugdige werklooze kinderen eenig zakgeld kon geven, dan stond het geheel anders. De Minister werd echter op het zoet gefluit van den vogelaar niet gevangen. In de Memorie van Antwoord op de Rijksbegrooting van het dienstjaar 1934 Hoofdst. X A (24 Nov. 1933) schrijft de Minister van Sociale Zaken (bl. 27):

> „Voor wat betreft de belangen van de jeugdige werkloozen... In 't geheel der vragen, die zich hier voordoen, zal ook de vraag der verplichte bijwoning van cursussen worden in het oog gevat... *geldelijke steun aan de deelnemers kan — en dat niet slechts op financiëele gronden — niet in overweging genomen worden.*"

De Provinciale Staten werden, hoe kon het anders, ook voor dit vraagstuk geplaatst. Ged. Staten van Zuid-Holland meende, dat het niet de roeping was van de provincie om in deze de gemeente te steunen met een subsidie voor de jeugdige werkloozen. Ged. Staten van Noord-Holland werden bij besluit van 17 Januari 1933 gemachtigd om bij aanvrage van steun, nadat elk geval afzonderlijk beoordeeld was, die verleend kon worden. Een crediet werd toegestaan van *f* 5000.

De Ged. Staten van Overijssel wezen een verzoek van de Provinciale Overijsselsche commissie tot bestrijding van de gevolgen der jeugdwerkloosheid, om een crediet van *f* 1000.— van de hand. Zij waren van oordeel, dat hun college zich er van onthouden moest om stimu-

leerend te werken op het ontwikkelingswerk e. d. voor jeugdige werkloozen en dat deze aangelegenheid zal moeten worden overgelaten aan het rijk en zijn ter zake toegeruste organen en verder aan die lichamen, welke zich op dit gebied bewegen..." (*Nieuwe Rotterdamsche Courant,* 22 November Avondbl.). Waar de Minister naar een uniforme regeling staat, is het wel 't beste, dat de Ged. Staten zich er buiten houden.

Dat *alle gemeenten* door het schrijven van den Minister zich rekenschap van haar taak tegenover de jeugdige werkloozen moesten geven, spreekt vanzelf. Wie weten wil, wat door haar gedaan werd leze de brochure: „Moreele zorg voor Jeugdige en Volwassen Werkloozen" uitgegeven in 1933 door 't C.N.V.

De verschillende vakbonden hebben zich ook beijverd om te doen, wat in hun vermogen was. 't C.N.V. begreep reeds in 1930 welke groote geestelijke en zedelijke gevaren de jeugd door de werkloosheid bedreigden. In den winter van 1930—1931 bond men den strijd er voor het eerst krachtig mee aan. Dat men begon met de bewerking van de groote steden en fabriekscentra, was goed gezien. Op het platteland is langer eenig werk voor de jeugdige menschen te vinden dan daar. Lokalen werden geopend, waarin gelegenheid werd geboden om te lezen en om voordrachten en lezingen te beluisteren. Ook was er gelegenheid om zich bezig te houden met verschillende spelen, terwijl er ook enkele films vertoond werden.

Eerst later, toen de nood grooter werd, begon men aanvullend vakonderwijs te geven. Nadat men wist, hoe de Regeering bereid was, om ook hun werk te subsidieeren, kon men nog breeder terrein bestrijken.

In de districtenbestuursvergaderingen door het C.N.V. met de besturenbonden gehouden in September 1931 werd sterk aangedrongen om deze zaak met kracht door te zetten. De opwekking was niet tevergeefs. Overal begon men rond te zien, of er iets gedaan kon worden.

In 1932 bleek hoe 't C.N.V. in ruim vijftig gemeenten de werkloozenzorg voor jeugdigen had ter hand genomen. Uit een uitgebracht rapport bleek, hoe de plaatselijke kerkeraden en de christelijke organisaties met groote toewijding hun medewerking hadden verleend. De gemeentelijke Overheid deed dit in den regel ook.

Men wees zonder meer de samenwerking met andere richtingen niet

van de hand; toch werd er in vele plaatsen naar gestreefd om te werken door comité's van algemeen Protestantsch-Christelijke levensopvatting.

Bij het vele wat 't C.N.V. plaatselijk deed, willen wij vooral vermelden hoe ze jeugdige werkloozen heeft ondergebracht in leer- en werkkampen. Hiermee heeft men aan de jongeren een buitengewonen dienst bewezen. Welk een verkwikking is 't al, indien men werken wil, maar geen gelegenheid er toe vond, dat men er dan eindelijk eens de kans voor krijgt. Niet minder is het een genot voor hen om eens in een andere omgeving te komen, dan waar men anders te worstelen heeft met een te veel aan tijd. Waar men licht tot de gedachte komt in zulk een leven: Niemand is er die zich om mij bekommert, daar is 't ook een weldaad, wanneer men het tegenovergestelde met daden ziet. Moest menig jongeling zuchten: „Daar niemand zorgt voor mijn ziel", de oude klacht van den psalmdichter is menigmaal nieuw voor onze jeugdigen, daar zagen ze hoe er geestelijke leiders waren, die wel degelijk aan hun zielesmart dachten. Deze trachten hen op eenvoudige wijze te leiden tot den grooten Herder der zielen. Dit heeft menige jongeling opnieuw kracht gegeven om verder zijn kruis te dragen, zelfs gewillig en met vreugde.

Drie weken achtereen heeft het C.N.V. zulk een kamp gehad van 18 April tot 6 Mei te Putten. Daarna werkte het C.N.V. met de Nederl. Christ. Studentenvereeniging samen op het terrein van Woudschoten bij Zeist. Het Ruige Veld werd als kampgelegenheid beschikbaar gesteld. De jeugdigen sliepen in de tenten van de N.C.S.V.. In samenwerking met de N.C.S.V. en de Jonge Vrouwen Gilde heeft het C.N.V. in September nog vijf kampen georganiseerd.

De werkzaamheden bestonden in het bouwen van een huisje, het graven van een diepe kuil, het afrasteren van terreinen, het aanleggen van een weg, het schoonmaken van bosschen en gebouwen, het bouwen van een fietsloods en andere dergelijke werkzaamheden. Ook werden de jonge menschen zelf zooveel mogelijk opgewekt om voor de ontspanning na den arbeid te zorgen. Zij hielden voordrachten en declamaties en brachten er een aangename stemming in door de muziek en nummers, die ze zelf uitvoerden. Hoe het daar was kan 't beste één vertellen, die er als tewerkgestelde was. In *De Gids* van 21 September 1933 schreef een van hen:

„Je leefde enkel voor je plezier; nooit wist je hoe laat 't was.

Je kruide maar, je schepte maar, je ging maar uit, je sportte en zong van den vroegen morgen tot den laten avond en als je dan in 't stroo viel, nu dan sliep je als een os . . .

Toch heeft dit kamp mij gesterkt in de gedachte, dat ik niet alleen sta; maar dat Jezus ons helpen wil ook door middel van onze naaste en dat Hij Zijn bedoeling heeft met den weg, dien Hij met ons houdt, en het wel zal maken, doch niet op *onzen,* maar op *Zijn* tijd."

De Raad der Kerken van Practisch Christendom heeft op 3 October 1932 haar volle aandacht aan de jeugdwerkloosheid gewijd. Als voorzitter fungeerde Prof. SLOTEMAKER DE BRUINE, de tegenwoordige Minister van Sociale Zaken. Referent was de heer J. SCHIPPER, aan wien de behartiging der werkloozen werd toevertrouwd door het C.N.V. Coreferenten waren Dr. A. J. DE KONING, leider van een jeugdcentrale, de heer D. C. A. BOUT, geestelijk verzorger van de tewerkgestelden in Rijkswerkverschaffing en een collega van hem.

Veel werd er dien dag over de werkloosheid gesproken en middelen werden beraamd om ook de kerken in den strijd daartegen te betrekken.

De verschillende referaten werden of geheel of gedeeltelijk opgenomen in het werkloosheidsnummer van *Woord en Daad* aflev. 2 Maart 1933.

Gevolg van deze bijeenkomst was de oprichting van een „Centrale voor werkloozenzorg door de kerken". Later werd de naam „Centrale voor werkloozenzorg, gesticht op initiatief van den Raad van Ned. Kerken voor practisch Christendom". Die Centrale is geheel zelfstandig en daarom volkomen los van genoemde Raad. In elke provincie is van deze centrale een comité opgericht. Bijzondere aandacht wordt geschonken aan de jeugdige werkloozen, al denkt men niet uitsluitend alleen aan hen. 15 September 1933 werd te Woudschoten door de Centrale een vergadering gehouden met afgevaardigden van de verschillende prov. Comité's. Uit de rapporten en de toelichtingen daarop gegeven bleek hoe men zich over het geheele land beijvert om te doen, wat in betrekking tot de jeugdwerkloosheid op zijn weg ligt. Ongetwijfeld zal in dezen winter blijken hoe de Centrale een krachtige stimulans is voor de christelijke organisaties, die tot heden toe weinig of niets voor dezen arbeid deden.

Om een overzicht te geven van hetgeen andere christelijke organi-

saties gepresteerd hebben in dezen strijd tegen de jeugdwerkloosheid is onmogelijk. De gegevens ontbreken.

Wel kan dit geschieden, als we willen meedeelen wat de R.K. Werkliedenbond en het N.V.V. gedaan hebben.

We zouden dan echter veel moeten herhalen van hetgeen we zeiden over het C.N.V. wat ons ongewenscht voorkomt. Een zeer volledig rapport is hierover saamgesteld door R. HOOGLAND, directeur voor kinderbescherming te Amsterdam. Daar achter vindt men ook een literatuur-opgave. Dit rapport is in '33 verschenen, dus kunnen wij ons ervan ontslagen achten om verder naar bronnen te verwijzen.

Als we dit rapport doorbladeren, zien we, hoe in den afgeloopen tijd er verschillende werk- en leerkampen georganiseerd werden. Vakonderwijs voor handwerkers werd o. m. gegeven in timmeren, smeden, bankwerken, meubelteekenen, schilderen, draaien, koper bewerken, loodgieten, suikerwerken en in machine- en bouwkunde. Voor kantoor, magazijn en winkelpersoneel gaf men onderwijs in de vakken: Fransch, Duitsch, Engelsch, Esperanto, Typen, Stenographie, handelsrekenen en boekhouden. Om algemeene ontwikkeling bij te brengen werden cursussen gegeven in de vakken: Apologie, Maatschappijleer, Astronomie, Philatelie, Materialenkennis, Solliciteeren, Land- en Tuinbouw, Muziekkennis, Land- en Volkenkunde. Voor sport werden vooral beoefend de vakken gymnastiek en zwemmen, terwijl vanzelf het voetballen niet vergeten werd. Nog werden er vele excursies gehouden en verscheidene films vertoond. Dat de uitkomsten niet geheel bevredigen zouden, was te verwachten. Het rapport van de Landelijke Commissie uitgebracht over „Practisch werk", verschenen in October 1933, erkent dit.

De ervaring van het ontwikkelingswerk voor jeugdige werkloozen gedurende het laatste jaar opgedaan, had de commissie tot de overtuiging gebracht hoe goed en noodzakelijk de organisatie van theoretische cursussen in vakopleiding en algemeene ontwikkeling ook is, dat deze niet voldoende zijn om de nadeelige gevolgen der jeugdwerkloosheid te bestrijden.

Theoretische scholing en practische werkzaamheid moeten volgens haar oordeel te zamen gevoegd worden.

Ondanks de goede organisatie van de cursussen bleken deze op den duur niet in staat om de noodige belangstelling te behouden. In bijna alle gemeenten, waar reeds gedurende langen tijd ontwikkelings-

cursussen werden georganiseerd, heeft men dikwijls te kampen met groot verloop. De jongeren krijgen het gevoel, dat alle theorie niets geeft, als men niet in de gelegenheid wordt gesteld om haar in practijk te brengen.

Zagen we hoeveel reeds gedaan werd, vanzelf dringt zich nu de vraag aan ons op: *„Wat kan en moet er nu verder voor onze jongeren gedaan worden"?* Zouden wij geroepen worden om nieuwe wegen aan te wijzen, waardoor we uit deze ellende zouden geraken, we zouden hier eindigen met een: Non possumus! We weten wel hoe vooral bij de jeugdige werkloozen er velen zijn, die een oplossing dadelijk bij de hand hebben. Waar vele ouderen zich niet weerhouden van allerlei ondoordachte oordeelvellingen, kunnen we deze inzonderheid van de jeugd verwachten. Wanneer we echter bedenken, hoe we hier met een probleem te doen hebben, zullen we er mee worstelen en onze conclusies niet zonder meer voor onfeilbaar achten. Indien het alleen zou gaan om de gevolgen van de werkloosheid te bestrijden, dan is er maar één afdoend middel, dat is, zorg dat de jongeren aan het werk komen. De Regeering is daarvan ook overtuigd. Met het oog op de volwassen werkloozen wordt in de Memorie van Antwoord op de Rijksbegrooting van het dienstjaar 1934 hfdst. I, ingezonden 1 Nov. 1933 o. m. gezegd:

> „De Regeering is zoodanig overtuigd van de groote *moreele* en economische beteekenis van werkgelegenheid, dat zij voor de uitvoering van groote werken noodig beroep op de geldmarkt zal doen, zoodra dit eenigszins mogelijk zal zijn." (Bl. 21—10).
>
> „Ontegenzeggelijk is het juist, dat werkverruiming een aangewezen middel is te achten om zedenverwildering tegen te gaan" (bl. 12—5).

Waar de Regeering dit zoo ziet voor de volwassen werkloozen zal ze zeker niets anders verwachten voor de jeugdigen.

Hiermee zijn we er echter nog lang niet. Voorop staat, dat de werkloozenzorg reeds een drukkende financiëele last is en ieder zich met beving afvraagt: hoe lang zal de Staat nog kunnen doen in deze, wat ze deed. Zouden nu de jongeren ook nog deelen in de vruchten van werkverruiming en werkverschaffing, dan konden de gevolgen voor de noodlijdende gezinnen wel eens onoverkomelijk blijken.

Een tweede bezwaar wel bekend is, dat de objecten voor werkverruiming en werkverschaffing zeer beperkt zijn. Zou er al een middel gevonden worden om aan het eerste bezwaar tegemoet te komen, dan

staan we nog voor het tweede. Toch kan hier de vraag gesteld worden of, inzonderheid met het oog op de jongeren er weleens bijzondere aandacht door de regeering aan dit punt gewijd was. Mogelijk zijn er toch wel voor hen objecten te vinden, die voor volwassen werkloozen ongeschikt blijken. Zou de regeering niet een Commissie kunnen instellen om te bezien het vraagstuk: „Hoe bestrijden we de jeugdwerkloosheid?" Men kan de Landelijke Commissie, die de *gevolgen* hiervan wil bestrijden rustig door laten werken. De voorgestelde Commissie zal met zorg gekozen moeten worden. Als de leden te veel uiteenloopende meeningen voorstaan is haar arbeid te voren al onmogelijk gemaakt.

Dat de Regeering beslist afwijzend tegenover dergelijke voorstellen zou staan is niet aan te nemen. In de laatst genoemde Memorie van Antwoord staat op bl. 22 o. m.:

> „Voor zooverre de zeer beperkte middelen dit toelaten, zal de Regeering niet alleen pogingen om het lot der jeugdige werkloozen te verbeteren krachtig steunen, doch ook zelf stimuleerend werkzaam zijn. Zij zal op den ingeslagen weg voortgaan, daarbij nauwgezet rekening houdende met de ervaring van de practijk."

Men zou uit het eerste gedeelte van den laatsten zin kunnen lezen: De regeering blijft alleen de gevolgen der jeugdwerkloosheid bestrijden. Doch het laatste deel belooft, dat er rekening met de ervaring van den practijk zal worden gehouden. Dat wijst er duidelijk op, hoe men er naar staan moet om practisch werk aan de jeugdigen te geven. Dit geeft voldoende hoop op iets beters, als 't maar bereikt kan worden!

Voor de Regeering ligt in deze ook het vraagstuk of het niet zeer gewenscht is om te bevorderen, dat, waar mogelijk, vrouwelijke arbeidskrachten door mannelijke vervangen worden. Wel lezen we met instemming in bovengenoemde Memorie van Antwoord, blz. 23, over dit vraagstuk:

> „Gebleken is, dat het soms mogelijk is in een onderneming zoodanige maatregelen ter zake te nemen, dat de voordeelen ervan de nadeelen overtreffen. Dergelijke vrijwillige stappen begroet de Regeering met ingenomenheid."

Of ook hier niet op den weg van de Overheid ligt om stimuleerend te werken, mag o. i. vooral in dezen tijd met recht gevraagd worden.

Wel komen we dan weer met vrouwelijke werkloozen in aanraking; doch op haar terrein bestaat nog steeds behoefte aan buitenlandsche werkkrachten, waaraan dan een einde kan komen. In 's Rijksdienst en in gemeentedienst mag daaraan wel eens bijzondere aandacht worden besteed. Reeds werd dit gedaan bij het Rijk tegenover de gehuwde vrouw. De gemeenten ontvingen gegevens van de Commissie-SCHOUTEN. Doch hoe staat het in deze diensten met de ongehuwde vrouwelijke arbeidskrachten? Vooral in Gemeentedienst moet het wel voorkomene dat er vrouwelijke arbeidskrachten aan het werk zijn, hetgeen de jeugdige mannelijke werkloozen een ergernis is. Om één voorbeeld te nemen, deel ik mee, wat men mij meldde uit één onzer gemeenten. Zoo noodig kan deze genoemd worden. Op een bureau van gemeentewerken en de bouwpolitie waren op 1 November 1933 werkzaam 17 vrouwelijke ambtenaressen. Het salaris bedroeg van *f* 650.— tot *f* 3000.— per jaar. Dit laatste bedrag ontvingen twee dames. Al deze dames zouden, naar men mij meedeelde, zeer gevoeglijk door mannelijke arbeidskrachten vervangen kunnen worden. Wanneer naar dit alles eens een onderzoek zou worden ingesteld, zou men nog wel hoogere getallen zien. Een wenk van de Regeering aan de gemeentebesturen zou zeker vruchtdragend zijn.

Wanneer men op maatschappelijk terrein, op kantoren en fabrieken en waar verder mogelijk in deze zelfde richting stuurde, gelijk men het in 't buitenland menigmaal moet doen, zouden er voor onze jongens heel wat plaatsen vrij komen.

Toch ligt hier voor de Overheid niet allereerst een taak. In de maatschappij behoort men het uiterste te doen, om aan dezen noodtoestand een einde te maken. Zoolang dit nog niet geschied is, mogen we er naar staan, om zooveel mogelijk, vooral in den zomer, leer- en werkkampen te organiseeren. Hier moet op denzelfden voet worden voortgegaan als men zich nu beweegt. We zouden het betreuren, indien we zouden krijgen Rijkskampen, als voor volwassen werkloozen. De geest die daar heerscht is niet die der liefde, maar der dwang. We zouden die kampen niet graag missen, maar wel wenschen we, dat er spoedig een grondige reorganisatie moge komen.

Onze organisaties moeten de kampen voor de jongeren zelf besturen. Dan zijn de gevaren, die in de andere kampen inderdaad bestaan, buitengesloten.

Dat we vooral moeten opwekken, waar dit noodig is, om de christe-

lijke organisaties die dit werk verrichten, te steunen, spreekt voor zichzelf.

Ook moet ieder in zijn omgeving uitzien of hij objecten kan vinden voor werkverschaffing van jeugdigen. Landhuizen, buitens, catechisatielokalen, jeugdgebouwen leenen zich hier toe soms bij uitstek.

Aanvullend zou dan voor ontwikkeling en ontspanning gezorgd moeten worden. De werklooze intellectueelen kunnen hun lotgenooten in deze goede diensten bewijzen. Ze zouden er zelf door geholpen worden.

Vooral moeten ook de geestelijke belangen van onze jongeren de volle aandacht hebben. Niet dat nu een ieder maar met hen over de teere belangen van het zieleleven moet spreken. Doch de ambtsdragers mogen bij hen weleens een buitengewoon huisbezoek doen. Voor predikanten is hier een belangrijk arbeidsterrein. Zij kunnen menigmaal het best de jongeren wijzen op de vele gevaren, die hun bedreigen. Met hun zakenkennis kunnen ze de wanbegrippen door goede vervangen. Maar ook kunnen zij den weg wijzen naar de Bron van kracht.

Wankelenden kunnen zij helpen, opdat ze niet vallen.

Moedeloozen kunnen ze wijzen op den troost, die er is in de eeuwige beginselen van Gods Woord.

Zij kunnen nieuwe hoop wekken door hen te wijzen hoe niet de lotgevallen en niet de dwaze meeningen van menschen de wereld beheerschen, maar dat God regeert. Hij kan en wil en zal volkomen uitkomst geven.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Kunt U ons inlichtingen geven betreffende de crisis-politiek der Regeering, vooral ook in verband met de a.r. opvatting omtrent de overheidstaak?

Mij werd voor de voeten geworpen, dat hoewel Planwirtschaft door onze voormannen bestreden is, de Regeering toch tal van „planwirtschaftliche" maatregelen neemt. Ze bepaalt hoeveel koeien er mogen blijven leven en hoeveel er moeten worden geslacht; hoeveel glas een tuinder mag hebben; hoeveel van verschillende producten mag worden geteeld; dat geen nieuwe bedrijven mogen worden gevestigd enz.

Gaarne zag ik in het orgaan een (zoo mogelijk eenigszins breedvoerige) behandeling dezer kwestie opgenomen.

ANTWOORD:

Teneinde te komen tot een juiste beoordeeling van de crisispolitiek van de Regeering is het noodig te letten op drieërlei:

1e. de oorzaken van de crisis;

2e. het a.r. standpunt ten aanzien van de taak der Overheid met betrekking tot het maatschappelijk, in 't bijzonder met betrekking tot het economisch leven;

3e. de algemeene richtlijnen der crisispolitiek.

* *
*

1. De oorzaken van de crisis zijn ten deele van *economischen,* ten deele van *financiëelen* aard.

a. De belangrijkste oorzaken van economischen aard zijn de *overproductie* (of wellicht juister uitgedrukt: de beperkte afzetmogelijkheid) en de *handelspolitiek.*

De overproductie vindt haar oorzaak niet uitsluitend in de productietoeneming in Europa en Amerika doch vooral in de gewijzigde economische structuur der wereld. Tengevolge van den wereldoorlog zijn n.l. tal van landen, die vroeger niet of nauwelijks als producenten meetelden, belangrijke concurrenten geworden op de wereldmarkt. Daarom is het juister te spreken van een *structuurcrisis,* d. i. de crisis ontstaan door

gewijzigde economische wereldconstellatie dan van een conjunctuurcrisis, d. i. een periodiek weerkeerende verstoring van het evenwicht tusschen aanbod en vraag. Men zie hierover nader Dr. COLIJN's rede Sint Vitusdans (uitgave De Standaard, Amsterdam) en zijn rede in de Tweede Kamer 5 Nov. 1931 (Hand. pp. 301 v.v.).

De handelspolitiek, die ondanks de herhaalde internationale conferenties is voortgegaan met het verhoogen der tariefmuren, uitvaardigen van invoerverboden e. d. heeft den nadeeligen invloed van de wijziging der economische wereldstructuur nog verscherpt. Trouwens de handelspolitiek van onze dagen is op haar beurt zelve weer *ten deele* door *structureele* veranderingen veroorzaakt. De industrialisatie van Azië (vooral Japan en Britsch-Indië) ontnam aan de sterk ontwikkelde industrielanden van Europa een belangrijk deel van hun afzetgebied. Deze landen moesten zich toen wel méér op hun *bodem*-productie gaan toeleggen. Vandaar dat de protectie begon met agrarische producten. En vandaar ook, dat landen met *agrarischen uitvoer* het eerst hun landbouw in 't gedrang zagen komen.

b. De voornaamste financiëele oorzaken zijn de volgende:

1e. de goudopeenhooping in sommige landen (met name Amerika en Frankrijk) en de daaruit voortspruitende goudschaarschte in andere landen, waarvan waardevermeerdering van het goud in vergelijking met andere waren, d. w. z. een verscherping van de prijsdaling, het gevolg is geweest;

2e. het loslaten van de muntvastheid door Amerika e. a., ten einde door muntverzwakking industrie- en landbouwbelang te dienen;

3e. het belemmeren van het betalingsverkeer, ten einde den import van andere landen nog verder aan banden te leggen.

Ter illustratie van den invloed van de wereldcrisis op het economisch leven noemen we enkele cijfers:

De waarde van den wereldhandel (invoer en uitvoer) daalde in de jaren van 1929—1932 van 68.641 millioen dollar tot 26.611 millioen dollar. Stelt men de *hoeveelheid* der in 1929 verhandelde goederen op 100, dan blijkt dit cijfer in 1932 te zijn gedaald tot 73. Doch tegelijkertijd daalden de *prijzen* van 100 tot 53 en de *waarde* der verhandelde goederen van 100 tot 39. Waarmede gepaard ging een toeneming der *werkloosheid* van ongeveer 5 millioen tot meer dan 20 millioen.

En wat ons land betreft: in 1930 daalde de *waarde* van den invoer in verhouding tot het voorafgaande jaar met 12 pct.; de uitvoer met 14 pct.; terwijl de daling zich in 1931 en 1932 voortzette met de volgende percentages: 1931: invoer 31 pct., uitvoer 34 pct.; 1932: invoer 53 pct., uitvoer 57 pct. De waarde van den uitvoer daalde van 1930 tot 1932 dus met meer dan de helft. En dan zijn deze cijfers vergeleken met de meeste andere landen nog betrekkelijk gunstig! [1])

* *
*

II. Het a.r. beginsel verzet zich tegen samensmelting van de maatschappij en Staat in een absoluten totaal-Staat of totaal-gemeenschap, wijl het belijdt een goddelijke roeping niet alleen van de Overheid doch evenzeer van de onderdanen, zoowel voor hun persoonlijk leven als met betrekking tot den kring (gezin, school, kerk, bedrijf enz.) waarover zij gesteld zijn.

De grens tusschen Staat en maatschappij is echter niet mechanisch maar organisch, d. w. z. naar gelang van den toestand der maatschappij strekt de overheidstaak tot rechtshandhaving en tot steun van het maatschappelijk leven zich verder of minder ver uit. In verband daarmede heeft de Overheid in een crisistijd een taak, die ver uitgaat boven haar taak in normalen tijd.

Juist daarom moet men voorzichtig zijn met het beoordeelen en vooral met het *ver*oordeelen van de crisispolitiek der Regeering. Men kan van meening zijn, dat die politiek zeer diep, te diep soms, in het economisch leven ingrijpt; en wij willen die meening niet als volstrekt ongegrond betwisten. Men kan voorts — gelijk uit de vraag van den inzender blijkt — de gedachte opperen, of nu niet de onzerzijds op praktische en principiëele gronden bestreden idee van een Planwirtschaft, d. i. een van overheidswege tot in finesses geregeld economisch leven, feitelijk door de crisispolitiek der Regeering wordt verwerkelijkt; en voor die gedachte bestaat bij oppervlakkige beschouwing wellicht aanleiding. Doch men dient steeds voor oogen te houden, dat ten deze *niet eenige uiterlijke overeenkomst* tusschen een streven naar een z.g. Planwirtschaft en de crisispolitiek der Regeering, doch *slechts beginsel en doel* van beide politieke richtingen beslissend mogen worden geacht.

Beginsel en doel van de voorstanders van een z.g. Planwirtschaft vindt men gewoonlijk (we laten ons voorzichtig uit wegens de bonte variatie en de diepe duisternis van de denkbeelden van vele dezer voorstanders) in de gedachte, dat een staatsabsolutistisch beheerschen van het economisch leven in al zijn onderdeelen door de Overheid of (internationaal) door een toekomstige internationale gemeenschap de economische crises en ander economisch euvel in de toekomst zal kunnen overwinnen, zoodat de z.g. crisiswetgeving in dien gedachtengang beschouwd zou kunnen worden als een eerste stap in de gewenschte richting.

Doch het uitgangspunt van de regeeringspolitiek ligt niet in de gedachte, dat in overheidssteun en overheidsreglementeering de sleutel tot de welvaart ligt. Integendeel. De crisispolitiek rust juist op de overtuiging, dat het bedrijfsleven normaliter veel beter dan de Overheid en veel beter *zonder* dan *met* overheidshulp de economische welvaart kan bevorderen.

Hiertegen pleit *niet* het feit, dat deze overheidshulp met overheidsreglementeering van bepaalde takken van bedrijfsleven (vervoer- en productieverboden en beperkingen e. d.) gepaard gaat. Want hulpverleening zonder dergelijke beperkende voorschriften is zelfs *niet mogelijk*.

Het feit b.v. dat de uitvoer van boter en kaas voor een zeer belangrijk deel door maatregelen van het buitenland is uitgesloten, vordert beperking van de melkproductie, wat *praktisch* neerkomt op inkrimping van den veestapel. Langs anderen weg gaat het niet; dus *moet* de Regeering wel optreden.

Doch desondanks is toch het doel der Regeeringspolitiek geenszins, de regeeringsmaatregelen zoo ver mogelijk over het economisch leven uit te breiden. Doch uitgangspunt en doel dezer politiek zijn slechts om *tijdelijk* door *exceptioneele* maatregelen aan landbouw en industrie hulp te bieden.

Dit strookt ook met het a.r. beginsel omtrent de verhouding van Overheid en maatschappij. Dit beginsel blijft toch ten volle gelden in crisistijd en eischt dan met name:

1e. geen regeeringssteun dan voorzoover dit noodzakelijk blijkt voor de instandhouding van levensvatbare en voor den algemeenen welstand onmisbare bedrijven;

2e. een steun, die er op gericht is om zoo spoedig mogelijk het economisch leven weer zijn zelfstandige kracht te doen herwinnen.

* *
*

III. Voldoet nu de Regeeringspolitiek aan dezen eisch?

Die vraag kan, naar het ons voorkomt, bevestigend beantwoord worden; hetgeen wij nader willen aantoonen door te wijzen op de volgende richtlijnen der crisispolitiek.

a. De Regeering heeft in verband met de oorzaken van de crisis, reeds lang vóór de crisis zich in zijn tegenwoordieen vorm deed gevoelen, er, met krachtige medewerking van Dr. COLIJN en andere staatslieden en economen, naar gestreefd *langs den weg van internationaal overleg en onderhandeling* de crisis in zijn oorzaken te bestrijden. Men denke aan de talrijke economische conferenties van den Volkenbond, aan de conventies van Oslo en Ouchy en aan de Londensche conferentie van 1933. Waren deze pogingen met meer succes bekroond geworden, dan zou wel niet al het economisch leed, maar toch veel leed voorkomen zijn. En dan hadden vele maatregelen tot steun van het bedrijfsleven, die thans genomen zijn of nog zullen genomen worden, achterwege kunnen blijven.

b. De Regeering heeft *nimmer* — ook niet tijdens de crisis — deelgenomen aan de door vele landen toegepaste autarkische praktijk van verhooging van de tariefmuren, invoerverboden, betalingsbelemmeringen en muntverzwakking, waardoor in het vermeend belang van eigen landbouw en industrie, het *normale* internationaal verkeer nog verder wordt ontwricht.

c. De crisismaatregelen dragen allen een *tijdelijk* karakter, d. w. z. ze zijn bestemd automatisch te verdwijnen na verloop van een bepaalden termijn of na een verklaring van de Regeering, dat de abnormale omstandigheden, waarvoor ze werden in het leven geroepen, hebben opgehouden te bestaan.

d. Ze dragen niet (met uitzondering van den crisissteun aan werkloozen, die trouwens zooveel mogelijk door werkverschaffing en werkverruiming wordt vervangen) het demoraliseerend karakter van individueelen steun doch richten zich op den *instandhouding van de bedrijven,* die tengevolge van de abnormale omstandigheden te gronde zouden gaan. En dat wel:

1e. door aan de producenten van landbouwproducten, die het zwaarst getroffen zijn door de exportmoeilijkheden, een zoodanigen prijs voor hun waren te verzekeren, dat de meest noodzakelijke productiekosten gedekt worden.

Dit geschiedt *a.* door den afzet dier producten in het binnenland niet te doen geschieden voor een lageren prijs dan een bepaalden richtprijs, die in het algemeen niet hooger is dan het prijsniveau van vóór 1914 (Crisis-Zuivelwet, Crisis-Varkenswet en Crisis-Landbouwwet); *b.* door productiebeperking of door bepaalde hoeveelheden uit de markt te nemen (b.v. beperking van den varkensteelt, het denatureeren van graan en aardappelen, het afmaken van vee met het oog op de zuivelproductie, beperking der margarineproductie, opslaan van eieren met regeeringssteun e. d.);

2e. door te voorkomen dat ons land als gevolg van de hooge tariefmuren en importbelemmeringen van andere landen door buitenlandsche producten wordt overstroomd. Dit geschiedt door de z.g. contingenteering van tal van buitenlandsche producten (Crisis-Invoerwet), de monopoliseering van den invoer van bepaade producten krachtens de Crisis-Landbouwwet enz.. Daarbij zij nog opgemerkt dat door contingenteering de *abnormale* afzet van buitenlandsche producten in ons land wordt gekeerd zonder dat, gelijk bij tariefverhooging, de landbouw en industrie door een prijsverhoogende werking van het beschermingsmiddel wordt gedrukt;

3e. door zorg te dragen dat het buitenlandsch afzetgebied voor de producten van onze industrie en landbouw zoo eenigszins mogelijk behouden blijft. Daarbij valt te denken aan de maatregelen krachtens Crisis-Zuivelwet en Crisis-Varkenswet, strekkend om Nederlandsche zuivelproducten en varkens op de buitenlandsche markt te handhaven tegen prijzen, die overeenstemmen met het internationaal prijsniveau, ook al moeten die producten hier te lande duurder worden betaald. Meestal ziet men dit verkeerd. Men klaagt dan over het feit, dat we aan het *buitenland* leveren beneden *binnelandschen* prijs. En men vergeet dan ook, dat het buitenland zijn invoer contingenteert en wel op de

basis van den bestaanden invoer. Een tijdelijk verkoopen beneden den binnenlandschen prijs *waarborgt* in verband daarmede niet zelden een grooter Nederlandsch invoercontingent elders dan men anders zou hebben verkregen.

Voorts noemen we de Clearingswet (gericht tegen betalingsmoeilijkheden, aan onzen handel in den weg gelegd, doch tot dusver nog slechts als „stok achter de deur" gebruikt), de Retorsiewet, die de mogelijkheid biedt door bijzondere tariefverhooging en invoerverbod voor ons land nadeelige maatregelen te voorkomen (ook deze wet is nog niet toegepast), de jongste wijziging van de Crisis-Invoerwet (waardoor hetzelfde effect door middel van bijzondere contingenteering kan worden bereikt), de Crisis-Uitvoerwet ter voorkoming, dat men via ons land naar een ander land importeert, ten einde daarbij gebruik te maken van de invoercontingenten, die dat land aan onze producten heeft toegestaan;

4e. door verruiming van den afzet in eigen land (b.v. door het z.g. menggebod van de Tarwewet 1931);

5e. door te voorkomen, dat de kosten der productie meer dan noodzakelijk verzwaard worden. Hierbij herinneren wij er aan, dat ons land voor de belangrijkste grondstoffen (katoen, ijzererts, kunstmest e. d.) op het buitenland is aangewezen. Muntdepreciatie zou deze grondstoffen duurder maken en dientengevolge onzen landbouw, doch vooral onze industrie, een ernstig nadeel berokkenen. Reeds om die reden verdient een regeeringsbeleid dat er op gericht is het Rijksbudget in evenwicht te brengen en daardoor inflatie te voorkomen de grootst mogelijke waardeering. De opmerking, dat muntdepreciatie prijsverhooging en derhalve een loonende productie mogelijk maakt, wordt reeds door de ervaring in Engeland en Amerika geloochenstraft. De Sterlingkoers liep sinds 1931 terug met 30 pct, terwijl de groothandelsprijzen, ondanks een lichte stijging in 1933, in dat jaar toch *nog 2 pct beneden* het niveau van 1931 bleven. De dollar liep sinds April 1933 terug met ongeveer 50 pct. Doch het indexcijfer der groothandelsprijzen liep *slechts met 7 pct* omhoog.

e. Eindelijk wijzen we er nog op, dat met het oog op de uitvoering van de crisiswetten tal van maatschappelijke adviescommissies zijn ingesteld (b.v. voor de contingenteering, voor den steun aan de suiker- en tuinbouwcultuur), terwijl tal van bestaande organisaties bij de uitvoering dier wetten werden ingeschakeld (b.v. Vereeniging Nederlandsche Meelcentrale, Nederlandsche Federatie van vereenigingen van pluimveehouders e. d.).

* *
*

Ten slotte nog deze opmerking.

Dat wij ons van critische opmerkingen ten aanzien van de crisispolitiek onthielden, vindt niet zijn oorzaak in het feit, dat deze politiek zonder

fout is. Het tegendeel is het geval. En dat is niet anders mogelijk, aangezien de crisismaatregelen diep in het economisch leven ingrijpen en meerendeels met grooten spoed moesten worden voorbereid. Doch ondanks die fouten mogen wij toch erkennen dat de algemeene richtlijnen der crisispolitiek, ook van a.r. standpunt beschouwd, juist moeten worden geacht. N.

---

[1]) Vgl. de belangrijke Volkenbondspublicatie Situation Economique Mondiale 1932/33, Genève, 1933.

---

2. VRAAG:

Is het juist, dat GROEN VAN PRINSTERER aan het einde van zijn leven weer terugkwam op zijn ouden wensch van z.g. facultatieve splitsing van de staatsschool naar de verschillende godsdienstige richtingen? Kunt u ook melden uit welk geschrift dit blijkt?

ANTWOORD.

Gelijk bekend was Mr. GROEN VAN PRINSTERER tot de tragische geschiedenis van de tot standkoming van de Lager-onderwijswet van 1857 voorstander van een splitsing der overheidsscholen naar de godsdienstige richtingen der bevolking. Die gedachte gaf hij, althans wat aangaat de praktische politiek, in latere jaren prijs. In plaats daarvan aanvaardde hij — uit vrees voor erger — de neutrale openbare school doch slechts als aanvulling der bijzondere school, die hij nu als regel wenschte te zien erkend.

Intusschen heeft hij tegen het einde van zijn leven opnieuw voorkeur doen blijken voor de oude gedachte van de facultatieve staatsschool, welke gedachte hij trouwens nimmer van harte had prijsgegeven, aangezien zijn geestesgesteldheid gericht was op behoud van de *eenheid* der nationale instituten.

In het nummer van de Nederlandsche gedachten van 29 April 1876 sprak GROEN, doelend op een zevental Nederlandsche Gedachten (23 Sept. 1875—3 Dec. 1875), van zijn *Christelijk-Historisch testament.* En dan geeft hij, na een samenvattend overzicht van de neutraliteit dezer eeuw, de volgende stellingen:

„1. In ons isolement ligt onze kracht.

2. Ook op het *oordeel* van den geringste naar de wereld moet worden gelet, omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en christelijke pligtbetrachting, in verband staan. Ook van den geringste naar de wereld, die zijne levenswijsheid in de Heilige Schrift zoekt.

3. Het verderfelijke van de Onderwijswet van 1857 (in haar hoofd-

beginsel: de Neutrale Staatsschool) is en komt dagelijks meer aan de orde van den dag.

Het bedriegelijke der *Neutraliteit.*

Het is in deze Neutraliteit, die op conscientiedwang uitloopt, dat zich de karaktertrek onzer Eeuw, de strijd tegen den levenden *God* openbaart.

4. Op uitblussching van dit verteerend vuur, op uitroeijing van dezen wortel der bitterheid, moet bedachtzame voortvarendheid gerigt zijn.

5. De *Onderwijskwestie* is voor elk, die *Regt voor allen* begeert, tot klaarheid gebragt.

6. De Wet van 1857 is strijdig met den levensader van de Nederlandsche Republiek.

7. Deze wet is strijdig met het beginsel ook der gemengde school, gelijk ze door den wetgever van 1806 en de grondwetgever van 1848 bedoeld werd.

8. Niet door de overmagt der tegenstanders, maar door gebrek aan eensgezindheid der Christelijke vrienden, kwam deze heillooze wet van 1857 tot stand.

9. *Ernstige bestudeering van het staatsregtelijk probleem* (bestudering waaraan het, zelfs in 1875, nog al te zeer ontbreekt) zal aan afwerping van het Cesaropapistische dwangjuk van het *Staatsidee* moeten voorafgaan."

En dan volgt even verder onder de varia de volgende passage:

„In de *Onderwijskwestie* stel ik de *Facultatieve splitsing der Staatsschool,* na de deerlijk mislukte proefneming van *Eerlijke concurrentie* weder aan de orde van den dag.

Menigeen is verbaasd dat ik tot het *shibboleth,* waaraan ik steeds de voorkeur gaf, terugkeer.

Lees hierover het artikel van mijn trouwen bondgenoot M. D. VAN OTTERLOO over de belangrijke brochure van Mr. FARNCOMBE SANDERS, in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van April." N.

WERKLOOSHEID EN WERKVERSCHAFFING

DOOR

J. A. J. JANSEN MANESCHIJN.

I.

Onder de vraagstukken, die tegenwoordig op den voorgrond treden, neemt dat van de werkloosheid wel een eerste plaats in. Behalve aan het Rijk, baart het aan menige gemeente de grootste zorg.

Steeds is er werkloosheid geweest, maar pas in de latere jaren is de omvang zoo onrustbarend geworden.

In 1909 heeft de Heer H. DE WILDE een lezing over dit onderwerp gehouden voor den Bond van anti-revolutionnaire raadsleden en zijn conclusie was toen, dat volstaan moest worden met het oprichten van comité's, die zonder steun van de gemeente, de gevolgen der werkloosheid moesten bestrijden, terwijl hij verder verdedigde het in het leven roepen van een werkloosheidsverzekering.

Op het tweede Chr. Sociaal Congres in 1919 zijn slechts enkele woorden aan dit nu zoo zeer belangrijke vraagstuk gewijd.

Na 1921, toen de schijn-welvaart keerde, is de werkloosheid een groote bedreiging voor de maatschappelijke welvaart geworden.

Niet alleen ontstaat hierdoor verlies van geldelijke voordeelen, maar bovenal tast het de persoonlijkheid aan, het knaagt aan de levenskrachten van den individueelen mensch en daardoor ook aan de volkskracht van de natie.

Nog altijd is het woord van GEERT GROOTE waar, als hij zegt: „Het is heylich van den handen te leven, arbeid is den mensch wonderbaer nodig. Door hem op te leggen, heeft de allerbeste Meester den eersten mensch een nuttig geneesmiddel geschonken."

Het ontbreken voor zoovelen van den zegen van den arbeid is voor hen, die niet leven uit de eeuwige beginselen van Gods Woord, dubbel gevaarlijk. Men komt zoo spoedig ertoe, om de schuld aan menschen te geven; men gaat roepen om ingrijpen van de Overheid en wordt

ontvankelijk voor beloften, die onverantwoordelijke volksmenners hebben gedaan.

Evenals in het midden der vorige eeuw de sociale wantoestanden den snellen groei van het socialisme hebben bevorderd, zoo drijft de tegenwoordige toestand velen in de armen van het communisme.

Ook echter voor onze menschen wordt het leven menigmaal zeer moeilijk. Zij, die gelooven, dat God hen op de wereld geplaatst heeft, niet om ledig te zijn, maar om te arbeiden, voelen, als zij willen werken, doch ondanks alle moeite geen werkgelegenheid kunnen vinden, soms de twijfel opkomen van Psalm 73 „Zou er wetenschap zijn bij den Allerhoogste?"

De vroegere toestanden, toen er een soort maatschappelijke slavernij heerschte, waren vreeselijk. Er is in de latere jaren zeer veel verbetering gekomen. De werkloosheid van heden wordt nu echter juist door die verbeterde sociale toestanden bij normalen arbeid zooveel zwaarder gevoeld. Het leven in betrekkelijk gunstigen toestand wordt nu plotseling onderbroken door een totaal gemis aan inkomsten. Hoe hooger het levenspeil is waarop de arbeider leeft, hoe dieper de val is als door werkloosheid alle inkomsten gaan ontbreken.

De werkloosheid heeft een zeer grooten, nooit gekenden omvang ook in ons land gekregen.

Vooral in de laatste jaren zijn met reuzensprongen de werkloosheidscijfers naar boven gegaan.

Precies juiste cijfers zijn moeilijk te geven. De arbeidsbeurzen geven wel cijfers voor ingeschrevenen, maar lang niet alle werkloozen, vooral niet de jeugdige personen, geven zich bij de beurzen op.

Bij deze arbeidsbeurzen waren ingeschreven in 1929 ruim 41000, in 1930 ruim 63000, en nu 3 jaar later in 1933 in de maand Januari niet minder dan 397427 geheel en 24174 gedeeltelijk werkloozen (van 41 gemeenten met 166000 inwoners waren geen opgaven ontvangen.) Na een kleine verbetering in den loop van het jaar is er in de laatste maanden weer een stijging waar te nemen. Zonder overdrijving kan gezegd worden, dat er op dit oogenblik niet minder dan 400000 werklooze arbeiders zijn en dat minstens 1 miljoen Nederlanders moeten leven van den steun, die Rijk en Gemeente verstrekken.

Ontzaglijk zijn de gevolgen van dit groote kwaad. Hoe onze volkskracht wordt ondermijnd, behoeft hier niet uiteengezet te worden.

Ook voor de toekomst van ons volk is de ramp der werkloosheid

van enorme beteekenis. Een geslacht groeit op, dat nooit gewerkt heeft.

Zoo God het niet verhoedt, dreigt onze arbeidersjeugd en niet alleen die, maar onze geheele jeugd, voor onze volkskracht, verloren te gaan, door het ontbreken van den zegen van den arbeid.

Niet alleen moreel, ook financieel is de werkloosheid van groote beteekenis.

Miljoenen en miljoenen zijn noodig om de allernoodzakelijkste steunbedragen te kunnen geven.

Menige gemeente is door deze uitgaven ver boven haar financieele draagkracht belast.

In zeer veel gemeenten worden de financiën geheel beheerscht door de uitgaven voor de sociaal behoeftigen.

De moeilijkheden voor de overheid, ontstaan door de werkloosheid, zijn groot en veel.

Onttrekken kan zij zich niet, want ook zij heeft een taak in dit zeer belangrijke vraagstuk.

Het is een maatschappelijk vraagstuk, een verschijnsel in den kring van de maatschappij en de Overheid is niet de eerst geroepene om hier op te treden. Wij willen de vraagstukken van het maatschappelijk leven zooveel mogelijk door de maatschappij zelf doen oplossen. Wij zijn nog steeds voor souvereiniteit in eigen kring.

Dit wil echter niet zeggen, dat de Overheid zich op dit oogenblik heeft te onthouden. Souvereiniteit in eigen kring, maar dan ook zooals Dr. KUYPER het stelde.

Beschermen van het zwakke, ook in eigen kring.

Nu het blijkt, dat de eigen kring, de maatschappij, niet in staat is om het zwakke voldoende te helpen en zelfs kerk en liefdadigheid deze zware taak niet kunnen vervullen, komt als taak van de Overheid naar voren, het zwakke te steunen, te helpen en voor ondergang te behoeden.

De Overheid heeft de taak om hulp te bieden. Dit karakter van hulp moet de overheidsdaden dan echter ook bepalen.

Steunen, om zoo spoedig mogelijk de taak weer door de maatschappij te doen overnemen, en zoo steunen, dat de taak der maatschappij er niet noodeloos door wordt verzwaard.

Staatsbemoeiing met het sociale leven is in abnormale tijden noodig als middel tot verbetering.

Ons ideaal moet blijven een maatschappelijke organisatie, waarin overheidsbemoeiing zoo goed als overbodig wordt.

De Overheid heeft dus in deze bijzondere omstandigheden te steunen.

De middelen, die in normale tijden konden helpen, werkloosheidsverzekering en wachtgeldregelingen, welke laatste in verschillende industrieën in het leven waren geroepen, zijn nu geheel onvoldoende.

Steunregelingen zijn noodig geworden om de honderdduizenden voor broodsgebrek te behoeden.

Steun is onmisbaar gebleken. Toch zijn aan deze hulpmiddelen groote bezwaren verbonden. De zegen van den arbeid wordt gemist, men krijgt hulp, zonder er zelf iets voor te doen. De besten onder de arbeiders vinden dit vernederend; men gaat naar den steun, omdat men geen werk vinden kan, omdat vrouw en kinderen brood moeten hebben. Voor de minder goede elementen werkt deze regeling juist de andere richting uit; men gaat zich op den steun instellen, men beschouwt het als een pensioen en de arbeidschuwheid wordt grooter en grooter.

Veel beter dan steun is dan ook het geven van werk aan de werkloozen.

Kan dit niet op de normale wijze in het eigen vak, dan moet het verrichten van werk in z.g.n. werkverschaffingen worden aangegrepen.

Werkverschaffing is veel beter dan het geven van steun, in de allereerste plaats voor de menschen zelf, maar ook voor de Overheid, die steunt.

Een zeer groot voordeel is, dat wij hierin een middel hebben om de bona-fida arbeiders van de mala-fide arbeiders te scheiden.

De werkverschaffing kan werken als een zeef, vooral wanneer een steunregeling langen tijd voor groote getallen arbeiders heeft gegolden.

Hoe sterk soms zoo'n toetsing kan werken, wil ik met een enkel voorbeeld aantoonen.

In 1926 was in Dordrecht een steunregeling eenige jaren achtereen in werking geweest en had voor groote getallen werkloozen gegolden. Er was een verstarring ingetreden, honderden arbeiders bleven voortdurend bij den steun, zonder ooit eenig werk te vinden, terwijl echter anderen herhaaldelijk voor korter of langer tijd door werk in hun behoeften konden voorzien.

De gemeente heeft toen als werkverschaffing aangepakt de inpoldering van den Zuid-Hollandschen Biesbosch.

Hoewel eenige moeilijkheden niet zijn uitgebleven, kan toch de te werkstelling van werkloozen bij deze werken als een succes worden

beschouwd. Was men vroeger bij een uitgebreide steunregeling voor werkloozen niet in staat aan te toonen, welke werkloozen in den grond der zaak niet bereid waren te werken, door de aanwijzing om bij de indijking te gaan arbeiden, kon men aanstonds onderscheiden hen, die liever niet werkten, dan wel. Van de eerste ploeg van 87 werkloozen, die werd aangewezen om te gaan werken, bleven er 31 weg. Van de 56 die overbleven, waren er binnen veertien dagen weer 10 vertrokken. Op 2 Juni 1927 was de toestand als volgt. In totaal waren van de aanvang van het werk in Maart 1926 af, 1316 werkloozen aangewezen, om te gaan werken en van deze 1316 werkten er op genoemden datum nog 478. In totaal waren dus vertrokken 838 werkloozen en wel om de volgende oorzaken:

Niet aan het werk zijn gegaan	219
Wel aan het werk gegaan, doch zeer kort daarop geweigerd	36
Ander werk vonden, althans deelden mede, dat zij ander werk vonden	307
Om onbekende oorzaken vertrokken	122
Afgekeurd na te hebben gewerkt (op medisch advies)	72
Ontslagen wegens te lage prestatie	39
Ontslagen wegens ongeoorloofd verzuim	13
Ontslagen wegens verzet	26
Ontslagen wegens fraude	2
Ontslagen wegens vertrek uit de gemeente	1
Ontslagen wegens weigering om ander werk te aanvaarden	1
Totaal	838

Toen de werkzaamheden onderbroken werden door een vorstperiode en dus alle werkloozen weer in de steunregeling werden opgenomen, kwamen plotseling verschillende personen zich aanmelden om te werkgesteld te worden, daar zij werkloos waren.

Van de 121 die zich aanmeldden en die bij gebrek aan werk tijdelijk in de steunregeling werden opgenomen, bleven er bij de oproep voor uitzending naar de werkverschaffing 65 weg, van de 56 die zich meldden, kwamen er 42 op het werk; den eersten dag liepen hiervan nog 3 weg. Resultaat was, dat er van de 121 slechts 38 werkelijk het aangeboden werk in de werkverschaffing hebben aanvaard.

Natuurlijk zullen er niet altijd uitkomsten verkregen worden zooals bovengenoemd.

Hoe algemeener in een plaats de werkloosheid is, zooveel moeilijker

zal het zijn om werk te vinden. Toch ook nu, in de tegenwoordige omstandigheden, worden nog meermalen zeer gunstige resultaten verkregen, met het gebruiken van de werkverschaffing als toetsing om de minder goede elementen van de goede te onderscheiden; met minder goede worden hier de werkschuwen bedoeld.

Vooral echter wanneer er een weinig opleving in de particuliere bedrijven komt, is een werkverschaffing op dit gebied zeer nuttig, omdat men anders zoo gemakkelijk aan den steun blijft hangen en er niet op uit gaat om werk te zoeken.

Werkverschaffing is ook te verkiezen boven steun, omdat er werken door worden tot stand gebracht, die nu of later meer of minder nut voor de bevolking der streek of gemeente kunnen hebben, terwijl voor de steunbedragen geen enkele tegenprestatie wordt gegeven.

Voor arbeiders en voor Overheid is om deze en nog meer redenen werkverschaffing te verkiezen boven steun.

Wanneer ik schrijf over werkverschaffing, dan wordt door mij niet bedoeld werkverruiming, al moet ik dadelijk toegeven, dat de grenzen soms moeilijk te trekken zijn.

Werkverschaffing en werkverruiming groeien meer en meer naar elkander toe. Vroeger bestond werkverschaffing in het steenen kloppen en houtjes hakken, en was iets minderwaardigs; men werd bezig gehouden en daarvoor werd eenig steungeld uitgekeerd.

Dit is geheel veranderd.

Het verschil tusschen werkverschaffing en werkverruiming is door den tegenwoordigen Minister van Sociale Zaken als volgt uiteengezet:

„Werkverschaffing is werk, dat thans niet zou worden gedaan, „indien de Overheid niet financieel steunde. Dat de Overheid finan- „cieel steunt is, omdat zij werkgelegenheid wil verruimen. Het verschil „tusschen werkverschaffing en werkverruiming is dan:

„1. De Overheid geeft bij werkverruiming geen steun of subsidie, „maar betaalt het werk.

„2. Bij werkverschaffing wordt de keuze der arbeiders beperkt.

„3. De vergoeding voor werk in werkverschaffing is geen loon „(economisch equivalent voor gepresteerden arbeid), maar iets, dat „meer is dan steun en minder dan loon."

Met deze omschrijving door den Minister gegeven, kan ik mij geheel vereenigen.

Bij het overgaan tot het uitvoeren van werken in werkverschaffing moet men echter voorzichtigheid betrachten.

Het allerbest is objecten te nemen met zeer veel arbeidsloon en weinig materiaal en verder werk, dat gedaan kan worden door zooveel mogelijk *niet*-vakmenschen.

Bij vrijwel ieder werk zal meer of minder materiaal noodig zijn. Dit kan niet worden voorkomen, en zoo het te gebruiken materiaal van Nederlandsch fabrikaat is, geeft dit ook weer werkverruiming.

Toch zal men, vooral met het oog op de financiering der werken, moeten zoeken naar objecten met zeer veel arbeidsloon en betrekkelijk geringe materiaalkosten.

Dit heeft wel eens wat te wenschen overgelaten. In zijn voordracht, gehouden in de vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs op 4 Maart 1933, geeft de Heer ZAALBERG eenige sterk sprekende staaltjes van werkverschaffingen, die de juiste verhouding tusschen arbeidsloon en materiaalkosten allerminst hebben.

Verhoudingen van 20000 gulden loon tegen 84000 gulden andere kosten, of van 4000 gulden loon tegen 20000 andere kosten, zijn zeker niet juist.

Zulke werkverschaffingen komen echter gelukkig niet veel voor en het zou mij niet veel moeite kosten, om een lijst te maken van plaatsen, waar de verhoudingen omgekeerd of zelfs nog beter zijn.

Ik schreef hierboven, dat zooveel mogelijk *niet*-vakmenschen het werk moeten kunnen verrichten, dat wil zeggen, dat een werkverschaffing, als het even mogelijk is, moet bestaan uit werkzaamheden, die niet bepaalde vakbekwaamheid noodzakelijk maakt.

Ons werkloozenleger bestaat uit arbeiders, voortkomende uit vrijwel alle mogelijke vakken; gewenscht is, dat deze allen ook bij de werkverschaffingen geplaatst worden.

Natuurlijk is het geen bezwaar, wanneer er in een speciaal vak veel werkloozen ter plaatse zijn en er een object is van werkverschaffing, dat door deze vakmenschen kan worden verricht, dit ook uit te voeren. Deze omstandigheden zullen zich echter niet veel voordoen.

Op het gebied van werkverschaffing is er in ons land al heel wat verricht.

In Oostelijk Groningen zijn honderden H.A. woeste gronden omgezet in vruchtbare velden, waarop reeds verschillende boerderijen

zijn geplaatst. Duizenden arbeiders zijn hier jaren aaneen tewerkgesteld geweest.

In Drenthe is de woonkolonie Witteveen ontstaan. Een flink getal arbeiderswoningen en verschillende boerderijen zijn hier verrezen en en wordt op den meer dan 1000 H.A. in werkverschaffing ontgonnen woesten grond, blijvend werkgelegenheid geboden aan tientallen gezinnen.

Meer dan duizend werkloozen hebben hier geruimen tijd aan de ontginning gewerkt.

In Drenthe zijn nog meer flinke werkverschaffingen geweest. Genoemd kan o. a. worden het Swinderscheveld, een terrein van meer dan 1000 H.A. woeste grond, die tot cultuurgrond wordt omgezet.

In Friesland zijn de nabij Heerenveen en Wolvega liggende groote uitgeveende gronden, drooggelegd en ontgonnen. Nabij Veenwouden is een dergelijk groot terrein, „Het Buitenveld", thans geheel ontgonnen.

Zoo zijn er nog heel wat groote en kleine terreinen te moemen, die op dezelfde wijze in werkverschaffing zijn bewerkt en in cultuur gebracht.

Ook op het gebied van ontwatering van gronden is heel veel in werkverschaffing gedaan. Op zeer groote schaal zijn belangrijke verbeteringen aangebracht en duizenden H.A. grond bewerkt.

Bij Coevorden hebben eenige honderden arbeiders op deze wijze werk gevonden.

In Oost-Overijssel, in het waterschap „De Regge", zijn of worden ongeveer 8 miljoen gulden uitgegeven om de ontwateringswerken tot stand te brengen.

In den Achterhoek werken honderden arbeiders aan de verbetering van den waterloop der Bolsbeek en Schipbeek.

In het land van Giethoorn zijn eveneens honderden werkloozen tewerkgesteld, om de enorm uitgestrekte gronden, welke liggen tusschen de Zuiderzee en Giethoorn, te verbeteren.

In Limburg, bij Venray, Horst en Sevenum, worden allerlei kronkelige smalle beekjes in beteren staat gebracht, waardoor een goede ontwatering van een groot complex gronden wordt verkregen; honderden arbeiders vinden hier werk.

In Noord-Brabant werken 4 à 6000 arbeiders aan soortgelijke werken, bij Helmond in het waterschap de A; in West-Brabant in

de Hoevensche Beemden en bij Steenbergen aan de Boomvaart.

Bebossching heeft op groote schaal plaats, onder leiding van het Staatsboschbeheer; in de buurt van Eindhoven bij Leende, in Drenthe en in Overijsel worden eenige miljoenen guldens door werkloozen in deze werken verdiend.

In de nabijheid van Kesteren hebben werkloozen werken uitgevoerd tot versterking van de bandijken der rivieren, zoo is hier door de verbetering van den Marschdijk een goed werk verricht.

Werken van dezelfde soort geschieden in het land van Maas en Waal en aan de Lekdijken.

In Zeeland is op het eiland Walcheren door werkloozen gearbeid aan de verbetering der afwatering.

In de nabijheid van Dordrecht is de Zuid-Hollandsche Bieschbosch drooggelegd. Een polder van 1000 H.A. uitnemende cultuurgrond is hier verkregen. Honderden arbeiders uit Dordrecht hebben hier eenige jaren gewerkt en zijn nu met de laatste werken bezig.

In het Berkel-waterschap, gelegen in den Achterhoek, zijn zeer belangrijke werken in uitvoering.

Verbetering van de rivieren Berkel en Slinge hebben in het laatste jaar ruim 400000 gulden arbeidsloon gekost.

In de waterschappen Hasselt en Zwartsluis, werden wegen aangelegd en waterleidingen gegraven, evenals in het waterschap van de Oude IJssel.

In Overijsel werd op de Staphorsterheide het laatste jaar ruim 120 H.A. grond ontgonnen, in het Staphorsterbosch ruim 80 H.A., terwijl hier in werkverschaffing 5 boerderijen werden gebouwd. In de Weitemanslanden werden circa 240 H.A. ontgonnen; bij Diepenveen 70 H.A.

In oostelijk Gelderland werd 50 K.M. rijwielpad aangelegd of verbeterd. Bij Gorssel werd de Harfsensche Beek verbeterd.

In Juli 1932 werd een aanvang gemaakt met het graven van de Twenthe-kanalen en het maken van de dijken, door elkaar genomen werken hier een 600 arbeiders. Ruim ƒ 1.600.000 arbeidsloon werd in 1 jaar uitbetaald.

In April 1933 werd begonnen met de Maasverbetering bij Alem, Alphen en Lith. Gemiddeld werken hier 350 werkloozen.

In de Wieringermeerpolder werken het laatste jaar gemiddeld 250 man aan verschillende grondwerken.

Vrijwel al de hier genoemde werken zijn z.g.n. centrale werkverschaffingen.

De arbeiders komen van verschillende plaatsen en worden hierbij tewerkgesteld.

Niet altijd is het mogelijk, dat deze arbeiders iedere dag naar huis terug keeren en moet men in dit geval in kampen verblijf houden.

Natuurlijk is het verblijf in deze kampen geen ideaal, doch de toestand is de laatste jaren enorm verbeterd.

Over huisvesting en voeding worden niet veel ernstige klachten meer vernomen. Beter is, dat spreekt van zelf, zoo de arbeider iederen avond in zijn gezin kan terugkeeren. Het zou echter een onredelijke eisch zijn, te vragen de werkloozen alleen ter plaatse in werkverschaffingen te plaatsen. Trouwens hoeveel arbeiders moeten ook in het particuliere bedrijf niet meermalen korter of langer tijd hun gezin verlaten, om op andere plaatsen te werken. In totaal zijn er op dit oogenblik een kleine 100 grootere of kleinere centrale werkverschaffingen.

Op het gebied van werkverschaffing voor werkloozen in hun eigen woonplaats of de onmiddellijke omgeving is en wordt echter ook heel veel gedaan.

De hierboven genoemde inpoldering van de Zuid-Hollandsche Biesbosch behoorde o. a. tot dit soort werken. Dit werk werd geheel door werkloozen uit Dordrecht verricht, die iederen avond naar huis terugkeerden.

Niet gemakkelijk echter is het, om steeds goede objecten in eigen gemeente te vinden.

Door de hulp van het Rijk, die flinke bijdragen in de arbeidsloonen geeft, is er echter veel mogelijk geworden. Werkverschaffingen ter plaatse geven groote voordeelen. De arbeider wordt niet aan het gezinsleven onttrokken. Evenals in normale tijden, komt hij na afloop van zijn dagtaak in zijn gezin terug.

Ook voor de betrokken gemeente geeft het voordeel; men krijgt ter plaatse werk voor het uitgegeven geld.

En verder zijn de plaatselijke werkverschaffingen goedkooper dan de centrale werkverschaffingen.

Reisgeld wordt niet uitgegeven en kosten voor de huisvesting en de voeding der arbeiders worden gespaard.

Meer en meer trachten dan ook de gemeentebesturen in eigen

plaats of onmiddellijke omgeving werken in werkverschaffing uit te voeren.

In de laatste jaren zijn er dan ook heel wat gemeentelijke werkverschaffingen in het leven geroepen.

Allerlei soort werk is uitgevoerd, in verreweg de meeste gevallen werken, die nog in geen jaren zouden zijn aangepakt, sommigen wellicht in het geheel niet uitgevoerd. Ook is het eenige malen voorgekomen, dat normale werken, die toch uitgevoerd zouden worden, gebruikt werden om veel werklooze arbeiders te plaatsen, door het machinale werk geheel door handenarbeid te vervangen.

Wegaanleg is heel veel voorgekomen, waaronder ook het maken van rijwiel- en wandelpaden. Rioleeringen werden uitgebreid, verbeterd, of geheel nieuw aangelegd. In menige gemeente is op deze wijze door werkverschaffing heel wat gedaan, dat anders nog jaren had moeten blijven liggen.

Begraafplaatsen zijn in verschilende gemeenten vergroot, of zelfs nieuw aangelegd.

Draineeren van bouwland en spitten van bouwland inplaats van ploegen, is zeer veel toegepast.

Inpolderingen op kleinere schaal zijn ook eenige malen door gemeenten in werkverschaffing ter hand genomen.

Plantsoen en parkaanleg, met of zonder het graven van vijvers, het planten van boomen en bebossching op kleine schaal is in gemeentelijke werkverschaffing verricht.

In Zeeland en Brabant zijn in werkverschaffing zelfs eenige oude forten en wallen geslecht.

Sportterreinen, bad- en zweminrichtingen en ijsbanen zijn in werkverschaffing tot stand gekomen.

Ophooging van bouwterreinen, uitdiepen van havens, delven van grind, winnen van zand, het is alles meermalen in werkverschaffing geschied.

Een bijzonder soort werkverschaffing is de vlasbewerking geweest. In Zeeland en Zuid-Holland hebben honderden arbeiders hierdoor een stuk brood kunnen verdienen, terwijl anders volslagen werkloosheid zou hebben geheerscht.

In het laatste jaar werden er in ruim 600 gemeenten van ons land zulke, door het Rijk gesubsidieerde, plaatselijke werkverschaffingen gevonden.

De helft van de Nederlandsche gemeentebesturen is dus in staat geweest door werkverschaffing iets voor de werkloozen uit eigen plaats te doen.

Naast deze centrale en gemeentelijke werkverschaffing zijn er ook nog eenige z.g.n. particuliere werkverschaffingen. Dit zijn meestal ontginningen of verbeteringen van waterwegen in de polders, waarbij werkloozen uit bepaalde gemeenten worden tewerkgesteld en waarbij de particulier in het genot komt van een subsidie, door Rijk en gemeente gezamenlijk te dragen.

In het laatste jaar waren er ongeveer 40 van deze particuliere werkverschaffingen.

Dat al deze soorten werkverschaffing bijeengenomen in ons land van beteekenis zijn, moge blijken uit de volgende cijfers.

In het overzichtjaar 1932—1933 werd in de centrale werkverschaffingen aan arbeidsloon uitbetaald rond ƒ 10.680.000, in de gemeentelijke werkverschaffingen rond ƒ 12.865.000, in de particuliere werkverschaffingen rond ƒ 665.000. In 1 jaar werd er dus in de door het Rijk en gemeente gesubsidieerde werkverschaffingen niet minder dan ƒ 24.210.000 verloond.

Gemiddeld hebben in deze werkverschaffingen 33.400 man gearbeid.

Door het rouleersysteem, dat in de werkverschaffing wordt toegepast, d.w.z., dat na 5 of 6 weken de tewerkgestelden weer door andere werkloozen worden vervangen, is het mogelijk, al de valide, lichamelijk voor handenarbeid geschikte werkloozen, in 1 jaar meermalen tewerk te stellen.

Bovengenoemde getallen zijn klein zoo wij die vergelijken met de enorme aantallen werkloozen, maar toch zal niemand kunnen beweren, dat er door samenwerking van Rijk en gemeente in korten tijd niet zeer veel op het gebied van werkverschaffing in ons land is verricht.

Bij het beoordeelen van hetgeen gedaan is en nog steeds gedaan wordt, moet men rekening houden met de groote moeilijkheid om geschikte objecten te vinden. Het moet meer of minder productief werk zijn. De arbeiders moeten niet het gevoel hebben dat zij bezig gehouden worden, dat het werk, dat zij doen, volkomen waardeloos is.

Verder moet men ook in aanmerking nemen, dat het helpen van

de werkloozen door werkverschaffing, voor zeer veel gemeenten meer uitgaven vergt, dan het geven van steun. Behalve de arbeidsloonen in een werkverschaffing, zijn er toch meermalen nog belangrijke sommen gemoeid met het aankoopen van de noodige materialen.

Niet altijd is men zoo gelukkig objecten te vinden, die bijna geheel uit arbeidsloon bestaan.

De gemeentebesturen moeten met het financieren zeer voorzichtig zijn. Men kan lang niet voor alle objecten voor deze materaal-uitgaven maar leenen en de kapitaaldienst belasten. Zoo dit onoordeelkundig geschiedt, zouden de financiën van een gemeente voor de toekomst geheel ontwricht worden. Zeer groote voorzichtigheid moet dan ook worden betracht.

Ook moet worden toegezien, dat normale werken, die toch uitgevoerd zouden worden, niet in de werkverschaffing worden opgenomen. Ernstig toezicht is noodig, om dit zooveel mogelijk te voorkomen.

Het land is ten behoeve van de voorlichting en de contrôle in 13 inspecties verdeeld.

De inspecteurs hebben tot taak de regeering te adviseeren over de objecten zelve en over het loon, terwijl zij tevens belast zijn met de contrôle.

Hiernaast bewijst de Nederlandsche Heide Maatschappij aan de Staat zeer belangrijke diensten, door, waar zij niet rechtstreeks de werken uitvoert, de algemeene contrôle op de werkverschaffingen uit te oefenen, voor zoover het het verdiende loon en het uitgevoerde werk betreft.

Nog steeds breidt het aantal werkverschaffingen zich uit.

Het is opmerkelijk, nu de werkloosheid zoo lang aanhoudt en de gemeentebesturen meer en meer inzien, dat het alleen geven van steun de mentaliteit der arbeiders bederft, waar te nemen, hoe dikwerf men, na bespreking met de inspectie, objecten voor werkverschaffing vindt, waar men vroeger meende, dat deze niet aanwezig waren.

(Slot volgt).

EEN EN ANDER OVER HET NIJVERHEIDS-ONDERWIJS IN ONS LAND

DOOR

MR. J. TERPSTRA.

I.

De Redactie van dit tijdschrift heeft mij verzocht, over het nijverheidsonderwijs in ons land een en ander aan de lezers mede te deelen. Ik doe dit gaarne, omdat het een zoo belangrijken tak van ons onderwijs betreft en ook wijl het mij meermalen heeft getroffen, dat dit onderwijs veel minder dan het lager, middelbaar en hooger onderwijs de belangstelling van velen in onze kringen geniet. Dit geldt niet voor de ouders van leerlingen van een school voor nijverheidsonderwijs: dezen zijn gewoonlijk enthousiast genoeg. Voor wie het voorrecht had, meer van nabij met deze scholen kennis te maken, wekt dit geen verwondering.

Gelukkig echter begint er in de laatste jaren ook in onze kringen meer belangstelling voor het nijverheidsonderwijs te ontwaken, zoodat wij sinds korten tijd zelfs een Bond van Vereenigingen voor Christelijk Nijverheidsonderwijs (deze omvat de schoolbesturen) en een Vereeniging van Chr. Leeraren en Leeraressen bij het Nijverheidsonderwijs in Nederland en Koloniën rijk zijn.

De Redactie heeft mij gevraagd, met name aandacht te schenken aan de Overheidsbemoeiing in verband met dit onderwijs. Uiteraard zal ik mij hierbij moeten beperken tot enkele hoofdlijnen; een uitvoerige, gedétailleerde behandeling van de Nijverheidsonderwijswet en de hierop steunende besluiten en beschikkingen ware in dit orgaan niet op haar plaats. Aan die korte schets zal ik doen voorafgaan een beknopt overzicht van de ontwikkeling van het nijverheidsonderwijs hier te lande, terwijl aan het slot iets zal worden medegedeeld over de scholen, welke tot dit onderwijs gerekend worden. Ik beoog derhalve met dit artikel niet anders dan hun, die wel iets meer van dezen jongen, maar belangrijken tak van ons onderwijs willen weten, daarvan een en

ander mede te deelen. Principiëele beschouwingen over de verhouding van de Overheid tot dit onderwijs of tot het onderwijs in 't algemeen vallen buiten het bestek van dit meer beschrijvend artikel.

* *
*

De eigenlijke ontwikkeling van het nijverheids- of vakonderwijs is begonnen in de tweede helft der vorige eeuw, zoodat dit onderwijs in een tijdvak van ongeveer driekwart eeuw tot zijn huidigen omvang is uitgegroeid. In vroegere tijden geschiedde de opleiding, welke de aanstaande ambachtsman noodig had om zijn vak te kunnen beoefenen, onder toezicht van het gilde in de werkplaats van den meester. Deze had in den regel, behoudens bijzondere vergunning, een beperkt getal leerlingen in zijn dienst; dikwijls waren zij zijn huisgenooten. Hij moest hen bekend maken met al de geheimen van het vak; na den vereischten leertijd werden door den leerling proeven van bekwaamheid afgelegd voor gezel en later voor meester. Aanvankelijk stelden de „proefmeesters" van het gilde de werkstukken voor het onderzoek vast; in lateren tijd geschiedde dit door de stadsbesturen in de stedelijke keuren voor de verschillende gilden. Had de leerling zijn laatste proef met goed gevolg doorstaan, dan mocht hij zich als zelfstandige baas vestigen (hij was dan gerechtigd zich meester-timmerman, meester-schrijnwerker enz. te noemen) of kon bij een baas in dienst zijn als „meesterknecht".

In den bloeitijd der gilden stond het ambacht op zeer hoog peil: de inzonderheid door den handel rijk geworden burgerij kenmerkte zich door grooten kunstzin en deze werkte weer stimuleerend op de ontwikkeling der ambachtslieden. Hetgeen wij uit dien tijd nog over hebben aan bouwkunst, schrijnwerkers-, smeedkunst enz. dwingt thans nog een ieders bewondering af.

Het verval der gilden, toen zij, op hun monopolie terend, den onderlingen wedijver nalieten, had een slechten invloed op de ontwikkeling van de vakbekwaamheid.

Op het einde der 18e eeuw werden de gilden opgeheven; in Frankrijk in 1791, toen een decreet werd uitgevaardigd, dat een ieder veroorloofde, een ambacht uit te oefenen. Dit voorbeeld werd ten onzent in 1798 nagevolgd.

Voor de vakopleiding verviel hiermede een regeling, welke overigens bewezen had, voor dien tijd uitstekende resultaten te kunnen opleveren.

* *
*

Behalve het verdwijnen der gilden hebben verschillende andere oorzaken ertoe geleid, dat de vakbekwaamheid, als geheel gezien, achteruit gegaan is. Een dier oorzaken was het inburgeren van het z.g. aanneemsysteem: de scherpe concurrentie, hieraan verbonden, dwong den patroon-aannemer meer dan voorheen te letten op den financieelen kant van het werk. Voor zorg voor de opleiding van den leerling bleef aldus minder tijd en belangstelling over. Fataal werkte in dit opzicht ook de verandering van het werkloon in uurloon of stukloon.

De hooge vlucht, welke de industrie nam met behulp van stoom en electriciteit, deed verder de kleine werkplaats, waar het handwerk nog beoefend en de leerling althans nog eenigermate opgeleid werd, hoe langer hoe meer aan beteekenis verliezen. In de groote fabrieken verslapte de band tusschen patroon en leerling geheel; in vele gevallen werd de werkzaamheid van den arbeider teruggebracht tot het verrichten van slechts enkele handgrepen bij de machine. Aan den anderen kant ontstond door de industrie behoefte aan machinisten en andere technici, alsmede aan geschoolde werklieden. Hetzelfde gold voor de opkomende stoom- en motor-scheepvaart.

Het is begrijpelijk, dat bij een voortschrijdend verval van de vakbekwaamheid en anderzijds bij het opkomen van nieuwe behoeften omgezien werd naar een verbetering van de vakopleiding buiten de werkplaats, d. i. door stelselmatig onderwijs. Het zou echter nog vele jaren duren, voordat dit van eenige beteekenis werd. Weliswaar werd in 1778 te Middelburg een teekenacademie opgericht, te Leiden in 1785 het thans nog bestaande genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix", te Groningen in 1797 een Akademie van teeken-, bouw- en zeevaartkunde, maar grooten invloed oefenden dergelijke instituten niet. Voorts vond men in verschillende plaatsen teekencursussen, opgericht door de bekende Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Dit teekenonderwijs was echter over 't algemeen te weinig gericht op de practijk om voor de verheffing van het peil der vakbekwaamheid van beteekenis te zijn. Een Koninklijk besluit van 10 October 1829, no. 82 vermeldde dan ook, dat het meerendeel der teekenscholen een te uitsluitende strekking had tot de schoone kunsten, met verwaarloozing, min of meer, van de nuttige kunsten, zoodat zij „bij de opleiding van aankomende handwerkslieden dat nut niet stichten, hetwelk, bij eene meer doelmatige inrigting van dezelve, zou kunnen worden verwacht".

De bekende onderwijswet van 1806 sprak verder in artikel 3 wel

van arbeid- of industriescholen, maar naar het schijnt werden hiermede voornamelijk klassen bedoeld, te verbinden aan de lagere scholen, en zelfs in dezen vorm, dus als onderdeel van het lager onderwijs, schijnt er van uitvoering niets gekomen te zijn.

De Grondwet van 1814 onderscheidde drie soorten van onderwijs: lager, middelbaar en hooger; de weinige z.g. industriescholen werden waarschijnlijk tot het middelbaar onderwijs gerekend. In lateren tijd was dit zeker het geval. Toen in het Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal in dubbelen getale bij de Grondwetsherziening in 1848 de vraag werd gesteld, wat onder middelbaar onderwijs moest worden verstaan, gaf de Regeering dit (overigens wel zeer ontwijkend) antwoord: „Wat door middelbaar onderwijs moet worden verstaan, zal door de wet, op dit onderwerp te maken, worden bepaald. De aard der zaak en de reeds bestaande industriescholen toonen genoegzaam wat onder het middelbaar onderwijs zal moeten worden gerangschikt." De industriescholen werden dus als een typisch voorbeeld van hetgeen de Grondwetgever onder middelbaar onderwijs verstond, genoemd.

THORBECKE, die in 1863 de wet op het middelbaar onderwijs tot stand bracht, stond zeer bepaald op dit standpunt. In artikel 12 van deze wet onderscheidde hij de (openbare) middelbare scholen in: *a.* burgerscholen; *b.* hoogere burgerscholen; *c.* landbouwscholen; *d.* de Polytechnische school.

De hoogere burgerscholen, onder *b.* genoemd, kennen wij thans nog als scholen voor middelbaar onderwijs, zij het ook dat zij, anders dan Thorbecke zich dit had voorgesteld, langzamerhand voor een groot deel scholen voor voorbereidend hooger onderwijs geworden zijn.

Van de landbouwscholen (*c*) en de Polytechnische school staat wel vast, dat THORBECKE ze als scholen voor vakonderwijs gedacht had. Laatstgenoemde school is door de wet van Minister KUYPER van 22 Mei 1905, Stbl. 141 als Technische Hoogeschool onder het hooger onderwijs gerangschikt.

Wat bedoelde THORBECKE echter met de eerste groep, de burgerscholen? Artikel 13, eerste lid, der wet omschreef deze scholen als volgt: „De burgerscholen, voornamelijk bestemd voor aanstaande ambachtslieden en landbouwers, zijn dag- en avondscholen." De cursus zou twee jaren duren. Aan de burgerdagschool zou onderwijs gegeven worden in de wiskunde, de eerste beginselen der theoretische en toegepaste mechanica en der kennis van werktuigen; die der natuur- en

scheikunde; die der natuurlijke historie; die der technologie of der landbouwkunde; de beginselen der aardrijkskunde, geschiedenis en nederlandsche taal; de eerste gronden der staathuishoudkunde; het hand- en rechtlijnig teekenen en de gymnastiek. De gemeenteraad zou beslissen, of de beginselen der technologie dan wel die der landbouwkunde onderwezen zouden worden; onderwijs in beide vakken was ook mogelijk en bovendien konden boetseeren en „eene of andere vreemde taal" onderwezen worden.

De gemeenteraad zou voorts bepalen, welke van de genoemde vakken aan de burgeravondschool zouden worden onderwezen. In elke gemeente met meer dan 10.000 inwoners moest door het gemeentebestuur een burgerdag- en -avondschool worden opgericht; van deze verplichting kon de Kroon, althans wat de burgerdagschool betrof, telkens voor een bepaald getal jaren ontheffing verleenen (artikel 14).

Uit de Memorie van Toelichting blijkt, dat THORBECKE deze scholen inzonderheid voor den aanstaanden ambachtsman en landbouwer bestemd had. „Op den eersten trap", aldus de Toelichting, „is te zorgen voor hen, die van den arbeid hunner handen zullen moeten leven en, na lager onderwijs genoten te hebben, nog slechts korten tijd aan schoolbezoek kunnen wijden. De scholen voor hen bestemd, sluiten zich aan het zoogenaamde lager onderwijs onmiddellijk aan; wanneer aldaar wiskunde, beginselen van natuur- en scheikunde, van werktuigkunde en technologie, en het teekenen worden geleerd, moet daarbij het praktische, het verband met de toepassing, op den voorgrond staan. Tegelijk wordt het in de lagere school aangevangen onderwijs in de moedertaal, in geschiedenis en aardrijkskunde voortgezet en de weg tot heldere economische begrippen gebaand.

„Die scholen, voor welke een tweejarige cursus voldoende schijnt, zullen niet alleen aan den ambachts- maar ook aan den landbouwstand dienstbaar worden, wanneer een gedeelte van het voor den ambachtsman bestemde onderwijs, met name dat in de technologie, voor de landbouwers vervangen wordt door eenig onderwijs in de landbouwkunde, dat zich echter uit den aard der zaak tot de beginselen zal moeten bepalen. Aan het onderwijs kan dan, naar gelang van de behoefte der gemeente, waar de school gevestigd is, de eene of de andere der beide aangewezen rigtingen worden gegeven.

„Deze scholen noemt het ontwerp *burgerscholen.*"

In de Tweede Kamer uitten eenige leden de vrees, dat deze burger-

scholen niets dan teleurstelling zouden opleveren. „Ging men", aldus werd door deze leden in het tweede verslag der commissie van rapporteurs gezegd, „de lijst der gemeenten na, voor welke de oprigting eener school van dezen aard verpligtend zou zijn, dan waren er slechts zeer weinige onder, waar de landbouw het hoofdbedrijf zelfs van een deel der ingezetenen uitmaakt. Op het bezoek van aanstaande landbouwers zal dus op ver de meeste dezer scholen niet te rekenen vallen. De aanstaande ambachtslieden blijven over; maar als men aan dit woord *ambacht* niet een zeer uitgestrekten zin geeft; als men door den ambachtsman den handwerksman verstaat, kan men zich niet vleijen, dat de op te rigten scholen aan het doel zullen beantwoorden."

De practijk heeft de juistheid van deze opmerking, inzonderheid wat de burger*dag*scholen betreft, tenvolle bewezen. Van een eigenlijke vakopleiding was in 't geheel geen sprake, ja mocht volgens THORBECKE zelfs geen sprake zijn; blijkens de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer was bij het ontwerpen der wet het stelsel aangenomen, dat het onderwijs aan de op te richten burgerdag- en -avondscholen zich zou bepalen tot de voor den handwerksstand noodige theoretische leervakken en het teekenen, terwijl de practische opleiding aan de gewone werkplaatsen werd overgelaten. Het gevolg was, dat de leerlingen te lang van hun eigenlijk beroep werden afgehouden en zich daarna meestal te knap achtten om nog een ambacht te beoefenen. THORBECKE'S opzet van de burgerdagscholen is dan ook tot een volslagen mislukking geworden; slechts vijf werden er opgericht, maar na een kwijnend bestaan reeds spoedig weer opgeheven, waartoe artikel 14 der wet de gelegenheid bood. Die te Utrecht b.v. werd vervangen door een H. B. S. met driejarigen cursus, die te Amsterdam door de 2e ambachtsschool aldaar, die te Leeuwarden bleef nog het langst in stand en rekte haar bestaan tot 1904.

Minder slecht verging het de burger*avond*scholen. Zij lieten den jongelieden de gelegenheid, overdag in het bedrijf werkzaam te zijn en zich des avonds theoretisch te ontwikkelen. Het onderwijs bestond in rekenen, wiskunde, Nederlandsche taal, natuur- en werktuigkunde enz., zoomede teekenen, welke vakken van lieverlede meer in verband werden gebracht met de practijk. De cursusduur werd van twee tot drie à zes jaar uitgebreid. Geleidelijk hebben zoo deze burgeravondscholen een ander karakter gekregen dan in artikel 13 der Middelbaaronderwijswet was omschreven.

Toch voldeden ook deze scholen niet aan de hoe langer hoe meer gebleken behoefte aan ambachtsonderwijs, dat meer practische eischen stelt. Evenmin deden dit de avondteekenscholen, die geheel los van artikel 13 der wet op tal van plaatsen ontstonden. Een ander type school was noodig, dat THORBECKE's wet niet kende en zelfs opzettelijk niet wilde: een school, waarin theoretisch èn practisch onderwijs waren vereenigd en die rechtstreeks opleidde voor het vak.

Dat deze behoefte gevoeld werd, bleek uit de prijsvraag, uitgeschreven door de Maatschappij ter bevordering der bouwkunst „over de vereischten waaraan een ambachtsschool behoort te voldoen en hoedanig hare inrichting moet zijn met betrekking tot theorie en practijk" [1]).

Het was het bestuur der Maatschappij voor den werkenden stand, te Amsterdam, dat den eersten stoot tot deze ontwikkeling gaf. In het jaar 1857 werd in het reglement dezer Maatschappij de volgende bepaling opgenomen: „de Maatschappij zal het practisch onderwijs voor jongelieden uit den handwerksstand in de verschillende vakken, zoover hare middelen het toelaten, trachten te bevorderen."

In 1859 besloot de Maatschappij jaarlijks een bedrag van *f* 2000 in een fonds te storten, teneinde tot stichting van een school te kunnen komen. Toen daarna ook door particulieren steun werd toegezegd, kon op 15 Januari 1861 tot de opening van de eerste ambachtsschool van ons land worden overgegaan. Op deze Amsterdamsche school, die met 50 leerlingen begon, werden het timmeren, kunstdraaien en beeldhouwen behalve theoretisch ook practisch onderwezen. De geldmiddelen waren echter gering; aanvankelijk werden de lessen gegeven in 't Gebouw der Maatschappij voor den werkenden stand; het practisch onderwijs op den zolder van 't gebouw. Spoedig was het bestuur genoodzaakt naar meer ruimte om te zien; in 1863 kreeg de school een nieuw gebouw. Van den aanvang af mocht zij zich in de belangstelling van hooggeplaatste personen verheugen: in 1863 en 1864 werd zij bezocht door den Prins van Oranje en in 1866 door den Koning.

Ook in andere plaatsen begreep men, dat er iets gedaan moest worden voor de practische vakopleiding; het voorbeeld van Amsterdam vond het eerst navolging te Rotterdam (in 1869), daarna volgden Groningen (1872), 's-Gravenhage (1873), Arnhem (1874), Goes (1875), 's-Hertogenbosch (1877), Utrecht (1877), Leeuwarden (1881), Middelburg (1881), Zwolle (1882), Dordrecht (1883), Leiden

(1883), Zierikzee (1883), Amsterdam, 2e ambachtsschool (1884), Breda (1886), Gorinchem (1886) enz.

Het is wel merkwaardig, dat het ambachtsonderwijs aanvankelijk bij vele patroons en werklieden, dus bij de meest belanghebbenden, krachtigen tegenstand ontmoette en ook buiten deze kringen tal van vooroordeelen heeft moeten overwinnen. Een der inspecteurs van het middelbaar onderwijs, door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken GEERTSEMA om advies gevraagd over een adres van 1872 van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van Nijverheid „tot invoering van het professioneel vak-onderwijs van Rijkswege", schreef (twaalf jaren na de oprichting van de eerste Amsterdamsche ambachtsschool!) aan den Minister o. a. het volgende [2]: „Tegen het wenschelijke van professioneel onderwijs, aan ambachtsscholen te geven, valt nog al het een en ander te zeggen; hoewel het mij voorkomt, dat bij hetgeen daartegen wordt aangevoerd, zeer veel overdrijving plaats heeft. De tot dusverre te Amsterdam en Rotterdam genomen proeven geven dan ook geen grond om het beginsel af te keuren. Maar aangenomen, dat ambachtsscholen inderdaad wenschelijk zijn" enz.

Een wettige regeling ontbrak geheel. Dit bood het groote voordeel, dat men, al tastende en zoekende, dit onderwijs geheel kon inrichten naar de behoeften van de practijk, daarbij niet gebonden door wettelijke voorschriften. Echter ontbrak den eersten tijd ook alle Rijkssubsidie. Geen tak van onderwijs heeft zóó te worstelen gehad met vooroordeel, afbrekende critiek en financieële moeilijkheden.

Geleidelijk zijn echter naast de werkzaamheid en de bijdragen van particulieren de erkenning en steun van Overheidswege begonnen. Reeds vroeg subsidiëerden enkele gemeenten, zij het ook niet met groote bedragen, daarna hielp ook de provincie. Eindelijk was het Minister DE SAVORNIN LOHMAN, die in 1891 een bedrag van *f* 36.200 op de begrooting bracht voor de subsidiëering van een vijftal scholen. Sinds is de ontwikkeling van het ambachtsonderwijs met kracht voortgegaan, vooral toen in 1899 onder Minister GOEMAN BORGESIUS tot inspecteur van het middelbaar onderwijs, speciaal belast met het toezicht op de ambachtsscholen, de burgeravondscholen, vak- en teekenscholen en industriescholen, werd benoemd de heer H. J. DE GROOT, den lateren inspecteur-generaal van het nijverheidsonderwijs, onder wiens leiding dit onderwijs een groote uitbreiding verkreeg.

Evenals de opkomst van het ambachtsonderwijs voor de jongens dateert ook de ontwikkeling van het nijverheidsonderwijs voor meisjes uit de tweede helft der vorige eeuw. Het industrieonderwijs is hierbij voorop gegaan; eenige departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gaven het goede voorbeeld. Men zag in, dat het onderwijs aan de destijds bestaande naai- en breischolen niet meer voldoende en doeltreffend was, zéker niet om de leerlingen in staat te stellen, later als costuumnaaister, linnennaaister enz. in eigen onderhoud te voorzien. Daarom werd in 1865 de Industrieschool voor de Vrouwelijke Jeugd te Amsterdam geopend; in 1873 volgde Arnhem met een Handwerkschool voor meisjes, in 1876 's-Gravenhage met een Industrieschool voor meisjes, in 1885 Rotterdam.

Ook voor deze scholen was het aanvankelijk een zoeken naar den goeden weg: leervakken verschenen op en verdwenen na korten tijd weer van het programma der lessen. Wettelijke regelen bestonden er niet, maar ook subsidiën werden slechts karig verleend, zoodat de financiën dikwijls groote zorgen opleverden.

Te Alkmaar werd een tiental jaren later een nieuwe weg ingeslagen. men nam daar in het leerplan van de nieuwe school ook de vakken koken en huishoudkunde op als belangrijke onderdeelen van de opleiding der jonge vrouw. Nieuwe wegen werden hiermede ontsloten: de school bekwaamde niet langer in hoofdzaak voor de examens in nuttige en fraaie handwerken en teekenen, waartoe men langzamerhand gekomen was; er kwam thans ook de opleiding bij tot assistente, hulp in de huishouding, kookster enz.

Naast de eigenlijke industriescholen ontstond zoo in Alkmaar een industrie-huishoudschool. In tal van plaatsen (Amersfoort, Dordrecht, Leeuwarden, Schiedam, Utrecht, Zwolle) volgde men dit voorbeeld, echter in dien zin, dat de school twee afdeelingen telde, waarvan de eene voor industrie-, de andere voor kook- en huishoudonderwijs ingericht was (de z.g. industrie- en huishoudscholen).

In 1887 werd te 's-Gravenhage de eerste „kookschool" opgericht; zooals de naam reeds aanduidde, legde men zich daar in hoofdzaak toe op de opleiding voor het huishoudelijk werk, voornamelijk om de voeding in de gezinnen te verbeteren. Eenige jaren later volgden Haarlem, Rotterdam, Amsterdam en tal van andere plaatsen dit voorbeeld. Deze scholen kregen later den naam huishoudscholen [3]).

Daarnaast hebben zich, vooral in de groote steden, afzonderlijke

schooltypes ontwikkeld, zoo de vrouwenarbeidsscholen, de vakscholen, kantscholen, scholen voor de opleiding van industrie-naaisters, enz. Op het platteland verstrekten de huishoudscholen en -cursussen een speciaal voor de plattelandsbevolking ingericht onderwijs (landbouwhuishoudscholen en -cursussen).

Het zou te ver voeren, de opkomst van deze en verschillende andere soorten van scholen, welke mede tot het nijverheidsonderwijs gerekend worden (kunstscholen, middelbare technische scholen, zeevaart- en machinistenscholen enz.) na te gaan.

Het voorgaande schijnt voldoende om te doen zien, dat zich sinds het midden van de 19e eeuw buiten de Middelbaar-onderwijswet om, die volgens den vader dier wet mede het geëigende onderwijs voor aanstaande ambachtslieden en landbouwers zou omvatten, een tak van onderwijs heeft ontwikkeld, schier geheel opgekomen uit het particulier initiatief, los van eenige wettelijke regeling. Zelfs voor de bevoegdheden van de leeraren en leeraressen bestonden vrijwel geen voorschriften. Voor sommige scholen (de industrie- en de huishoudscholen) werden door de instellingen zelve of haar organisaties examencommissies ingesteld, welke aan de geslaagde candidaten niet-wettelijkerkende bevoegdheden uitreikten. Voor de ontwikkeling van dit onderwijs bood deze niet-gebondenheid aan allerlei wettelijke voorschriften, zooals reeds werd opgemerkt, het voordeel, dat de ontwikkeling, de aanpassing aan de eischen van de practijk en de toepassing van nieuwe denkbeelden, dikwijls aan het buitenland ontleend, hierdoor vrijer bleven. Aan den anderen kant zal echter het gevaar duidelijk zijn, dat aan een dergelijke, geheel vrije ontwikkeling verbonden was: goed onderwijs kan het moeilijk stellen zonder een systeem, dat niet hinderlijk, noch vreemd aan de grondgedachten van dat onderwijs behoeft te wezen of zelfs mag zijn, doch dat de onmisbare verbindingen mogelijk maakt tusschen de deelen van de ééne soort onderling en tusschen die deelen en andersoortige onderwijsinstituten. De behoefte aan een regeling groeide naarmate meer bleek, dat het stellen van bepaalde eischen van bekwaamheid aan het onderwijzend personeel toch niet achterwege kon blijven en vooral, toen de behoefte aan financiëelen steun van de Overheid toenam.

* *
*

Het is wel merkwaardig, dat ook na 1848 het Grondwetsartikel,

dat over het onderwijs handelt, het nijverheids- of vakonderwijs als zoodanig niet noemt. Uiteraard vloeit daaruit niet voort, dat de Grondwet verbieden zou, dit soort onderwijs afzonderlijk te erkennen en van Regeeringswege te bevorderen, zoodat het overeenkomstig de opvatting der Regeering in 1848 (zie boven) noodzakelijk als een onderdeel van het middelbaar onderwijs zou moeten worden aangemerkt. Men behoeft in het Grondwetsartikel niet een volledigen catalogus van soorten van onderwijs te zien: ook het voorbereidend lager onderwijs (bewaarschoolonderwijs) wordt er niet in genoemd. Bovendien moge artikel 195 der huidige Grondwet het nijverheidsonderwijs niet uitdrukkelijk vermelden, het artikel veronderstelt het bestaan ervan wèl, blijkens de omschrijving (bij wijze van tegenstelling) „algemeen vormend lager onderwijs" en „algemeen vormend middelbaar onderwijs".

Minister KUYPER, die groote belangstelling voor het vakonderwijs koesterde, wilde het in zijn ontwerp van wet tot wijziging en aanvulling der M. O. wet (zitting 1904—1905, no. 17) onderbrengen in de wet op het middelbaar onderwijs. Hij onderscheidde daarbij tusschen algemeen middelbaar onderwijs en middelbaar vakonderwijs. Het laatste verdeelde hij in hoogere vakscholen en vakscholen zonder meer. Tot de hoogere vakscholen zouden behooren de middelbare technische scholen enz., tot de vakscholen de burgeravondscholen, teekenscholen, ambachtsscholen enz. Dat de gewone vakscholen tot het middelbaar onderwijs gerekend werden, was niet in overeenstemming met Dr. KUYPER'S opvatting, o. a. reeds neergelegd in de Memorie van Toelichting bij zijn ontwerp van wet tot wijziging der Hoogeronderwijswet, waaruit viel af te leiden, dat Dr. KUYPER de ambachtsscholen e. d. beschouwde als lager en de middelbare technische scholen enz. als middelbaar onderwijs. De verwezenlijking van deze gedachte stuitte echter, wat het lager onderwijs betrof, af op artikel 192, derde lid, der Grondwet (zie verderop in den tekst).

Ofschoon Dr. KUYPER één afzonderlijke wet, die geheel het vakonderwijs omvatte, beter achtte omdat dan „de regeling fraaier, vrijer en beter ineensluitend (zou) kunnen zijn", werd hiertoe door hem niet een voorstel gedaan. Naar zijn meening zouden artikel 192 der Grondwet, het ontbreken van een afzonderlijke wettelijke regeling in het buitenland, die tot voorbeeld zou kunnen strekken, en tenslotte de moeilijkheid om dit onderwijs „dat nog steeds verder ontkiemt, aldoor groeit en gedurig vergroeit" in een vasten vorm te steken, zich tegen

een afzonderlijke wet verzetten. Er bleef dan niets anders over dan onderbrenging in de wet op het middelbaar onderwijs. Echter heeft Dr. KUYPER'S voorstel het Staatsblad niet bereikt.

De Staatscommissie voor de reorganisatie van het onderwijs, ingesteld bij K. B. van 21 Maart 1903, no. 49, onder voorzitterschap van Dr. J. WOLTJER, kwam in haar in 1910 uitgebracht rapport wèl met een ontwerp van een afzonderlijke wet voor het vakonderwijs. Ook deze commissie ging uit van een onderscheiding tusschen lager en middelbaar vakonderwijs. Zij grondde deze onderscheiding op het verschillend doel van het onderwijs. Het lager vakonderwijs is volgens de commissie [4]) gericht op de vorming van hen die, in 't algemeen, tot het uitvoeren van den arbeid geroepen zijn; het middelbaar vakonderwijs daarentegen heeft, zegt zij, ten doel, op te leiden hen, die bij de uitvoering de leiding hebben, in kleinere zaken of bedrijven de leiding der eerste, in grootere die van de tweede hand.

De commissie heeft zelve uitgesproken, dat een dergelijke verdeeling, in theorie schijnbaar eenvoudig, in de werkelijkheid wel eens moeilijk toe te passen is. Toch heeft de onderscheiding wel eenige waarde, niet zoozeer m. i. met het oog op de onderscheiden kwaliteiten, aan de inspecteurs te stellen (zooals de commissie mede aanvoert), maar wèl om de bevoegdheden, voor de leeraren te eischen in verband met het verschil in onderwijs en in 't algemeen ook met het oog op de kennis, die van den leerling bij de toelating tot de school gevraagd wordt: de lagere vakschool aansluitend bij het lager, de middelbare vakschool bij het middelbaar onderwijs. Bij dit laatste punt valt echter de grens niet scherp te trekken: men denke b.v. aan de uloscholen, die tot het lager onderwijs gerekend worden en toch haar leerlingen afleveren aan de middelbare nijverheidsschool. Voor de commissie was bovendien nog een bezwaar (waarvoor zij evenwel meende niet uit den weg te moeten gaan), dat de burgerdag- en -avondscholen, volgens de M. O. wet, zooals wij gezien hebben, bestemd voor aanstaande ambachtslieden en landbouwers, in haar systeem tot het lager vakonderwijs moesten gerekend worden, terwijl THORBECKE ze volgens de artikelen 13 en 14 der M. O. wet bij het middelbaar onderwijs gebracht had.

De Staatscommissie heeft zich daarna de vraag gesteld, of nu het lager vakonderwijs te zamen met het algemeen vormend lager onderwijs in ééne wet diende geregeld te worden, en evenzoo het middelbaar vakonderwijs te zamen met het algemeen vormend middelbaar onderwijs.

De consequentie van het door de commissie aanvaarde principium divisionis zou dit eigenlijk wel geeischt hebben. Voor deze consequentie schrikte de commissie (m. i. terecht) terug. Niet alleen zou dan het bezwaar, dat de grenslijn tusschen lager en middelbaar vakonderwijs practisch niet gemakkelijk te trekken is, krachtig worden gevoeld, maar in de lager-onderwijswet zouden dan naast elkander regeling hebben moeten vinden [5]): *a.* de gewone lagere school, scholen voor blinden, doofstommen enz., scholen voor voortgezet lager onderwijs [6]) en uloscholen; *b.* teeken-, ambachts-, industrie-, kook-, huishoud- en zeevaartscholen, handels- en landbouwcursussen.

Een dergelijke samenvoeging in één wet, in hoofdzaak uit theoretische overwegingen, heeft de commissie terecht niet aangedurfd. De leerlingen, de leerstof, het onderwijzend personeel, de gebouwen en het toezicht zouden voor de eerste en voor de tweede groep immers geheel verschillend zijn.

Bovendien stuitte de commissie nog op het bezwaar, ook reeds door Dr. KUYPER gevoeld, van het derde lid van artikel 192 der Grondwet: „Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs gegeven." Dit voorschrift zou dan, meende zij, ook moeten gelden voor het lager onderwijs dat vakonderwijs was. De commissie achtte dit terecht niet uitvoerbaar [7]). Maar bovendien oordeelde zij het wenschelijk aan het particulier initiatief dit onderwijs met subsidie, zoover noodig, van overheidswege, althans voor het grootste deel, over te laten.

De commissie kwam langs dezen weg tot de conclusie, dat het aanbeveling verdiende, het geheele vakonderwijs, lager en middelbaar, met uitzondering van het hooger, in één afzonderlijke wet te regelen.

Het ontwerp van een zelfstandige wet voor het vakonderwijs, daarop door de Staatscommissie voorgesteld, leed onder anderen aan het euvel, dat het teveel bijzonderheden bij de wet wilde regelen. Een bezwaar, dat te ernstiger was, wijl het hier betreft een soort onderwijs, dat meer dan eenig ander onderwijs zich steeds dient aan te passen bij de voortschrijdende ontwikkeling van het ambacht en de nijverheid, en dat bovendien, ook wat zijn organisatie betrof, nog bij lange niet tot volledige ontwikkeling gekomen was, zich nog niet „gezet" had. Regeling van allerlei onderdeelen bij algemeenen maatregel van bestuur verdient dan de voorkeur, wijl zulk een maatregel (immers een Koninklijk besluit) gemakkelijker voor wijziging vatbaar is dan een

wet. Welke voordeelen opname van verschillende détails in de wet met name voor de rechtszekerheid ook moge hebben, hier geldt het woord van Minister KUYPER: „wie op dit gebied (nl. van het vakonderwijs) de administratieve macht niet vertrouwt, zal niets doeltreffends tot stand brengen."

De toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. HEEMSKERK, zag dit ook aldus in; hij ontwierp een wet, waarbij het lager en middelbaar vakonderwijs, onderverdeeld in technisch en handelsonderwijs, werden geregeld; aansluiting werd gezocht bij het ontwerp der Staatscommissie, doch allerlei détails ter uitwerking aan algemeene maatregelen van bestuur werden overgelaten [8]).

Korten tijd na het aftreden van Minister HEEMSKERK kon dit wetsontwerp, na wijziging in verband met ingewonnen adviezen, door zijn opvolger Mr. CORT VAN DER LINDEN bij de Tweede Kamer worden ingediend (21 Mei 1915).

Eerst vier jaar later, op 14 Februari 1919, verscheen het Voorloopig Verslag der Kamer, op 8 Mei 1919 beantwoord door den nieuwen Minister (thans van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen) Dr. DE VISSER, met een vrij sterk gewijzigd wetsontwerp, het ontwerp der thans geldende Nijverheidsonderwijswet.

* *
*

De Nijverheidsonderwijswet (wet van 4 October 1919, Stbl. 593), zonder hoofdelijke stemming door de Tweede Kamer (op 4 Juli 1919) en door de Eerste Kamer (op 2 October 1919) aangenomen, is op 1 Januari 1921 in werking getreden.

De wet vat de verschillende soorten van scholen, waarop zij van toepassing is, samen onder den algemeenen naam nijverheidsonderwijs. Voorheen pleegde men dit onderwijs aan te duiden als vakonderwijs; zoo Minister KUYPER, de Staatscommissie-WOLTJER (zij het ook bij gebrek aan een beteren naam en als een toegeven aan den „usus tyrannus") en evenzoo het ontwerp HEEMSKERK-CORT VAN DER LINDEN. Hierbij dient evenwel in 't oog gehouden te worden, dat de wet-DE VISSER de grenzen van dit onderwijs nauwer trekt dan een der genoemde ontwerpen. Het verst ging in dit opzicht de Staatscommissie: in haar voorstel rekende zij tot het vakonderwijs ook de opleiding van onderwijzers en leeraren bij het algemeen vormend onderwijs en van verpleegsters en vroedvrouwen, de landbouw- en de handelsscholen.

Het komt mij voor, dat de Staatscommissie hierbij wel wat al te zeer offerde aan haar theoretisch uitgangspunt. Bij de wetsontwerpen van 1915 en 1919 werd de grens dan ook successievelijk enger getrokken.

Het ontwerp van 1915 liet buiten beschouwing de opleiding van onderwijzers en leeraren bij het lager en middelbaar onderwijs, wijl zij bezwaarlijk tot het eigenlijk vakonderwijs te rekenen was (verba valent usu) en, voorzoover zij niet in de bestaande of aanhangige wetten regeling vond, beter in een afzonderlijke wet ondergebracht kon worden. Evenzoo liet het ontwerp-1915 de landbouwscholen en het landbouwhuishoudonderwijs vallen, wijl dit onderwijs sinds jaren door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel werd verzorgd; het op geheel anderen voet was ingericht dan het overig vakonderwijs en het, in tegenstelling met dit laatste, niet in de eerste plaats berustte op het particulier initiatief, maar rechtstreeks van het Rijk uitging. En tenslotte was er een afzonderlijke regeling van het lager en middelbaar landbouwonderwijs in voorbereiding. Men kan deze argumenten m. i. bezwaarlijk als afdoende beschouwen: aan de behandeling door één Departement en zelfs in één wet van de scholen voor landbouw- en landbouwhuishoudonderwijs met de scholen voor nijverheidsonderwijs zijn ongetwijfeld groote voordeelen verbonden. Het landbouwhuishoudonderwijs is dan ook later bij amendement weer in de Nijverheidsonderwijswet opgenomen. Daarentegen werd, mede na bestrijding door de heeren Dr. SCHEURER en VAN DER MOLEN, verworpen een amendement om ook de opleiding voor de ziekenverpleging onder het nijverheidsonderwijs te brengen.

Het ontwerp van 1919 en evenzoo de geldende wet hebben tenslotte, m. i. terecht, ook de handelsscholen — hoezeer deze overigens ook dringend een wettelijke regeling behoeven — buiten het nijverheidsonderwijs gebracht. De handelsscholen vertoonen zooveel punten van aanraking en overeenkomst met de hoogere burgerscholen, dat het niet doelmatig zou zijn, ze los van deze in een wet op het nijverheidsonderwijs te regelen.

Het niet opnemen van de handelsscholen was voor Minister DE VISSER aanleiding om niet langer de aanduiding „vakonderwijs" te behouden, maar den naam „nijverheidsonderwijs" te kiezen en dus ook te spreken van Nijverheidsonderwijswet. Immers al het onderwijs, hier bedoeld, aldus de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer, dient de nijverheid in haar verschillende takken. Het woord „nijverheid"

wordt dan breed opgevat evenals b.v. in Duitschland en Oostenrijk, waar men steeds al dit onderwijs aanduidt als „Gewerbe-unterricht". Niet in de engere beteekenis als zouden onder nijverheid alleen moeten worden verstaan de bedrijven, waarbij materialen en grondstoffen worden verwerkt, maar in den breeden zin, dat ook ambacht en handwerk er onder vallen, die de nijverheid dienen, terwijl deze weer op hare beurt datgene voortbrengt, waardoor andere bedrijven zich kunnen ontwikkelen wederom ten dienste van de nijverheid. De zeevaart zou niet mogelijk zijn, indien er geen schepen en machines door de nijverheid werden vervaardigd, dit geldt ook voor de visscherij.

Zeer klemmend lijkt dit betoog niet, doch toegegeven moet worden, dat de naam „vakonderwijs" (door den heer KETELAAR bij amendement voorgesteld) ook niet zonder bezwaar is. De aanduiding is tenslotte slechts een, niet zeer gelukkige, verzamelnaam voor al de soorten van onderwijs, door deze wet geregeld: in het dagelijksch leven spreekt men meestal niet van deze of die nijverheidsschool, maar van de ambachtsschool, de machinistenschool, de huishoudschool.

* *
*

De Nijverheidsonderwijswet onderscheidt tweeërlei soort onderwijs: schoolonderwijs en onderwijs volgens het leerlingstelsel. Het schoolonderwijs wordt onderverdeeld in lager en middelbaar nijverheidsonderwijs. „Het middelbaar onderwijs, in den zin van dit wetsontwerp", aldus de Minister, in navolging van de Staatscommissie „zal de kennis moeten verschaffen voor patroons, bedrijfsleiders, opzichters, teekenaars, in een woord voor allen, die geacht kunnen worden door hun kennis in staat te zijn leiding te geven aan de onder hen arbeidende lieden en het ontwerp van de boven hen geplaatsten te kunnen uitvoeren, uitwerken, détailleeren en berekenen, of zelfstandig als patroon in het een of ander bedrijf te zullen optreden. Het lager onderwijs is bestemd voor hen, die daarin de praktische en theoretische opleiding zoeken als gezel in ambacht of handwerk."

Deze onderscheiding in doelstelling moge niet feilloos zijn, met name als men let op de kleine bedrijven en bedrijfjes, waarvan er nog vele duizenden zijn, als algemeen uitgangspunt schijnt zij toch wel te aanvaarden.

Practisch openbaart zich het onderscheid in de wettelijke voorschriften betreffende de subsidiëering, de schoolgelden, de toelating

van de leerlingen, de vereischte bevoegdheden voor en de salariëering van de leeraren.

Artikel 11 van de wet somt nu verder de verschillende soorten van scholen op. Lager nijverheidsonderwijs wordt gegeven aan scholen:

a. voor een ambacht of handwerk;

b. voor nijverheid, nijverheidskunst en kunstambacht[9]);

c. voor het visscherijbedrijf en de binnenscheepvaart;

d. voor huishouden, landbouwhuishouden, vrouwelijke handwerken en maatschappelijk werk;

e. voor speciale doeleinden.

Middelbaar nijverheidsonderwijs wordt gegeven aan scholen:

a. voor techniek en nijverheid;

b. voor nijverheidskunst en kunstambacht;

c. voor den mijnbouw;

d. voor de zeevaart;

e. voor huishouden, landbouwhuishouden, vrouwelijke handwerken en maatschappelijk werk;

f. voor opleiding van leeraren of voor speciale doeleinden.

Bij geschil of een school geheel of gedeeltelijk tot een dezer groepen behoort, beslist de Kroon. Bovendien kunnen inrichtingen, in bovenstaande opsomming niet genoemd, door de Kroon onder een dezer groepen worden ingedeeld.

In bovenstaande lijst komen de burgerdag- en -avondscholen van THORBECKE niet meer voor. De desbetreffende artikelen 13 en 14 der Middelbaar-onderwijswet werden bij artikel 69 der Nijverheidsonderwijswet geschrapt. Hierover behoeft men geen traan te laten.

* *
*

Zooals hierboven reeds bleek, hadden vele nijverheidsscholen zich vóór 1921 buiten de bestaande wetgeving om en voor de groote meerderheid als particuliere instellingen ontwikkeld. De subsidiën, eerst van gemeente en/of provincie, later ook van het Rijk, waren den eersten tijd slechts karig. De nijverheidsscholen zijn als geheel genomen echt kinderen van het particulier initiatief.

Hiermede in volkomen overeenstemming is, dat in het stelsel der Nijverheidsonderwijswet de bijzondere school den voorrang heeft en de openbare school een aanvullend karakter draagt. Het ontbrak bij de behandeling in de Tweede Kamer niet aan een poging om de volgorde

om te keeren. De Minister hield echter voet bij stuk en dreigde zelfs, bij aanneming van het daartoe strekkend amendement-GERHARD c. s. het geheele wetsontwerp te zullen terugnemen. Daarop trokken de voorstellers het amendement in.

Welk een overheerschende positie het bijzonder onderwijs hier inneemt, moge blijken uit de volgende getallen naar den toestand op 31 December 1931 [10]). Er waren toen in ons land 87 ambachtsscholen, waarvan slechts 3 uitgingen van gemeenten en 84 van vereenigingen en instellingen. Van de 19 dagvakscholen (waar slechts in een bepaald vak of eenige onderling verwante vakken onderwijs wordt gegeven) waren 15 bijzondere en gingen 4 uit van het Rijk. Van de 359 avondnijverheidsscholen werden 4 in stand gehouden door het Rijk, 61 door de gemeenten en 294 door schoolbesturen. Van de 19 scholen voor middelbaar technisch onderwijs en/of kunst- en kunstnijverheidsscholen stond 1 onder beheer van het Rijk, 4 van de gemeenten, 14 van de schoolbesturen. Van de 175 scholen voor meisjes gingen er 8 uit van gemeenten en 167 van vereenigingen en instellingen.

Met deze getallen voor oogen kan men dus wel zeggen, dat bij het nijverheidsonderwijs het bijzonder onderwijs regel, het openbare aanvulling is. Het bijzonder onderwijs draagt echter in zijn groote meerderheid een neutraal karakter.

De vraag: bijzonder of openbaar onderwijs, leidt ons als vanzelf naar het punt van de bekostiging van de nijverheidsscholen. Hierover zal gehandeld worden in het volgend artikel. *(Slot volgt.)*

---

[1]) Zie het artikel van TH. A. H. VAN HARDERWIJK in het verzamelwerk: „Het onderwijs in Nederland", 1910, blz. 201, waaraan ik verschillende gegevens heb ontleend.

[2]) Zie het Rapport van de Staatscommissie voor de Reorganisatie van het Onderwijs, ingesteld bij K. B. van 21 Maart 1903, no. 49, deel I, blz. 322.

[3]) Zie het artikel van MARTINE WITTOP KONING in „Het onderwijs in Nederland", blz. 333 e. v.

[4]) Deel I, blz. 25.

[5]) Deel I, blz. 27.

[6]) Hiermede werd een soort vervolgonderwijs bedoeld.

[7]) Dit bezwaar is thans vervallen, wijl artikel 195, vierde lid, der Grondwet thans zegt: „In elke gemeente wordt van Overheidswege voldoend openbaar algemeen vormend lager onderwijs gegeven in een genoegzaam aantal scholen."

[8]) Zie H. J. de Groot: Nijverheidsonderwijswet, 3e druk, Inleiding blz. XV.

[9]) Het is wat vreemd, dat de wet niet spreekt van ambachtskunst, evenals van nijverheidskunst. Zal dit onderwijs tot zijn recht komen, dan moet het begrip kunst domineeren. Aldus ook de Staatscommissie (deel I, blz. 314).

[10]) Deze en verschillende andere bijzonderheden zijn ontleend aan de Statistiek van het Nijverheidsonderwijs 1930 en 1931.

HET ANTI-SEMITISME

DOOR

Ds. JAC. VAN NES CZN.

II. *(Slot)*

III. *Wat moet de houding van de Christenen tegenover het ant semitisme zijn?*

Tenslotte willen wij nog de vraag onder de oogen zien, wel houding de Christenen tegenover het anti-semitisme hebben aan nemen.

Tegenover positieve Christenen behoeft daarover eigenlijk niet v gezegd te worden.

Die zijn wel overtuigd al, dat het anti-semitisme in strijd is met c eisch van Gods Woord, die niet tot haat maar tot liefde voor on: medemensch, en dus ook voor den Jood, ons dringt.

Toch willen wij nog een en ander aanvoeren, om onze houd tegenover het anti-semitisme, dat soms zoo gemakkelijk aanhang wint onder Christenen, te bepalen.

* *
*

Als eerste, niet voornaamste bezwaar tegenover het rassen-a semitisme willen wij aanvoeren, dat de rassen-theorie allen we schappelijken grond mist.

Terecht is er wel van *rassen-waanzin* gesproken. Zgn. „ras reine" volken bestaan er niet. Onder alle volken is rassenvermen voorgekomen. De bekende Duitsche schrijver over „Rassenkunde het Duitsche volk", die ook over het Joodsche ras afzonderlijk schreef, HANS GÜNTHER, meent in de Duitsche bevolking zeven schillende rassen te kunnen onderscheiden.

Aan de eischen voor raszuiverheid van GÜNTHER gemeten, zouden 40 millioen, tweederden alzoo van de heele Duitsche bevolking, tot de minderwaardigen gerekend moeten worden.

* *
*

Merkwaardig is een uiting van den Münchener geleerde op het gebied der rassenkunde, Professor VON GRUBER, President van de Beiersche Academie van wetenschappen in de „Essener Volkswacht" van 9 November 1929 over HITLER ten beste gegeven (een uiting, die hij wellicht nu niet meer zou durven herhalen).

GRUBEN dan schreef voor vier jaar :„Voor het eerst zag ik Hitler van dichtbij ! Gezicht en hoofd *slecht ras, niet onvermengd,* laag, wegschuilend voorhoofd, niet mooie neus, breede jukbeenderen, kleine oogen, donker haar. Een korte borstel van een snor, zoo breed slechts als de neus, geeft het gezicht iets uitdagends. De gelaatsuitdrukking is niet die van een in volle zelfbeheersching gebiedenden, maar die van een door verwaandheid gedrevenen. Herhaaldelijk trillen de gezichtsspieren. Ten slotte uitdrukking van een behagelijk zelfgevoel."

Zoo is HITLER, gemeten aan de zgn. echt Germaansche, Arische raskenmerken (die door CHAMBERLAIN in zijn bovengenoemd werk aldus worden aangegeven: groote, stralende hemelsoogen, gouden haar, de gestalte als van een reus, de schedel langwerpig, het voorhoofd hoog) volstrekt niet zelf het type van den echten Ariër.

Trouwens — ook LUTHER, GOETHE, VON BEETHOVEN, VON BISMARCK en VON HINDENBURG beantwoorden er niet aan. (Dit tot vertroosting van allen, die HITLER toch nog graag als den grooten Ariër zouden willen blijven eeren).

* *
*

Tot welke belachelijke publicaties zulk een opgeschroefde rassenverheerlijking komen kan, moge ook nog blijken uit een mededeeling in de Duitsche pers over de praestaties in het schermen op de Olympiade in Amsterdam in 1928, van HELENE MAYER, uit Offenbach.

Over deze kampioene in de schermkunst werd aldus geschreven door zekeren „Fridericus" uit Hamburg, nadat zij de zwart-wit-roode vlag van haar schermclub (de vlag dus, die de kleuren van de toen verboden Duitsche vlag droeg) in haar overwinningsroes had gezwaaid: „Hoogachting voor dit blonde Duitsche meisje, dat temidden

van het zwartharige internationale gezelschap, dat in Amsterdam den toon wilde aangeven (gedoeld wordt hier natuurlijk op de Joden), zich getrouw toonde aan haar gezindheid en zich uitsprak voor het verradene en verbodene zwart-wit-rood".

Deze uiting komt in een heel eigenaardig licht, als men verneemt, dat dit blauwoogige en blondharige Duitsche meisje HELENE MAYER de dochter is van ... een overleden *Joodschen* arts!!

Kommentaar is verder overbodig.

* *
*

Wij meenen, dat wij door dergelijke voorbeelden beter nog dan door een diepgaand betoog mogelijk ware geweest, voor oogen gesteld hebben, dat het met de rassen-theorie in wetenschappelijk opzicht waarlijk niet zoo heel gunstig staat, met die theorie, die door uiterlijke lichamelijke kenmerken de volken wil uiteenscheuren en het monopolie van het zuivere ras voor een bepaald volksdeel wil opeischen.

Echter — dit is niet ons grootste bezwaar tegen het rassen-anti-semitisme.

Althans niet het grootste bezwaar, dat wij als Christen hebben.

Dit bezwaar deelen zeker velen ook, die niet tot de positieve Christenen kunnen gerekend worden.

Maar er is voor den Christen een veel sterker argument, dat zich richt niet maar tegen het rassen-anti-semitisme, maar ook tegen het anti-semitisme in het algemeen.

En wel, dat deze beweging in lijnrechten strijd is met wat de Schrift ons leert over de verhouding der menschen en inzonderheid der Christenen onderling.

* *
*

De Schrift leert ons van de menschen in het algemeen, gelijk Paulus dat ook verkondigde op den Areopagus in Athene, dat God „uit éénen bloede" het gansche menschelijke geslacht gemaakt heeft.

Deze oorsprong aller menschen uit één is reeds een krachtig argument tegen de rassen-leer met haar verheerlijking van het eene ras boven het andere.

Maar sterker is nog wat ons in den brief van Paulus aan de Galaten

wordt meegedeeld over de verhouding van de geloovigen onderling en gemeenschappelijk tot Christus, hun hoofd.

Wij lezen in Galaten 5 : 26 v.v.: „Want gij zijt allen kinderen Gods, door het geloof in Christus Jezus. Want zoo velen als gij in Christus gedoopt zijt, hebt gij Christus aangedaan. Daarin is noch Jood, noch Griek, noch dienstbare, noch vrije; daarin is geen man en vrouw, maar gij allen zijt één in Christus.

En indien gij van Christus zijt, zoo zijt gij dan Abraham's zaad en naar de beloftenis erfgenamen."

Hier stelt Paulus duidelijk den eisch, dat allerlei verschillen en dan zeker ras-verschillen moeten wegvallen bij de Christenen.

Die verschillen zijn met hun eenheid in Christus in strijd.

Wie bewust den rassen-strijd predikt, stelt zich tegen en buiten Christus.

Paulus leert hier zoo duidelijk de eenheid van uit het Jodendom en uit de andere volken voortgekomenen in Jezus Christus.

Ja, hij gaat nog verder.

Hij noemt de Christenen allen *Abraham's zaad*. Door Christus hebben allen, die gelooven, deel aan Abraham. Door Christus worden alle geloovigen vereenigd tot het ééne, ware, groote *Israël Gods*.

* *
*

Gij gevoelt, hoe inzonderheid hiermee ook in strijd is de kleinzielige strijd, die de zgn. „Duitsche Christenen" voeren tegen geloovigen uit Israël, die in de kerk zijn opgenomen.

De Ariër-paragraaf voor den Staat heeft een pendant gevonden in de Ariër-paragraaf voor de Kerk. Velen meenen, dat een in Christus geloovige Jood, of zelfs een, wiens grootmoeder nog Joodsch bloed had, niet als predikant Duitsche Christenen mag leeren.

Dat is een verscheuring van de ordinantiën Gods voor het leven in Christus' kerk.

Dat is een verheffing van het „Deutschtum" boven het Christendom.

En — Gode zij dank! — reeds is van honderden Duitsche predikanten een krachtig protest tegen de Ariër-paragraaf in de Kerk gehoord!

* *
*

Moet het anti-semitisme onvoorwaardelijk als een onchristelijke be-

weging worden afgewezen, bezondigen zij, die er aan meedoen, zich grootelijks tegen den Heere en Zijnen Christus — anderzijds hebben wij ook de roeping, te trachten, den Joden er de oogen voor te openen, dat de slagen, die het Joodsche volk ook door het anti-semitisme toegebracht worden, niet omgaan buiten het voorzienig bestel Gods.

Het anti-semitisme is zeker *een roede Gods,* om Israël te tuchtigen.

En — slechts weinig Joden, die dit verstaan! Het is bedroevend, nog zoo bitter weinig van echte geestelijke verteedering, van een terugkeer tot den God Israëls en Zijne geboden, te bemerken onder de Joden.

Vele Joden staan in zekeren zin op één lijn met de rassen-anti-semieten.

Evenals bij de laatsten is thans ook bij vele Joden *het ras het eerste.*

De meeste Joden in onze dagen laten het Jood-zijn niet meer in de eerste plaats bepaald worden door geestelijke, godsdienstige factoren, maar door het ras. Wie niets meer van God en Zijn Woord gelooft, wordt toch nog wel door de Joden als Jood erkend. Het *ras, niet de religie is beslissend* voor hun Jood-zijn.

Dat verklaart ook temeer den afval in de Joodsche rijen.

En dat Joodsche ras-bewustzijn heeft nu ook tengevolge, dat de vijandschap van anderen, die ook het ras het hoogst stellen, juist temeer geprikkeld wordt.

* *
*

Hebt gij er wel op gelet, dat *echt-godsdienstige Joden* niet van den officieelen boycot, die op 1 April 1933 in Duitschland werd gehouden, behoefden te lijden?

Die boycot-datum toch was een *Zaterdag, een Sabbath dus.* En een vrome Jood heeft op Sabbath, naar den eisch van zijn Joodsche religie, zijn winkel te sluiten. Bij zulke vrome Joden behoefde dus niet meer, gelijk op dien eersten April de bedoeling met Joodsche zaken was, de winkel gesloten te worden.

In het Nieuw-Israëlietisch weekblad van 7 April 1933 wordt daarop in een artikel op de 1e pagina: „De nood der tijden", gewezen.

In dat artikel lezen wij o. m.: „Zegt het ons iets, dat een aanslag wordt beraamd en gepleegd op onze ritueele wet? Is het misschien de waarschuwende vinger uit den Hooge voor de duizenden, die te hoop loopen als de vijand de schendende hand uitstrekt naar onze

ritueele wet, doch voor wie die wet anders niet schijnt te bestaan? Zegt het ons iets, dat juist op Sabbath onze zaken gewelddadig worden versperd en wij noodgedwongen sluiten?"

Hier wordt zeker de rechte toon aangeslagen, die bij de meeste Joden niet gehoord wordt.

Zeker zouden de moeiten minder groot zijn voor de Joden, als er onder hen meer was een zich buigen voor God.

Het anti-semitisme moet er toe meewerken, om den Jood den roep van Godswege te laten verstaan, ook weer in onze dagen, gelijk in Jeremia's tijd: *„Land, land, land, hoort des Heeren Woord!"* (Jeremia 22 : 29.)

* *
*

Maar — dat neemt niet weg, dat het anti-semitisme op zichzelf absoluut onchristelijk is.

Die beweging is in lijnrechten strijd met het gebod der liefde, dat onze Heere Jezus Christus ons gaf ten opzichte van de Joden.

Hij leerde op den dag der opstanding uit den dood, waarin zeker met name de Joden Hem gedreven hadden, Zijn discipelen (Lukas 24 : 46 v.v.): „Alzoo is er geschreven, en alzoo moest de Christus lijden, en van de dooden opstaan ten derden dage; en in Zijnen Naam gepredikt worden bekeering en vergeving der zonden, onder alle volken, *beginnende van Jeruzalem.*"

In Jeruzalem, *onder de Joden,* moest de Christus eerst gepredikt worden.

Dat was Jezus' liefde-eisch.

Het geneesmiddel tegen het anti-semitisme, het is slechts de gehoorzame onderwerping aan Gods gebod, aan de wet der liefde!

Het is het geloof in Jezus Christus als den grooten Zoon des menschen uit Juda niet alleen, maar als den Zoon des menschen *èn* den Zoon van God, als den *Immanuël,* God met ons, of, wilt ge: God en mensch.

De ware vrede voor Joden en anderen is in Christus Jezus, en in Hem alleen.

Wij moeten gelooven het Woord Gods, dat door den apostel Paulus aan de Efeziërs werd geschreven (Efeze 2 : 13—18): „Maar nu in Christus Jezus, zijt gij, die eertijds verre waart, nabij geworden door het bloed van Christus. Want Hij is onze vrede, die deze beiden één

gemaakt heeft en den middelmuur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft Hij de vijandschap in Zijn vleesch teniet gemaakt, namelijk de Wet der geboden, in inzettingen bestaande; opdat Hij die twee in Zichzelven tot eenen nieuwen mensch zou scheppen, vrede makende; en opdat Hij die beiden met God in één lichaam zou verzoenen door het kruis, de vijandschap aan hetzelve gedood hebbende.

En komende, heeft Hij door het Evangelie vrede verkondigd u, die verre waart, en dien, die nabij waren; want door Hem hebben wij beiden den toegang door éénen Geest tot den Vader."

De eenige weg tot den Vader, voor Joden en Christenen en voor alle menschen, leidt over Jezus Christus.

En . . . het is iets wonderlijks, dat de diepte der wijsheid onzes Gods openbaart, dat, *juist door het anti-semitisme,* meer dan ooit, de Joden in onzen tijd denken en spreken en schrijven over Jezus. *)

* *
*

Het is nog niet de belijdenis van Jezus als den Messias, die vele Joden in den nieuweren tijd doen hooren.

Eerst is naar Jezus gewezen als den grooten zoon van Israël, tegenover de anti-semieten, die als Christenen, zij het dan ook maar als naam-Christenen, zich toch naar Jezus Christus noemen.

En almeer is, toen de anti-semieten Jezus' Jood-zijn gingen loochenen, van Joodsche zijde getracht, Jezus toch voor te stellen als een echten Jood.

De Joden eischen Jezus voor zich op.

Jezus is volgens velen van hen de hoogste Jood.

Hij is een eere voor de Jodenheid.

Maar . . . de Joden willen zich niet buigen voor den Heere Jezus Christus als den waren Messias.

En de ware vrede komt eerst voor de volken in het saam zich buigen voor Christus.

Daartoe moeten de Christenen de Joden in liefde opwekken!

Jezus Christus is de Vredevorst.

Onder Zijn schepter wordt vrede genoten.

En wie waarlijk voor Hem buigen, en door Zijn Geest zich laten

*) Zie hiervoor nader het hoofdstuk: Joodsche beschouwingen over Jezus Christus in den nieuweren tijd, in mijn: *Het Jodendom,* p. 394—425, Kampen, J. H. Kok.

leiden, die worden almeer gebracht ook tot het zoeken en bevorderen van den vrede onder de menschen.

Die arbeiden mee aan de vervulling van de profetie van Jesaja over het vrederijk van den waren Messias (C. 11 : 9):

„Men zal *nergens leed doen noch verderven* op den ganschen berg Mijner heiligheid; want de aarde zal vol van kennis des Heeren zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken."

's Gravenhage, 3-1-'34.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Verzet het a.r. principe zich tegen een verlaging van den rentestandaard van Overheidswege?

Ter toelichting van deze vraag het volgende:

De eigendom is niet absoluut; alleen God is absoluut eigenaar; wij zijn slechts rentmeesters. Dit rentmeesterschap, bezien in 't licht der openbaring, houdt toch in, dat wij ook als eigenaar moeten volbrengen het eerste en groote gebod en het tweede daaraan gelijk inzake de liefde tot den naaste.

Het schijnt mij onbetwistbaar, dat ons huidig maatschappijleven met dit gebod in flagranten strijd is en dat we met recht kunnen spreken van een kapitalistische maatschappijvorm. Een kapitalisme, vaak zonder kapitaal, omdat zoowel armen als rijken gelijkelijk voeden en beleven de zonde der liefdeloosheid.

De zonde zal natuurlijk altijd verhinderen, dat het ideaal bereikt wordt, maar er moet toch zijn een wijzen op den algemeenen wantoestand; en er moet ook worden gewezen op het eenige afdoende middel: gehoorzaamheid aan de schriftuurlijke normen.

Waar nu als gevolg van de zonde in de samenleving een ongebreideld egoisme gepaard gaat met uitmergeling van den zwakke, afgunst jegens en opstand tegen wie meer bezit, beide vormen van kapitalisme, is het daar geen gebiedende eisch van ons beginsel, dat de Overheid ingrijpe en de rente, die is vastgesteld in allerlei hypotheekakten, verlage met enkele percenten, ten einde daardoor den zwakke en hetgeen maatschappelijk dreigt te worden doodgedrukt in de armen van de kapitalistische polyp te beschermen?

ANTWOORD.

Het komt ons voor, dat de vraagsteller gevaar loopt te vervallen in dezelfde fout, waaraan vele sprekers en schrijvers over het kapitalisme zich schuldig maken, nl. deze, dat men bepaalde afkeurenswaardige maatschappelijke verschijnselen met het kapitalisme vereenzelvigt. Het

kapitalisme is voor velen het zwarte beest. En zoodra men iets in de maatschappij ontdekt, dat men afkeurenswaardig vindt, wordt dit bewust of onbewust onmiddellijk aangemerkt als een uiting van het kapitalisme. En dan ligt natuurlijk de conclusie voor de hand: weg met het kapitalisme.

Nu zeggen wij niet dat de inzender die fout maakt of die conclusie trekt; doch wel loopt hij o. i. gevaar in die fout te vervallen, wanneer hij o. m. schrijft, dat ons maatschappelijk leven in flagranten strijd is met Gods gebod en dat we *daarom met recht* kunnen spreken van een kapitalistischen maatschappijvorm. Hierdoor maakt hij den indruk te vereenzelvigen het niet naleven van het christelijk liefdegebod met het kapitalisme. En tegen het begaan van die fout zouden wij ernstig willen waarschuwen.

Het maatschappelijk egoisme is niet het gevolg van een productiestelsel en het is ook niet door verandering van stelsel weg te nemen, wijl het zetelt in het hart van den mensch dat door de zonde verdorven is. Daarom dient allereerst den nadruk te worden gelegd op innerlijke verandering van den mensch. En daarom ook kan slechts hij socialist zijn, die dit uitgangspunt der calvinistische levensopvatting loslaat en in ruil daarvoor aanvaardt het historisch-materialisme, d. i. de hypothese (want meer dan een hypothese is het niet) dat door radicale wijziging van het productiesysteem de heilstaat op aarde, waarin de mensch in volmaakte verhouding tot zijn medemensch leeft, zal worden verwezenlijkt.

Waarschijnlijk zal de bedoeling van den inzender wel zijn te doen uitkomen, dat het tegenwoordig productiestelsel, hoewel in laatste instantie niet de oorzaak van het maatschappelijk kwaad, toch dit kwaad in de hand werkt. En wij geven toe, dat er soms aanleiding is voor die meening. Wij geven evenzeer toe, dat wij daarom ten allen tijde hebben in het oog te houden de roeping van de Overheid om te waken tegen verkeerde uitwassen als gevolg van het particulier winstbejag. Doch desniettemin lijkt ons die stelling, zelfs aldus verzacht, *in haar algemeenheid* onjuist.

Want wat bedoelt men eigenlijk, wanneer men van het tegenwoordig „kapitalistisch" productiestelsel spreekt? Men heeft dan het oog op het feit, dat de productiemiddelen (grond, fabrieken enz.) grootendeels in handen zijn van particulieren, die ze gebruiken voor een productie, die uiteindelijk gericht is op winst. En men wijst dan op het egoïsme en andere te veroordeelen symptomen, die in of als gevolg van dat streven naar winst aan den dag treden.

Doch drie dingen ziet men daarbij gewoonlijk over het hoofd.

Vooreerst dat dit streven naar winst bij den ondernemer, die van ganscher harte op Calvinistisch standpunt staat, niet allereerst zijn grond vindt in een zucht naar het genot en de macht, verbonden aan het bezit van kapitaalgoederen, doch in het besef van zijn goddelijke roeping om door

middel van zijn bedrijf gezin, staat, kerk en maatschappij te dienen[1]).

Voorts dat dit streven naast verkeerde ook vele goede gevolgen heeft. Het uitzicht op winst prikkelt tot arbeidszaamheid en bevordert daardoor de welvaart. En hoezeer die welvaart ook aan de arbeiders is ten goede gekomen blijkt, indien men vergelijkt de sociale toestanden van honderd jaar geleden met die van thans, zelfs al houden we rekening met de gevolgen der crisis. Het gemiddeld levenspeil van den arbeider is in die tijdsperiode zeker met tenminste 100 pct verhoogd. Wijst men nu hiertegenover op de actie van kerken, vakvereenigingen en op de sociale politiek, dan kunnen wij ten volle de waarde van dit streven erkennen. Doch dat neemt toch niet weg de waarheid van het feit, *dat juist de (mede door de winst) verlevendigde activiteit van het particulier initiatief geweest is de motor van het economische leven en dat juist deze activiteit de mogelijkheid tot verhooging van het welvaartspeil heeft doen ontstaan.* En voorts mag als gunstige zijde van de particuliere winst er ook op gewezen worden, dat zij die een winstgevende exploitatie steeds in het oog hielden en nog in het oog houden, veelal degenen waren die het eerst naar voren traden, wanneer offers gebracht moesten worden in het belang van staat, kerk, onderwijs of minderbedeelden.

En dan in de tweede plaats ziet men voorbij, dat het brengen van de productiemiddelen aan de gemeenschap de particuliere winst niet wegneemt, maar verplaatst. Of meent ge dat degenen, die als overheidsambtenaar of werkman in dienst van de gemeenschap arbeiden niet op winstbejag (in den vorm van hoog loon of salaris) uit zijn? De praktijk leert wel anders. Wij behoeven slechts te herinneren aan de moeilijkheden die de publieke lichamen ondervinden om de loonen en salarissen in overeenstemming te brengen met den verlaagden prijsstandaard, omdat dit in het publiek belang (d. i. ter voorkoming van een nog zwaarderen belastingdruk op de bevolking) noodzakelijk is.

Zoo zouden wij in verband met deze vraag nog op tal van andere socialistische drogredenen, die met name in de Christelijk Democratische Unie ingang hebben gevonden, kunnen wijzen. Wij zouden dan echter te uitvoerig worden.

Alleen willen wij er nog op wijzen, dat van een kapitalistisch stelsel in den zin van een *vrij particulier* winstbejag door een kleine groep van bezitters van productiemiddelen geen sprake is. De vrijheidsbeperkingen door wetgeving, vakvereenigingen enz. zijn legio. En voorts is het bezit der productiemiddelen als gevolg van het oprichten van naamlooze vennootschappen en coöperaties, het in stand houden van kleine ondernemingen, het geldschieten onder hypothecair verband op productiemiddelen e. d. onder een zeer groot aantal, haast zou men kunnen zeggen, over de geheele bevolking, zij 't ook in niet gelijke porties, verdeeld

* *
*

Wat nu betreft de vraag naar verlaging van de rente van overheidswege, merken wij op, dat de a. r. partij, voorzoover ons bekend, nimmer in principe de Overheid de bevoegdheid betwist heeft om als *crisis*-maatregel de rente aan een maximum te binden.

Doch het punt waar deze quaestie om draait is dit: kan de Overheid dien maatregel nemen *zonder schromelijk onbillijk te worden* tegenover een groot deel der bevolking. Aan groote grondspeculanten, die veel met hypotheken werken, zou door een dergelijken maatregel voordeel in den schoot worden geworpen. En vele kleine spaarders en rentetrekkers zouden er door in hun toch reeds sober bestaan worden getroffen. Een dergelijke maatregel zou zijn een greep in het duister en daarom buitengewoon gevaarlijk. Bovendien zou de Staat door toepassing van dien maatregel op eigen crediteuren het staatscrediet verzwakken, waardoor de pogingen tot herstel van het economisch leven zeer zouden worden bemoeilijkt.

Voorts heeft men ook te letten op de consequenties, die een stap van de Overheid op dezen weg medebrengt. We wijzen daarbij op het volgende.

Men kan met verlaging der hypotheekrenten niet volstaan. De overgroote *meerderheid* der hypotheken komt van de hypotheekbanken (die op hun beurt weer verplichtingen hebben tegenover hare pandbriefhouders), van spaarbanken en van levensverzekeringmaatschappijen, die lijfrenten hebben uit te keeren.

Nu zouden bij verlaging der *hypotheek*renten door de Overheid alle daardoor in moeilijkheid komende instellingen terecht bij de Overheid aankloppen om hen uit de ontstane moeilijkheid te helpen.

En zou men de rente der pandbrieven verlagen of aan de maatschappijen van levensverzekering toestaan om reeds toegekende of althans toegezegde lijfrenten etc. te verlagen, dan wentelt men den last meestal op de arme tobbers.

Om die redenen lijkt ons een dergelijke maatregel hoogst bedenkelijk.

N.

---

[1]) Voor lectuur over het vraagstuk van de verhouding tusschen *calvinisme* en *kapitalisme* verwijzen we o. m. naar de volgende geschriften: Dr. E. BEINS, Die Wirtschaftsethik der Calv. Kirche der Niederlande 1565—1650 (1931); Prof. Dr. W. GEESINK, Gereformeerde ethiek, Tweede Deel (1931); Dr. E. TROELTSCH, Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt (1911) en Die Soziallehren der christl. Kirchen und Gruppen (1912); J. B. KRAUS, Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus (1930); G. WÜNSCH, Evangelische Wirtschaftsethik (1927); Dr. P. A. DIEPENHORST, Calvijn en de Economie (1904) en De Eigendom (1933) (in eerstgemeld werk is in extenso opgenomen de bekende brief van CALVIJN over het rentevraagstuk); Dr. A. KUYPER, Het Calvinisme. Stonelezingen (1898) en De Gemeene Gratie, Deel III; Dr. H. H. KUYPER, Calvijn en Nederland (1909), *Christendom en Maatschappij* serie 2 No. 7; Dr A. A. VAN SCHELVEN, Historisch onderzoek naar den levensstijl van het Calvinisme, Referaat wetensch. samenkomst Vrije Universiteit 1925; TAWNEY, Religion and the rise of capitalisme (1926); SCHULZE-

GAEVERNITZ, Britischer Imperialismus und Englischer Freihandel (1906); CUNNINGHAM, Christianity and Economic Science (1914); BRENTANO, Die Anfänge des modernen Kapitalismus (1916); HAUZER, Les Débuts du Capitalisme, nouvelle edition (1931); MAX WEBER, Der protestantische Ethik und der „Geist" des Kapitalismus, *Archiv für Soz. Wiss. und Soz. Politik*, Band 20 en 21, 1905; Antikritisches Schlusswort zum „Geist" des Kapitalismus, *Archiv für Soz. Wiss. und Soz. Politik*, Band 31 en Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie, (1920); Dr. J. SEVERIJN, Ernst Troeltsch over de beteekenis van het Calvinisme voor de cultuurgeschiedenis, *A.R. Staatkunde* 3-mnd. editie 1ste kwart. 1927; A. LECERF, Calvinisme et capitalisme, Bull. de la Soc. calv. de France, Juni 1931; Dr. A. GURWITSCH, Zur Bedeutung der Prädestinationslehre für die Ausbildung des „kapitalistischen Geistes", *Archiv für Soz. Wiss. und Soz. Pol.*, Band 68.

---

2. VRAAG:

In deze gemeente bestaan twee op niet grooten afstand van elkaar gelegen openbare scholen, die beide voldoende plaatsruimte bieden voor de leerlingen van beide scholen. De voorstanders van het openbaar onderwijs maken tegen opheffing van een van de beide scholen bezwaar, omdat daardoor (in verband met den grooteren afstand, die de kinderen van de op te heffen school bij opheffing zouden moeten loopen) misschien het openbaar onderwijs schade zou kunnen lijden. Is er aanleiding om voor dergelijke bezwaren uit den weg te gaan?

ANTWOORD.

Opheffing van een der beide openbare scholen lijkt ons veeleer in het belang dan tot schade van het openbaar onderwijs. Want op één flinke school komt het onderwijs beter tot zijn recht dan op twee lilliputschooltjes.

Ook met het oog op de financiën der gemeente achten wij opheffing niet zonder beteekenis. Wellicht zullen er aanvankelijk eenige kosten moeten worden gemaakt voor het in gebruik nemen van een of meer thans ongebruikte lokalen der overblijvende openbare school. Doch daartegenover staat dat de gemeente een thans gebruikt gebouw vrij krijgt en dit dus eventueel te gelde kan maken. En voorts behoeft men geen rekenmeester te zijn om in te zien dat de exploitatie van *twee* kleine openbare scholen hooger zal zijn dan de exploitatie van één grootere school met als gevolg hoogere vergoeding voor exploitatiekosten der bijzondere scholen.

Dat sommige voorstanders van het openbaar onderwijs tegen de opheffing ageeren, spreekt — gelet op de mentaliteit van bepaalde openbaaronderwijs-fanatici — vanzelf. Wie uitgaat van de gedachte, dat alleen de openbare scholen recht van bestaan hebben, zal zich tegen opheffing

van het kleinste openbare schooltje verzetten, zoolang ten minste niet eerst alle bijzondere scholen zijn opgeruimd.

Doch die gedachte is de onze niet. Onze gedachte is dat de L.O.-wet aan alle richtingen een gelijk recht geeft op onderwijs volgens hun beginsel, ook aan de z.g. neutrale richting. Ware er geen enkele openbare school, dan zou er (afgezien van den grondwettelijken eisch van voldoend openbaar onderwijs in elke gemeente) aan de neutrale richting geen onrecht gedaan zijn. Want *iedere* richting, ook de neutrale, kan met steun van de Overheid een door haar gewenschte school stichten.

De openbare school dient derhalve praktisch om tegemoet te komen aan de neutrale richting, voorzoover die voldoende veerkracht mist om zelf eigen scholen te bouwen en te exploiteeren. Een te groote royaliteit der Overheid in dit opzicht dreigt echter het eigen initiatief nog meer te drukken. En het is daarom tegenover de voorstanders van neutraal onderwijs geen onrecht, doch integendeel tegenover hen uit paedagogisch oogpunt zeer wenschelijk, dat de gemeente het openbaar onderwijs tot het strikt noodzakelijke beperkt.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Die Judenfrage, door GERHARD KITTEL. Uitg. W. Kohlhammer, Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1933.

Met bijzondere kracht heeft zich weer naar voren gedrongen het Jodenvraagstuk; bij onze Oosterburen inzonderheid verschijnt een stroom van pamfletten tegen de Joden. Temidden van die vuile stroom probeert Prof. KITTEL een bron aan te boren, die zuiverder welt. Hij wil vanuit positief Christelijk oogpunt het Jodenvraagstuk bezien. Hij staat niet als zoovelen, fel gekant tegen al wat Jood heet, en ook tegen het Joodsche boek, den Bijbel: neen, hij redeneert vanuit het gevoel der dankbaarheid. „Das neutestamentliche Wort, dasz das Heil von den Juden kommt, wird keine deutsche Christenheit, solange sie Christenheit bleibt, aus ihrer Bibel ausradieren" (S. 73).

Maar telkens weer schuift zich dit gevoel op den achtergrond, en komt naar voren een lang en zwart schuldregister, waarop alles breed en met duidelijk doorklinkende antipathie tegen de bedrijvers, wordt uitgemeten, wat in den loop der laatste eeuw, en vooral in de laatste 15 jaren door de Joden is misdreven tegen de duitsche natie.

Het is vanaf de eerste bladzij van dit mooie en eerlijke boek te merken, dat de schrijver door *twee* verschillende principes wordt beheerscht: door het christelijk-bijbelsche... en door het nationaal-socialistische.

Deze twee zijn evenmin te vermengen tot een hechte eenheid, als ijzer en leem.

Daarom zijn er in dit helder geschreven werk toch donkere en onbegrijpelijke dingen: b.v. dat de bekeerde Joden geen leden van de Christelijke kerk mogen zijn (tenzij het per se niet anders kan) maar een eigen christelijke kerk moeten vormen *naast* de christelijke kerk van het volk, in welks midden ze als gasten en vreemdelingen, maar niet als medeburgers, mogen wonen.

Daarbij beroept zich de schr. ook op de Jodenchristenen van de oudste Christelijke kerk. Ik meen echter, dat het nooit het streven der apostelen is geweest voor hen een aparte kerk te stichten naast (zeker: broederlijk naast, zoo wil het de schrijver) de christelijke kerk uit de heidenen. De brief aan Efeze verspreidt daarover een ander licht.

Ieder, die belang stelt in de vraagstukken van fascisme en Jodendom moet wel kennis nemen van deze stem van gezag en leze KITTEL's beschouwingen.

Deventer. P. PRINS.

De Christelijk-sociale beweging. Beknopt overzicht van inrichting, beginselen en historie der christelijke organisatie van patroons en arbeiders door R. HAGOORT. Uitgave van drukkerij Edecea, Hoorn, 1933.

De bekende schrijver op het terrein der sociale beweging biedt in dit werk een schets van de christelijk-sociale beweging in ons land, waarbij hij — in overeenstemming met het karakter der sociale beweging — zich niet verliest in een bestrijding van andere richtingen op sociaal gebied, doch positief en thetisch de beginselen en geschiedenis der christelijke vakvereenigingen teekent.

Het werk begint met een kort overzicht van den huidigen stand der sociale beweging. Een duidelijke organisatie-schets brengt de onderlinge samenhang en samenwerking der organisatie in beeld. Daarna volgen hoofdstukken over de beginselen, geschiedenis, algemeene christelijk-sociale bonden (Patrimonium, De Chr. Werkmansbond en de Ned. Luth. Raad voor Chr. Sociale Actie), terwijl daarna afzonderlijk de chr. vakbeweging van patroons en arbeiders behandeld wordt. Behalve een uitvoerig personen- en zaakregister zijn als bijlagen aan het werk toegevoegd sociaal-politieke programma's der diverse organisaties.

Neemt men voorts in aanmerking, dat ook zeer recente gegevens in dit boek zijn verwerkt en dat het geheel den indruk maakt met zorg en vaardigheid te zijn samengesteld, dan is wel duidelijk, dat 's heeren HAGOORT's boek als een belangrijke aanwinst voor de litteratuur betreffende de Christelijk-sociale beweging mag worden begroet.

De Eigendom, door Prof. Dr. P. A. DIEPENHORST. Uitgave van J. H. Kok, N. V. Kampen, 1933.

Afgezien van prof. DIEPENHORST's werk over de Nederlandsche arbeidswetgeving, dat reeds veel eerder verscheen, is het bovenaangekondigde boek het derde van een reeks omvangrijke geschriften betreffende het sociale vraagstuk, die in de laatste jaren door dezen schrijver werd gepubliceerd. In 1930 verscheen zijn boek over het Socialisme; in 1931 volgde de verhandeling over het loonvraagstuk. En daarnevens werd thans een werk van bijna 500 bladzijden aan het eigendomsvraagstuk gewijd.

Hierbij zij opgemerkt, dat deze geschriften over het sociale vraagstuk nog maar een onderdeel vormen van schrijver's publicaties der laatste jaren. Daarnevens verschenen ook groote boeken over de staatkundige geschiedenis van ons land en de handelspolitiek, afgewisseld door diverse biographische publicaties en talrijke tijdschrift- en dagbladartikelen.

Nu schuilt in een dergelijke enorme productiviteit een gevaar, waaraan, naar het ons voorkomt, ook het hierbedoeld werk niet ontkomt, nl.

het gevaar, dat de extensiviteit de intensiviteit in verdrukking brengt. De omvang der door den schrijver behandelde stof is inderdaad zeer groot. Zoo groot, dat zelfs de vraag rijst, of de schrijver niet meer in zijn boek heeft bijeengebracht dan er, gelet op den titel, in thuis behoort. Wij denken hier bijvoorbeeld aan de hoofdstukken over Planwirtschaft en het Russische vijfjaren plan, die een materie behelzen, ver uitreikend buiten het terrein van de eigendomsvraag. Terwijl anderzijds met dit werk zeker niet het laatste woord is gezegd omtrent de historische, wijsgeerige, en religieuze grondslagen van den eigendom naar Calvinistische opvattingen ter bestrijding van de theorieën, die de schrijver afwijst.

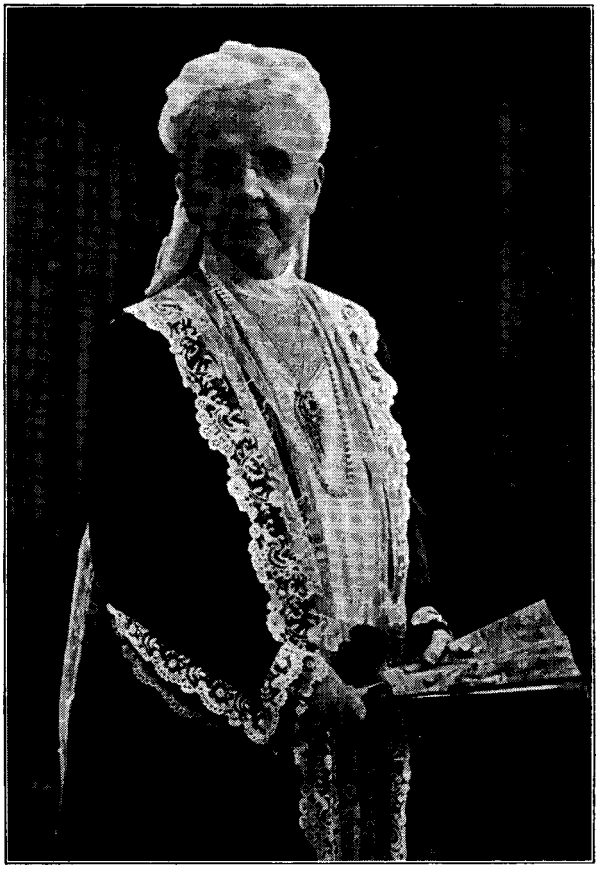
De waarde van het werk van prof. DIEPENHORST ligt echter niet zoozeer in theoretisch-wetenschappelijke beschouwingen als wel in de meesterlijke wijze, waarop de schrijver den lezer in het onderwerp en in de litteratuur betreffende het onderwerp inleidt. Een overweldigende hoeveelheid stof wordt behandeld op zoodanige manier, dat ook voor degenen, die geen wetenschappelijke scholing ontvingen het boek met vrucht kan worden geraadpleegd. Wie diepergaande studie verlangt, vindt hier de bronnen aangewezen. Wie zich met een meer algemeene oriënteering tevreden stelt, kan aan de hand van hetgeen prof. DIEPENHORST biedt zich op de hoogte stellen van de belangrijkste vraagstukken, die zich rondom de eigendomsvraag groepeeren.

En wijl dit nu, naar het ons voorkomt, 's schrijvers voornaamste oogmerk was, achten wij dit geschrift alleszins geslaagd. En we willen dan ook met dankbaarheid jegens den schrijver dit vlot geschreven en prettig leesbare boek als eene waardevolle verrijking van onze litteratuur over het sociale vraagstuk aanbevelen.

Volksnood — Volksstrijd, door Mr. A. B. COHEN STUART, secretaris van het Haagsche Crisis-Comité. Uitgave N.V. Boekh. en Uitg.-Mij v.h. W. P. v. Stockum en Zn. 1933, Den Haag.

Een schets van crisis-worsteling en nieuwe mogelijkheden.

N.

ONZE KONINGIN-MOEDER †

2 AUG. 1858 – 20 MAART 1934

Een flonkerende ster op gouden grond.

Zelden zal het zijn voorgekomen, dat een uit den vreemde overgekomen Prinses zóó snel en zóó hecht een plaats wist te veroveren in het hart van het volk, waaronder zij voortaan leven zou, als het geval is geweest met Koningin Emma.
Die plaats kwam haar toe:
Als stammoeder van ons huidig Koningshuis;
Als opvoedster van de Hoop van Staat;
Als Regentesse van het Koninkrijk;
Als Koningin der weldadigheid.
Haar gansche leven was een voorbeeld voor allen door trouw en toewijding, door liefde en godsvrucht. In dat leven was God haar Sterkte en Licht.
En thans — zoo zeggen we den Kamervoorzitter na — buigen wij het hoofd en danken God voor wat Hij ons in Koningin Emma geschonken heeft: een flonkerende ster op gouden grond.

H. COLIJN.

HET INDISCH HOOGER ONDERWIJS *)

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

I.

De koloniale verhouding tusschen Nederland en Indië is geen onveranderlijke grootheid, maar een functie van de gestadig veranderende toestanden in het moederland en de overzeesche gebiedsdeelen. Zij is niet statisch, maar dynamisch van aard.

Daarmede wordt niet iets bijzonders gezegd, dat speciaal geldt van onze verhouding tot Indië; het is een algemeene waarheid, welke van alle koloniale verhoudingen geldt. De historie geeft er ons velerlei voorbeelden van en geen koloniale relatie blijft daarvan verschoond, ja zelfs kan gezegd worden, dat de koloniale figuur zelve als zoodanig nimmer een eeuwigdurende is.

Die veranderingen gelden zoowel de staatkundige vormen als de economische structuur en de cultureele ontwikkeling.

In deze dagen concentreert de belangstelling van velen zich in verband met de slechte tijden het meest op de economische zijde, waartoe inderdaad, gezien de feiten, alle aanleiding is. Belangrijk zijn de kapitaalsverliezen door Nederland in Indië geleden; treurig is het beeld van den achteruitgang van Nederlands handel op Indië, ernstig de opeenstapeling van tekorten op de Inlandsche begrooting, ter dekking waarvan leeningen onder Nederlandsche garantie gesloten moeten worden.

De economische beteekenis van Indië voor Nederland spreekt daardoor in onze dagen sterker dan ooit en krijgt kleur en leven ook voor kringen, die vroeger daarvoor nimmer belangstelling toonden. Daarbij

*) Dit artikel geeft met eenige wijzigingen een door den schrijver gehouden rede op den dies der Gereformeerde Studenten Vereeniging Societas Studiosorum Reformatorum.

komt, dat het noodgedwongen loslaten van den vrijhandel in Nederland en het prijsgeven van de ongelimiteerde opendeurpolitiek in Indië thans dwingen tot een onvermijdelijke herorienteering op korten termijn ten aanzien van de wederzijdsche economische betrekkingen. Een sterk versneld tempo van de anders geleidelijke wijziging in de economische verhouding der beide gebiedsdeelen is hiervan het gevolg. De meest op den voorgrond tredende karaktertrekken daarbij zijn wat de voortbrenging betreft, de toenemende zelfstandige deelname van de Inlandsche bevolking aan de productie voor de wereldmarkt en wat den handel betreft, de voortschrijdende emancipatie van het moederland.

Tengevolge van de overheerschende plaats, welke de economische vraagstukken innemen, treden de politieke verschuivingen in onze dagen eenigszins op den achtergrond. Toch is ook op dit gebied in de laatste twintig jaren meer gewijzigd in de koloniale verhouding dan vroeger in den loop van een eeuw.

Ten bewijze daarvan herinner ik aan twee feiten: de instelling van den Volksraad in 1918 en de afkondiging der Indische staatsregeling in 1925, beiden in het oog vallende uitingen van de eigen staatkundige ontwikkeling van Indië, leidende tot grooter zelfstandigheid binnen het Rijksverband. De instelling van den Volksraad bracht in de sedert eeuwen autocratisch bestuurde kolonie de publieke behandeling der publieke zaak, de Indische staatsregeling van 1925 deed het woord kolonie verdwijnen en bracht naast andere zaken de bezegeling van de grootere zelfstandigheid bij het regelen der inwendige aangelegenheden in Indië zelf.

Het derde gebied, waarop de verschuiving in de koloniale verhouding gestadige vorderingen maakt, de cultureele ontwikkeling van Indië, trekt gewoonlijk minder de aandacht dan de beide zooeven genoemde. Toch is het zeker niet minder belangrijk. Ook hangt het nauw samen met de beide voorgaande en is met name staatkundige ontwikkeling niet denkbaar zonder dat daaraan ook een dienovereenkomstige cultureele ontwikkeling ten grondslag ligt.

De cultureele ontwikkeling van Indië is, na een bijna volkomen stilstand van eeuwen, inzonderheid sedert het begin dezer eeuw met reuzenschreden vooruitgegaan. De groei van het algemeen vormend onderwijs, de toename van het aantal couranten en periodieken, de

afzet van lectuur in velerlei talen, de verspreiding van de kennis van het Nederlandsch, de oplevende belangstelling voor godsdienst en kunst, de bonte schakeering van het vereenigings- en vergaderingsleven, met zijn even zoovele uitingen van den voortgang in de cultureele ontwikkeling.

Als hoogste uiting van die cultureele ontwikkeling moet het Indisch hooger onderwijs beschouwd worden, waarvoor in het achter ons liggende tijdvak de eerste grondslagen gelegd werden. Als zoodanig verdient het onze bijzondere belangstelling.

Het zou wel van een groot optimisme mijnerzijds getuigen, indien ik bij een bespreking van het Indisch hooger onderwijs zou uitgaan van de gedachte, dat de huidige staat daarvan aan de lezers van dit tijdschrift duidelijk voor den geest zou staan. Een korte uiteenzetting daarvan dient derhalve vooraf te gaan.

Die uiteenzetting plaats ik in het raam van de zooeven ontwikkelde inleidende gezichtspunten. Het Indisch hooger onderwijs, zooals zich dit op het oogenblik aan ons vertoont, is een sprekend voorbeeld van de snelle ontwikkeling, welke Indië doormaakt.

Toen in 1910 door een groep intellectueelen onder Nederlandsche leiding de „Indische Universiteitsvereeniging" was opgericht, zich ten doel stellende: „het bevorderen, stichten en instandhouden van inrichtingen van hooger en daarbij aansluitend onderwijs", vond deze daad allerminst algemeene instemming. VAN DEVENTER, dien niemand verdenken zal van gebrek aan sympathie met Indische aspiraties, vertolkte in datzelfde jaar 1910 deze gevoelens in een Gidsartikel als volgt:

> „Voor het verkrijgen van die ontwikkeling (d.w.z. hooger onderwijs) biedt Nederlandsch-Indië het opkomend geslacht nog geen gelegenheid aan. Het *kan* die gelegenheid niet aanbieden, omdat de omgeving die daarvoor een vereischte zou zijn, ontbreekt en niet kunstmatig in het aanzijn kan worden geroepen. Een omgeving, gevormd door wetenschappelijk ontwikkelden, voor het meerendeel kinderen van het land, die het hooger onderwijs door eigen ervaring liefhebben en hun liefde overplanten op volgende geslachten.
>
> Voor Nederlandsch-Indië is, zoolang het zelf die omgeving niet verschaffen kan, *Nederland* het land der wetenschap."

Niettemin werd reeds tien jaren later, in 1920, de Technische Hooge-

school te Bandoeng als eerste Nederlandsch-Indische hoogeschool geopend.

De stoot tot die oprichting kwam niet uit den hoek der Leidsche ethici of uit het kamp der Indische nationalisten. Evenmin ging het beslissend initiatief uit van een overdreven ethische Regeering. Integendeel, particulieren uit de kringen der ondernemerswereld waren het, die het „Koninklijk Instituut voor hooger technisch onderwijs in Nederlandsch-Indië" in het leven riepen, en uit de kringen van handel en scheepvaart, landbouw en nijverheid kwamen de 3½ millioen bijeen, waarover dit Instituut weldra de beschikking had. Indië blijft dit particulier initiatief met dankbaarheid gedenken. De namen van IJZERMAN en BOSSCHA zullen in dit verband blijven voortleven in de herinnering. Maar het schijnt niet overbodig in deze dagen in Nederland aan deze schoone bladzijde uit de geschiedenis van het Indisch hooger onderwijs te herinneren, nu juist uit dezelfde kringen stemmen opgaan, die de Indische hoogescholen als overbodige, ja gevaarlijke luxe willen doen verdwijnen.

Hoe is deze snelle ontwikkeling te verklaren, waardoor zoo spoedig het ideaal der oprichters van de Indische Universiteitsvereeniging tot gedeeltelijke verwezenlijking kwam?

Velerlei factoren hebben daarbij samengewerkt. Het was in de dagen van spanning gedurende den wereldoorlog, in de jaren van verhoogd nationaal besef, van versterkt gevoel van saamhoorigheid tusschen Nederland en Indië, tijdens het bezoek van de deputatie „Indië Weerbaar" aan Nederland, dat de geestdriftige behoefte aan een nationale daad den stoot gaf tot de oprichting van de eerste Indische Hoogeschool.

Een zeer belangrijk element ter verklaring schuilt daarin zeker, maar daarnaast moeten andere, meer blijvende factoren genoemd worden.

In de eerste plaats de sterke politieke en economische vooruitgang van Indië in de tienjarige periode na de oprichting van de Indische Universiteitsvereeniging, en de cultureele opleving welke met deze welvaartsperiode verbonden was. Daarnaast en in samenhang daarmede de meer zelfstandige oriënteering van Indië tijdens den wereldoorlog, het groeiend besef, een *eigen* leven op politiek en economisch maar ook op cultureel gebied te willen en te kunnen leiden. Al verder de krachtige uitbouw van het middelbaar en voorbereidend hooger

onderwijs, en tenslotte het nijpend gebrek aan Nederlandsche ingenieurs, voor den openbaren dienst en het particuliere bedrijfsleven.

Thans, vijftien jaren later, in een economische crisis als in geen eeuw werd meegemaakt, moge men zich afvragen, of de Technische Hoogeschool wel de eerst noodige geweest was, of de keuze van Bandoeng als vestigingsplaats niet het blijvend nadeel heeft medegebracht van de verdeeling van het hooger onderwijs over verschillende steden, en andere dergelijke vragen meer stellen — het blijft een feit, dat de prijzenswaardige daad der particuliere promotors de stichting der Indische hoogescholen uit het stadium der beraadslaging heeft overgebracht naar het terrein der verwerkelijking, dat door de opening der Technische Hoogeschool ook de weg voor de volgende takken van hooger onderwijs geëffend was.

Na de Technische Hoogeschool, in 1920 door Gouverneur Generaal VAN LIMBURG STIRUM geopend, volgde in 1924 de opening der Rechtshoogeschool door MR. FOCK en in 1927 de Geneeskundige Hoogeschool door MR. DE GRAEFF.

Jong is het Indische hooger onderwijs dus nog, en kort is zijn geschiedenis. Toch niet zóó kort, als uit deze enkele jaartallen zou kunnen worden afgeleid.

Immers was de Technische Hoogeschool zonder voorgeschiedenis als het ware uit de lucht komen vallen en, niet gebonden door historische banden of een wetenschappelijk milieu in de jonge, van levenskracht en toekomstdroomen vervulde bergstad Bandoeng gevestigd, de Rechtshoogeschool, die in de Inlandsche Rechtsschool een voorlooper had, wortelde in wat te Batavia sedert lang aan rechtsbeoefening leefde, en sloot zich — tot zelfs in haar gebouwen — nauw aan bij het Bataviaasch genootschap voor kunsten en wetenschappen met zijn bibliotheek en verzamelingen, zijn periodieken en breeden kring van wetenschappelijke medewerkers.

Nog sterker sprak dit wortelen in de historie bij de Geneeskundige Hoogeschool, die in 1927 de reeds bijna 80-jarige School tot Opleiding van Indische Artsen kwam vervangen.

Deze school, bij verkorting Stovia geheeten, was weliswaar nog altijd slechts een medische vakschool, een middelbare opleiding, maar in den loop der jaren tot zulk een peil opgevoerd, dat zij voor menige medische hoogeschool in Oost-Azië niet behoefde onder te doen.

Dank zij een voortreffelijken staf van docenten, waaronder medici

van internationale bekendheid, was het onderwijs, zoover de omstandigheden dit toelieten, het universitaire peil genaderd.

De gebouwen met de ziekenhuis- en laboratoriumaccomodatie, waren dermate modern en volledig, dat zij zonder noemenswaardige veranderingen voor de hoogeschool konden dienen.

Van nog grooter beteekenis voor deze nieuwe hoogeschool was het feit, dat haar staf van docenten en 500 leerlingen, met het nog grooter getal Europeesche artsen en specialisten in Indië, waarvan velen vruchtdragenden wetenschappelijken arbeid verrichtten, een medische samenleving, een wetenschappelijk milieu vormden, waardoor de medische hoogeschool van haar stichting af ten volle de sfeer vond, welke VAN DEVENTER in het zooeven geciteerde woord de noodzakelijke voorwaarde voor een bloeiend hooger onderwijs noemde. Deze waardeering van onze Indische medische wereld is geen uiting van nationaal chauvinisme, immers, het is bekend, dat deze een dusdanige reputatie geniet, dat uit geheel Oost-Azië jaarlijks honderden — tot 500 in één jaar — naar Java komen om zich daar onder medische behandeling te stellen.

De volgende cijfers kunnen dienen om een beeld te geven van den oogenblikkelijken stand van het Indische hooger onderwijs.

Het aantal studenten der drie genoemde Hoogescholen bedraagt heden ten dage ongeveer 800, waarvan de helft aan de Geneeskundige Hoogeschool, een kleiner aantal aan de Rechtshoogeschool en een goede 100 aan de Technische Hoogeschool. Aangezien de Geneeskundige Hoogeschool nog niet volgroeid is, neemt het aantal studenten reeds uit dien hoofde nog voortdurend toe.

Ook afgezien daarvan stijgt het aantal studenten aan de Indische hoogescholen van jaar tot jaar, mede door het toenemend aantal abituriënten van het middelbaar onderwijs.

Zoo was het totaal aantal dergenen, die voor het eerst ingeschreven werden, voor den cursus 1927/1928 85, twee jaar later 120, en weer twee jaren later ruim 200. Vooral bij de Geneeskundige Hoogeschool vertoont het aantal 1e jaars tot dusver van jaar tot jaar een duidelijke stijging.

Dit alles zijn dorre cijfers, welke nog niet veel meer geven dan het geraamte, zonder dat zich daaruit laat beoordeelen, of dit geraamte ook drager is van een gezond en levenskrachtig wezen.

De vraag rijst, of het Indisch hooger onderwijs, dat dus blijkbaar in staat is studenten te trekken, ook in ander opzicht beantwoordt aan de verwachtingen, of het voldoet aan de eischen welke daaraan gesteld moeten worden in de dubbele kwaliteit van opleidingsinrichting voor academisch gevormde krachten en middelpunt van wetenschappelijk leven en werken.

Wat het eerste betreft, zij er met nadruk op gewezen, dat van den aanvang af consequent is vastgehouden aan den opzet, het Indisch hooger onderwijs gelijkwaardig te maken aan het Nederlandsche, doorvoering dus van het met zooveel succes op het lager en middelbaar onderwijs toegepaste concordantiebeginsel, ook op het hooger onderwijs.

Dat is allerminst een vanzelfsprekende zaak.

Wie op wetenschappelijk gebied ook buiten onze grenzen heeft rondgekeken, weet dat reeds voor moederlandsche hoogescholen niet overal de Nederlandsche standaard geldt. Die weet ook, dat niet zonder reden, met name in Amerika, vele akademisch gevormden bij hun graad of titel vermelden, waar zij dezen verworven hebben.

Nog sterker geldt dit bij de jongere wetenschappelijke instellingen in Oost-Azië; het declasseerend praedicaat „colonial" heeft ook op dit gebied een bedenkelijke beteekenis.

Het Indisch hooger onderwijs heeft zich welbewust niet op dien weg begeven. Integendeel, ook van inheemsche nationalistische zijde heeft men er op gestaan, dat het hooger onderwijs volwaardig zou zijn, beantwoordende aan den waarlijk niet lagen Nederlandschen standaard.

De bereidverklaring van de Nederlandsche faculteiten tot erkenning der Indische examens is de welverdiende en in Indië zeer gewaardeerde vrucht geweest van deze hooge opvatting, welke van de Inlandsche bevolking niet geringe inspanning en geldelijke offers eischt, maar waartegen nooit een woord van protest gehoord is.

Wordt dus wat het peil der opleiding betreft, de Nederlandsche standaard gehandhaafd, dit is niet het geval ten aanzien van de vrijheid, welke de Nederlandsche student geniet om al dan niet te studeeren en op tijd examen te doen.

Welbewust, en mede op grond van de niet onverdeeld gunstige resultaten der Nederlandsche vrijheid, waarvan ieder die gestudeerd heeft uit zijn omgeving wel droeve voorbeelden zal kennen, is een systeem ontwikkeld, waarbij de hoogleeraren beter controle kunnen

oefenen op de studie dan in Nederland het geval pleegt te zijn. De na ieder studiejaar afgenomen examens vormen bovendien een heilzame prikkel tot geregelde studie.

Daarenboven grijpt de Technische faculteit somtijds ook rechtstreeks in, wanneer daartoe naar hare meening aanleiding bestaat. Zoo vermeldt de aftredende Voorzitter van de Faculteit van Technische Wetenschap in zijn rede van Juli 1932 het volgende:

> „Het totale aantal ingeschrevenen in het eerste jaar bedroeg aanvankelijk 72. Reeds spoedig bleek, dat de waarschuwing der Faculteit, de ingenieursstudie niet te beginnen met een te geringe mate van aanleg en onderlegdheid in de exacte vakken, door velen niet ter harte was genomen. Gedachtig aan het spreekwoord: „beter ten halve gekeerd dan ten heele gedwaald", meende de Faculteit tegen de Kerstvacantie aan 15 studenten in het eerste jaar den welgemeenden raad te moeten geven een voor hen niet geschikte studie maar liever af te breken. Behalve de 15 studenten in het eerste jaar, die met Kerstmis het consilium abeundi kregen, ontvingen er 19 op dat tijdstip de mededeeling, dat hun studieresultaten zeer onbevredigend waren en dat alleen bij uiterste krachtsinspanning eenige kans van slagen kon worden voorspeld."

Hoe moet nu over de resultaten der hoogescholen als opleidingsinrichtingen, voorzoover deze er reeds zijn, geoordeeld worden?

Vooreerst is gebleken, hoe ongegrond de vrees was, dat de hoogescholen geen leerlingen zouden trekken. Reeds steeg, zooals gezegd, het aantal eerste jaars in 1932 tot over de 200 en 1933 gaf, voorzoover de cijfers mij bekend zijn, weder een merkbare toename.

Ook de bevolkingsgroepen, waaruit deze studenten voortkomen, vertoonen een zeer gunstige schakeering. Zijn bij de Technische Hoogeschool meer dan de helft Europeanen, bij de Rechtshoogeschool een derde en bij de Geneeskundige Hoogeschool een vierde, omgekeerd vindt men bij de laatste bijna een vierde der op eigen kosten studeerenden uit de Chineesche bevolkingsgroep.

Tal van factoren werken daarbij samen. Het zou niet gemakkelijk vallen, die alle op te sporen. Wel schijnt gezegd te kunnen worden, dat de studie voor bouwkundig ingenieur den Javaan minder ligt dan den Europeaan, terwijl het groot aantal Chineezen aan de Geneeskundige Hoogeschool zeker verband houdt met de grootere draagkracht van deze bevolkingsgroep, hetgeen bij een zoo langdurige studie een factor van beteekenis is.

Tegen de verwachting, nog slechts weinige jaren geleden ook in de kringen van deskundigen levend, blijkt thans het verleenen van beurzen, zelfs in dezen moeilijken tijd, geheel onnoodig te zijn, daar ook zonder dat bij de Geneeskundige Hoogeschool het aantal op eigen kosten studeerenden de capaciteit der Hoogeschool reeds dreigt te overschrijden.

Het aantal dezer eerste jaars bedroeg bij de Geneeskundige Hoogeschool in 1927 tot 1933 — ik vestig de aandacht op de stijging — in de opeenvolgende jaren 20, 21, 26, 53, 59, 68, 80. Wanneer men weet, welke offers de ouders en verwanten in de Indische samenleving zich in vele gevallen moeten opleggen, om een dergelijke studie mogelijk te maken, dan beseft men eerst recht, welke waarde de Indische bevolking aan het hooger onderwijs hecht en hoezeer zij op het behoud daarvan gesteld moet zijn.

Niet alleen wat de kwantiteit betreft, ook ten aanzien van de kwaliteit zijn de sombere voorspellingen der pessimisten beschaamd.

De Jaarboeken der Hoogescholen geven ons in de redevoeringen, welke de Voorzitters der faculteiten bij de overdracht hunner waardigheid plegen te houden, velerlei cijfers over de slagingspercentages bij de afzonderlijke examens en bij de studie als geheel. In het algemeen kan gezegd worden, dat afgezien van een selectie in het eerste jaar als waarvan hiervoor reeds sprake was, de resultaten geenerlei uitspraak wettigen over mindere intellectueele geschiktheid van de inheemsche rassen in vergelijking met de Europeanen.

Natuurlijk zijn er verschillen in aard en aanleg, in levensbeschouwing en levensvisie, en in verband daarmede ook in waardeering van de studie en wat daarmede samenhangt. Wie deze verschillen gaat meten met een zuiver Nederlandsche norm en in een meer of minder wil uitdrukken, loopt gevaar tot een onzuiver resultaat te komen: het is meer een kwestie van anders zijn, dan een kwantitatief verschil.

Daar komt bij, dat het gevaarlijk is, de hoogeschool als onderwijsinstelling uitsluitend te beoordeelen naar den uitslag der examens. Maar nog gevaarlijker is het misschien, de studenten alleen naar dat criterium groepsgewijs te gaan beoordeelen. Ieder weet immers, dat de parate kennis van groote waarde is, maar dat de beteekenis van de Universitaire opleiding voor het leven daarmede allerminst rechtstreeks evenredig is.

De student moet nog op allerlei andere wijzen aan de hoogeschool

gevormd worden, zal hij met de kennis, waarvan zijn examina blijk geven, in het leven ook presteeren, wat op grond van zijn studie van hem verwacht mag worden.

Voor het beoordeelen van die verdere vorming, welke onmisbaar is willen de Indische hoogescholen aan hare bestemming voldoen, ontbreken voldoende gegevens. Te verwachten is, dat deze vorming, ook afgezien van den aanleg der studeerenden, voorshands in Indië belangrijk bij Nederland zal achterstaan, daar het wetenschappelijk en cultureel milieu uit den aard der zaak nog veel minder ontwikkeld is, de vormende kracht der studentenwereld nog slechts beperkten invloed kan oefenen, en het geheele Indische hooger onderwijs in vergelijking met wat b.v. een Universiteitsstad als Leiden bieden kan, als fragmentarisch en zonder traditie beschouwd moet worden.

Niettemin mag gezegd, dat het Indische hooger onderwijs, zooals het zich tot dusver ontwikkelde, als kweekplaats voor akademisch gevormden het optimisme zijner promotors niet heeft beschaamd, terwijl met zekerheid te voorspellen valt, dat de remmende factoren, welke zich thans nog doen gevoelen, in de toekomst vanzelf in steeds mindere mate hun invloed zullen doen gelden.

(Slot volgt).

EEN EN ANDER OVER HET NIJVERHEIDSONDERWIJS IN ONS LAND

DOOR

MR. J. TERPSTRA.

II.

Zooals wij in het vorig artikel gezien hebben, zijn verreweg de meeste nijverheidsscholen bijzondere scholen.

Op welke wijze worden de scholen bekostigd?

De enkele Rijksscholen komen uiteraard geheel voor rekening van 's Rijks kas.

Van de kosten van de gesubsidieerde bijzondere en gemeentelijke scholen draagt het Rijk in den vorm van subsidie 70 % bij, behalve voor de scholen voor techniek en nijverheid, voor nijverheidskunst en kunstambacht, voor den mijnbouw en voor de zeevaart, waar middelbaar nijverheidsonderwijs gegeven wordt; voor deze scholen, welke niet zoozeer een plaatselijk belang dienen, maar meer centrale beteekenis hebben, bedraagt de Rijkssubsidie 75 %.

De overige 30 % (resp. 25 %) komt zoowel voor de bijzondere scholen als voor de eigen scholen der gemeente voor rekening van die gemeente, waar de school gevestigd is (artikel 25 der Nijverheidsonderwijswet). Deze gemeente kan, indien de school bezocht wordt door leerlingen, afkomstig uit andere gemeenten, waar niet een gelijksoortige school gevestigd is, een deel van haar bijdrage, berekend per leerling, van deze laatste gemeenten terugvorderen.

Artikel 26 der wet somt de uitgaven op, waarin subsidie verleend wordt. Een belangrijk deel van die uitgaven vormen uiteraard de salarissen van den directeur, de leeraren en het overig personeel, en de kosten van den bouw en de inrichting der school. Ten aanzien van deze laatste kosten wordt subsidie verleend in de uitgaven van het schoolbestuur (c. q. de gemeente) wegens rente en aflossing of de

annuïteit van voor de stichting of uitbreiding der school aangegane geldleeningen, den canon voor erfpacht, de kosten van huur van lokalen en woningen.

Ingevolge de wet van 22 December 1919, Stbl. 882 stelt het Rijk zich garant ten behoeve van de geldleeningen voor de stichting, uitbreiding en inrichting van gesubsidiëerde nijverheidsscholen, door de besturen — onder goedkeuring van het Rijk — gesloten bij de Rijkspostspaarbank, Rijksverzekeringsbank, het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds en verschillende andere, ook bijzondere instellingen. Bij de wet van 8 April 1932, Stbl. 149 werd het bedrag, waarvoor het Rijk garantie kan verleenen, verhoogd tot in totaal 30 millioen gulden.

Het spreekt vanzelf dat, nu de bijzondere en gemeentelijke nijverheidsscholen een zóó belangrijke subsidie van het Rijk ontvangen en de kosten van de bijzondere scholen zelfs geheel door de publieke kassen gedragen worden, er een stevig toezicht op het beheer geoefend wordt. Daalt over het algemeen de Nijverheidsonderwijswet zelf weinig in détails af, de verschillende algemeene maatregelen van bestuur bevatten een groot getal voorschriften, waaraan de schoolbesturen gebonden zijn. Zoo behooren zij aan de goedkeuring van den Minister te onderwerpen het reglement, het leerplan en den lesrooster der school, zoomede de wijzigingen, welke in deze stukken worden aangebracht; voorts de begrooting van inkomsten en uitgaven voor het volgend en de rekening en verantwoording over het afgeloopen kalenderjaar; bij stichting, uitbreiding of verandering van het schoolgebouw de keuze van het terrein, de bouwplannen enz. [1]).

De contrôle op al deze stukken geschiedt uitsluitend door het Rijk (den Minister), derhalve niet door de gemeente. De goedkeuring, door den Minister verleend, verplicht zonder meer de gemeente tot uitkeering van haar aandeel in de kosten der school. Een andere regeling, door sommige gemeentebesturen wel eens nagestreefd, zou tot groote moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Opdat echter ook de gemeente toezicht kan houden op de door haar verstrekte gelden, is aan den gemeenteraad het recht toegekend, twee gedelegeerden in het schoolbestuur te benoemen (artikel 57, derde lid).

Indien de instelling of vereeniging, waarvan de school uitgaat, ophoudt te bestaan, de rechtspersoonlijkheid verliest of de exploitatie der school doet eindigen, komen haar eigendommen, voorzoover uit de bijdragen der Overheid krachtens de Nijverheidsonderwijswet voort-

gekomen, ter beschikking van het Rijk en de gemeente, waarin de school is gevestigd, in verhouding van hun bijdragen krachtens de wet. Vervreemding of bezwaring van onroerend goed mag alleen plaats vinden met goedkeuring van den Minister.

* *
*

De directeur en de leeraren der bijzondere nijverheidsschool worden door het bestuur benoemd uit een door den Minister goedgekeurde voordracht van benoembaren; deze goedkeuring wordt slechts geweigerd, indien een of meer der voorgedragenen niet voldoen aan de door de wet gestelde eischen van benoembaarheid (artikel 22).

Bij het K. B. van 31 Mei 1926, Stbl. 159 (sindsdien herhaaldelijk gewijzigd) zijn uitvoerige voorschriften gegeven omtrent de aanstelling, de salariëering, het verlof, de schorsing, het ontslag en het wachtgeld van het personeel. Het personeel is pensioengerechtigd krachtens artikel 4 der Pensioenwet 1922, Stbl. 240.

Bij onvrijwillig ontslag, schorsing of oplegging van een disciplinaire straf kunnen de directeur en de leeraren in beroep komen bij een commissie van beroep (artikelen 22 *bis* — 22 *quater;* vóór de wetswijziging van 9 Juli 1931, Stbl. 280 bij de Kroon). De schoolbesturen moeten zich daartoe aansluiten bij zulk een commissie. De commissie dient haar werkkring uit te strekken over tenminste veertig ingevolge de Nijverheidsonderwijswet gesubsidiëerde bijzondere scholen, tenzij de Kroon in bijzondere gevallen daarvoor een lager cijfer vaststelt. Zij moet bestaan uit vijf leden en vijf plaatsvervangende leden, waarvan twee leden en twee plaatsvervangende leden worden gekozen door de besturen en evenzoo twee leden en twee plaatsvervangende leden door de directeuren en leeraren der aangesloten scholen. De vier leden kiezen het vijfde lid, tevens voorzitter, en diens plaatsvervanger; zij beiden moeten den graad bezitten van doctor in de rechtswetenschappen of van doctor in de rechtsgeleerdheid of de hoedanigheid van meester in de rechten. De leden en de plaatsvervangende leden mogen niet zitting hebben in het bestuur, noch deel uitmaken van het personeel eener school voor nijverheidsonderwijs. Deze bepalingen stemmen in hoofdzaak overeen met de overeenkomstige voor de gesubsidiëerde bijzondere lagere en middelbare scholen.

Voor het personeel der gemeentelijke en Rijksnijverheidsscholen staat

(sinds 1 Maart 1933) de weg naar de beroepsinstanties volgens de Ambtenarenwet 1929 open.

De leeraren aan een openbare school moeten in het bezit zijn van een door den Burgemeester afgegeven getuigschrift van zedelijk gedrag, een getuigschrift van paedagogische bekwaamheid (aanteekening op de akte) en een akte van bekwaamheid. Voor de leeraren aan van Rijkswege gesubsidiëerde bijzondere scholen geldt bovendien de eisch, dat bovengenoemde stukken door B. en W. der gemeente, in welke de leeraar werkzaam zal zijn, zijn gezien en in orde bevonden (artikel 17).

Artikel 195, tweede lid, der Grondwet schrijft voor het algemeen vormend zoowel lager als middelbaar onderwijs een onderzoek naar de bekwaamheid en de zedelijkheid van den onderwijzer voor, een en ander bij de wet te regelen. Deze eisch wordt daar niet afhankelijk gesteld van het bekostigd worden of gesubsidiëerd zijn uit de openbare kassen. Voor het nijverheidsonderwijs heeft men, naar mij juist voorkomt, niet zoover durven gaan: hier zal bedoeld onderzoek slechts plaats hebben aan scholen, die uit de publieke kas worden bekostigd of gesubsidiëerd. Bij het verleenen van subsidie kan men uiteraard dergelijke eischen stellen. Intusschen heeft deze beperking meer theoretische dan practische waarde: ongesubsidiëerde scholen zijn uitzonderingen.

Het K. B. van 11 Juli, Stbl. 918 (herhaaldelijk gewijzigd) regelt de akten van bekwaamheid tot het geven van theoretisch en practisch nijverheidsonderwijs. Zij worden onderscheiden in akten, die uitsluitend onderwijsbevoegdheid geven voor lagere nijverheidsscholen en andere, welke bovendien bevoegdheid verleenen voor het middelbaar nijverheidsonderwijs. De akten worden aangeduid door de hoofdletter N, gevolgd door een Romeinsch cijfer voor het theoretisch, en door een kleine letter voor het practisch onderwijs. Zoo maakt b.v. de akte N I bevoegd voor natuur- en werktuigkunde, de akte N *a* voor de handwerken aan lagere nijverheidsscholen; de akte N X voor het meubelteekenen en de akte N *f* voor het meubelmaken aan alle scholen. Gezien de bonte verscheidenheid van leervakken bij dit onderwijs, behoeft het niet te verwonderen, dat het aantal akten groot is: tezamen een 34-tal; op enkele van deze akten kan bovendien een aanteekening worden verkregen, welke een bijzondere bevoegdheid geeft. Het K. B. van 23 Maart 1925, Stbl. 101 vermeldt voorts een lange lijst van

bevoegdheden, welke aan het bezit van ingevolge andere wetten verkregen graden, akten van bekwaamheid of getuigschriften zijn verbonden voor het geven van onderwijs aan nijverheidsscholen.

Om examen te kunnen doen wordt bij een groot getal der akten van den candidaat een bewijs gevorderd, dat hij na den aanvang van het jaar, waarin hij 17 jaar geworden is, gedurende ten minste 6 jaar practisch in het vak werkzaam geweest is. Voor enkele akten voor meisjes-nijverheidsonderwijs wordt vereischt het gedurende zekeren tijd werkzaam geweest zijn op een atelier. Op deze wijze tracht men mede den band met de practijk van het vak te bevorderen.

Een herziening van de regeling der akten en de bijbehoorende programma's is m. i. noodig en trouwens reeds geruimen tijd in voorbereiding.

* *
*

De leerlingen der openbare of gesubsidiëerde bijzondere scholen moeten bij hun aanvrage om toelating een geneeskundige verklaring overleggen, waaruit blijkt of zij voor het gekozen ambacht, vak of beroep lichamelijk al dan niet geschikt zijn. De toelating mag echter niet worden geweigerd uitsluitend op grond van de overweging, dat deze verklaring niet gunstig luidt. Het oordeel erover wordt dus ten slotte aan de ouders of voogden overgelaten, ook al luidt de geneeskundige verklaring niet gunstig. De bepaling lijkt mij zeer nuttig; zij dwingt de ouders of voogden zich, vóórdat het kind de nijverheidsschool bezoekt, van deze belangrijke vraag behoorlijk rekenschap te geven, zonder dat zij vervalt tot het geven van negatief beslissende kracht aan het geneeskundig attest.

Tot de eerste klasse van dagscholen voor lager nijverheidsonderwijs worden alleen toegelaten zij, die voldoend lager onderwijs hebben genoten en bij den aanvang van het schooljaar tenminste 12 jaar oud zijn. Nu de lagere school 7 leerjaren telt en bovendien de kinderen tenminste 6 jaar oud moeten wezen om tot de lagere school toegelaten te worden, verdient het m. i. ernstige overweging, en althans voor de jongensscholen, om als regel te stellen, dat de leerlingen tenminste 13 jaar oud zijn: zij kunnen dan 7 leerjaren der lagere school doorloopen en voldoend lager onderwijs genoten hebben. Physiek zijn zij dan ook beter geschikt voor het practisch onderwijs.

Tot de eerste klasse van scholen voor middelbaar nijverheids-

onderwijs en tot de scholen of cursussen tot opleiding van leerkrachten bij het nijverheidsonderwijs worden als regel alleen toegelaten zij, die in het bijzonder voor zooveel de aan het onderwijs op die scholen verwante hoofdvakken betreft, een kennis bezitten gelijk aan die, welke gevorderd wordt voor de toelating tot de vierde klasse van een hoogere burgerschool. Voor bepaalde groepen van scholen kan de Minister afwijkende eischen van toelating vaststellen.

Tot een avondschool voor ambacht of handwerk worden niet toegelaten zij, die een dagschool daarvoor of een school voor algemeen vormend onderwijs bezoeken.

Van de leerlingen wordt schoolgeld geheven; on- en minvermogenden zijn van de betaling geheel of gedeeltelijk vrijgesteld. De schoolgeldregeling, door de schoolbesturen vastgesteld, behoeft de goedkeuring van den Minister. In den laatsten tijd zijn steeds meer progressieve regelingen ingevoerd naar het (gezins)inkomen, waarbij rekening gehouden wordt met het aantal kinderen, dat tot het gezin, waaruit de leerling afkomstig is, behoort. Het bedrag van de opbrengst der schoolgelden wordt in mindering gebracht op de uitgaven, vóórdat de subsidiën hiernaar berekend worden.

Aan geen leerling mag de toegang tot een van Rijkswege gesubsidiëerde bijzondere of openbare school geweigerd worden op grond van godsdienstige gezindte, tenzij de (bijzondere) school uitsluitend voor interne leerlingen bestemd is. Aan de leerlingen moet de noodige tijd gelaten worden tot het volgen van godsdienstonderwijs en het waarnemen van kerkelijke plichten.

* *
*

Belangrijk is de vraag: op welke wijze komt een bijzondere school in 't genot van de subsidie? Artikel 25 der wet, dat hierop een antwoord geeft en wel de „ruggegraat van de geheele wet" is genoemd, heeft in den loop der jaren tot ernstigen strijd aanleiding gegeven.

Aanvankelijk bepaalde het artikel, dat aan de schoolbesturen (en aan de gemeenten voor de gemeentelijke scholen) een Rijkssubsidie van 70 % [2]) der netto-kosten werd verleend, „mits wordt aangetoond, dat de gemeente, in welke de school gevestigd is, of, ingeval zij ook door leerlingen uit andere gemeenten wordt bezocht, deze gemeente in samenwerking met die andere gemeenten de overige dertig ten honderd heeft toegestaan."

Deze bepaling gaf aanleiding tot vele bezwaren. De schoolbesturen verkeerden n.l. voortdurend in onzekerheid omtrent de bijdrage van 30 % van den kant der gemeente(n). Dit vond mede zijn oorzaak hierin, dat, wanneer de school bezocht werd door kinderen uit andere gemeenten dan die, waarin zij gevestigd was, zij wel tot de school moesten toegelaten worden, maar de buitengemeenten (destijds) niet tot een bijdrage in de kosten der school verplicht waren. Vandaar dat ook verscheiden schoolgemeenten bezwaar maakten, de 30 % bij te dragen, en dit was hierom te bedenkelijker, wijl dan als gevolg ook de subsidie van 70 % van het Rijk niet genoten kon worden. Het bestaan van verscheiden scholen was hierdoor zeer onzeker.

Deze bezwaren gaven aanleiding tot een herziening bij de wet van 22 December 1921, Stbl. 1367. Bij deze wijziging werd in het tweede lid van artikel 25 bepaald, dat de Rijkssubsidie „wordt verleend, indien en voor zoolang de Raad der gemeente waar de school zal worden gevestigd — gehoord, voor zoover mogelijk, de betrokken organisatiën van patroons en werklieden — de oprichting en instandhouding noodig acht. De Raad beslist binnen zes maanden, nadat een schriftelijk verzoek van een der in het eerste lid genoemde instellingen en vereenigingen is ingediend. Het besluit van den Raad, waarbij de oprichting en instandhouding der school noodig wordt geoordeeld, behoeft de goedkeuring van Onzen Minister, Gedeputeerde Staten gehoord. Van een besluit, waarbij die oprichting en instandhouding niet noodig wordt geoordeeld, kunnen belanghebbenden, mits binnen dertig vrije dagen, te rekenen van den dag, waarop het besluit openbaar gemaakt of den belanghebbende toegezonden is, in beroep komen bij Onzen Minister, die daarop beslist, Gedeputeerde Staten gehoord."

Ingevolge de wijziging werd derhalve, als het Rijk subsidie verleende, aan de gemeente de verplichting opgelegd tot het verleenen van een bijdrage ad 30 % (resp. 25 %). In het vierde lid van artikel 25 werd voorts een bepaling opgenomen, krachtens welke de gemeente een deel van haar kosten kon verhalen op de andere gemeenten, vanwaar ook leerlingen der school afkomstig waren. Dit bezwaar der gemeente werd dus (althans voor een groot gedeelte) weggenomen.

Verder werd in een nieuw artikel 67 bepaald, dat de scholen, welke bij het in-werking-treden der Nijverheidsonderwijswet (dus op 1 Januari 1921) reeds bestonden, geacht zouden worden te zijn opgericht met in-acht-neming van deze nieuwe bepalingen.

Ingevolge het vijfde lid van artikel 25 was de uitspraak van den gemeenteraad over het noodig zijn der school niet meer vereischt, indien de instelling of vereeniging den Minister op deugdelijke gronden aantoonde, dat in het bedrag van 30 % (resp. 25 %) der netto-kosten, dat anders voor rekening der gemeente zou komen, voor het geheel duurzaam van harentwege zou worden voorzien. Deze bepaling geldt thans nog.

Het nieuwe artikel 25 was een gewichtige verbetering. Het oude artikel toch legde de beslissing, of de bijzondere school zou gesubsidiëerd en of de subsidie gehandhaafd zou worden, in handen van het bestuur der gemeente, waar zij gevestigd zou worden (of was).

Ongetwijfeld was er zeer veel vóór te zeggen om aan het oordeel van het gemeentebestuur groote beteekenis toe te kennen: plaatselijk kan veelal de behoefte aan een bepaald soort van nijverheidsonderwijs het best worden beoordeeld.

Bij het nieuwe artikel 25 werd echter aan den gemeenteraad niet meer de overheerschende rol toegekend. De eindbeslissing over de vraag, of de school reden van bestaan had, werd in 1921 aan den Minister opgedragen. Voor deze verandering bestond alleszins reden, reeds hierom, wijl het Rijk 70 % der kosten voor zijn rekening kreeg.

Drie jaren later, in 1924, gaf artikel 25 aanleiding tot nieuwen strijd. 's Rijks financiën maakten een moeilijken tijd door en voor tal van aanvragen om Rijkssubsidie voor nijverheidsscholen, waarvan de gemeenteraden de oprichting en instandhouding reeds hadden noodig verklaard, bleek de Regeering geen geld beschikbaar te hebben. In de Tweede Kamer werd van verschillende zijden tegen deze subsidieweigeringen ernstig bezwaar gemaakt. Artikel 25, zoo luidde de redeneering, zegt imperatief, dat de subsidie *wordt* verleend, indien en voor zoolang de gemeenteraad de oprichting en instandhouding van de school noodig acht. Minister DE VISSER aanvaardde deze uitlegging niet; het artikel zegt ook, aldus was zijn opvatting, dat dit besluit van den raad de goedkeuring van den Minister behoeft. Deze kan haar dus ook weigeren [3]). Desondanks stelde de Regeering een wijziging van artikel 25 voor, waardoor volkomen zekerheid verkregen zou worden, dat zij ook om financiëele redenen subsidie kon weigeren. Het voorstel was om in het eerste lid van het artikel de woorden: „wordt"... „subsidie gegeven" te vervangen door: „kan"... „subsidie worden gegeven". In de Tweede Kamer ontmoette dit voor-

stel van vrijwel alle kanten verzet. Na een bewogen debat werd de voorgestelde wijziging met groote meerderheid verworpen en daarentegen aangenomen een tijdens de behandeling door den Minister voorgestelde bepaling: „Tot een nader bij de wet te bepalen tijdstip wordt noch voor nijverheidsscholen, na 1 Mei 1924 geopend, noch voor uitbreiding van gebouwen, dienende tot huisvesting van reeds vóór dien datum gesubsidieerde nijverheidsscholen, subsidie uit 's Rijks kas verleend. In bijzondere gevallen kunnen Wij op dezen regel een uitzondering maken" (artikel 11, eerste lid, van de wet van 28 Juli 1924, Stbl. 367).

Aldus kreeg de Regeering door een „stopartikel" buiten de eigenlijke Nijverheidsonderwijswet, dat als tijdelijke maatregel bedoeld was, de onbestreden wettelijke bevoegdheid om de onbeperkte uitbreiding van het gesubsidiëerd nijverheidsonderwijs te remmen.

Toen bij de behandeling van hoofdstuk VI der Rijksbegrooting voor het jaar 1930 in de Tweede Kamer aangedrongen werd op een definitieve regeling in plaats van de gebrekkige oplossing met het tijdelijk stopartikel, werd door de Regeering een wetsontwerp ingediend, strekkende o. a. tot wijziging van artikel 25 en intrekking van het stopartikel. Ingevolge deze wijzigingswet van 9 Juli 1931, Stbl. 280 luidt het tweede lid van artikel 25 thans als volgt: „Het in het eerste lid bedoeld subsidie (n.l. van het Rijk) wordt verleend, indien de raad der gemeente, waar de school gevestigd is of zal worden — voor zooveel mogelijk de daarbij betrokken organisaties van patroons en werklieden gehoord — de oprichting en instandhouding heeft noodig geoordeeld en Wij daarna, den Onderwijsraad gehoord, gelet op de behoefte aan de school en de daaraan verbonden verhooging van de Rijksuitgaven, de oprichting en instandhouding hebben goedgekeurd.

„De gemeenteraad beslist binnen zes maanden, nadat een schriftelijk verzoek van een der in het eerste lid bedoelde instellingen of vereenigingen is ingediend. Heeft de raad niet binnen dezen termijn eene beslissing genomen en aan den belanghebbende medegedeeld, of heeft de raad afwijzend op het verzoek beschikt, dan wordt desniettemin het in het eerste lid bedoeld subsidie verleend, indien Wij, Gedeputeerde Staten en den Onderwijsraad gehoord, gelet op de behoefte aan de school en de daaraan verbonden verhooging van de Rijksuitgaven, de oprichting en instandhouding hebben goedgekeurd.

„Gedeputeerde Staten stellen, alvorens advies aan Ons te geven,

den raad in de gelegenheid binnen een bepaalden termijn zijn oordeel kenbaar te maken. Het advies van Gedeputeerde Staten en, zoo mogelijk, dat van den raad wordt den Onderwijsraad bij het verzoek om advies toegezonden.

„Indien Wij het verzoek om subsidie afwijzen, brengen Wij Onze met redenen omkleede beschikking ter kennis van den belanghebbende.

„Het subsidie vervalt, indien Wij, het schoolbestuur, den gemeenteraad en den Onderwijsraad gehoord, bij met redenen omkleede beschikking hebben beslist, dat de behoefte aan de school, mede in verband met de hieraan verbonden kosten, niet meer in voldoende mate bestaat.

„Het hooren van den Onderwijsraad is niet vereischt betreffende subsidie voor reeds gesubsidiëerde cursussen voor landbouwhuishoudonderwijs, welke verplaatst zullen worden."

Over de toekenning van subsidie wordt derhalve in laatste instantie beslist door de Kroon, terwijl uitdrukkelijk in artikel 25 is bepaald, dat deze hierbij zal letten op de behoefte aan de school en op de daaraan verbonden verhooging van de Rijksuitgaven. Die beslissing is met eenige waarborgen omringd, zoo door een ruime voorlichting van de Kroon: allereerst moet de gemeenteraad zijn oordeel over de noodzakelijkheid uitspreken; daarna wordt het advies van den Onderwijsraad (afdeeling Vakonderwijs) ingewonnen, terwijl, indien het raadsbesluit niet tijdig wordt genomen of afwijzend luidt, nog de meening van Gedeputeerde Staten gevraagd wordt. En tenslotte is bepaald, dat een afwijzende beschikking van de Kroon met redenen moet zijn omkleed. In verband met deze wijziging werd de afdeeling Vakonderwijs van den Onderwijsraad gereorganiseerd.

Op gelijke wijze wordt beslist omtrent elke uitbreiding van de school of den dienst, die het gevolg is van nieuwe aan het leerplan toe te voegen vakken van onderwijs.

Het stopzetten van de subsidie werd onttrokken aan de beslissing van den gemeenteraad, doordat de woorden „en voor zoolang" (de raad de oprichting en instandhouding noodig acht) kwamen te vervallen.

Bij de behandeling van dit wijzigingsontwerp werd in het Voorloopig Verslag door verscheidene leden de vrees geopperd, dat de voorgestelde regeling van subsidie-verleening aanleiding zou geven tot willekeur. Zij wenschten, dat algemeene normen werden gesteld,

die konden gelden bij toe- of afwijzing van een verzoek. Tegen dit opnemen van uitgewerkte normen in de wet, waardoor een systeem van automatische subsidie-verleening, zooals de Lager-Onderwijswet 1920 die kent, zou worden ingevoerd, maakte de Regeering bezwaar. „Door het in de wet vastleggen van normen, waaraan voldaan zou moeten worden om automatisch recht op subsidie te verkrijgen, zou het aanpassingsvermogen van het nijverheidsonderwijs aan de wisselende behoeften van de samenleving verstarren, daargelaten nog, dat niet in alle gevallen door een wettelijke formule in de oplossing voorzien zou kunnen worden. Het eigenaardig karakter van het nijverheidsonderwijs brengt, in tegenstelling met het verplicht algemeen vormend lager onderwijs, mede, dat niet voor alle groepen van scholen, ja zelfs niet voor iedere groep in de verschillende deelen des lands, dezelfde normen kunnen gelden."

Een andere wijziging, bij de wet van 9 Juli 1931, Stbl. 280 in artikel 25 aangebracht, betrof den steun van particulieren aan de bijzondere school. Volgens het ongewijzigd artikel kwam deze steun in mindering op de subsidie. Het gevolg van dit voorschrift laat zich denken: de geldelijke bijdragen van particulieren waren na verloop van jaren tot geringen omvang geslonken. De redactie van het artikel werd thans zoodanig gewijzigd, dat subsidiën en bijdragen van andere lichamen dan Rijk en gemeente, en van particulieren alleen dan in mindering komen op de subsidie van Rijk en gemeente, indien die gelden daartoe met name bestemd zijn. De veronderstelling schijnt niet gewaagd, dat dit laatste slechts zelden zal voorkomen. Op deze wijze is dus de weg tot het particulier initiatief, voorzoover zich dit door geldelijken steun openbaart, weer vrij gemaakt.

* *
*

Behalve door middel van schoolonderwijs kent de Nijverheidsonderwijswet nog de opleiding voor een ambacht, vak of beroep langs den weg van het leerlingstelsel. Hieraan is een afzonderlijke titel (titel II) van de wet gewijd. In tegenstelling met den eersten titel, welke over het schoolonderwijs handelt en die, zooals reeds werd opgemerkt, over het algemeen weinig in bijzonderheden treedt en zeer veel overlaat aan regeling bij algemeenen maatregel van bestuur, bevat de titel over het leerlingstelsel zeer gedétailleerde voorschriften. Desondanks — of misschien zelfs mede hierdoor — is het leerlingwezen

volgens de wet zeer weinig tot ontwikkeling gekomen; alleen in de laatste jaren kwam het tot eenige uitbreiding, waarbij het echter meermalen moeilijk bleek, de in de practijk wenschelijk gebleken regeling binnen het raam van de wet te wringen.

De wettelijke regeling komt in 't kort hierop neer, dat rechtspersoonlijkheid bezittende instellingen en vereenigingen, welke zich de bevordering van het nijverheidsonderwijs (uitsluitend of ook mede [4]) ten doel stellen, alsmede gemeenten, indien zij zich uitdrukkelijk hebben bereid verklaard aan de ontwikkeling van het leerlingwezen mede te werken, voor dit doel subsidie kunnen ontvangen. Hun medewerking bestaat in de eerste plaats hierin, dat op initiatief en ten overstaan van deze besturen tusschen een patroon en den wettelijken vertegenwoordiger (vader of voogd) van den leerling een leerlingovereenkomst wordt gesloten.

Partijen bij de leerovereenkomst zijn de patroon en de vader of voogd van den leerling; de overeenkomst wordt echter mede-onderteekend door den leerling en door den voorzitter van het bestuur of diens plaatsvervanger. Het bestuur is bevoegd de leerovereenkomst te doen eindigen, o. a. omdat de patroon geen voldoende opleiding geeft of geen genoegzamen waarborg oplevert tegen verkeerden invloed op de zedelijke ontwikkeling van den leerling, of ook wijl de leerling de geschiktheid voor het door hem gekozen ambacht, vak of beroep niet of niet meer bezit.

Het bestuur houdt toezicht op de naleving der leerovereenkomst door een hiermede in 't bijzonder belasten controleur. Verschillende besturen kunnen een gemeenschappelijken controleur aanstellen.

Krachtens de leerovereenkomst is de patroon verplicht, den leerling bekend te maken of te doen maken met de gronden van het ambacht, vak of beroep, waarin deze zal worden opgeleid, volgens de voorschriften, vervat in het voor de opleiding door den Minister vastgesteld programma. Hij dient op het zedelijk gedrag van den leerling in de werkplaats, en zoo deze bij hem inwoont, ook buiten de werkplaats toezicht te houden. Hij behoort voorts den leerling in de gelegenheid te stellen tot het volgen van theoretisch schoolonderwijs en toe te zien, dat dit onderwijs getrouw wordt gevolgd, zonder dat de leerling schoolgeld behoeft te betalen.

De patroon kan voor zijn moeite en tevens ter vergoeding van de door den leerling verbruikte materialen en ter tegemoetkoming in de

toelage, die hij aan den leerling eventueel uitkeert, een leergeld ontvangen; hij ontvangt dit niet van den leerling, maar van het bestuur. Het leergeld bedraagt per leerling voor den geheelen leertijd niet meer dan de som, voor elk ambacht, vak of beroep door den Minister vast te stellen tot een maximum van ƒ 200. Het bestuur heft op zijn beurt leergeld van den leerling en vult dit zoo noodig aan tot het bedrag, dat den patroon toekomt.

Aan het einde van den leertijd kan de leerling voor een door den Minister eenmaal per jaar in te stellen commissie een soort examen afleggen, waarbij naar zijn bekwaamheid in het door hem gekozen ambacht, vak of beroep een onderzoek wordt ingesteld. Loopt dit onderzoek naar genoegen der commissie af, dan ontvangt de leerling ten bewijze daarvan een diploma.

Aan de besturen en gemeenten, welke zich aldus met de opleiding volgens het leerlingstelsel willen bezig houden, kan door de Kroon, den Onderwijsraad gehoord, subsidie worden verleend, mits de behoefte aan dit onderwijs, mede in verband met de daaraan verbonden verhooging van de Rijksuitgaven, voldoende gebleken is. De Rijkssubsidie bedraagt 70 % van de netto-kosten, de overige 30 % komt dan ten laste van de gemeente(n), uit welke de leerlingen afkomstig zijn.

De Regeering heeft, blijkens de geschiedenis der wet, de opleiding volgens het leerlingstelsel slechts beschouwd als een aanvulling en wel voor die gevallen en plaatsen, waar schoolopleiding niet te krijgen is. Haars inziens bleef de laatste echter de voorkeur verdienen. Vandaar dat naar haar meening in de eerste plaats de besturen van dagscholen voor nijverheidsonderwijs in aanmerking kwamen om tevens de ontwikkeling van het leerlingwezen binnen zekeren kring te bevorderen. In verband met de verplichting van den leerling om hetzij overdag, hetzij in de avonduren, aanvullend theoretisch onderwijs te volgen, meende de Regeering, dat aldus de aansluiting van de „werkplaatsopleiding" bij de „vakschoolopleiding" het beste tot haar recht kwam.

* *
*

Het valt te begrijpen, dat sinds het in werking treden van de Nijverheidsonderwijswet dit onderwijs een groote uitbreiding heeft gekregen. De tegenstand, die voorheen bij werkgevers zoowel als bij werknemers tegen dit onderwijs bestond, was reeds lang verdwenen, en had plaats gemaakt voor groote belangstelling in alle deelen van

het land. De subsidie-regeling der wet, welke voor vrijwel alle noodzakelijke uitgaven vergoeding uit de overheidskassen mogelijk maakte en dus zoo goed als geen uitgaven van de stichters der scholen meer vergde, werkte dit krachtig in de hand.

Het spreekt evenzeer vanzelf, dat dientengevolge de uitgaven van het Rijk voor het nijverheidsonderwijs in den loop der jaren zeer zijn toegenomen. Bedroeg in 1899 de subsidie in totaal nog niet ƒ 200.000, in 1919 ruim ƒ 2.1 millioen, in 1925 was dit bedrag gestegen tot ƒ 9.8 millioen en in het ontwerp der begrooting voor 1934 wordt voor het nijverheidsonderwijs ƒ 13.5 millioen aan de uitgaven geraamd [5]). Dit bedrag zou nog aanzienlijk hooger geweest zijn, indien niet de opeenvolgende Ministers de verleening van nieuwe subsidiën in sterke mate hadden geremd.

* *
*

Van het voor 1934 uitgetrokken bedrag gaat meer dan de helft (ƒ 7.1 millioen) naar het lager nijverheidsonderwijs voor jongens en van laatstbedoelde som is wederom de grootste helft bestemd voor de dagambachtsscholen. Het getal van deze scholen en van haar leerlingen bedroeg [6]) in:

1900:	21	dagambachtsscholen	met	3.181 leerlingen
1910:	52	,,	,,	6.189 [7]) ,,
1920:	69	,,	,,	10.318 [7]) ,,
1925:	81	,,	,,	16.476 ,,
1931:	87	,,	,,	22.007 ,,

Bovendien waren er op 31 December 1931 nog verscheiden ambachtsscholen in aanbouw.

Al deze ambachtsscholen overdekken als een vrij dicht netwerk het geheele land.

In 1932 bedroeg gemiddeld het schoolgeld per leerling en per jaar ƒ 12.71, terwijl de netto-kosten gemiddeld per leerling en per jaar ƒ 321.— bedroegen.

Op de meeste dezer scholen worden als theoretische vakken Ned. taal, rekenen, meetkunde, natuurkunde, teekenen, werktuigkunde, constructieleer en de kennis van stoomwerktuigen en verbrandingsmotoren onderwezen. Dit onderwijs wordt zooveel mogelijk in verband gebracht met de practijk.

Van de practische vakken komen op de meeste scholen voor: timmeren, schilderen, smeden, vuur-, plaat- en bankwerken, machine-bankwerken en metaaldraaien en metaalfraisen. Evenzoo op vele scholen: electrotechniek, instrumentmaken, meubelmaken, rijwiel-, motor- en automobielherstellen. Op een beperkt getal scholen voorts: metselen, kleermaken, schoenmaken, koper-, lood- en zinkbewerking. Van de 100 leerlingen, die op 31 December 1931 de dagambachtsscholen en de dagvakscholen bezochten, werden er 24 opgeleid voor timmerman, 5 voor schilder, 37 voor smid, vuur-, plaat- en bankwerker en/of metaaldraaier en -fraiser, en 16 voor electricien en/of instrumentmaker.

In de laatste jaren heeft de Regeering er met kracht naar gestreefd, het practisch onderwijs in de werkplaatsen der ambachtsscholen op te voeren: meer dan de helft van den schooltijd moet hieraan worden besteed. Het onderwijs in schoonschrijven, stijl- en ornamentleer, houtsnijden, boekhouden en dergelijke vakken is in het algemeen op deze scholen niet op zijn plaats; onderwijs in handteekenen (en decoratief teekenen) wordt nog alleen gegeven aan de leerlingen-schilders; overigens is het handteekenen veranderd in vakschetsen: de leerling niet-schilder behoeft geen fraai afgewerkte teekeningen te kunnen vervaardigen; wel moet hij een vakteekening kunnen begrijpen („lezen") en zelf kunnen schetsen. Aan vakteekenen, vaktheorie en materialenkennis wordt veel aandacht gewijd. Het gebruik van werktuigen als draaibanken, fraisbanken, sterke arm- en schaafbanken en boormachines wordt vrijwel algemeen bij het onderwijs in de afdeeling machine-bankwerken geleerd. Op tal van ambachtsscholen worden de leerlingen bekend gemaakt met de behandeling van de voornaamste machines voor houtbewerking: lintzaag, cirkelzaag, vlakband, pen- en gatbank. Aldus wordt er naar gestreefd, het onderwijs aan deze scholen zoo eenvoudig en zoo practisch mogelijk te maken met vermijding van allen onnoodigen theoretischen ballast.

In de laatste jaren is een bekende strijdvraag, of de cursus aan de ambachtsschool twee of drie jaren moet duren. Vele werkgevers, vooral in de metaalindustrie, geven voor de vorming van geschoolde werklieden aan een tweejarige opleiding de voorkeur. De ambachtsscholen te Amsterdam, zoo ook een enkele te Rotterdam hebben bewezen, dat met een tweejarigen cursus (vier halve jaren) goede resultaten bereikt kunnen worden. Bij dit type scholen wordt in plaats van gemiddeld

36 uur per week, zooals aan de driejarige scholen, 38½ uur per week onderwijs gegeven, terwijl de leerlingen na de school doorloopen te hebben in den regel nog het onderwijs aan een tweejarige avondschool volgen. Loffelijke getuigenissen zijn omtrent deze tweejarige ambachtsscholen door bevoegde, ook buitenlandsche, beoordeelaars gegeven. Gewezen moge o. a. worden op het Rapport over de taak der Chr. vakbeweging ten aanzien van hare jeugdige leden en hare bemoeiingen met het vak- en nijverheidsonderwijs en de leerlingen-opleiding, uitgebracht door een commissie uit het Chr. Nat. Vakverbond in Nederland, bladz. 55.

Bij het overwegen van deze kwestie dient men niet uit het oog te verliezen, dat de ambachtsschool (en dit geldt van de nijverheidsschool in het algemeen) geen volslagen werklieden of vakmenschen kan afleveren, ook de driejarige niet; de school legt den grondslag: de werkplaats moet later in elk geval deze opleiding aanvullen, de volledige practische bekwaamheid kan ten slotte alleen in de practijk worden verkregen.

In de tweede plaats dient men te bedenken, dat de machinale productie hoe langer hoe meer het vroegere handwerk verdringt en hierdoor de behoefte aan geschoolde werklieden toeneemt; voor dezen wordt in tal van gevallen aan een opleiding gedurende vier halve jaren, als boven aangegeven, de voorkeur gegeven. Wel moet in verband hiermede de vraag worden gesteld, of deze kortere opleiding voor alle vakken aanbeveling verdient en voorts of niet rekening gehouden moet worden met de vraag, of de school in hoofdzaak voor de industrie dan wel voor het kleine bedrijf opleidt.

Tenslotte is een punt van veel gewicht, dat een tweejarige school zonder veel extra-kosten in drie jaren anderhalf maal zooveel leerlingen kan opleiden als de driejarige. Nu de bezuiniging het openen van nieuwe scholen voorloopig wel niet zal toelaten, zal men, mocht de stroom van nieuwe leerlingen blijven aanhouden, ook hiermede ernstig rekening moeten houden.

In den laatsten tijd is op bovenstaande gronden alleen voor tweejarige ambachtsscholen nieuwe subsidie toegestaan.

(Slot volgt.)

---

[1]) Zie het K. B. van 11 Juli 1921, Stbl. 920.
[2]) Voor enkele categorieën van scholen (zie boven) 75 %.
[3]) De groote vraag was echter, of de Regeering de goedkeuring kon weige-

ren uitsluitend omdat het Rijk geen geld voor subsidie beschikbaar had. In dit opzicht was het standpunt van Min. DE VISSER m. i. zwak. Men denke bijv. aan het geval, dat de gemeenteraad de oprichting en instandhouding niet had noodig geoordeeld en het bestuur hiertegen bij den Minister in beroep ging. De Minister moest, indien hij het beroep gegrond achtte, de oprichting en instandhouding noodig verklaren en vervolgens zijn eigen uitspraak niet goedkeuren.

[4]) Volgens de Memorie van Antwoord aan de Tweede Kamer zouden dus ook vereenigingen als b.v. Patrimonium of de R.K. Werkmansbond voor dit doel subsidie kunnen ontvangen.

[5]) Bij vergelijking van de cijfers dient men er rekening mede te houden, dat vóór 1 Jan. 1921 het Rijk slechts 50 % subsidie verleende en dat de uitgaven mede zeer gestegen zijn door de verhooging van de salarissen (en de pensioensbijdragen).

[6]) Deze en verschillende andere gegevens zijn ontleend aan de Statistiek van het Nijverheidsonderwijs 1930 en 1931.

[7]) Waarin begrepen leerlingen van de aan de ambachtsscholen verbonden speciale of avondcursussen.

WERKLOOSHEID EN WERKVERSCHAFFING

DOOR

J. A. J. JANSEN MANESCHIJN.

II. *(Slot).*

Het vraagstuk van het uit te keeren loon in de werkverschaffing is zeer moeilijk.

Het loon moet lager zijn dan in de particuliere bedrijven ter plaatse en hooger, dan de steun die gegeven wordt.

Het eerste is noodig, om te zorgen, dat de prikkel blijft bestaan om werk te zoeken. Het tweede moet aanwezig zijn, opdat de menschen het niet als een straf gaan beschouwen bij de werkverschaffing geplaatst te worden.

Verder is het noodzakelijk, dat in één werkverschaffing al de arbeiders op een gelijke loonbasis werk verrichten, voor dezelfde hoeveelheid arbeid moet ieder hetzelfde loon ontvangen.

Hier ligt voor verschillende plaatsen de groote moeilijkheid. Er zijn gemeenten in ons land met een zeer gevarieerde bevolking, die in het eigen bedrijf zeer uiteenloopende loonen verdient. Gemeenten, waar het eene deel der arbeiders in de industrie werkzaam is en hier betrekkelijk hooge loonen verdient, terwijl een ander deel in de landbouw werkt tegen veel lagere loonnormen.

Wordt nu de loonbasis voor de werkverschaffing genomen in verband met de hoogste loonen, dan zullen deze werkverschaffingsloonen uitgaan boven die in het particuliere landbouwbedrijf. Doet men het omgekeerde en neemt men de laagste loonen als basis aan, dan zullen de steunbedragen die de industrie-arbeiders ontvangen, boven het loon uitgaan, dat zij in de werkverschaffing verdienen. Deze steunbedragen worden toch vastgesteld op een percentage van het laatst verdiende loon in het eigen bedrijf.

Het vereischt dan ook groote zorg om met een billijke loonbepaling

te komen. Er wordt dan ook zooveel mogelijk rekening gehouden met het gemiddelde loon, terwijl men ook de duurte van het leven ter plaatse in aanmerking neemt.

Deze loonbepaling, die door den Minister geschiedt, heeft de beteekenis, dat men bij flink werken, het door den Minister bepaalde uurloon kan verdienen.

Er wordt zooveel mogelijk in accoord gearbeid, een vast uurloon of een garantieloon wordt niet gegeven.

Meermalen zijn op dit gebied proeven genomen, die echter vrijwel allen zijn mislukt, wanneer men overging om geen loon naar prestatie uit te keeren.

Eenige jaren geleden werden in een niet onbelangrijke gemeente in ons land eenige kilometers gasbuizen in werkverschaffing gelegd. Men meende, dat hiervoor moeilijk een accoordloon kon worden bepaald en men gaf daarom een vast uurloon aan de tewerkgestelde werkloozen. Ondanks het vrij strenge toezicht bleek, toen het werk gereed was, dat het bijna drie maal zooveel had gekost dan het bij normale uitvoering zou hebben gevergd.

In een andere plaats vervaardigde men betonnen buizen en hiervoor werd ook een uurloon gegeven. Toen na eenige tijd, door het optreden van de inspectie deze buizen in accoordloon werden uitgevoerd, daalden de arbeidsloonen met meer dan 50 %, terwijl het vervaardigde product aan dezelfde eischen voldeed. Het is helaas eenmaal zoo, dat er onder de werkloozen heel wat minder goede elementen zijn, die, wanneer zij geen prikkel hebben om te werken, zoo min mogelijk arbeid verrichten. Het strengste toezicht kan hier niet afdoende helpen, vooral niet, wanneer, zooals meermalen in de werkverschaffing voorkomt, de arbeiders over betrekkelijk groote terreinen zijn verdeeld.

Men zou natuurlijk ook kunnen laten werken in uurloon en daarbij de eisch stellen, dat een zekere hoeveelheid werk per uur moet worden verricht. Wanneer men dan echter wil bereiken, dat het weekloon niet uitgaat boven 48 maal het uurloon, dan zal men zien, dat de flinke arbeiders in veel minder uren per week de hoeveelheid werk kunnen verrichten en zit men voor de groote moeilijkheid, hoe of men de andere uren voor deze arbeiders moet beschouwen. Laat men ze geheel vrij en behoeven ze voor deze niet te werken uren ook niet te stempelen, dan zullen de besten trachten er wat bij te verdienen, soms tegen veel lagere vergoeding dan de arbeiders in het betrokken vak normaal ontvangen.

Proefondervindelijk is bewezen, dat accoordloon in de werkverschaffing het beste resultaat geeft.

Het bepalen van het accoordloon, dat dan geschiedt op basis van dat door den Minister vastgestelde uurloon, is niet gemakkelijk.

De Heide Maatschappij beschikt echter over zeer veel ervaring en weet in de meeste gevallen wel een juist bedrag vast te stellen.

Men krijgt wel bij dit stelsel, dat de zeer flinke arbeiders, die in 1 ploeg bijeen zijn, door buitengewoon hard te werken, soms hooge loonen verdienen. Hieraan is echter niet te ontkomen en door het toepassen van het bovengenoemd rouleersysteem, is de beteekenis van deze hooge loonen ook veel minder geworden.

Bij het begin van een nieuwe werkverschaffing, geeft het loon nog al eens eenige moeilijkheden. De arbeiders zijn gauw geneigd, onder den invloed van een haantje-de-voorste aan te nemen, dat het loon te laag is en dat zij onmogelijk met het bepaalde accoordloon een weekgeld kunnen verdienen. Het is echter gebleken, dat, wanneer de gemeentebesturen gesteund door de inspecteurs volhouden, in bijna alle gevallen na eenigen tijd een behoorlijk weekloon kan worden gehaald.

Het vaststellen van het accoordloon, eischt ernstige voorbereiding, groote kennis van het te verrichten werk, een goede kijk op het soort werkloozen, dat tewerkgesteld wordt. Maar is het eenmaal vastgesteld, dan moet men er zich zoolang mogelijk aan houden.

In het afgeloopen verslagjaar zijn er dan ook in de werkverschaffingen betrekkelijk weinig moeilijkheden geweest. Enkele werkweigeringen kwamen voor, maar steeds verzochten de arbeiders na zeer korten tijd, weer tewerkgesteld te mogen worden. In werkverschaffingen waar in 1932 nog groote moeilijkheden waren bleef het in het afgeloopen jaar vrij rustig.

Zoo het maar gelukt om de opruiende elementen òf uit de werkverschaffing te houden, òf in de werkverschaffing te isoleeren, dan blijkt meer en meer, dat de doorsneearbeider wel overtuigd is, dat de werkverschaffing er is, om hem te helpen.

Bij de behandeling van het loonvraagstuk in de werkverschaffing moet ook aandacht worden geschonken aan de vele soorten toeslagen, die aan de tewerkgestelden worden gegeven.

Men hoort nog al eens critiek op het uurloon en men vergeet dan, in de eerste plaats, dat dit is een basisloon, waar zeer goede en flinke

arbeiders meermalen bovenuitkomen, en in de tweede plaats, dat soms allerlei toeslagen op dit loon gegeven worden.

In verschillende werkverschaffingen worden een of meer dezer toeslagen gegeven. Ik noem er hier eenige: trainingstoeslag — afstandsvergoeding — lichtverlet — laarzenvergoeding — kolentoeslag — regenverlet — vorstverlet — feestdagenvergoeding — kindertoeslag.

Zoo in de particuliere bedrijven ter plaatse deze vergoedingen niet voorkomen, kan het geschieden, dat, al zijn de loonen in de werkverschaffing lager dan in bedoelde bedrijven, de weekontvangsten der arbeiders in de werkverschaffing hooger zijn.

Naar mijn meening moeten deze toeslagen worden afgeschaft en alleen worden toegestaan, zoo in de particuliere bedrijven ter plaatse deze ook gegeven worden.

Een uitzondering zou gemaakt kunnen worden met de trainingstoeslag. Zoo de werkloozen voor het eerst in een hen geheel vreemd soort werk geplaatst worden, waar zij in accoordloon moeten arbeiden, kunnen zij de eerste weken niet op volle prestatie rekenen. Een trainingstoeslag voor deze weken is dan zeer zeker te verdedigen.

Bij het vaststellen van de verdiensten der arbeiders in de werkverschaffing, moet ernstig getracht worden het vrije bedrijf niet te belemmeren. De werkverschaffing mag de loonen in de particuliere bedrijven niet drukken, maar mag ook niet de oorzaak zijn, dat deze worden opgevoerd.

Dat de arbeiders soms een zeer slechte kijk hebben op het werk en het daarvoor te geven loon, of, en dat is ook mogelijk, dat zij zich gemakkelijk door eenige raddraaiers laten mede nemen, is meermalen gebleken. Ik geef hiervan een paar staaltjes.

In een gemeente met veel werkloozen, werd een nieuwe werkverschaffing geopend. Het gemeentebestuur stuurde eenige ploegen werkloozen, die reeds vroeger in een andere werkverschaffing hadden gewerkt, om een begin aan dat werk te maken. Toen deze eenige dagen hadden gewerkt, deelden zij den burgemeester mede, dat met het bepaalde accoordloon onmogelijk een weekloon kon worden verdiend. En zoowaar de eerste week waren de loonen ƒ 8.— tot ƒ 10.—, terwijl men vroeger in de andere werkverschaffing ongeveer ƒ 18.— verdiende. Het gemeentebestuur gaf echter niet toe. De volgende week bleef het loon op hetzelfde lage bedrag en de arbeiders kwamen met een regeling van het tarief zooals zij meenden dat noodig was. Het gemeentebestuur

met de Inspectie wezen dit echter af, en zie, na 14 dagen waren de loonen ƒ 18.— à ƒ 20.— per week. Zoo men het door de arbeiders genoemde tarief had gegeven, zouden de loonen ƒ 50.— à ƒ 60.— per week zijn geworden.

In een andere gemeente besloot het gemeentebestuur tot het uitvoeren van werken in werkverschaffing. Ook hier moest in accoordloon worden gewerkt, de tarieven werden in overleg met de Heide Mij vastgesteld en door de Inspectie goedgekeurd. De eerste 2 weken was het weekloon ver beneden het gemiddelde door den Minister bepaalde uurloon. De arbeiders klaagden en het gemeentebestuur drong bij de Inspectie aan de tarieven te verhoogen. Deze weigerde. Nog een week werd gewerkt en weer waren de loonen zeer laag. De Inspectie, vertrouwende op de groote ervaring van de Heide Mij, bleef echter weigeren de tarieven te herzien. Na 3 weken waren met dezelfde tarieven de weekloonen zoo opgeloopen, dat deze ver uitgingen boven het bepaalde uurloon, zoodat ernstig bezien moest worden, of de tarieven waren te handhaven.

Na nog 2 weken werden inderdaad de tarieven verlaagd, en zonder klachten werd doorgewerkt.

Aan klachten der tewerkgestelden wordt volle aandacht geschonken, daarbij zijn de vakorganisaties ingeschakeld.

De Minister van Sociale Zaken heeft deze aangelegenheid onlangs nog eenigszins beter georganiseerd.

In verband hiermee is aan de besturen van het Ned. Verbond van Vakvereenigingen, het R. K. Werkliedenverbond in Nederland en het Chr. Nat. Vakverbond verzocht ter kennis van de bij hun verbond aangesloten leden, die bij de werkverschaffing geplaatst zijn, te willen brengen, dat georganiseerde arbeiders voortaan klachten en wenschen de werkverschaffing betreffende, aan hunne organisatie voorleggen. Deze organisatie, d. w. z. de organisatie, waarbij de tewerkgestelde is aangesloten, — beoordeelt aanvankelijk de bij haar ingekomen wenschen en klachten. Indien het bestuur dit wenschelijk oordeelt, omdat het de zaak van genoegzaam gewicht acht, bespreekt het de klacht met de betrokken Inspectie, dan wel zendt het deze door naar de vakcentrale, waarbij de organisatie is aangesloten.

Ongeorganiseerde arbeiders dienen, tenzij het een aangelegenheid betreft welke van zoo'n geringe beteekenis is dat zij op het werk kan

worden opgelost, hunne klachten en wenschen bij hun gemeentebestuur in. Het gemeentebestuur kan de klacht aan den Minister voorleggen, dan wel aan den Inspecteur.

Wanneer zich op een werk ongeregeldheden hebben voorgedaan welke aanstonds een min of meer massale schorsing tot gevolg hebben gehad, wordt door de Inspectie onmiddellijk na de schorsing overleg gepleegd met de vertegenwoordigers van de vakcentrales.

Nu de vraag, wie kunnen en mogen tewerkgesteld worden?

In aanmerking komen alleen werklooze arbeiders, waarvoor de inspectie toestemming heeft gegeven. Dit heeft plaats na een onderzoek naar de gezinsinkomsten, en na inwinning van het advies van het gemeentebestuur. Het zijn verder alleen hoofden van gezinnen of kostwinners en niet meer dan 1 uit een gezin.

Het werk bestaat altijd uit handenarbeid, waarbij zeer veel grondwerk. Het is gebleken, dat lichamelijk normaal ontwikkelde arbeiders, ook al zijn het werkloozen uit de steden, na korten tijd geschikt zijn het werk in de werkverschaffing te verrichten.

Meermalen zijn de resultaten met arbeiders uit de steden zoo, dat deze niet onderdoen voor die van het platteland, al is het grondwerk bij de laatsten dan ook meer bekend.

Enkele malen kunnen ook kostgangers periodiek geplaatst worden.

Bijna alle werkverschaffingen zijn tot nog toe in eigen beheer, met of zonder hulp van de Heide Maatschappij of Grondmaatschappij uitgevoerd.

Veel is er reeds geschreven en gesproken om door particuliere aannemers de werken te doen verrichten. Het standpunt in te nemen de aannemers uit te sluiten, is m. i. onjuist, toch is groote voorzichtigheid geboden. Het is niet zoo eenvoudig als men meermalen denkt, de zaak is niet opgelost om zonder meer de uitvoering aan een aannemersfirma op te dragen. Het karakter toch van de meeste werkverschaffingen is verschillend van de gewone uitvoering van werken. Een goede aannemer regelt zijn werk zoo, dat hij met de minste arbeidskrachten en kosten, in den kortst mogelijken tijd, het meeste werk kan doen. Veel hulpmateriaal, een snel tempo van werken en een flinke kern van zeer bekwame arbeiders heeft hij noodig. De arbeiders zijn er geheel voor het werk.

Bij werkverschaffingen is het meestal geheel anders. In verreweg de meeste gevallen is er maar een klein getal arbeiders uit het vak, waartoe de werken behooren. Meestal zijn het groote getallen fabrieksarbeiders, geheel vreemd aan het soort werk dat zij moeten verrichten, die tewerkgesteld worden.

In de tweede plaats, wordt het getal arbeiders, dat tewerkgesteld wordt, niet genomen naar de behoefte van het werk, maar naar den stand der werkloosheid in de plaats waar de werkverschaffing is.

Het tempo van het werk kan dan ook niet door den uitvoerder worden bepaald, maar is meermalen gelijk aan een harmonica, zet zich uit en krimpt in naar de behoefte die de gemeente heeft om werkloozen te plaatsen. Er kunnen zelfs tijden zijn, dat het, met het oog op de plaatselijke toestanden, gewenscht is, het werk tijdelijk stop te zetten.

Daarbij komt, dat wisseling van arbeiders noodig is. Bij de tegenwoordige werkloosheid komt het bijna nooit voor, dat alle werkloozen van een plaats tegelijk bij een werkverschaffing geplaatst kunnen worden. Om allen een beurt te geven, moet er dus rouleering plaats hebben.

Verder wordt er in een werkverschaffing zoo min mogelijk hulpmateriaal gebruikt, handenarbeid is het voornaamste doel.

Wat een goede aannemer dus voor de uitvoering van een werk uit den booze acht, moet in een werkverschaffing worden toegepast. Het werk is hier voor de arbeiders.

Zoo een aannemer onder deze voorwaarden een werk moet aannemen wordt zijn risico wel zeer groot. De groote kennis van zaken die een aannemer heeft, waardoor hij in staat is een werk zeer vlug te doen geschieden, alsmede het vele hulpmateriaal waarover hij beschikt, spelen bij een werkverschaffing een ondergeschikte rol.

Toch wil dat niet zeggen, dat particulieren steeds uitgesloten moeten worden.

Het komt ook hier meermalen voor, dat een werk binnen een bepaalden tijd gereed moet zijn.

Bij een inpoldering b.v. moeten de dijken gemaakt worden in de maanden Maart tot en met October. Voor de wintervloeden komen moeten deze beslist gereed zijn, anders zou door hooge waterstanden het werk geheel worden verwoest. Het tempo van het werk kan hier onmogelijk afhangen van het getal werkloozen dat de gemeente op een oogenblik beschikbaar heeft. Verder moet iedere arbeider een

minimum prestatie leveren, daar men niet een onbeperkt aantal arbeiders plaatsen kan op hetzelfde stuk dijkwerk.

Eenige inpolderingen zijn mij bekend, waar met goed gevolg het maken van de dijken met werkloozen is geschied en waar dit werk aan particuliere aannemers werd besteed. Het cultuurrijp maken der gronden geschiedde dan weer in eigen beheer door de Heide-Mij.

Bij aanbesteding moeten de bestekken met zorg worden opgemaakt, terwijl er tijdens het werk strenge contrôle moet wezen.

De inpoldering van de Zuid-Hollandsche Biesbosch heeft op deze wijze plaats gehad. Het maken van de dijken en van de sluis werd in 4 bestekken aanbesteed. De aannemers werd de verplichting opgelegd, om een zeker percentage werkloozen te gebruiken. Voor 1 bestek, het maken van de sluis, dus een werk dat veel vakbekwaamheid eischte, was dit percentage 40, voor 2 bestekken 70 en voor 1 bestek 80. Afwijking van dit percentage was de aannemers toegestaan, zoo naar het oordeel van de Vereeniging „De Biesbosch", die het werk had aanbesteed, zulks noodig mocht zijn, in verband met den stand van de uitvoering der werken.

De aannemer was echter dan gehouden op de andere dagen zooveel meer werkloozen te plaatsen, opdat over het geheele werk het percentage toch werd bereikt.

In het bestek werd rekening gehouden, dat de werkloozen die tewerkgesteld werden en die geen vaklieden waren, minder arbeid zouden verrichten dan de gewone grondwerkers. Daarom was in het bestek bepaald, dat de aannemer de tewerkgestelde arbeiders voor zooveel mogelijk moet bezoldigen volgens accoordloon, berekend naar de grondslag van een loon van 42 cent per uur voor 70 % van de hoeveelheid arbeid, welke door een geschoold arbeider in eenzelfden tijd en in hetzelfde werk gemiddeld kan worden geleverd, een en ander uitsluitend ter beoordeeling van het bestuur der Vereeniging „De Biesbosch" of zijn gemachtigde, behoudens het recht van den aannemer, om ingeval van geschil ten deze, zich te beroepen op den Minister van Binnenlandsche Zaken en Landbouw, aan wiens uitspraak partijen gehouden zijn zich te onderwerpen.

Indien een tewerkgestelde zoo weinig werk afleverde, dat hij een belemmering voor den gang van het werk ging worden, had de aannemer het recht hem te ontslaan. In het bestek was daarom opgenomen:

„Wanneer en voorzoover ten genoegen van genoemd bestuur of zijn

„gemachtigde wordt aangetoond, dat de arbeidsprestatie van een „volgens de eerste alinea tewerkgestelde, na vier weken in onafge- „broken dienstverband werkzaam te zijn geweest, minder bedraagt dan „60 % van de hoeveelheid arbeid, die door een geschoold arbeider in „denzelfden tijd en in hetzelfde werk gemiddeld geleverd wordt of kan „worden, of wanneer een der volgens de eerste alinea tewerkgestelde, „zich niet gedurende de volle werkweek beschikbaar stelt, heeft de „aannemer de bevoegdheid dezulken te ontslaan."

Verder werd aan de tewerkgestelde werkloozen een trainingstoeslag gegeven voor de eerste drie weken, dat zij bij de werkverschaffing waren geplaatst.

Op verzoek van de Vereeniging „De Biesbosch" werd een commissie in het leven geroepen, die de verschillende ontslagkwesties van de tewerkgestelde werkloozen behandelde. In deze commissie waren ook de vakcentrales vertegenwoordigd.

Dit werk heeft een zeer bevredigend verloop gehad. De dijken waren binnen den gestelden tijd gereed.

Met één aannemer moest echter een proces gevoerd worden over de eindafrekening. Dit proces werd door den aannemer verloren.

Een tweede soortgelijk werk is dit jaar uitgevoerd. Dit betreft een inpoldering van 100 H.A. buitengrond in de gemeente Zwijndrecht.

Gezien de ervaringen, opgedaan bij de Biesbosch inpoldering (een werk van 1000 H.A.), werd het percentage werkloozen gebracht op 70 %, de kunstwerken, het maken van de sluis, inbegrepen.

De ingewikkelde bepaling voor minder prestatie dan een gewoon vakarbeider is niet opgenomen.

Het bestek is in dit opzicht veel eenvoudiger dan dat van de Biesbosch. Het geeft deze bepaling:

„De volgens de eerste alinea tewerkgestelde arbeiders moet de aan- „nemer — te zijner keuze al of niet in ploegverband — voor zooveel „mogelijk bezoldigen volgens accoordloon, berekend naar den grond- „slag van een loon van 38 cent per uur voor de hoeveelheid arbeid, „welke normaal in eenzelfden tijd en in hetzelfde werk gemiddeld kan „worden geleverd, een en ander uitsluitend ter beoordeeling van burge- „meester en wethouders van Zwijndrecht of hun gemachtigde, behou- „dens het recht van den aannemer, om in geval van geschil ten deze, „zich te beroepen op den Minister van Binnenlandsche Zaken, aan „wiens uitspraak partijen gehouden zijn zich te onderwerpen.

„Voor zooveel niet in accoordloon gewerkt kan worden, moet de-
„zelfde loonbasis worden aangehouden.
„Wanneer en voorzoover ten genoegen van burgemeester en wet-
„houders voornoemd of hun gemachtigde wordt aangetoond, dat de
„arbeidsprestatie van een volgens de eerste alinea tewerkgestelde, na
„4 weken in onafgebroken dienstverband werkzaam te zijn geweest,
„minder bedraagt dan 50 % van de hoeveelheid arbeid, die normaal
„in denzelfden tijd en in hetzelfde werk gemiddeld geleverd wordt of
„kan worden, of wanneer een der volgens de eerste alinea tewerk-
„gestelde zich niet gedurende de volle werkweek beschikbaar stelt,
„heeft de aannemer de bevoegdheid dezulken te ontslaan."

Dit werk is bijzonder vlot, zonder eenige moeite verloopen en binnen den bestektijd gereed gekomen.

Het aantal werkloozen werd door den aannemer geheel vrijwillig opgevoerd tot 90 %.

Bij de afrekening met den aannemer hebben zich tot heden geen moeilijkheden voorgedaan.

Ik heb deze twee voorbeelden gegeven om aan te toonen, dat zeer zeker ook in de werkverschaffing werken voor kunnen komen, die geschikt zijn door particuliere aannemers te worden aangenomen. Wel moet ik hier echter nadrukkelijk op wijzen, dat dit werken van een bijzonder karakter zijn, die binnen een bepaalden tijd geheel gereed moeten komen en waar de aannemer dus ook het recht heeft het tempo te bepalen. Zouden er niet voldoende werkkrachten worden aangewezen, dan is hij vrij om zelf hiervoor te zorgen.

Het ontgrienden van den ingepolderden buitengrond geschiedt te Zwijndrecht, evenals in de Biesbosch, weer in eigen beheer door de Heide-Mij.

Het tempo van dit werk wordt geheel bepaald door het aantal werkloozen, dat de gemeente beschikbaar stelt. Het kan in 1 jaar afloopen, maar evengoed 2 jaar tijd vragen.

In de Biesbosch wordt nu reeds 6 jaar gewerkt aan het cultuurrijp maken der gronden, omdat de gemeente dit werk zoolang mogelijk beschikbaar wil houden voor toetsing der werkloozen.

Ik hoop, dat het mij gelukt is duidelijk te maken, dat er in Nederland heel wat gedaan is en nog gedaan wordt, om de gevolgen der werkloosheid te bestrijden door werkverschaffing.

Het roepen van zekere zijde, dat hier weinig of niets wordt gedaan, is volkomen onjuist.

Er zullen niet veel landen aan te wijzen zijn, waar zooveel op dit gebied wordt verricht.

Ik vertrouw ook, dat ik iets heb laten zien van de groote moeilijkheden die overwonnen moeten worden, om tot een goede werkverschaffing te komen.

Zwijndrecht, December 1933.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Ter vergadering van onze kiesvereeniging kwam ter sprake de beroepsarbeid van vrouwen.

Van verschillende zijden werd aangedrongen op regeeringsmaatregelen, ten einde te komen tot beperking of verbod van dien beroepsarbeid als middel tot bestrijding van de werkloosheid.

Waar men een uitspraak der vergadering wenschte ten gunste van dergelijke maatregelen, zou het Bestuur der Kiesvereeniging het op prijs stellen eenige inlichtingen omtrent dit onderwerp te ontvangen.

ANTWOORD:

Wanneer men in verband met de werkloosheid spreekt over den vrouwelijken beroepsarbeid, is men geneigd om in dien vrouwenarbeid zoo niet de belangrijkste dan toch wel een van de belangrijkste oorzaken van de werkloosheid onder de mannen te zien. En dan ligt bij oppervlakkige beschouwing de conclusie voor de hand. De vrouwelijke beroepsarbeid moet worden verboden, teneinde de werkloosheid onder de mannen te bestrijden en daardoor de gezinsvorming te bevorderen.

Deze symplicistische redeneering heeft wel wat aantrekkelijks. Maar daarom is ze nog niet juist.

Vooreerst lijkt ons niet juist de gedachte dat de vrouwelijke beroepsarbeid een der belangrijkste oorzaken van de werkloosheid is. De belangrijkste oorzaken van de werkloosheid liggen elders, nl. op internationaal economisch terrein. Hoogstens kon men zeggen, dat de vrouw in bepaalde bedrijfstakken den man eenigszins heeft verdrongen. Doch zelfs uit dit feit zonder meer valt nog niet af te leiden, dat de vrouwelijke beroepsarbeid de werkloosheid onder de mannen verscherpt, aangezien het geenszins uitgesloten is, dat bij aanwending van vrouwelijke arbeidskrachten in bepaalde bedrijven op meer economische wijze kan worden geproduceerd en dus de productiemogelijkheid van ons land tegenover het buitenland wordt bevorderd, waardoor indirect ook de vraag naar mannelijke arbeidskrachten in hetzelfde bedrijf of in andere bedrijven gunstig wordt beinvloed.

Voorts geeft de bedoelde opvatting ook blijk den omvang van de

beroepsarbeid van de vrouw in ons land te overschatten. Die arbeid is thans reeds aan tal van beperkingen onderworpen.

Voor wat de gehuwde vrouw betreft ligt in haar gezinstaak en in de hooge beteekenis, die men in ons land onder invloed der calvinistische en r. k. opvatting, nog altijd aan die gezinstaak toekent, een natuurlijke rem tegen uitbreiding van den beroepsarbeid. En de natuurlijke werking van die rem blijkt uit het feit, dat naar gelang de sociale positie der arbeidersgezinnen verbetert, de beroepsarbeid der gehuwde vrouw onmiddellijk afneemt. Veelal drijft de nood de vrouw tot dien arbeid. Gelukkig werd in het laatst der vorige en in deze eeuw het welvaartspeil der arbeiders in ons land geleidelijk zoo gunstig, dat de beroepsarbeid der gehuwde vrouw, althans tot 1920 (de laatstgepubliceerde beroepstelling), een dalende lijn vertoonde.

Ook voor de ongehuwde vrouw ligt er in den aard van het overgroote deel van het beroepswerk een natuurlijke beperking. Men denke hierbij b.v. aan de bouwbedrijven, het verkeerswezen e. d.

Bovendien wordt de gehuwde ambtenares en onderwijzeres steeds meer uit overheidsdienst geweerd, terwijl voorts de wetgeving uit sociale overwegingen de vrouwelijke beroepsarbeid gebonden heeft aan tal van beperkingen, die veel verder reiken dan de beperkingen, die aan den mannelijken beroepsarbeid zijn opgelegd. Het mijnreglement verbiedt vrouwelijken mijnarbeid; de Stucadoorswet laat, behoudens eenige werkzaamheden van ondergeschikt belang, geen stuwadoorsarbeid van vrouwen toe. De Arbeidswet en het Arbeidsbesluit verbieden een groot aantal beroepswerkzaamheden aan vrouwen op grond van gevaar voor de gezondheid, zedelijkheid of het leven. Voorts eischt die wet voor gehuwde vrouwen zwangerschaps- of bevallingsverlof; laat aan vrouwen slechts op veel meer beperkte schaal dan aan mannen toe Zondags- en nachtarbeid te verrichten; en verbiedt haar de z.g. continu-arbeid zelfs geheel.

Weliswaar vloeien die beperkingen niet voort uit de overweging, dat de man op de arbeidsmarkt een voorsprong behoort te hebben vóór de vrouw. Doch onbedoeld plaatsen ze toch de vrouw in de achterhoede.

En ditzelfde zal vermoedelijk tot op zekere hoogte ook plaats vinden, indien het aanhangig ontwerp tot wering van buitenlandsche arbeidskrachten wet wordt. De strekking van die wet is om aan de Kroon de bevoegdheid te verleenen om te bepalen, dat werknemers bepaalden arbeid (in dienstbetrekking of aangenomen werk) niet zullen mogen doen verrichten door vreemdelingen zonder schriftelijke vergunning van of vanwege den Minister van Sociale Zaken. Weliswaar zit daarbij bij de Regeering de bedoeling niet voor om van deze bevoegdheid speciaal ten aanzien van vrouwelijke arbeidskrachten gebruik te maken. Doch uit de Memorie van Toelichting blijkt, dat volgens de *voorloopige uitkomsten* van de beroepstelling van 1930 bijna 50 pct. van de niet-Nederlandsche arbeidskrachten, die hier op 31 December van dat jaar

in loondienst werkzaam waren, vrouwen waren (43.148 mannen tegen 42.825 vrouwen, terwijl die cijfers in 1920 waren resp. 29.179 en 17.217). En vermits naar alle waarschijnlijkheid de buitenlandsche mannelijke arbeidskrachten in het algemeen moeilijker zullen zijn te vervangen dan de vrouwelijke, ligt de conclusie voor de hand, dat deze wet in niet onbelangrijke mate de buitenlandsche vrouwelijke arbeidskrachten (waaronder tenminste 30.000 vreemde dienstboden) weren zal en op die wijze indirect ook voor de werklooze mannen het arbeidsterrein in ons land zal verruimen.

* *
*

De huidige omvang van den beroepsarbeid der vrouw hier te lande is niet bekend. De officieele gegevens van de beroepstelling 1930 zijn nog niet gepubliceerd, zoodat we ten deze aangewezen zijn op de cijfers van 1920 en de voorloopige cijfers van 1930[1]).

In 1920 bedroeg het aantal in het beroep werkzame vrouwen 631.831 op een totaal aantal arbeidskrachten van 2.722.407 of 18.3 pct. Vergeleken met het buitenland is dit percentage niet hoog. Want volgens de l'Annuaire Statistique international 1931—1932 van den Volkenbond was, met uitzondering alleen van Amerika, het percentage vrouwelijke beroepswerkers in andere landen hooger, soms zelfs zeer belangrijk hooger dan in ons land. In Oostenrijk en Duitschland was het in 1925 zelfs ongeveer tweemaal zoo hoog dan hier en in Amerika.

In 1920 waren ten onzent in huishoudelijke diensten werkzaam 211.345 vrouwelijke arbeidskrachten tegenover een totaal van 221.135. Laat men deze huishoudelijke diensten buiten beschouwing, dan wordt het aantal vrouwen die in 1920 in een beroep werkzaam waren, 420.486 op een totaal arbeidskrachten van 2.501.272 of ongeveer 16 pct.

Volgens de voorloopige uitkomsten van 1930 was het percentage der vrouwelijke werkkrachten belangrijker hooger dan in 1920. Op een totaal van 3.185.563 waren toen 767.524 of 24 procent vrouwen in beroep werkzaam. Trekt men van deze cijfers weer af het aantal personen in huiselijke diensten, dan waren er in 1930 op een totaal van 2.942.012 personen 533.073 of 18,11 procent vrouwen in beroep werkzaam.

Nu spreekt het wel haast van zelf, dat het onmogelijk is al deze vrouwelijke arbeidskrachten door mannelijke te vervangen. Er zijn toch tal van beroepen (onderwijzeres, verpleegster, strijkster, naaister, winkeljuffrouw e. d.), waarin de vrouw niet of althans zeer moeilijk door een man is te vervangen. In dergelijke beroepen waren in 1920 werkzaam rond 80.000 vrouwen, terwijl (aangenomen, dat de vrouwenarbeid in deze beroepen de gemiddelde stijging van den vrouwenarbeid in het algemeen in de periode van 1920—1930 heeft medegemaakt) dit cijfer voor 1930 met 21,5 pct. zou moeten worden verhoogd. Derhalve zouden thans hoogstens 533.073 verminderd met rond 100.000 of rond 430.000 vrouwelijke betrekkingen door mannen kunnen worden vervuld.

De overgroote meerderheid dier vrouwelijke arbeidskrachten verricht haren beroepsarbeid echter niet louter voor haar genoegen, doch gedreven door de noodzakelijkheid om in het onderhoud van zichzelf of van bloedverwanten of andere betrekkingen te voorzien. Zeker er zullen er zijn, die de inkomsten van dien arbeid niet strikt noodig hebben; die ook zonder beroepsarbeid toch een redelijk levensonderhoud, hetzij in het gezin van ouders of echtgenoot, hetzij door de inkomsten uit eigen kapitaal zouden vinden. Doch dit is een kleine minderheid. De meerderheid wordt door harde noodzaak tot den beroepsarbeid gedreven. En daarmede heeft de Overheid rekening te houden.

Bovendien staat, gelijk we reeds opmerkten, geenszins vast, dat vervanging van alle vervangbare vrouwelijke arbeidskrachten door mannen een beduidende stap zou beteekenen tot oplossing van het werkloosheidsvraagstuk. Voor een belangrijk deel zou ze niet beteekenen een verdwijnen doch een verplaatsing der werkloosheid, n.l. voor zoover vrouwelijke kostwinsters door mannen worden vervangen. En wijl mannelijke werkkrachten in den regel hooger loon of salaris genieten dan vrouwelijken, zouden bedoelde maatregelen de tendens hebben om de loons- en salarislasten, die op de bedrijven drukken, te verzwaren, hetgeen nieuwe inzinking van het economisch leven zou kunnen tengevolge hebben.

Eindelijk valt ook hierop te wijzen, dat reeds verschillende bedrijven (b.v. Kwatta en Philips) vrijwillig de proef nemen met vervanging van vrouwelijke door mannelijke arbeiders. Er blijkt dus bij de verantwoordelijke bedrijfsleiders geneigdheid om binnen de grenzen van het economisch mogelijke aan mannelijke arbeiders de voorkeur te geven. In die omstandigheden is het voor de Overheid zaak om uiterst voorzichtig te zijn met het nemen van dwangmidelen, wil zij niet op ruwe wijze in het toch reeds zoo zwakke economisch leven ingrijpen.

* *
*

Om die redenen meenen wij dat een overheidsmaatregel, waardoor met dwang allen beroepsarbeid, die door mannen kan worden verricht, aan vrouwen ontnomen wordt, onraadzaam zou zijn.

Wel echter is er o. i. voor de Overheid aanleiding om te overwegen of niet — gelijk nu ook ten aanzien van buitenlandsche arbeidskrachten wordt voorgesteld — aan de Kroon (bij wijze van tijdelijke crisismaatregel) de bevoegdheid behoort te worden verleend om met betrekking tot bepaalde bedrijfstakken den beroepsarbeid van de vrouw, althans van de gehuwde vrouw zonder speciale vergunning te verbieden.

En in dien geest zou, dunkt ons, uwe kiesvereeniging zich zonder bezwaar kunnen uitspreken. N.

[1]) Zie bijlage bij het *Maandschrift Statistiek,* 1933, 8e aflevering.

2. VRAAG:

In een vergadering onzer kiesvereeniging kwam ter sprake het gebed in den gemeenteraad. Gevraagd werd, of de invoering van een dergelijk gebed eisch is van ons beginsel en, zoo ja, waarom het dan niet ingevoerd wordt in de Staten-Generaal.

Zoudt U deze vraag willen beantwoorden?

ANTWOORD:

Betreffende het tweede deel dezer vraag gaven we reeds een antwoord in een vroeger nummer van dit tijdschrift (A.R.S. VII, p. 359).

Wat aangaat het eerste deel der vraag merken we het volgende op:

Men dient inzake het ambtsgebed onderscheid te maken tusschen het beginsel en de wijze waarop het beginsel wordt toegepast. Het beginsel is, dat de Overheid op haar terrein Gods Souvereiniteit en eigen afhankelijkheid heeft te belijden. En het is niet denkbaar dat in onzen kring omtrent dit beginsel verschil van meening zal blijken te bestaan. Doch wel is verschil denkbaar ten opzichte van de vraag, op welke wijze dit beginsel moet worden toegepast. Dit is een vraag, waarop het beginsel zelf het antwoord niet geeft. Die vraag moet, evenals de vraag hoe men dit beginsel in zijn persoonlijk leven zal toepassen, ten slotte zijn antwoord vinden in het persoonlijk gevoelen van degenen, die voor die vraag geplaatst zijn, en in de omstandigheden waaronder de vraag zich voordoet.

In de Staten-Generaal is er geen denken aan het invoeren van een publiek gebed. Doch niettemin wordt toch herhaaldelijk door de Regeering (denk aan de troonrede) en door de Chr. Kamerleden blijk gegeven dat dit beginsel hun ernst is. In sommige gemeenteraden en statencolleges heeft men het publieke openingsgebed ingevoerd of gehandhaafd. In sommige zelfs het sluitingsgebed. En zoo zou men, uitgaande van hetzelfde beginsel, verder kunnen gaan. Men zou niet alleen een sluitingsgebed doch ook het lezen van een schriftgedeelte of het gemeenschappelijk zingen van een psalmvers kunnen invoeren.

Wij achten dit echter niet een zaak van beginsel doch een zaak van toepassing van een beginsel. En derhalve heeft men o. i. voor twee dingen te waken. Vooreerst dat men niet door gebrek aan overeenstemming inzake deze toepassing bij den tegenstander de gedachte opwekt, dat het beginsel zelf een voorwerp van opportuniteit is, waardoor men den eerbied voor het gebed zou schaden. En voorts dat men het beleid zoodanig bepaalt dat men niet van den Raad meer verlangt dan hij — gelet op de uiteenloopende richtingen en het peil waarop de raadsdebatten zich soms bewegen — doen kan zonder het gebed tot een schijnvertooning te misbruiken.

Intusschen moet men elk geval afzonderlijk bezien. Hoewel principiëel

voorstander van ambtsgebed, kan men toch in een concreet geval het tactisch juister achten, niet met een voorstel tot uitvoering mee te gaan.

N.

---

3. VRAAG:

Het geval doet zich hier voor, dat verscheidene leden van de Burgerwacht geweigerd hebben te onderteekenen de verklaring, dat ze geen lid zijn van een van de verboden fascistische organisaties.

Echter meent de voorzitter dat deze leden toch lid der Burgerwacht kunnen blijven. Als reden geeft hij aan, dat de bepalingen der statuten voldoende zijn tot wering van onwenschelijke elementen. Met gezonden vragenlijsten hebben we z. i. niet te rekenen.

Daarbij heeft hij het oog op de volgende bepalingen der statuten: art. 2. Zij (de Burgerwacht) stelt zich ten doel het thans bestaande wettig gezag — na daartoe door dat gezag te zijn opgeroepen — in het bestrijden van revolutionaire aanrandingen en bedreigingen van de openbare of de maatschappelijke orde daadwerkelijk te steunen en tegen gewelddadig verzet te verdedigen.

Art. 5. Leden der vereeniging zijn ingeschreven van X, die den leeftijd van achttien jaar hebben bereikt en in handen van het Bestuur den volgenden eed of gelofte hebben afgelegd:

„Ik zweer (beloof) mijn plicht als lid der X-ster Burgerwacht getrouwelijk te zullen vervullen en in dienst de bevelen mijner meerderen in rang stiptelijk te zullen opvolgen. Het bestuur beslist omtrent de toelating als lid en kan deze zonder aanvoering van redenen weigeren."

Nu is mijn vraag:

1e. Zijn de statuten van de Burgerwacht over het geheele land uniform?

2e. Behoort niet aan leden, die de bedoelde verklaring weigeren te teekenen, ontslag te worden verleend?

ANTWOORD:

De statuten van de vrijwillige burgerwachten zijn niet in alle plaatsen gelijk. Wel heeft de Regeering indertijd bij K. B. van 29 November 1921 No. 42 als voorwaarde van het verkrijgen van subsidie e. d. koninklijk goedgekeurde statuten geëischt en ook een model voor de statuten verstrekt. Doch dit model was slechts als voorbeeld bedoeld. Afwijkingen zijn derhalve toegelaten. En dientengevolge kan het voorkomen dat in de

statuten van sommige burgerwachten ontbreekt de zeer belangrijke en zeer wenschelijke bepaling, die aan het Bestuur van de Burgerwacht de bevoegdheid verleent om *„leden, wier lidmaatschap het op grond van verkregen inlichtingen strijdig acht met de belangen der Burgerwacht, zonder aanvoering van redenen te ontzetten."*

Vooral thans in verband met de fascistische elementen in de Burgerwachten is het van het hoogste belang, dat het bestuur deze bevoegdheid verkrijgt tot het weren van leden van de Burgerwacht, die niet onvoorwaardelijk achter het wettig overheidsgezag staan en dan ook, volgens het schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 16 Maart 1933 aan den Inspecteur van de Burgerwachten en volgens de circulaire 20 Maart d. a. v. van laatstgenoemde autoriteit aan de burgerwachten, behooren te worden geweerd.

Wanneer nu blijkt, dat de statuten van Uwe Burgerwacht een dergelijke bepaling niet bevatten, ligt het o. i. op Uw weg om zoo spoedig mogelijk een voorstel te doen tot aanvulling der statuten.

Nu heeft de Nederlandsche Bond van Vrijwillige Burgerwachten in zijn schrijven van 2 December j.l. aan de Burgerwachten [1]) herinnert aan den bovenbedoelde circulaire van den Inspecteur der Burgerwachten en tevens bevolen alle leden een verklaring te laten teekenen van den volgenden inhoud:

> „Ondergeteekende, lid der burgerwacht te..., verklaart *geen* lid te zijn (eventueel te blijven) of te worden van één der navolgende door de Regeering genoemde vereenigingen, waarvan het lidmaatschap onvereenigbaar wordt geacht met het lidmaatschap der burgerwacht.
>
> *a.* De Algemeene Nederlandsche Fascistenbond „De Bezem" (Baarsgroep).
> *b.* De Algemeene Nederlandsche Fascistenbond (Haigtongroep).
> *c.* Het Nederlandsch Verbond van Nationalisten.
> *d.* Het Verbond van Nationalisten.
> *e.* Het Nieuw Verbond van Nationalisten.
> *f.* Het Verbond van Nationaal Solidaristen in Noord-Nederland.
> *g.* De Nationaal Socialistische Arbeiderspartij (N. S. D. A. P.).
> *h.* De Nationaal Socialistische Partij (N. S. P.).
> *i.* De Nationaal Socialistische Beweging (Mussert).
> *j.* De Nationale Unie.
>
> dan wel van vereenigingen en organisaties, welke zijn ontstaan door uiteenvallen of samenvoegen van genoemde vereenigingen en al dan niet onder anderen naam optreden en voorts van vereenigingen, welke nader aan deze opgaaf mochten worden toegevoegd."

Blijkt nu uit weigering om bedoelde verklaring te onderteekenen dat er leden der Burgerwacht ten Uwent lid zijn en blijven van een verboden vereeniging, dan dient onmiddellijk door het Bestuur der Burgerwacht aan die leden ontslag te worden verleend. En mocht in de statuten een bepaling ontbreken, die het Bestuur daartoe de bevoegdheid verleent, dan behoort onverwijld een ledenvergadering tot aanvulling der statuten en

tot het verleenen van ontslag aan de bedoelde leden door het Bestuur te worden samengeroepen.

Mocht het Bestuur in gebreke blijven zich te kwijten van dien plicht, dan dient men de aandacht van den Burgemeester op deze zaak te vestigen. En gelukt het deze autoriteit niet om het Bestuur tot een andere gedragslijn te bewegen, dan zou deze de zaak ter kennis van den Inspecteur der Burgerwachten kunnen brengen en desnoods na overleg van de Regeering door intrekking van zijn verklaring, dat hij van de diensten der Burgerwacht wenscht gebruik te maken, indien de handhaving van de openbare orde dergelijke bijzondere maatregelen noodig maakt, (welke verklaring volgens het K. B. van 29 November 1921 voor het optreden van de Burgerwacht is vereischt) en door inhouding der Rijksgelden, het innemen van wapenen e. d. aan het bestaan van de Burgerwacht een einde moeten maken. N.

[1]) Dit schrijven werd bij de behandeling der Rijksbegrooting 1934 door Minister DE WILDE in de Eerste Kamer voorgelezen (Hand. p. 233).

---

4. VRAAG:

Kunt U mij ook inlichtingen geven omtrent de vraag, of voor a.r. principe de raadsleden verantwoording schuldig zijn aan de kiesvereeniging ter plaatse omtrent beginselen en zaken op het terrein der gemeentepolitiek?

ANTWOORD:

Een *verantwoordingsplicht* bestaat, naar het ons voorkomt, ten deze niet. Een verantwoordingsplicht veronderstelt een gesubordineerde, ambtelijke positie, zooals de verhouding tusschen de Raad en B. en W. met betrekking tot het dagelijksch bestuur der gemeente of tusschen kiezers en gekozene in het vroeger stelsel van het z.g. mandaat impératif. Doch waar de verhouding tusschen kiezers en gekozenen slechts uit een z.g. zedelijken band bestaat, kan er noch van een recht der kiezers om den gekozene tot verantwoording te roepen, noch van een verantwoordingsplicht van den gekozene sprake zijn.

De zaak dient dan ook o. i. veeleer aldus te worden gezien. De kiezers (en dus ook de in de kiesvereeniging georganiseerde kiezers) hebben het recht, critiek op het beleid der raadsleden te oefenen; ze hebben evenzeer het recht om bij periodieke aftreding andere candidaten in de plaats van de zittende raadsleden aan te wijzen. Doch daartegenover hebben de raadsleden het recht hun beleid in en buiten de Raadszaal te verdedigen. En waar nu in een kiesvereeniging of in het bestuur eener kiesvereeniging critiek op het beleid der zittende raadsleden ge-

oefend wordt, een critiek die straks wellicht aanleiding zou kunnen geven de zittende leden niet weer te candideeren, ligt het op den weg der organisatie om uit billijkheidsoverweging tegenover de zittende leden en ter bevordering van een juist inzicht in hun beleid, hen in de gelegenheid te stellen dat beleid in de bestuurs- of ledenvergadering te verdedigen. Een uitnoodiging daartoe behoort derhalve volstrekt niet het karakter te dragen van een sommatie of iets dergelijks, doch moet geheel in overeenstemming zijn met het karakter der onderlinge verhouding, gelijk wij die trachtten aan te geven.

U zie voorts over dit onderwerp het boek van 's schrijvers dezes over antirevolutionaire gemeente-politiek, hoofdstuk Kiezers en Gekozenen.

N.

---

5. VRAAG:

Bij de bouwverordening van onze gemeente is de rooilijn voor de aan een gewonen zandweg te bouwen huizen gelegd. Bij het verkoopen van een stuk grond, gelegen aan dien weg, bemerkte de eigenaar, dat zijn perceel door die rooilijn zoo goed als alle waarde verloren heeft.

De eigenaar heeft wijziging van de rooilijn gevraagd. Doch indien dit verzoek geen resultaat heeft, is dan de gemeente niet verplicht schadevergoeding te betalen? Mijn rechtsgevoel komt er tegen op om als a.r. raadslid een dergelijke handeling te helpen handhaven.

ANTWOORD:

De gemeente is niet, althans niet wettelijk verplicht om in het door U bedoeld geval, aangenomen dat de Raad de rooilijn niet wijzigt, schadeloosstelling aan den gedupeerden eigenaar toe te kennen. Wel heeft destijds de Regeering overwogen om een wettelijke schadevergoedingsplicht met het oog op dergelijke gevallen in de Woningwet op te nemen. En zelfs was een dergelijke wettelijke plicht opgenomen in het voorontwerp, dat aan de herzieningswet van 9 Juli 1931 S. 266 voorafging. Doch in het definitieve ontwerp heeft de Regeering destijds dezen wettelijken plicht geschrapt waarvoor zij bij Memorie van Toelichting deze twee motieven aanvoerde: Vooreerst, dat het niet mogelijk is gebleken, de uiterst veelvormige praktijk onder een wettelijke regeling samen te vatten zóó, dat recht en praktijk tot hun recht komen; en voorts, dat de praktijk van Gedeputeerde Staten, die tot beoordeeling van Raadsbesluiten zijn geroepen, er al meer toe heeft geleid, dat zij als vroede mannen op benadeeling van belangen letten en de gemeentebesturen brengen tot redelijke vergoeding.

Vooral op dit laatste argument vestigen wij Uw aandacht. Gesteld,

dat de Raad (hetgeen niet onwaarschijnlijk is) een wijziging van de rooilijn weigert, dan zou de belanghebbende schadevergoeding kunnen vragen en desnoods ten deze de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten kunnen inroepen.

Intusschen durven wij U toch niet te vleien met de hoop op veel resultaat van deze pogingen. Blijkbaar betreft het hier niet een *bijzondere* doch een *algemeene* rooilijn. En tot schadevergoeding wegens het leggen van algemeene rooilijnen zal de Raad met het oog op de consequenties niet zeer geneigd zijn, terwijl Gedeputeerde Staten, zoo ze al anders mochten oordeelen, toch ten opzichte van de gemeente geen dwingende bevoegdheid hebben.

Betrof het hier een bijzondere rooilijn, dan zou de belanghebbende eigenaar indertijd vóór het nemen van het Raadsbesluit inzake die rooilijn, volgens het nieuwe artikel 10 der Woningwet, omtrent de plannen van het gemeentebestuur mededeeling hebben ontvangen, terwijl dan ook zijn kans op schadeloosstelling veel grooter zou zijn. Want zoodra de gemeente zijn (binnen de rooilijn gelegen) terrein voor publieken weg wil gebruiken, kan de eigenaar door afsluiting de gemeente dwingen tot onteigening volgens artikel 77 sub 5 der Onteigeningswet. En alsdan wordt bij het bepalen van de waarde van de te onteigenen terreinstrook *geen rekening gehouden met de bestemming van die strook tot openbaren weg, doch wordt de werkelijke waarde, afgezien van de rooilijn, getaxeerd.* Weliswaar kan ook de door een algemeene rooilijn gedupeerde eigenaar de gemeente dwingen tot onteigening door zijn terrein af te sluiten. Doch de waarde van de terreinstrook wordt, nu het hier *niet* betreft een bijzondere rooilijn, bepaald in verband met de bestemming tot publieken weg, zoodat de schadevergoeding gering zal zijn. Zie artikel 92 (nieuw) der Onteigeningswet.

De belanghebbende heeft dus niet veel in de melk te brokken. Een beroep op het billijkheidsgevoel van den Raad zonder daarbij al te hoog van den toren te blazen lijkt ons de beste gedragslijn. U zie over deze quaestie ook het advies opgenomen in A.R. Staatkunde V, p. 263, waaraan als voorbeeld een schadeloosstellingsverordening is toegevoegd.

N.

DE EVOLUTIE IN DE INTERNATIONALE POLITIEK

DOOR

H. L. BAARBÉ.

Het valt niet te ontkennen, dat de internationale gedachte de laatste paar jaren heel wat aan invloed en beteekenis heeft ingeboet. Het echéc van schier alle conferenties die op internationale samenwerking voor wereldherstel en ontwapening doelden, is er misschien wel de voornaamste oorzaak van. Zeker is er nog geen reden om al een grafrede te houden op het internationalisme dat eens met zooveel jubel werd begroet: de oogenschijnlijk doode kòn later nog eens herrijzen, — maar het feit ligt er toch toe, dat, in tegenstelling met het min of meer eenzijdige internationalisme van 1918, het in allerlei stelsels belichaamde exclusieve nationalisme al sterker invloed gaat oefenen op den algemeenen gang van zaken.

De groote idealen, die aanvankelijk na den wereldbrand de gemoederen bezig hielden, schijnen thans verder dan ooit te voren van ons verwijderd te liggen. Waar maakt men zich nog warm voor de Pan-Europa-idée? Andere problemen nemen hoofden en harten in beslag; de menschheid in alle landen blijft wel zoeken naar nieuwe wegen en methoden, maar speurt die thans vooral in een krachtige actie voor eigen toekomst en vast-gefundeerde nationale existentie. Van saamwerking met anderen is daarbij dan alleen in zoover sprake, als ze dienen kan om eigen oogmerken te bevorderen. Was het, uit dat oogpunt bezien, niet opmerkelijk, dat in Duitschland een bekende r.-k. hoogleeraar in de theologie, prof. dr. CARL ESCHWEILER, de nationaal-socialistische theorie van bloed en ras verdedigend, onlangs kwam verklaren, dat het internationaal pacifisme is een duivelsche verdraaiing van de heilige waarheid van den vrede van Christus in het Rijk van Christus, en daartegenover de „Völkische" wereldbe-

schouwing de beste garantie noemde voor een èchten vrede der volkeren die er door menschen kan worden gegeven?

Gelukkig bleek de drang tot nationale afzondering en groepeering nog lang niet hetzelfde te beteekenen als een drang tot verstoring der orde in de internationale samenleving; doch daarom mag men geenszins de oogen sluiten voor de onzekerheid, en bijgevolg het gevaar, als uitvloeisel van die geprikkelde ras-instincten en op de spits gedreven nationale beseffen. De politiek van vele mogendheden, kleine en groote, krijgt er in ieder geval een gansch ander karakter door. De vraag, hoe een nieuwe politieke wereldorde te scheppen die ons een duurzamen vrede waarborgt, met uitbanning van het wantrouwen in elkanders bedoelingen, treedt op den achtergrond voor die andere, hoe tot een constellatie te komen die iederen Staat, of ook groep van Staten, sterk genoeg maakt om eigen toekomst, politiek en economisch, te verzekeren, ten koste desnoods van andere combinaties van landen en volken. Van een algemeene samenwerking, in en buiten Europa, ter bescherming en handhaving van de „heiligste goederen" der menschheid, wordt dan ook niet meer gerept; hoogstens gewaagt men nog van een ernstig pogen tot verzekering van het uit een vroegere periode zoo beruchte „Gleichgewicht", teneinde langs dien weg den vredestoestand te bestendigen en tegelijk de overheersching door derden te stuiten.

In het laatst van Januari sprak graaf BETHLEN, misschien de komende man in Hongarije, in een belangrijke redevoering het uit, dat naar zijn gevoelen niet de samenwerking zelf der volkeren ten einde is, maar wel die vorm van coöperatie, waarbij de overwinnaars en de overwonnenen met volkomen gemis van gelijkheid hebben samengewerkt, zoo ongeveer als de samenwerking tusschen heer en knecht.

Aan deze aera heeft de uittreding van Duitschland uit den Volkenbond den genadestoot gegeven, en daarvoor zijn we aan het Derde Rijk dank schuldig. Dezelfde Staatsman was ook van oordeel, dat men het tijdperk dat we na den oorlog hebben beleefd, in twee perioden kan verdeelen: de eerste periode was die van de herstelbetalingen, de tweede die van den strijd om de ontwapening. Wanneer deze periode ten einde is, dan komt de aera waarin de territoriale onrechtvaardigheden der vredesverdragen zullen worden goedgemaakt. Deze periode komt met mathematische zekerheid, zoo zeker als twee maal twee vier is, zei BETHLEN, en we kunnen het verstaan, dat hij als Hongaarsch

patriot zoo sprak. Doch hier geldt vóór alles de vraag: wanneer en hoe? En als die strijd voor de ontwapening nu eens niet tot een goed einde voert, waarop veel kans is, wat zal er dan gebeuren? Er werd, en er wordt nog, hard gewerkt om tot een andere groepeering in ons werelddeel te komen, die nieuwe perspectieven in de gewenschte richting ontsluit. Europa is vol diplomatieke bedrijvigheid. Gezanten en diplomaten reizen naar diverse hoofdsteden, confereeren en beraadslagen of wisselen nota's over pacten en overeenkomsten, — altemaal teekenen dat het na-oorlogsche Europeesche gemeenschapsleven een nieuw ontwikkelingsstadium is ingetreden. En verschillende politieke gebeurtenissen in de laatste weken en maanden hebben daarvan ook bewijs geleverd.

BENESJ, de invloedrijke Staatsman uit Praag, wees er reeds geruimen tijd geleden op, dat de staatkunde van tal van landen een sterke evolutie doormaakt en er, vooral als gevolg van Duitschlands nationale omwenteling, een merkwaardige verschuiving van krachtlijnen in het oude Europa aan den gang is. Alles is in beweging, overal trachten zich evoluties door te zetten die de wereld steeds meer verdeelen in bepaalde groepen van in tegenovergestelde richting stuwende krachten. Men is, gelijk de feiten duidelijk toonen, niet alleen economisch, maar ook politiek vastgeloopen in ons werelddeel. Niet slechts met de bewapening, of met den Volkenbond, maar met alles. De laatste poging om het Europa van 1919 te redden, is mislukt. De geest van Versailles vlood weg; alleen het ziellooze lichaam der formeele verdragsbepalingen bleef achter. Zelfs in België begint men dat te beseffen.

* *
*

Hoe de positie der partijen was, en deels nog is, kan in weinige regels worden uiteengezet. De verdedigers van den status-quo zijn Frankrijk en zijn bondgenooten en vrienden. Voor hen zijn de vredesverdragen van 1919 de beste organisatie van Europa die zij zich kunnen denken. Niet alleen omdat hun belangen daarbij het best zijn gediend, maar omdat die Staten gegrond zijn in het machtsbeginsel en hun heerschappij erop berust. Tegenover hen staan allereerst de twee machtige mogendheden die groot belang hebben bij een verandering van den bestaanden toestand, namelijk Duitschland en Italië. En om die beiden groepeeren zich diverse kleinere Staten, die zich door allerlei motieven van nationale zelfstandigheid of veiligheid laten leiden bij

het bepalen hunner positie tegenover de beide hoofdstroomingen. Engeland neemt daarbij een eigen, afzonderlijk standpunt in. Het behoort noch bij de eene groep die den status-quo tot elken prijs wil handhaven, noch bij de andere die roept om nieuwe vredesverdragen. Het begeert ter wille van zijn economische herleving vóór alles den vrede, maar dan toch een vrede waarbij elk land de mogelijkheid erlangt om zich te ontplooien; het is voor veiligheid en wapeninperking, maar dan toch zoo, dat aller bestaan en toekomst gewaarborgd is en niet enkel dat van een bepaalde groep van Staten.

Wat nu Duitschland wil, behoeft evenmin in den breede te worden uiteengezet. Het enkele woord rechtsgelijkheid zegt klaar genoeg, waarop de regeering van het Derde Rijk aanstuurt. De periode van knechtschap is voorbij, en allereerst op het stuk der bewapening wil Duitschland die gelijkheid met de anderen zien erkend. Die moeten ontwapenen tot het peil, waartoe de overwonnen partij door het nu verouderde machtsdictaat werd gedoemd, òf Duitschland behoudt zich het recht voor, om die eigen bewapening zoover op te voeren als het voor veiligheid en nationaal prestige noodzakelijk acht. Bij verschillende mogendheden bleek reeds het duidelijk-uitgesproken verlangen te bestaan om op de basis van gelijk recht en vrij accoord een oplossing te zoeken. Bij Italië allereerst, maar zeker niet minder bij Engeland, dat eerst zoo sterk van wantrouwen tegen het nieuwe Duitsche regime was vervuld. Maar zal men er in slagen om ook Frankrijks wantrouwen ten aanzien van Duitschlands politieke bedoelingen weg te nemen en daardoor tegelijk een debâcle van Genève af te wenden? Dáárop komt het aan; en men kan wel zeggen, dat heel de hooge politiek in ons werelddeel wordt beheerscht door het antwoord, dat op die vraag te avond of morgen moèt worden gegeven. Zal met de bijeenkomst der Algemeene Commissie te Genève in de tweede helft van Mei, of later, de beslissende phase eindelijk intreden?

In afwachting hiervan beginnen de Europeesche Mogendheden, met uitzondering dan van Engeland, zich almeer in twee groote kampen te verdeelen. In het eene kamp, waar Frankrijk de leiding heeft, trekken zich terug de anti-revisionisten; dat zijn zij die het meeste voordeel hebben getrokken uit de machtsdictaten en daarom van geen ingrijpende verdragsherziening willen weten. In het andere vinden elkander de revisionisten, waartoe zijn te rekenen allen die zich door de vredesverdragen op eenigerlei wijze onrechtvaardig behandeld achten en

derhalve een radicale revisie bepleiten. Hoe scherper zich de tegenstelling tusschen beide kampen afteekent, hoe moeilijker het wordt tot een noodzakelijk compromis te geraken, en hoe grooter de kans, dat de Volkenbond noch gereorganiseerd, noch behouden, maar tenslotte tusschen beide fronten platgedrukt zal worden. Alleen 'n werkelijke verzoening tusschen de twee voornaamste tegenstanders kan de oplossing van het groote politieke probleem brengen. Een Fransch-Duitsch accoord moet de hoeksteen zijn van den Europeeschen vrede, die aan allen rechtsgelijkheid, veiligheid én de mogelijkheid tot herstel garandeert. Zoo alleen krijgt het verscheurde Europa ook nog een kans om zijn toekomst te beveiligen tegen alle politieke en economische gevaren die uit het Oosten en uit het Westen dreigen.

Opmerkelijk is zeker wel, dat de Italiaansche dictator zich bij alle onderhandelingen hierover in den laatsten tijd met een bescheiden rol heeft vergenoegd. Zijn activiteit kon men anders haast duizelingwekkend noemen in haar bewegelijkheid; maar die heeft hem althans in de hooge politiek geen succes gebracht. Van zijn pact-van-Vier hoort men niet meer, en zijn plan tot reorganisatie van den Volkenbond kon ook bij Engeland geen genade vinden. Zijn Balkan-staatkunde heeft zelfs, ondanks den zijdelingschen Russischen steun, bepaald echéc geleden. Toch meene men daarom niet, dat MUSSOLINI heeft afgelaten van zijn zinnen op nieuwe practijken voor politieke machtsoefening. Hij acht blijkbaar den tijd nog niet gekomen voor gróóte daden van „reaal-politiek", doch maakt zijn voorbereidingen om te kunnen grijpen wanneer het rijpt. Intusschen neemt hij elk kansje waar dat hem geboden wordt, om Italië's invloed te versterken of een geleden verlies aan prestige door winst elders weer goed te maken. Daaruit moet allereerst zijn toenadering tot Moscou worden verklaard. De Duce ziet waarschijnlijk in Rusland een factor van groote beteekenis bij zijn toeleg, om eens toch te komen tot een hervorming van den Volkenbond in zijn geest: tot een overheerschend directorium van groote Mogendheden, die, als de verantwoordelijke krachten in het wereldgebeuren, daarvan de volstrekte leiding moeten hebben, met vrijwel algeheele uitschakeling van het medezeggenschap der kleinere landen.

Zal hij het winnen nu of later? De kansen staan voor hem op dit oogenblik zeker niet gunstig, maar op snelle veranderingen in de hooge politiek dient men bedacht te blijven. Van het aan diplomatieke figuren

rijke tapijt dat MUSSOLINI met zooveel ijver tracht te weven, moge nog geen enkele draad definitief zijn gesponnen, de feiten wijzen er toch op, dat Rome naast Parijs meer en meer het centrale punt wordt vanwaar de groote continentale acties uitgaan en waar de leidende geesten contact nemen. Van de „reaal-politiek" des dictators kan men daarom nog verrassingen genoeg beleven. Wat zich onlangs in Weenen en Boedapest afspeelde, legt daarvan voldoende getuigenis af, gelijk het ook toont hoe snel de Duce zich van een geleden nederlaag weet te herstellen. Hij is blijkbaar nooit ontmoedigd en begint oogenblikkelijk nadat het eene plan is mislukt, aan een volgend plan.

* *
*

Men zou nog kunnen meenen, dat de pogingen om tot een Balkan-federatie te komen, op zich zelf beschouwd, buiten de hooge politiek omgingen, ware het niet dat juist die uithoek van Europa sedert ettelijke jaren door zekere groote Mogendheden was gemaakt tot een veelbelovend terrein voor hun expansie-idealen en staatkundige bemoeienissen. Sinds de Russische invloed werd uitgeschakeld, ging het vooral tusschen Frankrijk en Italië bij hun „drang naar het Oosten". Toepassing van het „verdeel en heersch" scheen den Italiaanschen dictator voorshands de meeste winst te beloven, doch zijn toeleg is gestuit door de afsluiting van het Balkan-pact. Daar zat natuurlijk Frankrijk achter, dat op die manier aan zijn Italiaanschen mededinger een onoverkomelijke hindernis bij zijn penetratie-pogingen in den weg stelde. Herhaaldelijk had men al beproefd om tot een Balkan-federatie te komen, maar telkens weer faalden de pogingen tengevolge van de economische en vooral politieke tegenstellingen tusschen de verschillende Balkan-volken. Toch bleven de leidende staatslieden er voortdurend op uit om de Balkan-Staten zich tot grooter eenheid te doen aaneensluiten, als tegenwicht en verdediging tegen eventueele machtsaanmatigingen van groote Mogendheden. En al staat Bulgarije er nu nog buiten, omdat het zijn revisionistisch standpunt niet wil prijsgeven, het blok der overige Staten stuit dan toch elk voortdringen van Italië in den voormaligen Stormhoek van Europa.

Een tegenslag inderdaad voor den Duce, die zoo hooge verwachtingen koesterde van zijn bemoeienissen met het nabije Oosten; maar hij heeft zich kort nadien weten schadeloos te stellen door een nieuwen zet in Centraal Europa, die, al was ze in de eerste plaats tegen Duitsch-

land gericht, toch ook beoogde de fnuiking van anderer invloeden in dit nieuwe stormcentrum van ons werelddeel. Er is, gelijk men weet, een voorloopige overeenkomst tot stand gekomen ter vestiging van een organisatie-statuut tusschen de drie tot samenwerking bereide Mogendheden, Italië, Oostenrijk en Hongarije. Dit dan naar het voorbeeld van de regeling, getroffen tusschen de landen der Kleine Entente, om te komen tot nauwer aaneensluiting. De evolutie in de politieke verhoudingen in Centraal Europa heeft alzoo geleid tot de vorming van nog een derde blok, zoodat thans te onderscheiden vallen: de Kleine Entente: Tsjecho-Slowakije, Roemenië en Joego-Slavië; het Balkan-blok: Turkije, Joego-Slavië, Griekenland en Roemenië; en tenslotte de nu in wording zijnde entente van die andere drie: Italië, Oostenrijk en Hongarije.

De motieven die achter deze combinaties werkten, gaan gedeeltelijk in sommige gevallen parallel; men denke maar aan den bij verschillende Staten gelijkelijk bestaanden wil om den Duitschen drang in Zuid-Oostelijke richting tegen te gaan. Maar ze zijn ook vaak het gevolg van geheel tegenstrijdige belangen, waarbij de revisie-politiek een groote rol speelt. Vele mogelijkheden tot botsing in de naaste toekomst zijn dientengevolge voorhanden; doch alle leden der verschillende groepeeringen hebben in elk geval één groot belang gemeen, namelijk het scheppen van betere economische levensvoorwaarden, zoowel voor ieder afzonderlijk als voor allen te zamen. Dat laat tenminste nog hoop, dat het streven naar samenwerking het zal winnen van de zucht om de politieke tegenstellingen op de spits te drijven. Later werd zelfs gezegd, dat het samengaan van de Drie enkel de economische belangen der Donau-Staten betreft, maar de leidende rol is dan toch aan Italië toebetrouwd. En zou de politiek er buiten kùnnen blijven?

Hoe men hierover nu ook denke, de politiek van MUSSOLINI heeft een zet van beteekenis gedaan om den tanenden invloed van Rome elders weer wat levenskrachten toe te voeren. En dat Frankrijk dit niet al te hoog opneemt, moet enkel verklaard uit deze consequentie van de nieuwe combinatie, dat nu aan het Derde Rijk een gebiedend halt wordt toegeroepen op zijn weg naar het Zuiden, naar de vreedzame verovering van Oostenrijk allereerst. In het begin der vorige maand heeft de Fransche Minister van buitenlandsche zaken, BARTHOU, zelfs laten doorschemeren, dat Frankrijk aan zijn mededinger in Midden-

Europa de vrije hand heeft gelaten omdat daardoor Duitschlands toeleg ginds zou verijdeld worden. Natuurlijk drukken al deze manoeuvres hun stempel op het geheele politieke bestel van Europa. Slaagt MUSSOLINI er in, met Oostenrijk en Hongarije samen een soort entente of unie te vormen — wat nu nog niet wordt beoogd, zoo 't dan heet — dan krijgt Rome in Midden-Europa een overheerschende positie, waar de Fransche staatkundige en financieele invloed het tegen moet afleggen. Maar dan krijgt ook de Kleine Entente niet alleen naast, maar vooral tegenover zich een combinatie die aan innerlijke hechtheid voortdurend kan winnen en zoo voor haar gevaarlijk zou kunnen worden. Dan wordt vooral de positie van Tsjecho-Slowakije verzwakt, daar het, mede in verband met de aansluiting van Roemenië en Joego-Slavië bij het Balkan-pact, in een soort isolement dreigt te geraken, — een gevaar waarvoor BENESJ zijn land door het bondgenootschap met Frankrijk en door de stichting der Kleine Entente juist heeft willen behoeden.

Zoo wordt het begrijpelijk, dat in Praag stemmen opgaan die op een heroriënteering van de buitenlandsche politiek van den Staat aandringen. Doch wat kant zal men uitgaan? Berlijn heeft reeds getracht met Praag tot beter relaties te komen; en gelet op wat in Warschau plaats vond, mag men die poging zeker niet als iets onmogelijks beschouwen; maar vooralsnog schijnt er meer kans te bestaan op Praags toenadering tot Rome. Dit zou ook aan Frankrijk niet ongelegen komen. In Parijs toch redeneert men aldus: Bij een crisis in verband met Oostenrijk is het van belang, aan MUSSOLINI den voorrang te geven bij de diplomatieke actie. Hoe meer de Duce zich mengt in de zaken van Midden-Europa, hoe scherper het verschil met Berlijn zich afteekent, — hoe meer hij zal gedrongen worden om te kiezen vóór Frankrijk en de Kleine Entente en tégen Duitschland. Want dat hij het Derde Rijk tot naasten buur zou krijgen, is wel het laatste wat MUSSOLINI kan willen.

Zoolang de republiek van Weimar er nog was, had men van Berlijn weinig te duchten; de aandrang tot Anschluss was eer nog uit Oostenrijk gekomen dan uit het Duitsche Rijk. Beiden begeerden dien wel, doch den moed en het vermogen om dien tegen het Veto van Europa in tot stand te brengen, bezaten zij niet. Met den 30sten Januari 1933 is dit echter veranderd. Sindsdien streeft HITLER's regeering openlijk naar een vereeniging van heel het Duitsche volk onder het Hakenkruis.

Oostenrijk moge dan nog een afzonderlijke Staat blijven, zoodra de Nazi's in Weenen de leiding hebben, is het gelijkgeschakeld. Voor de politieke practijk en voor de Europeesche constellatie maakt het dan niet veel meer verschil met een definitieve vereeniging van beide landen. Dat beseft men te Rome, te Parijs en te Praag, en vandaar aller vrees voor een ontwikkeling in die richting.

* *
*

Het behoeft daarom geen betoog meer, dat het Centraal-Europeesche probleem de meest actueele quaestie der hooge politiek in ons werelddeel blijft vormen. Terwijl de groote Mogendheden, Frankrijk, Engeland en Italië met name, onverbiddelijk hun eisch doen gelden, dat Oostenrijks onafhankelijkheid onvoorwaardelijk gehandhaafd moet worden, voeren allen een politiek die er duidelijk op is gericht om het kleine landje — knooppunt der wereldhistorie thans! — in een door ieder van haar afzonderlijk beheerschte combinatie in te leiden. Allicht voert Duitschland in dit opzicht nog de meest openhartige politiek, door zonder omwegen op economische, politieke en cultureele aaneensluiting aan te sturen, terwijl de anderen meer de zijwegen van overeenkomsten opgaan en alleen noodgedwongen aan één hunner een voorsprong willen geven. Gelijk dan nu met Italië het geval is. Maar het einde zal vroeg of laat wel zijn, dat Oostenrijk alle zelfstandigheid verliest, al wordt dan ook de onafhankelijkheid en souvereiniteit van den Staat nominaal ten volle verzekerd. Want dat het land zonder de voortdurende hulp van anderen zich politiek en economisch een nieuwe toekomst zal kunnen scheppen, is volgens mannen die er over oordeelen kunnen, een besliste onmogelijkheid.

Jarenlang is nu reeds om de zoogenaamde saneering van Oostenrijk gestreden. Duitschland, Frankrijk en Italië hebben op het politieke schaakbord zelfs met hun hoogste stukken gemanoeuvreerd. Schijnt voor het oogenblik Frankrijk uitgeschakeld, op grond, naar verluidt, van een met Italië getroffen accoord, dat is zeker niet met het Derde Rijk het geval. Duitschland gaat voort met zijn nationale propaganda, maar men krijgt toch den indruk, dat HITLER in zijn buitenlandsche staatkunde nu opereert met een voorzichtig beleid, dat hem eerst vreemd werd geacht. Al staat het Derde Rijk nog geisoleerd in de wereld, men moet niet vergeten dat in de hooge politiek alles mogelijk is en de vijanden van heden in vrienden van morgen zijn om te zetten door

verzoening van belangen en deugdelijke overeenkomsten. Was het niet een groote verrassing, dat het nationalistische Duitschland de hand aan Polen reikte, en die hand aanstonds werd gegrepen toen men in Warschau besefte, dat een betere verhouding ook in het belang van Polen was?

Het is ermeê begonnen dat Warschau, uit vrees nog voor het Derde Rijk, een Non-agressie-pact met Moscou afsloot. Dat was mogelijk geworden omdat Rusland, op zijn beurt, zoo benauwd voor Japan was, dat op een militaire botsing met de toen nog niet paraat zijnde Sovjet-republiek scheen aan te sturen. Warschau had de fout kunnen begaan van nu tegen Berlijn een hooge borst op te zetten. Immers de tang, waartusschen Polen beklemd zat, was uit elkander genomen. Polen kon zich veiliger gevoelen dan ooit te voren. Dat heeft men te Berlijn terdege beseft en daarom haastig aanbiedingen gedaan, die vroeger schier ondenkbaar waren geacht. Ze kwamen neer op een berusten in de grensregeling die Polen door de machtsdictaten verkregen had. De netelige Corridor-quaestie werd daarmeê voor een reeks van jaren uitgeschakeld. Warschau was onmiddellijk bereid tot de op die manier zoo hoog betaalde verzoening en zat nu opeens warm in de vriendschap, waar nog niet veel vroeger slechts kille vijandschap was. Hoezeer Polen ook met Frankrijk politiek verbonden mocht zijn, het stelde nu goede nabuurschap boven verre vriendschap.

Trouwens, te Warschau was men reeds lang voordien tot het inzicht gekomen, dat het starre stelsel der bondgenootschappen tot verdediging der bestaande orde van Versailles niet houdbaar meer is. De pogingen van BENESJ om Polen bij de Kleine Entente te betrekken, wees men dan ook af. Daarom behoefde men echter nog niet geheel met het oude te breken. Polen wil van de oude bondgenootschappen, van heel het stelsel van Versailles, bewaren wat mogelijk is, maar ook onderzoeken of andere methodes wellicht beter zijn. Het vraagt slechts, welk voordeel het gunstig oogenblik kan bieden. Maar hieruit blijkt dan toch voor het minst, dat ook op het terrein der hooge politiek niets vaststaat, ja, dat het zelfs mogelijk zou zijn, „erfvijanden" te verzoenen, als er maar aan beide kanten oprechte begeerte was om de tegenstellingen te overbruggen en het wantrouwen in elkanders bedoelingen uit te bannen. Zal Frankrijk — dat natuurlijk het overstag-gaan van Polen met leede oogen zag — deze les der historie ter harte nemen? Of zal het, door zijn volharden bij de oude machtspolitiek, toonen

dat het, evenals vroeger de Bourbons, niets geleerd en niets vergeten heeft? Van het antwoord op die vraag hangt zoo ontzaglijk veel af. En dan eerst zal er ook klaarheid in de vele verwarde posities over en weer kunnen komen, als de politieke leiders weten waar ze met de Fransch-Duitsche tegenstelling aan toe zijn. Dat is zelfs van beslissende beteekenis voor het breken van den vicieuzen cirkel, waarin de hooge politiek zich nu al jaren achtereen beweegt.

* *
*

Het wachten is thans op de zoo 't dan heet „laatste woorden" die inzake het ontwapeningsprobleem over en weer zullen gesproken worden. En welke daden zullen daarop dan volgen? Zooals de posities zich thans afteekenen, moet het wel buitengesloten geacht, dat Duitschland, terwijl maar voortdurend nota's worden gewisseld zonder dat men feitelijk een stap verder komt, niet kalm zou voortgaan op den ingeslagen bewapeningsweg. Ook de Belgische premier — men herinnert het zich — was van die meening. Van het oogenblik af dat men niet met geweld wil of durft ingrijpen om de zoogenaamd ongewapende landen terug te dringen tot hun ouden staat van inferioriteit op wapeningsgebied, zal men wel de methode moeten volgen om de zaak bij onderling overleg te regelen. Zulk een methode doet het Engelsche bemiddelingsplan aan de hand, welks aanneming tevens een goede kans aan Frankrijk zou bieden om zijn internationale positie door een toehalen der vriendschapsbanden met Brittanje te versterken. Bij een al te strak vasthouden aan het oude standpunt, hoevele argumenten daarvoor ook zouden pleiten, loopt Frankrijk gevaar in eenzelfden toestand van isolement te geraken, als waaraan thans het Derde Rijk zich tracht te ontworstelen.

Men kan er zich nog mee troosten, dat onder al dit verbijsterend gemanoeuvreer het eigenlijke oorlogsgevaar geen ernstiger proporties heeft aangenomen. Gaf LLOYD GEORGE niet onlangs nog te verstaan, dat men voor geen oorlog in dit tijdsgewricht bevreesd behoeft te zijn? De vredeswil der volkeren is sterk, en wat misschien nog meer zegt: de zenuw van den oorlog, het geld, ontbreekt. Voorloopig schijnen ook in het verre Oosten de donkere wolken weer te zijn afgedreven. Het besef dat Japan onder de huidige economische omstandigheden, met zijn tengevolge van de militaire uitgaven overbelaste begrooting, geen oorlog kan en mag riskeeren, blijkt in Tokio veld te winnen. En

al mogen we niet de minste illusie koesteren, dat Japan zijn pan-Aziatisch ideaal heeft opgegeven, toch wijzen de teekenen er wel op, dat dit ideaal in de naaste toekomst met minder uitdagende hartstochtelijkheid dan totnogtoe zal worden nagestreefd. Of de soepeler methoden van HIROTA blijvend succes zullen hebben en niet de voorbereiding vormen voor nieuw geweld ter uitbreiding van Japans machtspositie op het Aziatische vasteland, kan eerst later blijken. Japan is en blijft een onberekenbare factor, reeds hierom, dat het op voortdurende expansie in het levensbelang van zijn bevolking bedacht moet zijn. Dat weten Rusland en Amerika ook wel, en ze blijven deswege paraat, gereed om toe te slaan, al profiteeren ze nu dankbaar van de „adempauze" om hun eigen huishouding in orde te brengen en zich economisch te sterken.

Het gaat dus voorshands om Europa alléén, en het alternatief waarvoor ons werelddeel zich geplaatst ziet als gevolg van een fiasco der Ontwapeningsconferentie, teekent zich al scherper af. De beteekenis van zulk een debâcle kan in enkele woorden worden weergegeven: er zou op volgen een onbeperkte, een dolzinnige wedloop in bewapening, die vroeg of laat zou moeten eindigen in de ontketening van een nieuwe oorlogsramp. Daarover zijn alle kundige beoordeelaars van den toestand het eens; ook zij die nù geen oorlogsgevaar speuren. En daarom is het zoo vurig te hopen dat het alsnog moge komen tot een heroieke actie van alle verantwoordelijke machthebbenden, om de menschheid te behoeden voor een nog erger catastrophe dan die, welke ze nauwelijks vijftien jaar geleden heeft doorgemaakt en die nu nog de diepste oorzaak is van den jammer waaronder ze zwoegt. Men spreekt nu weer van een collectief veiligheidssysteem, gefundeerd op een mondiaal niet-aanvalspact, of ook op een reeks van afzonderlijke gelijkluidende non-agressieverdragen tusschen de verschillende Staten der wereld. De internationale gedachte, waarvoor vroeger zoo geijverd is, zou heel iets anders wenschen en veel meer omvatten, doch op háár triomf behoeft onder de tegenwoordige politieke constellatie niet gerekend te worden. Dat is echter het minste, als maar de vredeswil der volken, ter stuiting van elken bewapeningswedloop, zich onwederstandelijk zou doen gelden. Een finale beslissing, hoe dan ook, kan nu niet lang meer toeven. „De wereld ligt te wachten; waar blijft de daad die redt?"

DE KERK EN DE HEDENDAAGSCHE LEER VAN DEN STAAT

DOOR

PROF. DR. F. W. GROSHEIDE.

In den tegenwoordigen tijd oefenen vooral drie opvattingen van den staat invloed, welk drietal zich nog weer in twee groepen laat verdeelen. Aan de eene zijde staat de leer van den *rechtstaat,* terwijl we daar naast vinden de bolsjewistische en de fascistisch-nationaal-socialistische theorie van den staat, die onder het hoofd, leer van den *machtstaat* kunnen worden saamgevat. Ik mag me van een uiteenzetting van het karakter van deze drie theorieën ontslagen achten. De klemtoon in het opschrift van dit artikel moet niet op staat, maar op kerk worden gelegd. [1])

Tot voor betrekkelijk korten tijd was de leer van den rechtstaat de eenige, die vrijwel algemeen werd aanvaard. En dat niet alleen, maar ongeveer alle beschaafde staten werden naar de leer van den rechtstaat bestuurd, die leer lag aan de wetten ten grondslag. De leer van den rechtstaat heeft dan ook ruimschoots de gelegenheid gehad aan te toonen, wat haar beteekenis was voor de kerk. De kerk heeft zich onder de leer van den rechtstaat vrij kunnen ontwikkelen. Zeer zeker bestond en bestaat er allerlei verschil. In Engeland is nog steeds een staatskerk. In het keizerlijke Duitschland was naar het oude Luthersche beginsel de landsvorst *summus episcopus* in en over de kerk. In vele andere landen, ook in het onze, bestond en bestaat, al zijn er nog overblijfselen van vroegere toestanden, scheiding van kerk en staat. Maar hoeveel verschillen er ook zijn op te noemen, in den rechtstaat weet de kerk nauwkeurig, waar ze aan toe is, zij kent haar rechten en verplichtingen tegenover de overheid, in den staat. Er is in den rechtstaat altijd strijd geweest tusschen kerk en staat, beter gezegd tusschen kerk en overheid. Dat kan ook niet anders. Want de kerk kan zich niet openbaren tenzij ze komt op het terrein, dat de overheid

als het hare moet beschouwen (huwelijk, kerkgebouwen). En omgekeerd kan geen overheid toelaten, dat kringen, binnen den door haar bestuurden staat, aanspraak maken op rechten, die tot de souvereine rechten der overheid behooren (burgerlijke rechtspraak). Dat alles neemt niet weg, dat in den rechtstaat de strijd tusschen kerk en overheid een bepaald karakter draagt en eigenlijk steeds loopt over de vraag, op welke rechten de kerk meent aanspraak te hebben en welke rechten de overheid haar bij de wet kan verleenen. De kerk heeft die rechten of heeft ze niet. We kunnen hier nog in het midden laten, of zulke rechten aan de kerk door de overheid zijn verleend of dat de rechten, die ze krachtens haar wezen heeft, zijn erkend. De kerk heeft door de overheid ontziene rechten, of mist ze en weet, wat ze van de overheid heeft te verwachten.

Geheel anders staat het in den machtstaat. De machtstaat is een „totaalstaat". Hij kent geen andere rechten, dan die van den staat, hij verleent geen rechten, hij handelt steeds naar het op dat oogenblik aanwezige belang van den staat. Geen kring, ook de kerk moet daarbij genoemd, kan op iets rekenen, dan op dit ééne, dat de overheid hem nooit eenig recht verleenen zal en gereed staat om hem elk recht, dat hij nog op grond van gewoonte of geschiedenis zou meenen te bezitten, te ontnemen.

Nu behoeft ons daarbij de bolsjewistische staatsleer en de bolsjewistische staat niet lang bezig te houden. Het bolsjewisme gunt aan de kerk het leven niet, geeft of laat haar niet alleen geen enkel recht, maar vervolgt haar en roeit haar uit, zooveel het kan. Hier is volledige vijandschap. De bolsjewistische staat duldt geen kerk in zijn midden.

Veel moeilijker is het de houding van de fascistische of nationaalsocialistische staatsleer en staat tegenover de kerk te beschrijven. Want die houding is niet steeds dezelfde. Beginnen we met de houding van den fascistischen staat. MUSSOLINI vond in Italië de Roomsche kerk en had met het feit van haar bestaan rekening te houden. En hoewel MUSSOLINI eer atheïst dan vroom Roomsch-Katholiek is, heeft hij tòch de kerk geen hinder aangedaan. In zijn werk over het fascisme (Fransche vertaling, 12e druk, Parijs, Denoël en Stecke, blz. 58 en 59) schrijft MUSSOLINI: „De fascistische staat blijft niet onverschillig tegenover het feit van den godsdienst in het algemeen of tegenover den bepaalden positieven godsdienst, welke het in het Italiaansche Katho-

licisme ontmoet. De staat heeft geen theologie, maar hij heeft wel een moraal. In den fascistischen staat wordt de godsdienst beschouwd als een der diepste openbaringen van den geest en dientengevolge wordt hij niet alleen geëerbiedigd, maar verdedigd en beschermd. De fascistische staat schept zich niet een eigen „God", zooals ROBESPIERRE het een oogenblik heeft willen doen, te midden van de hoogste wanhoop der Conventie, hij zoekt Hem evenmin (te vergeefs) uit de zielen te verdelgen, zooals het bolsjewisme het doet. Het fascisme eerbiedigt den God der asceten, der heiligen, der helden, en zelfs den God, dien het ongekunstelde en primitieve hart van het volk ziet en aanbidt".

Het gedrag van het fascistische Italië is daarmede in overeenstemming. MUSSOLINI heeft de verdragen met den paus gesloten en erkent de Vatikaansche stad als het souverein gebied van den paus. Of MUSSOLINI daarbij nevenbedoelingen had? Waarschijnlijk wel. Men kan zelfs zeggen: zeker, want de fascist kent maar één belang, dat van den staat. [2]) Dat neemt niet weg, dat zijn houding tegenover de kerk was, als ze was.

Het Duitsche nationaal-socialisme nam aanvankelijk dezelfde houding aan als MUSSOLINI in Italië. Ook HITLER vond de kerk, de Evangelische landskerken, de Roomsche kerk, verschillende kleine vrije kerken en secten. En hij liet dien allen hun rechten. Immers 23 Maart 1933 verklaarde ADOLF HITLER: De rechten van de kerken worden niet beknot, en in hun verhouding tot den staat wordt geenerlei verandering gebracht. Er zou een oprecht samenleven zijn van staat en kerk, geen innerlijke of uitwendige gelijkschakeling van de kerk ten gunste van het rijk. Dr. RUST, de Pruisische minister van eeredienst, sprak uit, dat er voor Pruisen in ieder geval geen reden bestond om te vreezen, dat de staat zou ingrijpen in het interne leven der kerk. De staat zal zich in geen enkel opzicht mengen in kerkelijke aangelegenheden, die alleen door de kerk kunnen worden behandeld. [3])

Den laatsten tijd — ik vermeld er uitdrukkelijk bij, dat ik dit schrijf eind Januari 1934, want de toestanden veranderen met den dag — loopt het echter geheel anders en zeker in strijd met de vroeger afgelegde verklaringen. Het optreden van de Duitsche Christenen en de Duitsche geloofsbeweging, de autoritaire wijze van handelen van den rijksbisschop LUDWIG MÜLLER prikkelden tot verzet. De *Pfarrernotbund* werd opgericht en telde onder de predikanten heel spoedig duizenden leden. Verklaringen tegen den rijksbisschop werden voorgelezen van

den kansel. Nu droeg dit verzet een dubbel karakter. Aan de eene zijde had men bezwaar tegen het afwijken van de rechtzinnige leer door velen, die vroeger hoogstens in naam lid van de kerk waren geweest, maar zich nu als lid lieten gelden; aan de andere zijde bedankte men er voor — m. n. in Zuid-Duitschland — om uit Berlijn te worden geregeerd. Het heeft een oogenblik geschenen, alsof het verzet het winnen zou en de door de overheid beschermde rijksbisschop zou moeten aftreden. Maar dan was de kerk een macht geworden in den nationaal-socialistischen staat en daarom greep op dat oogenblik de overheid in. [4]) Toen HITLER, wellicht onder den invloed van VON HINDENBURG, neigde tot toegeven, kwam GOERING tusschenbeide en MÜLLER werd gehandhaafd.

De *Pfarrernotbund* werd ontbonden, verschillende predikanten, die de verklaring van den kansel hadden voorgelezen, geschorst en er werd gedreigd, dat, indien het verzet niet ophield, de staatsuitkeering aan de kerk ten bedrage van ongeveer 100 millioen mark zou worden ingehouden. De staat immers heeft geen belang bij een kerk, met welke hij in conflict leeft.

Of het nog beter voor de kerk zal worden, is op dit oogenblik niet te zeggen. In elk geval grepen de zoo juist vermelde gebeurtenissen, in strijd met het eerste welwillende optreden van den nationaal-socialistischen staat jegens de kerk, plaats. En dat het plaats greep, is niet te verwonderen, want het is eenvoudig de consequentie van het eenmaal ingenomen standpunt. Dat blijkt, als we letten op de theoretici. De verdedigers van de fascistisch of nationaal-socialistische staatsleer hebben zich niet onduidelijk uitgesproken.

Voor het Italiaansche fascisme wijzen we op J. EVOLA, *Heidnischer Imperialismus,* Duitsche vert. van FR. BAUER, Leipzig, Amanenverlag, 1933. In dit boek wordt voortdurend en onomwonden over de kerk gesproken. En dan is het standpunt een geheel ander dan de praktijk van MUSSOLINI. Het Christendom „semitisiert" de Grieksch Romeinsche en de Noorder wereld, daarom moet de leuze zijn: Anti-Europa, Anti-Semietisme, Anti-Christendom. Het Christendom predikt en zoekt het rijk, dat niet van deze wereld is, de onderworpenheid, en het maakt consequent staat en maatschappij onmogelijk. Een Rijk, dat werkelijk Rijk is, kan geen kerk als bijzondere organisatie dulden. Het moet elke kerk van haar macht berooven en verdringen en zichzelf zonder meer opwerpen als de eenige ware kerk. Er moet een

synthese komen van koningschap en priesterschap tot een *sacrum imperium*. Hier is bedoeld de ideeële kerk, wel te onderscheiden van de feitelijk bestaande Roomsche en Protestantsche kerken. Daarvoor heeft EVOLA geen goed woord. Het Protestantisme greep terug juist naar het verkeerde in het oude Christendom en werd daardoor het begin van het socialisme.

Tegen het Protestantisme is een echte Contrareformatie noodig, een terugkeer tot het oorspronkelijk Arische ethos, tot de zuivere krachten van de Noorder-Romeinsche traditie. In de Roomsche kerk is zeer zeker orde, maar die is er ook in het bolsjewisme. Het Katholicisme kan alleen worden aanvaard, voorzoover er niets beters bestaat. Ook het Katholocisme kan niet helpen. Er moet worden aangestuurd op een integrale orde, waarin de kerk alleen kan worden toegelaten, als zij de uitdrukking is van de geestesgesteldheid van hen, die slechts kunnen gelooven. In elk geval blijft ze afhankelijk van het Imperium, verstaan als belichaming van de koninklijke geestesgesteldheid van hen, die weten en zijn. *De adelaar boven het kruis.*

Deze theorie is duidelijk. En duidelijk is ook, dat de kerk van de fascistische staatsleer, dat is op den duur ook van den fascistischen staat, niets heeft te verwachten. Terecht schrijft Prof. Mr. A. ANEMA, *De Italiaansch-fascistische staatsleer,* Assen 1933, blz. 48: „Andere fascisten wijzen op het feit, dat de Roomsch-Katholieke Kerk bij de Italiaansch-Imperialistische traditie's behoort; dat het volksdeel, dat aan de „godin" Italië niet genoeg heeft, zich met de christelijke ideologie kan verkwikken; op de beteekenis van de gezantschappen, die de paus overal in de wereld heeft en die zoo goed als uitsluitend door Italianen bezet zijn. En zoo meer. Maar al is men zoo op practische gronden genoopt een vrij vriendelijke houding aan te nemen tegenover het Christendom, de rasechte fascisten moeten er in beginsel niets van hebben, want zij begrijpen zeer wel, dat fascisme en Katholicisme elkander logisch en practisch wederzijds uitsluiten". En blz. 49: „Het fascisme kan de religie in beginsel alleen erkennen, als een „verhulling", als een „ideologie", die het dienstbaar maakt aan zijn staatsgedachten. Maar principieel doet elke godsdienst en met name het Christendom om zijn absoluut karakter afbreuk aan elke vergoddelijking van den staat".

Vragen we naar de meening der Duitsche nationaal-socialisten over de verhouding van kerk en staat, dan stuiten we op een zeer groot

verschil van inzicht. Aanvankelijk kan het schijnen, alsof alle eenparigheid van oordeel ontbreekt. Zien we echter wat nader toe, dan wordt het anders. En dan bespeuren we duidelijk twee uitersten, terwijl er ook theoretici zijn, die — minder consequent — een tusschenstandpunt innemen. Aan de eene zijde staan zij, die van de zijde der Christelijke wereldbeschouwing komen, en nu nationaal-socialist zijn geworden. Zij hebben steeds in de kerk geleefd, hebben haar lief, willen haar laten, wat zij is. En nu, aldus de kerk als kerk eerend en van haar uitgaande, zoeken ze voor haar een goede plaats in den nationaal-socialistischen staat. Een voorbeeld [5]) van deze opvatting vindt men in het artikel van E. HAENCHEN, *Volk und Staat in der Lehre der Kirche* opgenomen in *Volk Staat Kirche,* ein Lehrgang der theologischen Fakultät-Giessen. Giessen 1933. Reeds HAENCHENS titel drukt uit, dat de kerk er een eigen leer over volk en staat op na mag en moet houden, hetgeen den consequenten nationaal-socialisten echter niet naar den zin kan zijn. Blz. 67 spreekt hij van de taak, welke de kerk tegenover den „völkischen" staat heeft te vervullen.

„Die Kirche soll ja Gott in seinem Handeln nach seinem Wort verkünden. Aus Gottes Wort vernimmt sie nun als göttlichen Willen des Schöpfers und Erhalters, dass der sündige Mensch in dem irdischen Gesetz seines Staates und seines Volkstums die Möglichkeit seines zeitlichen Daseins habe. Was der Staat als Staat nicht weisz — denn er ist nicht der Empfänger der Offenbarung! — das kann die Kirche ihm, dem Führer wie den von ihm Geführten verkünden: dass hinter den menschlichen Ordnungen und Gesetzen der Erhaltungswillen Gottes selber steht." Zoo heeft de kerk een eigen taak tegenover den staat. Men ziet, hier wordt de kerk genomen als onafhankelijk van den staat, als bestaande los van en in zekeren zin zelfs vóór den staat.

Wel heel andere tonen klinken ons tegen uit het boek van ERNST BERGMANN, *Die Deutsche Nationalkirche,* Breslau, 1933. Hier hebben wij het andere uiterste en komen we dicht bij EVOLA. BERGMANN bouwt zijn boek op louter biologische fundamenten. Het ras is alles en moet alles zijn, hier ligt en moet liggen de eenheid van het volk. Er kan slechts één Duitsche nationale religie en één nationale kerk zijn; een religie, die haar heilige plaatsen niet in een vreemd land (Palestina, Rome), maar in het eigen land heeft. Elk volk moet zijn religie en zijn kerk vormen naar zijn eigen aard. In zulk een kerk

wordt het opgevoed tot waarheid en plicht. De kerk in haar ouden vorm is te vergelijken met een „Fremdkörper oder Nebenstaat" en daarom een politiek gevaar. Duitschland moet hebben zijn eigen God en zijn eigen kerk, n.m. „das Naturhabene versinnbildlicht im hohen Menschengeist", blz. 15). Het volk, dat LUTHER, GOETHE, KANT heeft voortgebracht, behoeft niet terug te grijpen naar Jezus van Nazareth en te probeeren hem van Jood tot Ariër te maken. Een kerk, die ons leert nederig te zijn, kan de onze niet wezen, we moeten haar vervangen door een andere, waarin wij zelf Christus zijn. De mensch is slechts dan geheel mensch, als hij zelf God is en Gode gelijk of het althans worden wil. BERGMANN pleit dan voor een religie, die berust op het mannelijk of Christus beginsel en op het vrouwelijk moederaarde beginsel. Dat is de echte Noorder religie, het Christendom is de religie van de volken aan de Middellandsche Zee. Hij wil geen vernieuwing van den Wodansdienst, want die is weliswaar in overeenstemming met den aard van het Duitsche volk, doch vreemd aan dezen tijd. Maar het Christendom moet op zijde voor een religie „die opkomt uit den Duitschen aard". Dat is de godsdienst van den omhooggeklommen mensch, die zelf zijn religie maakt. In de ziel bloeit God. En zoo komt hij tot den godsdienst van het mannelijke en het vrouwelijke beginsel. Daaruit ontstaat de echte Duitsche kerk, die met den staat samenvalt. Scheiding van staat en kerk is een dwaasheid en beteekent de vernietiging van de staatsidee. Er moet zijn één volk, één rijk, één geloof. [6])

Wij hebben, naar we meenen, de twee uitersten duidelijk geteekend. In het eerste geval gaat men uit van de door Christus op aarde gestichte kerk, in het andere trekt men de laatste consequenties uit de nationaal-socialistische staatsidee. Nu zijn er allerlei tusschenvormen. Twee noemen we er, WILHELM STAPEL stelt in zijn boek *Der Christliche Staatsmann,* Hamburg, 2e druk 1932, een soort dualisme, de kerk, een Goddelijke stichting en den staat, bepaald het Duitsche rijk. En hij vindt de eenheid door aan het rijk een godsdienstigen grondslag te geven en de kerk in dienst te stellen van den staat. [7]) Wanneer het rijk een Christelijken keizer heeft, is de wereldgeschiedenis ten einde, komt Christus weder. Zeer bekend is ook het boek van ALFRED ROSENBERG, *Der Mythus des 20. Jahrhunderts.* Ik gebruik den 13—16en druk, verschenen in 1933 te München. Het boek van ROSENBERG is niet, als dat van STAPEL, een theologisch boek en over

de kerk wordt er niet zoo veel in gesproken. Maar ook ROSENBERG kan niet nalaten zich over een zoo belangrijk verschijnsel als de kerk is, te uiten. En ook hij gaat uit van het feit, dat Christendom en kerk er nu eenmaal zijn. Zijn grondopvatting verschilt ten slotte niet zooveel van die van BERGMANN. Blz. 155 schrijft hij: „Nun drang durch das Christentum ein anderer seelicher Wert ein und beansprucht die erste Stelle: die Liebe, im Sinne von Demut, Barmherzigkeit, Unterwürfigkeit und Askese. Heute ist es jedem aufrichtigen Deutschen klar, dass mit dieser alle Geschöpfe der Welt gleichmässig umfassenden Liebeslehre ein empfindlicher Schlag gegen die Sache des nordischen Europas geführt worden ist. Maar in de uitwerking is ROSENBERG kalmer. Hij wil de kerk, zooals zij bestaat, wel laten bestaan. Men mag aan hen, die nog geloovig aan de kerk hangen, niet den eisch stellen, dat zij de kerk moeten verlaten. Met zijn boek heeft ROSENBERG in de eerste plaats, die niet meer gelooven op het oog. Hij wenscht, dat elke godsdienstige overtuiging, elke zedeleer vrij zal worden gepredikt. Maar hij komt er voor uit, dat naar zijn meening in de eerste plaats het Oude Testament behoort te worden afgeschaft. Hij vraagt echter ten dezen geen optreden van den staat. Noodig is een vijfde evangelie, dat niet een synode kan opstellen, doch dat van één man moet komen. Jezus moet daarin voorkomen als de zelfbewuste Heer in den besten en hoogsten zin van het woord. De prediking moet inhouden het kindschap Gods, niet de Semietische leer van het knecht Gods zijn. Zoo doet waarschijnlijk Markus het ook. ROSENBERG spreekt ook van de predikanten. Elke staat verbiedt den militairen deelname aan het politieke leven, dat moet ook aan alle geestelijken verboden worden. Die hebben zich met zielszorg bezig te houden. Doen ze dat, dan kan tevens het anders wel noodzakelijke ingrijpen van den nationaal-socialistischen staat in de aangelegenheden der kerk achterwege blijven. Kerk en politiek moeten gescheiden blijven. ROSENBERGS ideaal is een echte Duitsche kerk, die onafhankelijk is van den staat, maar die ook geen last ondervindt van de oude bestaande kerken, een kerk, die niemand dwingt dogmas te gelooven, oude goede gebruiken bewaart, ook plaats heeft voor hen, die met het kerkelijke Christendom hebben gebroken. De Duitsche kerk moet het gevoel van hooge waarde bij den mensch kweeken, zij moet de menschen bijeenbrengen, die bij alle verschil van overtuiging het diepe innerlijke vertrouwen in hun eigen bijzondere wezen hebben verkregen,

die zich een heldhaftige levensopvatting verworven hebben. De Germaansche geest moet de bestaande Roomsche en Luthersche kerken doordringen. Het is de groote taak van onze eeuw aan den zieledrang van het Noorder ras zijn vorm als Duitsche kerk te geven. De Duitsche dorpen moeten zich des Zondags niet om het beeld van Maria, doch om het standbeeld van den Duitschen soldaat verzamelen. De martelaren van het Duitsche volk moeten door het komende geslacht worden geëerd. De Duitsche volkskerk moet vrijwillig worden opgebouwd op de eer van natie en personen en dan zullen zich van zelf bij haar aansluiten, allen, die tot welke kerk ze ook behooren, echt Noorderlingen zijn. In die kerk is ook plaats voor vereering van Jezus, die zich niet als knecht, maar als Heer heeft opgeofferd. In de mythe van volkswil en eer ligt het nieuwe samenbindende, vormgevende middelpunt. Het is plicht van ons geslacht die mythe te dienen.

Wij hebben ons moeten beperken. Wij konden niet de meening van vele nationaal-socialisten over God, Christus, de oude leer, weergeven, maar moesten er ons toe bepalen het oordeel van enkelen van hen over de *kerk* te vermelden. We moeten er ons daarom ook van onthouden, hoe belangwekkend dat ook op zich zelf zou zijn, den oorsprong van hun gedachten na te speuren. Slechts enkele dingen noemen we: de oude leer van het *cuius regio eius religio* en het summepiscopaat der vorsten, de leer van de twee levenskringen en het niet of te weinig oog hebben voor de overheid als instelling Gods in verband met de niet erkenning van de gemeente gratie. In den nieuwen tijd zijn de groote invloed van HARNACK met zijn naar voren halen van MARCION, zijn neerhalen van het Oude Testament en het Jodendom, het teruggrijpen naar den in zijn eigen tijd weinig beluisterden PAUL DE LAGARDE, van belang, maar ook, als heel andere factor, de meer en meer ontwakende nationale trots van het Duitsche volk, welke een natie, die zich veracht en getrapt voelt, licht tot dwaasheden leidt. Door al zulke dingen is het ook te verklaren, dat op dit oogenblik voor meer dan één positief Christen het bestaan van den Duitschen nationalen staat een stuk van zijn geloof is, een stuk van zijn geloof even goed als het bestaan van de Christelijke kerk. Wij kunnen op deze dingen niet nader ingaan. [8]) Eén ding is duidelijk en daar komt het voor ons op aan. De consequent-nationaal-socialistische staat kan, omdat hij „totaalstaat" wil zijn, geen van den staat onafhankelijke

kerk, welke hij als een staat in den staat moet zien, erkennen. Liefde voor de bestaande kerk kan sommigen tot matiging brengen. Anderen kunnen de kerk min of meer willen ontzien, om welke reden dan ook. Er kan niet worden geloochend, dat de bestaande Christelijke kerkelijke instituten in den nationaal-socialistischen staat blijkens theorie en practijk niet veilig zijn en zich niet naar den eisch kunnen ontplooien.

* *
*

We zouden nog op den indirecten invloed van het nationaal-socialisme op de kerk kunnen wijzen en er b.v. de aandacht op kunnen vestigen, hoe de leidersgedachte aan de kerk bisschoppen heeft gegeven, hoe de Duitsche Christenen den nationaal-socialistischen staat tot geloofsartikel hebben gemaakt, [9]) maar wij willen thans liever een anderen weg inslaan en, zij het heel in het kort, uiteen zetten, hoe naar Antirevolutionaire opvatting de plaats van de kerk in den staat behoort te zijn. We zullen daarbij niet te zeer in het concrete komen en dus bijzonderheden onbesproken laten, doch alleen iets schrijven over de algemeene lijnen, die moeten worden getrokken.

Wij herinneren hier aan eenige artikelen uit het program van beginselen der Antirevolutionaire partij. Art. 3 luidt: Ook op staatkundig terrein belijdt zij de eeuwige beginselen van Gods Woord; zoo evenwel, dat het staatsgezag noch rechtstreeks, noch door de uitspraak van eenige kerk, maar alleen in de conscienties der overheidspersonen, aan de ordinantiën Gods gebonden zij. Uit art. 4 vermelden we, dat tot de taak der Overheid behoort: alle kerkgenootschappen of godsdienstige vereenigingen, en voorts alle kringen, onverschillig welke hun denkwijze aangaande de eeuwige dingen zijn, te behandelen op voet van gelijkheid. Terwijl we er op wijzen, dat in art. 6 wordt uitgesproken, dat geen enkele staatsvorm de eenig bruikbare wordt geacht.

Gods Woord geeft beginselen omtrent overheid en staat, maar ook omtrent de kerk. En zoo laat zich ook uit Gods Woord iets opmaken omtrent de verhouding van die beide. Over den staat spreekt de Schrift niet zoo veel. Maar als beginsel leert ze duidelijk, dat de overheid Gods dienaresse is. (Program art. 4 en 5) Dat zegt, dat de macht der overheid niet onbeperkt is, doch gebonden aan de wetten, die God ook voor de overheid heeft gegeven. De overheid heeft haar eigen terrein: het gebied van den staat en van het publieke

leven. Daarmede hangt samen, dat de overheid aan de kerk haar vrijheid heeft te laten om zich naar eigen aard te ontwikkelen. [10])

Over de kerk zegt de Schrift veel meer dan over de overheid. Terwijl inzake de overheid veel moet worden afgeleid uit de openbaring in de geschiedenis gezien in het licht der Schrift, is voor de kerk vrijwel alles in de Schrift gegeven. Uit de Schrift blijkt, dat de kerk tot taak heeft het Woord Gods te prediken aan alle menschen, aan alle kringen, ook aan de overheid. Zij heeft, wat de Schrift omtrent de overheid leert, niet onbesproken te laten, doch uit te spreken en zij heeft, al mist zij elke zeggenschap over de overheid, niettemin ook de overheid naar het Woord Gods te vermanen.

De kerk kan zich niet naar den eisch openbaren, anders gezegd, er kan geen bepaald kerkelijk instituut optreden, of de kerk komt op het terrein van het publieke leven, dat aan de overheid toegewezen is. De kerk heeft grond noodig en gebouwen voor den eeredienst. Ze heeft ook iets te zeggen in huwelijkszaken, inzake Zondagsrust, inzake den eed, inzake de vrijheid van het geweten, inzake de armenzorg, altemaal dingen, waarover ook de overheid zeggenschap heeft. Komt de kerk op het terrein van het publieke leven, omdat ze zich anders niet openbaren kan, doch zonder dat hier het wezen, het karakter of de taak der kerk in het geding komt, dan heeft ze het recht der overheid te erkennen en de wetten des lands te gehoorzamen. Komt de kerk op het terrein, waar zich ook de overheid beweegt, omdat het alzoo de roeping der kerk is, wijl Gods Woord, dat haar toebetrouwd is, van deze dingen spreekt, dan heeft de kerk, onafhankelijk van de overheid het Woord Gods te verkondigen en de overheid heeft het recht de kerk daartoe te erkennen en te eerbiedigen. Over de concrete uitvoering van de uitspraken van Gods Woord kunnen kerk en overheid zich met elkander verstaan. Het zou hier te veel van de hoofdzaken afleiden, indien we nagingen, wanneer en hoe dit zou moeten geschieden.

Uit het voorafgaande volgt, dat de kerk het recht der overheid, maar dat ook de overheid het recht der kerk heeft te erkennen.

Dat laatste gaat ons hier aan. De overheid geeft aan de kerk slechts rechten, voorzoover de kerk zich als rechtspersoon beweegt op het gebied van het burgerlijke leven. Maar de overheid heeft het geestelijk recht der kerk te erkennen en heeft haar ook als kerk te erkennen, omdat ze anders zich niet naar den eisch kan openbaren. [11]) Wij

kunnen dit alles samenvatten in de formule: *er zij een vrije kerk in een vrijen staat.* [12]) Daarbij wordt onder vrijheid niet verstaan ongebondenheid, maar vrijheid om zich naar eigen aard te openbaren. Zulk een vrijheid houdt in, dat de staat niet in dienst gesteld wordt van de kerk, maar ook de kerk niet in den dienst van den staat. De staat kan niet aan de kerk overlaten te beoordeelen, wat en waar de overheid is, de kerk kan niet aan den staat de beslissing laten over de vraag, wat en waar kerk is. [13])

In den rechtstaat kan de geinstitueerde kerk zich naar haar aard openbaren. Daarin kunnen de haar krachtens Gods Woord toekomende rechten door de overheid worden erkend, daarin weet de kerk, waaraan ze toe is, wat ze van de overheid heeft te verwachten.

Wij weten niet, wat er in de geschiedenis nog komen zal en over de toekomst spreken kunnen we niet. Maar als we nagaan, wat er heden ten dage over den staatsvorm wordt geleerd, en welke mogelijkheden zich thans voordoen, dan kan onze slotsom geen andere zijn, dan deze: *de kerk kan zich noch in den bolsjewistischen staat, noch in den fascistisch-nationaal-socialistischen, doch alleen in den rechtstaat naar de eischen haar in Gods Woord gesteld, openbaren.* [14])

---

[1]) Daarbij zu uitdrukkelijk uitgesproken, dat, als hier over kerk wordt gehandeld, we steeds bedoelen de kerk als *instituut,* vgl. ook A. KUYPER, *Gemeene Gratie,* III, Amsterdam 1904, blz. 96 vlg.

[2]) Zie A. JANSE, *Nationaal-socialistische Fascisten-politiek,* Aalten 1932, bl. 56.

[3]) KARL BARTH, *Bezinning,* vert. ROB. LIMBURG, 's Gravenhage 1933, bl. 13.

[4]) Dit en het volgende naar berichten in de dagbladen.

[5]) Ik moet bijzondere aandacht vragen voor het woord *voorbeeld.* De litteratuur niet slechts over het nationaal-socialisme, doch ook over de verhouding van de kerk tot het nationaal-socialisme, de plaats van de kerk in den nieuwen Duitschen staat, is onafzienbaar groot. Ik heb echter hoop, dat ik door enkele typische vertegenwoordigers aan het woord te laten komen, wel een indruk geef van het geheel.

[6]) Volgens berichten in de dagbladen heeft de Beiersche minister van onderwijs SCHEMM zich omstreeks 25 Jan. 1934 in een rede te Augsburg voor Zwabische onderwijzers gehouden, in gelijken geest uitgelaten.

[7]) Soortgelijke gedachten komen ook wel elders voor, b.v. bij BURKE, die leerde, dat wie lid van de kerk was, ook lid van den staat was en omgekeerd, zie J. C. H. DE PATER, *Edmund Burke,* Antirev. Staatk. II, 1926, blz. 455.

[8]) Men vergelijke Dr. J. C. S. LOCHER, *Deutschkirche, „Duitsche Christenen"* en KARL BARTH, Onder Eigen Vaandel, 9, 1, Jan. 1934.

[9]) Men zie daarover BARTH, a.w.

[10]) De formuleering van het probleem is nu eenmaal: Kerk en Staat, juister ware: Kerk en Overheid, vgl. ook A. KUYPER, *Gemeene Gratie,* III, Amsterdam 1904, blz. 97.

[11]) Dit is wat GROEN noemde het publieke recht van de kerk, zie ook J. TH. DE VISSER, *Kerk en Staat,* Leiden, z. j., III, blz. 318 vlg.

[12]) Vgl. ook G. M. DEN HARTOGH, *Dr. Kuyper's standpunt* enz. A. R. Staatk. III, 1927, blz. 198; J. SEVERIJN, *Ernst Troeltsch* enz., A.R. Staatk. driemaand. I, 1927, blz. 47 vlg.

[13]) Hier ligt uit den aard der zaak de bron van veel moeilijkheden, maar het is thans niet onze taak daarop nader in te gaan, laat staan naar een oplossing te zoeken. In de practijk moet een modus vivendi worden gevonden. Dat kan alleen in den rechtstaat, vgl. DE VISSER, a.w. III, blz. 634 vlg.

[14]) Wij herinneren er aan, dat we hier de antirevolutionaire opvatting geven. De Roomschen willen ook een rechtstaat, maar geven aan de kerk macht over den staat. Ook het liberalisme wil den rechtstaat, doch ontkent het publieke recht van de kerk, maakt haar tot vereeniging, terwijl de Luthersche opvatting, die naar de staatskerk drijft, daardoor juist aan het nationaal-socialisme ten goede kwam.

EEN EN ANDER OVER HET NIJVERHEIDSONDERWIJS IN ONS LAND

DOOR

MR. J. TERPSTRA.

III. *(Slot.)*

Bij de bespreking van de verschillende soorten van nijverheidsscholen is in het voorgaand artikel een en ander over de dagambachtsscholen voor jongens medegedeeld. Naast deze scholen telde ons land op 31 December 1931 nog 19 dagvakscholen, dat zijn scholen, waar slechts één vak of ook enkele onderling verwante vakken worden onderwezen. Hiertoe behooren de Rijksscholen voor goud- en zilversmeden en horlogemakers te Schoonhoven, voor klei- en aardewerkindustrie te Gouda, voor leerlooiers en schoenmakers te Waalwijk en de Rijksrietvlechtschool te Noordwolde (Fr.). Voorts 1 school voor banketbakkers, 3 voor kleermakers, 2 voor de grafische vakken, 1 voor slagers enz. De eerste dagscholen van dit type waren de kleermakersscholen, in 1902 te Arnhem en in 1904 te Utrecht opgericht.

Van veel belang voor de opleiding zijn ook de avondnijverheidsscholen voor jongens; op 31 December 1931 waren er 359 van deze scholen met te zamen 39.825 leerlingen. Verscheiden van deze scholen zijn gereorganiseerde burgeravondscholen van voorheen. Naast de teekenvakken worden veelal rekenen, Ned. taal en meetkunde onderwezen, en op sommige scholen ook practische vakken, vooral schilderen (op 56 scholen). Deze avondscholen zijn van groote beteekenis, zoowel voor hen, die geen ambachtsschool hebben kunnen volgen, als voor oud-leerlingen van deze scholen, die zich des avonds theoretisch verder willen bekwamen. Sommige avondcursussen geven uitgebreid lager nijverheidsonderwijs; d. i. voortgezet theoretisch vakonderwijs voor jongens, dat weliswaar nog tot het lager nijverheidsonderwijs gerekend wordt, doch verder gaat dan het gewoon lager nijverheids-

onderwijs. De leerlingen van deze laatste winter-avondcursussen bezitten reeds het einddiploma van een ambachtsschool of van een gewone avondnijverheidsschool.

Verschillende andere soorten van nijverheidsscholen en -cursussen, uitsluitend voor mannelijke leerlingen of ook voor mannelijke en vrouwelijke leerlingen te zamen, zouden nog besproken kunnen worden: de zeevaartscholen, de visscherij- en binnenvaartscholen, de machinistenopleidingen, de middelbare technische scholen, de scholen voor kunst en nijverheidskunst, de textielscholen, enz. Teneinde niet al te uitvoerig te worden, zal thans alleen nog iets gezegd worden van de middelbare technische scholen. Deze scholen toch vormen wel de jongste, maar tevens een der belangrijkste takken van ons nijverheidsonderwijs.

Minister KUYPER had voor het groot belang van het middelbaar technisch onderwijs een geopend oog, zooals o. a. bleek uit zijn wetsontwerp tot verhooging en wijziging van hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1904 [1]), waarbij *f* 100.000 werd aangevraagd voor „kosten voor den bouw van eene middelbare technische school en kosten van onderzoek en van maatregelen noodig ter voorbereiding van de oprichting van deze school."

Dr. KUYPER'S plan: één centrale middelbare technische school voor het geheele land, is intusschen niet verwezenlijkt. Niet alleen had deze school op den duur veel te groot moeten worden (er zijn thans 11 scholen, die op 31 December 1931 bijna 2200 leerlingen, alleen voor het dagonderwijs, telden), maar ook andere practische bezwaren verzetten zich daartegen: moeilijkheden voor de ouders en leerlingen, minder gemakkelijk contact met de practijk, geen bevordering van het onderwijs door onderlinge concurrentie der scholen.

De op 21 December 1931 door de Regeering ingestelde commissie inzake het Middelbaar Technisch Onderwijs heeft in haar op 16 Februari 1933 uitgebracht rapport [2]) het doel van dit onderwijs m. i. zeer juist als volgt omschreven: „De M(iddelbare) T(echnische) scholen beoogen de opleiding van degenen, die in de industrie, in bedrijven of bij de uitvoering van allerlei technische werken de schakel vormen tusschen de hoofdleiding en de uitvoering, of wel als hoofden van kleinere bedrijven kunnen optreden. De afgestudeerden moeten dus in staat zijn, onder hoogere leiding allerlei technische functies in overheidsdienst, bij de spoorwegen, bij scheepvaartmaatschappijen,

industrieële ondernemingen, cultuurmaatschappijen, enz. in Nederland en overzeesche gewesten of elders, naar behooren te vervullen" (blz. 30).

Een aldus opgezet middelbaar technisch onderwijs eischt een behoorlijken theoretischen ondergrond. De eerste vraag is derhalve, wie als leerling tot de eerste klas worden toegelaten. In overeenstemming met de wettelijke voorschriften hebben de meeste candidaten voor de aanvangsklasse de eerste drie klassen van een vijfjarige hoogere burgerschool of van een daarmede gelijk te stellen school met goed gevolg doorloopen. Hiermede kunnen gelijkgesteld worden de bezitters van een mulo-diploma B.

Naast deze candidaten met een overweldigende theoretische vooropleiding hebben ook oud-leerlingen van de lagere nijverheidsdag- en -avondscholen toegang tot de middelbare technische school. Deze scholen hebben tot doel de vorming van geschoolde ambachtslieden; haar leerlingen, die een overwegend practische opleiding genoten hebben, worden daarom in een specialen avondcursus voorbereid voor het toelatingsexamen der middelbare technische school. Op dezen voorbereidenden cursus wordt den candidaat-leerling hoofdzakelijk theoretische kennis bijgebracht. Uit een bij alle scholen ingesteld onderzoek, dat zich uitstrekte over het vijfjarig tijdvak 1927—1931, is volgens bovengenoemd rapport gebleken, dat in die jaren 3299 leerlingen tot de middelbare technische scholen werden toegelaten, van wie 867 of ruim een vierde gedeelte een overwegend practische vooropleiding genoten hadden.

Het onderwijs omvat aan het meerendeel der scholen bouwkunde, werktuigbouwkunde en electrotechniek; aan sommige scholen treft men afdeelingen aan voor weg- en waterbouwkunde, scheepsbouwkunde, suikertechniek en chemische techniek.

Aan de groote meerderheid der scholen duurt de opleiding zes halve jaren. Ook in het buitenland is dit meestal het geval. Bovendien kennen vele scholen een verplicht practisch leerjaar, d. w. z. dat de leerlingen verplicht zijn één jaar buiten de school in het bedrijfsleven door te brengen, waarbij de leiding der school bemiddeling verleent. Gedurende dezen practijktijd houden de directeur en leeraren nauw contact met de leerlingen en bevorderen zij, dat deze zoo veelzijdig mogelijke practische kennis opdoen. Het practijkjaar wordt bij voorkeur geplaatst tusschen het tweede en het derde schooljaar: de leer-

lingen zijn dan wat ouder en sterker geworden en bezitten eenige technische bekwaamheid; zij zijn dan in staat, in het bedrijf nuttigen arbeid te verrichten en nieuwe indrukken in zich op te nemen. Vrijwel algemeen wordt het groot belang van zulk een practijkjaar ingezien. Niet alleen wordt hierdoor de vakkennis der leerlingen vermeerderd, doch de dagelijksche omgang met werklieden, opzichters enz. in een bedrijf werkt vormend op hun karakter. Ook voor de leeraren en dus voor de school voldoet deze regeling goed; zij bevordert den band tusschen de school en het bedrijfsleven en houdt het onderwijs op de hoogte van den tijd.

In het algemeen staat het middelbaar technisch onderwijs in ons land op hoog peil. De gediplomeerden dezer scholen vonden vóórdat de malaise intrad gemakkelijk een plaats in het bedrijfsleven, niet slechts hier te lande, maar ook in Ned. Indië en zelfs in het buitenland. In andere landen (Duitschland, Zwitserland, Oostenrijk, de Scandinavische landen) bevordert men sterk het gaan van jongelieden naar scholen, die met onze middelbare technische scholen overeenkomen, meer dan naar de technische hoogescholen [3]). Ons middelbaar technisch onderwijs dient reeds daarom op hoog peil te blijven, zullen de gediplomeerden onzer scholen niet hier te lande of elders door buitenlandsche concurrenten verdrongen worden.

* *
*

Over de opkomst van de industriescholen en andere nijverheidsscholen voor meisjes werd in het eerste artikel reeds een en ander medegedeeld. Voor het nijverheidsonderwijs voor meisjes is thans op de Rijksbegrooting ruim *f* 3.5 millioen uitgetrokken. Als men hierbij bedenkt, dat er ook nog ongesubsidiëerde scholen en cursussen zijn, ziet men, welk een groote uitbreiding ook deze tak van onderwijs gekregen heeft.

Men behoeft zich hierover niet al te zeer te verwonderen. Reeds indien vaststond, dat ieder meisje later huisvrouw zou worden, zouden scholen of cursussen moeilijk gemist kunnen worden.

Tal van meisjes zijn bovendien genoodzaakt, overdag in school, op 't kantoor, in de fabriek haar levensonderhoud te verdienen; dat zij in de avonduren door het bezoeken van cursussen voor naaien, koken enz. zich voor de gezinstaak trachten voor te bereiden, verdient om meer dan één reden toejuiching. En vooral van R.K. zijde, door de

z.g. Eucharistische Kruistochtbeweging onder leiding van pater FRENCKEN, is men in dit opzicht op zeer verdienstelijke wijze onder de fabrieksmeisjes werkzaam.

Een tweede oorzaak is, dat de hoogere burgerscholen, gymnasia, lycea en zelfs de uloscholen voor tal van meisjes uit de meer gegoede gezinnen niet die opleiding bieden, die haar het meeste past. Voor vele van deze meisjes houdt dit onderwijs al te zeer rekening met den aard, aanleg en toekomstige bestemming van den jongen; geen wonder, dat tal van meisjes, hetzij na het doorloopen van een of meer klassen van genoemde scholen, hetzij reeds dadelijk na het doorloopen van de lagere school, overgaan naar een meisjes-nijverheidsschool of -cursus, waar „op den grondslag en met voortzetting van het algemeen vormend onderwijs" (artikel 1 der Nijverheidsonderwijswet) onderricht wordt gegeven in vakken als naaien, koken, wasschen, strijken, kinderverzorging e. d., vakken waarnaar het hart van tal van meisjes toch veelmeer uitgaat. Weliswaar heeft men op enkele plaatsen in ons land aan het bezwaar tegen de hoogere burgerscholen enz. trachten tegemoet te komen door middelbare scholen voor meisjes te stichten, waar met den eigen aard van het meisje meer rekening wordt gehouden, doch deze verstrekken in veel mindere mate het practische onderricht, dat de meisjesnijverheidsscholen en -cursussen geven en zijn, mede door het ontbreken van een wettelijke regeling, bovendien gering in aantal.

Nog een derde factor dient genoemd te worden. Door de omstandigheden zijn vele ouders gedwongen, er bij de opvoeding van hun dochters rekening mede te houden dat deze, ouder geworden, als zij niet trouwen, in haar eigen onderhoud moeten kunnen voorzien. Ze dienstbode laten worden, gaat niet; voor de studie zijn zij niet altijd geschikt; een tijdlang was dikwijls de uitweg, ze dan maar de akte voor onderwijzeres te laten behalen, doch ook hiervan is de arbeidsmarkt overvoerd. Een groot getal van deze meisjes zoekt thans een passenden werkkring door op de meisjesnijverheidsschool of -cursus een bij uitstek voor vrouwen geëigend beroep te leeren: huishoudster, huishoudkundige voor groote inrichtingen, costuumnaaister, hoedenmaakster, leerares aan een huishoud- of industrieschool, enz.

Al deze oorzaken hebben geleid tot een grooten toeloop van leerlingen naar de nijverheidsscholen en -cursussen voor meisjes. Het getal der scholen bedroeg op 31 December 1931: 175 [4]); 23.258 leerlingen

volgden de op deze scholen gegeven opleidingen. Bovendien bezochten 24.703 leerlingen de aan de scholen verbonden afzonderlijke cursussen. De opleidingen worden meestal overdag, de cursussen gewoonlijk 's avonds gegeven.

Het getal vakken, dat op deze scholen (niet op elke school afzonderlijk) wordt onderwezen, is zeer groot. De Statistiek van het Nijverheidsonderwijs 1930 en 1931 noemt er ruim vijftig.

Men dient hierbij echter in het oog te houden, dat de namen der vakken niet wettelijk voorgeschreven zijn, zoodat er onzekerheden op dit punt blijven bestaan. Het meest worden onderwezen de vakken koken (125), huishoudelijk werk (117), strijken (129), wasschen (119), platte wasch (114), verstellen, stoppen, mazen e. d. (152), breien, merken, haken (139), knippen (152), linnennaaien (161), costuumnaaien (160), fraaie handwerken met stofversieren (107), warenkennis (111), gezondheidsleer (106), voedingsleer (109), patroonteekenen (120). De getallen tusschen haakjes geven het getal scholen aan, waarop het desbetreffend vak onderwezen wordt. Bijna overal wordt verder een aantal uren besteed aan de voortzetting van het lager onderwijs. Het zooveel mogelijk practisch inrichten van het onderwijs is in de laatste jaren door de Regeering krachtig bevorderd.

Voor de opleidingen aan de scholen is door de Regeering het volgende schema vastgesteld (bijlage Mem. van Antw. Tweede Kamer, hoofdstuk VI der Rijksbegrooting voor 1934):

Opleiding:	Vooropleiding:	Duur der opleiding:	Opmerkingen:
I. *Primaire opleiding*:			
a. 2-jarige cursus [5])	tenminste 6, beter 7 klassen lagere school	2 jaar	
b. trouwcursus		5 m. of korter	
c. afzonderlijke cursussen		6 m. of korter	
d. avondcursussen in huishoudk. en naaldvakken	voldoend lager onderwijs	3 jr. winteravondcursus van 8 à 10 md. of korter	max. 6 uur per week
II. *Secundaire opleiding*:			
a. huishoudkundige	Mulo-diploma A of gelijkstaande ontwikkel.	2 jaar	
b. hulp in de huishouding	2 jr. primaire opleiding (I*a*) of 2 kl. ulo + 1 jr. primaire opleiding (I*a*)	1 jaar	
c. kinderverzorgster	Mulo-diploma A + 1 jr. opleid. huishoudk. (II*a*)	1 jaar	
d. kinderjuffrouw	2 jr. primaire opleiding (I*a*)	1 jr. of 2 jr. à 12 u. p. week	dagonderw.
e. huisnaaister	idem	2 jaar	
f. voorbereidende opleiding voor de akte N*a* (handwerken)	Mulo-diploma A	2 jaar	
III. *Tertiaire opleiding*:			
a. huishoudkundige voor inrichtingen	Mulo-diploma A + 2 jr. huishoudkundige (II*a*)	1 jaar	voor zieken-, weeshuizen, kinder-te-huizen
b. costuumnaaister	2 jr. huisnaaister (II*e*).	1 jaar	
c. coupeuse	2 jr. huisnaaister (II*e*) + 1 jr. costuumnaaister (III*b*)	1 jaar	
d. akte N*a* (handwerken)	Mulo-diploma A + 2 jr. voor opleiding (II*f*)	2 jaar	
e. akte N*q* (dameskleermaken)	akte N*a*	2 jaar	
f. akte N*r* (lingerievak)	akte N*a*	2 jaar	
g. akte N*s* (kunstnaaldw.)	Mulo-diploma A + akte fraaie handwerken	2 jaar	
h. akte NVII (huishoudelijk werk, waschbehandeling en bijbehoorende theoretische vakken)	Mulo-diploma A + diploma huishoudkundige (II*a*)	2 jaar	
i. akte NVIII (koken en bijbehoorende theoretische vakken)	Mulo-diploma A + diploma huishoudkundige (II*a*)	2 jr. + half jr. practijk	
j. akte fraaie handwerken	Mulo-diploma A	2 jaar	

LANDBOUWHUISHOUDSCHOLEN.

Opleiding:	Vooropleiding:	Duur der opleiding:	Opleidingen:
I. *Primaire opleiding*:			
a. boerin *b.* landbouwhuishoudcursussen	7 klassen lagere school idem	2 jaar meerdere jaren, totaal minder dan 26 wekelijksche lesuren gedur. 2 jaar	
c. cursussen in huishoudk. en naaldvakken	voldoend lager onderwijs	3 jr. wintercursus van 8 md. of korter	max. 8 uur per week
II. *Secundaire opleiding*:			
a. huishoudkundige ten plattelande	Mulo-diploma A	2 jaar	
III. *Tertiaire opleiding*:			
akte NXIX (koken, huishoudkunde, waschbehandeling en bijbehoorende theoretische vakken aan inrichtingen voor landbouwhuishoudonderwijs)	Mulo-diploma A + diploma huishoudkundige ten plattelande (II*a*)	2 jr. + half jaar practijk	

Het landbouwhuishoudonderwijs bestond aanvankelijk in hoofdzaak in het bijbrengen van kennis van de onderdeelen van het eigenlijke boerenbedrijf. Later werden meer de huishoudelijke vakken, toegepast voor de plattelandsbevolking, onderwezen. Naast de op bepaalde plaatsen gevestigde scholen treft men bij dit onderwijs vele z.g. ambulante cursussen aan, dat zijn cursussen, die verplaatst worden van het eene dorp naar het andere, naar gelang van de behoefte ter plaatse aan dit soort onderwijs. Dit onderwijs en de daaraan verbonden opleiding staat meest onder direct of indirect bestuur van de organisaties van boeren en tuinders. Het Christelijk landbouwhuishoudonderwijs vindt zijn opleidingsschool voor leeraressen bij dit onderwijs te Zetten (de Christine-Hermineschool). In 1931 waren er bij het landbouwhuishoudonderwijs 14 opleidingen met 505 en 345 cursussen met ± 7000 leerlingen.

Op het meisjesnijverheidsonderwijs is in de laatste jaren aanmerkelijk bezuinigd. Hoe nuttig dit onderwijs ook is en ofschoon er ook

vele cursussen gegeven worden, die zich door de opbrengst der schoolgelden en van de verkochte producten ongeveer zelf bekostigen, schijnen de bezuinigingsmogelijkheden hier, indien de nood dringt, nog niet geheel uitgeput.

* *
*

Het leerlingwezen volgens de Nijverheidsonderwijswet heeft hier te lande, zooals reeds werd gememoreerd, geen grooten opgang genomen. Tot voor enkele jaren vond men het alleen in Drenthe (met op 31 December 1931 112 leerlingen), in Westfriesland (95 leerlingen) en in Maastricht en omgeving (32 leerlingen). In den allerlaatsten tijd kwam hier nog bij het leerlingstelsel te Veendam, uitgaande van het bestuur der ambachtsschool aldaar.

Ofschoon er jaren lang ruim voldoende gelden op de Rijksbegrooting voor dit doel beschikbaar waren, meldden zich geen gegadigden voor subsidie aan; de belangstelling voor deze soort van opleiding was er blijkbaar niet. Wellicht vond dit mede zijn oorzaak in de wet; deze gaat klaarblijkelijk uit van een leerlingwezen, dat verband houdt met het kleinbedrijf. Historisch en ook in verband met buitenlandsche voorbeelden is dit zeer verklaarbaar. Toch hebben zich buiten het kleinbedrijf en de wet om zeer belangrijke leerlingopleidingen ontwikkeld, allereerst in de groot-industrie, vooral in de metaalbedrijven. Tal van groote bedrijven hebben, zonder aanspraak te maken op subsidie van de Overheid (zij waren dan immers tevens vrij van allerlei ambtelijke inmenging) de vorming van hun jonge arbeiders tot geschoolde werklieden zelf ter hand genomen. Volgens de Statistiek van den omvang en den voornaamsten inhoud der collectieve arbeidsovereenkomsten waren er op 1 Juni 1931 in 125 collectieve arbeidsovereenkomsten, omvattende 2.888 ondernemingen met 30.605 werknemers, bepalingen omtrent de opleiding volgens het leerlingstelsel opgenomen.

In de laatste jaren zijn enkele van deze leerlingstelsels onder het subsidieverband van de wet opgenomen, n.l. dat van de Vereeniging tot bevordering van de vakopleiding in het typografisch bedrijf (een landelijke organisatie) met op 31 December 1931 1.800 leerlingen, die van de Philips' vereeniging voor onderwijs en volksontwikkeling te Eindhoven en van de Vereeniging ter bevordering van het nijverheidsonderwijs voor Hengelo (O.) en omgeving. De beide laatste, voor de metaalindustrie, telden op genoemden datum resp. 279 en

157 leerlingen en staan in nauw verband met de bedrijfsscholen van de fabrieken van Philips en Stork.

* *
*

Dit artikel zou een ernstige leemte vertoonen, indien nog niet gewag werd gemaakt van onze Christelijke nijverheidsscholen. Zij toch nemen met de R.K. onder de vele bijzondere scholen, waarvan verreweg de meeste neutraal zijn, een bijzondere positie in.

Het getal der Christelijke nijverheidsscholen is nog betrekkelijk klein en verscheidene ervan dateeren eerst uit den allerlaatsten tijd. Onder de middelbare nijverheidsscholen voor jongens worden zij niet aangetroffen. Christelijke ambachtsscholen vindt men te 's Gravenhage en Rotterdam; voorts is nog een ambachtsschool verbonden aan het Herv. opvoedingsgesticht „Valkenheide" in de gemeente Maarn (Utr.).

Christelijke nijverheidsscholen voor meisjes worden aangetroffen te Amsterdam (3 scholen), Bodegraven, Delft, 's Gravenhage, Groningen, Haarlem, Leeuwarden (niet gesubsidiëerd tot dusverre), Rotterdam, Treebeek (L.), Voorburg en Zevenbergen; voor landbouwhuishoudonderwijs te Bolsward, Ede, Zetten en verschillende ambulante cursussen. Tot het buitengewoon nijverheidsonderwijs kunnen gerekend worden de vakopleidingen voor jongens en meisjes aan het Chr. doofstommeninstituut „Effatha" te Voorburg. Verder moeten nog vermeld worden de school voor Chr. Socialen Arbeid te Amsterdam (gerekend tot de scholen voor maatschappelijk werk) en enkele avond-(meest teeken-) scholen. Deze scholen zijn vereenigd in den Bond van Vereenigingen voor Christelijk Nijverheidsonderwijs, die sinds October 1933, te zamen met de eveneens nog jonge Vereeniging van Chr. leeraren en leeraressen bij het Nijverheidsonderwijs in Nederland en Koloniën, een eigen blad uitgeeft, dat twee keer per maand verschijnt en zich ten doel stelt „de(n) opbouw van het Christelijk karakter van ons onderwijs, en de(n) uitbouw van het Christelijk Nijverheidsonderwijs" (1e jg., nr. 1). De Bond heeft ook een eigen commissie van beroep ingesteld.

In vergelijking met het Christelijk lager en middelbaar onderwijs is het Christelijk nijverheidsonderwijs nog weinig ontwikkeld. Er zijn tegenstanders, die spottend vragen: moet men op zoo'n Christelijke ambachtsschool nu Christelijk timmeren, Christelijk smeden leeren? Op gelijke wijze heeft men vroeger ook gespot: leeren de kinderen op

een Christelijke lagere school in tegenstelling met de leerlingen van de openbare school nu Christelijk cijferen, Christelijk teekenen? De laatste vragen zijn langzamerhand verstomd, onze lagere scholen met den Bijbel hebben haar positie veroverd. Het Christelijk nijverheidsonderwijs is nog lang niet zoover, het begint pas op te komen.

Toegegeven moet worden, dat de lagere en de middelbare school wegens haar algemeen vormend onderwijs, en evenzoo de kweekschool voor onderwijzers, die weliswaar meer opleidingsschool (vakschool) is, maar door den aard van haar onderwijs zich eveneens bijna geheel op geestelijk terrein beweegt, in haar leervakken meer gelegenheid bieden om het Christelijk beginsel in het onderwijs uit te dragen. Maar ook het nijverheidsonderwijs is opvoeding: de persoonlijkheid van den leeraar en die van de mede-leerlingen werken voortdurend op de ontvankelijke en leiding behoevende geest van den jongen leerling in. Het Christelijk milieu is ook voor de jeugd, die deze scholen bezoekt, van de grootste beteekenis. Het Christelijk karakter van de school openbaart zich volstrekt niet alleen in het gebed bij de opening en de sluiting van de school, en in het lezen van Gods Woord, hoe gezegend de werking van beide kan zijn, maar is de ondertoon, die telkens weer gehoord moet worden, de zuurdeesem in het meel, naar de gelijkenis van onzen Heiland. Het is de levenstoon, die ons volwassenen een bepaalde omgeving soms doet liefhebben of haten en vreezen; bij de opvoeding van onze knapen en meisjes is die levenstoon van niet te onderschatten beteekenis. En daarom kloppen onze harten warm voor onze Christelijke nijverheidsscholen, deze jongste spruit in ons Christelijk onderwijsgezin.

---

[1]) Zitting 1903—1904, no. 176.

[2]) De commissie had tot opdracht te onderzoeken, aan welke eischen en normen de middelbare technische opleiding aan dagscholen voor bouwkundigen, weg- en waterbouwkundigen, werktuigbouwkundigen, electrotechnici en scheepsbouwkundigen behoort te voldoen, in verband met de eischen van het bedrijfsleven, en hoe deze opleiding behoort te worden geregeld. Aan het rapport dezer commissie heb ik verschillende gegevens ontleend. In de Mem. van Antwoord aan de Tweede Kamer, hoofdst. VI der Rijksbegrooting 1934, bldz. 23, deelt de Regeering mede, dat aan vrijwel al de middelbare technische scholen de door de commissie opgestelde normale leerplannen, wat de hoofdzaken betreft, geleidelijk zullen worden ingevoerd, evenals de uniforme voorwaarden van toelating en de examenregelingen.

[3]) Zie bldz. 32 van het genoemde rapport.

[4]) Het landbouwhuishoudonderwijs (zie verderop in den tekst) is hierbij buiten rekening gelaten. Ook het niet-gesubsidiëerd onderwijs.

[5]) Voorheen genoemd „voorbereidende cursus".

HET INDISCH HOOGER ONDERWIJS

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

II. *(Slot).*

Na de beschouwing der hoogescholen als onderwijsinstellingen moet thans een enkel woord gewijd aan de wel nauw met de opleiding verband houdende, maar toch duidelijk daarvan onderscheiden taak eener hoogeschool, hare roeping om middelpunt te zijn van wetenschappelijken arbeid. Hoe staat het met de vervulling daarvan in Indië?

Ook in dit opzicht vertoont Indië ons geen onveranderlijk beeld, maar voortdurende verschuivingen. Dit is een gelukkig verschijnsel, het bewijst, dat er leven en groei is, ook op wetenschappelijk gebied, maar de beoordeeling van den feitelijken toestand wordt er niet gemakkelijker door, wanneer men reeds jaren uit Indië weg is.

Zooals hierboven reeds werd opgemerkt, werd reeds lang vóór de stichting der eerste hoogescholen in Indië veelzijdig en intensief wetenschappelijk werk verricht. Een schets daarvan te geven, welke ook maar een benaderende voorstelling van den omvang en de waarde van dien arbeid zou geven, zou het bestek van dit artikel verre te buiten gaan. Wie zich daarvoor interesseert en niet terugschrikt voor een boek van ca. 400 blz., moge ik verwijzen naar het uitnemend overzicht, daarvan gegeven in het werk „Science in the Netherlands East Indies", in 1929 door Nederlandsche geleerden samengesteld voor het in dat jaar op Java gehouden Fourth Pacific Science Congress. Laat mij mogen volstaan met te vermelden, dat aan het slot van dit boek een opsomming te vinden is van 63 wetenschappelijke instellingen en 100 periodieken op wetenschappelijk gebied, welke in Nederlandsch-Indië verschijnen.

De wetenschappelijke standing van dezen arbeid in Indië wordt algemeen erkend; het beste bewijs daarvoor leveren de tientallen

Nederlandsche hoogleeraren, die uit dit wetenschappelijk milieu zijn voortgekomen. Schier geen jaar gaat voorbij, waarin niet een of meer leerstoelen in Nederland uit Indië bezet worden.

In dit wetenschappelijk milieu, dat bij al zijn uitgebreidheid een duidelijke onevenwichtigheid vertoont, moeten de nieuwe hoogescholen zich de hun toekomende plaats veroveren. De drie bestaande Indische hoogescholen zijn daarbij gehandicapt door de omstandigheid, dat zij slechts een zeer klein deel bestrijken van het breede veld der wetenschap, dat in Indië bewerkt wordt door de groote schare van ambtenaren en particulieren, wier werkkring en ambitie hen brengt tot het aanvatten der tallooze problemen, welke daar nog op wetenschappelijke bewerking wachten.

Sterk spreekt het fragmentarische van de bestaande hoogescholen in dit opzicht, wanneer men bedenkt, dat van de twee grootste groepen, wier arbeid reeds een geschiedenis van meer dan een eeuw achter zich heeft: de over heel den archipel verspreide beoefenaars van taal-land- en volkenkunde en de natuurwetenschappelijke werkers te Buitenzorg en aan de vele proefstations, de vertegenwoordigers nog geen noemenswaardige aansluiting kunnen vinden bij de drie bestaande faculteiten.

Daartegenover staat, dat ten aanzien van hun eigenlijke arbeidsveld deze faculteiten al dadelijk ook op wetenschappelijk gebied de plaats trachten in te nemen, welke hun toekomt en die poging met succes bekroond zien. Het sterkst spreekt dit bij de jongste der drie, de geneeskundige Hoogeschool, welke historisch ten deze een belangrijke voorsprong heeft. Talrijk zijn de feiten en bijzonderheden, welke daarvan getuigen, zooals publicaties, promoties, publieke wetenschappelijke voordrachten en dergelijke meer. Slechts één feit moge ik vermelden om daarmede de aantrekkingskracht van het wetenschappelijk centrum, dat de geneeskundige hoogeschool nu reeds vormt — zelfs in haar onvolgroeiden staat — te karakteriseeren: gedurende den cursus 1932—1933 werden 9 buitenlandsche artsen als student ingeschreven, nl. 1 uit Singapore, 1 uit Hongkong, 2 uit Japan, 1 uit Duitschland, 1 uit Oostenrijk, 2 uit Hongarije en 1 uit Amerika; bovendien 10 Indische artsen, die zich voorbereiden voor doctoraal-, artsexamen of promotie.

Het lijdt geen twijfel, dat de verdere ontwikkeling van het hooger onderwijs in Indië ook in dit opzicht een gestadigen vooruitgang te

zien zal geven. Vooral wanneer het aantal hoogescholen uitgebreid wordt met faculteiten voor de zoo even genoemde vakken van wetenschap, en Batavia en Bandoeng in den loop der jaren tot ware Universiteitssteden uitgroeien. Begrijpelijk is het, dat zoowel de mogelijkheid van een landbouwkundige als die van een letterkundige faculteit reeds ernstig onder het oog gezien werden. De laatste bracht het zelfs tot een begrootingsvoorstel in 1931, maar moest uit bezuinigingsoverwegingen weder afgevoerd worden.

Het is te hopen, dat de stichting van een landbouwkundige hoogeschool in Indië, waar de landbouw een zoo overwegende plaats inneemt en zoo ontzaglijk veel problemen stelt, waar zooveel plaatsen door academisch gevormde krachten vervuld moeten worden, niet naar het Nederlandsche voorbeeld eerst meer dan drie eeuwen na die der eerste hoogeschool tot stand komt.

De vragen, op welke wijze verdere uitbouw van het Indisch hooger onderwijs moet plaats hebben, welke hoogescholen of faculteiten daarbij den voorrang moeten hebben, waar deze gevestigd moeten worden, hoe zij met de bestaande hoogescholen en wetenschappelijke instellingen in verband gebracht moeten worden, en in welk tempo deze uitbouw zal moeten geschieden, laat ik hier verder rusten.

Wel moet tenslotte nog de algemeene vraag onder het oog gezien, die in verband met de tijdsomstandigheden van verschillende zijden ook nu weer naar voren gebracht wordt: Wat moet de toekomst zijn van het Indische hooger onderwijs?

Scherp staan hier de meeningen tegenover elkander.

Eenerzijds komt uit de kringen van het hooger onderwijs zelf, en meer nog uit de inheemsche wereld in al haar schakeeringen, een onvermoeid pleiten voor uitbreiding of althans ongerepte handhaving van het bestaande, voortkomende uit de vaste overtuiging, dat het hooger onderwijs het meest waardevolle cultuurbezit van Indië is, de weg naar de verindisching der leidende betrekkingen, naar de cultureele gelijkwaardigheid van Indië met andere landen.

Daartegenover wordt van twee zijden in deze dagen niet slechts de gewenschte uitbreiding met beslistheid ontraden, maar ook het bestaansrecht der aanwezige hoogescholen betwist.

Uit de kringen van de Vaderlandsche Club is het la mort sans phrase: het wordt de hoogste tijd „dat deze gevaarlijke luxe kort en goed

wordt afgeschaft" kon men ten vorigen jare in haar orgaan lezen. Daarnaast worden in dezen moeilijken tijd al luider de stemmen der bezuinigers, welke om financiëele redenen op afbraak van het hooger onderwijs aandringen, daar Indië naar hunne meening op goedkooper wijze in zijn behoefte aan academisch gevormde werkkrachten kan voorzien.

De laatste groep vond een der meest éclatante argumenten in de becijfering, dat elke medische student per jaar ruim elf duizend gulden aan Indië kostte, een cijfer ontleend aan een statistische publicatie van eenige jaren geleden, waar domweg alle uitgaven in verband met de pas gestichte geneeskundige hoogeschool gedeeld waren door het aanvankelijk uiteraard zeer klein getal studenten.

Naar mijn vaste overtuiging moet juist met het oog op de noodwendige, algemeene en diepgaande versobering van den staatsdienst en van het particuliere bedrijfsleven in Indië handhaving en straks ook weer uitbreiding van het Indisch hooger onderwijs richtsnoer voor de toekomst zijn.

Vooreerst, omdat de Indische hoogescholen niet die kostbare instellingen zijn, welke men daarvan op grond van foutieve berekeningen gemaakt heeft. Maar daarnaast ook, en in veel sterker mate, omdat alleen langs dien weg Indië in de toekomst zal kunnen voorzien in de groeiende behoefte aan academici op een wijze die binnen het bereik der betaalskracht ligt.

De historie is in dit opzicht leerzaam. Afgezien van korte perioden van inzinking heeft Indië altijd door te kampen gehad met gebrek aan academisch gevormde werkkrachten. Gevolg daarvan is geweest een steeds verder opgevoerd salarispeil met daarnaast in steeds meerdere mate opleiding voor Landsrekening en mogelijkheid tot vroegtijdige pensionneering. En desondanks heeft Nederland geen genoegzaam aantal candidaten kunnen leveren en moest men telkens weer tientallen buitenlandsche medici, ingenieurs, houtvesters, veeartsen, plant- en dierkundigen in dienst nemen. Blijvende verlaging der salariëering tot een voor Indië dragelijk peil en blijvende verlenging van den diensttijd tot een voor Indië passenden duur zal alleen mogelijk zijn, wanneer de groote massa der academisch gevormden in Indië zelf wordt opgeleid.

Het gaat hier echter, naar het juiste woord van Oud-Minister WELTER, over heel wat meer dan een budget-post, het gaat om de

hoogste belangen van Indië, om de hoogste verplichtingen, welke Nederland tegenover Indië heeft. Zoo ziet men het in de kringen van het Indisch hooger onderwijs, zoo voelt men het in de Inlandsche wereld.

Het antwoord op de vraag, wat de toekomst moet zijn van het Indisch hooger onderwijs, wordt in laatste instantie beslist door het standpunt, dat men inneemt ten opzichte van de koloniale verhouding, door de beginselen welke men bewust of onbewust ten grondslag legt aan de koloniale politiek.

Duidelijk spreekt dit uit de argumentatie, welke in het orgaan der Vaderlandsche Club gegeven werd om de afschaffing van het Indisch hooger onderwijs te bepleiten, waaruit ik deze gedachten naar voren breng: „het product der *Nederlandsche* (cursiveering van mij) hoogescholen is in Indië reeds meer dan overvloedig aanwezig", „de door de *Indische* hoogescholen afgeleverde gegradueerden moeten ten allen tijde achterstaan bij de in Europa gevormden", hoogescholen kunnen niet wortelen in dit economisch nog zoo laag staande volk; zij worden een kweekplaats voor intellectueel proletariaat, dat opruit tegen het Nederlandsche gezag.

Ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat in deze argumentatie gewichtige waarheidselementen aanwezig zijn: inderdaad zullen als gevolg van de uitbreiding van het Indische hooger onderwijs tal van plaatsen, thans door Nederlanders ingenomen, in de toekomst door inheemschen vervuld worden. Zeker zal nog langen tijd het Indisch hooger onderwijs niet ten volle het vormend milieu van onze Nederlandsche Universiteiten kunnen evenaren. Zonder twijfel zal het Indisch nationalisme uit de rijen der Indische academici zijn leiders zien voortkomen.

Maar daar staat tegenover, dat dit Indische nationalisme — afgezien van een kleine groep van extremisten en revolutionairen — de gezonde uiting van de nationale gedachte, die de sluimerende krachten van het eigen volk tot ontwikkeling wil brengen, anders diezelfde leiders verkrijgt uit in Europa gevormde inlanders, waar zij wellicht tevens opzettelijk geschoold zijn in het opruien tegen het Nederlandsche gezag.

Daar staat tegenover, dat een hooger onderwijs, dat het Nederlandsche evenaart, nimmer met één slag uit den grond getooverd kan worden, maar altijd tijd zal behoeven om kwantitatief en kwalitatief tot vollen wasdom te komen.

Daar staat tegenover, dat de bewering, dat de door de Indische hoogescholen afgeleverde gegradueerden ten allen tijde moeten achterstaan bij de in Europa gevormden, in haar algemeenheid zeer beslist onjuist is.

Zelfs kan worden volgehouden, dat voor tal van betrekkingen in verband met het studieobject zelve en de noodzakelijke instelling op Indische toestanden op den duur de opleiding der academisch gevormde krachten beter in Indië zelf kan geschieden. Ik denk aan de studie van de tropische ziekten, het adatrecht, de tropische land- en boschbouw, de taal-, de land- en volkenkunde.

Beslissend voor het standpunt, ten opzichte van de toekomst van het Indisch hooger onderwijs in te nemen, is de vraag, of men in dit opzicht Indië uitsluitend ziet als kolonie van Nederland, waar Nederland ook op wetenschappelijk gebied de volle alleenheerschappij wil houden en geen Indische academici wil vormen zoolang er genoeg Nederlanders zijn om de plaatsen te bezetten, of dat men juist omgekeerd ook op dit gebied Nederlands roeping erkent, de eigen landskinderen op te voeden om zelf leidende betrekkingen te vervullen, en slechts Nederlanders te gebruiken voor die plaatsen, welke nog niet door inheemschen vervuld kunnen worden.

In den diepsten grond is deze tegenstelling geen andere dan de oude tegenstelling tusschen de voorstanders van de exploitatiepolitiek, die Indië ten bate van Nederland wilden besturen, en de voorvechters van een politiek van zedelijke verplichtingen, die het Nederlandsche bestuur over Indië, in den loop der historie geworden, zien als de taak van een opvoeder, de plicht eener voogdij, de roeping Indië te besturen in het belang van het eigen volk van Indië.

Voor wie staatkundig zich stelt op den grondslag der Christelijke levensbeschouwing, voor wie Gods Woord aanvaardt als richtsnoer voor geloof en leven, ook op het terrein der koloniale verhouding, kan de keuze niet twijfelachtig zijn.

Niet het eigenbelang van Nederland mag richtsnoer zijn, maar het waarachtig belang van Indië zelf, voor het heden èn voor de toekomst.

Dat kan pijnlijke consequenties hebben, die vooral in tijden van werkloosheid als wij thans beleven sterk tot ons spreken. Nog zijn er van de bijna 1300 artsen in Indië ruim 800 van buiten Indië. De Geneeskundige Hoogeschool, die binnenkort 50 artsen per jaar zal afleveren, zal deze verhouding in weinige tientallen van jaren grondig

wijzigen, waardoor de strijd om het bestaan der Nederlandsche medici verzwaard zal worden.

Maar dit mag nimmer een reden zijn, om de Indische intellectueelen, wanneer de tijd daarvoor rijp is, de opleiding te onthouden waarop zij rechtmatig aanspraak hebben en hun een plaats te weigeren waar zij kunnen medewerken aan den arbeid tot heil van hun volk, te minder, wanneer dit tevens de eenige mogelijkheid is, aan de toekomstige behoeften van Indië volledig te voldoen.

Tijdelijke stilstand bij dezen uitbouw van het Indisch hooger onderwijs is bij deze opvatting allerminst uitgesloten. Integendeel, het waarachtig belang van Indië zelf brengt mede, dat vóór alles de financiën in orde gebracht worden, zoodat van uitbreiding voorshands geen sprake kan zijn, en zelfs beperking of gedeeltelijke afbraak van het bestaande onvermijdelijk zou kunnen blijken.

Maar de koers voor de toekomst mag daardoor niet gewijzigd worden, de doelstelling moet dezelfde blijven. Al schijnt tijdelijk de verwezenlijking verder dan ooit, het ideaal moet worden vastgehouden.

Voor het Nederlandsche bestuur en voor de Nederlandsche wetenschap ligt hier nog een breed arbeidsveld, een schoone taak. Alleen wanneer die taak met bezieling vervuld wordt en Nederlanders van erkende bekwaamheid en een gaaf karakter zich daarvoor geven, zal het Indisch hooger onderwijs ook bij zijn verderen uitbouw een Nederlandsch stempel dragen en medewerken om Indië ook door de hoogere banden der cultuur aan Nederland te binden.

Zal het Indisch hooger onderwijs medewerken aan een blijvende associatie van Indië en Nederland, aan het tot stand komen van een band, die zelfs door rasconflicten niet verbroken wordt, dan is daarvoor echter meer noodig. Het brengen van cultuur alleen, zelfs in haar hoogste uitingen, is daarvoor niet voldoende. De houding van tallooze Aziatische intellectueelen, uit Nederlandsch-Indië zoo goed als uit Britsch-Indië en China en Japan, is er het levende bewijs van.

Veeleer zou men kunnen zeggen, dat juist onder de oosterlingen welke het krachtigst den invloed der westersche cultuur hebben ondergaan, die een westersche wetenschappelijke opleiding ontvingen, de felste bestrijders van den westerschen invloed gevonden worden.

De verklaring daarvan is reeds bij herhaling gegeven: waarachtige associatie van Oost en West, een samenbindende kracht die stand houdt ook tegenover de ontbindende factoren van het rasverschil, kan niet

opgaan in kennis en techniek en de vruchten der cultuur, maar moet wortelen in de diepste overtuiging des harten, moet haren grondslag vinden in de diepste roerselen der ziel, in de kern der persoonlijkheid en kan dus niet omgaan buiten de godsdienstige overtuiging.

Inzonderheid geldt dit in sterke mate voor den oosterling. Overal ter wereld en in heel de geschiedenis is de cultuur gebaseerd op den godsdienst, maar in het Oosten is dit ook thans nog veel sprekender en bewuster het geval dan in het Westen. Zoowel het persoonlijk leven van den enkeling als het maatschappelijk leven van het volk als geheel vertoont den invloed van den godsdienst op het geheele leven in zijn veelzijdige uitingen. Juist in deze dagen is die innige samenhang van het godsdienstige met het sociale en maatschappelijke leven weer eens sterk naar voren gebracht bij een der meest sprekende voorbeelden: het cultuurcomplex op het eiland Bali.

Niet alleen in den kring der zendingsvrienden wordt deze beteekenis van het godsdienstig element erkend. Ook in andere kringen beseft men die. Niemand minder dan professor SNOUCK HURGRONJE schreef reeds meer dan twintig jaar geleden, dat de zending streeft „naar eene associatie van veel hoogere orde dan de zooeven door ons bedoelde, eene eenheid, die, als zij tot stand kwam, alle belemmeringen der eenheid van beschaving en nationaal bewustzijn tusschen het Oostelijk en het Westelijk deel van het rijk der Nederlanden zou opheffen."

Aan het bereiken van dat doel, die eenheid van hoogere orde, werkt het Indisch hooger onderwijs niet rechtstreeks mede. Dat kan ook niet, omdat dit niet op den weg der Overheid ligt, maar deel is van de kersteningstaak van Indië, die naar het antirevolutionair program roeping is van het Christenvolk in Nederland.

Zal die taak ook op dit gebied tot vervulling komen, dan zal in steeds meerdere mate Christelijk Nederland van zijn beste krachten, ook op wetenschappelijk gebied, aan Indië moeten afstaan, opdat door hun persoonlijken invloed, in hun voorbeeld en hun wetenschap, de toekomstige leiders van Indië de kracht en den rijkdom van het Christelijk geloof leeren kennen en dit als het hoogste goed voor hun persoonlijk leven en voor de toekomst van hun volk leeren aanvaarden.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG:

Worden de belangen van landbouw en veeteelt niet geschaad door de instelling van het z.g. verkeersfonds? Het moderne autovrachtvervoer enz. heeft het platteland uit zijn isolement verlost. Gevreesd wordt nu echter dat dit practische moderne vervoer ten onder dreigt te gaan als gevolg van de enorme belasting, die staat geheven te worden, terwijl bovendien alle kans bestaat dat van aanleg en onderhoud van z.g. tertiaire wegen niets zal terecht komen. Vandaar dat men van het verkeersfonds veel schade verwacht voor het platteland.

ANTWOORD:

De instelling van het wegenfonds heeft als meest voor de hand liggend doel ontlasting van het staatsbudget. Volgens de begrooting 1934 kost het verkeer aan het Rijk niet minder dan ruim *f* 56.1 millioen (gewone dienst) en ruim *f* 16.45 millioen (kapitaaldienst). Die verkeerskosten nu wenscht de Regeering, naar zij reeds in de millioenennota mededeelde, met *f* 32.5 millioen te verminderen. En als middel daartoe dient de instelling van het verkeersfonds. In dit fonds zullen gestort worden de opbrengst van de wegen- en rijwielbelastingen, welke opbrengst met circa *f* 9 millioen zal moeten worden verhoogd, terwijl daartegenover ten laste van dit fonds zal komen het spoorwegtekort, dat thans op het Rijksbudget drukt (*f* 20 millioen) en 3½ millioen door beperking van den wegenaanleg zal moeten worden uitgespaard.

Doch behalve deze belangrijke vermindering van de gewone uitgaven van het Rijk heeft de Regeering met het instellen van het verkeersfonds op het oog de z.g. coördinatie van het verkeerswezen, d. i. de gelijkmaking van de exploitatievoorwaarden, waardoor de verschillende middelen van vervoer elk hun eigen plaats verkrijgen in het verkeer.

Bij die coördinatie gaat het dan aanvankelijk vooral over de exploitatievoorwaarden van het motorverkeer op de wegen eenerzijds en het spoorwegverkeer anderzijds. Het spoorwegverkeer is, althans nog binnen afzienbaren tijd, onmisbaar in het algemeen volksbelang. Doch dit verkeer bevindt zich tegenover het motorverkeer op de wegen in een ongunstige positie, doordat het aan allerlei exploitatievoorwaarden (exploitatieplicht, vervoersplicht, goedkeuring van de tarieven e. d.)

gebonden is, die de rendabiliteit schaden. Al dergelijke voorwaarden gelden niet ten aanzien van alle andere vervoermiddelen. Dientengevolge hebben deze vervoermiddelen een voorsprong op het spoorwegbedrijf, hetgeen hun de concurrentie vergemakkelijkt. En in het oog der Regeering rechtvaardigt deze voorsprong het via het verkeersfonds doen mede betalen van die andere vervoermiddelen in de kosten van het spoorwegverkeer.

Nu is het doen medebetalen van de andere verkeersmiddelen in de kosten van het spoorwegbedrijf in principe, naar het ons voorkomt, niet onjuist. Vooral niet wanneer we nog bovendien in aanmerking nemen, dat het Rijk door aanleg en onderhoud van land- en waterwegen een gemeenschapstaak, bij uitstek dienstig ten behoeve van het motorverkeer, heeft aanvaard, waardoor dit verkeer, ondanks de tot dusver geheven wegenbelasting, ook in dit opzicht een voorsprong heeft erlangd op de spoorwegen, die aanleg en onderhoud van eigen wegen in vollen omvang moeten betalen. Want de mede door den Staat bevorderde bevoorrechting van het motorverkeer verscherpt de verantwoordelijkheid van den Staat met betrekking tot de spoorwegen (de tramwegen laten we hier buiten beschouwing), welke verantwoordelijkheid de Staat noopt om in verband met de financieele onmogelijkheid om het spoorwegbedrijf op andere wijze hulp te bieden, het motorverkeer eenigermate te belasten.

Doch het is wel duidelijk dat een verkeersfonds, dat met zulke bedoelingen wordt ingesteld weinig goeds belooft voor het motorverkeer, speciaal dat op de plattelandswegen.

Want dit verkeer zal vooreerst gedrukt worden door de verhoogde wegenbelasting, terwijl dan daarenboven nog de z.g. temporiseering van den wegenaanleg de wegverbetering, speciaal die ten plattelande, zal drukken.

Daarbij valt er nog op te wijzen, dat het wetsontwerp zelf de mogelijkheid afsnijdt dat de verhooging van de wegenbelasting ten goede zal komen aan de z.g. secundaire en tertiaire wegen. Want het bepaalt uitdrukkelijk (art. 3 sub 2) dat de uitkeeringen uit het fonds aan de provincies zullen worden berekend over slechts 21/30 van de opbrengst der verhoogde belasting, welk gedeelte ongeveer overeenkomt met de tegenwoordige opbrengst.

En bovendien is te vreezen, dat de noodzakelijkheid van dekking van het spoorwegtekort uit het fonds niet alleen het tempo van den wegenaanleg en wegenverbetering in het algemeen belangrijk zal doen verminderen, doch ook de drang tot efficiency met betrekking tot de spoorwegexploitatie zal doen verslappen, aangezien door afwenteling van het spoorwegtekort op het motorverkeer te land (het water- en luchtverkeer ondervindt daarvan voorshands nog geen nadeel) het spoorwegbedrijf zijn gevaarlijkste concurrent schaadt.

Dit zijn zonder twijfel ernstige bezwaren tegen het ontwerp. En de Regeering kan niet *ten volle* aan deze bezwaren tegemoet komen zonder

tevens de noodzakelijke ontlasting van het staatsbudget en de gedeeltelijke verkeerscoördinatie prijs te geven. Doch eenigermate zal de Regeering toch zeker moeten tegemoetkomen aan deze bezwaren. Ook het voorloopig verslag der Tweede Kamer oefent drang in deze richting. Geeft de Regeering aan dien drang geen gehoor, dan is verwerping van het ontwerp niet uitgesloten. Het is echter niet onwaarschijnlijk dat de Regeering bij de voortzetting van de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer zooveel mogelijk aan de bezwaren van het platteland zal tegemoet komen.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Geschichte der katholischen Staatsidee. Kaiser Augustus oder Jesus Christus? door HEINRICH WOLF. Verlag von K. F. Koehler, Leipzig, 1933.

De titel van dit boek is misleidend. Wie verwachten zou een staatsrechtelijke verhandeling over het begrip „staat" in thomistischen zin, wordt teleurgesteld. De auteur levert in dit werk één doorloopende bestrijding wat hij noemt „het streven naar een theocratisch wereldrijk", het „romanisme", nader gedefinieerd als das Erbe der entarteten römisch-jüdischen Weltkultur, (S. 180), kortom, van alles wat — zij het zijdelings — iets te maken heeft met een streven naar macht ten koste van het ras-echte Deutschtum.

Wanneer men zich te binnen brengt, dat dit boek geschreven werd onder het HITLER-regiem, en *dus* een verheerlijking moet inhouden van alles wat arisch of nordisch is, een verguizing *tevens* van wat vrijmetselaar, jood en jezuiet (deze representanten van wereldorganisaties spannen samen(!) als het gaat om Duitschland te bestrijden, S. 206) dan kan men slechts bewondering hebben voor de groote vaardigheid, waarmede de auteur cultuurhistorische bouwstoffen vanuit de oudheid en de geheele wereldgeschiedenis door bijeenverzamelt, om zijn stelling te bewijzen, dat het streven naar politieke macht door de Roomsch-Katholieke kerk steeds tot schade van het Duitsche volk geweest is.

Tegenover de wereldbeschouwing, die uit het Oosten stamt, en die in keizer AUGUSTUS een kenmerkend vertegenwoordiger vindt, aan wiens grootheid de latere op macht beluste kerkvorsten en pausen zich gaarne

spiegelden (de katholieke staatsidee) — staat de andere, die, naar de schrijver ons onthult, is ontleend aan Jezus Christus, en die door den grooten LUTHER is teruggevonden, later door den voortreffelijken KANT, benevens den echter Duitscher GOETHE is verbreid: de Germaansche. In zijn zucht om bestrijders van de katholieke idee te prijzen noemt hij zelfs ERASMUS „den *Duitschen* humanist" (S. 91). Maar op zulke kleinigheden moet men maar niet letten, evenmin als op onnauwkeurigheden zooals wij troffen op blz. 227 waar SCHNITZER als *katholischer* Theologie-Professor wordt voorgesteld. Alleen — naar onze smaak mag een man van wetenschap zich niet dergelijke fouten veroorloven. Men zal zijn beschouwingen dan ook cum grano salis moeten nemen. C. B.

Bezinning, door KARL BARTH. Uitgave D. A. Daamen's Uitg.-Mij, 's-Gravenhage.

Een heel ander geluid als in het hierboven aangekondigde boek laat BARTH in deze brochure hooren. Wie van den kerkelijken strijd in Duitschland op de hoogte wil zijn, kan dit onverschrokken woord van BARTH niet ongelezen laten. De schrijver betoogt, dat de kerk en de theologie in den totalistischen staat zich geen moratorium noch gelijkschakeling kunnen laten welgevallen. C. B.

MACHIAVELLI (1469—1527)

DOOR

DR. J. C. H. DE PATER.

De 15e eeuw spoedt naar het einde. De eeuwklokken luiden en verkonden het wijd en zijd over de landen, dat de nacht der Middeleeuwen voorbij is en dat het donker is opgeklaard. Stralend ligt thans de aarde in het zonnelicht der natuur, niet langer gebroken door de donker gebrandschilderde glazen der hooge kathedralen, die overal het Middeleeuwsche stadsbeeld beheerschten. De ban van de Kerk, die de wereld omvat hield, is verbroken. Er is geen behoefte meer aan het kunstige systeem der hoog-scholastiek, dat eens in de 13e eeuw, die de grootste der Christelijke eeuwen genoemd werd [1]), aarde en hemel, natuur en genade, Kerk en wereld omspande. De wereld en de natuur en de mensch hebben hun vrijheid heroverd. Zij hebben de banden verbroken en zich ontworsteld aan transcendente maatstaven en normen. De Renaissance zingt haar jubelend lied van bevrijding.

Het wonderlijkste van dezen allerwonderlijksten tijd is, dat de klokken der kerken zelf de triomf van de wereld verkonden, of ontdaan van de beeldspraak, dat de Kerk zelf onder de bekoring is gekomen van Renaissance en Humanisme. Hoe snel was op den gloriedag, toen de bul van BONIFACIUS VIII Unam Sanctam de overwinning der Kerk over de wereld uitriep, de terugslag gevolgd. Babylonische gevangenschap van het Pausdom, Concilies en Schisma, het zijn zoovele mijlpalen op den weg van achteruitgang. Wel zetelde de Heilige Vader sedert lang weer in Rome, maar het was nooit weer geworden, wat het vroeger was. Diep buigt de Kerk thans in het stof der aarde. Haar Italiaansch bezit, de Kerkelijke Staat, die haar maakt tot mededingster in den wedstrijd naar de macht der elkaar verscheurende Italiaansche Staten, heeft voor den Paus meer waarde dan zijn positie van internationaal hoofd der Christenheid. Rome danst mee om het gouden kalf

der wereldmacht. Al zijn in de Kerk nog schatten van heil verborgen, zij is verworden in hoofd en leden.

O, het Italië der 15e eeuw! Terwijl kunsten en wetenschappen hun hoogste triomfen vieren, is het land zelf verscheurd en uit elkaar gereten. De bloemen bloeien boven donkeren afgrond. Niet ongestraft heeft de mensch de lichten des hemels gedoofd. Alle grenzen zijn nu uitgewischt. Corruptie en intrigue sluipen door al deze vorstenhoven. Verraad geldt niet meer als schande, moord en doodslag van wie in den weg staan, ternauwernood meer als onteerend. Uit de verbrokkeling moet de eenheid worden gesmeed. Wie denkt nog aan de internationale gemeenschap van den Heiligen Geest, die de Kerk predikt? Het nationalisme is het tooverwoord, dat thans allen gevangen houdt. Frankrijk en Engeland en Spanje, vereend om hun koning, wijzen het spoor. Maar wie zal in het jammerlijk verdeelde Italië de eenheidsvaan ontplooien? De Paus? Maar hij juist staat door zijn dubbele positie als Kerkvorst en hoofd van den Kerkelijken Staat de eenheid het meest in den weg.

Hoe ver is men verwijderd van de dagen, toen op bevel van den heerscher, die zetelde te Rome, de geheele wereld beschreven werd. Maar nooit geheel verstorven is de herinnering aan den gulden tijd, toen het vereende Italië alle Vorsten der aarde aan zijn zegekar had gebonden. Thans, nu allerwegen de studie der klassieken is herleefd, valt de tegenstelling met steeds smartelijker schrijnende duidelijkheid in het oog. Hoe hunkert in den Italiaan van de 15e eeuw, die het uitzicht op den hemel, eens door de Kerk als hoogste ideaal gepredikt, verloren heeft en de glans der wereld heeft liefgekregen, het verlangen naar de grootheid van weleer.

Den 3den Mei 1469 werd te Florence NICCOLÒ MACHIAVELLI geboren [2]). Het is hetzelfde jaar, waarin LORENZO DE PRACHTLIEVENDE zijn vader COSMO DE MEDICI opvolgt in de macht over de stadrepubliek. Onder hem wordt Florence de kunststad bij uitnemendheid, maar vervult het staatje ook in de Italiaansche politiek een rol van beteekenis [3]). Naast den Kerkelijken Staat onder den Paus en Florence onder de Medici dongen Milaan onder de Sforza's, Venetië onder zijn Dogen, en Napels onder het eenige legitieme koningshuis (van Arragon) om den voorrang. De geographische ligging hunner stad in het centrum van Italië zonder vaste grenzen had de Florentijnen al vroeg het belang doen inzien van een evenwichtstoestand der op elkaar na-

ijverige staatjes en met succes handhaafde LORENZO's wijze bemiddelingspolitiek een vredestoestand, waaraan een later geslacht altijd met heimwee terugdacht. Met zijn dood in 1492 breekt het onheil over Italië los. In Rome bestijgt ALEXANDER VI BORGIA, de onwaardigste aller Kerkvorsten, den Pauselijken Stoel. Twee jaar later roept Milaan den Franschen koning KAREL VIII te hulp tegen Napels en daarmede begint de strijd om Italië, die meer dan 50 jaar lang het ongelukkige land zal teisteren. In Florence worden met de hulp der Franschen de Medici verdreven. Pisa, de belangrijke handelsstad, die aan het staatje was onderworpen, valt af en het strenge regime van SAVONAROLA, den boetprediker van het klooster San Marco, maakt een eind aan het leven van lachende schoonheid en zondige verdorvenheid, zooals Florence het onder de Medici, zelf levensgenieters, die den beker tot den bodem toe ledigden, had gekend. Vier jaar lang (tot 1498) houdt hij het bestuur in handen.

Aan het einde dezer periode treedt plotseling MACHIAVELLI uit het duister, dat voor ons zijn jeugdjaren omgeeft, naar voren. Hij stamt uit een geslacht van den ouden Toscaanschen landadel, die in Florence, stad van handelaars, industrieelen en geldmannen, reeds lang haar invloed had verloren. Slechts armelijke landerijen had de familie overgehouden van haar vroeger grondbezit. In het stedelijk bestuur, waarin verschillende leden hooge ambten hadden bekleed, vond de familie een nieuwen werkkring. NICCOLÒ's vader was een bekend rechtsgeleerde, maar hij zelf had het in 1497, op 28-jarigen leeftijd, nog niet tot een ambt gebracht. De tijden waren hem ook niet gunstig, want voor de denkwereld van SAVONAROLA met zijn opwekking tot boete en bekeering, met zijn hartstochtelijk beroep op een Concilie en zijn begeerte naar een hervorming der Kerk, geboren uit de reactie van het Middeleeuwsche Christendom tegen het vereerde heidendom der Antieken, had dezen verstandsmensch slechts koele minachting. Hij hoort hem preeken. Niet meer in den marmeren Dom, maar in het met Fra Angelico's fresco's gesierde klooster San Marco, want de prior is door Paus ALEXANDER, wien hij het oordeel Gods heeft aangekondigd, reeds zoozeer in het defensief gedrongen, dat hij het alleen op eigen grond nog waagt zijn boetpredikaties te doen schallen. 8 Maart 1498 schrijft MACHIAVELLI aan een vriend, dat hij hem daar heeft gehoord[4]). Het is voor hem als een stem uit een andere wereld, de scholastieke deductie uit het Oude Testament, waarin SAVONAROLA zijn vloekwoorden kleedt

tegen den tyran, die zijn heerschappij belaagt. Het wekt slechts zijn lachlust op. SAVONAROLA is monnik en dus een leugenaar! Want zoover is het thans gekomen, dat deze benamingen voor den Renaissancemensch gelijk staan.

Weldra komt de monnik ten val. KAREL VIII, wiens komst eens door hem was aangekondigd als die van een bode des hemels om Italië te straffen voor zijn zonden, de Kerk te heroveren en Florence, na het eerst te hebben gedeemoedigd, groot en machtig te maken, sterft onverwachts. God heeft hem gestraft, omdat hij SAVONAROLA's woorden in den wind heeft geslagen, zeggen diens aanhangers. Maar Paus ALEXANDER VI heeft nu den monnik niet meer te duchten. Hij zendt commissarissen, die in last hebben hem op den brandstapel te brengen, ook al was hij Johannes de Dooper zelf [5]). De aristocratie in Florence wendt zich van hem af en het mislukte godsoordeel bezegelt zijn ondergang. Den 23en Mei 1498 sterft hij op het plein voor de Signoria den marteldood.

De val van den monnik beteekent MACHIAVELLI's opkomst. Een tijd van groote verwarring volgt dan, waarin de Medici tevergeefs pogen opnieuw de heerschappij te bemachtigen. MACHIAVELLI krijgt nu een stadsambt. Hij wordt Kanselier van den Raad der Tien, een niet regelmatig lichaam, dat naast de groote Raad, de Signoria, belast is met de krijgszaken en buitengewone bestuurszaken. Een ondergeschikt ambt, maar waaraan hij door zijn bekwaamheid invloed weet te verschaffen, vooral nadat PIERO SODERINI in 1502 tot gonfaloniere [6]), president zouden wij zeggen, voor het leven is gekozen.

Met het wijde uitzicht op de politiek van Italië uit de dagen van LORENZO DE PRACHTLIEVENDE is het gedaan. Florence trekt zich terug binnen de enge grenzen van zijn eigen belangen. Een nieuwe onderwerping van Pisa staat thans op den voorgrond. Ook MACHIAVELLI wordt meegesleept, maar meer dan bij de meesten zijner tijdgenooten blijft hem de nood van Italië op het hart gebonden. Herhaaldelijk maakt de stadsregeering van zijn diensten gebruik voor netelige gezantschapsreizen. Op één daarvan vertoeft hij bijna vier maanden lang in de nabijheid van CESARE BORGIA, den zoon van Paus ALEXANDER VI, door RANKE gebrandmerkt als „virtuoos van de misdaad". CESARE, kapitein-generaal en gonfaloniere der Heilige Kerk, had in den Kerkelijken Staat opruiming gehouden. Met list en geweld onderwierp hij de adellijke geslachten, die de macht van den Paus bedreigden, en breidde

hij deze uit over de Romagna. Met toestemming van het Kardinaalscollege, waarin de creaturen der BORGIA's de meerderheid hadden, verruilde hij zijn eigen kardinaalshoed voor de hertogskroon der Romagna. Urbino en Camarino lijfde hij bij zijn hertogdom in en de dag scheen niet ver meer, dat geheel midden-Italië zich voor hem zou buigen. Reeds voelden Bologna en Toscane zich bedreigd. Alleen het machtwoord van LODEWIJK XII, den nieuwen Franschen koning, hield den „alverslindenden draak" [8]) nog in toom. Maar deze machtsuitbreiding wekte bezorgdheid ook bij zijn eigen aanhangers. In October 1502 sloten CESARE's condottierri, de aanvoerders der huursoldaten, die gewoon waren zich aan den meestbiedende te verkoopen, met de nog niet onderworpen midden-Italiaansche heerschers in Magione (bij Perugia) een samenzwering. Urbino en Camarino gingen weer voor CESARE verloren. Juist nu eischten CESARE en de Paus, dat Florence naar hen gezanten zou zenden. De Republiek zocht een uitweg. Zij vertrouwde de BORGIA'S niet, maar had evenmin sympathie voor de samenzweerders. Zij besloot geen gezant van de Signoria, maar MACHIAVELLI in opdracht van den Raad der Tien naar den Hertog te zenden. Hij mocht geen bindende antwoorden geven, en moest brieven van vrijgeleide zien te verwerven voor de Florentijnsche kooplieden in het gebied van den Hertog.

Een moeilijke opdracht voor MACHIAVELLI, die even tevoren gehuwd was met MARIETTA CORSINI, maar de stadsschrijver had in de Italiaansche politiek al heel wat ervaring. Hij was reeds in Juni 1502 voor enkele dagen in CESARE's legerkamp geweest, maar thans kreeg hij gelegenheid de volle beteekenis van deze persoonlijkheid te doorgronden. Onder zijn oogen ontwikkelde zichm hier een intriguespel, waarbij eed en eer zonder blikken of blozen werden geofferd. CESARE's condottierri hadden hem verraden, welnu, dan waren ook alle middelen tegen hen geoorloofd. Onder allerlei bedriegelijke voorwendsels wist hij de hoofdaanleggers der samenzwering naar zijn legerkamp te lokken. Hoe popelde het hart van den Kanselier, toen hij zag, hoe deze condottierri, toch geenszins kinderen in de boosheid, maar volleerde meesters in moord en misdaad, zich blindelings in het listig gespannen net lieten vangen. Welk een man, die CESARE, die voor geen middel terugdeinsde, om zijn tegenstanders uit den weg te ruimen, als zijn belang dat meebracht! Als hij na jaren het geval in Il Principe beschrijft [9]), trilt nog door MACHIAVELLI'S woorden de ongeveinsde bewondering.

Men moet hier goed onderscheiden. Ook Florence had van CESARE niets te verwachten was en ook naar MACHIAVELLI's inzicht was CESARE de hydra, de giftige slang, die voor zijn stad slechts onheil beteekende [10]). Dat MACHIAVELLI van hem de eenheid van Italië zou hebben verwacht, berust op een verkeerde interpretatie van zijn geschriften. Maar hij kreeg hier aanschouwelijk onderricht in de staatsmanswijsheid van dezen verdorven tijd en MACHIAVELLI is een uitstekend leerling geweest. CESARE is sedert voor hem het veelbewonderde voorbeeld gebleven van den staatsman, wiens middelen door het doel worden geheiligd.

De BORGIA's gingen onder, vóór zij voor Florence gevaarlijk konden worden. De dood van ALEXANDER VI (18 Aug. 1503) deed ook CESARE van het tooneel verdwijnen. Hij had zijn positie zeker nog wel gered, verzekert ons MACHIAVELLI [11]), indien hij niet zelf doodziek had gelegen. Nu was hij buiten staat om één van zijn creaturen op den Pauselijken Stoel te brengen. Weldra dekte de tiara het hoofd van JULIUS II. RAFAEL schilderde hem in zijn bekend portret uit het Palazzo Pitti. In geestelijk gewaad, dat kwalijk past om de forsche gestalte van dezen krijgsman, die zelf lichtelijk verwonderd schijnt over zijn dracht. Geen sluwe slechtaard zooals zijn voorganger, maar die toch de aardsche glorie voor de Kerk als hoogste doel zoekt en met niets ontziende hardheid den Kerkelijken Staat uitbreidt. MACHIAVELLI moet hem bewonderen, maar ondanks zich zelf, want JULIUS II blijft altijd de Paus, het hoofd van den Kerkelijken Staat, die als zoodanig de eenheid van Italië in den weg staat. Als men MACHIAVELLI mocht gelooven, speelde in de successen van JULIUS II, den Paus, het blinde geluk de hoofdrol, terwijl CESARE BORGIA deze in de eerste plaats te danken had aan zijn energie en doortastendheid.

De jaren gaan voorbij. SODERINI houdt het gezag in handen en de Kanselier gaat op in de belangen van den stad-staat. De onderwerping van Pisa blijft de gedachten gevangen houden, terwijl de gevaren zich ophoopen rondom de bloemenstad. Wat heeft men te vreezen van den grijzen Paus, die er zoo onstuimig op los slaat en Bologna, Parma en Piacenza, Modena en Reggio onder de gehoorzaamheid brengt van den stoel van Petrus? Wat te verwachten van het halve bondgenootschap met LODEWIJK XII? MACHIAVELLI leert beiden kennen op gezantschapsreizen. Hij doorziet het spel van JULIUS, die de Medici in Florence wil herstellen, en de zwakheid van LODEWIJK. En gerust is hij niet. SODERINI is hem te slap, veel te goed van vertrouwen en

veel te eerlijk, om een goed staatsman te zijn [12]). Hij zoekt de groeiende oppositie te winnen door goedheid en geschenken. Hij heeft wel het algemeen welzijn op het oog, een deugd, die ook MACHIAVELLI in hem eert, maar waarom laat hij aan zijn vijanden het leven? Waarom gebruikt hij den dolk niet, die hem ter beschikking staat, of desnoods den giftbeker? Maar de Kanselier is te veel in beslag genomen door de onderneming tegen Pisa dan dat hij voorloopig veel aandacht kan schenken aan de hooge politiek. Zijn bestudeering van de Oude Geschiedenis leert hem, dat de grootheid van het oude Rome berustte op een goed leger. De ervaring heeft bewezen, dat op de condottieri en hun huurlingen, die de onbetrouwbaarheid zelf en een plaag voor heel Italië zijn, geen staat is te maken. Daarom slaat MACHIAVELLI voor het volk zelf in den wapenhandel te oefenen, zooals ook CESARE BORGIA reeds had gedaan. Hij wint SODERINI en de Signoria voor deze plannen, maar hoe goed ook in theorie, in de practijk blijken ze moeilijk uitvoerbaar. De handen der Florentijnen, meer geoefend om met de pen en het weefgetouw dan met het zwaard om te gaan, staan voor dit werk verkeerd. Maar MACHIAVELLI belooft er zich gouden bergen van. Hij smaakt het succes, dat Pisa zich in 1508 overgeeft.

Steeds dichter pakken de onweerswolken zich om zijn geboortestad samen. De heilige Liga tegen Frankrijk wordt gevormd tusschen den Paus, den koning van Spanje en Venetië (5 Oct. 1511), waaraan ook Engeland en de Zwitsers steun verleenen [13]). De Franschen blijven nog meester. Zij overwinnen bij Ravenna (11 April 1512), maar de Zwitsers, de beste soldaten van dien tijd, weten het evenwicht te herstellen. Ras komt Frankrijk in de minderheid. Florence, dat zich niet bij de heilige Liga had aangesloten, komt in het gedrang. Een Spaansch leger rukt voor de stad en wat vermogen daartegen MACHIAVELLI's recruten? 29 Augustus 1512 valt de stad.

Een nieuw keerpunt in het leven van MACHIAVELLI. De Medici worden in Florence hersteld en de stadsschrijver uit zijn ambt ontzet. Als een samenzwering van een paar jonge Florentijnen aan het licht komt en in hun papieren ook zijn naam wordt gevonden, wordt hij zelfs in de gevangenis geworpen en gefolterd, om hem tot bekentenis te dwingen. Hij heeft echter niets te bekennen, doet het in elk geval niet, en wordt op voorspraak van PAOLO VETTORI weer ontslagen. Maar hij mag het gebied van het staatje niet verlaten en woont nu

meestal in zijn kleine landhuis te San Andrea, aan den weg naar Rome, op zeven mijl afstands van Florence en drie mijlen van San Casciano [14]). Het getij is hem tegen. Te Rome bestijgt GIOVANNI DE MEDICI na den dood van JULIUS II als LEO X den stoel van Petrus (11 Maart 1513). MACHIAVELLI kan het niet dulden, dat hij werkeloos terzijde geschoven. Hij wil nu zijn rekening maken met de Medici, wier ster opeens zoo hoog is gerezen. FRANCESCO VETTORI, de gezant van Florence bij den Pauselijken Stoel, moet hem helpen om hun gunst te winnen. Maar VETTORI's invloed reikt niet ver. Zijn aanbevelingen doen meer kwaad dan goed en wat hij ook doet, de Medici blijven den kanselier wantrouwen. MACHIAVELLI wil hun dan het bewijs leveren van zijn bekwaamheid. Met zijn pen zal hij zich den weg terug veroveren. Hij ontwerpt de Discorsi en Il Principe. Het laatste geschrift wil hij opdragen aan GIULIANO DE MEDICI, den beheerscher van Florence. Maar GIULIANO sterft in 1516 vóór de voltooiing en nu draagt hij het op aan zijn opvolger LORENZO. Het helpt hem niet aan 't begeerde baantje en maakt hem gehaat bij zijn stadgenooten, die van LORENZO's onrustige politiek gauw genoeg hebben en in Il Principe een aansporing zien voor LORENZO, om zich tot tyran te verheffen. Eerst als LORENZO in 1519 gestorven is, wordt hij eindelijk opgemerkt door den kardinaal GIULIO DE MEDICI, die in LORENZO's plaats is gekomen. LEO X en GIULIO vreezen, dat Florence in opstand zal komen en hopen van MACHIAVELLI's hulp gebruik te maken, om het gevaar te bezweren. Maar de liefde voor zijn stad gaat bij dezen toch boven eigen voordeel. Hij wil maar half in hun voorstellen treden en waarschuwt hen tegen machtsoverschrijding. Zij hebben echter begrepen over welk een welversneden pen de nietige stadsschrijver beschikt. Hij moet door weldaden onschadelijk worden gemaakt en krijgt de opdracht een geschiedenis van Florence te schrijven. MACHIAVELLI is niet sterk genoeg om zich aan te sluiten bij de partij der tegenstanders van de Medici, waar hij innerlijk bij behoort. Hij aanvaardt het aanbod en wordt betaald hofhistorieschrijver van de Medici. Het werk is naar zijn smaak. Vijf jaar lang is hij er ingespannen mee bezig.

Inmiddels is kardinaal GIULIO als CLEMENS VII, na het korte pontificaat van ADRIANUS VI, zijn broer LEO X opgevolgd en vechten FRANS I en KAREL X hun strijd om Italië in Italië uit [15]). CLEMENS VII heeft op het verkeerde paard, Frankrijk, gewed. Als FRANS I in 1525 in den slag bij Pavia vernietigend is verslagen, ziet de armzalige

stedehouder van Christus den ondergang voor oogen. Dan vertoont zich MACHIAVELI te Rome, om de acht voltooide boeken van zijn geschiedenis van Florence aan den Paus aan te bieden. Maar meer dan het glorierijk verleden houdt het jammerlijk heden 's Pausen aandacht gevangen. Gretig gaat hij in op MACHIAVELLI's voorslag, om in de Romagna het volk onder de wapenen te brengen; het oude lievelingsdenkbeeld van den schrijver, dat hij in de jaren der ongenade systematisch had uitgewerkt in een boek „De Arte della Guerra" (Over de krijgskunst). Maar het lukt ook nu weer niet en weldra zit hij weer te Florence gebogen over zijn boeken. Lange rust is hem thans niet meer gegund. Het keizerlijk leger met zijn Luthersche landsknechten nadert Italië. MACHIAVELLI kan niet werkeloos meer blijven toezien en tijgt zelf ten oorlog. In het leger der Liga volgt hij vol spanning de gebeurtenissen. Dramatisch is de afloop. Weldra wordt de Heilige Vader door het leger van den Keizer, den alouden advocatus ecclesiae, belegerd in den Engelenburcht. Nu kan niets Florence meer terug houden. Opnieuw worden de Medici verdreven, maar voor MACHIAVELLI is het te laat. Hij ijlt terug naar zijn geboortestad en hoopt daar in zijn vroegere ambten te worden hersteld. Maar hij heeft het vertrouwen van zijn medeburgers verspeeld. Een ander wordt in het ambt van Kanselier van den Raad der Tien benoemd en tot de Signoria heeft hij geen toegang meer. Het breekt hem het hart. Het is, alsof het leven zijn waarde voor hem heeft verloren. Twaalf dagen later ligt hij uitgestrekt op de doodsbaar.

Ironie der geschiedenis! Behalve MARIETTA en de vijf kinderen staat alleen een monnik, broeder MATTEO, bij zijn graf [16]). Is het een symbool, nu na den val van Rome de verdorven stad door bloed en vuur wordt gezuiverd? Overwint toch de Kerk de Renaissance?

* *
*

MACHIAVELLI is dood, maar zijn geest leeft voort in zijn geschriften. De schrijver heeft zelf in zijn brieven aan zijn vrienden de omstandigheden beschreven, waaronder ze zijn ontstaan [17]). We keeren terug tot den tijd, waarin hij uit zijn ambt is ontzet. Ver van de hooge hallen van het paleis der Medici, waar de Signoria was gevestigd, leeft hij op zijn kleine landgoed in San Andrea. Hij is nu boer geworden, die op de kleintjes moet passen. IJverig controleert hij de houthakkers, die de bosschen moeten kappen, opdat hij met de verkoop

van het hout de karige opbrengst van het landgoed kan vermeerderen. Den heelen dag leeft hij in de vrije natuur. Als er tijd overblijft, verdiept hij zich 's morgens op zijn lievelingsplekje bij de bron in zijn geliefde dichters DANTE en PETRARCA. De middag vindt hem gewoonlijk in de kleine herberg aan den weg naar San Casciano. De man, die vroeger zelf aan de Vorstenhoven, in het Vaticaan of in het legerkamp de politieke gebeurtenissen van zijn tijd in het brandpunt der verwikkelingen meemaakte, moet het thans hebben van de schaarsche mededeelingen der langs trekkende reizigers, die hij begeerig uitvraagt naar het karige nieuws, dat zij weten. Als er geen reizigers zijn, moet hij zich vergenoegen met het gezelschap van den waard, den molenaar en van de boeren uit den omtrek. Met hen speelt hij kaart of tric-trac en hij is een der luidruchtigsten bij het lawaai, dat uit de kleine herberg opklinkt en tot ver daarbuiten te hooren is. Maar hij overschreeuwt zijn innerlijk leed. Hij is arm en ongelukkig en hunkert terug naar de Signoria en Florence, die hem hebben uitgestooten.

Maar als de avond valt, vergeet hij zijn armoede en zijn verdriet. Dan keert hij terug naar zijn landhuis. Het bemodderde boerenpak wordt uitgetrokken en hij hult zich opnieuw in zijn ambtskleed van stadsschrijver. Hij haalt zijn geliefde antieken voor den dag en voert met hen lange gesprekken, waarvan hij het resultaat te boek stelt.

De stilte is gekomen na den roezemoezigen dag. MACHIAVELLI is alleen met zich zelf. Terwijl de storm over Italië raast en de donderkoppen, zwart van onheil, over de landen hangen, zit hij, een eenzaam menschenkind, bij het armzalig kunstlicht gebogen over zijn boeken. Er is iets angstwekkends in deze eenzaamheid. Deze mensch heeft het uitzicht op den hemel verloren. Hij gelooft niet meer in de waarheden van het Christendom. De Kerk heeft het hem verleerd, zegt hij [18]). Hij is nu met zijn denken aangewezen op zich zelf alleen. Want denken wil hij toch. Zich verliezen in het rijk der schoonheid, zooals zoovele zijner tijdgenooten, kan hij niet en wil hij niet.

Hoe zal hij den weg vinden, nu hij den Christelijken godsdienst den rug heeft toegekeerd en alleen het aardsche en het natuurlijke als vaststaand erkent? Zijn rede moet hem het spoor wijzen, zijn nadenken over wat hij zelf heeft ondervonden en over wat zijn boeken hem leeren van de groote figuren uit het verleden en de geschiedenis hunner Staten. De Kerk heeft hem zijn godsdienst ontnomen, welnu hij zal zonder godsdienstige vooropstellingen het plan vinden voor de beste ontwik-

keling van den Staat en het middel, dat zijn land bevrijdt van de barbaren. Kan hij dan al geen practisch aandeel nemen aan de staatkunde, hij zal de theorie leveren, die het herboren Italië uit zijn asch zal doen herrijzen. De Discorsi en Il Principe worden geboren.

Men moet niet gering denken over den durf van dezen man. Hij heeft zijn geloof en zijn godsdienst verloren, maar het beangst hem niet. Hij deinst niet terug. Zonder aarzeling zal hij den toestand onder de oogen zien. Recht uit de rede en de natuur zal hij denken. Maar ook MACHIAVELLI kan zich niet uitheffen boven zijn tijd. Eeuwen van Christelijke traditie liggen achter hem en als hij er boven uit wil stijgen, voelt hij zich door hun vracht bezwaard. „Dat Christus u bescherme", klinkt het een enkele maal nog aan het eind van zijn brieven [19]). Soms is het directe spot, meestal is het leege vorm, maar die bewijst, hoezeer ook hij nog gebonden is aan de traditie. Niet spoorloos is het Christendom aan hem voorbijgegaan. Diep in hem leeft nog het besef, dat er onderscheid is tusschen goed en kwaad [20]). Hij weet nog te onderscheiden, wat slecht is, al aanvaardt hij het begrip zonde in den zin van het Christelijk geloof niet meer. Maar ook zoo heeft hij den moed de dingen door te denken tot het einde.

Zijn de menschen goed? Neen. De eigen ervaring en de bestudeering der geschiedenis leert hem, dat zij slecht zijn. Heeft hij zelfs niet een Stedehouder van Christus gekend, die, gekroond met de pauselijke tiara als teeken der Heilige Drievuldigheid, schaamteloos de allerergste misdaden bedreef?

„Daar ging de Paus en op zijn heilig spoor
Volgen drie maagden, die hij heeft liefgehad,
De wellust, bloeddorst en de zucht naar goud,"

getuigt hij zelf van ALEXANDER VI [21]). Moet de staatsman trachten hen te verbeteren? Het ware boter aan de galg gesmeerd. Het eenigste, wat hij doen kan, is rekening te houden met hun verdorvenheid en daarvan uitgaan als leidend beginsel bij zijn handelen. Het zou er mooi uitzien, als hij, terwijl hij leeft in een wereld vol slechte menschen, alleen goed zou moeten zijn.

Voor MACHIAVELLI'S oogen schittert, als hij denkt en schrijft over den Staat en de vereischten, waaraan de Vorst, de leider in den Staat, moet voldoen, altijd het oud-Romeinsche machtsideaal. Hoe zou de Staat machtig kunnen worden, als zijn leider gebonden was aan de

grenzen der Christelijke moraal? Terwijl de Staatsbestuurders onder zijn tijdgenooten, als zij elkaar belogen en bedrogen, toch nog in hun diepste innerlijk werden geremd door het vage besef dat, wat zij deden, verkeerd was, en er voor terughuiverden, om zich hun verdorvenheid klaar voor oogen te stellen, aarzelt MACHIAVELLI niet. De Staat staat boven de moraal, wat er in wezen op neerkomt, dat hij a-moreel is.

Er is een kringloop in het leven der volkeren, leert hem de geschiedenis. Wie heden onderligt, kan in de toekomst rijzen. Het hangt slechts af van de levenskracht en de energie, die in het volk en in de eerste plaats in zijn leider, den Vorst, woont. Deze levenskracht noemt MACHIAVELLI virtù [22]), een woord, dat eigenlijk deugd beteekent. Maar met het Christelijke begrip van het woord deugd heeft MACHIAVELLI'S virtù niets meer te maken. Dat kweekt alleen slappelingen, die, als men Christus letterlijk wilde navolgen, de linker wang zouden moeten toekeeren aan wie hen op de rechter sloeg. Absurder opvatting kent MACHIAVELLI niet [23]). Als men zich stelt op den bodem der werkelijkheid, zooals MACHIAVELLI, die alle transcendente normen prijs gaf, onvervaard doet, ziet men immers met één oogopslag, dat de Staat en de Vorst met deze navolging van Christus onherroepelijk naar den kelder gaan. MACHIAVELLI erkent geen Godsbestuur over de wereld, ook al spreekt hij soms over een hemel, die de menschelijke dingen bestuurt [24]). Voor den oppervlakkigen beschouwer heerscht slechts het blinde geluk (fortuna), maar de virtù, die in den Staat en in den Vorst leeft, kan met dit blind geluk de wapens kruisen en het aan zich onderwerpen. Maar fortuna is een gevaarlijk tegenstandster. Zij heeft allerlei streken op haar kompas, is listig en geveinsd en onbetrouwbaar. Waarom zal virtù haar niet met gelijke middelen betalen? Als het gaat om het welzijn van het vaderland, dient men zich door niets te laten weerhouden, of het rechtvaardig of onrechtvaardig is, menschelijk of gruwelijk, prijzenswaardig of schandelijk [25]). Virtù kan het toch ook niet helpen. De nood is haar opgelegd. De noodzakelijkheid (necessità) dwingt er haar toe en de necessità omvat voor MACHIAVELLI het einde van alle tegenspreken.

In huiveringwekkende openhartigheid vinden wij deze gedachten neergelegd in de Discorsi (Beschouwingen, eigenlijk Gesprekken) over de eerste tien boeken van LIVIUS en Il Principe (De Vorst), de beide boeken, waaraan de denker van San Andrea in de eerste jaren na zijn val tegelijk werkte en die geen tegenstelling met elkaar vormen, zooals

men wel heeft gemeend, maar elkaar aanvullen. De patriot MACHIAVELLI trilt van verontwaardiging, als hij ziet, hoe zijn geliefd Italië verscheurd en verdeeld is en ten prooi aan de roofzucht van vreemde Staten, barbaren, zooals hij ze noemt. Zijn landgenooten, de ontaarde nakomelingen der oude Romeinen, moeten weer worden herinnerd aan de opkomst der Romeinsche macht. De Beschouwingen over de boeken van LIVIUS moeten hun weer de beginselen leeren van het ontstaan en het in stand houden van een vrijen Staat. Daarvoor is noodig de leiding van een krachtige persoonlijkheid en in Il Principe schildert MACHIAVELLI de vereischten, waaraan deze moet voldoen. De toestanden in Italië zijn daarbij altijd uitgangspunt en het boek is zeker niet bedoeld als algemeen leerboek voor de uitoefening der staatsmacht, zooals men er later in heeft gezien. Het boek was opgedragen aan LORENZO DE MEDICI, den vader van de beruchte aanstichtster van de Bartholomeüsnacht, maar oorspronkelijk niet voor dezen bedoeld. LORENZO is voor den schrijver slechts een vertegenwoordiger van het roemruchte huis, dat hij alleen geschikt acht, om Italië te redden uit de verbrokkeling en te bevrijden van de barbaren.

Uit een korte samenvatting van Il Principe moge hier verder blijken, hoe MACHIAVELLI zijn grondgedachten toepast. Hij verdeelt de vorstendommen in twee categorieën, de erfelijke en de nieuw verworvene. De laatste zijn geheel of slechts ten deele nieuw, doordat nieuwe provinciën worden gevoegd bij een ouden Staat, waardoor een gemengd vorstendom ontstaat. Het voornaamste thema is dan, hoe de nieuwe Vorst in den nieuwen Staat moet handelen. De moeilijkheden zijn legio, maar CESARE BORGIA, die orde en eenheid heeft geschapen in den verwarden toestand van de Romagna, heeft het voorbeeld gegeven, hoe ze moeten worden overwonnen. Zijn voornaamste kracht was zijn goed leger, dat hij had gerecruteerd uit de inwoners van den Kerkelijken Staat zelf. Zulk een nationale militie dient een Vorst te vormen. Daarop kan hij vertrouwen, beter dan op alle huurtroepen en hulptroepen van andere Staten, wier bescherming hij heeft ingeroepen.

Aan welke vereischten moet een goed Vorst voldoen? Moet hij wreed zijn of mild, geliefd of gevreesd? In het algemeen is mildheid natuurlijk beter, maar hoe zal hij daarmee zijn doel bereiken? Is wreedheid daarvoor noodig, dan moet hij niet terugdeinzen. Hij, die in alle opzichten goed zou willen zijn, moet onder zoovelen, die het niet zijn, vroeg of laat te gronde gaan. Een Vorst, die zich wil handhaven,

moet leeren niet altijd goed te zijn, wanneer de omstandigheden en zijn belang het eischen. Hij moet rekening houden met de ondeugden en de verkeerdheden, die er in de wereld zijn en ze zelf ook toepassen, zonder zich te bekommeren over de schande, die daaraan verbonden geacht wordt, want alles wel beschouwd, zal een eigenschap, die goed en prijzenswaard schijnt te zijn, hem in het verderf kunnen storten, terwijl uit een andere, die slecht en misdadig schijnt te zijn, zijn welzijn en zijn geluk voortvloeien. Strenge wreedheid kan menschlievender zijn dan goedheid, die wanorde toelaat, waaruit toestanden kunnen ontstaan, die de geheele maatschappij bedreigen, terwijl de gestrengheid van een Vorst slechts bijzondere personen treft. Het zou het best zijn, als hij geliefd en gevreesd was tegelijkertijd, maar omdat dit niet mogelijk is, is het beter gevreesd te zijn, want de menschen zijn in het algemeen ondankbaar, wispelturig, geveinsd en baatzuchtig. De vrienden, die men met weldaden koopt, laten U in den steek, als ge ze noodig hebt. Het best is gevreesd en nochtans niet gehaat te zijn, wat zeer wel kan samengaan. Is het voor den Vorst noodig aan één zijner onderdanen het leven te ontnemen, hij doe het, wanneer er zich een goede verontschuldiging voor opdoet, maar hij moet van hun goederen afblijven, want eer vergeten de menschen de dood van hun vader dan het verlies van hun erfdeel.

Het is prijzenswaard in een Vorst, om zich getrouw te houden aan gemaakte overeenkomsten en met eerlijkheid en niet met bedrog te regeeren, maar de ondervinding leert, dat de Vorsten, die zich aan goede trouw weinig lieten gelegen liggen en de menschen in hun listen wisten te vangen, groote daden hebben verricht en hen, die trouw en eerlijk waren, de baas zijn gebleven. Twee middelen zijn er in de wereld om te strijden, het recht en het geweld. Het eerste is dat der menschen, het tweede dat der dieren. Daar het eerste dikwijls niet toereikend is, kan het noodig zijn zijn toevlucht te nemen tot het tweede. De Vorst moet daarom beide middelen weten te gebruiken. Hij neme de vos en den leeuw tot voorbeeld, want de vos kan zich niet verdedigen tegen de wolven, en de leeuw weet de strikken niet te ontloopen. Hij moet vos zijn, om de strikken te leeren kennen, leeuw om de wolven te verschrikken. Een verstandig Vorst kan noch moet zijn gegeven woord houden, wanneer dit voor hem nadeelig blijkt en de redenen, die het hem deden geven, niet meer bestaan. Indien alle menschen goed waren, zou dit voorschrift niet goed wezen, maar nu

zij slecht zijn en evenmin hun woord houden, als het hun te pas komt, moet de Vorst het ook niet doen. Daarbij hoeft hij nooit verlegen te zijn om een geldige reden, waardoor hij zijn trouwbreuk kan verontschuldigen en er een schoonen schijn aan geven. Hij, die best vos is, is het best geslaagd. Maar hij moet deze geaardheid goed kunnen verbergen en meesterlijk weten te veinzen. De menschen zijn zoo simpel, dat hij die bedriegen wil, er altijd weer vindt, die zich laten bedriegen. Men ziet het aan Paus ALEXANDER VI. Nooit was er een mensch, die meer gemakkelijkheid bezat, om iets te verzekeren en met dure eeden te bezweren, en die zijn belofte minder hield. Toch gelukte hem altijd zijn bedrog naar wensch, want hij was in deze wereldkennis volleerd.

Het is niet noodig, dat een Vorst alle goede eigenschappen bezit, maar wel, dat hij ze schijnt te bezitten. Indien hij ze werkelijk zou bezitten en altijd in toepassing bracht, zou dit niet anders dan nadeelig kunnen zijn. Het is veel beter zachtmoedig, trouw, menschlievend, godsdienstig en eerlijk te schijnen dan het werkelijk te zijn. Een Vorst moet het goede doen, wanneer het hem vrij staat, maar voor het kwade niet terugdeinzen, wanneer hij er toe genoodzaakt wordt. Hij drage zorg, dat hem nimmer een woord ontvalle, dat niet vol is van de genoemde deugden. Als men hem ziet en hoort, moet hij altijd geheel minzaamheid, geheel trouw, geheel menschlievendheid, geheel godsvrucht en eerlijkheid schijnen te zijn. Het is aan ieder gegeven te zien, maar te voelen aan weinigen. Een ieder ziet daarom, wie gij schijnt te zijn, maar weinigen voelen, wie gij werkelijk zijt, en die weinigen durven zich toch niet tegen het inzicht der massa te verzetten. Daarbij beoordeelt men de daden der menschen en vooral van de Vorsten, die niet voor den rechterstoel kunnen worden getrokken, naar het succes, dat zij hebben. Een Vorst heeft dus slechts te zorgen, dat hij zijn vijanden overwint en den Staat doe bloeien. De middelen, die hij heeft gebruikt, zullen dan altijd eerlijk schijnen te zijn en door iedereen geprezen worden. Want het gemeen oordeelt altijd naar den afloop.

Op deze wijze gaat MACHIAVELLI voort met zijn raadgevingen, die hij met tal van voorbeelden uit de Oude Geschiedenis en die van zijn eigen tijd doorspekt. Naast CESARE BORGIA wekt vooral ook FERDINAND DE KATHOLIEKE zijn bewondering, al haatte hij dezen al evenzeer als vroeger den Hertog wegens de gevaren, die zijn vaderstad van hem te duchten had. FERDINAND spreekt nooit anders dan van vrede en

goede trouw, maar als hij beide gehouden had, zou het hem meer dan eens zijn aanzien en zijn staten gekost hebben [26]). MACHIAVELLI vindt daarin niets afkeurenswaardigs, maar prijst het al evenzeer als het gebruik, dat de Koning van Arragon maakte van de religie, die hij gebruikte als dekmantel, om er zijn oorlogszuchtige bedoelingen achter te verbergen.

Het is altijd weer Italië, waarheen MACHIAVELLI's gedachten terugkeeren. Het boek eindigt in een schreeuw tot de Medici, om het land te bevrijden, dat zonder hoofd, zonder orde, verslagen, geplunderd, verscheurd, overheerd door vreemde volken, aan den ondergang is prijsgegeven.

Fel hebben na MACHIAVELLI's dood de hartstochten gewoed rondom zijn geschriften. De eenzame denker van San Andrea heeft door de eeuwen heen een gerucht gemaakt, waarvan hij bij zijn leven nauwelijks heeft kunnen droomen. De Roomsch-Katholieke Kerk, gezuiverd na den val van Rome, heeft niet geaarzeld de toegeworpen handschoen op te nemen. Vooral de Jezuieten, de keurtroep der Contra-Reformatie, hebben zich verwoed tegen den Florentijn gekeerd. Reeds in 1559 werd hij door hen te Ingolstadt in effigie als kind des duivels verbrand. Deze daad van machtelooze woede heeft niet gebaat. Het kwaad had zijn werking gedaan. De Vorsten der 16e eeuw hebben, wat hun werd geleerd, op huiveringwekkende wijze in de praktijk gebracht. In CATHARINA DE MEDICI vooral, de dochter van den man, aan wien het was opgedragen, heeft men zijn leerling willen zien. MACHIAVELLI is door de Protestantsche schrijvers, die zich even hartstochtelijk als de Jezuieten tegen hem hebben gekeerd, aangewezen als de schuldige, op wiens hoofd het bloed van de Bloedbruiloft rust [27]). Sedert is de strijd voor en tegen hem voortgegaan. Nog in de 18e eeuw schreef de jonge FREDERIK II zijn Anti-macchiavel, waarin hij zijn stellingen tracht te weerleggen.

Eerst in de 19e eeuw heeft LEOPOLD VAN RANKE in 1824 gepoogd sine ira et studio het historisch onderzoek over den Florentijn op vasten, wetenschappelijken basis te stellen [28]). Maar ook in dit koel redeneerend wetenschappelijk betoog, waarin hij wil aantoonen, dat MACHIAVELLI slechts de patriot was, die zijn land ten verderve zag gaan en naar middelen zocht, om den ondergang te keeren, velt de historicus een vernietigend vonnis: „MACHIAVELLI zocht de genezing van Italië, maar de toestand scheen hem zoo vertwijfeld, dat hij koen

genoeg was, om den patient vergift voor te schrijven". Men vindt deze uitspraak in bijna iedere studie over MACHIAVELLI terug. RICHARD FESTER heeft haar trachten te ontzenuwen door er op te wijzen, dat de denker in zijn „Zeven boeken over de Krijgskunst" juist het goede medicijn heeft aangegeven door de noodzakelijkheid te betoogen van een goed volksleger als middel tot een nationale herleving [29]). Maar niet hierin schuilt het vergift, dat hij op verscheidene bladzijden behartigenswaardige wenken geeft, om Italië op te heffen uit zijn verval, maar in de negatie van alle moraal voor den Staat.

Voor MACHIAVELLI is de Staat slechts macht en hebben zijn leiders de taak die macht met alle middelen, geoorloofde en ongeoorloofde, te vergrooten. Hij heeft uit baloorigheid over de misbruiken, die in de Kerk waren binnengeslopen, den Christelijken godsdienst prijsgegeven en is teruggevallen op het heidendom. De religie is voor hem nog slechts middel, om de macht van den Staat uit te breiden.

MACHIAVELLI'S grondgedachten blijven, hoe men het geval ook wendt of keert, hoogst gevaarlijk. Politiek en moraal, recht en zedelijkheid liggen verankerd in Gods wil en wet. Men kan ze van elkaar onderscheiden, maar scheiden nimmer. Anders wordt de poort opengezet voor de allerergste misdaden in naam van het Staatsbelang, zooals het leven van CESARE BORGIA, MACHIAVELLI's veelbewonderd voorbeeld, op schier iedere bladzijde bewijst. De religie mag nooit worden verlaagd tot de dienares van den Staat. Zij moet integendeel het staatsleven dragen en de staatslieden moeten zich richten naar de normen, door God in Zijn Woord ons geopenbaard. MACHIAVELLI'S geschriften zijn in dit opzicht een ernstige waarschuwing. Dat hij tot zijn huiveringwekkende beschouwingen kwam, is ook de schuld van een tijd, waarin staatslieden, die zich tooiden met den eernaam van Christen, ja die in Christus' Kerk de allerhoogste waardigheden bekleedden, in naam van het Christendom de allerergste ongerechtigheden bedreven. Het bederf van het beste is altijd het allerslechtste.

De naam van den Florentijn doet weer opgeld in dezen tijd. ROBERT BELTZ wees er reeds in 1899 op [30]), hoe de schilder ADOLF MENZEL, toen hij omstreeks het jaar 1840 de werken van FREDERIK DE GROOTE illustreerde, aan diens Anti-macchiavel een eigenaardig titelvignet gaf. Aan een schandpaal wordt MACHIAVELLI'S naam geklonken met daaronder het jaartal 1740. De paal loopt uit in een buste van den Florentijn, die door de handen van een onzichtbaren genius wordt gekroond

met een lauwerkrans en daaronder staat het jaartal 1840. MENZEL wilde daarmee in 1840 uitdrukken, dat hij den tijd gekomen achtte voor een lauwerkrans. Maar, zegt BELTZ in 1899, in waarheid is MACHIAVELLI ook thans nog ver van zijn lauwerkrans verwijderd. Hij zelf wil hem dien vlechten, omdat naar zijn meening altijd een verwrongen beeld van MACHIAVELLI is gegeven.

Sedert is de tijd opnieuw voortgeschreden en van alle kanten worden thans de lauwertakken aangedragen, om de krans steeds dikker en kostbaarder te maken. Nu in Italië onder het fascistisch regime de Staat het een en het al is geworden, heeft men zich daar in de eerste plaats weer den veelgesmaden landsman herinnerd. ALFREDO ROCCO, de bekende minister van Justitie en Eeredienst in het Kabinet van MUSSOLINI, wees hem aan als den geestelijken vader van de beweging: „Het Fascisme ontleent aan hem niet alleen zijn leerstellingen, maar ook zijn wilskracht en zijn activiteit" [31]). Voor het Christelijk denken over het wezen van den Staat en de grenzen van het Staatsgezag gaan hier de wegen uiteen.

---

[1]) Vgl. E. EMERTON, *Humanism and Tyranny*, (1925), p. 3.

[2]) De literatuur over MACHIAVELLI, die als de stichter der moderne staatswetenschap kan worden beschouwd, is enorm uitgebreid. Van de oudere werken over hem gaf R. VON MOHL in *Gesch. und Literatur der Staatswissenschaften*, III (1858), S. 521—591, een samenvatting. Van de nieuwere literatuur, die door mij voor dit opstel werd gebruikt, noem ik hier PASQUALE VILLARI, *The life and times of Nicolo Machiavelli*, de Engelsche vertaling van een Italiaansch werk, dat in 1878 voor de eerste maal werd uitgegeven en sedert herhaaldelijk is herdrukt. Het is de uitgebreidste biographie, waarin ook weer een uitvoerig overzicht over de bestaande literatuur is te vinden. R. BELTZ, *Machiavelli* (1899). R. R. FESTER, *Machiavelli* (1900). F. MEINECKE, *Die Idee der Staatsraison*, 2e Aufl. (1925) en de dissertatie van diens leerling E. W. MAYER, *Machiavellis Geschichtsauffassung und sein Begriff virtu* (1912). Vgl. over MACHIAVELLI als geschiedschrijver ook ED. FUETER, *Histoire de l'Historiographie Moderne* (1914), p. 73—88. Zijn werken zijn herhaaldelijk herdrukt en vertaald. Ik gebruikte de Fransche vertaling in 2 deelen van J. A. C. BUCHON (Parijs, 1837).

[3]) Vgl. E. HERBST, *Der Zug Karls VIII im Urteil der Italienischen Zeitgenossen* (1911), S. 6 f.f.

[4]) BUCHON, a. w., II, p. 599, 600.

[5]) VILLARI, a. w., I, p. 213.

[6]) Het woord beteekent eigenlijk vaandeldrager.

[7]) RANKE, *Die Römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten (Meisterwerke VI)*, S. 53.

[8]) MACHIAVELLI zelf vergelijkt CESARE BORGIA in zijn *Decenale* (1504) bij een draak. Zie BUCHON, a. w., I, p. 88.

[9]) *Il Principe*, VII (BUCHON, a. w., I, p. 612—615).

[10]) Vgl. FESTER, a. w., S. 63.

[11]) BUCHON, t. a. p.

[12]) Zie *Discorsi,* III, 3 (BUCHON, aa w., I, p. 548).

[13]) Vgl. E. FUETER, *Gesch. des Europ. Staatensystems von 1492 bis 1559,* S. 275.

[14]) VILLARI, a. w., II, p. 153.

[15]) Vgl. mijn *Het tijdperk van de Reformatie en de Godsdienstoorlogen* (VAN GELDER-JAPIKSE, *Algemeene Gesch.* VI), 1e Afd., Hfdst. 3.

[16]) Vgl. FESTER, a. w., S. 125.

[17]) Vgl. vooral zijn brief van 10 Dec. 1513 aan FRANCESCO VETTORI (BUCHON, a. w., II, p. 637—639).

[18]) Vgl. *Discorsi,* I, 12: „Ik houd staande, dat het slechte voorbeeld van dit Hof (n.l. dat van Rome) in Italië alle gevoel van vroomheid en van religie heeft vernietigd" (BUCHON, a. w., I, p. 446).

[19]) B.v. in zijn brief van 15 Febr. 1516 aan GIOVANNI VERNACCIA (BUCHON, a. w., II, p. 663).

[20]) Vgl. MEINECKE, a. w., S. 41.

[21]) Vgl. BELTZ, a. w., S. 19.

[22]) Het is een der vele verdiensten van FRIEDRICH MEINECKE en zijn school, dat zij ons deze begrippen bij MACHIAVELLI duidelijk hebben leeren onderscheiden. Vgl. E. W. MAYER, *Machiavellis Geschichtsauffassung und sein Begriff virtù.*

[23]) Vgl. b.v. *Discorsi,* II, I, 2, waar MACHIAVELLI de Christelijke religie verwijt, dat zij het hoogste geluk zoekt in de nederigheid en de afkeer en minachting voor de wereldsche zaken. Hij prijst daartegenover den godsdienst van de heidensche Romeinen, die het hoogste goed zocht in de grootheid van ziel, de kracht van het lichaam en in alle hoedanigheden, die de menschen ontzag inboezemen (BUCHON, a. w., I, p. 498).

[24]) *Discorsi, II, 29* (BUCHON, a. w., I, p. 538).

[25]) *Discorsi,* III, 41. Aangehaald bij MAYER, A. a. O., S. 12.

[26]) *Il Principe,* XVIII. In de bedoelde passage wordt alleen gesproken van „een regeerend Vorst" (BUCHON, a. w. I, p. 630), maar volgens VILLARI, a. w., II, p. 175 wordt hiermede zeker FERDINAND DE KATHOLIEKE bedoelt.

[27]) INNOCENT GENTILLET, *Discours sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un royaume... contre N. Machiavel le Florentin* (1576). Vgl. VILLARI, a. w. II, p. 195. Of CATHARINA DE MEDICIS directen invloed van hem heeft ondergaan, is onzeker (Vgl. MEINECKE, a. w., S. 64, 65).

[28]) In een jeugdwerk *„Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber".*

[29]) R. FESTER, a. w., S. 177.

[30]) Vgl. R. BELTZ, a. w., S. 3.

[31]) ALFR. ROCCO, *De Staatstheorie van het Fascisme,* blz. 31. Ik kan hier op deze verwantschap, die natuurlijk niet in een enkele zin kan worden afgedaan, niet verder ingaan. Men vergelijke ook: Prof. ANEMA, *Grondslag en karakter van de Italiaansch-Fascistische Staatsleer,* blz. 32 en 33. Het daar gebruikte woord „ratio status" komt niet in MACHIAVELLI's geschriften voor, al kan hij als de vader van de gedachte worden beschouwd (Vgl. FR. MEINECKE, a. w., S. 36, 37).

DE WEGENWET

DOOR

MR. J. PLANTENGA.

Reeds meerdere jaren werd in en buiten de volksvertegenwoordiging aangedrongen op eene codificatie van het wegenrecht. In 1928 is eindelijk de regeering er toe gekomen deze materie bij de Staten-Generaal aanhangig te maken. „Vaststelling van voorschriften omtrent openbare wegen" was het doel van het wetsontwerp, dat bij Koninklijke boodschap van 13 Juni 1928 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd aangeboden en, na de behandeling in beide Kamers, met enkele wijzigingen, als wet van 31 Juli 1930 (Wegenwet) in het Staatsblad nr. 342 van dat jaar is afgekondigd.

Het tijdstip harer in werking treding werd bij Koninklijk besluit van 13 Juni 1932 (Stbl. nr. 293) eerst bepaald op 1 October 1932. Op de omstandigheid, dat de regeering tusschen het tijdstip van de totstandkoming van de wet en dat van haar inwerkingtreding meer dan twee jaar heeft laten verloopen, komen wij nader hieronder terug.

Het aangeboden ontwerp en de daarbij gevoegde memorie van toelichting zijn grootendeels ontleend aan de in 1917 door de Staatscommissie voor de waterstaatswetgeving aan de regeering aangeboden voorstellen, zooals deze na wijziging door genoemde commissie in 1923 luidden.

Zooals in de memorie van toelichting in herinnering wordt gebracht liet de wet zich tot dusver weinig met het wegenrecht in. Afgezien van enkele speciale punten, welke reeds eene wettelijke regeling vonden — wij noemen o. a. de algemeene regeling van het verkeer op de wegen en de rijwielpaden in verband met het gebruik van motorrijtuigen en rijwielen (motor- en rijwielwet), de politievoorschriften betreffende het gebruik van de rijkswegen (Rijkswegenreglement), de voorschriften betreffende de toegangswegen tot de spoorwegstations (artikel 70 der Spoorwegwet), de wegenbelastingwet, ten doel hebbende de be-

schikking te verschaffen over gelden, noodig ter verzekering van den aanleg, de verbetering en het onderhoud van openbare verkeerswegen te land — berustte het wegenrecht in Nederland vóór de inwerkingtreding der Wegenwet grootendeels op provinciaal reglement en gemeentelijke verordening. In die reglementen en verordeningen lag de kern van het tot dusver geldend wegenrecht. Strekking van de wet is niet om in beginsel met het bestaande te breken. Waar het huidig stelsel van decentralisatie een bevredigende regeling bracht, bestond er, aldus de memorie van toelichting, geen grond om daarvoor in de plaats te stellen één alles omvattende regeling bij de wet. Op menig punt trouwens zou zulk een regeling zelfs moeilijk denkbaar zijn en in ieder geval achterstaan bij het geldende recht, dat met gewestelijke en plaatselijke toestanden rekening houdt. Dit neemt niet weg, dat ten aanzien van onderscheiden andere punten in het wegenrecht, zooals dit was geregeld, leemte of onzekerheid bestond.

Zoo werden gemist de noodige wettelijke regels, betreffende het ontstaan en te niet gaan van openbare wegen. Onzeker waren de gevolgen, welke de openbaarheid medebrengt voor den eigendom van den weg. In de gevallen waarin de omstandigheid, dat de onderhoudsplicht van een openbaren weg bij een particulier berustte, aan verbeteringen in den weg bleek te staan, was de overheid aangewezen op het treffen van een schikking met den onderhoudsplichtige, ten ware zij er van wilde afzien hem aan de nakoming van zijn onderhoudsplicht te houden. Tot afkoop dwingen kon zij den onderhoudsplichtige niet. De kracht van de leggers van openbare wegen miste den onontbeerlijken wettelijken grondslag. De materie der tolheffing behoefde noodzakelijk wijziging om te komen tot geleidelijke afschaffing van tollen. In de praktijk bleek de wenschelijkheid van een weinig omslachtige regeling, teneinde te geraken tot onteigening van openbare wegen zelve en van den grond benoodigd voor den aanleg en de verbetering van die wegen.

Met inachtneming van het beginsel, dat niet een codificatie van het wegenrecht in zijn geheel, maar eene regeling van de punten, waarop wettelijke voorziening onontbeerlijk of gewenscht was gebleken, is de „Wegenwet" ontworpen. De naam doet dus meer verwachten, dan zij bestemd is te geven.

De punten, welke bij de wet geheel of ten deele zijn geregeld, zijn de volgende:

de openbaarheid van den weg;
de burgerlijke rechten ten aanzien van wegen;
het onderhoud der wegen;
de leggers der wegen;
de onteigening van — en ten behoeve van den aanleg en de verbetering van wegen, en tenslotte
de tolheffing.

In de „Algemeene bepalingen" die aan vorengenoemde punten in de wet voorafgaan, wordt aangegeven, dat van de wegen alleen de openbare het voorwerp zijn der wettelijke regeling. Eene omschrijving van hetgeen gerekend moet worden tot den weg te behooren, dus van de onderdeelen van den weg, wordt in de wet niet gegeven. Gelijk ook uit de geschiedenis van de totstandkoming van de wet blijkt, heeft de wetgever zich op het standpunt geplaatst, dat hetgeen tot den weg behoort niet afzonderlijk in een definitie van het woord „weg" moet worden vermeld, omdat niet alleen door verschillende bepalingen van de wet, maar voornamelijk door de praktijk zelf wordt aangegeven, wat tot den weg gerekend moet worden te behooren.

Zullen nu de lagere besturen bij de vaststelling van voorschriften ten aanzien van openbare wegen zich voortaan naar de in de Wegenwet voorkomende omschrijving hebben te richten of zijn ze vrij te dien aanzien aanvullende of zelfs andere normen te stellen? Deze laatste vraag moet ongetwijfeld bevestigend worden beantwoord. Ook van de zijde der regeering werd die vrijheid van de lagere organen uitdrukkelijk erkend. Echter zal die lagere wetgever goed doen bij het vaststellen van die voorschriften, waarin de term „openbare weg" wordt gebezigd, nauwkeurig te overwegen, wat hij onder dezen term verstaan wenscht te zien. Alleen wanneer hij zich geheel wenscht aan te sluiten bij de in de Wegenwet neergelegde regeling, zal hij eene nadere omschrijving achterwege kunnen laten.

De Openbaarheid.

Alleen voor openbare wegen geldt, zooals hierboven reeds is vermeld, de voorgestelde regeling. Daaronder — aldus de memorie van toelichting — begrijpt zij niet die wegen, welke slechts daarom voor een ieder toegankelijk zijn, omdat de rechthebbende — in den regel de eigenaar — het publiek niet weert. Het kan nuttig of noodig zijn mede ten aanzien van zulke wegen voorschriften te geven in het be-

lang van de veiligheid van het verkeer. De strekking van de wet brengt echter beperking mede tot die wegen, die weer duurzaam de belangen van het openbaar verkeer dienen, zoodat het publiek daarover verkeert niet slechts bij gedoogen van den eigenaar, doch als daartoe gerechtigd.

Dat dit laatste zoo is, nam het wetsontwerp aan in twee gevallen en wel vooreerst wanneer een weg gedurende geruimen tijd voor een ieder toegankelijk is geweest zonder dat de rechthebbende op voor het publiek kenbare wijze zich de bevoegdheid heeft voorbehouden om aan dien toestand een einde te maken (art. 4, 1, I.). Heeft de rechthebbende gedurende dertig achtereenvolgende jaren zonder voorbehoud (b.v. het stellen van opschriften als: eigen weg, particulieren weg, private weg en soortgelijke of andere kenteekenen) openbaar verkeer op den weg toegelaten, dan kan zonder bezwaar hem de verplichting worden opgelegd om ook voortaan dat verkeer te dulden. En heeft hij bovendien nog geduld, dat de overheid ten behoeve van het verkeer den weg onderhield, dan mag zonder eenige vrees voor overrompeling van den rechthebbende de termijn worden ingekort tot tien jaren (art. 4, 1, II).

In de tweede plaats nam het ontwerp openbaarheid aan, wanneer de rechthebbende zijn weg voor het openbaar verkeer heeft bestemd. (art. 4, 1, III).

De eerstgenoemde twee gevallen lijden uitzondering, wanneer, loopende den termijn van dertig of van tien jaren, gedurende een tijdvak van tenminste een jaar duidelijk ter plaatse is kenbaar gemaakt, dat de weg slechts ter bede voor een ieder toegankelijk is.

Het mag als bekend worden verondersteld, dat de vraag of een bepaalde weg al dan niet openbaar is, voorheen dikwijls zeer moeilijk te beantwoorden was. Wel heeft de praktijk zich geholpen door uit diverse omstandigheden als de aanwezigheid van hekken e. d., het uitoefenen van schouw door de overheid, het langdurig gebruik van het publiek enz. af te leiden, dat eenmaal een rechthebbende zijn weg voor het openbaar verkeer heeft bestemd, het rechtsgevoel werd er echter niet door bevredigd. Omtrent het rechtskarakter van vele wegen bleef onzekerheid bestaan. Hieraan wilde het ontwerp door bovenstaande regeling een einde maken en omtrent den rechtstoestand van den weg en de daarmede in verband staande verhoudingen meer zekerheid scheppen.

De bepaling in artikel 4, 1, I van het ontwerp, welke een weg openbaar verklaart, wanneer hij gedurende dertig achtereenvolgende jaren voor een ieder toegankelijk is geweest, tenzij loopende dien termijn gedurende een tijdvak van tenminste een jaar duidelijk ter plaatse is kenbaar gemaakt, dat de weg slechts ter bede voor een ieder toegankelijk is, ontmoette in beide kamers der Staten-Generaal bestrijding.

Bij de schriftelijke behandeling in de Tweede Kamer kwam tot uiting, dat men in het voorschrift eene onbillijkheid zag tegenover vele eigenaren, die hun wegen voorheen uit welwillendheid voor het publiek hadden opengesteld en zich nu plotseling zagen geplaatst voor een wetsbepaling, welke die wegen ui tdien hoofde tot openbare verklaarde, zonder dat daartegen hunnerzijds maatregelen konden worden genomen. Men wees op de bestaande jurisprudentie, volgens welke een weg slechts openbaar kan worden door of met den wil der overheid, kenbaar hetzij uit wettelijk voorschrift, hetzij uit de gedraging van het openbaar gezag. Een particulier kon daarom zijn weg of voetpad voor een ieder toegankelijk stellen, zonder gevaar te loopen, dat daardoor die weg of dat voetpad openbaar zou worden, mits hij er slechts voor zorgde, dat de overheid zich niet op eenigerlei wijze de zorg daarvoor aantrok. Daarom werd aangedrongen op een overgangsbepaling, waardoor de particuliere rechthebbenden nog in de gelegenheid zouden worden gesteld het openbaar worden van bedoelde wegen te voorkomen. De Minister van Waterstaat was hiertoe niet bereid. Naar zijn meening zou het opnemen van een dergelijke bepaling in de wet niet zijn in het belang van de rechtszekerheid. Wel heeft de Minister zijn bedoeling verduidelijkt, door de redactie van het artikel aldus te wijzigen, dat de daarin genoemde termijnen van dertig en tien jaren onmiddellijk aan het tijdstip van inwerkingtreding der wet vooraf gegaan zouden moeten zijn. De Tweede Kamer heeft zich bij dit standpunt neergelegd. De Eerste Kamer bleek echter moeilijker te overtuigen. Aan het bezwaar, dat nagenoeg alle wegen, die gedurende de dertig of tien jaren vóór het inwerkingtreden der wet voor het publiek opengesteld waren geweest, automatisch openbaar zouden worden, kon naar het oordeel der Kamer alleen worden ontkomen, indien overeenkomstig het derde en vierde lid van artikel 4 vóór dat inwerkingtreden gedurende tenminste een jaar duidelijk ter plaatse was kenbaar gemaakt, dat de weg slechts ter bede voor een ieder toegankelijk

was, en wel door een bordje met eigen weg, particuliere weg of eenig ander kenteeken.

Daarom werd aangedrongen op eene toezegging van de regeering, dat de wet eerst zoo geruimen tijd na de afkondiging in werking zou treden, dat de belanghebbenden de gelegenheid zouden hebben nog gedurende tenminste een jaar vóór de inwerkingtreding der wet gebruik te maken van het middel, om ter plaatse kenbaar te maken, dat de weg slechts ter bede voor een ieder toegankelijk is. Aan deze toezegging is door den Minister ruimschoots voldaan. De wet kwam tot stand in 1930, maar is eerst in werking getreden op 1 October 1932.

Als derde reden, die openbaarheid van den weg medebrengt, wordt in de wet genoemd: de door den rechthebbende aan den weg gegeven bestemming van openbaren weg.

Behalve het Rijk, de provincie of het waterschap, kunnen andere rechthebbende die bestemming van openbaren weg niet meer geven zonder medewerking van den raad der gemeente, waarin de weg ligt. Weigert de raad de gevraagde medewerking of laat hij den termijn, waarbinnen moet beslist worden, verloopen, dan kan de rechthebbende bij Gedeputeerde Staten in beroep komen, terwijl van de beslissing van dat college weer beroep op de Kroon openstaat.

Deze eisch tot medewerking van de overheid — eene voorwaarde waaromtrent vóór de inwerkingtreding der wet de jurisprudentie niet altijd eenzelfde standpunt innam — is gegrond op de overweging, dat, waar de overheid heeft te zorgen voor de instandhouding en bruikbaarheid van de openbare wegen, de particulier haar geen wegen moet kunnen opdringen, die zij wellicht onnoodig acht.

Er kunnen zich gevallen voordoen, waarin van een openbaren weg slechts een beperkt gebruik mag worden gemaakt. Mogelijk is, dat de overheid in het belang van de veiligheid van het verkeer slechts toelaat, dat van den weg een bepaald gebruik wordt gemaakt. De mogelijkheid bestaat ook, dat de weg wel gedurende vele jaren voor ieder toegankelijk is geweest, maar slechts voor een bepaald gebruik of dat de rechthebbende hem slechts voor dat gebruik ten algemeenen nutte heeft bestemd (b.v. molen- of kerkwegen). Voor laatstgenoemde beperkingen, die in tegenstelling van de eerste, welke van wettelijke voorschriften omtrent het verkeer op wegen het gevolg zijn en mitsdien buiten het kader der Wegenwet vallen, wordt nu als regel gesteld, dat aan de gesteldheid van den weg en aan het gebruik, dat daarvan

pleegt gemaakt te worden beteekenis mag worden toegekend bij de beantwoording van de vraag, of eene zoodanige beperking in het gebruik van den weg aanwezig is.

De Wegenwet regelt ook wanneer een weg ophoudt openbaar te zijn. Zij noemt twee gevallen:

a. Wanneer de weg gedurende dertig achtereenvolgende jaren niet voor een ieder toegankelijk is geweest;

b. wanneer de weg door het bevoegd gezag aan het openbaar verkeer is onttrokken.

Verschillende bepalingen gelden voor onttrekking aan het openbaar verkeer van wegen, welke door het Rijk, door de provincie of een waterschap worden onderhouden of waarop een waterschap krachtens zijn inrichting of reglement het toezicht heeft, en van andere wegen.

Wordt een weg door het rijk onderhouden, dan geschiedt de onttrekking aan het openbaar verkeer door de Kroon, de belanghebbenden gehoord.

Geldt de onttrekking een provinciale of waterschapsweg, dan wordt daartoe besloten door de Provinciale Staten onder Koninklijke goedkeuring.

Andere wegen kunnen aan het openbaar verkeer worden onttrokken bij besluit van den raad der gemeente, waarin de weg is gelegen, onder Koninklijke goedkeuring, Gedeputeerde Staten gehoord.

In de beide laatste gevallen moeten voor de behandeling van het voorstel tot onttrekking ook belanghebbenden weer in de gelegenheid zijn gesteld van het voorstel kennis te nemen en hun bezwaren daartegen in te dienen.

Voorts regelt de wet ook onttrekking op verzoek van een belanghebbende.

Burgerlijke rechten ten aanzien van wegen.

Vaak bestond onzekerheid ten aanzien van de vraag, wie eigenaar is van een openbaren weg. De Wegenwet wil hieraan een einde maken, door te bepalen, dat, zoolang niet het tegendeel blijkt, het eigendomsrecht vermoed wordt toe te behooren aan de provincie, de gemeente of het waterschap, door welke of door hetwelk de weg wordt onderhouden. Aldus wordt het vermoeden, hetwelk artikel 577 B. W. reeds voor de rijkswegen kent, uitgebreid tot de provincie, de gemeente en het waterschap, voorzoover de wegen betreft, welke deze onderhouden.

In de enkele gevallen, dat een ander eigenaar is van een door een overheidslichaam onderhouden weg, zal deze het bestaan van zijn recht moeten bewijzen. Ten overvloede bepaalt de wet voorts nog, dat het vermoeden niet werkt tegen dengene, van wien uitsluitend het onderhoud en niet den eigendom is overgenomen.

De openbaarheid van den weg brengt mee, dat de rechthebbende op en de onderhoudsplichtige van den weg te dulden hebben, dat het publiek den weg overeenkomstig zijn bestemming gebruikt.

Uitdrukkelijk wordt zulks in de wet bepaald, terwijl daarbij tevens worden geregeld de verplichtingen van rechthebbende en onderhoudsplichtige ten aanzien van bermen en bermsloot.

Voor rechthebbende en onderhoudsplichtige bestaat slechts dan recht op schadevergoeding indien en voorzoover dit voortvloeit uit de bepalingen, welke de wet dienaangaande bevat.

Het onderhoud.

Op elk publiekrechtelijk lichaam, aldus de Memorie van toelichting, rust de plicht om zijn wegen te onderhouden. Voor de gemeente is die plicht vastgelegd in de gemeentewet, in provinciale wegenreglementen of verordeningen. Voor het waterschap berust zij op provinciale wegenreglementen of verordeningen of op de inrichting of het reglement van de instelling. Een eigenlijke wettelijke plicht tot onderhoud van wegen voor het rijk en voor de provincie was in het geldend recht niet aan te wijzen.

De Wegenwet heeft hierin verandering gebracht door de verplichting tot onderhoud van wegen voor alle publiekrechtelijke lichamen, dus ook voor rijk en provincie, vast te leggen.

Bij het ontwerpen van de desbetreffende bepalingen is het begrijpelijk, dat mede ter sprake is gekomen de vraag of er geen aanleiding bestond tevens aan het onderhoud van openbare wegen door particulieren een einde te maken. De memorie van toelichting merkt daaromtrent op: „De meest gewenschte toestand ware ongetwijfeld, dat het steeds de overheid zou zijn, die den openbaren weg onderhoudt. Het kan zijn, dat de particuliere onderhoudsplichtige er groot belang bij heeft, dat de weg verkeert in goeden staat. Dan zal het onderhoud wel voldoende zijn. Maar in de meeste gevallen, zal de prikkel van het eigenbelang niet bestaan of niet sterk genoeg zijn en dan laat veelal het onderhoud te wenschen over, vooral als de ver-

plichting, gelijk bij wegen, die door aangelanden worden onderhouden, nog sterk verbrokkeld is."

Toch heeft de wetgever het niet aangedurfd om geheel met den particulieren onderhoudsplicht te breken, omdat de geldelijke gevolgen van een zoo radicalen maatregel moeilijk waren te overzien.

De wet zelve heft dus bestaande verplichtingen van particulieren tot onderhoud van openbare werken en daarin gelegen kunstwerken niet op en belet evenmin, dat zoodanige verplichtingen in het vervolg ontstaan. Echter geeft zij ruime bevoegdheid aan het openbaar gezag om tot opheffing over te gaan, wanneer het daartoe termen vindt.

Gelijk gezegd regelt de wet den onderhoudsplicht der openbare wegen en legt zij aan de rechthebbenden zekere beperkingen van hunne rechten op, waaronder dan ook is te begrijpen een zeer verkorte methode van onteigening, waarop wij nader terugkomen.

In de eerste plaats is het rijk, de provincie, de gemeente of het waterschap verplicht de wegen te onderhouden die door dat lichaam tot openbaren weg zijn bestemd of die reeds gedurende tien achtereenvolgende jaren door dat lichaam zijn onderhouden. Dit laatste geldt ook voor duikers in wegen.

Op het onderhoud van de overige, door particulieren onderhouden openbare wegen hebben de gemeente waarin zij liggen of, wanneer krachtens zijn reglement of inrichting een waterschap met dat toezicht is belast, dat waterschap toe te zien.

Tot het onderhoud van een rijks-, provincialen, gemeente- of waterschapsweg behoort mede het onderhoud van een berm of bermsloot, tot dien weg behoorende, echter slechts voorzoover het onderhoud van berm of bermsloot dient ten behoeve van de instandhouding en de bruikbaarheid van den weg en voorzoover het onderhoud niet, uit welken hoofde ook, tot de verplichting van anderen behoort.

Artikel 19 der Wegenwet regelt voorts de overbrenging van de onderhoudsplicht. Zoo kan de provincie een bij haar in onderhoud zijnden weg in onderhoud overbrengen bij de gemeente, waarin hij ligt, terwijl de gemeente een in haar gebied liggende particuliere weg bij zich in onderhoud kan nemen. Hetzelfde kan het waterschap doen met een particuliere weg, waarop het krachtens reglement of inrichting heeft toe te zien. Echter moet dan deze bevoegdheid tot overbrenging uitdrukkelijk bij het reglement der instelling zijn toegekend, terwijl voorts op het besluit tot overbrenging de goedkeuring van Gedepu-

teerde Staten is vereischt. Al deze overdrachten gaan zoo noodig gepaard met betaling van een afkoopsom door dengene, die van den onderhoudslast wordt bevrijd, op de wijze, in de wet in de daarop volgende artikelen aangegeven. Naar aanleiding van artikel 19 nog een enkele opmerking. Bij de behandeling in de Kamer werd bezwaar gemaakt tegen de bepaling van dit artikel, omdat daardoor de rechtspositie van de gemeente in het gedrang zou worden gebracht. Immers de beslissing over de overdracht van het onderhoud van een weg aan een gemeente wordt krachtens dit artikel genomen door hetzelfde gezag als hetwelk van onderhoud wordt bevrijd. In zijn memorie van antwoord, wees de Minister naar aanleiding van deze opmerking er op, dat de voorgestelde regeling zich volkomen aansloot bij hetgeen in artikel 2 van de Waterstaatswet 1900 was bepaald omtrent het overbrengen van het onderhoud bij de provincie. Voorts wees de Minister er op, dat ingevolge artikel 21 der Wegenwet het voorstel tot het nemen van het besluit, alsmede het besluit zelf, zal moeten worden medegedeeld aan de gemeente, ten laste van welke het onderhoud wordt gebracht. De gemeentebesturen hebben dus in ieder geval gelegenheid zoowel bij de provinciale staten als bij de betrokken ministers of de Kroon hun bezwaren kenbaar te maken.

Maar ook, afgezien daarvan, behoefde naar de meening van den Minister uit artikel 19 geen bezwaar voor de gemeenten te worden gevreesd, omdat over het algemeen dit artikel wel niet zal worden toegepast zonder medewerking van de gemeenten. Het artikel is te dezen opzichte ongewijzigd gebleven.

In dit verband zij voorts nog gewezen op het tweede lid van artikel 19, volgens welke bepaling de provincie zich bij de uitoefening van de haar bij het eerste lid toegekende bevoegdheid — overbrenging in onderhoud bij eene gemeente — moet verbinden tot betaling van eene afkoopbare jaarlijksche uitkeering. Dit voorschrift is alleszins logisch in gevallen, dat aan de gemeente tegen haar wil en dus zonder haar medewerking het onderhoud van een provincialen weg wordt overgedragen. Immers in die gevallen is de gemeente slechts op deze wijze gewaarborgd, dat zij financieel geen nadeel zal ondervinden.

Blijkens uit de praktijk gebleken gevallen, stelt de Minister zich op het standpunt, dat de artikel 19 e.v. mede gelden voor overdrachtsregelingen, welke door partijen in onderling overleg worden getroffen.

Stel dat nu de in onderlinge overleg getroffen regeling van zoo-

danigen aard is, dat voor het betalen van een jaarlijksche bijdrage geen aanleiding bestaat, dan zou bij eene toepassing van artikel 19, zooals de Minister dat wil, de eene partij bezwaarlijk aan de totstandkoming van de beoogde transactie kunnen medewerken en zou dus de overdracht achterwege moeten blijven.

Door meer dan een provinciaal bestuur is met een beroep op de bewoordingen en de geschiedenis van artikel 2 der Waterstaatswet 1900 welk artikel regelt de overneming van waterstaatswerken door de provincie, en waarbij artikel 19, lid 1, der Wegenwet, volgens de memorie van antwoord, zich geheel aansluit, er op gewezen dat dit voorschrift uitsluitend geldt in gevallen van overneming *tegen den wil van den beheerder.*

Ook wij zijn van oordeel, dat de artikelen 19 e.v. van de Wegenwet niet voor dergelijke gevallen in 't leven zijn geroepen. Dit blijkt o. i. wel heel duidelijk uit de memorie van toelichting, waarin deze artikelen worden besproken. In de toelichting op artikel 20, waarbij die op artikel 19 geheel aansluit, wordt nl. opgemerkt, dat het ontwerp eene regeling voorstelt, „die het mogelijk maakt, dat ook eene gemeente het onderhoud van de binnen haar gebied gelegen wegen te haren laste kan brengen . . . enz." De toelichting spreekt hier van mogelijk maken en doelt er dus op — dat zulks voorheen *niet* als mogelijk werd beschouwd.

Nu is toch niet voor tegenspraak vatbaar dat vrijwillige overdracht van beheer en onderhoud aan eene gemeente steeds mogelijk is geweest, zoodat de toelichting slechts kan slaan op overdracht of overneming *zonder* medewerking van de andere partij.

Alleen als artikel 19 slaat op het geval, dat de provincie eene gemeente ongevraagd en tegen haar wil belast met het onderhoud van een weg, zijn verklaarbaar de waarborgen, nader omschreven in dit artikel en de artikelen 21 en 22, welke de gemeente verkrijgt tegen een provincie, die een kostbaar onderhoud van een weg op eene gemeente wil afschuiven. Bovendien welken zin zouden de formaliteiten, omschreven in artikel 21 der Wegenwet, hebben ten aanzien van transacties, welke na voorafgaand overleg met en onder volledige overeenstemming met de andere partij plaats vinden?

De Minister beroept zich ter verdediging van zijn standpunt o. m. op het derde lid van artikel 26 der Wegenwet, volgens hetwelk overdracht, afkoop of kwijtschelding van de verplichting om tot het onderhoud van

een weg bij te dragen als in het eerste lid bedoeld, d. w. z. bij schriftelijke overeenkomst, door of aan het rijk, eene provincie, eene gemeente of een waterschap *niet* kan geschieden.

De ratio van die bepaling is volgens den Minister duidelijk; immers in overdracht van onderhoud in die gevallen is voorzien bij de artikelen 1 en 2 der Waterstaatswet 1900 en de artikelen 19 en 20 der Wegenwet.

Wij zien de strekking van het derde lid van artikel 26 anders, en wel zoo, dat overneming of overdracht bij overeenkomst door of aan het rijk, eene provincie, eene gemeente of een waterschap zal moeten geschieden met inachtneming van de in andere wetsbepalingen (b.v. van de Gemeentewet, Provinciale wet of Waterstaatswet 1900) vastgelegde voorschriften en niet op grond van artikel 26 der Wegenwet zal kunnen plaats vinden, in verband waarmede ook de goedkeuring van de overeenkomst door gemeenteraad of waterschapsbestuur achterwege zal moeten blijven.

Tenslotte regelt de wet nog de wijze waarop (door verjaring) de verplichting om een weg of daarin gelegen duiker te onderhouden kan teniet gaan, alsmede de wijze, waarop particulieren het onderhoud van een weg onder goedkeuring van het toezichthoudend orgaan aan andere particulieren kunnen overdragen.

(Slot volgt).

HET STANDPUNT VAN HET GEREFORMEERD SCHOOLVERBAND INZAKE HET SCHOOL-ARTSENVRAAGSTUK.

DOOR

J. VAN DER WAALS.

Ter overweging aangeboden, inzonderheid aan de A. R. en C. H. Leden van de Kamers der Staten-Generaal, van de Provinciale Staten en van de Gemeenteraden.

Het vraagstuk van de zorg voor den lichamelijken welstand van het kind in de school, dat zich in de latere jaren heeft toegespitst in het schoolartsenvraagstuk, is niet nieuw. Dr. C. J. HONIG geeft in „De taak der Overheid ten opzichte van de hygiëne in de school", (no. 26 van „Voor Onderwijs en Opvoeding", uitgaven van het G. S. V., Drukkerij De Standaard 1928), een historisch overzicht, dat voor ons land aanvangt met de instructie van den Agent van Opvoeding in de Staatsregeling van 1798, waarbij hem wordt opgedragen „om na te sporen alles, wat zou kunnen strekken tot verbetering der verstandelijke, zedelijke en *lichamelijke* opvoeding". Duitschland was ons toen al eenige jaren voor.

Van den aanvang af, en hoe langer hoe meer, heeft men de oplossing gezocht in overheidszorg. Toch, eerst in 1880 kwam een Koninklijk Besluit den bouw en de inrichting der schoollokalen regelen. Van het schoolgebouw kwam men tot het schoolkind. In 1902 droeg de Bond van Gymnastiek-onderwijzersvereenigingen aan zijn Hoofdbestuur op stappen te doen tot het aanstellen van *schoolartsen van rijkswege.* En de schoolartsen zijn gekomen. Niet van rijkswege, al had de Regeering in 1918 een rijksregeling toegezegd; verschillende gemeenten waren toen al tot de instelling van geneeskundig toezicht op de scholen overgegaan. Even later, in 1924, was er volgens een rapport van de Commissie uit de Nederlandsche Schoolartsen al in 212 gemeenten zulk een toezicht, hetzij van den gemeente-arts, hetzij van een specialen schoolarts. Het instituut maakte opgang en eischte al meer geld. Om daarin te voorzien èn om een meer algemeene werking van het instituut te verkrijgen, werden de Provinciale Staten er in betrokken. In 1918 en '19 waren bij verschillende Staten voorstellen te dien opzichte aanhangig, die echter

geschorst werden in afwachting van de toegezegde, boven gememoreerde rijksregeling, die evenwel om reden van bezuiniging niet gekomen is. Als na dien tijd in verschillende provincies de zaak weer wordt aangebonden, aarzelen de Staten, gezien de weinige belangstelling in de gemeenten. Of, als b.v. Utrecht en Groningen tot een regeling besluiten, wordt daar een zoodanige getroffen, dat de provincie subsidie vermindert naarmate de gemeenten meer zelf den dienst ter hand nemen.

't Gold hier niet zoozeer de kwestie van den schoolartsendienst zelf, als wel de vraag, of hierin de provincie dan wel de gemeente dient voorop te gaan.

Ook van Christelijke zijde is het vraagstuk bezien. In 1913 handelde Dr. J. HAMBURGER op het Nat. Chr. Schoolcongres over de vraag: „Is sanitair toezicht op de Christelijke School voor lager, middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs gewenscht?" Hij wees aan 1e dat sanitair toezicht op de Christelijke Scholen reeds wordt uitgeoefend, doch dat het zich slechts uitstrekt tot de inrichting der lokaliteiten en tot de leermiddelen; 2e dat evenwel in de laatste jaren de noodzakelijkheid betoogd wordt om dit aan te vullen met een geneeskundig toezicht op leerlingen en onderwijzers zelven; 3e dat de ervaring echter leert, dat toezicht alleen niet voldoende is, om den gezondheidstoestand der kinderen te verbeteren, waarom tevens aangedrongen wordt op een voorziening in de geneeskundige behandeling van de kinderen door bemiddeling van de school; 4e dat men door die behandeling hoopt ook de volkskracht te versterken; de school toch — zoo redeneert men — is de beste gelegenheid om alle kinderen van het volk te bereiken en daardoor het aangewezen instituut ter bereiking van dit doel. In zijn critische beschouwing van deze opvatting gaf hij als zijn meening te kennen: „1e Het sanitair toezicht op de scholen mag niet meer omvatten dan hetgeen strikt noodig is tot het voorkomen van ziekten, die bepaaldelijk ten gevolge van het schoolleven ontstaan. Dit geldt voor alle scholen, zoowel openbare als christelijke scholen. Verder te gaan leidt tot ontvoogding van de ouders en tot ontwrichting van de door God bestelde verhoudingen. 2e De schadelijke invloed, die van de school op den gezondheidstoestand der kinderen uitgaat, is lang zoo groot niet, als vaak wordt voorgesteld; ook daarom is voorzichtigheid in dezen geboden. 3e Intusschen mag niet ontkend worden, dat er naar onze hedendaagsche hygiënische inzichten meer gedaan kan en moet worden tot versterking van de kracht en de gezondheid der jeugd. Het is daarom een eisch der liefde, dat de voorstanders van het christelijk onderwijs niet achterstaan, maar veeleer voorgaan, om onze kinderen in de zegeningen daarvan te doen deelen. Doch de school is hiervoor niet de aangewezen plaats en behoeft daarvoor niet gebruikt te worden" (Handelingen N. Chr. Schoolcongres 1913 blz. 223 en 224).

Wat Dr. HAMBURGER dan wèl wil? Om des tijds wille kon hij daarop

slechts in korte trekken antwoorden: „Het toezicht moet in de eerste plaats gericht zijn op het voorkomen van besmettelijke ziekten in de scholen van het platteland en van de kleinere steden. Daarom is het gewenscht, dat voor het platteland van Rijkswege schoolartsen worden aangewezen uit de aldaar praktizeerende geneeskundigen; deze moeten deel uitmaken van het staatstoezicht op de volksgezondheid, opdat ook de andere bronnen van besmetting in het oog gehouden worden.

„Deze geneeskundigen letten ook op de afwijkingen van de ruggegraat en op de bijziendheid der leerlingen, terwijl zij den onderwijzer de noodige inlichtingen geven voor alle vragen, die zich op hygiënisch gebied in de school voordoen.

„In de groote steden, waar gezondheidsdiensten behooren te wezen — tot dusverre is er helaas in ons land eigenlijk slechts één, in Amsterdam — daar wordt deze taak het veiligst aan den geneeskundigen leider van den dienst met zijn staf overgelaten. Verband met het staatstoezicht is ook hier gewenscht, voornamelijk tot het verkrijgen van de gegevens uit het omliggende platteland.

„Ziedaar alles, wat voor het eigenlijke schooltoezicht noodig is" (Handelingen blz. 243).

Er zijn zeker nog wel andere ziekten, die bij de kinderen in den schoolleeftijd gevonden worden, maar niet rechtstreeks met de school samenhangen. „Doch", zegt Dr. HAMBURGER, „dat is een geheel ander terrein; dat is het gebied, waarop de huisdokter zich heeft te bewegen en voorts ieder, die een roeping heeft te vervullen in het gezin, als predikant en pleegzuster".

In *A.R. Staatkunde,* orgaan van de Dr. Abraham Kuyperstichting, handelde Dr. J. W. NOTEBOOM in de rubriek Vraag en Antwoord enkele malen over het vraagstuk.

Zoo in het nommer van Mei 1925. Daar heet het (blz. 353 vv.): „Bij de beantwoording van deze vraag (n.l. of tegen het aanstellen van schoolartsen van overheidswege in het algemeen principiëele bezwaren zijn in te brengen; v. d. W.) beginnen we met voorop te stellen, dat het schoolartsen instituut deel uitmaakt van de overheidszorg betreffende de volksgezondheid in 't algemeen en niet — zooals vaak nog wordt aangenomen — van de overheidszorg inzake het onderwijs. Want de taak van den schoolarts strekt niet in de eerste plaats in het belang van het onderwijs, doch ten bate van het lichamelijk welzijn van het schoolkind, om n.l. benadeeling der gezondheid door schoolbezoek te voorkomen. Zoo oordeelde ook de Tweede Kamer, toen ze bij de behandeling van de Lager Onderwijswet-DE VISSER — in strijd met den wensch van de regeering — als haar meening uitsprak, dat het medisch-hygiënisch schooltoezicht (en daarmede was speciaal het schoolartsentoezicht bedoeld) moet staan onder het staatstoezicht op de *volksgezondheid.*

„Door het schoolartsentoezicht te brengen onder de overheidszorg voor

de volksgezondheid wordt verdediging ook van A.R. standpunt mogelijk. Immers, tot de rechtstaak van de overheid, tot hare zorg voor de instandhouding van een geordende samenleving, behoort de verplichting om maatregelen te nemen ter bescherming van het leven en de gezondheid van hare onderdanen voorzoover dit in het onderling verkeer noodig blijkt. Om die verplichting op de juiste wijze te vervullen is nauwlettend toezicht noodig. En er is o. i. iets voor te zeggen om dit toezicht ten aanzien van de schooljeugd, die èn wat haar leeftijd èn wat het schoolmilieu betreft aan bijzondere gevaren voor hare gezondheid blootstaat, ook door bijzondere maatregelen — als overheidscontrôle op den bouw en inrichting van de schoollokalen en een speciaal toezicht op leerlingen, onderwijzers en op het gebruik der school — te verscherpen".

Dr. NOTEBOOM meent verder, dat „door de schoolhygiëne bij den openbaren gezondheidsdienst in te deelen een principiëele maatstaf geboden wordt voor afbakening van de taak van den schoolarts. De overheidstaak met betrekking tot de volksgezondheid is van beperkte strekking." Primair noemt hij de verplichtingen van de individuen, hoofden van gezinnen, kantoren, werkplaatsen en fabrieken, enz. Secundair de taak der overheid, waar de anderen tekort schieten door nalatigheid of onvermogen.

„Dat geldt ook ten aanzien van de schooljeugd. De overheid heeft niet tot taak om maatregelen te nemen voor de verzorging of het herstel van een leerling, teneinde deze in staat te, stellen het onderwijs te volgen. Dit is de taak der ouders, die — zoo noodig — door de onderwijzers behooren te worden gewaarschuwd. Doch de overheid heeft slechts toezicht te houden en desnoods maatregelen te nemen om te voorkomen, dat het schoolgaan den kinderen nadeel berokkent; een toezicht, dat temeer noodzakelijk is nu het schoolbezoek indirect verplichtend is gesteld en het schoolonderwijs voor een groot deel in overheidsscholen gegeven wordt".

Even verder heet het dan ook: „De ouders — niet de schoolartsen — behooren te beslissen òf en door wien hun zieke kind zal worden behandeld. En het hoofd der school — niet de schoolarts — moet de baas zijn in de school en mitsdien binnen de grenzen zijner bevoegdheid beslissen omtrent de maatregelen (b.v. het wegzenden van kinderen, die gevaar voor hun omgeving opleveren), welke ter beveiliging van de gezondheid der leerlingen behooren te worden genomen". Worden de adviezen der schoolartsen niet opgevolgd, dan kan er aanleiding zijn voor het toepassen van andere maatregelen, b.v. bij het onverzorgd laten der kinderen: ontzetting uit de ouderlijke macht; of bij verwaarloozing van de belangen der school: ontslag van het schoolhoofd. Doch zoolang deze maatregelen niet genomen zijn, berust de verantwoordelijkheid voor de te nemen maatregelen in de allereerste plaats bij de ouders en onderwijzers, en die verantwoordelijkheid behoort ook bij het aanstellen van schoolartsen onverzwakt te worden gehandhaafd."

Dr. NOTEBOOM verklaart zich dan ook tegen het in behandeling nemen van schoolkinderen van overheidswege, hetzij door de schoolartsen, hetzij door andere overheidsorganen. „Dit systeem maakt dat de ouders gaan steunen op de Overheid. Verwaarloozen zij hunnen opvoedingsplicht, dan weten zij immers, dat de overheid hunne fouten wel zal verhelpen! Op deze wijze wordt het verantwoordelijkheidsbesef ondermijnd, de beteekenis van het gezin verzwakt en de kinderen overgelaten aan de zorg van ambtenaren, wat in schijn barmhartig is, doch in werkelijkheid juist onbarmhartig is, aangezien de ouderlijke zorg er gaandeweg door wordt uitgeschakeld."

Ook in *A.R. Staatkunde* van December 1929 handelt DR. NOTEBOOM in den breede over het vraagstuk. Op blz. 548 v.v. heeft hij het over de bezwaren, „die men in a.r. kring hoort tegen het schoolartseninstituut". „Ook principiëele bezwaren". Die bezwaren betreffen echter naar zijn meening in den grond „niet het schoolartsentoezicht op zichzelf, doch de staatsbemoeiing, die er achter zit". Of nader nog: „Als ge de uitlatingen van principiëele tegenstanders van het schooltoezicht, als b.v. DR. VAN STAVEREN en DR. HAMBURGER leest, bemerkt ge telkens, dat bij het formuleeren van principiëele bezwaren gedacht wordt aan *geneeskundige* behandeling der schoolkinderen van overheidswege. Wel maakt men ook tegen het toezicht van overheidswege bezwaar, doch dit bezwaar betreft niet het toezicht op zichzelf beschouwd, doch het feit, dat toezicht spoedig in behandeling zal ontaarden en hierdoor gezinsverband en verantwoordelijkheid der ouders zal schaden."

Het rapport van de onderwijscommissie der S.D.A.P., verschenen in 1925, voorzoover het den principiëelen grondslag van de socialistische onderwijspolitiek betreft citeerend, wijst DR. NOTEBOOM op de antithese tusschen hunne en de antirevolutionaire politiek.

In het rapport heet het: „In 't algemeen moet van sociaal-democratisch standpunt de opvoeding worden gezien als een zaak der gemeenschap, als wier vertegenwoordigster de overheid optreedt". En even verder: „Het recht der ouders wordt, evenals het recht van elk individu, begrensd door het recht der gemeenschap en door de plichten, die het gezin als aan de gemeenschap ondergeschikt orgaan tegenover deze in acht heet te nemen".

Dr. NOTEBOOM merkt op: „Het uitgangspunt van de socialistische lijn ligt in den primairen opvoedingsplicht der gemeenschap". Daartegenover stelt hij: „Doch het uitgangspunt van de antirevolutionaire onderwijspolitiek ligt in het gezin". Wat de Overheid op dit terrein doet, doet zij — naar antirevolutionaire beschouwing — ter aanvulling of correctie van den niet volledig of verkeerd vervulden opvoedingsplicht der ouders".

Daaruit wordt dan afgeleid, „dat de a.r. politiek de tendenz heeft tot *inkrimping,* niet tot uitzetting van de overheidstaak op onderwijsgebied. En ieder nieuw voorstel dat, bij verwezenlijking, de overheidstaak op onderwijsgebied zou uitbreiden, vindt dan ook het a.r. beginsel inzake het onderwijs tegenover zich".

Toch houdt de schrijver het goed recht staande van overheidstoezicht op de schoolhygiëne, en hij doet dat, daarbij niet de schoolpolitiek als uitgangspunt nemend, „doch de roeping van de Overheid ten aanzien van de *volksgezondheid*". Daar heeft de Overheid een taak, zij het een secundaire, als regel slechts een controleerende en corrigeerende taak.

We meenen, resumeerende, te mogen zeggen, dat de Schrijver hygiënisch schooltoezicht *noodig* oordeelt; dit toezicht wil doen uitgaan *van de Overheid;* dit toezicht ziet als behoorende tot den *dienst der volksgezondheid.* Bezwaren in a.r. kring komen meer voort uit vrees voor uitbreiding van staatsbemoeiing voor behandeling van overheidswege, dan uit principiëele overwegingen. In hetzelfde artikel zegt de Schrijver nog: „Het toezicht op de schoolbevolking behoeft niet noodzakelijk uit te gaan van de Overheid. Het kan evengoed geoefend worden vanwege de schoolbesturen of vanwege andere particuliere vereenigingen, b.v. het Groene Kruis. Doch wat het particulier initiatief ten deze doet, is slechts weinig. Het beantwoordt althans niet aan de eischen, die men in deskundige kringen ten aanzien van het geneeskundig en hygiënisch toezicht stelt".

Wat nu de in *A.R. Staatkunde* verdedigde meeningen betreffende het schoolartsenvraagstuk aangaat, met veel daarin kan de Commissie van Uitvoering van het Gereformeerd Schoolverband van harte meegaan, zooals blijken zal uit de straks te vermelden officiëele stukken.

Ook door ons wordt hygiënisch toezicht noodig geoordeeld. En dan niet alleen voor de groote stad, maar ook voor het platteland. Ontstellende berichten betreffende het besmettingsgevaar, zooals er o. a. enkele in de laatste maanden in de pers zijn voorgekomen, hebben ons overtuigd van de noodzakelijkheid van dit toezicht. Er is niet alleen gevaar van besmetting door t.b.c., ook van syphilis. Niet alleen in de steden, maar ook op het platteland. En we kennen daarbij aan de Overheid een taak toe. Een taak echter van secundairen aard. Want ook wij duchten ongeoorloofde uitbreiding van overheidsbemoeiing. De vraag, of hier een taak ligt voor het rijk of de provincie dan wel voor de gemeente, laten we daarbij onbesproken. Ook wij kennen het drijven van de overzijde in een richting, die het gezin aantast. We verstaan zoo goed de bezwaren bij menig christen, die hier niet dan aarzelend tot een stap vooruit te bewegen is. Ook wij zeggen tot de Overheid, die tot behandeling wil overgaan: handen af.

Maar dat belet ons niet om, gezien het wel degelijk aanwezige besmettingsgevaar, ook in onzen kring voor hygiënisch toezicht op de scholen te pleiten.

Intusschen — en hierin verschillen we principiëel van het in *A.R. Staatkunde* verdedigde standpunt — we zien het schoolartseninstituut niet als ressorteerende onder *volksgezondheid,* maar als opkomend uit de *school zelf.*

Welbewust nemen we hier positie tegenover niemand minder dan wijlen Dr. SCHEURER. Het oorspronkelijk ontwerp der Lageronderwijswet-DE VISSER rangschikte onder onderwijskosten, die door de gemeentebesturen aan de bijzondere scholen moesten worden vergoed, ook de kosten van schoolartsen. Doch tijdens de behandeling van het ontwerp in de Tweede Kamer werd deze post geschrapt, nadat met 37 tegen 33 stemmen een motie van DR. SCHEURER was aangenomen, waarin werd uitgesproken, dat naar het oordeel der Kamer het medisch-hygiënisch schooltoezicht speciaal het schoolartsentoezicht tot het staatstoezicht op de *volksgezondheid* behoort.

Toen het wetsontwerp-TERPSTRA bekend werd, en ook daarin de kosten voor den schoolartsendienst bleken niet opgenomen te zijn, heeft de Schoolraad bij de Kamer voor opnemen daarvan gepleit. In zijn request leest men:

„Voorts is de Schoolraad van oordeel, dat het instituut „geneeskundig schooltoezicht" zich heeft ontwikkeld in zoodanigen vorm, dat de daaraan verbonden uitgaven der gemeente in wezen niet anders dan uitgaven voor het onderwijs zijn.

„Vermelding in artikel 55 wordt om die reden gewenscht. Temeer dringt de Schoolraad hierop aan, omdat daardoor de besturen der bijzondere scholen, hetzij zelfstandig of in samenwerking met andere schoolbesturen een eigen schoolartsendienst zouden kunnen organiseeren, waarvan de kosten alsdan konden worden bestreden uit de vergoeding, bedoeld in artikel 109, eerste lid, van het ontwerp."

De schoolartsendienst onder *volksgezondheid.* Maar waar ligt dan de grens? Waarom dan juist de zorg voor het *school*kind? Omdat de school ze samenbrengt en ze daar zoo gemakkelijk te vinden zijn? Dat mag toch de reden niet zijn. Zeker, er dreigen in de school gevaren. Maar ook daarbuiten. Waarom niet toezicht op het kind vóór den schoolleeftijd en daarna? Als het gaat om de volksgezondheid, waarom dan toezicht op het kind alleen? En komt men dan van het toezicht niet gemakkelijk op de behandeling? Niet alleen van de „schoolziekten", maar ook van alle andere afwijkingen? Gaat men zoo niet den weg van het staatssocialisme op? Gaat men zoo niet hoe langer hoe verder? De gemeenteraad van Den Haag besloot in 1927, tegen het advies van B. en W. in, met 20 tegen 19 stemmen tot invoering van de *tandverzorging.* Volgens het Weekblad voor Gemeentebelangen van 13 Mei 1933 verzorgde de tandbehandeling in Amsterdam in 1931 niet minder dan 44459 kinderen en werden de tanden van 38388 kinderen, d. i. 86 % gesaneerd; er hadden 43154 vullingen plaats. Dat bewijst zeker wel, dat er voor tandverzorging heel wat te doen is. Maar moet dit van gemeentewege en door middel van de school? De geest, waarin dit werk verricht wordt, blijkt wel uit de verzuchting in het blad: „Het is jammer, dat met het verstrijken van den schoolplichtigen leeftijd de invloed der schooltandheelkunde grootendeels verloren gaat". En 't is niet alleen de groote stad,

die deze taak ter hand neemt. Volgens 't Weekblad van den Ned. Bond van Gemeente-ambtenaren van 16 April 1933 besloot de Raad van Kwadijk om voor de leerlingen der openbare lagere school heelkundige tandverzorging in te voeren, waartoe ze voor gemeenterekening naar Purmerend vervoerd worden.

En 't is niet alleen tandbehandeling, waartoe men zich bepaalt. Amsterdam doet ook onderzoek naar zwakzinnigheid, hoor-, spraak- en orthopaedisch gebrek. Voor zoover hier alleen adviezen gegeven worden tot opname in vacantiekolonies, tot plaatsing op speciale scholen voor hardhoorenden, scholen voor buitengewoon onderwijs, zou er veel voor te zeggen zijn. Maar als men overgaat tot opname in klinieken en zelfs in de quarantaine-inrichting „Zeeburg", komt het medisch schooltoezicht toch over de schreef.

En voorts nog, na den schoolarts en den tandarts komt de pleegzuster, en komen schoolkleeding en schoolvoeding en schoolbaden.

Waarlijk, naar onze overtuiging is brengen van het medisch schooltoezicht onder *Volksgezondheid* het gaan op een hellend vlak. We zeggen niet, dat er ook dan niet een bedachtzame politiek kan zijn, die de gevaren onderkent en ze zoekt te ontgaan. Maar we beweren, dat toch het gevaar voor afglijden groot is. Volksgezondheid vraagt al meer, al meer.

Daarom kiest het G.S.V. een ander standpunt. Het wil het geneeskundig schooltoezicht doen opkomen uit *het wezen der school zelf.*

De ouders hebben over het geheel genomen voor het onderwijs hunner kinderen de school noodig. Het schoolleven brengt echter gevaren voor de gezondheid der kinderen mede, ook besmettingsgevaar; gevaren, welke in den regel alleen of althans het best door een schoolhygiënist kunnen worden onderkend. Daarom hebben de ouders, in het schoolbestuur samenwerkend, door het instellen van geneeskundig toezicht tegen de gevaren te waken. Het werk van den schoolarts, door het bestuur aangesteld, bepaalt zich tot het geven van aanwijzingen en adviezen. Hij heeft zich te onthouden van behandeling. En de taak der Overheid te dezen opzichte is alleen te controleeren, of door de ouders, in casu het schoolbestuur, de noodige maatregelen voor een goede hygiëne genomen worden. De Overheid sanctioneert het werk der ouders en dringt nalatige besturen tot het vervullen van hun roeping.

We meenen, zoo zijn de lijnen zuiver, rationeel getrokken. Voor de school, omdat uit het samenleven aldaar gevaren opkomen, waarvoor de school de verantwoordelijkheid op zich heeft te nemen. Zulke lijnen kunnen ook getrokken worden voor het samenleven in fabriek, magazijn, enz., waar de directie de verantwoordelijkheid draagt en de Overheid alleen weer controleerend optrede, of beschermend ingrijpe, zoo nalatigheid geconstateerd wordt.

Uit dit standpunt volgt ten aanzien van de school, dat het werk van den schoolarts zich beperkt tot het onderzoek naar gevaren, die uit het *schoolleven zelf* opkomen. Dit wil niet zeggen, dat, als een schoolarts

b.v. schadelijk tandbederf ontdekt, hij daarop niet opmerkzaam zou mogen maken. Maar het is er niet om begonnen.

We meenen, dat, indien zoo gearbeid wordt in het besef van eigen verantwoordelijkheid, de gevaren van afglijden naar staatssocialistische practijken minder te duchten zijn dan wanneer het instituut gezien wordt als een deel van den dienst der volksgezondheid.

Dat verschillende schoolbesturen kunnen samengaan in het aanstellen van eenzelfden schoolarts, spreekt vanzelf. Ook is er geen bezwaar tegen, dat een bestuur gebruik maakt van den dienst van den gemeentelijken schoolarts, maar dan met eigen instructie, zij het mogelijk ook gelijkluidend met de gemeentelijke; de eigen schoolarts, die verantwoording verschuldigd is aan het schoolbestuur, dat hem benoemde.

Uit dit standpunt vloeit voor de openbare school voort, dat de gemeenteraad, als bestuur van die school, de zorg heeft voor het geneeskundig toezicht op die instelling; een dienst, die dan niet ressorteert onder den geneeskundigen dienst, zoo die er in die gemeente is, maar die als dienst van het geneeskundig schooltoezicht een afzonderlijke plaats vraagt.

In de nommers van 22, 24 en 29 Januari 1931 gaf *De Standaard* een drietal artikelen over het schoolartsenvraagstuk, waarvan de opschriften reeds typeerend waren! De strik gespannen, Voet bij stuk, Gewaarschuwd. Wanneer gewezen wordt op de betere toestanden onder ons volk en op de groote verbeteringen in schoolgebouwen en leermiddelen, kunnen we daarmee instemmen. Ook wanneer gezegd wordt, dat de drijvende factor voor het schoolartseninstituut niet kan liggen in het samenzijn van veel kinderen in één gebouw, daar men zich dan zou moeten wenden tot alle plaatsen, waar veel menschen samenkomen; ook tot de kerken en tot de middelen van vervoer. De drijfkracht zoekt *De Standaard* in het opkomen van de moderne preventieve geneeskunde. En daarmee van het streven om alles onder de staatsmacht te brengen. Dat is *de gespannen strik.* Daarom: *voet bij stuk;* gewaakt bij ons beginsel: souvereiniteit in eigen kring. Dr. HAMBURGER heeft reeds *gewaarschuwd:* weest voorzichtig: Hier dreigt een groot gevaar: Ouders, gaat vóór uw kinderen staan. „Let op uwe saeck".

Alles goed en wel. Maar moeten er nu schoolartsen zijn of niet? Zijn er ook in de betere schoolgebouwen gevaren door het samenzijn der kinderen of niet? Is het voldoende te schrijven: „Natuurlijk moet er goede voorzorg zijn. Voor een goede hygiëne in het schoolgebouw moet worden gezorgd. De Schoolbesturen hebben daarin een verantwoordelijkheid tegenover de ouders, die zij moeten beseffen. Wat de school aan goede voorlichting kan geven, behoeft ook niet te worden afgewezen." Of even later: „Er is zeer goed een organisatie mogelijk voor de geneeskundige voorzorg, zoodat zij steeds meer haar stem kan doen doordringen in de gezinnen, de ouders kan overtuigen van haar goede vindingen."

„Men kan bureaux oprichten en kan bij de oudervereenigingen aan-

kloppen." Is dat alles? Maar heeft de Standaard dan nooit gehoord van besmettingsgevaar? Ze nam zelf daarvan berichten op. Zeker: „De School blijve echter *school* en het gezin blijve het *gezin.*" Daarom verklaart G. S. V. zich tegen het toezicht op de behandeling van staatswege; doet het den schoolarts opkomen uit het *schoolleven* om adviezen te geven aan het *gezin.*

Als *De Standaard* van 12 Mei 1932 in haar asterisk „Nadere studie" er zich over verblijdt, dat, waar de meeningen in G. S. V. botsten, de C. v. U. de instructie voor den schoolarts terug nam om die in nadere studie te nemen, dan deelen we in die blijdschap, omdat de C. v. U. er volkomen mee instemt, als het aan het eind heet: „De nadere studie zou het meest vruchtdragend zijn, als men er inzonderheid in slaagde den weg te vinden, dat gezin en school hun taak vervulden in de handhaving van de eigen verantwoordelijkheid, zoodat de Overheid elke reden tot haar „pénétration pacifique" werd benomen." Maar dat wil niet zeggen, dat de C. v. U. onzeker was over haar pogen. Want het volgende jaar kwam zij met Richtlijnen voor de instructie, die op denzelfden grondslag stonden, en toen aanvaard werden. De C. v. U. van G. S. V. ducht „pénétration pacifique", als het schoolartseninstituut blijft ressorteeren onder *volksgezondheid,* en meent het besef van verantwoordelijkheid te sterken, als zij *de school* haar eigen taak leert behartigen in de zorg voor de gezondheid door een eigen toezicht, *van haar uitgaande.*

(Slot volgt).

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG:

Zeer gaarne zou ik eenige principiëele voorlichting inzake ons a.r. standpunt ten opzichte van „filiaalwinkelbedrijven", b.v. Albert Heyn, Simon de Wit enz. ontvangen.

Wel heeft onze partij zich uitgesproken over coöperaties, naar ik meen, en wel in gunstigen zin, maar hoe moeten wij denken over filiaalwinkels? En wat van warenhuizen? Ten zeerste zoudt U mij verplichten, indien ik hierover voorlichting mocht ontvangen.

ANTWOORD:

Officiëel heeft de a.r. partij zich nimmer uitgesproken over het vraagstuk der coöperatie. Doch wel is dit vraagstuk door tal van schrijvers, behoorende tot de a.r. richting, behandeld. Een overzicht van die lectuur vindt U in den 7en jaargang van dit tijdschrift pp. 556 v.v.

Wat aangaat het vraagstuk der warenhuizen en filiaalbedrijven het volgende:

De sterke toeneming van de z.g. warenhuizen en filiaalbedrijven in Amerika, Frankrijk, Engeland, Duitschland en ook in ons land heeft reeds jaren lang, speciaal in verband met de belangen van den z.g. handeldrijvenden middenstand, de aandacht getrokken. En zeer in het bijzonder werd die belangstelling verlevendigd door het optreden van de nationaalsocialistische partij in Duitschland.

Zoolang deze partij de regeermacht nog niet in handen had, bond zij als een moderne Don Quichotte den strijd tegen de warenhuizen aan. In vele propagandaredevoeringen en geschriften van de voormannen dier partij waren de warenhuizen het mikpunt der critiek. En zelfs getuigt het partijprogram van dien strijd. Art. 15 van dat program tracht namelijk op de volgende wijze den handeldrijvenden middenstand een riem onder het hart te binden:

„Wij eischen de vorming van een gezonden middenstand en zijn instandhouding, *onverwijlde communiceering* van de groote warenhuizen en hun verhuring voor geringe prijzen aan kleine handeldrijvenden, het ten scherpste rekening houden met de belangen van alle kleine handeldrijvenden bij leveringen aan den staat, de landen en de gemeenten."

Waarschijnlijk is het antisemitistisch karakter van de Duitsche natio-

naal-socialistische partij aan deze antipathie tegen de warenhuizen niet vreemd. Immers de ervaring leert, dat een groot deel van de warenhuizen, vooral in Duitschland, in handen is van de Joden of althans door kapitaal van banken, waarvan de leiding in joodsche handen is, wordt gefinancierd. En aldus is het wellicht ook te verklaren, dat de MUSSERT-beweging in Nederland, wier program bij vergelijking met dat van haar Duitsche collega niet aan een overmaat van oorspronkelijkheid blijkt te lijden, toch uit vrees voor het verwijt van anti-semitisme het punt van de warenhuizen voorbijgaat. De Nederlandsche warenhuizen hebben, voorzoover uit het program van de N.S.B. blijkt, geen reden om zich over de belangstelling van den heer MUSSERT c.s. te verheugen of te bedroeven.

Trouwens, gelijk ten aanzien van meerdere punten van het program der Duitsche nationaal-socialisten, beantwoordt de praktijk der nationaal-socialistische Regeering in Duitschland ook ten aanzien van de warenhuizen tot dusver geenszins aan de verwachtingen, die de voormannen van die partij vóór Maart 1933 bij de middenstanders hadden gewekt. Weliswaar ondervond de warenhuisverkoop onder den druk van de opwinding in de eerste dagen na het optreden van de nationaal-socialistische Regeering eenigen hinder. En ook daarna deed de propaganda tegen de warenhuizen en de actie tegen de Joden den omzet dier handelsinrichtingen bij vergelijking met de speciale middenstandszaken eenigermate terugloopen. Enkele warenhuizen werd zelfs het voortbestaan onmogelijk gemaakt. Doch daarbij bleef het tot dusver. Uit vrees voor de kapitalen, die in de warenhuizen zijn belegd, werd het nemen van maatregelen tegen de warenhuizen door de Duitsche Regeering naar de toekomst verschoven, terwijl de verordening van 11 Juli 1933, die de vestiging van zelfstandige handwerksbedrijven in warenhuizen regelt, uiteraard praktisch weinig of niets om het lijf heeft.

Dr. GEORGE BÖSE te Berlijn meldde dan ook in de Econ.-Stat. Berichten van 22 November 1933 dat de Duitsche Rijksregeering zich steeds weder tegen eigenmachtig ingrijpen of bedreiging met boycot tegen de warenhuizen keert, ja zelfs uit vrees voor verdere bemoeilijking van het werkloozenvraagstuk, intrekking heeft geëischt van het verbod, uitgevaardigd door de autoriteiten en burgemeesters aan hun ambtenaren om in joodsche warenhuizen te koopen.

Blijkbaar wil men de moeilijkheden van den middenstand liever oplossen langs positieven weg, nl. door middel van een gedwongen organisatie van de middenstanders. Zelfs een bijzondere belasting op den omzet van de warenhuizen, zooals in verschillende Duitsche staten vóór de afschaffing door de omzetbelastingwet van 24 December 1919 bestond, heeft de nationaal-socialistische Regeering in Duitschland tot dusver niet ingevoerd. De bijzondere warenhuisbelastingen op andere grondslagen, die in enkele Duitsche landen bestaan, zijn niet door de nationaal-socialisten ingevoerd doch bestonden, althans ten deele, reeds vóór het optreden van het huidig Duitsch bewind. Slechts werden bij de Rijkswet

van 15 Juli 1933 (R. G. Bl. S. 487) de regeeringen van landen, waar een dergelijke belasting niet bestond, gemachtigd ze in te voeren of de gemeenten toe te laten ze in te voeren.

Ook ten aanzien van de z.g. filiaalbedrijven liet de nationaal-socialistische partij in Duitschland een ondubbelzinnig geluid hooren. Een bijzondere „Kampfgemeinschaft gegen die Warenhäuzer, Konsumvereine und Groszfilialbetriebe" werd gesticht. Doch het bleef bij woorden. Ook hier lieten de daden tot dusver op zich wachten.

Reeds deze gang van zaken in Duitschland geeft ons aanleiding om den roep om overheidsmaatregelen ter bestrijding van warenhuizen en filiaalbedrijven met eenige reserve tegemoet te treden. In verband met de gestelde vraag willen we echter nog iets meer zeggen omtrent de wenschelijkheid van regeeringsmaatregelen tegen de warenhuizen ter bescherming van den middenstand.

* * *

Het warenhuisbedrijf, dat zich, behalve door den omvang van den omzet, vooral hierdoor van den overigen kleinhandel onderscheidt, dat het de meest uiteenloopende zaken vereenigt in één onderneming, vindt zijn oorsprong in Frankrijk. Reeds in de achttiende eeuw had Parijs zijn bazars. Later ontwikkelden zich uit de mode- en confectiemagazijnen in Frankrijk en Amerika de bekende warenhuizen: Au Bon Marché en Grand Magazin du Louvre in Parijs en Wanamaker in New-York. Evenals het groote warenhuis Marchal and Co. in Chicago verbond ook het Duitsche Karstadt-Konzern aan den winkelverkoop een uitgebreide warenproductie. En in den loop der jaren verrezen in nagenoeg alle belangrijke steden grootere of kleinere warenhuizen ,die evenals de filiaalbedrijven niet zonder reden bij den handeldrijvenden middenstand ernstige zorg wekten.

Die zorg werd niet in geringe mate bevorderd door de luidruchtige profetieën van marxistische zijde omtrent den naderenden ondergang van den middenstand. De rasechte marxist zag aanvankelijk ook in de opkomst van warenhuizen en filiaalbedrijven een der symptomen van de verwezenlijking van MARX' accumulatie en concentratietheorie [1]). En de hooge vlucht, die de ontwikkeling dezer inrichtingen nam, deed ook bij niet-marxisten wel eens de gedachte postvatten, dat de uitschakeling van den zelfstandigen handeldrijvenden middenstand ten bate van het in den detailhandel gestoken groot-kapitaal slechts een kwestie van tijd was.

Intusschen is tot dusver MARX' theorie op het terrein der kleinhandel al evenmin door de feiten bevestigd als op industrieel gebied en op het terrein van den groothandel. Er is nog altijd een omvangrijke, handeldrijvende middenstand, die, met hoeveel moeite dan ook, zelfs in dezen crisistijd het hoofd nog boven water weet te houden. En al zouden wij ons omtrent het voortbestaan van den middenstand niet willen wagen aan profetieën, toch mag dit worden geconstateerd, dat het gevaar voor een algemeenen ondergang niet uitsluitend en zelfs niet in de eerste

plaats moet worden gezocht bij de warenhuizen en bij de filiaalbedrijven. Dit blijkt wanneer men zich voor eenzijdigheid hoedt en niet alleen let op de factoren, die deze inrichtingen een voorsprong geven op het overig winkelbedrijf, doch ook in aanmerking neemt de omstandigheden, die aan het zelfstandig middenstandsbedrijf een voorsprong verschaffen.

De factoren, die ten gunste van de warenhuizen en filiaalbedrijven werken, zijn ten deele van zuiver zakelijken aard, doch dragen ten deele ook een algemeen maatschappelijk karakter. Een zakelijken voorsprong geven de meerdere aantrekkingskracht van het grootbedrijf op de kapitaalmarkt; de mogelijkheid van uitschakeling van grossiers; de relatief geringere kosten bij grooteren aankoop of aanmaak van waren; de meerdere gelegenheid om risico's bij den verkoop in een bepaalde branche of in een bepaalde plaats op te vangen door den verkoop in andere branches of in andere plaatsen; de sterkere warenwisseling, o. a. door gelegenheidsverkoopen e.d. Daarnevens komen de maatschappelijke factoren, als b.v. de reclame, met name die door de uitstalling van de meest verschillende waren in de warenhuizen; de suggestieve concurrentie, waarbij dan (wat speciaal de warenhuizen aangaat) nog komt, dat de verschillende maatschappelijke omstandigheden (verkeersmiddelen, de gemakzucht van het publiek en het feit, dat de warenhuizen „in de mode" zijn) deze inrichtingen in het gevlij komen [2]).

Wie nu eenzijdig aan deze factoren zijn aandacht schenkt moet zich welhaast verwonderen dat de warenhuizen en filiaalbedrijven niet een nog grooteren vlucht genomen hebben dan de praktijk leert.

Er zijn echter, gelijk wij reeds opmerkten, ook tal van omstandigheden, die het zelfstandig speciaal-bedrijf begunstigen. Zoo allereerst het kostenelement, dat in het middenstandsbedrijf in het algemeen een veel geringere plaats inneemt dan in het groot-detail-bedrijf. Volgens een in Duitschland in de jaren 1927 en 1928 (eerste halfjaar) gehouden enquête bedroegen de kosten (zonder kapitaalrente en ondernemersloon) in 210 middenstandsondernemingen resp. 17.6 en 19.1 pct. van het totaal van den omzet, terwijl dit kostenpercentage bij de warenhuizen varieerde van 21.5 tot 23.4 [3]).

Het middenstandbedrijf is voorts in het algemeen meer overzichtelijk; de persoonlijke betrekking tusschen den verantwoordelijken winkelier en de clientèle werkt gunstig; de meerdere specialisatie bevordert de aantrekkingskracht; terwijl de nabijheid van de winkels der middenstanders, vooral de winkels van consumptie-artikelen, en de meerdere aanpassing bij de wenschen van een bepaalde buurt of plaats, alsmede de meerdere soepelheid ten aanzien van zichtzending en betaling opweegt tegen de oppervlakkige en veelal kortstondige werking van modezucht en reclame ten behoeve van de warenhuizen.

Natuurlijk zou het verdwijnen van warenhuizen en filiaalbedrijven in

het belang van den zelfstandigen middenstand strekken. Doch ligt het nu, waar de omstandigheden van dien aard zijn dat volstrekt niet uitsluitend aan het warenhuis- en filiaalbedrijf de voordeelen toevallen, op den weg der Overheid het hare te doen dat de weegschaal meer dan tot dusver ten gunste van den handeldrijvenden middenstand doorslaat?

Om die vraag te beantwoorden is het noodig te letten op drieërlei:

a. op het a.r. beginsel inzake de taak der Overheid;

b. op de beteekenis van den zelfstandigen handeldrijvenden middenstand in de samenleving;

c. op de doeltreffendheid van maatregelen ter bestrijding van de warenhuizen en filiaalbedrijven met het oog op het algemeen welzijn.

Het kan naar a.r. beginsel liggen op den weg der Overheid maatregelen te nemen ter bescherming van een bepaalde volksgroep.

Dit blijkt trouwens wel uit het feit, dat ook van a.r. zijde telkens steun geboden wordt bij het treffen van dergelijke maatregelen in verband met de crisis. Wil men echter vasthouden aan den a.r. eisch van een zelfstandig maatschappelijk leven, dat door de verschillende maatschappelijke leiders volgens eigen verantwoordelijkheid wordt geleid, dan is het noodig, die overheidsmaatregelen te beperken tot voorzoover en zoolang de noodzakelijkheid en de doeltreffendheid evident blijken.

In verband nu daarmede zijn o. i. in het algemeen steunmaatregelen van overheidswege slechts te aanvaarden in de volgende gevallen:

Vooreerst dan wanneer exceptioneele, van den gewonen regel afwijkende omstandigheden een onredelijk zwaren druk leggen op sommige groepen der bevolking en uit dien hoofde de Overheid als handhaafster der gerechtigheid tot ingrijpen nopen;

en voorts in de gevallen, waarin, ook al is er van abnormale omstandigheden in evenbedoelden zin geen sprake, toch het algemeen volkswelzijn in die mate bij den rampspoed van bepaalde bevolkingsgroepen betrokken is, dat de Overheid krachtens hare gemeenschapstaak een roeping heeft tot het verleenen van hulp.

Tot de abnormale omstandigheden, die op verschillende bevolkingsgroepen een onredelijk zwaren druk leggen, rekenen wij tal van crisisomstandigheden, met name de sterk protectionistische handelspolitiek van het buitenland. En met het oog op dergelijke omstandigheden kunnen steunmaatregelen ten behoeve van den middenstand, *gelijk bijvoorbeeld de thans voorgestelde credietverleening van Rijkswege aan door de crisis getroffen middenstandsbedrijven,* naar a.r. beginsel, volkomen gerechtvaardigd zijn. Doch de ontwikkeling van warenhuizen en filiaalbedrijven mag men met dergelijke omstandigheden niet op één lijn stellen. Die ontwikkeling toch is niet anders dan een volkomen normale uiting van het moderne handelsverkeer.

Maar vergt dan niet het algemeen volkswelzijn bescherming van den middenstand tegen de warenhuizen en filiaalbedrijven?

Wij komen hier tot het tweede punt, dat wij boven noemden, nl. de beteekenis van den middenstand.

Zonder eenigen twijfel is de beteekenis van den middenstand èn in ethisch èn in economisch opzicht zeer groot [4]). Doch die beteekenis ligt juist in de zelfstandige kracht, waarmede hij zijn dienende taak ten behoeve van de maatschappij vervult. Zinkt die kracht in en wordt de middenstandstaak niet langer door de maatschappij begeerd, omdat groote bedrijven of andere handelsinstanties op door het publiek meer gewaardeerde wijze in de behoeften voorzien, dan verdwijnt die beteekenis van den middenstand. En al mag men dan het verdwijnen van den middenstand betreuren, het ligt toch niet op den weg van de Overheid om, buiten het geval van abnormale omstandigheden, langs kunstmatigen weg in stand te houden, hetgeen waarop de maatschappij geen prijs meer blijkt te stellen. Dergelijke overheidsmaatregelen moeten trouwens op den duur op een fiasco uitloopen, wijl ze toch niet blijvend kunnen voorzien in het gemis aan zelfstandige kracht van den middenstand.

En wat tenslotte de doeltreffendheid van maatregelen ter bestrijding van warenhuizen en filiaalbedrijven uit het oogpunt van algemeen welzijn aangaat, valt nog het volgende op te merken.

Niet alleen de gewone winkeliers doch evenzeer de warenhuizen- en filiaalbedrijven ondervinden in ernstige mate den druk van de crisis. Ook zij worden bovendien en zelfs nog in sterkere mate dan de gewone winkelbedrijven, gedrukt door de nieuwe belastingen, die reeds ingevoerd zijn of wellicht binnenkort ingevoerd worden (omzet- en couponbelasting, vennootschapbelasting). Legt men nu nog daarnevens van overheidswege aan de warenhuizen en filiaalbedrijven ten gunste van den middenstand nieuwe moeilijkheden in den weg (b.v. door invoering van speciale heffingen ten laste van deze inrichtingen, een beperkend concessiestelsel e.d.), dan zou dit tengevolge kunnen hebben den ondergang van een groot deel dezer bedrijven met daaruit voortspruitend kapitaalverlies en broodeloosheid voor velen, die bij deze inrichtingen belang hebben.

Maar — zal men opmerken — dit nadeel weegt dan toch weer op tegen het voordeel van anderen. Doch dat is zeer de vraag. En het is in elk geval zeer dubieus of *in het algemeen* de handeldrijvende middenstand daarvan profijt zou hebben. Zeker, het verdwijnen van de warenhuizen en filiaalbedrijven zou een gedeelte der winkeliers van ernstige concurrenten ontdoen. Doch waar één concurrent sneeft, staan onmiddellijk tientallen andere, kleinere concurrenten klaar om diens plaats in te nemen. Want men bedenke: het bedrijf van den winkelstand is niet een gesloten doch een vrij bedrijf. Ieder, die over eenig kapitaal, hoe klein ook, beschikt, kan zich als concurrent aanmelden. En de ervaring leert, dat vooral in crisistijd die vrijheid voor velen, die elders geen

of geen voldoende bestaan vinden, aanleiding is, hun geluk in een winkel of andere kleine nering, ten koste van den gevestigden winkelstand te beproeven.

Het gaat daarom in laatste instantie hierbij niet om de vraag, of er al dan niet maatregelen tegen warenhuizen en filiaalbedrijven genomen moeten worden, doch om deze andere vraag, of al dan niet de bedrijfsvrijheid van den winkelstand kan worden gehandhaafd.

Wenscht men die vrijheid uit vrees voor concurrentie prijs te geven, dan moet men komen tot overheidsreglementeering en overheidscontrôle. De Overheid zal dan de winkeliers tegen de warenhuizen kunnen beschermen; maar omgekeerd zal zij ook de warenhuizen haar steun niet kunnen onthouden ter handhaving van hare plaats tegenover de winkeliers. En met name zal de Overheid hare bemoeiing zoo intensief moeten maken, dat niet de consumenten het slachtoffer kunnen worden van de tegen concurrentie beveiligde winkeliers.

Het wil ons voorkomen, dat een dergelijke overheidscontrôle noch in het belang van de winkeliers, noch in het belang van het publiek zou strekken. En in elk geval ligt een dergelijke reglementeering van het winkelbedrijf o. i., zelfs in dezen crisistijd, niet in de lijn der a.r. politiek. Veeleer zouden wij geneigd zijn om te streven naar versterking van de zelfstandige kracht van den middenstand, met name door vrijwillige organisatie en samenwerking, teneinde langs dien weg het hoofd te bieden aan den druk, die de concurrentie, en niet het minst die van de warenhuizen en de filiaalbedrijven, den vrijen winkelstand aandoet [5]). N.

---

[1]) Vgl. F. VAN DER DOES, *Grootkapitaal en kleinhandel.* Bijdrage tot de kennis van de middenstandspolitiek, Amsterdam 1902.

[2]) Zie hieromtrent nader WERNER SOMBART, *Der moderne Kapitalismus* III (Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, IIe Halbband), München u. Leipzig 1927, S. 861 v.v. Men vindt hier ook enkele gegevens over de verhouding van den omzet van de warenhuizen tot dien van het speciaal winkelbedrijf.

[3]) Zie het artikel van JENS JESSEN in het Wörterbuch der Volkswirtschaft, herausgeg. von LUDW. ELSTER, 4e Aufl. III pag. 943.

[4]) Zie hieromtrent nader Dr. J. A. NEDERBRAGT, *Middenstand en Maatschappij.*

[5]) Men zie ook de brochure van W. LUBBERINK, *De bestaansstrijd van den Middenstand.*: „Het concentratie verschijnsel". Uitgave van den Koninklijken Nederlandschen Middenstandsbond, 1933.

VERSLAG Dr. A. KUYPERSTICHTING OVER 1933

VERSLAG

VAN DE VERRICHTINGEN DER

Dr. A. KUYPERSTICHTING

GEDURENDE 1933

BIJLAGE VAN
ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE
ORGAAN VAN DE
Dr. ABRAHAM KUYPERSTICHTING

UITGAVE VAN J. H. KOK N.V. TE KAMPEN — 1934

VERSLAG VAN DE VERRICHTINGEN DER Dr. A. KUYPERSTICHTING GEDURENDE 1933.

Het jaar 1933 was een verkiezingsjaar. En al neemt ook de Kuyperstichting niet rechtstreeks aan de verkiezingscampagne deel, het spreekt wel haast vanzelf, dat de verkiezingsactie haar niet voorbijgaat. Dit geldt in bijzondere mate voor dit verkiezingsjaar, aangezien de activiteit in de dagen, voorafgaande aan de verkiezingen, veel levendiger was dan gewoonlijk.

Vóór de verkiezingen was het vooral de propagandalectuur, die de aandacht vroeg. Zelfs bij personen, die anders zich niet of slechts oppervlakkig met de politieke actie inlaten, bleek vaak een verrassende belangstelling voor die propagandalectuur te bestaan. Vandaar dat een groot aantal plannen en manuscripten voor schriftelijke propaganda in de maanden, die aan de verkiezingen vooraf gingen, ter overweging werden aangeboden. En dikwijls niet zonder resultaat.

Na de verkiezingen richtte de aandacht zich vooral op de kabinetsformatie en wat daarmede samenhing. Doch bijna onafgebroken bleef het geheele jaar door groote belangstelling bestaan voor onderwerpen als gezag en gezagshandhaving, fascisme, nationaal-socialisme en andere onderwerpen, die nauw verband houden met de staatkundige en economische gevolgen van de crisis.

Ook van buitenlandsche zijde bleek belangstelling te bestaan voor den arbeid der Kuyperstichting. Enkele malen werd van uit het buitenland advies of inlichting gevraagd. Soms vroeg men om toezending van geschriften. En verschilende geestverwanten van andere nationaliteit of in het buitenland gevestigd, verleenden door toezending van artikelen hunne medewerking aan het tijdschrift der Kuyperstichting.

De algemeene indruk van den invloed, dien het leven der antirevolutionaire partij op de geste der Kuyperstichting gedurende 1933 oefende, mag zonder voorbehoud gunstig worden genoemd. De politieke belangstelling en de bereidheid om ook door persoonlijken arbeid mede te helpen aan de bevordering van de belangen van staat, gewest en gemeente naar den eisch der beginselen, was in antirevolutionaire kringen

zeer groot. En zulks niet alleen vóór de Kamerverkiezingen doch ook daarna. Dit nu is in dezen crisistijd nog van te meer belang, wijl niet alleen de z.g. fascistische partijen maar ook verschillende andere — ons min of meer verwante — politieke groepen vaak zonder al te groote kieskeurigheid bij het gebruik van hare middelen pogen winst te behalen ten koste der antirevolutionaire partij.

Tegen die aanvallen zal de partij slechts bestand blijken, indien eendracht en beginselvastheid gepaard gaan met belangstelling voor en kennis van de antirevolutionaire beginselen, die in den laatsten tijd zelfs door vooraanstaande personen buiten antirevolutionairen kring worden erkend als de historische oorsprong en waarborg van de staatkundige rechten en vrijheden van ons land.

Ter bevordering van die belangstelling en die kennis heeft, indien we goed zien, in 1933 de Kuyperstichting naar de mate harer krachten mogen bijdragen. En wij hopen en vertrouwen, dat dit haar, onder Gods zegen, in niet mindere mate ook gedurende de komende jaren zal mogen gelukken.

Het Bestuur.

De Raad van Beheer der Kuyperstichting onderging geen wijziging. De samenstelling is thans aldus: Z.Exc. Dr. H. Colijn, voorzitter, Mr. J. Terpstra, secretaris, J. J. C. van Dijk, penningmeester, Z.Exc. A. W. F. Idenburg, Mr. P. E. Briët, Ds. M. van Grieken, Mr. J. J. Croles, H. Botterweg, Ds. S. van der Molen, Mr. J. L. Bouma, J. van Andel, A. Bax Gzn., A. D. P. van Löben Sels, Ds. G. Renting, L. Harms, Mr. A. Bruch, J. G. Schouten, J. Deutekom, H. J. van Lonkhuyzen, J. A. J. Jansen Maneschijn, J. Schouten, G. van der Putte, J. Bos Kzn., Ds. G. Hofstede en Prof. Dr. J. Severijn. De eerstgenoemde zeven leden van den Raad van Beheer vormen tezamen het Dagelijksch Bestuur der Kuyperstichting.

De Raad van Beheer kwam tweemaal bijeen. Het Dagelijksch Bestuur vergaderde driemaal.

Centraal Bureau.

Personeel.

Door den Raad van Beheer werd in zijn najaarsvergadering benoemd tot directeur der Kuyperstichting Dr. J. W. Noteboom, die tot dat tijdstip reeds als adjunct-directeur met de leiding van het bureau was belast. Mej. M. S. Berkouwer vroeg en verkreeg in den loop van het jaar eervol ontslag als stenotypiste wegens benoeming in een soortgelijke betrekking aan het Departement van Buitenlandsche Zaken. In haar plaats werd eerste typiste Mej. W. A. Dijk. Voorts werd als stenotypiste aangesteld Mej. J. A. de Jong, zoodat het personeel der Kuyperstichting eind 1933 bestond uit:

Dr. J. W. Noteboom, directeur, Dr. C. Beekenkamp, assistent,

Jhr. H. van de Poll, bibliothecaris, Mej. W. A. Dijk, Mej. G. L. Roza *), Mej. J. A. de Jong, steno-typisten, A. Vrolijk, bediende en T. Doedens, huisbewaarder.

Bibliotheek.

Het aantal lectuurzendingen bedroeg gedurende 1933 in totaal: 2086.

De belangrijkste onderwerpen, waarop deze zendingen betrekking hadden, waren de volgende: actualisme en fascisme in Nederland (150); fascisme in Italië (110); nationaal-socialisme in Duitschland (80); a.r. partij en a.r. politiek (120); calvinisme (26); crisis- en crisiswetgeving (84); gezag en gezagshandhaving (70); ontwapening en vredesbeweging enz. (60); Indië (22); kerkelijke aangelegenheden (31); kiesrecht en verkiezingen (21); Koninklijk huis (35); Dr. Kuyper (20); gouden standaard, inflatie e. d. (21); jeugdvereenigingen (27); onderwijs (33); staatkundig gereformeerde partij (44); chr. dem. unie (71); sociale verzekering (24); socialisme (49) en staatspensioen (33). Van het gebruik van lectuur uit de bibliotheek in de leeszaal der Kuyperstichting werd geen aanteekening gehouden.

De aanwinst van de bibliotheek bestond, behalve uit de regelmatig verschijnende periodieken, waarvan een lijst als bijlage aan het vorig jaarverslag is toegevoegd, uit de geschriften over de volgende onderwerpen: binnen- en buitenlandsche staatkunde en partijwezen (74); volkenrecht, staats- en administratief recht (28); economie en statistiek (28); financiën (9); sociale aangelegenheden (30); staats- en rechtsphilosophie (13); opvoeding en onderwijs (2); kerkelijke aangelegenheden (10); ethiek (10); jaarboeken en verzamelingen (38); volksgezondheid (2); geschiedenis en biographie (38); journalistiek (2); ontwapening, vredesbeweging e. d. (8); volkenkunde (7); landbouw (8); koloniën (2); burgerlijk recht (2); strafrecht en politie (9); diversen (3).

Voorts melden we, dat het archief betreffende de gemeentepolitiek in den loop van het jaar werd gereorganiseerd en ingedeeld in overeenstemming met de registratuur van de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten. Het archief bevat verordeningen en raadsstukken betreffende de belangrijkste onderwerpen der gemeentpolitiek uit verschillende gemeenten. Afgezien nog van de uitzending van dossiers aan raadsleden bewijst het onmisbare diensten bij het opstellen van adviezen en het verstrekken van inlichtingen nopens de gemeentepolitiek.

Voorts werd nader aangevuld en bijgewerkt de onderwerpenlijst, die betrekking heeft op de bibliotheek, op het archief van de stukken der Staten-Generaal, de adviezendossiers en op de tijdschriften- en knipselverzamelingen. Deze lijst wordt als bijlage aan dit verslag toegevoegd.

Wat het archief van de stukken der Staten-Generaal betreft, zij nog

---

*) Mej. Roza vroeg en verkreeg in Januari 1934 eervol ontslag wegens huwelijk. In haar plaats werd aangesteld Mej. H. J. Stevens.

opgemerkt, dat in den loop des jaars de diverse dossiers van dit archief, zoover dat mogelijk bleek, werden aangevuld met stukken van ouderen datum betreffende hetzelfde onderwerp.

Verdere werkzaamheden.

Omtrent een groot aantal onderwerpen werd in den loop van het jaar advies of inlichting verstrekt. Gewoonlijk geschiedde die voorlichting in briefvorm, soms in den vorm van kleinere of grootere rapporten. Een gedeelte der adviezen werd in het tijdschrift der Kuyperstichting gepubliceerd.

De onderwerpen, waaromtrent voorlichting werd verstrekt, zijn de volgende: ambtenaarsaangelegenheden (26); actualisme en fascisme in Nederland (8); collectief arbeidscontract (2); a.r. partij en haar politiek (42); armenzorg (13); arbeidsloon (4); ambtsgebed (6); belastingen (13); bad- en zweminrichtingen (15); begrafeniswet (2); bioscoop (2); huwelijkswetgeving en ouderlijke macht (2); cumulatie (7); dansverbod (2); doodstraf (2); drankbestrijding (2); crisis- en crisismaatregelen (22); eedskwestie (1); eugenetiek (1); financiën (11); godslastering (7); algemeene gemeentepolitiek (11); algemeene geschiedenis (1); gezag en gezagshandhaving (6); gemeenterecht (31); gemeentebedrijven (6); hygiène (10); jeugdvereeniging (2); justitie (1); kiesrecht en verkiezingen (29); kerkelijke aangelegenheden (1); middenstand (5); militaire aangelegenheden (6); munt- en bankwezen (1); onderwijs (51); openbare vermakelijkheden (1); liberale politiek (1); staatkundig gereformeerde partij (9); hervormd gereformeerde staatspartij (1); christelijk democratische unie (8); communisme (4); kerk en staat (4); politiek Duitschland (5), Italië (6), Rusland (3), Amerika (1); sociale verzekering (7); schoolartsen en schoolvoeding (5); staatspensioen (2); socialisme (4); socialisatie (1); staatsrecht (19); verkeerswezen (8); volkenrecht (2); vrijhandel en protectie (2); vakorganisatie (3); vrouwenquaestie (2); werkloosheid (24); winkelsluiting (11); woningquaestie (12); werkstaking (2) en zondagsquaestie (25).

Contact met andere organisaties.

Door de benoeming van Dr. Beekenkamp in het hoofdbestuur der A.R.J.A. en in de verbandscommissie der antirevolutionaire propagandaclubs werd een personeel contact gelegd tusschen deze organisaties en de Kuyperstichting. Ook overigens laat onze verhouding met beide organisaties niets te wenschen over. Verscheidene leden dier organisaties wendden zich herhaaldelijk tot de Kuyperstichting voor inlichtingen en lectuur, terwijl de jaarvergaderingen door den directeur der Stichting werden bijgewoond.

Ook met de christelijk staatkundige partij in Indië stond de Kuyperstichting herhaaldelijk in contact. En wel eenerzijds doordat de publicaties, betrekking hebbende op die partij, aan het bureau der Kuyper-

stichting regelmatig werden toegezonden, anderzijds doordat op verzoek inlichtingen of adviezen werden verstrekt.

Studie Dr. G. M. den Hartogh.

Dr. G. M. den Hartogh kwam in den loop des jaars gereed met zijn historische studie over de antirevolutionaire partij, waarvoor door het Bestuur der Kuyperstichting hem indertijd opdracht was verleend. Met toestemming van het Bestuur diende deze studie Dr. den Hartogh als academisch proefschrift. Na zijn promotie tot doctor in de rechtsgeleerdheid verscheen het proefschrift als publicatie der Kuyperstichting bij de firma J. H. Kok te Kampen, onder den titel „Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871. Een keerpunt in de wordingsgeschiedenis der Antirevolutionaire Partij."

Propaganda.

De zorg voor de propagandalectuur nam in 1933 vanzelfsprekend een ruimere plaats op het arbeidsterrein der Kuyperstichting in beslag, dan het geval is in jaren, waarin geen verkiezingen plaats vinden. Zelfs was meer dan bij vroegere verkiezingen sprake van een *centrale* propaganda-actie, hetgeen uiteraard in de hand werd gewerkt door het feit, dat de antirevolutionaire partij ditmaal uitkwam met een uniforme candidatenlijst voor het geheele land en de activiteit der antirevolutionaire partij zich sterk concentreerde om den persoon van den eersten candidaat van die lijst.

Niettemin bleef toch ook dit jaar de propaganda-actie een beeld van bonte verscheidenheid vertoonen, waarbij de centrale actie slechts stimuleerend en eenigermate aanvullend werkte.

Dit was trouwens ook niet anders mogelijk. De zuivere verkiezingspropaganda behoort n.l. niet tot de statutaire taak der Kuyperstichting, doch ligt op den weg van de kiesvereenigingen, van de kieskringcentralen en van het Centraal Comité van a.r. kiesvereenigingen. En zelfs al bestond dit bezwaar tegen een meer daadwerkelijke deelneming van de Kuyperstichting aan den verkiezingsstrijd niet, dan zou toch een centrale propaganda-actie, uitgaande van de Kuyperstichting, gevaar loopen de zelfstandige actie der verantwoordelijke partij-instanties te verzwakken en met de wenschen en inzichten dier partij-instanties in botsing te geraken. De ervaring heeft geleerd, dat een centrale propaganda-actie, althans wat aangaat de propaganda door middel van lectuurverspreiding, in onze partij minder op prijs wordt gesteld. Ook kan centrale propaganda een verslappenden invloed oefenen op de activiteit in plaatselijken kring. Daarom hebben we dan ook gedurende de laatste jaren een dergelijke centrale actie beperkt tot enkele speciale geschriften en overigens slechts af en toe door het beschikbaar stellen van een of meer geschriftjes de kiesvereenigingen aan bruikbaar propaganda- of voorlichtingsmateriaal geholpen.

Ook in 1933 heeft de werkzaamheid der Kuyperstichting zich in hoofdzaak daartoe beperkt. Behalve de geschriften, die reeds in 1933 met het oog op de in het vooruitzicht zijnde verkiezingen werden verspreid en waarvan reeds in het vorig jaarverslag melding werd gemaakt, werden in samenwerking met *De Standaard* voor geringen prijs ter beschikking van de kiesvereenigingen gesteld Dr. Colijn's artikelen ter toelichting van het verkiezingsmanifest, onder de titels: „Geestelijke en Zedelijke Belangen", „Gezagshandhaving", „Tegen Handelsbelemmeringen", „Financiëel Evenwicht", „Steun aan den Landbouw", „Werkverschaffing" en „Koloniale Politiek". In totaal werden van deze geschriften verspreid 330.000 exemplaren.

Op dezelfde wijze werd verspreid een *Standaard*artikel, getiteld „Slachtoffers der proletarische moraal", terwijl in samenwerking met de drukkerij „De Graafschap" te Aalten werd uitgegeven een geschriftje ter weerlegging van ongegronde bezwaren tegen sociale verzekering.

Voorts werd nog op drieërlei manier medewerking verleend aan de schriftelijke propaganda in verband met de Kamerverkiezingen. Vooreerst door de uitgave, in combinatie met de drukkerij van de firma P. J. Mulder en Zoon te Leiden, van een door den sierteekenaar M. Wilmink ontworpen verkiezingsplaat, waarvan in drie verschillende formaten een groot aantal over het geheele land werd verspreid. Voorts door het verzorgen van een propagandablad, dat typografisch naar een ontwerp van denzelfden teekenaar was samengesteld, welk blad in twee verschillende edities verscheen, resp. bestemd voor plattelandsgemeenten en stedelijke gemeenten. Van dit blad, dat in samenwerking met de drukkerijen „De Standaard" en „De Rotterdammer" tegen geringe kosten ter beschikking van de kiesvereenigingen werd gesteld, bedroeg het aantal exemplaren in totaal rond 570.000. En eindelijk werd ook steun verleend aan tal van andere over het geheele land verspreide verkiezingsgeschriften, door ze aan te bevelen bij de kiesvereenigingen. Een dergelijke aanbeveling vond uiteraard slechts plaats, indien vooraf de manuscripten of drukproeven ter inzage gezonden en goedgekeurd waren.

Tijdschrift der Kuyperstichting.

Van het tijdschrift „Antirevolutionaire Staatkunde" werd in 1933 de negende jaargang der maandelijksche en de vierde jaargang der driemaandelijksche uitgave gepubliceerd. Een enkele maal liet de toezending van copie te wenschen over. Doch in het algemeen is er geen reden van klacht over de medewerking, die van verschillende zijden, gevraagd of ongevraagd, geboden werd. Ook het buitenland liet zich daarbij niet onbetuigd. In de driemaandelijksche uitgaven werden verschillende belangrijke artikelen van buitenlandsche schrijvers gepubliceerd.

Is er dus in dit opzicht reden tot tevredenheid, ditzelfde kan niet gezegd worden, wanneer we letten op den kring der abonné's. De invloed der crisis vergt hier wel niet zijn honderden, maar toch zijn tientallen.

Zoowel van het maandelijksch als het driemaandelijksch nummer liep het aantal abonnementen terug.

Afgezien van de gepubliceerde adviezen verschenen o. m. in de maandelijksche uitgave artikelen over de kerkelijke en politieke toestanden in Duitschland; hooger- en lager onderwijs; staat en kerk; rechtsbescherming tegenover de Overheid; samenvoeging van kleine gemeenten; gezag, gezagshandhaving en politie; nationaal-socialisme; autarkie; werkstaking; christelijke patroons; Planwirtschaft; sociale rechtvaardigheid e. a.

Van de studiën, opgenomen in de driemaandelijksche uitgave, noemen we die van Dr. Kroeskamp over het onderwijs in Indië; van den Franschen predikant Louis de Saint André over den invloed van het calvinisme op het publieke leven in Frankrijk in den loop der historie; van prof. P. Hoekstra over het Amerikaansche partijstelsel en van prof. Besselaar over het calvinisme in Zuid-Afrika.

Dr. J. W. NOTEBOOM,
Directeur.

's Gravenhage, Februari 1934.

Balans der Dr. A. Kuyp

ACTIEF:

't Kuyperhuis		ƒ 1.—
Huis Dr. Kuyperstraat No. 3		- 1.—
Meubilair	ƒ 1031.44	
afschrijving	- 1030.44	
		- 1.—
Bibliotheek	ƒ 1865.20	
afschrijving	- 1864.20	
		- 1.—
Effecten		- 269.700.—
Leeningen (Oblig. Chr. Nat. Schoolond.	ƒ 85.000.—	
aan (Waarborgsommen	- 240.646.92	
scholen (Hypotheken	- 200.028.50	
		- 525.675.42
Hypotheken aan particulieren		- 218.630.—
Leeningen aan particulieren		- 597.22
Amsterdamsche Bank		- 5.237.07
Postcheque- en girodienst		- 13.460.11
Kas 't Kuyperhuis		- 16.37
Debiteuren		- 3.458.83
Interest		- 14.134.49
		ƒ 1.050.913.51

Exploitatierekening der Dr A. Kuyp

Salarissen	ƒ 19.287.73
Bibliotheek (afschrijving)	- 1.864.20
Abonnementen	- 989.38
Kosten wetenschappelijke studie	- 4.274.73
Meubilair (afschrijving)	- 1.030.44
Huishoudelijke onkosten	- 1.746.65
Onderhoudskosten	- 1.941.60
Algemeene onkosten	- 280.79
Belastingen	- 1.627.28
Assurantiën	- 467.20
Kantoorbehoeften	- 1.414.22
Porti, telegraaf, telefoon	- 998.08
Verlichting, verwarming, waterleiding	- 807.75
Reis- en verblijfkosten	- 245.90
Propaganda	- 1.653.95
Pensioenpremie en sociale verzekering	- 959.84
Correspondentschappen	- 97.99
Voordeelig saldo	- 14.355.59
	ƒ 54.043.32

Stichting per 31 December 1933

PASSIEF:

Kapitaal		ƒ 1.001.567.25
Reserve voor koersverschillen	ƒ 11.836.11	
Reserve	- 35.329.60	
		- 47.165.71
Rentelooze leening		- 1.000.—
Crediteuren		- 1.180.55
		ƒ 1.050.913.51

Stichting over het jaar 1933.

Interest	ƒ 51.339.16
Huren	- 2.704.16
	ƒ 54.043.32

De Commissie, benoemd door den Raad van Beheer der Dr. Abraham Kuyperstichting, om overeenkomstig art. 15 van het Huishoudelijk Reglement van dien Raad, advies uit te brengen over de rekening en verantwoording van den heer Penningmeester, heeft de eer te rapporteeren:

ten eerste, dat zij de balans en exploitatierekening met totaaltellingen van resp. *f* 1.050.913,51 en *f* 54.043,32, gedateerd 20 Maart 1934 en geteekend door den Penningmeester, heeft vergeleken met de boekhouding, de daarop betreking hebbende bescheiden ten deele heeft gecontroleerd en heeft bevonden dat de cijfers van de balans en exploitatierekening overeenkomen met de boekhouding en de geraadpleegde bescheiden, en dat de boekhouding zeer nauwgezet en overzichtelijk is gevoerd;

ten tweede, dat zij er zich van overtuigd heeft, dat de in de balans opgenomen effecten voor een waarde van *f* 354.700.— (waaronder *f* 85.000.— in 5 % obligaties van de vereeniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs) aanwezig waren in de safe bij de Amsterdamsche Bank te 's Gravenhage. Bij dit onderzoek bleek voorts, dat in gemelde safe mede aanwezig waren de stukken betrekking hebbende op de uitstaande leeningen voor waarborgsomen aan scholen, hypotheken aan scholen en aan particulieren onderscheidenlijk ten bedrage van *f* 240.646.92, *f* 200.028.50 en *f* 218.630.00.

Aanwezig en in orde werden bevonden de acten van genoemde leeningen en hypotheken, alsmede de bijbehoorende stukken als borderel, assurantiepolis en de verklaring, bedoeld in art. 297 W. v. K.

De Commissie heeft inzage gehad van de op de waarde der onderpanden betrekking hebbende bescheiden, waarbij bleek, dat ondanks den algemeenen teruggang de hypotheken aan particulieren behoorlijke dekking opleveren.

Met voldoening mag geconstateerd, dat overeenkomstig het destijds ontworpen plan, waarmee Uw Raad zijn instemming heeft betuigd, thans reeds de onroerende alsmede de roerende goederen tot op *f* 1.— konden worden afgeschreven (perceelen Dr. Kuyperstraat 3 en 5 te 's Gravenhage, zoomede meubilair en bibliotheek), terwijl de reserve voor koersverschillen in den loop van het jaar steeg tot *f* 11.836.11. De algemeene reserve kon van *f* 20.974.01 opgevoerd worden tot *f* 35.329.60. Hiermede is een niet overbodig tegenwicht verkregen tegen de risico's, wier mogelijkheidsomvang niet moet worden onderschat.

De Commissie adviseert de rekening en verantwoording van den Penningmeester, onder bijzondere erkentelijkheid voor het door hem gevoerde beheer, goed te keuren.

(w.g.) J. VAN ANDEL.
„ H. BOTTERWEG.
„ J. DEUTEKOM.

's Gravenhage, 9 April 1934.

ALPHABETISCHE LIJST VAN ONDERWERPEN

BETREKKING HEBBENDE OP DE BIBLIOTHEEK EN HET ARCHIEF DER DR. A. KUYPERSTICHTING. *)

Accountancy = Administratie en bedrijfsleer, Accountancy, Boekhouding, Archiefwezen.

Accijnsen = Belastingwetgeving a2.

Actualisme (activisme) = Politieke partijen q.

Adel = Staatsrecht b3.

Administratie = Administratie en bedrijfsleer, Accountancy, Boekhouding, Archiefwezen.

Adresboeken = Algemeene werken e.

Adventisten = Geschiedenis e4.

Advocatuur = Justitie f.

Aesthetiek = Kunst a.

Afbetalingsstelsel = Middenstand j.

Agrarische wetgeving = Landbouwaangelegenheden o.

Algemeene werken = a. Encyclopaedieën.
b. Tijdschriften.
c. Couranten.
d. Brieven.
e. Adresboeken, Almanakken, Jaarboeken e.d. met algemeene strekking.
f. Varia.
(Zie ook Kerkelijke aangelegenheden a1 t/m a4)

Almanakken = Algemeene werken e.

Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) = a. Algemeen (rechtspositie).
b. Bezoldigingsvraagstuk.
c. Georganiseerd overleg.
d. Pensioen.
e. Vacantietoeslag.

Ambtenaren. Indische — = Indië j.

Ambtenaren (Rijk) = a. Algemeen (rechtspositie).
b. Bezoldigingsbesluit.
c. Georganiseerd overleg.
d. Pensioen.
d1. Wijziging Pensioenwet.
e. Art. 40 Bezoldigingsbesluit.
f. Buitenland.

Ambtsgebed = Gemeentepolitiek c.

Amerika = Politiek buitenland e, Economische toestand buitenland c, Calvinisme b, Bedrijfsorganisatie h.

*) Bibliotheek en Archief bevatten boeken, tijdschriften en dossiers van knipsels, adviezen, stukken Staten-Generaal en diverse stukken, die alle onderwerpsgewijze volgens deze lijst zijn gecatalogiseerd.

Annexatie. Gemeentelijke — = Gemeenterecht b.
Anthropologie = Natuurlijke historie a.
Anthroposophie = Wijsbegeerte k.
Antipapisme = Politiek c3.
Antisemitisme = Internationale aangelegenheden e1.
Antithese = Politiek k.
Apologetiek = Kerkelijke aangelegenheden a20.
Arbeidersbanken = Munt- en Bankwezen e.
Arbeiders. Sociale positie — = Sociale vraagstukken van verschillenden aard e
Arbeidsbemiddeling = Werkloosheid f en f1.
Arbeidsbescherming = a. Veiligheidswet.
b. Stoomwet.
c. Stuwadoorswet.
d. Caissonwet.
e. Diversen (o.a. loodwitgevaar).
f. Internationaal.
g. Buitenland.
Arbeidsconferenties. Internationale — = Internationale aangelegenheden d.
Arbeidscontract = a. Individueele arbeidsovereenkomst.
b. Collectieve arbeidsovereenkomst Nederland.
c. Collectieve arbeidsovereenkomst Buitenland.
d. Collectieve arbeidsovereenkomst algemeen.
Arbeidsgeschillen = a. Arbeidsgeschillenwet.
b. Werkstaking en bedrijfsconflicten (binnenland).
c. Kamers van Arbeid.
d. Buitenland
d1. Arbeidsconflict Engeland.
e. Staking van Overheidspersoneel en personeel in Semi-Overheidsbedrijven.
Arbeidsinspectie = Arbeidswet e.
Arbeidsloon = Sociale vraagstukken van verschillenden aard a, a1, a2 en a3.
Arbeidsorganisatie. Internationale — = Internationale aangelegenheden d.
Arbeidswet = a. Algemeen.
b. Nederland.
c. Buitenland.
d. Kinderarbeid (ook buitenland).
e. Arbeidsinspectie.
f. Bakkersnachtarbeid.
g. Winkelsluitingswet.
h. Onvolwaardige arbeidskrachten.
i. Vacantie.
j. 40-urige werkweek.
Arbitrageverdragen = Volkenrecht d4.
Archaeologie = Kerkelijke aangelegenheden a12.
Archiefwezen = Administratie en bedrijfsleer, Accountancy, Boekhouding, Archiefwezen.
Architectuur = Kunst c.
A.R.J.A. = Politieke Partijen a3.
Armenië = Internationale aangelegenheden e3.
Armenzorg = a. Algemeen.
b. Armenwet.
c. Buitenland.

Armenzorg (volvolg)
d. Gemeentelijke armenzorg.
e. Kerkelijke armenzorg.
f. Woekerbestrijding.

Armenzorg en Werkloosheid = Werkloosheid i.
Astrologie = Natuurlijke historie c.
Atlassen = Volkenkunde i.
Autarkie = Economische vraagstukken o.
Auteurswet = Handelsrecht i.
Autobusverkeer = Verkeerswezen b.
Autonomie. Gemeentelijke — = Gemeentepolitiek b.
Bakkersnachtarbeid = Arbeidswet f.
Banken van Leening = a. Rijksregeling.
b. Gemeentelijke regeling.
c. Buitenland.
Bankwezen = Munt- en Bankwezen.
Bedrijf. Gemengd — = Staatsbedrijven c.
Bedrijfsconcentratie = Economische vraagstukken l.
Bedrijfsconflicten = Arbeidsgeschillen b.
Bedrijfsleer = Administratie en bedrijfsleer, Accountancy, Boekhouding, Archiefwezen.
Bedrijfsorganisatie = a. Algemeen.
a1. Ondernemerspositie.
b. Nederland.
c. Engeland.
d. Duitschland.
e. Frankrijk.
f. Oostenrijk en Italië.
g. Scandinavië.
h. Amerika.
i. Diverse landen.
j. Participatiestelsel.
k. Industrieele vrede.
l. Bedrijfsradenwet.
Bedrijfstechniek = Economische vraagstukken b.
Bedrijven. Gemeentelijke en Provinciale — = Gemeentelijke en Provinciale bedrijven.
Bedrijven = Bedrijfsorganisatie; Gemeentelijke en Provinciale bedrijven en Staatsbedrijven.
Beginsel en Belang = Politiek b4.
Begraving = a. Begrafeniswet.
b. Gemeente en begraving.
c. Algemeen (Buitenland).
d. Lijkverbranding.
Belangenvertegenwoordiging = Staatsrecht b7.
Belastingwetgeving = a. Algemeen (belastingwetenschap).
a1. Rijksbelastingen.
a2. Retributies Rijk en accijnsen.
a3. Successiebelasting en Staatserfrecht.
a3a. Goederen in de doode hand.
a4. Waardevermeerderings-, vermogensaanwasbelasting en heffing ineens.
a5. Tabaksbelasting.
a6.
a7. Herziening Belastingwetgeving Colijn.
a8. Belastingwetgeving De Geer.
a9. Wegenbelastingwet.
a10. Belastingvlucht.

Belastingwetgeving (vervolg)
a11. Bemoeiing Volkenbond i.z. dubbele belasting.
a12. Invordering belasting (richtige heffing en ontduiking).
a13. Weeldeverteringsbelasting.
a14. Omzetbelasting.
a15. Couponbelasting.
a16. Vennootschapsbelasting.
b. Gemeentelijke belastingen.
b1. Forensenbelasting.
b2. Ophaal- en stortingsdienst.
b3. Betterment-tax (Rioolbelasting, Straatbelasting enz.).
b4. Weggeld en tollen.
b5. Zakelijke bedrijfsbelasting.
c. Buitenland.
(Zie ook Indie b).

Belemmeringen = Staatsrecht b13.
België = Politiek Buitenland g, Economische toestand Buitenland h, Internationale aangelegenheden b3.
Belijdenis = Kerkelijke aangelegenheden a23.
Beroepskeuze = Onderwijs t3.
Beroeps- en gewoontemisdadigers = Strafrecht p.
Beroepsvorming = Sociale vraagstukken l.
Bescherming. Vrijhandel en = Tariefwetgeving a.
Besmettelijke ziekten = Hygiëne l.

Bestrijding Zedeloosheid = a. Algemeen.
b. Neo-Malthusianisme.
c. Prostitutie.
d. Vegetarisme, Reinlevenbeweging.
(Zie ook Gemeentepolitiek h, p en c, en Drankbestrijding).

Beteekenis van Indië voor ons land = Indië o.
Betterment-tax = Belastingwetgeving b3.
Bevolkingsvraagstuk = Sociologie.
Bewaarschoolonderwijs = Onderwijs i.
Bezoldigingsbesluit. Art. 40 — = Ambtenaren (Rijk) e.
Bezoldigingsvraagstuk = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) b; Ambtenaren (Rijk) b.
Bezuiniging = Financiën a8.
Bibliographieën, ook Verzamelingen = Philologie d.
Bibliotheken. Openbare — = Onderwijs t2.
Bilderdijk. Mr. W. — = Biographieën f.
Binnenvaart = Scheepvaart b.

Biographieën = a. Mr. G. Groen van Prinsterer.
b. Dr. A. Kuyper.
c. Johannes Calvijn.
d. Mr. L. W. C. Keuchenius.
e. Mr. I. da Costa.
f. Mr. W. Bilderdijk.
g. Photo's.
h. Diverse verzamelingen.

Biographieën (vervolg) h1. Diverse personen.
i. Dr. H. Colijn.
Biologie = Natuurlijke historie a.
Bioscoop = a. Algemeen.
b. Bioscoopwet.
c. Buitenland.
Boekhouding = Administratie en bedrijfsleer, Accountancy, Boekhouding, Archiefwezen.
Boerenoorlog = Geschiedenis g1.
Bolsjewisme = Politiek buitenland f en Economische toestand buitenland f.
Boschbouw = Landbouwaangelegenheden f.
Boschwet = Landbouwaangelegenheden f.
Boter- en Kaaswet = Landbouwaangelegenheden s.
Bouwkunde = Kunst c.
Brandweer = Gemeentepolitiek w.
Brieven = Algemeene werken d.
Brieven (Kerkelijke aangelegenheden) = Epistolaria.
Brieven (Vaderlandsche geschiedenis) = Geschiedenis a1.
Bureau van den Arbeid. Internationaal — = Volkenrecht d3 en Internationale aangelegenheden d.
Burgerlijke Rechtsvordering = Burgerlijk recht e.
Burgerlijk Recht = a. Algemeen.
b. Huwelijkswetgeving (ook Buitenland).
b1. Huwelijkswet ontwerp-Donner.
c. Erfrecht.
d. Staatscommissie Burgerlijk Recht.
e. Burgerlijke rechtsvordering (Procesrecht).
f. Ouderlijke macht, Burgerlijke kinderwetten, Voogdij, Onderzoek naar 't vaderschap.
g. Buitenland.
h. Eigendom, Kadaster, Hypotheek.
i. Internationaal privaatrecht.
j. Verbintenissenrecht.
k. Stichtingen.
Burgerlijk Recht van Indië = Indië h.
Burgerlijke Stand = Burgerlijke Stand.
Burgerwacht = Politiek l.
Bijbeluitgaven = Kerkelijke aangelegenheden a5, a6, a7 en a8.
Bijbelverklaring = Kerkelijke aangelegenheden a16.
Cadeaustelsel = Middenstand i.
Caissonwet = Arbeidsbescherming d.
Calvinisme = a. Algemeen (ook Nederland).
b. Amerika.
c. Hongarije.
d. Frankrijk.
e. Zuid-Afrika.
f. Duitschland.
g. Oostenrijk.
h. Rusland.
i. Polen.
j. Engeland.
(Zie ook Economische vraagstukken g).
Calvijn. Johannes — = Biographieën c.

Catechismus en Catechisatie = Kerkelijke aangelegenheden a25.
Centralisatie. Gemeentelijke — = Gemeentepolitiek b.
Christelijk Democratische Unie = Politieke partijen o.
Christelijk Historische Unie = Politieke partijen d en Politiek e.
Christendom. Oorlog en — = Militaire aangelegenheden 13.
Christian Science = Wijsbegeerte j.
Coalitie = Politiek j.
Codificatie = Volkenrecht g.
Collectieve Arbeidsovereenkomst = Arbeidscontract b, c en d.
Colijn. Dr. H. — = Biographieën i.
Communisme = Indië m1, Politieke partijen k, Politiek i en Politiek buitenland f.
Comptabiliteitswet = Financiën a6.
Concessies = Staatsbedrijven e.
Concurrentie. Oneerlijke — = Middenstand g.
Conferenties. Economische — = Internationale aangelegenheden b4.
Conferentie. Interparlementaire — = Internationale aangelegenheden f.
Conjunctuur = Economische vraagstukken i.
Consulaire Zaken = Internationale aangelegenheden h.
Contrôle bewapening = Volkenrecht d5.
Coöperatie = Economische vraagstukken m.
Couranten = Algemeene werken c.
Crediet = Financiën a7 en Economische vraagstukken f.
Criminologie = Strafrecht a1.
Crisiswetgeving = Economische toestand Nederland b1 t/m b15 en k.
Cultuurgeschiedenis = Geschiedenis f.
Da Costa. Mr. I. — = Biographieën e.
Dagboeken (Vaderlandsche geschiedenis) = Geschiedenis a1.
Dageraadsquaestie = Politiek c4.
Daltononderwijs = Onderwijs e.
Dansverbod = Gemeentepolitiek p.
Darbisten = Geschiedenis e4.
Darwinisme = Natuurlijke historie b.
Delegatie van wetgevende bevoegdheid = Gemeenterecht g.
Democratische regeeringsvorm = Politiek s.
Deurwaarders = Justitie e.
Dienstplichtwet = Militaire aangelegenheden b.
Dienstweigering = Militaire aangelegenheden e.
Dierenbescherming = Dierenbescherming en Vivisectie.
Diplomatie = Internationale aangelegenheden g.
Dogmatiek = Kerkelijke aangelegenheden a17 en a18.
Dogmengeschiedenis = Kerkelijke aangelegenheden a19.
Doodstraf = Strafrecht f1.
Doopsgezinden = Kerkelijke aangelegenheden g.
Dordracena = Kerkelijke aangelegenheden a 38.
Drankbestrijding = a. Algemeen.
b. Nederland.
c. Drankwet.
d. Plaatselijke keuze.

Drankbestrijding (vervolg) e. Staatscommissie gedistilleerd.
f. Buitenland.
Drinkwatervoorziening = Hygiëne n.
Drukpersvrijheid = Staatsrecht b15.
Duitschland = Economische toestand Buitenland a, Politiek Buitenland b, Politiek c1a, Calvinisme f en Bedrijfsorganisatie d.
Economische conferenties = Internationale aangelegenheden b4.
Economische geschiedenis = Geschiedenis d.
Economische politiek = Economische toestand Nederland b.
Economische en Financieele toestand Buitenland = a. Duitschland.
b. Engeland.
c. Amerika.
d. Frankrijk.
e. Diverse landen.
f. Rusland.
g. Oostenrijk.
h. België.
i. Italië.
j. Klein-Azië.
k. Japan.
l. Scandinavië.

Economische toestand Nederland = a. Algemeen.
b. Economische politiek.
b1.
b2. Scheepvaart-subsidie.
b3. Suiker.
b4. Aardappelmeel.
b5. Tarwe.
b6. Eieren, Crisiszuivelwet.
b7. Tuinbouw.
b8. Crisisvarkenswet.
b9. Contingenteering.
b10. Clearing.
b11. Wetsontwerp-Ebels.
b12. Dumping.
b13. Moratorium.
b14. Economische voorlichting.
b15. Crisislandbouwwet.
c. Handel.
d. Jaarbeurzen.
e. Effecten- en goederenbeurs.
f. Kamers van Koophandel, Handelsregister.
g. Visscherij
h. Industrie.
i. Mijnbedrijf (ook Buitenland).
j. Scheepsbouw.
k. Crisiswetgeving (wereldoorlog c. a.).
l. Prijzencontrôlecommissie.
(Zie ook Landbouwaangelegenheden).

Economische Vraagstukken = a. Algemeen.
b. Bedrijfstechniek, Rationaliseering, Taylorstelsel.
c. Overheidsbemoeiing.

Economische Vraagstukken (vervolg)
d. Rentevraagstuk.
e. Waardeleer.
f. Crediet. *(Zie ook Financiën a7 en Handelsrecht f2).*
f1. Emissies.
g. Kapitaal en Kapitaalvorming (ook Calvinisme en Kapitalisme).
h. Hooge Raad van Arbeid, Nijverheidsraad, enz.
i. Economische barometer en conjunctuur.
j. Buitenlandsche handelsvoorlichting.
k. Statistiek.
l. Trust en kartels (ook Bedrijfsconcentratie).
m. Coöperatie.
n. Rotaryclubs.
o. Autarkie.

Economische Wetenschap = a. Algemeen.
b.
c.
d. Roomsch Katholieke Maatschappijleer.
e. Christelijke Maatschappijleer.
f. Socialistische Maatschappijleer.
g. Liberale economie (Physiocratisme, Mercantilisme, Klassieke school).
(Zie ook Sociologie en Sociale vraagstukken van verschillenden aard).

Eedsquaestie = Politiek c5.
Eerbaarheid. Publieke — = Gemeentepolitiek r.
Effectenbeurs = Economische toestand van Nederland e.
Eigendom = Burgerlijk Recht h.
Electriciteitsvoorziening = a. Algemeen.
b. Rijk.
c. Gemeenten en Provinciën.
Emigratie = Werkloosheid h.
Emissies = Economische vraagstukken f1.
Encyclopaedieën = Algemeene werken a en Kerkelijke aangelegenheden a1.
Engeland = Politiek Buitenland a, Economische toestand Buitenland b, Calvinisme j en Arbeidsgeschillen d1.
Erfelijkheidsleer = Natuurlijke historie b.
Erfgooiersquaestie = Landbouwaangelegenheden o1.
Erfpacht = Gemeentepolitiek e1.
Erfrecht = Burgerlijk Recht c.
Eschatologie = Kerkelijke aangelegenheden a 39.
Esperanto = Philologie g.
Ethiek = Wijsbegeerte f2 en f3.
Eugenetiek = Hygiëne s.
Evolutie = Natuurlijke historie b.
Exportcredietverzekering = Handelsrecht f2.
Faillissement = Handelsrecht g.
Fascisme = Economische toestand buitenland i, Politiek Buitenland c, Politieke partijen q.
Financiëele en Economische toestand. Internationale — = Internationale aangelegenheden b.
Financiëele verhouding Rijk en Gemeenten = Financiën d.

Financiën = a. Algemeen, Financiëele wetenschap, Financiëele stelsels.
a1. Financiën van den Staat.
a2. Plan-Wibaut.
a3. Millioenennota.
a4. Inrichting Staatsbegrooting.
a5. Staatsleeningen.
a6. Comptabiliteitswet.
a7. Credieten aan het buitenland.
a8. Bezuiniging (ook Reorganisatie Staatsdienst).
b. Financiën van de gemeenten.
c. Begrootingen, Financiën gemeenten.
d. Financiëele verhouding Rijk en Gemeenten.
e.
f. Gemeentelijke en provinciale leeningen.
g. Financiën van de provinciën.
(Zie ook Belastingwetgeving).

Fiscaal Strafrecht = Strafrecht m.
Forensenbelasting = Belastingwetgeving b1.
Frankrijk = Calvinisme d, Economische toestand buitenland d, Politiek buitenland d.
Fransch op de Lagere School = Onderwijs b2.
Fraude = Strafrecht k.
Garantieverdragen (Locarno) = Volkenrecht d2.
Gas- en Waterleiding = Gemeentelijke en Provinciale Bedrijven b.
Gebed in den Gemeenteraad = Gemeentepolitiek c.
Gebedsgenezing = Hygiëne u.
Gedeputeerde Staten; ook Salarissen en Pensioenen = Provinciale aangelegenheden c.
Gedeputeerde Staten. Verkiezing — = Kiesrecht en Verkiezingen j.
Geloof. Wetenschap en — = Wijsbegeerte f1.
Gemeentebegrootingen = Financiën c.
Gemeentelijke en Provinciale Bedrijven = a. Algemeen.
b. Gas- en waterleiding.
c. Tarievenpolitiek.
d. Gemeentelijke en provinciale verkeersmiddelen.
e. Diverse gemeentebedrijven.

Gemeentepolitiek = a. Algemeen.
b. Autonomie en Zelfbestuur; Centralisatie.
c. Gebed in den Gemeenteraad.
d. Gemeente en het sociale vraagstuk.
e. Grond- en Woningpolitiek.
e1. Erfpacht.
e2. Uitbreidingsplannen, Stedenbouw, Gewestelijk plan *(Zie ook Woningquaestie).*
e3. Schoonheidscommissies. (Ontsierende reclame).
f. Raadscommissies.
g. Gemeenteprogram en vereeniging van raadsleden.
h. Vloekverbod.
i. Marktwezen en kermis.

Gemeentepolitiek (vervolg)

j.
k. Winkelsluiting en ventverbod. *(Zie ook Arbeidswetgeving).*
l. Levensmiddelenpolitiek.
m. Melkvoorziening.
n. Zorg voor natuurmonumenten.
o. Publieke vermakelijkheden.
p. Dansverbod.
q. Gemeentelijke sportterreinen. *(Zie ook Onderwijs s).*
r. Publieke eerbaarheid. *(Zie ook Bestrijding zedeloosheid).*
s. Rookverbod.
t.
u.
v. Vereeniging van Nederlandsche gemeenten.
w. Brandweer.
x.
(Zie ook Gemeenterecht en Strafrecht e).

Gemeenteprogram = Gemeentepolitiek g.
Gemeenteraad. Verkiezing — = Kiesrecht en Verkiezingen d.
Gemeenterecht = a. Algemeen.
b. Annexaties, Grenswijzigingen en samenwerking tusschen gemeenten.
c.
d. Herziening Gemeentewet.
e. Gemeentewet.
f. Buitenland.
g. Delegatie wetgevende bevoegdheid.
h.
i. Reglement van Orde (Gemeente).
j.

Gemeentewet = Gemeenterecht e.
Gemengd bedrijf = Staatsbedrijven c.
Gemoedsbezwaren en Overheid = Politiek b2.
Geneeskunde. Uitoefening — = Hygiëne m.
Geneesmethoden. Bepaalde — = Hygiëne t.
Geneesmiddelen = Hygiëne p en y.
Georganiseerd Overleg = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) c; Ambtenaren (Rijk) c.
Geografica sacra = Kerkelijke aangelegenheden a12.
Gereformeerde Kerken = Kerkelijke aangelegenheden f.
Geschiedenis = a. Vaderlandsche- en Staatkundige geschiedenis.
a1. Idem: Kronieken, Journalen, Brieven, Dagboeken, Reizen, Verzamelingen.
a2. Bepaalde tijdvakken en personen.
a3. Bepaalde steden.
b. Algemeene geschiedenis.
b1.
b2. Renaissance.
b3. Revolutie.
b4. Tolerantie.
c. Rechtsgeschiedenis.
d. Economische geschiedenis.
e. Kerkgeschiedenis algemeen.

Geschiedenis (vervolg)

e1. Kerkgeschiedenis Nederland.
e2. Kerkhervorming Nederland.
e3. Kerkhervorming algemeen.
e4. Geschiedenis der secten (inclusief bestrijding).
e5. Réveil.
e6. Afscheiding en Doleantie.
f. Cultuurgeschiedenis.
g. Staatkundige geschiedenis buitenland.
g1. Zuid-Afrika en boerenoorlog.
g2. Wereldoorlog.
h. Onderwijs en geschiedenis.
i.
(Zie ook Wijsbegeerte h en Staatsrecht b).

Geschiedenis en staatkunde = Wijsbegeerte h1.
Geschiedenis. Militaire — = Militaire aangelegenheden a.
Geschiedenis. Onderwijs en — = Geschiedenis h.
Geschiedenis van Israël = Kerkelijke aangelegenheden a12.
Geslachtsziekten. Bestrijding = Hygiëne b.
Gevangenissen = Strafrecht f.
Gewestelijk plan = Gemeentepolitiek e2.
Gezag en vrijheid = Politiek b1.
Gezantschap bij den Paus = Kerkelijke aangelegenheden b1.
Gezinsloon = Sociale vraagstukken van verschillenden aard b.
Gezondheidsdiensten. Gemeentelijke en provinciale — = Hygiëne r.
Gezondheidsdiensten. Wet op de — = Hygiëne d.
Gezondheidsleer = Hygiëne c.
Gilden = Vakvereenigingen e.
Gildensocialisme = Sociale vraagstukken van verschillenden aard f.
Giro = Staatsbedrijven b.
Godsdienst en politiek = Politiek c.
Godsdienst en socialisme = Politiek h1.
Godsdiensten = Kerkelijke aangelegenheden a13.
Godsdienstige aangelegenheden in Indië = Indië q.
Goederenbeurs = Economische toestand Nederland e.
Gratie = Strafrecht j.
Grenswijzigingen. Gemeentelijke — = Gemeenterecht b.
Groene Kruis = Hygiëne z3.
Groen van Prinsterer. Mr. G. — = Biographieën a.
Grondbezit. Groot— = Landbouwaangelegenheden o.
Grondpolitiek = Gemeentepolitiek e.
Grondslagen. Aanslagen op de Christelijke — der Maatschappij = Politiek c6.
Grondwet = Staatsrecht b.
Grondwetsherziening = Staatsrecht c.
Grootindustrie. Middenstand en — = Middenstand d.
Handel = Economische toestand Nederland c.
Handelsbetrekkingen. Internationale — = Internationale aangelegenheden b1.

Handelsonderwijs = Onderwijs k.

Handelsrecht = a. Algemeen.
b. Vennootschapsrecht.
c. Zeerecht.
d. Diversen.
e. Wisselrecht.
f. Verzekeringsrecht.
f1. Levensverzekering.
f2. Exportcredietverzekering.
g. Faillissement en Surséance.
h. Bescherming industriëel eigendom (Octrooiwet).
i. Auteurswet.
j. Merkenwet.
k. Waarborg gouden en zilveren werken.
l. IJk.

Handelsregister = Economische toestand Nederland f.

Handelsverdragen. Internationale — = Internationale aangelegenheden b1.

Handelsvoorlichting. Buitenlandsche — = Economische vraagstukken j.

Hermeneutiek = Kerkelijke aangelegenheden a9.

Herstelvraagstuk Internationale aangelegenheden b3a.

Hervormd Gereformeerde Staatspartij = Politieke partijen i.

Hinderwet = Staatsrecht d2.

Historie. Wijsbegeerte en — = Wijsbegeerte h.

Hof van Arbitrage = Volkenrecht b.

Homoeopathie = Hygiëne t.

Hongarije = Politiek buitenland i en Calvinisme c.

Hooge Raad van Arbeid = Economische vraagstukken h.

Huisindustrie = Sociale vraagstukken van verschillenden aard c.

Huurwetten = Woningquaestie b.

Huwelijkswetgeving = Burgerlijk Recht b.

Hygiëne = a. Algemeen.
a1. Badhuizen.
b. Bestrijding geslachtsziekten.
c. Gezondheidsleer.
d. Wet op de gezondheidsdiensten.
e. Vleeschkeuring.
f. Warenwet.
g. Kinderhygiëne (ook zuigelingen).
h. Schoolartsen, Schoolhygiëne en vacantiekolonies.
i. Overheidstoezicht op de volksgezondheid.
j. Tuberculosebestrijding.
k. Ziekenhuizen.
k1. Krankzinnigenverpleging. *(Zie ook Hygiëne u).*
l. Besmettelijke ziekten.
l1. Vaccinedwang.
m. Uitoefening Geneeskunde.
m1. Wet verplegersdiploma.
n. Drinkwatervoorziening.
o. Riolenwet.

Hygiëne (vervolg)

p. Geneesmiddelen, pharmacie. *(Zie ook Hygiëne y).*
q. Reinigingsdiensten.
q1. Vuilverbranding.
r. Gemeentelijke en provinciale gezondheidsdiensten.
s. Geestelijke volksgezondheid.
s1. Sexueele voorlichting.
s2. Eugenetiek, Keuring voor het huwelijk. *(Zie ook Natuurlijke Historie b en Sociologie g).*
t. Bepaalde geneesmethoden o.a. homoeopathie.
u. Ziels- en zenuwziekten, gebedsgenezing.
v. Tandheelkunde.
w. Buitenland.
x. Quarantaine.
y. Wetsontwerp bedriegelijke aanprijzing geneesmiddelen (zie ook Hygiëne p).
z. Aflevering sera en vaccins.
z1. Vroedvrouwenscholen.
z2. Staatscommissie inzake medische rijksdienst.
z3. Groene en witte kruis.
z4. Diversen.

Hymnologie = Kerkelijke aangelegenheden a36.
Hypnotisme = Wijsbegeerte k.
Hypotheek = Burgerlijk recht h.
Incomptabiliteiten = Politiek o.

Indië *(Koloniën)*

a. Algemeen.
b. Indië's economische toestand.
b1. Indië's financiën.
b2. Indië's belastingen.
c. Koloniale politiek.
d. Staatsrecht en Staatsbestuur.
e. West-Indië.
f. Indië's internationale positie.
g. Sociale quaesties.
g1. Poenale sanctie.
g2. Vakorganisatie.
h. Burgerlijk recht.
i. Defensie.
j. Ambtenaren.
k. Onderwijs.
l. Volksgezondheid.
l. 1. Opium.
m. Politieke partijen.
m1. Revolutionaire (Communistische) actie.
n. Overheids- en particuliere ondernemingen.
o. Beteekenis van Indië voor ons land.
p. Petroleumindustrie.
q. Godsdienstige aangelegenheden, o.m. art. 123 R.R. en 177 Wet Staatsinrichting N. I.
r. Volkenkunde (rassen).
s.
t.
u. Koloniën van andere mogendheden.
v.

Industrie = Economische toestand Nederland h.

Industriëel eigendom. Bescherming — = Handelsrecht h.
Industriëele vrede = Bedrijfsorganisatie k.
Inflatie = Munt- en Bankwezen d.
Initiatief = Staatsrecht b6.
Internationale aangelegenheden = a. Internationale politiek.
b. Internationale, financiëele en economische toestand.
b1. Handelsbetrekkingen en handelsverdragen.
b2. Diverse verdragen.
b3. Verdrag België-Nederland.
b3a. Herstelvraagstuk.
b4. Economische conferenties.
c. Ontwapeningsquaestie.
c1. Ontwapening Denemarken.
c2. Nationalisme.
d. Internationale arbeidsorganisatie en conferenties.
e. Diverse internationale quaesties.
e1. Joodsche quaestie. Zionisme en antisemitisme.
(Zie ook Politiek buitenland b).
e2.
e3. Armenië.
e4.
e5. Slavernij.
e6. Marokkaansche quaestie.
e7. Mosoelquaestie.
f. Interparlementaire conferentie.
g. Diplomatieke betrekkingen.
h. Consulaire zaken.
i. Vredesverdrag Versailles.
j. België-Frankrijk.
(Zie ook Volkenrecht).
Internationale positie van Indië = Indië f.
Invaliditeitsverzekering = Sociale verzekering b.
Ireniek = Kerkelijke aangelegenheden a24.
Islam = Politiek buitenland j.
Italië = Politiek buitenland c en Economische toestand buitenland i.
Jaarbeurzen = Economische toestand Nederland d.
Jaarboeken e. d. = Algemeene werken e.
Jachtwet = Landbouwaangelegenheden e.
Japan = Politiek buitenland n en Economische toestand buitenland k.
Jeugdvereenigingen Opvoeding b1.
Jezuïeten = Kerkelijke aangelegenheden b2.
Joodsche oudheden = Kerkelijke aangelegenheden a12.
Joodsche quaestie = Internationale aangelegenheden e1.
Journalen (vaderlandsche geschiedenis) = Geschiedenis a1.
Journalistiek = Journalistiek.
Jury = Strafrecht i.
Justitie = a. Algemeen.
b. Politie.
c Rijkstucht- en opvoedingswezen.

Justitie (vervolg)
d. Rechterlijke macht.
e. Deurwaarders.
f. Advocatuur en notariaat.
g. Reclasseering.

Kabinetscrisissen = Politiek n.
Kadaster = Burgerlijk Recht h.
Kalender = a. Algemeen.
b. Zomertijd.
Kamers van Arbeid = Arbeidsgeschillen c.
Kamers van Koophandel = Economische toestand Nederland f.
Kapitaal = Economische vraagstukken g.
Kartels. Trust en — = Economische vraagstukken l.
Kerkelijke aangelegenheden = a. Theologie.
a1. Encyclopaedieën.
a2. Tijdschriften.
a3. Opera omnia.
a4. Epistolaria.
a5. Bijbeluitgaven: Oude Talen.
a6. Bijbeluitgaven: Nieuwe Talen in het algemeen.
a7. Bijbeluitgaven: Nederlandsch.
a8. Bijbeluitgaven: Varia.
a9. Hermeneutiek.
a10. Philologia sacra.
a11.
a12. Geschiedenis van Israël, Joodsche oudheden, Geografica sacra, Archaeologie. *(Zie ook Geschiedenis en Kerkgeschiedenis).*
a13. Godsdiensten.
a14. Leven enz. van Jezus.
a15. Theologia biblica.
a16. Bijbelverklaring.
a17. Dogmatiek: In het algemeen.
a18. Dogmatiek: Speciale hoofdstukken.
a19. Dogmengeschiedenis.
a20. Apologetiek.
a21.
a22. Symboliek.
a23. Belijdenis.
a24. Ireniek.
a25. Catechismus en Catechisatie.
a26. Theologia polemica.
a27. Sociniania.
a28. Stichtelijke geschriften.
a29. Pastoraal.
a30. Leerredenen en toespraken.
a31. Liturgie: In het algemeen.
a32. Liturgie: Doop.
a33. Liturgie: Avondmaal.
a34. Liturgie: Gebed.
a35. Liturgie: Sabbat. *(Zie ook Arbeidswet en Zondagsrust).*
a36. Hymnologie.
a37. Kerkrecht.
a38. Dordracena.
a39. Eschatologie.

Kerkelijke aangelegenheden (vervolg)
a40. Patristiek.
a41. Studie der Theologie.
b. Roomsch Katholieke Kerk.
b1. Vaticaan (gezantschap bij den Paus).
b2. Jezuïten.
c. Nederduitsch Hervormde Kerk.
d. Buitenland.
e. Kerkrecht.
f. Gereformeerde Kerken.
g. Doopsgezinden.
h. Wereldbond der kerken, Oecumenische beweging e. d.
i.
(Zie ook Indië q en Politiek c en h1).

Kerk en Staat = Politiek c1.
Kerk en Vrede = Militaire aangelegenheden 1 3.
Kerkgeschiedenis = Geschiedenis e.
Kerkrecht = Kerkelijke aangelegenheden a37.
Kermis = Gemeentepolitiek i.
Keuchenius, Mr. L. W. C. — = Biographieën d.
Keuring voor het huwelijk = Hygiëne s.
Kiesrecht en verkiezingen = a. Algemeen (kiesstelsel).
b. Kieswet.
c. Verkiezing Provinciale Staten.
c1. Verkiezing Provinciale Staten '31.
d. Verkiezing Gemeenteraad.
d1. Verkiezing Gemeenteraad 1927.
d2. Verkiezing Gemeenteraad 1931.
e. Verkiezing Eerste Kamer.
f. Verkiezing Tweede Kamer.
f1. Verkiezing Tweede Kamer 1922.
f2. Verkiezing Tweede Kamer 1925.
f3. Verkiezing Tweede Kamer 1929.
f4. Verkiezing Tweede Kamer 1933.
g. Buitenland.
h. Stemplicht.
i. Organisch kiesrecht.
j. Verkiezing wethouders en Gedeputeerde Staten.
k.
(Zie ook Vrouwenquaestie b).

Kiesvereenigingen. Toelating van vrouwen als lid van — = Vrouwenquaestie c.
Kiezer en gekozene = Politiek q.
Kinderarbeid = Arbeidswet d.
Kinderhygiëne = Hygiëne g.
Kinderrechter. Politie en — = Strafrecht c.
Kinderspelen = Onderwijs s.
Kinderwetten = Strafrecht c.
Kinderwetten. Burgerlijke — = Burgerlijk Recht f.
Klassieke school = Economische wetenschap g.
Klein-Azië = Politiek buitenland p, Economische toestand buitenland j en Internationale aangelegenheden e3.
Koloniale politiek = Indië c.
Koloniën = Indië.
Koningschap = Staatsrecht b1.

Koninklijk huis = Staatsrecht b2.
Krankzinnigenverpleging = Hygiëne k1.
Kronieken (vaderlandsche geschiedenis) = Geschiedenis a1.
Krijgstucht. Reglement op de — = Militaire aangelegenheden c.
Kunst = a. Algemeen.
b. Tooneel, schilderkunst.
c. Bouwkunde, musea.
d. Overheid en kunst.
e.
f.
Kustverdediging = Militaire aangelegenheden h.
Kweekscholen = Onderwijs a2.
Kuyper. Dr. A. — = Biographieën b.
Kuyper. Dr. Abraham — Stichting = Politieke partijen a2.
Landarbeiderswet = Landbouwaangelegenheden r.
Landbouwaangelegenheden = a. Algemeene toestand in den landbouw.
a1. Landbouwwetenschap.
b. Landbouwarbeidswet.
c. Landbouwongevallenwet.
d. Pachtvraagstuk. *(Zie ook Economische toestand Nederland b11.*
e. Jachtwet.
f. Boschwet en Boschbouw.
g. Ruilverkaveling.
h.
i. Mond- en klauwzeer.
j. Opheffing van het Departement van Landbouw.
k. Landbouwonderwijs.
l. Buitenland.
m. Tuinbouw.
n. Organisatie.
o. Landnationalisatie, Groot grondbezit, Agrarische wetgeving.
o1. Erfgooiersquaestie.
p. Veewet en veefokkerij.
q. Landbouwcrediet.
r. Landarbeiderswet.
s. Boter- en kaaswet.
t.
u.
v. Overheid en landbouw.
w.
(Zie ook Economische toestand Nederland).
Landnationalisatie = Landbouwaangelegenheden o.
Landstorm = Politiek l.
Leeningen. Gemeentelijke en provinciale — = Financiën f.
Leerjaar. Zevende — = Onderwijs d.
Leerlingwezen = Sociale vraagstukken van verschillenden aard h.
Leerplan = Onderwijs a2.
Leerplicht = Onderwijs d.

Leerredenen en toespraken = Kerkelijke aangelegenheden a30.
Leeszalen. Openbare — = Onderwijs t2.
Leger des Heils = Geschiedenis e4.
Leven enz. van Jezus = Kerkelijke aangelegenheden a14.
Levensmiddelenpolitiek = Gemeentepolitiek l.
Levensonderhoud. Kosten — = Sociale vraagstukken van verschillenden aard e.
Levensverzekering = Handelsrecht f1.
Liberale partij = Politieke partijen h en Politiek g.
Lintbebouwing = Woningquaestie g.
Liturgie = Kerkelijke aangelegenheden a31, a32, a33, a34 en a35.
Loodswezen = Scheepvaart d.
Loodwitgevaar = Arbeidsbescherming e.
Loterij = a. Algemeen.
b. Loterijwet (ook hasard).
c. Staatsloterij.
d. Buitenland.
Luchtvaart = Verkeerswezen d, Militaire aangelegenheden k.
Lycea = Onderwijs m.
Lijkverbranding = Begraving d.
Maatschappijleer = Economische wetenschap e, d, en f.
Magnetisme = Wijsbegeerte k.
Mandaten = Volkenrecht d8.
Marine = Militaire aangelegenheden h.
Marktwezen = Gemeentepolitiek i.
Marokkaansche quaestie = Internationale aangelegenheden e6.
Materialisme = Wijsbegeerte m.
Melkverkoop op Zondag = Zondagsquaestie d.
Melkvoorziening = Gemeentepolitiek m.
Mercantilisme = Economische wetenschap g.
Merkenwet = Handelsrecht j.
Middenstand = a. Algemeen.
b. Overheid en Middenstand.
c. Christelijke Middenstand.
d. Middenstand en Groot-industrie (warenhuizen).
e. Buitenland.
f. Middenstandscrediet.
g. Oneerlijke concurrentie.
h. Middenstandsraad.
i. Cadeaustelsel.
j. Afbetalingsstelsel.
Militaire aangelegenheden = a. Algemeen, Militaire geschiedenis.
b. Dienstplichtwet.
c.
d.
e. Dienstweigering.
f. Commissie-Idenburg.
g. Militair onderwijs.
h. Marine en Kustverdediging.
hi. Vlootwet.
i. Buitenland.
j. Personeel en vereenigingen.
k. Luchtvaart (Militaire —).
l. Ontwapeningsquaestie (Nationale —).

Militaire aangelegenheden (vervolg)		l1. Ontwapeningsvoorstel S.D.A.P. l2. Oorlog en Christendom. l3. Vredesbeweging. m. Militair stelsel. n. o. p. Vesting Holland, Vestingstelsel. q. Departement van Defensie. r. Gasoorlog. s. Mobilisatieslachtoffers. t. Vuurwapenwet.
Militair strafrecht	=	Strafrecht o.
Millioenennota	=	Financiën a3.
Minoriteitsrechten	=	Volkenrecht f.
Mobilisatieslachtoffers	=	Militaire aangelegenheden s.
Moederschapszorg	=	Sociale vraagstukken van verschillenden aard j.
Mond- en klauwzeer	=	Landbouwaangelegenheden i.
Montessori-onderwijs	=	Onderwijs e.
Moraal statistiek	=	Sociologie f.
Mosoelquaestie	=	Internationale aangelegenheden e7.
Motor- en rijwielwet	=	Verkeerswezen c.
Mulo	=	Onderwijs a7.
Munt- en Bankwezen	=	a. Algemeen. b. Nederland. c. Buitenland. d. Inflatie. e. Arbeidersbanken. f. Spaarbanken. g. Nederlandsch Indië.
Musea	=	Kunst c.
Mussertgroep	=	Politieke partijen q1.
Mijnbedrijf	=	Economische toestand Nederland i. *(Zie ook Staatsbedrijven f).*
Mystiek	=	Wijsbegeerte j.
Mythologie	=	Wijsbegeerte i.
Nabije Oosten	=	Politiek buitenland p, Economische toestand buitenland j, Internationale aangelegenheden e3.
Nationale ontwapening	=	Militaire aangelegenheden l.
Nationale Unie	=	Politieke partijen p.
Nationaal-Socialisme	=	Politiek buitenland b, Economische toestand buitenland a, Politieke partijen q en q1.
Nationalisme	=	Internationale aangelegenheden c2.
Natuurkunde	=	Wetenschappelijke mededeelingen b.
Natuurlijke Historie	=	a. Biologie en Anthropologie. b. Schepping, Evolutie en Erfelijkheidsleer (Darwinisme). *(Zie ook Hygiëne s).* c. Astrologie. d. Levende natuur (planten, dieren). e.
Natuurmonumenten. Zorg voor —	=	Gemeentepolitiek n.
Nederduitsch Hervormde Kerk	=	Kerkelijke aangelegenheden c.
Nederlanderschap	=	Staatsrecht b11.
Neo-Kantianisme	=	Wijsbegeerte n.
Neo-Malthusianisme	=	Bestrijding zedeloosheid b.
Nieuwe organen	=	Socialisatie b.

Notariaat = Justitie f.
Nijverheidsonderwijs = Onderwijs k.
Nijverheidsraad = Economische vraagstukken h.
Occultisme = Wijsbegeerte i.
Octrooiwet = Handelsrecht h.
Oecumenische beweging = Kerkelijke aangelegenheden h.
Olympische spelen. Subsidie — = Onderwijs s1.
Omkooperij = Strafrecht k.
Omzetbelasting = Belastingwetgeving a14.
Onafhankelijk Socialistische Partij = Politieke partijen c4.
Ondernemerspositie = Bedrijfsorganisatie a1.
Ondernemingen. Particuliere — in Indië = Indië n.
Onderwijs = a. Algemeen, Stenographie.
a1. Lager Onderwijs algemeen.
a2. Onderwijzers en leerplan, Kweekscholen.
a3. Schoolstrijd.
a4. Bijzonder onderwijs.
a5. Openbare school.
a6. Vervolgonderwijs.
a7. Ulo en Mulo.
a8. Onderwijsraad.
a9. Staatscommissie-Rutgers.
a10. Ontwerp-Terpstra.
a11. Ontwerp-Marchant.
b. Lager onderwijswet.
b1. Gemeente en onderwijs.
b2. Fransch op de Lagere School.
b3. Oudercommissies.
c. Schoolbouw.
c1. Schoolgeldheffing.
d. Leerplicht, Zevende leerjaar.
e. Montessori- en Daltononderwijs.
f. Schoolvoeding en schoolkleeding.
g. Buitengewoon lager onderwijs.
g1. Onderwijs aan schipperskinderen.
h. Lager onderwijs buitenland.
i. Bewaarschoolonderwijs.
j. Middelbaar onderwijs.
k. Handels- en vakonderwijs en Nijverheidsonderwijs. *(Zie ook Landbouwaangelegenheden k).*
l. Middelbaar- en vakonderwijs in het buitenland.
m. Voorbereidend Hooger Onderwijs (Lycea).
n. Hooger Onderwijs algemeen (Geschiedenis Hooger Onderwijs en verschillende — ook theologische — faculteiten aan openbare universiteiten).
o. Hooger Onderwijswet.
p. Hooger Onderwijs in het buitenland.
q. Roomsch Katholieke Universiteit.
q1. Vrije Universiteit en Theologische School.
q2. Studentenorganisaties en ontgroeningsquaestie.

Onderwijs (vervolg) q3. Veeartsenijkunde, Veeartsenijkundige faculteit.
r. Onderwijs in het algemeen in het buitenland, Geschiedenis wetgeving, Rapporten.
s. Lichamelijke opvoeding, Kinderspelen.
s1. Subsidie Olympische spelen.
t. Algemeene volksontwikkeling.
t1. Volksuniversiteiten.
t2. Openbare leeszalen en bibliotheken.
t3. Beroepskeuze.
Onderwijs in Indië = Indië k.
Onderwijzers = Onderwijs a2.
Ongevallenverzekering = Sociale verzekering g.
Onteigening = Staatsrecht b12.
Ontwapening = Internationale aangelegenheden c, Militaire aangelegenheden l.
Ontwapening. Economische — = Tariefwetgeving e.
Ontwapeningsvoorstel S.D.A.P. = Militaire aangelegenheden l1.
Ontwikkeling jeugdige werkloozen = Werkloosheid k.
Onvolwaardige arbeidskrachten = Arbeidswet h.
Oorlog en Christendom = Militaire aangelegenheden l2.
Openbare orde = Politiek l en l1, Strafrecht q.
Opera omnia = Kerkelijke aangelegenheden a3.
Ophaal- en stortingsdienst = Belastingwetgeving b2.
Opium = Indië l1.
Opvoeding = a. Paedagogie algemeen.
b. Opvoeding rijpere jeugd.
b1. Jeugdvereenigingen.
c.
Opvoeding. Lichamelijke — = Onderwijs s.
Organisch kiesrecht = Kiesrecht en verkiezingen i.
Oudercommissies = Onderwijs b3.
Ouderdomsverzekering = Sociale verzekering b.
Ouderdomswet = Sociale verzekering d.
Ouderlijke macht = Burgerlijk recht f.
Overheidsbedrijven = Gemeentebedrijven, Staatsbedrijven, Indië n.
Overheid en gemoedsbezwaren = Politiek b2.
Overheid en Kunst = Kunst d.
Overheid en Landbouw = Landbouwaangelegenheden v.
Overheid en Middenstand = Middenstand b.
Overheidsbemoeiing = Economische vraagstukken c.
Overheidsdaad. Onrechtmatige — = Staatsrecht d3.
Overheidsondernemingen in Indië = Indië n.
Overheidspersoneel = Ambtenaren, Arbeidsgeschillen e.
Overheidstoezicht op de Volksgezondheid = Hygiëne i.
Pachtvraagstuk = Landbouwaangelegenheden d, Economische toestand Nederland b11.
Paedagogie = Opvoeding a.
Parlementair stelsel = Staatsrecht b4.
Participatiestelsel = Bedrijfsorganisatie j.
Partijwezen = Politieke Partijen a.

Pastoraal = Kerkelijke aangelegenheden a29.
Patristiek = Kerkelijke aangelegenheden a40.
Pensioen = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) d, Ambtenaren (Rijk) d en d1.

Permanent Hof van internationale Justitie = Volkenrecht c.
Petroleumindustrie = Indië p.
Pharmacie = Hygiëne p.
Philologia sacra = Kerkelijke aangelegenheden a10.
Philologie = a. Algemeen.
b. Oude philologie (Hebreeuwsch, Chaldeeuwsch, Arabisch, Syrisch).
b1. Klassieke philologie (Grieksch en Latijn).
b2. Woordenboeken (Grieksch en Latijn).
c. Niet-Nederlandsche philologie.
c1. Niet-Nederlandsche woordenboeken.
d. Verzamelingen, bibliographie, enz.
e. Middelnederlandsch, Angelsaksisch, Gotisch.
e1. Middelnederlandsche woordenboeken.
f. Nederlandsche philologie.
f1. Spellingsquaestie.
f2. Nederlandsche woordenboeken.
g. Esperanto.

Photo's = Biographieën g.
Physiocratisme = Economische wetenschap g.
Plaatselijke keuze = Drankbestrijding d.
Planwirtschaft = Socialisatie c.
Plattelandspartij = Politieke Partijen m.
Poenale sanctie = Indië g1.
Politie = Justitie b.
Politie- en kinderrechter = Strafrecht c.
Politiek = a. Algemeen.
b. Wetenschap der politiek.
b1. Gezag en Vrijheid.
b2. Gemoedsbezwaren en Overheid.
b3. Souvereiniteit en decentralisatie in eigen kring.
b4. Beginsel en belang.
b5. Diversen.
c. Godsdienst en politiek.
c1. Kerk en Staat.
c1a. Kerk en Staat Duitschland.
c2. Processiequaestie.
c3. Bestrijding van Rome, Antipapisme.
c4. Dageraadsquaestie.
c5. Eedsquaestie.
c6. Aanslagen op de Christelijke grondslagen der maatschappij.
d. Anti-revolutionaire politiek.
d1. Program van beginselen.
d2. Program van actie.
d3. Propaganda.
e. Christelijk-Historische politiek.
f. Roomsche politiek.
g. Liberale politiek (ook Vrijzinnig democratische —).
h. Socialistische politiek.

Politiek (vervolg)

h1. Godsdienst en socialisme.
i. Communistische en anarchistische politiek.
j. Coalitie.
k. Antithese.
l. Revolutionaire woelingen (ook Burgerwacht en Landstorm.
l 1. Uniformverbod.
m.
n. Kabinetscrisissen.
n1. Kabinetscrisis 1924.
n2. Kabinetscrisis 1925.
n3. Kabinetscrisis 1933.
o. Incomptabiliteiten (o. a. Vereeniging van vakbestuurder- en raadslidmaatschap).
p. Troonreden.
q. Kiezer en gekozene.
r.
s. Democratische regeeringsvorm.

Politiek buitenland = a. Engeland.
b. Duitschland.
c. Italië.
d. Frankrijk.
e. Amerika.
f. Rusland.
g. België.
h. Diverse landen.
i. Hongarije.
j. Islam.
k. Scandinavië.
l. Randstaten (ook Balkan).
m. Zwitserland.
n. Het verre Oosten.
o. Oostenrijk.
p. Nabije Oosten.
q. Zuid-Afrika.

Politieke partijen = a. Partijwezen algemeen.
a1. Anti-revolutionaire partij.
a2. Dr. Kuyperstichting.
a3. A.R.J.A. en Propagandaclubs.
b. Roomsch Katholieke Partij.
b1. Roomsch Katholieke Partij in het buitenland.
b2. St. Michaël.
c. S.D.A.P.
c1. Socialistische partij in het buitenland.
c2. S.D.A.P. en N.V.V.
c3. S.D.A.P.—Rome.
c4. Onafhankelijk Socialistische Partij.
d. Christelijk-Historische Unie.
e. Vrijzinnig-democratische bond en Vrijzinnig democratische partijen in het buitenland.
f. Diverse partijen en richtingen.
f1. Genootschap voor zedelijke volkspolitiek.
g.
h. Liberale partij (Vrijheidsbond).
h1. Liberale partij (Buitenland).
i. Hervormd (Gereformeerde) Staatspartij.

Politieke partijen (vervolg) j. Staatkundig Gereformeerde partij.
k. Communistische partij.
l.
m. Plattelandspartij.
n. Democratische partij.
o. Christelijk-democratische Unie en Christelijke Arbeiders partij.
p. Nationale Unie.
q. Fascistische groepen Nederland.
q1. Mussert-groep.
r. Socialistische partij (Kolthek).
s.

Politieke partijen in Indië = Indië m.
Politiek. Godsdienst en — = Politiek c.
Politiek. Internationale — = Internationale aangelegenheden a.
Postbedrijf = Staatsbedrijven b.
Privaatrechtelijke belemmeringen. Opheffing van — = Staatsrecht b13.
Privaatrecht. Internationaal — = Burgerlijk Recht i.
Procesrecht = Burgerlijk Recht e en Strafrecht d.
Processiequaestie = Politiek c2.
Program. Gemeentelijk — = Gemeentepolitiek g.
Program. Provinciaal — = Provinciale aangelegenheden d.
Program van Actie = Politiek d2.
Program van Beginselen = Politiek d1.
Propaganda = Politiek d3.
Prostitutie = Bestrijding zedeloosheid c.
Protocol van Genève = Volkenrecht d1.

Provinciale aangelegenheden = a. Algemeen.
b. Provinciale wet.
c. Gedeputeerde Staten (ook salaris en pensioen).
d. Provinciale programs.
e.

Provinciale Staten. Verkiezing — = Kiesrecht en Verkiezingen c.
Prijzencontrôlecommissie = Economische toestand Nederland l.
Psychologie = Psychologie.
Quarantaine = Hygiëne x.
Raadscommissies = Gemeentepolitiek f.
Raad van State = Staatsrecht b10.
Radio = Verkeerswezen g.
Rassen (Indië) = Indië r.
Rassenvraagstuk = Sociologie g.
Rationaliseering = Economische vraagstukken b.
Recht. Administratief — in het algemeen = Staatsrecht d.
Recht. Administratief — in het buitenland = Staatsrecht e.
Recht. Canoniek — = Rechtswetenschap b.
Rechterlijke macht = Justitie d.
Recht. Instituut van internationaal — = Volkenrecht e.
Recht. Mozaïsch — = Rechtswetenschap d.
Recht. Romeinsch — = Rechtswetenschap c.

Rechts- en Staatsleer. Christelijke schrijvers over — = Wijsbegeerte b1.
Rechtsgeschiedenis = Geschiedenis c.
Rechtsphilosophie = Wijsbegeerte a1.
Rechtspositie gemeentelijke en provinciale ambtenaren en werklieden = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) a.
Rechtspositie rijksambtenaren = Ambtenaren (Rijk) a.
Rechtspraak. Administratieve — = Staatsrecht d1.
Rechtsvordering. Burgerlijke — = Burgerlijk Recht e.
Rechtswetenschap = a. Algemeen.
b. Canoniek Recht.
c. Romeinsch Recht.
d. Mozaïsch Recht.
e. Stellingen.
f.
Reclame. Ontsierende — = Gemeentepolitiek e3.
Reclasseering = Justitie g.
Reddingswezen = Scheepvaart g.
Referendum = Staatsrecht b6.
Reformatie = Geschiedenis e2 en e3.
Reglement op de krijgstucht = Strafrecht o.
Reglement van Orde = Gemeenterecht i en Staatsrecht b8.
Registratie en zegel = Registratie en zegel.
Reinigingsdiensten = Hygiëne q.
Reinlevenbeweging = Bestrijding zedeloosheid d.
Reizen (vaderlandsche geschiedenis) = Geschiedenis a1.
Renaissance = Geschiedenis b2.
Retributies Rijk = Belastingwetgeving a2.
Réveil = Geschiedenis e5.
Revolutie = Geschiedenis b3.
Revolutionaire actie in Indië = Indië m1.
Revolutionaire woelingen = Politiek l.
Ridderorden = Staatsrecht b3.
Rioolbelasting = Belastingwetgeving b3.
Riolenwet = Hygiëne o.
Riviervaart = Scheepvaart c.
Rome. Bestrijding van — = Politiek c3.
Rome. S.D.A.P. en — = Politieke partijen c3.
Rookverbod = Gemeentepolitiek s.
Roomsch Katholieke Kerk = Kerkelijke aangelegenheden b.
Roomsch Katholieke Staatspartij = Politieke partijen b en Politiek f.
Rotary-clubs = Economische vraagstukken n.
Ruilverkaveling = Landbouwaangelegenheden g.
Rusland = Politiek buitenland f, Economische toestand buitenland f en Calvinisme h.
Rijksbelastingen = Belastingwetgeving a1.
Rijksgebouwen = Staatsbedrijven h.
Rijksverzekeringsbank = Sociale verzekering f1.
Samenwerking. Intellectueele — = Volkenrecht d7.

Samenwerking tusschen gemeenten = Gemeenterecht b.
Scandinavië = Politiek buitenland k, Economische toestand buitenland l en Internationale aangelegenheden c1.
Scheepsbouw = Economische toestand Nederland j.
Scheepvaart = a. Algemeen.
b. Binnenvaart.
c. Riviervaart.
d. Loodswezen.
e. Zeevaart.
f. Ontwerp en wijziging Schipperswet.
g. Reddingswezen.
h.
Scheikunde = Wetenschappelijke mededeelingen b.
Schepping = Natuurlijke historie b.
Schilderkunst = Kunst b.
Schipperskinderen. Onderwijs aan — = Onderwijs g1.
Schipperswet. Ontwerp en wijziging — = Scheepvaart f.
Schoolartsen = Hygiëne h.
Schoolbouw = Onderwijs c.
Schoolgeldheffing = Onderwijs c1.
Schoolhygiëne = Hygiëne h.
Schoolkleeding = Onderwijs f.
School. Openbare — = Onderwijs a5.
Schoolstrijd = Onderwijs a3.
School. Theologische — = Onderwijs q1.
Schoolvoeding = Onderwijs f.
Schoonheidscommissies = Gemeentepolitiek e3.
S.D.A.P. = Politieke partijen c en Politiek h.
S.D.A.P. en Rome = Politieke partijen c3.
Sera en vaccins. Aflevering van — = Hygiëne z.
Sexueele voorlichting = Hygiëne s1.
St. Michaël = Politieke partijen b2.
Slavernij = Internationale aangelegenheden e5.
Sociale. Christelijk — beweging = Sociale quaestie b.
Sociale quaestie = a. Algemeen.
b. Christelijk sociale beweging.
c. Buitenland.
d.
(Zie ook Indië g).
Sociale verzekering = a. Algemeen.
a1. Beroepswet.
a2. Verzekeringsdwang.
b. Invaliditeitsverzekering, Ouderdomsverzekering.
c. Ziekteverzorging en ziekteverzekering.
c1. Ontwerp Ziekte-ongevallenwet Aalberse.
c2. Ziektewet.
c3. Ziekteverzorging.
d. Ouderdomswet.
e. Staatspensioen.
f. Administratie der sociale verzekering.

Sociale verzekering (vervolg) f1. Rijksverzekeringsbank.
g. Ongevallenverzekering.
g1. Zeeongevallen.
h.
i.
j. Buitenland.
k.

Sociale vraagstuk. Gemeente en het — = Gemeentepolitiek d.

Sociale vraagstukken van verschillenden aard = a. Arbeidsloon.
a1. Arbeidsloon Algemeen.
a2. Arbeidsloon Nederland.
a3. Arbeidsloon Buitenland.
b. Gezinsloon.
c. Huisindustrie.
d. Wohlfahrtspflege. *(Zie ook Armenzorg).*
e. Sociale positie arbeiders, kosten levensonderhoud. *(Zie ook Economische vraagstukken k).*
f. Gildensocialisme.
g. Syndicalisme. *(Zie ook Vakvereeniging).*
h. Leerlingwezen.
i. Gedwongen winkelnering.
j. Moederschapszorg.
k. Algemeen.
l. Beroepsvorming.

Sociale wetgeving = a. Algemeen.
b. Nederland.
c. Buitenland.
d.

Socialisatie = a. Algemeen.
b. Nieuwe organen (Art. 194 G.W.).
c. Planwirtschaft.

Socialisme. Godsdienst en — = Politiek h1.

Sociniania = Kerkelijke aangelegenheden a27.

Sociologie = a. Algemeen.
b. Bevolkingsvraagstuk algemeen.
c. Bevolkingsvraagstuk Nederland.
d. Bevolkingsvraagstuk Buitenland.
e. Huisgezin.
f. Moraalstatistiek.
g. Rassenvraagstuk.

Souvereiniteit = Staatsrecht a3 en Politiek b3.

Spaarbanken = Munt- en Bankwezen f.

Spellingsquaestie = Philologie f1.

Spiritisme = Wijsbegeerte k.

Spoorwegbedrijf = Verkeerswezen f.

Sportterreinen. Gemeentelijke — = Gemeentepolitiek q.

Staat. Kerk en — = Politiek c1.

Staatkunde. Geschiedenis en — = Wijsbegeerte h1.

Staatsbedrijven = a. Algemeen (ook Bedrijvenwet).
b. Post, Telegraaf, Telefoon, Giro.
c. Gemengd bedrijf.
d. Buitenland.

Staatsbedrijven (vervolg)
e. Concessies.
f. Staatsmijnbedrijf.
g. Tabaksmonopolies.
h. Rijksgebouwen.
i.

Staatsbegrooting. Inrichting — = Financiën a4.
Staatsbestuur in Indië = Indië d.
Staatsdienst. Reorganisatie — = Financiën a8.
Staatserfrecht = Belastingwetgeving a3.
Staatsleeningen = Financiën a5.
Staatsleer. Christelijke schrijvers over Rechts- en — = Wijsbegeerte b1.
Staatsloterij = Loterij c.
Staatsmijnbedrijf = Staatsbedrijven f. *(Zie ook Economische toestand Nederland i).*
Staatspensioen = Sociale verzekering e.

Staatsrecht = a. Algemeen.
a1. Antirevolutionair staatsrecht.
a2. Roomsch-Katholiek staatsrecht.
a3. Souvereiniteit. *(Zie ook Politiek b1 en b3).*
a4. Diversen.
b. Grondwet en Staatsregelingen.
b1. Koningschap.
b2. Koninklijk Huis.
b3. Ridderorden en Adel.
b4. Staten-Generaal, Parlementair stelsel.
b5. Ministeriëele verantwoordelijkheid.
b6. Referendum en Volksinitiatief.
b7. Corporatieve staatsopvatting en Belangenvertegenwoordiging.
b8. Reglement van Orde Staten-Generaal.
b9.
b10. Raad van State.
b11. Nederlanderschap.
b12. Onteigening.
b13. Opheffing privaatrechtelijke en publiekrechtelijke belemmeringen.
b14. Recht van vereeniging en vergadering.
b15. Drukpersvrijheid.
b16. Uitlevering.
c. Grondwetsherziening.
d. Administratief recht (algemeen).
d1. Administratieve rechtspraak.
d2. Hinderwet.
d3. Onrechtmatige Overheidsdaad.
e. Buitenland (Staats- en administratiefrecht)
f.
g. Departementen van Algemeen Bestuur.

Staatsrecht Indië = Indië d.
Staatsrechtsphilosophie = Wijsbegeerte b.
Staatsregelingen = Staatsrecht b.
Staten-Generaal = Staatsrecht b4.
Statistiek = Economische vraagstukken k.
Statuten van vereenigingen en dergelijke = Statuten van vereenigingen en dergelijke.
Stedenbouw = Gemeentepolitiek e2.

Stellingen = Rechtswetenschap e.
Stemplicht = Kiesrecht en Verkiezingen h.
Stenografie = Onderwijs a.
Stichtelijke geschriften = Kerkelijke aangelegenheden a28.
Stichtingen = Burgerlijk recht k.
Stoomwet = Arbeidsbescherming b.
Stortingsdienst. Ophaal en — = Belastingwetgeving b2.
Straatbelasting = Belastingwetgeving b3.
Strafrecht = a. Algemeen (ook nieuwe richting).
a1. Criminologie.
a2. Internationaal.
a3. Buitenland.
b. Diversen.
c. Politie- en kinderrechter, Kinderwetten.
d. Wetboeken van Strafrecht en Strafvordering.
e. Gemeentelijk en provinciaal strafrecht.
f. Strafstelsel, gevangenissen.
f1. Doodstraf.
g. Psychopathenwet.
h. Voorwaardelijke veroordeeling en -invrijheidstelling.
t. Jury.
j. Gratie.
k. Fraude en Omkooperij.
l. Godslastering.
m. Fiscaal strafrecht.
n. Tuchtrecht.
o. Militair strafrecht (ook Reglement Krijgstucht).
p. Beroeps- en gewoontemisdadigers.
q. Bescherming openbare orde.
Strafrechtsphilosophie = Wijsbegeerte c.
Strafstelsel = Strafrecht f.
Strafvordering. Wetboeken van Strafrecht en — = Strafrecht d.
Studentenorganisaties = Onderwijs q2.
Studie der Theologie = Kerkelijke aangelegenheden a41.
Stuwadoorswet = Arbeidsbescherming c.
Successiebelasting = Belastingwetgeving a3.
Symboliek = Kerkelijke aangelegenheden a22.
Syndicalisme = Sociale vraagstukken van verschillenden aard g.
Tabaksbelasting = Belastingwetgeving a5.
Tabaksmonopolies = Staatsbedrijven g.
Tandheelkunde = Hygiëne v.
Tariefwetgeving = a. Vrijhandel en bescherming.
b. Tariefwetgeving in het buitenland.
c. Tariefwetgeving in Nederland.
d. Tariefwet Colijn.
e. Tarievenoorlog en Economische ontwapening.
f. Tolunie.
(Zie ook Internationale aangelegenheden b1 en b4 en Economische toestand Nederland).
Tarievenoorlog = Tariefwetgeving e.
Tarievenpolitiek = Gemeentelijke en Provinciale bedrijven c.

Taylorstelsel = Economische vraagstukken b.
Technische onderwerpen = Wetenschappelijke mededeelingen a.
Telefoon en Telegraaf = Staatsbedrijven b.
Theologia biblica = Kerkelijke aangelegenheden a15.
Theologia polemica = Kerkelijke aangelegenheden a26.
Theologie = Kerkelijke aangelegenheden a.
Theologie. Wijsbegeerte en — = Wijsbegeerte f.
Theosophie = Wijsbegeerte j.
Thomistische wijsbegeerte = Wijsbegeerte e.
Tolerantie = Geschiedenis b4.
Tollen = Belastingwetgeving b4.
Tolunie = Tariefwetgeving f.
Tooneel = Kunst b.
Troonreden = Politiek p.
Trusts en Kartels = Economische vraagstukken l.
Tuberculosebestrijding = Hygiëne j.
Tucht- en opvoedingswezen. Rijks — = Justitie c.
Tuchtrecht = Strafrecht n.
Tuinbouw = Landbouwaangelegenheden m.
Tijdschriften = Algemeene werken b en Kerkelijke aangelegenheden a2.
Uitbreidingsplannen. Stedelijke — = Gemeentepolitiek e2.
Uitlevering = Staatsrecht b16.
Uitoefening geneeskunde = Hygiëne m.
U.L.O. = Onderwijs a7.
Uniformverbod = Politiek l1.
Universiteiten. Openbare — = Onderwijs n.
Universiteit. Roomsch Katholieke — = Onderwijs q.
Universiteit. Vrije — = Onderwijs q1.
Vacantie = Arbeidswet i.
Vacantiekolonies = Hygiëne h.
Vacantietoeslag = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie) e.
Vaccinedwang = Hygiëne l1.
Vakorganisatie = Indië g2 en Vakvereenigingen.
Vaccins. Aflevering van sera en — = Hygiëne z.
Vaderschap. Onderzoek naar het — = Burgerlijk Recht f.
Vakonderwijs = Onderwijs k en l.
Vakverbonden. Internationale — = Vakvereenigingen c.
Vakvereenigingen = a. Vakvereeniging in Nederland.
b. Vakvereeniging in het buitenland.
c. Internationale vakverbonden.
d. Christelijke vakvereenigingen (Roomsch-Katholiek en Protestantsch-Christelijk).
e. Gilden.
f. Syndicalistische vakvereenigingen.
g.
(Zie ook Sociale vraagstukken g).
Varia = Algemeene werken f.
Vaticaan = Kerkelijke aangelegenheden b1.
Veeartsenijkunde = Onderwijs q3.

Veeartsenijkundige faculteit = Onderwijs q3.
Veefokkerij = Landbouwaangelegenheden p.
Veertigurige werkweek = Arbeidswet j.
Veewet = Landbouwaangelegenheden p.
Vegetarisme = Bestrijding zedeloosheid d.
Veiligheidswet = Arbeidsbescherming a.
Vennootschapsbelasting = Belastingwetgeving a16.
Vennootschapsrecht = Handelsrecht b.
Ventverbod = Gemeentepolitiek k.
Verbintenissenrecht = Burgerlijk Recht j.
Verdragen. Diverse internationale — = Internationale aangelegenheden b2.
Vereenigde Staten van Europa = Volkenrecht h.
Vereenigingen. Militaire — = Militaire aangelegenheden j.
Vereeniging. Recht van — = Staatsrecht b14.
Vereenigingen van Raadsleden = Gemeentepolitiek g.
Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten = Gemeentepolitiek v.
Vergadering. Recht van — = Staatsrecht b14.
Verkeersmiddelen. Gemeentelijke en Provinciale — = Gemeentelijke en Provinciale bedrijven d.
Verkeerswezen = a. Algemeen.
b. Autobusverkeer.
c. Motor- en rijwielwet.
d. Luchtvaart.
e. Gemeente en verkeerswezen.
f. Spoorwegbedrijf.
g. Radio.
h. Wegenwet.
Verkiezing = Kiesrecht en Verkiezingen.
Vermakelijkheden. Publieke — = Gemeentepolitiek o.
Vermogensaanwasbelasting = Belastingwetgeving a4.
Verpleging = Hygiëne m en m1.
Vervolgonderwijs = Onderwijs a6.
Verzekering = Sociale verzekering f en Handelsrecht f.
Vestingstelsel = Militaire aangelegenheden p.
Visscherij = Economische toestand Nederland g.
Vivisectie = Dierenbescherming en Vivisectie.
Vleeschkeuring = Hygiëne e.
Vloekverbod = Gemeentepolitiek h.
Vlootwet = Militaire aangelegenheden h1.
Volkenbond = Volkenrecht d.
Volkenkunde = a. Algemeen.
b.
c. Nederland.
d. West-Europa (België, Frankrijk, Spanje, Portugal, Engeland, Scandinavië).
e. Middel- en Oost-Europa (Duitschland, Zwitserland, Roemenië, Italië, Balkan, Rusland).
f. Amerika.
g. Afrika.
h. Azië (Palestina), Australië.
i. Atlassen.

Volkenkunde (vervolg) j.
(Zie ook Indië r).

Volkenrecht = a. Algemeen.
b. Hof van Arbitrage.
c. Permanent Hof van Internationale Justitie.
d. Volkenbond.
d1. Protocol van Genève.
d2. Garantieverdragen (Locarno).
d3. Internationaal Bureau van den Arbeid.
d4. Arbitrageverdragen.
d5. Contrôle bewapening.
d6. Internationale handelspolitiek en Volkenbond.
d7. Intellectueele samenwerking.
d8. Mandaten.
e. Instituut van Internationaal Recht.
f. Minoriteitsrechten.
g. Codificatie.
h. Vereenigde Staten van Europa.

Volksgezondheid = Hygiëne i en Indië l.
Volkshuisvesting = Gemeentepolitiek e en Woningquaestie.
Volksontwikkeling. Algemeene — = Onderwijs t.
Volkspolitiek. Genootschap voor zedelijke — = Politieke partijen f1.
Volksuniversiteiten = Onderwijs t1.
Voogdij = Burgerlijk recht f.
Vredesbeweging = Militaire aangelegenheden 13.
Vredesverdrag Versailles = Internationale aangelegenheden i.
Vroedvrouwenscholen = Hygiëne z1.
Vrouwenarbeid = Vrouwenquaestie d.

Vrouwenquaestie = a. Algemeen (ook Organisatie).
b. Vrouwenkiesrecht.
c. Toelating lid Kiesvereeniging.
d. Vrouwenarbeid.
e.

Vrijhandel en bescherming = Tariefwetgeving a.
Vrijheid. Gezag en — = Politiek b1.
Vrijheidsbond = Politieke partijen h, Politiek g.
Vrijmetselarij = Wijsbegeerte l.
Vrijzinnig-democratische Bond = Politieke partijen e.
Vuilverbranding = Hygiëne q1.
Vuurwapenwet = Militaire aangelegenheden t.
Waardeleer = Economische wetenschap c.
Waardevermeerderingsbelasting = Belastingwetgeving a4.
Warenhuizen = Middenstand d.
Warenwet = Hygiëne f.
Waterleiding. Gas- en — = Gemeentelijke en Provinciale bedrijven b.
Waterschappen = Waterschappen.

Waterstaatsaangelegenheden = a. Algemeen.
b. Zuiderzee.
c.

Weeldeverteringsbelasting = Belastingwetgeving a13.
Wegenbelastingwet = Belastingwetgeving a9.

Wegenwet = Verkeerswezen h. *(Zie ook Woningquaestie g).*
Weggeld = Belastingwetgeving b4.
Wereldbond der Kerken = Kerkelijke aangelegenheden h.
Wereldoorlog = Geschiedenis g2.
Werklieden. Gemeentelijke en Provinciale — = Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie).
Werkloosheid = a. Algemeen.
b. Rijksmaatregelen.
c. Gemeentelijke en Provinciale maatregelen.
d. Toestand in Nederland.
e. Buitenland.
f. Arbeidsbemiddeling.
f1. Voorontwerp Arbeidsbemiddelingswet (en wetsontwerp).
g. Werkloosheidsverzekering.
h. Emigratie.
i. Werkloosheid en armenzorg.
j. Werkverschaffing.
k. Ontwikkeling van jeugdige werkloozen.
Werkstaking = Arbeidsgeschillen b.
Werkverschaffing = Werkloosheid j.
West-Indië = Indië e.
Wetboeken = Strafrecht d, Burgerlijk recht e en Handelsrecht d.
Wetenschap der Politiek = Politiek b.
Wetenschap en Geloof = Wijsbegeerte f1.
Wetenschappelijke mededeelingen = a. Technische onderwerpen.
b. Wis-, natuur- en scheikunde.
c.
Wetgeving. Sociale — = Sociale wetgeving.
Wethouders = Kiesrecht en Verkiezingen j en Ambtenaren en Werklieden (Gemeente en Provincie).
Winkelnering. Gedwongen — = Sociale vraagstukken van verschillenden aard i.
Winkelsluiting = Gemeentepolitiek k.
Winkelsluitingswet = Arbeidswet g.
Wiskunde = Wetenschappelijke mededeelingen b.
Wisselrecht = Handelsrecht e.
Witte Kruis = Hygiëne z3.
Woekerbestrijding = Armenzorg f.
Wohlfahrtspflege = Sociale vraagstukken van verschillenden aard d.
Woningquaestie = a. Algemeen.
a1. Woningbeheer.
a2. Woninghuren.
b. Huurwetten.
c. Woningwet.
d. Woningbouw.
e. Buitenland.
f. Uitbreidingsplan.
g. Lintbebouwing.
h. Woonwagenwet.
Woonwagenwet = Woningquaestie h.
Woordenboeken = Philologie b2, c1, e1 en f2.
Wijsbegeerte = a. Algemeen (Geschiedenis der wijsbegeerte).

Wijsbegeerte (vervolg)
a1. Rechtsphilosophie.
b. Staatsrechtsphilosophie.
b1. Rechts- en Staatsleer (Christelijke schrijvers).
c. Strafrechtsphilosophie.
d. Wijsbegeerte en sociologie.
e. Thomistische wijsbegeerte.
f. Wijsbegeerte en theologie.
f1. Wetenschap en geloof.
f2. Christelijke ethiek.
f3. Algemeene ethiek.
g. Diversen.
h. Wijsbegeerte en historie.
h1. Geschiedenis en staatkunde.
i. Occultisme, Mythologie.
j. Mystiek, Theosophie, Christian Science.
k. Spiritisme, Anthroposophie, Hypnotisme, Magnetisme.
l. Vrijmetselarij.
m. Materialisme.
n. Kantianisme en Neo-Kantianisme.
o.

IJkwet = Handelsrecht l.
Zedeleer = Wijsbegeerte f2 en f3.
Zedeloosheid. Bestrijding — = Bestrijding zedeloosheid.
Zee-ongevallen = Sociale verzekering g1.
Zeerecht = Handelsrecht c.
Zegel. Registratie en — = Registratie en zegel.
Zeevaart = Scheepvaart e.
Zelfbestuur. Gemeentelijk — = Gemeentepolitiek b.
Zending = a. Algemeen.
b. Evangelisatie.
c.
(Zie ook Indië q en Kerkelijke aangelegenheden a25).
Ziekenfondsen = Sociale verzekering c3.
Ziekenhuizen = Hygiëne k.
Ziekteongevallenwet = Sociale verzekering c1.
Ziekteverzekering = Sociale verzekering c.
Ziekteverzorging = Sociale verzekering c3.
Ziektewet = Sociale verzekering c2.
Zielsziekten = Hygiëne u.
Zionisme = Internationale aangelegenheden e1.
Zomertijd = Kalender b.
Zondagsquaestie = a. Algemeen.
b. Gemeente en Zondagsrust.
c. Zondagswet.
d. Melkverkoop op Zondag.
e. Buitenland.
Zuid-Afrika = Politiek buitenland q en Geschiedenis g1.
Zuiderzee = Waterstaatsaangelegenheden b.
Zuigelingbescherming = Hygiëne g. *(Zie ook Sociale vraagstukken j).*
Zwitserland = Politiek buitenland m.

DE NAGELATEN GESCHRIFTEN VAN VISCOUNT ALFRED MILNER.[1])

ZUID-AFRIKA.

DOOR

L. R. MIDDELBERG.

I. 1897—1899 en II. 1899—1905.

ALFRED MILNER, de Gouverneur van de Kaapkolonie en Engelands Hooge Commissaris in Zuid-Afrika gedurende de twee laatste jaren vóór en tijdens en na den Anglo-Boerenoorlog (1899—1902), is op 21 Mei 1925 gestorven. Zijn weduwe, met wie hij op lateren leeftijd huwde, heeft op uitdrukkelijken wensch van haar overleden echtgenoot, zijn nagelaten papieren voor den historicus beschikbaar gesteld. Voorzoover deze Zuid-Afrika betreffen zijn ze gepubliceerd in een tweetal deelen, waarvan het eerste handelt over de vóóroorlogsche jaren, het tweede over den oorlog zelf en de daaropvolgende restauratie. De samensteller van dit werk, hetwelk geen biographie bedoelt te zijn, vangt aan met een korte levensschets van MILNER tot aan het tijdstip, waarop hij naar Zuid-Afrika wordt uitgezonden; voorts geeft hij stukken weer, uitgezocht en gesorteerd om de personen en de gebeurtenissen zoo duidelijk mogelijk naar voren te brengen, slechts voorzien van zooveel commentaar als noodig is om het onderling verband te begrijpen of om voor het tegenwoordig geslacht vergeten tijdsomstandigheden in herinnering te brengen. Daarbij is uiteraard dankbaar gebruik gemaakt, niet alleen van de Engelsche Blauwboeken, doch ook van de vele nagelaten papieren van tijdgenooten, Staatslieden en vrienden, die mede in het groote drama, dat zich tegen het einde der vorige eeuw in Zuid-Afrika heeft afgespeeld, een rol hebben vervuld.

Hoewel de samensteller zich als doel heeft gesteld slechts feiten te doen spreken, is hij daarin maar ten deele geslaagd. Waar zijn persoonlijk oordeel toch naar voren komt — en dat is meer, dan men

na lezing van de inleiding zou verwachten, — heeft hij zich geenszins kunnen ontworstelen aan het beeld van KRUGER en zijn Regeering en van het streven van het Afrikanerdom, zooals dat nu 35 jaar geleden aan het Engelsche publiek, dat voor den oorlog moest worden rijpgemaakt, is voorgehouden en steeds door MILNER aan de Britsche Regeering is voorgesteld. Daarom zal dit werk dan ook voor de vaststelling van het eindoordeel over Engelands politiek in Zuid-Afrika met voorzichtigheid en naast andere bronnen moeten worden geraadpleegd.

Veel van het feitenmateriaal, dat in dien tijd de wereld en vooral het Hollandsche publiek in beroering bracht, is het oudere geslacht nog overbekend. Daarvoor kan verwezen worden naar KUYPER's: De Crisis in Zuid-Afrika, vertaald door C. K. ELOUT uit de Revue des deux Mondes (1900) en Een Eeuw van Onrecht, uitgegeven in 1900 door F. W. REITZ, toenmalig staatssecretaris der Z.-A. Republiek. Dit neemt echter niet weg, dat inzonderheid voor de persoon van MILNER, de uitvoerder van CHAMBERLAIN'S politiek in Zuid-Afrika, bij hen, die nog een levendige herinnering hebben behouden aan de groote verontwaardiging, waarmee het drama der Boerenrepublieken destijds hier te lande is meegeleefd, nog zooveel belangstelling is te verwachten, dat een korte bespreking van dit belangrijke werk niet overbodig behoeft te worden geacht. Want hoewel als auctor intellectualis van den oorlog in de eerste plaats JOSEPH CHAMBERLAIN op den voorgrond is getreden en voor het Hollandsche publiek MILNER meer op den achtergrond bleef, toch is het wel voldoende bekend, dat laatstgenoemde CHAMBERLAIN'S rechterhand en volkomen medestander is geweest, zelfs grooten invloed op den gang van zaken heeft uitgeoefend.

ALFRED MILNER werd in 1854 te Bonn geboren. Zijn vader was de zoon van een in Duitschland gevestigd Engelsch zakenman, gehuwd met een duitsche vrouw. MILNER'S vader huwde op jeugdigen leeftijd een engelsche weduwe, die te Bonn woonde en CHARLES MILNER tot gouverneur van haar kinderen had aangesteld. Vier jaar na ALFRED'S geboorte trok het gezin (de vader had inmiddels zijn medische studies beëindigd) naar Engeland. Dr. MILNER'S praktijk vlotte echter niet, zoodat het gezin zeven jaar later weer naar Duitschland terugkeerde en wel naar Tübingen, waar MILNER Sr. tot lector in de Engelsche litteratuur was aangesteld. Tot aan den dood zijner moeder in 1869

bleef ALFRED IN Tübingen, om daarna op 15-jarigen leeftijd onder toezicht van familie en vrienden in Engeland zijn opleiding te voltooien. MILNER'S moeder heeft grooten invloed op de vorming van zijn karakter uitgeoefend. Zijn gansche leven heeft zij hem als voorbeeld voor den geest gestaan, getuigt hij van haar in latere jaren.

Van 1869—72 is hij leerling van Kings College, waar hij reeds dadelijk de aandacht tot zich trekt door zijn helder verstand. De rector dringt er dan ook op aan te Oxford verder te gaan studeeren. Hoewel onbemiddeld, — zijn vader moet van een klein tractement leven, — besloot hij dien raad te volgen. Gedurende zijn Oxford-jaren moest hij voornamelijk in eigen onderhoud voorzien, nl. door als repetitor op te treden. Daarnaast verkreeg hij vele schollarships, waaraan geldelijke voordeelen verbonden waren en begon hij zich te bewegen op journalistiek terrein.

Na zijn studie heeft het eenige jaren geduurd, voordat hij zijn levensrichting heeft bepaald. Hij heeft aanvankelijk getwijfeld tusschen een loopban aan de Bar en de journalistiek. Beide richtingen heeft hij een tijdlang gevolgd. Karakteristiek is wat hij daarover schrijft in 1881, toen hij een loopbaan aan de Bar had verworpen: ... „Daar ga ik de groote oceaan op. Als ik 50 jaar mag worden, zal het interessant zijn na te gaan, waarheen mijn besluit mij heeft gevoerd. In ieder geval, zoolang ik gezond mag blijven ... heb ik niets te vreezen van een leven, waarvan de eerste voorwaarde is het celibaat. Men kan niet alles hebben. Ik ben een arm man en moet kiezen tusschen bruikbaarheid voor het algemeen belang of privé-geluk. En ik kies het eerste, of liever, ik wil er naar streven."

Eenige jaren was hij medewerker aan de Pall Mall Gazette eerst onder JOHN MORLEY, daarna onder W. T. STAED, die met MILNER na MORLEY'S uittreden, de P. M. G. een geheel ander aanzien heeft gegeven. Evenmin als Rechten kon journalistiek hem echter op den duur bevredigen. Politiek en sociaal werk begonnen hem aan te trekken.

De weg daartoe werd hem ontsloten in 1884, toen Mr. G. J. GOSCHEN hem tot particulier secretaris benoemde. Vurig partijman is hij nooit geweest, dat lag niet in zijn aard. In 1885 is hij liberaal candidaat geweest voor het Parlement (doch geslagen), hoewel hij geen groot bewonderaar was van GLADSTONE ,wiens eerste Home-Rule Bill hij heeft helpen bestrijden.

Toen Mr. GOSCHEN in 1886 Lord RANDOLPH CHURCHILL als Minister

van Financiën opvolgde, werd MILNER diens officieele privaat-secretaris. In 1889 zond GOSCHEN hem naar Caïro als Undersecretary in the Egyptian Ministry of Finance onder Lord CROMER, waar hij tot 1892 bleef. In dat jaar benoemde Mr. GOSCHEN hem tot Voorzitter van de Board of Inland Revenue, welke functie hij onder GOSCHEN's opvolger, Sir WILLIAM HACOURT, bleef vervullen.

In Januari 1897 bood Mr. JOSEPH CHAMBERLAIN, Minister van Koloniën in Lord SALISBURY'S kabinet, MILNER de functie van Under-Secretary of State for the Colonies aan. Sir ALFRED weigerde dit, waarna CHAMBERLAIN hem vroeg of hij eventueel Lord ROSMEAD, Gouverneur van de Kaapkolonie en Hooge Commissaris in Zuid-Afrika, wiens aftreden verwacht werd, wilde opvolgen. Dit werd door MILNER aangenomen.

I.

Voordat MILNER naar Zuid-Afrika vertrok, heeft CHAMBERLAIN de te volgen tactiek in groote lijnen met hem besproken. In een schrijven van 18 Maart '98 heeft CHAMBERLAIN daarvan nog eens een overzicht gegeven. De politiek zou er op gericht zijn om zoo mogelijk alle aanleiding tot wrijving met Transvaal te vermijden en dientengevolge, onder krachtige handhaving van onze rechten onder de Conventie, zoo deze ernstig zouden worden aangerand, elke openbare pressie met betrekking tot grieven van minder belang te voorkomen. De overwegingen, welke die politiek beheerschten, waren:

1. de overtuiging, dat een oorlog met Transvaal zeker antagonisme in de Kaap zou verwekken en daardoor de weg naar een vereenigd Zuid-Afrika zou worden bemoeilijkt. Als de strijd zou losbranden, was het van het grootste belang, dat Transvaal de aanvaller zou zijn en de Rijksregeering de sympathie van een groot deel der Holl. Afrikaners in de Kaap zou bezitten.

2. dat de Jameson Raid Engeland in een valsche positie had gebracht en de Afrikanerpartij van haar had vervreemd. De door die gebeurtenis veroorzaakte prikkelbaarheid zou moeten uitslijten, alvorens weer pressie op Transvaal met betrekking op zijn binnenlandsche politiek kon worden uitgeoefend.

3. dat een afwachtende houding het beste was, omdat de tijd voor Engeland zou meewerken. De wanregeering in Transvaal zou op den

duur oppositie binnen zijn grenzen verwekken en met vertrouwen zou, na KRUGER's dood, op verbetering van den toestand kunnen worden gerekend.

4. dat een oorlog met Transvaal, — tenzij tengevolge van een zeer duidelijke provocatie, — zeer onpopulair zou zijn en het zenden van een groote legermacht en uitgave van vele millioenen ten gevolge zou hebben.

* *
*

Toen MILNER op 5 Mei 1897 te Kaapstad landde, was Z.-A. nog steeds in beroering door de Jameson Raid (Dec. '95 — Jan. '96) en wat daaruit was voortgevloeid. Reeds in den aanvang van 1896 had CHAMBERLAIN de klachten van het Reformcomité te Johannesburg tot de zijne gemaakt en zich op allerlei wijze gemengd in de binnenlandsche aangelegenheden van de Z. A. R. Eigener beweging was de Regeering, waar mogelijk, aan de grieven tegemoet gekomen en had zij zich tegen herhaling van een dergelijk voorval trachten te vrijwaren door tal van wetten en bepalingen (o. a. een immigratiewet).

Door het bekende misbruik van de tusschen Engeland en de Transvaal gesloten Conventie van 1884, begon Engeland toen zijn inmenging in Transvaalsche aangelegenheden te verdedigen en heeft zij in Maart '97 zelfs een Britsch smaldeel naar Delagoabaai gedirigeerd om Transvaal te dwingen de Engeland onwelgevallige wetten in te trekken.

In de Kaapkolonie was RHODES, na JAMESON's avontuur, afgetreden als Eerste Minister van een kabinet, steunende op een Afrikaner meerderheid en naar Rhodesia vertrokken, waar hij zich voorloopig uit de politiek had teruggetrokken. Den Holl. Afrikaners, die tot nu toe onder HOFMEYER's leiding met hem hadden samengewerkt, waren de oogen opengegaan voor RHODES' streven naar een ander Zuid-Afrika dan zij bedoelden; zij zochten nu meer aansluiting bij de adspiraties in Transvaal en de Oranje Vrijstaat. De leus „Afrika voor de Afrikaners" werd in dezen tijd van Kaapstad tot Transvaal overal gehoord.

Zoo was in 't kort de toestand, toen MILNER voet aan land zette; in Transvaal heftige verontwaardiging over CHAMBERLAIN's optreden inzake de immigratiewet en het zich voortdurend willen bemoeien met de inwendige aangelegenheden der Republiek, in de Kaap een opleven van het Afrikanerdom. Hij was echter — op grond van de hierboven

aangehaalde afspraak met CHAMBERLAIN, — met het voornemen bezield alle punten van geschil voorshands op vriendelijke wijze met de Regeering der Z. A. R. te bespreken.

* *
*

De brieven der eerste maanden van MILNER's verblijf in Z. A. handelen over de verhouding van de Engelsche Regeering en de Hooge Commissaris tot Rhodesia en het Bechuanaland Protectoraat. MILNER is op zijn hoede voor RHODES' agressieve bedoelingen. Dezen typeert hij als de eenige werkelijk groote man onder de leidende Staatslieden, die Engeland's belangen in Z. A. behartigen; niet een man om te gebruiken — daarvoor is hij te eigenwillig en sterk, — maar er moet voor gezorgd worden, dat RHODES de geschikte menschen als zijn medewerkers in Rhodesia en het Protectoraat kiest.

Interessant is ook het oordeel van CHAMBERLAIN en Lord SELBORNE over Dr. LEYDS, den Staatssecretaris der Z. A. R. tijdelijk in Europa, die beide heeren had bezocht. SELBORNE schrijft, dat CHAMBERLAIN verheugd was over dat bezoek en gelachen had over Lord ROSMEAD's (MILNER's voorganger aan de Kaap) waarschuwing: ... „pas op, LEYDS is onze onverzoenlijke vijand". Lord S. vond het toen noodig CHAMBERLAIN nog eens schriftelijk tegen LEYDS te waarschuwen, nl. dat LEYDS door velen in Z. A. als „de vijand" van Engeland werd beschouwd en alles wat CHAMBERLAIN tegen hem zou zeggen, zou worden beoordeeld in het licht van dit vooroordeel. MILNER onderschrijft dit oordeel grootendeels, betreurt LEYDS' invloed voor Z. A. maar hoopt dan toch KRUGER tot vruchtdragend overleg bereid te vinden.

Met dat al stond hem van den aanvang als zijn voornaamste doel voor oogen de bevestiging van de Engelsche suprematie over geheel Z. A. Aanvankelijk streefde hij dat doel na langs vredelievenden weg, weshalve hij ook nog vóór zijn vertrek al te krasse maatregelen tegen de b. b. wetten heeft ontraden. Hij schrijft 20 Maart '97 aan zijn vriend Lord SELBORNE: „Ik bedoel geen oorlog, eenvoudig omdat Transvaal niet *dadelijk* toegeeft inzake de immigratiewet, doch oorlog, indien het uiteindelijk niet toegeeft."

Zijn tactiek is in dezen tijd voortdurende inmenging in de inwendige zaken der Republiek, voorshands zonder zich positief uit te laten, waardoor, bij weigering om aan haar wenschen tegemoet te komen,

Engeland's eer zou eischen door te zetten. Positieve en onafwijsbare eischen wilde hij niet eerder stellen, dan nadat Engeland ten volle bereid en gereed zou zijn voor den oorlog. Dankbaar grijpt hij voor dat doel aan de kwestie van het Hooggerechtshof der Z. A. R., welke tot ontslag van den hoofdrechter KOTZÉ leidde. Voorts de dynamiet-concessie, waardoor de Transvaalsche Regeering zich onafhankelijk had weten te maken van den invoer van springmiddelen en ammunitie; hij werpt zich op als beschermer der inboorlingen, wier toestand in de Z. A. R. hij wetteloos, rechteloos en ondragelijk oordeelt, omdat ze geen stemrecht hebben, slechts met een pas mochten reizen en niet op de trottoirs mochten loopen. Ook de toestand der Kaapsche half-bloeden (de z.g. Cape-boys) geeft hem een welkome gelegenheid tot inmenging. Hij hoopt in dezen tijd nog Transvaal te kunnen isoleeren. Op reis naar Basutoland ontmoet hij onderweg Pres. STEYN en de Regeering te Bloemfontein. In zijn bij die gelegenheid uitgesproken redevoering is hij uiterst vriendelijk, wijst op de afwezigheid van wrijf-punten tusschen de O. V. S. en het Britsche Gouvernement en legt nadruk op de noodzakelijkheid, dat ieder inwoner van Z. A. beide talen behoort te kennen. Toen de beide Republieken waren geannexeerd, had hij blijkbaar deze woorden vergeten!

Zijn pogingen om de Afrikaners in de O. S. V. en de Kaapkolonie van Transvaal te scheiden hadden echter geen succes. Integendeel zij leidden in 1898 steeds meer tot politiek samengaan van alle Afrikaners in Z. A. en wel tot een of- en defensief verbond tusschen de Z. A. R. en de O. V. S. en de vervanging van het Engelschgezinde Kaapsche ministerie Gordon Sprigg door het Afrikanerkabinet SCHREINER, terwijl KRUGER voor de vierde maal met overweldigende meerderheid tot Staatspresident werd herkozen.

Deze gang van zaken was voor MILNER een groote teleurstelling, evenals voor RHODES, die hard had gewerkt voor een federatie van alle Engelsch-georiënteerde landen rondom de beide Boerenrepublieken gelegen. MILNER geeft de hoop op een vredelievende koerswijziging in Transvaal op. Zijn tactiekwijziging in dezen tijd wordt duidelijk uit hetgeen hij in Februari '98 aan den Britschen agent te Pretoria schrijft, nl. „Twee twistzieke depêches worden U heden toegezonden. Een van den Minister van Koloniën en een van mijzelf. Al dit *gesnauw* [2]) verveelt mij *verschrikkelijk*. Het is totaal nutteloos en onwaardig. Maar wij zijn *eenvoudig verplicht een zekere hoeveelheid ervan te doen*. Ik

doe geen letter meer dan ik moet — de groote dynamietsnauw b.v. ligt nog op mijn tafel en de wereld is er als gevolg daarvan geen cent minder om. Maar hoewel ik zoomin mogelijk doe van dit nutteloos geprotesteer, geklaag en geherinner, probeer ik dat minimum toch zoo goed mogelijk te doen en tracht ik de geheele comedie zoo ernstig mogelijk op te vatten — niet met eenige hoop op dadelijk succes, — maar met het oog op den uiteindelijken dag van afrekening." In een persoonlijk schrijven van 27 Februari '98 aan CHAMBERLAIN somt hij de tot nu toe naar voren gebrachte grieven op en de wijze waarop die gebruikt kunnen worden „to work up a crisis", waarvoor z. i. genoeg materiaal voorhanden is.

* *
*

In Juni vraagt CHAMBERLAIN in diep geheim aan MILNER hoe de Kaapkolonie een afstand van Walvischbaai aan Duitschland zou opvatten, als Engeland daarvoor „commercial control" over Delagaobaai in vredestijd en recht van occupatie van die baai en den spoorweg in tijd van oorlog zou erlangen. MILNER beveelt dit plan ten sterkste aan. Hij acht een dergelijke regeling een belangrijke versterking van positie tegenover de Z. A. R. Hier ter plaatse kan nog worden vermeld, dat Portugal in September 1899, dus eenige weken vóór het uitbreken der vijandelijkheden, Engeland aanbood Transvaal den oorlog te verklaren, als Engeland een innige alliantie wilde sluiten. Deze onderhandelingen zijn op niets uitgeloopen.

De ontwikkeling der situatie doet MILNER de wenschelijkheid gevoelen met zijn chef nader overleg te plegen en leidende politieke persoonlijkheden en journalisten in Engeland over den stand van zaken in Z. A. in te lichten. CHAMBERLAIN geeft toestemming tot dat bezoek. Kort voor MILNER'S vertrek sterft plotseling de Generaal, die hem tijdelijk moet vervangen. CHAMBERLAIN dringt echter op MILNER'S spoedige overkomst aan, nog voordat de nieuwe Generaal is benoemd. Zonder den Minister van Koloniën er in te kennen, wordt Sir WILLIAM BUTLER benoemd, die eerst na MILNER'S vertrek (2 November 1898) in Kaapstad arriveert.

Het optreden van Sir WILLIAM BUTLER zou, — indien het niet om zoo ernstige zaken ging, — als een komisch intermezzo kunnen worden beschouwd. Deze toch, een Ier, had vroeger in Z. A. gediend; hij was

niet op de hoogte gesteld van CHAMBERLAIN'S en MILNER'S politiek en stond in zijn gevoelens aan de zijde der Boeren. De Uitlandergrieven schreef hij toe aan het gekuip van een „kolossaal syndicaat voor de systematische verspreiding van valsche voorstellingen", RHODES en diens machinatiën bemoeilijkten een goeden gang van zaken, elk gering voorval werd uitgebuit om verbittering tusschen de beide rassen te verwekken. De bekende „Edgar-zaak", waarbij een vechtende werkman door de politie te Johannesburg werd doodgeschoten en die een prachtig agitatiemiddel voor de South-African League aldaar opleverde en waarin de Brische Agent te Pretoria direct stappen meende te moeten doen, acht BUTLER „a drunken brawl", hij verwijt den Britschen Agent diens optreden en weigert een door Johannesburgers aan Engeland's koningin gerichte en in sterke bewoordingen gestelde petitie in ontvangst te nemen. Men kan begrijpen hoe CHAMBERLAIN en MILNER van dit optreden gediend waren! Eerstgenoemde riep hem dan ook al spoedig tot de orde. Na MILNER's terugkomst (14 Februari 1899) en bij de latere voorbereidingen tot den oorlog geeft het optreden van BUTLER hem voortdurend ergernis, welke tenslotte tot BUTLER'S overplaatsing leidt, mede omdat BUTLER niets voor den oorlog gevoelde.

* *
*

Na Februari 1899 is het duidelijk, welk resultaat MILNER'S bezoek aan Engeland heeft gehad. De publieke opinie in Engeland is voldoende bewerkt, leidende persoonlijkheden zijn overgehaald, journalisten voor de zaak gewonnen. MILNER begint te eischen en te dreigen. Een tweede reform-actie (gelijk die in 1895, toen JAMESON'S inval moest worden voorbereid) wordt ingeleid, de mijnmagnaten met alle kracht er van afgehouden rechtstreeks op de voorstellen der Regeering, die pacificatie van de Rand beoogden, in te gaan. Kunstmatig is deze actie; dat komt duidelijk uit in de rapporten van den Britschen Resident te Pretoria en van MILNER'S secretaris, dien hij naar Transvaal had gezonden. Beide melden, dat het noodzakelijk is, dat H. M.'s Gouvernement spoedig blijk geve, wat het voornemens is te doen, daar het niet mogelijk zal zijn de actie lang vol te houden en het gevaar dreigt, dat de mijneigenaren, waarvan er velen zijn, die het stemrecht in het geheel niet begeeren, met de Transvaalsche Regeering tot overeenstemming zullen komen.

Alles koren op MILNER's molen, die nu zijn op verzoek van CHAMBERLAIN voor publicatie opgestelde en zoo bekend geworden telegram van 4 Mei '99 verzendt. Op meesterlijke wijze laat hij daarin de opgezamelde grieven de revue passeeren, leidt tot de conclusie, dat een behoorlijke medezeggenschap in de behartiging van 's lands zaken (stemrecht) het middel is om op den duur tot bevredigende toestanden te geraken, toont aan, dat Gr. Brittannië ter handhaving van haar perstige in Z. A. moe ingrijpen en dat zulks, — mede om de houding der Afrikaners in de Engelsche kolonies, — zonder uitstel moet geschieden.

CHAMBERLAIN aanvaardt MILNER's aandringen op spoed; Engeland's internationale positie gedoogt het. MILNER grijpt de door leidende Afrikaners in 't werk gestelde pogingen voor een gezamenlijke bespreking aan om te Bloemfontein met KRUGER samen te komen (31 Mei—5 Juni).

De worstelstrijd te Bloemfontein tusschen de twee krachtfiguren, met spanning door gansch Zuid Afrika gadegeslagen, is wel het meest dramatische gedeelte van het boek. KRUGER's strijd voor de onafhankelijkheid van zijn land met verregaande tegemoetkoming aan Engeland's eischen, zijn dringend pleiten voor arbitrage, niets baatte, alles stuitte af op MILNER's onverzettelijkheid, die éérst vergaand stemrecht voor de Uitlanders begeerde, alvorens over eenig ander punt te willen spreken. Hij is daarin beslist verder gegaan dan CHAMBERLAIN's bedoeling, want nadat MILNER bereids de besprekingen had afgebroken, maande CHAMBERLAIN hem tot geduld. MILNER wilde niet anders, dan volledige onderwerping aan Engeland's wil. Of dit slechts door oorlog te bereiken was, liet hem koud.

Na de conferentie is de Transvaalsche Regeering op het punt van het stemrecht aan Engeland's eischen volledig tegemoet gekomen. Toen was het volgens CHAMBERLAIN echter te laat. Steeds kwam Engeland met nieuwe eischen, welke zonder prijsgeven van de onafhankelijkheid onmogelijk waren in te willigen. Toen het dan ook duidelijk werd, dat Engeland geen vredelievende oplossing wenschte en tijd voor de Boeren verlies, voor Engeland winst beteekende, werd op 9 October '99 het ultimatum verzonden. Op 11 October 5 uur n.m. overschreden de commando's de Natalsche en Kaapsche grenzen, hetgeen Engelands gereede aanleiding gaf tot de ook nu nog veelal aanvaarde voorstelling, dat het Afrikanerdom Engeland uit Z. A. wilde

verjagen, instede van slechts te vechten voor eigen onafhankelijk volksbestaan.

Wij behoeven deze feiten niet uitvoeriger te vermelden, ze zijn overbekend. Legt men dit eerste deel terzijde, dan komt de vraag op, welk beeld van MILNER uit de bijna verwarrende hoeveelheid documenten naar voren treedt. Is CHAMBERLAIN of is hij aanstichter van den oorlog? Die vraag lijkt niet moeilijk te beantwoorden. In hun doelstelling en streven waren beide eensgezind. CHAMBERLAIN schrijft telkens, het volkomen eens te zijn met MILNER's uiteenzettingen en MILNER vat steeds dadelijk de bedoelingen van zijn chef. Beider doel was van den aanvang af, de bevestiging van de Britsche suprematie in geheel Zuid-Afrika. Kon dat doel worden bereikt zonder oorlog, goed, was oorlog onvermijdelijk, dan oorlog! Al spoedig heeft MILNER de overtuiging gekregen, dat door het „vriendelijk" overleg, zooals dat aanvankelijk is gevoerd, het doel niet zoo snel, als wenschelijk en noodzakelijk of in 't geheel niet te bereiken zou zijn. Zijn streven is toen duidelijk erop gericht „to work up to a crisis", en toen CHAMBERLAIN niet vlug genoeg met hem meeging, tengevolge van de nog onzekere houding van het kabinet, de buitenlandsche politieke verhoudingen, de onvoldoende belangstelling der publieke opinie of van het feit, dat hij in tegemoetkomende voorstellen van Transvaal de mogelijkheid van een oplossing zag, heeft MILNER daarover herhaaldelijk zijn ontstemming getoond en zelfs ontslag overwogen.

Als Staatsman, wat hij ongetwijfeld was, heeft hij zich door niets of niemand van den gekozen weg laten afbrengen, zich nooit op zijpaden laten voeren, is hij doof gebleven voor alle argumenten van de tegenpartij. Steeds verkondigt hij, dat KRUGER een vasthoudende tiran was, beinvloed door een kliek Hollanders, dat Transvaal slecht geregeerd werd, de ambtenaren en de politie omkoopbaar en de rechtspraak ondeugdelijk waren, de Uitlanders schandelijk behandeld werden en een rechteloos bestaan leidden. Van de idealen van het Afrikanerdom voor een samenwerkend Zuid-Afrika onder eigen leiding wilde hij niets weten. Door zijn hooghartige houding, die geen duimbreed wist toe te geven, heeft hij de geheele Afrikanerbevolking tot het uiterste geprikkeld en de mogelijkheid van een vredige oplossing willens en wetens tegengewerkt. De Bloemfontein-Conferentie heeft hij abrupt afgebroken, vóór CHAMBERLAIN'S aanmaning tot geduld hem bereikte. Als zoodanig is MILNER in de eerste plaats de man, die den

oorlog gemaakt heeft. Dat hij, evenals CHAMBERLAIN het tot het laatst toe waarschijnlijk heeft geacht, dat KRUGER uiteindelijk zou capituleeren (RHODES schrijft hem 4 weken vóór het begin der vijandelijkheden daarvan zeker te zijn), doet daaraan niets af. Maar zonder CHAMBERLAIN'S steun zou zijn doel niet zijn bereikt. Die heeft hij steeds ondervonden. De openhartige briefwisseling tusschen MILNER en zijn persoonlijken vriend Lord SELBORNE werpen daarop een duidelijk licht, beter nog ,dan de officiëele depêches. CHAMBERLAIN's tempo was langzamer dan dat van MILNER en eerstgenoemde heeft langer vastgehouden aan de hoop op een vredelievende bevestiging van Engeland's oppermacht over Zuid-Afrika, het doel dat beiden met alle middelen wilden bereiken.

* *
*

Wanneer wij ons niet door den dikwijls schitterenden vorm van zijn officiëele depêches en zijn levendig geschreven brieven laten meesleepen zien wij MILNER als een cynicus. Een gevoel van verontwaardiging rijst, als wij hem hooren uitwijden over de minderwaardigheid van alles, wat met Transvaal samenhangt en over de grieven der Uitlanders. Het eerste heeft hij wellicht geloofd, het tweede deed hij uit politieke overwegingen, om de geesten in Engeland rijp te maken voor het einddoel, dat hij zich had gesteld en waarvan hij al spoedig de overtuiging had, dat het slechts door bloed en tranen te bereiken zou zijn. Dat heeft hem geen oogenblik van zijn weg doen wijken. Duidelijk blijkt, al zegt hij het niet met zooveel woorden, dat hij heel goed wist, dat 9/10 van de Uitlander-„grieven" onwaar waren, dat die vreemdelingen grootendeels niets om het stemrecht gaven en er niet aan dachten hun Britsche nationaliteit op te geven, dat de agitatie aan de Rand inderdaad verwekt werd — zooals BUTLER dat zoo onomwonden uitsprak, — door de werktuigen van RHODES en consorten. Een kunstmatig aangeblazen vuur was het om de publieke opinie in Engeland in de gewenschte vorm te kunnen smeden! Toen hij na de annexatie van Transvaal het bestuur van Johannesburg moest organiseeren, heeft hij voor een zeer sterke politiemacht gezorgd, omdat de „internationale" bevolking van de Rand plotseling zoo lastig en oproerig was!

De wijze, waarop hij de Transvaalsche Regeering en KRUGER — steeds in uiterst correcten vorm, — heeft „afgesnauwd" en de Boeren

tot het uiterste heeft geprikkeld, ook nu nog kan het niet zonder een gevoel van diepe tragiek worden gevolgd. Tusschen de loten van Britschen stam in Z. A. duldde hij er geen zelfstandig opbloeiende van anderen stam. Gewelddadig moest die worden uitgeroeid; het historisch, buiten Britsche invloedssfeer ontstane en snel groeiende kon hij niet naast het bestaande aanvaarden. Van een samengaan van dat onder God's leiding opgebouwde, van een leiden van alle samenstellende heterogene deelen van het Zuid-Afrikaansche Gemeenebest naar samenwerking en federatie wilde hij niets weten. En daarom wilde hij van allen invloed berooven, wat niet in wezen Britsch was. Voor ons, die een Christelijk-historische levensopvatting huldigen, is die politiek onaanvaardbaar en principiëel veroordeeld.

* *
*

Ten slotte nog deze opmerking. Met instemming haalt de samensteller aan het slot van dit eerste boek de woorden van Lord SALISBURY aan „de oorlog is een straf geweest, die Groot-Brittannië heeft ondergaan, omdat het in latere jaren heeft berust in het bestaan van de twee Republieken". Van menschelijk standpunt uit zouden wij Engeland's schuld voor het gebeurde naar een vroeger tijdstip willen verschuiven, nl. toen Engeland in 1814 wederrechtelijk de Kaap in bezit heeft gehouden. Maar gelukkig, het oordeel is niet aan ons. God weet, waarom Hij het onrecht aan die Republieken heeft toegelaten en dat zij ons genoeg.

(Slot volgt).

---

[1]) The MILNER Papers, South Africa I: 1897—1899, II: 1899—1905. Edited by Cecil Headlam, Cassell & Cy. Ldt., London etc. 1931 en 1933.

[2]) Cursiveeringen van MILNER.

HET STANDPUNT VAN HET GEREFORMEERD SCHOOLVERBAND INZAKE HET SCHOOL-ARTSENVRAAGSTUK

DOOR

J. VAN DER WAALS,

Secretaris van G. S. V.

II. *(Slot).*

Beter voldoet ons wat DR. COLIJN in *De Standaard* van 10 Juni 1932 schrijft in zijn artikelenreeks over Ons Program van Beginselen, nader onder het hoofdstuk „Van de Hygiëne".

Ook daar worden bezwaren ontwikkeld tegen het *„z.g. geneeskundig toezicht van schoolartsen, althans in den vorm waarin het ten onzent optreedt."* (cursiveering van ons). Bezwaren tegen „het streven, om stap voor stap de zorg voor de kinderen aan de ouders te ontnemen, en over te brengen naar de gemeenschap, of naar de ambtenaren dier gemeenschap." En dan luidt het verder: „Tegen dit streven nu behoort onzerzijds positie te worden genomen. Zulks niet omdat *alle* toezicht van schoolartsen op de schooljeugd ter afwering van besmetting behoort te worden gewraakt. Dergelijk toezicht kan, vooral in de groote volksscholen, in de bevolkingscentra, waar kinderen uit de onderste lagen onzer samenleving bijeenkomen, en zelfs het gevaar voor besmetting met *venerische* ziekten niet uitgesloten is, niet alleen gewenscht, doch zelfs geboden zijn, ten einde het besmettingsgevaar te onderkennen en maatregelen tot bescherming der gezonde schooljeugd te bevorderen.

„Daargelaten nu dergelijke bijzondere omstandigheden, is ons bezwaar tegen het schoolartseninstituut, dat het de tendenz heeft de overheidsbemoeiing met de school steeds verder uit te breiden; wijl die uitbreiding steeds verdere verzorging van de schooljeugd van overheidswege tot consequentie heeft. Maar vooral omdat hierdoor al meer de verantwoordelijkheid voor de jeugd van de ouders naar de Overheid en haar ambtenaren wordt verplaatst, langs geleidelijken weg het gezinsverband wordt losgewoeld en diensvolgens wordt aangetast een der machtigste zedelijke grondslagen, waarop thans nog het gebouw onzer samenleving rust.

„Onze bezwaren zouden zoo goed als geheel wegvallen indien ook hier,

gelijk we bij ons artikel over den leerplicht hebben bepleit, met den *schoolkring* zelf gerekend werd, en de *wijze van uitvoering* der wenschelijk geoordeelde maatregelen aan de school zelf werd overgelaten.

„Als de kring der samenwerkende *ouders,* die gezamenlijk een school stichten en onderhouden, *financiëel* in de mogelijkheid werd gesteld *zelf* zorg te dragen voor de behartiging dezer aangelegenheid, dan verviel niet slechts het hoofdbezwaar, dat wij tegen het instituut der schoolartsen hebben: losweeking van het gezinsverband en verzwakking van het verantwoordelijkheidsgevoel der ouders, doch zou men hoogstwaarschijnlijk ook met geringer kosten uitkomen. Onze medewerking aan dezen tak van toezicht op de volksgezondheid worde dus afhankelijk gesteld van de wijze van uitvoering, die ook hier aan de *eigen* roeping van den *schoolkring* recht doe wedervaren."

Al willen we er nog even op wijzen, dat we den dienst van den schoolarts niet alleen noodig achten voor „de groote volksscholen, in de bevolkingscentra, waar de kinderen uit de onderste lagen onzer samenleving bijeenkomen", ofschoon we instemmen met het daar „vooral", en al zouden we om de boven aangegeven redenen deze beschouwing liever aangetroffen hebben onder het hoofdstuk „Van de Scholen" dan „Van de Hygiëne", toch willen we er van harte onze instemming mede betuigen, en willen we ons gaarne bij onze Rechtsche menschen, die nog afwijzend of aarzelend staan tegenover de materie van het geneeskundig toezicht, beroepen op het oordeel van niemand minder dan DR. COLIJN.

En nu de stukken van G. S. V.

Het verband stelt geregeld op zijn jaarvergaderingen een bepaald onderwerp aan de orde, waarvan de behandeling wordt ingeleid door een referaat, dat te voren aan de scholen is toegezonden. Het oordeel van het Verband over het behandelde onderwerp kan gekend worden door de *samenvatting* van wat het *referaat* er over zegt, de daarover gevoerde *discussie,* zooals die omstandig in de Notulen wordt vermeld, en de eventueel genomen *besluiten.*

In 1928 was aan de orde „de taak der Overheid ten opzichte van de hygiëne in de school", aan de hand van het referaat van Dr. HONIG onder gelijkluidenden titel, in den aanvang van dit opstel reeds vermeld. De Referent kwam eerst met een historisch overzicht, gaf daarna het oordeel van de voorstanders, memoreerde vervolgens de bezwaren, die er van A. R. staatkundige en medische zijde tegen het schoolartseninstituut zijn ingebracht, om ten slotte de vraag van A. R. standpunt te bezien. Zijn oordeel gaf hij in de volgende stellingen.

1. De huidige regeling van Regeeringswege biedt onvoldoende waarborg voor goede hygiënische verhoudingen in de school.
2. Ten einde hierin verbetering te brengen is een nieuw wetsontwerp op de gezondheidsdiensten noodzakelijk.
3. Alleen medisch-hygiënisch schooltoezicht kan de gewenschte verbeteringen brengen.

4. Van Antirevolutionair standpunt kan alleen het schoolartsentoezicht gesteund worden, indien het gebracht wordt onder de overheidszorg voor de volksgezondheid.

5. Schoolartsen dienen zich van alle medische behandeling te onthouden.

6. Medische behandeling van schoolkinderen door de Overheid is met Antirevolutionaire beginselen onvereenigbaar, en dienovereenkomstig voor de ontwikkeling van het volksleven nadeelig.

7. Het medisch onderzoek van schoolkinderen kan slechts met toestemming der ouders plaats vinden.

8. Een goede schoolartsendienst, op principiëel zuivere basis, is, met medewerking der onderwijzers, de beste waarborg, dat de schadelijke invloeden van het schoolleven zooveel mogelijk worden weggenomen.

9. Een schoolartsendienst kan de Regeering van advies dienen inzake wettelijke voorschriften voor het schoolleven, optreden voor den onderwijzer bij hygiënische gevaren, en door middel van tijdige waarschuwing aan de ouders een belangrijken steun bieden bij het volbrengen van hunne opvoedingstaak.

10. Indien algemeen medisch schooltoezicht op alle scholen wordt gewenscht, zal dit alleen mogen geschieden met veiligstelling van de zelfstandigheid van het onderwijs en van de onaantastbare rechten van het huisgezin.

Zooals men ziet pleit Dr. HONIG voor den schoolartsendienst, maar dien geregeld op een wijze, die het gezin intact laat. Hij verklaart zich tegen behandeling en doet den dienst ressorteeren onder *Volksgezondheid.* In zijn referaat beroept hij zich meermalen op het oordeel van Dr. RIJK KRAMER en haalt hij met instemming de boven geciteerde artikelen uit *A. R. Staatkunde* aan.

Aan de discussie over het referaat, opgenomen in *De Geref. School,* weekblad, 3e jaargang no 46, namen een elftal sprekers deel. Een enkele kwam met een nadere vraag, een paar wilden wel meegaan, indien met de bezwaren gerekend kon worden, maar meerderen verklaarden zich tegenstanders van het instituut te zijn. Dr. WATERINK wenschte de principiëele kwesties geregeld te zien. Hij redeneerde: Er is een wetskring voor het gezin, maar ook voor de samenleving. Ook voor de samenleving van de kinderen in de school. Het samenleven schept gevaren van besmetting. En daarom behoort er geneeskundig toezicht te zijn, maar opkomend uit de school zelf. Zoo wordt de souvereiniteit in eigen kring niet geschonden.

Na repliek van den Referent deed de Voorzitter, oordeelende, dat de vergadering nog niet rijp was voor een beslissing, het voorstel, aan de C. v. U. op te dragen het punt van de schoolartsen nader te bestudeeren en daarover een rapport uit te brengen.

Eerst in 1930 was de C. v. U. daarmede gereed en kon zij aan de Algemeene Vergadering voorleggen het volgende

Rapport omtrent het schoolartsenvraagstuk.

Een van de verschijnselen op onderwijsterrein van de laatste jaren is de vraag naar medisch schooltoezicht. De schoolarts deed zijn intrede in de

school. Deze schoolarts is tot dusverre de ambtenaar, die door de gemeentelijke (of gewestelijke) overheid benoemd, de taak heeft toe te zien op den gezindheidstoestand der kinderen.

Als regel heeft de schoolarts de taak om te zorgen, dat kinderen, die lijden aan eenige besmettelijke ziekte, worden onderkend, en dat in zulke gevallen advies gegeven wordt aan de ouders en gewezen wordt op de noodzakelijkheid van behandeling. De taak van den schoolarts werd tot dusver dus gezien als betrekking hebbende op het waarschuwen of doen waarschuwen der ouders, en het beschermen van de gezonde kinderen tegen de zieke.

Hierbij dringen zich voornamelijk een tweetal vragen op.

1e. Heeft de schoolarts als zoodanig reden van bestaan?
2e. Heeft de overheid, indien de schoolarts gewenscht is, de roeping om zulk een schoolarts aan te stellen, en zullen de bijzondere scholen, speciaal dan, zullen *onze* scholen zich ook van de diensten van zulk een schoolarts hebben te voorzien?

Wanneer nu advies gevraagd wordt inzake het instituut schoolartsen, dient dit vraagstuk uiteraard principiëel te worden bezien. Het is de roeping van de School met den Bijbel om in de schoolorganisatie in de eerste plaats te streven naar de verwezenlijking van de toestanden, die door de beginselen worden gevraagd.

Nu moet het opvallen, dat we bij de vraagstukken van de opvoeding steeds weer terug gaan naar de grondstelling, dat de zaak van de opvoeding in haar vollen omvang een zaak van de ouders is. Steeds wanneer de ouders de hulp inroepen van andere lichamen of organisaties dan die van het eigen gezin, geschiedt dit door den nood gedwongen.

Wanneer de ouders niet voldoende kunnen voorzien in het onderwijs van hun kinderen, roepen zij de hulp in van andere ouders om samen een school te stichten. Zoo is de school zelf dus een instelling, die bestaat vanwege het feit, dat de ouders zelve slechts voldoende kunnen voorzien in het onderwijs van hun kinderen, indien zij samenwerken in de school.

De ouders hebben de roeping zoowel te waken voor het lichamelijk als voor het geestelijk welzijn der kinderen en dus is uiteraard de medische verzorging van het kind de roeping der ouders. Nu heeft in het sociale leven ten opzichte van de volksgezondheid de overheid wel een taak. Zij heeft het recht en den plicht om maatregelen te nemen ,waardoor zooveel mogelijk het gevaar, dat de ziekte van den eenen burger voor den anderen zou kunnen meebrengen, wordt voorkomen. Maatregelen in geval van besmettelijke ziekten en dergelijke zijn op geen enkele wijze af te keuren, mits ieder maar meester over zijn eigen lichaam blijft; in zooverre dat hij niet gedwongen wordt een bepaalde klinische behandeling te ondergaan. Overigens kan afzondering ook door dwang noodzakelijk zijn.

Uit het vorige volgt, dat de overheid het recht heeft, ook zelfs op niet gesubsidiëerde scholen in te grijpen, en b.v. te verbieden, dat kinderen met een besmettelijke ziekte, of kinderen uit een gezin, waar een besmettelijke ziekte heerscht, de school zouden bezoeken. Ten opzichte van de algemeene hygiène heeft de overheid zeggenschap in zooverre, dat zij voorkomen mag en voorkomen moet, dat bepaalde, voor de gezondheid schadelijke toestanden, in het leven zouden worden geroepen. Hier ligt een deel van de maatschappelijke taak der overheid.

Waar nu echter de ouders alles moeten doen, wat zij kunnen, om het geestelijk en lichamelijk leven van het kind zoo goed mogelijk te verzorgen, en waar de ouders hier de verantwoordelijkheid dragen, grijpt de overheid op ongeoorloofde wijze in in de taak der ouders, wanneer zij haar maat-

regelen zoover uitsterkt, dat zij, zonder dat daartoe door de ouders een opdracht is gegeven, de kinderen onderzoekt of doet onderzoeken.

Maatregelen, die de overheid neemt, moeten dan als regel ook niet genomen worden op grond van een door de overheid of namens de overheid ingesteld onderzoek, maar op grond van de gegevens, die het gezin, de medicus en de maatschappij aan de overheid heeft verstrekt.

Slechts dán kan de overheid ingrijpen en rechtstreeks zorg dragen voor de gezondheid van het kind, wanneer de ouders hun roeping niet meer nakomen.

Waar nu echter hier het zwaartepunt gelegd wordt op de verantwoordelijkheid van de ouders, daar spreekt het ook vanzelf, dat *de verantwoordelijkheid voor het samenkomen in de school van zooveel kinderen en het daarmee verhoogen van de besmettingskansen rust op de gezinnen, die de kinderen samenbrengen, dat is dus op de ouders.*

Nu staan echter de gevaren van besmetting meer of minder in verband met de met het milieu en het type der samenleving zich wijzigende omstandigheden. De bepaling van den graad van het gevaar is een zaak van de verantwoordelijkheid van de ouders, die deze omstandigheden moeten kennen en waardeeren. Indien de ouders deze omstandigheden niet voldoende critisch weten te beschouwen, kan bij hooge uitzondering een ingrijpen van de overheid in het belang van de algemeene samenleving noodig zijn.

Wie heeft dus nu de verantwoordelijkheid voor het mogelijke gevaar, dat hun eigen kind zou opleveren, anders dan de ouders zelf? Zij zenden het kind naar school, maar zij mogen niet door het zenden van dat kind te midden van andere kinderen ook maar de kans beloopen, dat door een nalatigheid hunnerzijds een grooter besmettingsgevaar dan noodig is over andere kinderen wordt gebracht.

En hier ligt het zwaartepunt voor het vraagstuk, dat ons bezighoudt: de verantwoordelijkheid van de ouders voor hun eigen daad, ook voorzoover die gevolgen kan hebben voor de gezondheid van andere kinderen.

Te meer klemt het, daar we helaas niet ontkennen kunnen, dat er in de huidige samenleving bevolkingsgroepen zijn, waarin het gevaar van besmetting of van besmet worden ongewoon groot is. Bij een gecompliceerde samenleving kan het dus gewenscht zijn, en zal het meermalen gewenscht zijn, *dat de ouders zich geheel vrijwillig verbinden om hun kind aan een onderzoek te doen onderwerpen, vóór het de school gaat bezoeken en verder op bepaalde tijden,* opdat zoo groot mogelijke zekerheid ontvangen worde omtrent het afwezig zijn van besmettingsgevaar bij het eene kind voor het andere. De zorg voor dit medisch toezicht kan door de ouders, in casu door het bestuur der school, worden opgedragen aan een bepaalden door hem benoemden medicus, die den titel „schoolarts" ontvangt. Combinatie van scholen voor de benoeming van een bepaalden schoolarts is uiteraard mogelijk en meestal gewenscht.

Uitdrukkelijk zal den schoolarts uitsluitend moeten zijn opgedragen het constateeren van een besmettingsgevaar of van gevaar voor het kind, dat voortkomt uit het leven op school. De behandeling van de ziekelijke afwijking moet worden overgelaten aan den door de ouders gekozen huisarts. Ook behoort een schoolarts zich niet te laten verleiden tot het verwijzen van het kind naar een bepaalden met name genoemden specialist, of naar een bepaald met name genoemd instituut.

Het aanstellen van den schoolarts ligt niet op den weg der overheid, tenzij dan voor die school, waarop enkel kinderen zijn, welker ouders aan een overheidsschool de voorkeur geven.

Aangezien het aanstellen van den schoolarts behoort tot het nemen van

maatregelen, die bedoeld zijn om den goeden gang van het onderwijs te verzekeren, behoort de door het schoolbestuur aangestelde schoolarts bij ons huidige subsidiestelsel uit de publieke kas te worden gehonoreerd en dienen maatregelen overwogen te worden om een regeling als boven bedoeld mogelijk te maken.

Bij de discussie over dat rapport, waarvan de Geref. School 5de jaargang no. 48 mededeeling doet, kwamen ook nu weer enkele tegenstanders aan het woord, maar nadat de Voorzitter, Prof. NOORDTZIJ, nog eens den practischen en Prof. WATERINK den theoretischen kant van het vraagstuk belicht hadden, nam de talrijke vergadering — de presentielijsten telden 250 namen — het rapport bij zitten en opstaan met 16 stemmen tegen aan. Toegezegd werd, dat de C. v. U. een instructie voor den schoolarts zou concipiëeren.

Onderwijl zij zich daarover beraadde, nam de Commissie, daartoe uitgenoodigd, door een drietal afgevaardigden op 26 September 1931 deel aan een conferentie met de Chr. Vereeniging van Natuur- en Geneeskundigen in Nederland, waar zij met haar ideeën instemming vond.

Voorts noodigde de Commissie de leden van de A. R. en C. H. Statenclubs van al de provincies tot een conferentie uit. Ter voorbereiding werd aan de genoodigden toegezonden onderstaande

Leidraad voor de besprekingen inzake het Schoolartsenvraagstuk.

1. De opvoeding is in de eerste plaats de zaak en de taak van de ouders.
2. Ook de zorg voor de gezondheid der kinderen komt voor rekening van hen, die de natuurlijke opvoeders der kinderen moeten worden geacht.
3. Tengevolge van het feit, dat de ouders elkander noodig hebben bij het aan de kinderen te geven onderwijs, ontstaat een nieuwe kring in de samenleving en groeien nieuwe verhoudingen. Het bestaan van een school en het samen gebruik maken van die school voor hun kinderen brengt voor de ouders verplichtingen mede ten opzichte van elkander.
4. Het samenbrengen van veel kinderen in een school brengt de mogelijkheid mede, dat besmettingsgevaar ontstaat of vergroot wordt. De ouders hebben te zorgen, dat hun kinderen geen gevaar geven voor andere kinderen.
5. Het bestuur eener school dient maatregelen te nemen, waardoor het gevaar, dat bepaalde kinderen op school voor andere kinderen zouden kunnen geven, zooveel mogelijk wordt ondervangen. Hier ligt een roeping voor het bestuur der school, d. i. voor de ouders zelve, in de eerste plaats, en niet in de eerste plaats voor de Overheid.
6. Het schoolleven als zoodanig brengt gevaren mede voor de gezondheid van het kind. Over den aard dezer gevaren en over het al of niet aanwezig zijn dezer gevaren dient een medicus te oordeelen. Ook hier ligt een taak voor den medicus, die door het bestuur (d. i. door de ouders) als schoolhygiënist is aangewezen.
7. De dagelijksche omgang van de onderwijzers en de onderwijzeressen met de kinderen brengt mede, dat de ouders zich den eisch gesteld zien, zich te overtuigen, dat uit dezen omgang geen gevaren voor het kind zijn te duchten. Ook hier ligt een taak voor den genoemden medicus.
8. De aanstelling van een z.g. schoolhygiënist behoort tot de taak van de ouders. Zij mogen deze taak niet onvervuld laten. Het is hun roeping een schoolhygiënist te benoemen.

9. Om organisatorische en practische redenen is de zekerheid, dat bij een schoolgemeenschap het besmettingsgevaar zoo gering mogelijk is, alleen te verkrijgen, indien de schoolhygiënist met het toezicht op de gezondheid wordt belast.

10. De roeping van de Overheid ten opzichte van het welzijn van het volk brengt mede, dat de Overheid controleere, of de noodige maatregelen door de ouders ten aanzien van de hygiëne op school worden genomen. De Overheid sanctioneere het werk der ouders en dringe nalatige besturen tot het vervullen van hun roeping.

11. De taak van den schoolhygiënist blijve beperkt tot het onderzoek der kinderen en tot het aangeven van wegen met het oog op eventueele behandeling, voor zoover hem deze aanduiding nadrukkelijk wordt gevraagd. De schoolhygiënist onthoude zich van iedere behandeling der kinderen en onthoude zich eveneens van het ongevraagd noemen van adressen van huisartsen of specialisten.

12. Voor de benoeming van een schoolhygiënist hebben de onderscheiden vrije scholen tot samenwerking te komen, opdat de schoolhygiënist zich zoo goed mogelijk aan zijn speciale taak kan wijden.

13. De bezoldiging van den schoolhygiënist worde zoo geregeld, dat, zoolang de gemeente-schoolartsen uit de publieke kas worden betaald, de schoolhygiënist voor de vrije scholen eveneens via het bestuur der scholen ex Art. 101 L. O. W. bezoldigd wordt.

Het verloop der conferentie legde de C. v. U. later vast in het volgende

Relaas van de conferentie van de C. v. U. van G. S. V. met de A. R. en C. H. Statenclubs inzake het schoolartsenvraagstuk, gehouden te Utrecht op 18 December 1931.

Ter conferentie waren behalve verschillende leden der C. v. U. aanwezig eenige leden der Staten van Utrecht, Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant, waaronder drie leden van Gedeputeerde Staten.

Aan de hand van de Leidraad voor de bespreking inzake het schoolartsenvraagstuk werd onzerzijds met nadruk vooropgesteld, dat de school als een uit de gezinnen voorgekomen nieuwe kring de taak heeft om te waken tegen al wat voor de leerlingen en de onderwijzers als gevaar dreigt tengevolge van het leven in de school, met name tegen het gevaar van besmetting en van ziekten of afwijkingen, die door het verkeeren in de school kunnen ontstaan. Dat zulk een gevaar dreigt, werd omstandig aangetoond, ook dat de waakzaamheid niet alleen aan de ouders of den huisarts kan worden overgelaten, maar dat hier de schoolarts moet optreden.

Waar het een vraagstuk betreft, dat direct uit het samenleven in de school voortvloeit, is het de taak van het bestuur om hier leidend en handelend op te treden. Het bestuur benoemt den schoolarts, geeft hem de noodige instructie, ziet toe op den goeden gang van zaken.

En waar het vraagstuk, uit het schoolleven opkomt, dient wettelijke regeling, indien noodig, in de wet op het lager onderwijs voorgeschreven te worden.

Tegenover deze meeningen werd geponeerd, dat de schoolartsendienst onder *volksgezondheid* behoort en dus overheidstaak is.

Hiertegenover werd staande gehouden, dat de schoolartsendienst uit het schoolleven opkomt, en dat de schoolarts er niet is voor bezwaren, die niet uit de school voortvloeien. Zoo behoort b.v. toezicht op de tandverzorging niet tot het werk van den schoolarts.

Hiermee wordt niet bedoeld, dat niet een schoolbestuur een schoolarts, door de Overheid aangesteld voor de openbare scholen, waarover zij het bestuur heeft, tevens als schoolarts voor eigen school zou mogen benoemen, maar dan met eigen lastgeving; ook niet, dat een schoolarts, die een gevaar ontdekt, dat niet door het schoolleven zelf veroorzaakt wordt, daarop niet opmerkzaam zou mogen maken.

De tegenwerping werd gemaakt, dat onze voorstelling van de A. R. lijn zou afvoeren, waartoe verwezen werd naar de houding van wijlen Dr. SCHEURER, die bij de behandeling van het wetsontwerp-Dr. DE VISSER door een amendement bevorderde, dat de schoolartsendienst uit de schoolwet werd genomen en onder *volksgezondheid* werd gebracht. Hiertegen werd opgemerkt, dat Dr. DE VISSER met een rijksambtenaar-medicus wou komen en om dat te verhinderen ging Dr. SCHEURER en de heer KETELAAR met hun amendement daartegen in.

Indien de schoolartsendienst onder *Volksgezondheid* komt, zoo werd onzerzijds verder betoogd, zijn onjuiste en ongewenschte overheidsbemoeiingen te duchten en gaan we den weg van het staatssocialisme op. Om dat te voorkomen is het beginsel zuiver te houden en is uit te gaan van het principe, dat toezicht op de schoolhygiëne noodig is; dat de schoolartsendienst behoort tot de taak van het schoolbestuur en niet tot die van de Overheid bereffende het toezicht op de volksgezondheid; en dat, zoo noodig, wettelijke regeling en sanctie van den dienst een plaats vinde in de schoolwet.

De Voorzitter kon met genoegen constateeren, dat, al was het niet de bedoeling om het behandelde in conclusies vast te leggen, het vraagstuk principiëel bezien was en dat het belang van de zaak eischt er de aandacht voor te blijven vragen. Uit den boezem der vergadering kwam daarop de aandrang om het vraagstuk aan de Rechtsche leden van Staten-Generaal, Provinciale Staten en Gemeenteraden voor te leggen.

In 1932 was de C. v. U. in de gelegenheid aan de Algemeene Vergadering een instructie voor den schoolarts voor te leggen. De discussie daarover is opgenomen in de Geref. School, maandblad, 2de jaargang no. 10. Er werden bezwaren van formeelen en van materiëelen aard tegen het concept ingebracht, mogelijk grootendeels voortspruitend uit misverstand. Bedoeld was niet een model te geven, dat op alle plaatselijke omstandigheden paste en dus zoo maar door elke school zou kunnen worden overgenomen, maar een ontwerp, waarin de lijnen getrokken waren, waarop in deze materie gelet dient te worden. De C. v. U. was bereid het concept terug te nemen en stelde in 1933 daarvoor in de plaats de volgende

Algemeene lijnen voor een instructie van den schoolarts.

Aangezien het, naar uit verschillende opmerkingen en correspondenties blijkt, uiterst moeilijk is duidelijk te maken, welke eigenlijk de bedoeling is van de instructie voor den schoolarts, zooals die verleden jaar aan de vergadering van G. S. V. werd aangeboden, achtte de Commissie van Uitvoering het wenschelijk, deze concept-instructie gelijk deze toen ter tafel was thans te vervangen door algemeene lijnen.

Hoewel feitelijk de bedoeling van de concept-instructie eenzelfde is als die van deze algemeene lijnen of richtlijnen, komt evenwel voor sommigen misschien duidelijker de bedoeling van de Commissie van Uitvoering in zulke algemeene lijnen tot haar recht.

De bedoeling van de hier afgedrukte algemeene lijnen of richtlijnen voor de instructie voor den schoolarts is dus, dat naar het oordeel van de Commissie van Uitvoering, en, wanneer deze richtlijnen door de Algemeene Vergadering van G. S. V. worden aanvaard, ook naar het oordeel van G. S. V. in ieder geval de onderstaande punten ten minste in elke instructie duidelijk moeten worden omschreven.

De formuleering van de gedachten kan uit den aard der zaak op verschillende plaatsen afwijkend zijn in verband met de plaatselijke omstandigheden, er kunnen één of meer bijzondere bepalingen worden opgenomen, maar wanneer deze richtlijnen worden aanvaard, spreekt G. S. V. uit, dat geen enkele instructie, door een Gereformeerde school gegeven, iets behoort te bevatten dat in strijd is met deze richtlijnen, terwijl datgene, wat volgens deze richtlijnen uitdrukkelijk niet in een instructie thuis hoort, dan ook uit elke instructie dient weggelaten.

Richtlijnen voor de instructie voor den Schoolarts.

A. Elke instructie behoort voorafgegaan of vergezeld te worden door een acte van benoeming, waarin naar de instructie wordt verwezen.

B. Een z.g. considerans ter inleiding van een instructie behoort in een instructie niet thuis, maar dient als afzonderlijk besluit van het schoolbestuur of de schoolvereeniging te worden geformuleerd.

C. Uitdrukkelijk worde gestipuleerd, dat de schoolarts benoemd wordt door het bestuur en dat hij dus ook bij voorkomende gevallen aan het bestuur van de school verantwoording verschuldigd is.

D. De schoolarts is verplicht telkenmale tijdig kennis te geven van zijn voorgenomen komst aan het hoofd der school.

E. Binnen een bepaald aantal maanden na de opname van nieuwe leerlingen dienen de nieuwe leerlingen te worden onderzocht, voorzoover ten aanzien van een bepaald kind met krachtens een besluit van het bestuur met een verklaring van den huisarts aangaande zijn gezondheid kan worden volstaan. (Zie punt J.)

F. Onderzoek aan den lijve en ontkleeding mag slechts plaats hebben na kennisgeving aan de ouders vooraf en desgewenscht in tegenwoordigheid van dezen. (Zie hierbij ook punt J.).

G. Het recht om medisch in te grijpen worde aan den schoolarts ontzegd, tenzij onmiddellijk levensgevaar of gevaar voor de omgeving aanwezig is, waarbij hij uit den aard der zaak doen mag hetgeen hij als arts meent te moeten doen.

H. Indien de schoolarts eenige ziekte of afwijking bij een kind ontdekt, waarschuwt hij de betrokken ouders (al of niet via het hoofd der school); hij geve het hoofd der school van deze waarschuwing kennis en in gevallen waar zulks noodig is adviseere hij het hoofd der school tot het nemen van bepaalde maatregelen.

I. De schoolarts onthoude zich van de medische behandeling van de onder zijn toezicht staande kinderen.

(Op kleinere plaatsen kan, indien de schoolarts tegelijkertijd huisarts is, uit den aarde der zaak deze bepaling niet worden gehandhaafd).

J. In zijn kwaliteit als schoolarts verwijze hij niet naar een met name genoemden specialist; indien hij dat noodig oordeelt, kan hij wel een aanduiding geven omtrent de richting, waarin specialistische hulp moet worden gezocht; hij onthoude zich echter van het maken van eenige propaganda voor een bepaalden medicus, een bepaald medisch of opvoedkundig bureau of een bepaalden apotheker.

Bovendien indien ouders gewetensbezwaren hebben, hun kinderen door den schoolarts te laten onderzoeken, en deze bezwaren door het bestuur

voor deugdelijk worden erkend, kunnen de kinderen dezer ouders op school worden toegelaten, mits de ouders éénmaal per jaar een verklaring van een bevoegd medicus overleggen, dat de kinderen gezond zijn en geen gevaar opleveren voor de omgeving. De beoordeeling van de deugdelijkheid van deze verklaring wordc aan den schoolarts overgelaten. In twijfelachtige gevallen kan hij de ouders om een verklaring van een tweeden medicus verzoeken.

(De regeling van deze dingen met de ouders behoort echter niet in de instructie voor den schoolarts thuis. In deze instructie worde slechts opgenomen de bepaling, dat het hoofd der school hem bepaalde kinderen kan aanwijzen, welke niet mogen worden onderzocht; dat omtrent deze kinderen dan door het hoofd der school een medische verklaring worde overgelegd en dat deze medische verklaring aan het oordeel van den schoolarts wordt onderworpen in verband met het recht dat hij heeft om van een tweeden medicus nog een verklaring te vragen).

K. Het bestuur wake ervoor, dat in de instructie voor den schoolarts geen bepalingen worden opgenomen, die de verhouding betreffen tusschen het bestuur der school en de ouders der leerlingen (men zie als voorbeeld het sub J gezegde).

L. De instructie kan verder de bepaling bevatten, dat de schoolarts het bestuur voorlicht omtrent onderscheiden zaken waarover het bestuur van hem advies verlangt, terwijl hij het recht heeft, ook ongevraagd de aandacht van het bestuur te vestigen op bepaalde punten (b.v. hygiënische toestanden op school, welke naar zijn oordeel onder de aandacht van het bestuur dienen te worden gebracht).

Ook nu kwamen blijkens de Notulen, voorkomende in de Geref. School, 3de jaargang no. 10, enkelen met vragen en met bezwaren.

Wat de vragen betreft, het waren een tweetal:

1e. mag geen gebruik worden gemaakt van den gemeentelijken schoolarts? en 2e. moet er ook geen toezicht zijn op de onderwijzers, waaronder bacillendragers kunnen schuilen?

Boven is reeds gezegd, dat onder zekere voorwaarden van den gemeentelijken schoolarts gebruik kan gemaakt worden. En wat de tweede vraag aanbelangt: ook op de onderwijzers is toezicht noodig. Voorzoover zij een aanstelling hebben, waarin de verplichting om zich aan dat toezicht te onderwerpen niet voorkomt, kan die niet ingevoerd worden zonder hun bewilliging. Voor nieuw benoemde onderwijzers kan de verplichting in hun aanstelling worden opgenomen.

Wat de bezwaren aangaat, die gingen minder tegen de Richtlijnen dan wel tegen het geheele instituut zelf, daarbij teruggrijpend op het besluit van 1930. Zelfs werd er namens een der districten een voorstel ingediend, waarbij de C. v. U. „gezien het gemis aan noodzakelijkheid van georganiseerd schooltoezicht op het platteland en in aanmerking genomen de hooge kosten daaraan verbonden", werd uitgenoodigd „met de andere Christelijke schoolorganisaties samen te werken tot het keeren van wettelijke maatregelen, waardoor het medisch schooltoezicht voor onze scholen verplichtend zou worden gesteld."

De Voorzitter merkte op, dat de C. v. U. zeker wilde meegaan met het voorstel om samenwerking met anderen te zoeken, waar *verplicht*

toezicht dreigt, „want we wenschen zoo weinig mogelijk verplichtende bepalingen van Overheidswege. De Richtlijnen bedoelen niet anders. We bedoelen een instituut, dat ongevaarlijk is, wijl uitgaande van ouders en bestuur. Het voorstel zou dus aan te nemen zijn, als de overwegingen werden weggelaten." De voorsteller verklaarde zich daartoe bereid, waarop het voorstel zonder hoofdelijke stemming werd aanvaard.

Wat de Richtlijnen aangaat, de Voorzitter legde er nog eens den nadruk op, dat niet anders bedoeld wordt, „dan dat ze een leidraad zijn voor de scholen, die om de physieke en moreele verwording een schoolarts willen aanstellen. De volkomen vrijheid van iedere school blijft daarmede gehandhaafd." Niemand verlangde stemming en zoo kon de Voorzitter constateeren, „dat de Algemeenen Lijnen in den zin, dien hij zoo pas daaraan gaf" met algemeene stemmen aanvaard werden.

We vleien ons, dat hiermede het standpunt van G. S. V. inzake het schoolartsenvraagstuk duidelijk aangegeven is. In het kort kan het nog eens als volgt geresumeerd worden.

Het Verband ziet de opvoeding, ook de lichamelijke, en het onderwijs allereerst als de taak der ouders. Waar dezen daarvoor met anderen in een schoolvereeniging samenwerken, aanvaarden ze daarmede ook de verantwoordelijkheid voor de gevaren, die uit het schoolleven en uit het verkeer met anderen aldaar voor de kinderen opkomen; gevaren niet het minst van besmetting; gevaren, door de physieke en moreele verwording van onze dagen, in de scholen van de groote steden, maar ook, en daar misschien te weinig geducht, in de scholen van de kleinere steden en van het platteland. Door hygiënisch en medisch toezicht moeten die gevaren onderkend en moeten de ouders en de school van advies gediend. Van behandeling heeft de schoolarts zich te onthouden, noodgevallen uitgezonderd, waar dan zijn optreden alleen het karakter van eerste hulp mag dragen.

Het Verband ziet heel deze materie als opkomend uit de schoolorganisatie en niet als een tak van den staatsdienst voor de volksgezondheid.

De Overheid heeft dezen arbeid aan te moedigen en te steunen. Eerst bij verwaarloozing van hun plicht door de ouders, samenwerkend in de schoolvereeniging, heeft de Overheid dwingend op te treden.

Het Verband laat natuurlijk de aangesloten scholen vrij; het kan geenerlei verplichting opleggen; het kan alleen adviseeren. En zijn advies gaf het in de boven geciteerde stukken. Het wees de taak van de ouders en van de scholen te dezen opzichte aan. Verwaarloozen zij die taak, dan dreigt het gevaar van staatsbemoeiing.

We weten, de economische toestand van heden en misschien van vele volgende jaren zal op de invoering van medisch staatstoezicht remmend inwerken, zoo remmend, dat zelfs de weinig kostende gezondheidscommissies worden opgeheven. En de kosten voor het schoolartseninstituut zijn niet gering. Bij aanstelling van een schoolarts met volledige betrekking

worden ze geraamd op *f* 10.000 tot *f* 12.000, voor salaris, reis- en onkosten.

Maar de drang naar staatsbemoeiing is er en zal blijven werken. In 1904 schreef Dr. UNIA STEIN PARVÉ in „Vragen des Tijds": „Zal in Nederland de schoolhygiënische dienst goede diensten bewijzen, dan moet de Staat die in handen hebben". Dr. PIGEAUD oordeelde: De Staat moet het werk geheel ter hand nemen". Dr. VAN VOORTHUIZEN schreef in 1919: „Zonder twijfel zou het het beste zijn, wanneer het Rijk er toe overging om het geneeskundig schooltoezicht overal in te voeren". En in 1915 formuleerde het bestuur van den Bond van Ned. Onderwijzers zijn wensch, bij besluit van de Algemeene Vergadering aanvaard en bevestigd bij referendum, aldus: Paedagogisch en hygiënisch toezicht van Rijk en gemeente, aanstelling van 12 Rijksinspecteurs voor de hygiëne, samen vormende den Rijksraad voor de hygiëne; aanvulling van gemeentelijke schoolartsen.

Laat men van Christelijke zijde gewaarschuwd zijn voor wat dreigt, indien we eigen taak verwaarloozen.

Het vraagstuk van den schoolartsendienst — de huidige omstandigheden mogen dan op de verdere invoering belemmerend inwerken — is naar het oordeel van G. S. V. een zaak van voldoende gewicht om, vooral gezien de meest recente ontwikkeling der dingen, een eigen houding principiëel te bepalen. Met het oog daarop veroorlooft de C. v. U. zich om aan de leden der *A. R. en C. H. Kamer- en Statenclubs* het vorenstaande ter nadere overweging in hun kring aan te bevelen, terwijl de Commissie zich ten zeerste aanbevolen houdt voor de *mededeeling van hun meening te dezen aanzien.*

Als er overeenstemming is met het door G. S. V. ingenomen standpunt, zou het aanbeveling verdienen, dat de leden der *Kamers* indien herziening der lager-onderwijswet aan de orde komt, er naar streefden om de kosten van den schoolartsendienst te doen opnemen onder de in de wet genoemde kosten voor het lager onderwijs, welke door de besturen der bijzondere scholen dan gevoegelijk aan de gemeente in rekening gebracht konden worden.

In de verschillende provincies wordt de aandacht van de leden der *Staten* voor of hun bemoeienis met het schoolartseninstituut herhaaldelijk gevraagd, hetzij dat deze dienst reeds provinciaal geregeld is, hetzij dat er aandrang op het instellen van zulk een regeling wordt uitgeoefend.

En waar ook de *A. R. en de C. H. Burgemeesters en Gemeenteraadsleden* in de practijk meermalen voor het vraagstuk geplaatst worden, is de Commissie zoo vrij ook hun aandacht voor de boven ontwikkelde gedachten te vragen.

Het zal de C. v. U. van G. S. V. dankbaar stemmen, als zij door haar arbeid in dezen mag medewerken aan het bepalen van eigen principiëele houding bij onze mannen van Rechts, waar van hen in Kamer, Staten of Gemeenteraad meermalen een moeilijke en gewichtige beslissing gevraagd wordt.

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Meermalen is in onzen kring de vraag gerezen, hoe wij anti-revolutionairen staan tegenover de toenemende mechanisatie van het bedrijfsleven, m.a.w. of er geen principiëele bezwaren zijn tegen het maar steeds in gebruik nemen van alle mogelijke machinerieën, waardoor arbeiders uit het productieproces worden gestooten. Uw gewaardeerd oordeel vernam ik gaarne, liefst met opgave van lectuur.

ANTWOORD:

Het mechaniseeren van de verschillende bedrijven en diensten vormt een onderdeel van wat men noemt de rationalisatie, waaronder dan behalve de vervanging van handenarbeid en zelfs ten deele van denkarbeid (b.v. het rekenen) door machines, begrepen is de vereenvoudiging van de arbeidsmethoden, het samenwerken van bedrijven, het vereenvoudigen en doeltreffender maken van het verkeer e.d., ja zelfs het modern economisch streven, dat men met het nog altijd vage begrip van Planwirtschaft aanduidt.

Nu hangen met dit mechanisatie- en rationalisatieprobleem uiteraard tal van technische, economische, sociale, staatkundige en zelfs paedagogische problemen samen.

Voor den bedrijfsleider is bij mechanisatie de eerste vraag, of de vervanging van de arbeidskracht door machinale kracht hem, ondanks de nieuwe rentelast wegens het voor de machines aangewend kapitaal en ondanks de kosten van de noodzakelijke afschrijving, toch in staat zal stellen een goedkooper product van dezelfde kwaliteit te leveren en dientengevolge zijn afzet te verruimen of aan de concurrentie van andere bedrijven het hoofd te bieden.

Natuurlijk zal geen enkel goed patroon deze zaak uitsluitend van de economische zijde bezien. Hij zal ook de sociaal-moreele zijde van dit vraagstuk niet uit het oog verliezen. Doch uiteraard vindt die kant van de zaak vooral aandacht bij den sociaal-moralist. Deze vraagt allereerst naar den invloed der mechanisatie op de positie van de arbeiders. Schaadt de mechanisatie den lichamelijken of zedelijken welstand van den arbeider? En, zoo ja, kan dat bezwaar worden ondervangen? Doet de machine de werkloosheid toenemen? Of zijn er factoren, die de tijdelijke werkloosheid als gevolg van de mechanisatie weer opvangen?

En ook voor de Overheid heeft het vraagstuk beteekenis. Immers de Overheid heeft niet alleen met betrekking tot het economisch leven een taak, maar ook in verband met de sociale positie van den arbeider. Voor haar is van groot gewicht de vraag, of de voordeelen van de toepassing der resultaten van de technische wetenschap en praktijk verder reiken dan den kring van de onderneming, d. i. of ze ook het economisch belang van het geheele volk bevorderen. Maar anderzijds kan de Overheid zich evenmin met een Gallio-houding vergenoegen, indien blijkt dat deze bedrijfsmechanisatie in sociaal opzicht ernstige euvelen voor de arbeiders met zich brengt en indirect voor de geheele samenleving ongunstige moreele en materiëele gevolgen doet ontstaan.

En nu is dit het *centrale probleem* dat zich zoowel voor patroon en arbeiders, als voor de dragers van overheidsverantwoordelijkheid en belangstellenden in het vraagstuk voordoet:

Eenerzijds staat vast dat bedrijfsmechanisatie, mits niet met eenzijdige overdrijving toegepast, den economischen welstand in het algemeen niet verlaagt, maar verhoogt. Vervanging van de spade door de ploeg, van het zeilschip door stoom- en motorboot, van de diligence door den spoortrein beteekende niet alleen een technische, maar ook een economische verbetering. De vooruitgang van het verkeer en het geheele ontzaggelijke raderwerk van de moderne mechanisatie van handel, industrie, landbouw, ja zelfs van de administratie, heeft er toe bijgedragen om de hongersnooden, die de middeleeuwen teisterden, te overwinnen en den welstand, zelfs van de minst draagkrachtige, tot een vroeger ongekend hoog peil op te voeren. En het staat dan ook buiten twijfel, dat in die mechanisatie — hoe zwart de schaduwzijden ook mogen zijn — het menschelijk vernuft zich op de meest verrassende wijze heeft geopenbaard en dat hierin (om met CALVIJN en KUYPER te spreken) een symptoon van Gods algemeene genade mag worden geëerbiedigd.

Dit eenerzijds.

Anderzijds is evenzeer waar, dat de bedrijfsmechanisatie in sociaal opzicht bezwaren medebrengt, die voor menigeen zoo zwaar wegen, dat men nauwelijks nog oog heeft voor het feit, dat het machinegebruik, ook in sociaal opzicht, nut heeft.

De machine heeft de arbeiders van veel zwaar en onaangenaam werk bevrijd en in het algemeen hun welstand doen toenemen. Maar daartegenover staat, dat de mechanisatie in samenwerking met een geraffineerde arbeidssplitsing den arbeider als het ware tot een stuk der machine heeft gemaakt en hem de vreugde in den arbeid geheel of ten deele ontnomen heeft.

De bedrijfsmechanisatie heeft de invoering van den verkorten werkdag in vele bedrijven mogelijk bemaakt. Doch de werktijdverkorting ontnam den arbeiders een groot deel van hun levensvulling, zonder dat die leemte steeds op gelijkwaardige of betere wijze kon worden aangevuld.

Daarbij komt nog dat iedere stap in de richting der mechanisatie een

— zij het dan ook tijdelijke — toeneming der werkloosheid ten gevolge had. En het gevaar voor verdringing door de machine verscherpte, naarmate de techniek voortschreed, het element van onzekerheid in het bestaan van den arbeider.

Zoo staan economisch en sociaal belang in schier onoverbrugbare tegenstelling tegenover elkander. En bedenkt men nu, dat het daarbij niet gaat om een probleem van puur academische beteekenis doch veelal om een kwestie van „to be or not to be" zoowel voor de patroons als voor de arbeiders, dan is wel duidelijk hoe nijpend de moeilijkheid is voor wie zich conscientieus met dit probleem bezighoudt. Nijpend is dit probleem voor den bedrijfsleider, die voor het welzijn van zijn bedrijf, daaronder begrepen het welzijn van zijn arbeiders, de verantwoordelijkheid draagt. Maar het dringt zich ook op aan de arbeiders, die evenmin eenzijdig het oog gericht mogen houden op eigen onmiddellijk materiëel belang, doch evenzeer hebben te letten op het bedrijfsbelang en het nationale belang. En dan in de derde plaats komt deze zaak in haar tegenstrijdig economisch en sociaal karakter ook op het terrein der Overheid. Speciaal nu deze *politieke* zijde der zaak willen we hier nader in het oog vatten.

* *
*

Kan de Overheid zonder het economisch leven ernstige schade toe te brengen aan de mechanisatie van de diensten en bedrijven beperkingen in den weg stellen? Zoo niet, kan ze dan maatregelen nemen, ten einde de meest ernstige sociale gevolgen der mechanisatie te ondervangen of te compenseeren? En ligt het nemen van dergelijke maatregelen op den weg der Overheid?

Zie hier enkele van de belangrijkste vragen betreffende de politieke zijde van deze zaak.

* *
*

Oogenschijnlijk laat de eerste vraag zich het gemakkelijkst beantwoorden. Dat het uitbreiden van de machinale productie en distributie vooral in de laatste eeuw den algemeenen welvaart en vooruitgang heeft bevorderd, staat in het licht van de economische geschiedenis buiten twijfel. Vandaar dat de conclusie voor de hand ligt, dat overheidsmaatregelen, die het mechanisatieproces stuiten een in economisch opzicht schadelijke werking moeten oefenen. En zoo laat zich ook verstaan, dat zij, die, gelijk de socialisten en communisten, door het propageeren en in praktijk brengen van het een of andere economische stelsel, waarbij in plaats van de ondernemers of de particuliere maatschappijen de staat of gemeenschap als kapitalist optreedt, niet streven naar beperking der mechanisatie, doch in tegendeel naar een zoo intensief mogelijke kapitaliseering der bedrijven door uitbreiding van den machinalen arbeid. We zien dat in de Russische praktijk met haar bijna kinderlijke vereering

voor de machine en haar rücksichtlos aanvaarden van de machine-slavernij.

Bij nadere beschouwing blijkt echter de zaak wel wat meer gecompliceerd dan ze op het eerste gezicht scheen. De machine beteekent immers *niet altijd* een economisch voordeel.

Wanneer bijvoorbeeld een fabrikant door aanschaffing van nieuwe machines met minder arbeiders toe kan, hoopt hij daardoor de economische positie van zijn bedrijf te verbeteren. Doch die verwachting wordt niet altijd vervuld. Zijn kapitaalverlies op de oude machines, de noodzakelijke afschrijving op de nieuwe, de vaak hooge rente over het in de nieuwe machines gestoken kapitaal, de mindere kwaliteit der machinale productie, de concurrentie van andere fabrikanten, misrekeningen betreffende de productiecapaciteit der nieuwe machines en tal van andere factoren kunnen oorzaak zijn, dat de berekeningen falikant uitkomen en de mechanisatie niet een economisch voordeel doch een economisch nadeel blijkt.

En zelfs dan, wanneer de berekeningen wel uitkomen en dus de economische positie van de onderneming versterkt wordt, behoeft deze mechanisatie niet altijd te strekken in het *algemeen* economisch belang. Indien de door de mechanisatie overbodig geworden arbeidskrachten niet elders emplooi vinden, doch als werkloozen ten laste van werkloozenkassen of steunfondsen komen, kan dit economisch voordeel te duur zijn betaald. Men kan dan spreken van verkeerde rationalisatie (Irr-rationalisierung).

In den regel zullen de tijdelijk door het mechanisatieproces overbodig geworden werkkrachten weer in het productieproces worden opgenomen. De lagere kosten, waarvoor als gevolg van de mechanisatie kan worden geproduceerd, stimuleeren verbruik en kapitaalvorming en dientengevolge den opbloei van het economisch leven. En het in gebruik nemen van nieuwe machines bevordert de machine-industrie en de daarbij geinteresseerde bedrijven.

Doch deze z.g. compenseerende factoren werken niet à la minute. Ze oefenen slechts op den duur hare werking. Ze laten derhalve bij een op breede schaal en in een geforceerd tempo voortgezette rationalisatie een groote groep uitgestooten arbeiders aan hun lot over. En in een tijd van economische depressie en abnormale verkeersbelemmeringen oefenen deze compenseerende factoren niet de werking, die ze in meer normale tijden hebben.

En zoo komt vanzelf de vraag, of de Overheid zonder het economisch leven ernstige schade toe te brengen aan de mechanisatie van de diensten en bedrijven beperkingen in den weg kan stellen, in een ander licht te staan dan daareven.

Het is, althans in theorie, denkbaar, dat de Overheid hare contrôle over de bedrijven zoo ver uitbreidt, dat zij de verdere mechanisatie aan hare voorafgaande vergunning bindt, en dat deze vergunning dan pas wordt verleend, indien door onderzoek van deskundigen het bijzondere

ondernemingsbelang en het algemeen economisch belang der mechanisatie redelijkerwijs vaststaat.

Echter zouden — nog daargelaten de vraag of de Overheid door een dergelijke contrôle hare bemoeiing niet verder zou uitstrekken dan in principe toelaatbaar moet worden geacht — verschillende ernstige praktische bezwaren tegen een dergelijken maatregel rijzen.

Vooreerst toch zou deze contrôle nog maar zeer weinig afdoende zijn, wanneer zij zich alleen maar tot de machines beperkte en niet ook tot de geheele rationalisatie der bedrijven uitstrekte. Het zou voorts niet gemakkelijk blijken de personen te vinden, die voor dit werk voldoende deskundig waren. Een bekwaam schrijver als DR. TH. VAN DER WAERDEN moest in zijn praeadvies voor de Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek 1933 (pag. 42) erkennen: „Het is ons niet gegeven alle tendenzen te overzien, noch hun richting, noch hun kracht". En daarbij komt dan nog in de derde plaats het feit, dat de scherpe buitenlandsche concurrentie, speciaal die van landen als Japan met zeer lagen levensstandaard der arbeidersbevolking, vele bedrijven op straffe van ondergang tot een forsche rationalisatie en mechanisatie dwingt.

Doch met het verwerpen van deze overheidscontrôle is toch de gestelde vraag nog niet afgedaan. Al is het ook onwenschelijk dat de Overheid maatregelen neemt tot het *tegengaan* van de mechanisatie der bedrijven, daarmede is nog geenszins gezegd, dat er niet evenzeer ernstig bezwaar kan rijzen tegen overheidsmaatregelen, die, hoewel onbedoeld, de mechanisatie *in de hand werken.*

Daarbij hebben we op het oog maatregelen, die door verdere beperking van den arbeidsduur en door het bevorderen van de stijging of het op peil houden der arbeidsloonen, verzwaring der productiekosten ten gevolge hebben en derhalve de vervanging van arbeidskracht door machinekracht in de hand werken. Juist in verband met dit gevaar voor een ongezond op de spits drijven van de mechanisatie van het bedrijfsleven in dezen tijd, rijst dan ook ernstig bezwaar tegen verdere verkorting van den arbeidstijd van overheidswege, terwijl op denzelfden grond valt toe te juichen het streven der Regeering naar meerdere aanpassing van de arbeidsloonen van sommige groepen bij het gewijzigd levensniveau en bij den loonstandaard van de ons omringende landen.

En daarnevens bestaat de mogelijkheid, dat bij de ontwikkeling van de bedrijfsorganisatie *door de bedrijven zelve* — zoo noodig met gebruikmaking van door de Overheid aan de bedrijfsraden te verleenen publieke bevoegdheden — op de afzonderlijke ondernemingen ter voorkoming van Fehlrationalisierung een doeltreffende contrôle kan worden geoefend.

* * *

We komen nu tot de tweede vraag: nl. of de Overheid maatregelen nemen kan, teneinde de meest ernstige gevolgen der mechanisatie te ondervangen en te compenseeren. Deze vraag kan evenals die inzake de

roeping van de Overheid tot het nemen van dergelijke maatregelen bevestigend beantwoord worden, zij het ook niet zonder voorbehoud.

Wanneer men aanneemt, dat de wereldcrisis in laatste instantie zijn oorzaak hierin vindt, dat de ontwikkeling van de koopkracht van de wereldbevolking geen gelijken tred gehouden heeft met de toenemende productiemogelijkheid; en wanneer men verder in aanmerking neemt, dat kunstmatige opvoering der koopkracht geen blijvende oplossing der moeilijkheden kan brengen, omdat die opvoering van de koopkracht noodwendig verhooging van de productiekosten na zich sleept — dan is het duidelijk, dat uiteindelijk slechts door voortgezette verlaging der productiekosten en bijgevolg van de prijzen de wereldeconomie kan worden gediend. En uit dat oogpunt bezien verdienen niet slechts handelsbelemmeringen, protectionistische maatregelen, overheidssteun aan landbouw en industrie e.d. doch ook de maatregelen, die er op gericht zijn de voor sommige bevolkingsgroepen bij uitstek nadeelige gevolgen van de bedrijfsrationalisatie en mechanisatie op te vangen, uit economische overwegingen afkeuring. Want bedrijfsrationalisatie en mechanisatie werken in 't algemeen verlaging der productiekosten in de hand.

Dit is echter slechts één zijde van het vraagstuk. Een andere zijde is dat de Overheid de roeping heeft niet alleen acht te geven op hetgeen wenschelijk is uit het oogpunt van wereldeconomie doch evenzeer op hetgeen geboden is in het levensbelang van eigen bevolking en van de verschillende bevolkingsgroepen Zij mag niet nalaten te letten op het internationaal economisch belang. Doch evenmin mag zij verzuimen hare hand beschermend uit te strekken over eigen bevolking en speciaal over die bevolkingsgroepen, wier levensbelang in zeer bijzondere mate door de crisis wordt bedreigd.

Vandaar dat de Overheid, vooral tegenwoordig, genoopt is in menig opzicht te doen datgene wat in abstracto, gelet op het belang der wereldeconomie, onwenschelijk schijnt. Hoever zij daarbij heeft te gaan hangt af van de omstandigheden en wel speciaal van de mate, waarin eigen bevolking of bepaalde volksgroepen in haar levensbelang worden getroffen.

Dit nu geldt ook ten aanzien van de gevolgen der bedrijfsmechanisatie. Die gevolgen nu zijn, gelijk we reeds zagen, van tweeërlei aard: nl. *a.* de werkloosheid, en *b.* de moreele invloed van den machinalen arbeid op den fabrieksarbeider.

Heeft nu de Overheid ten aanzien van de werkloosheid een roeping? Ja zonder twijfel, zij het ook niet dan nadat anderen, met name de belanghebbenden zelf en de bedrijven, het hunne hebben gaan tot leniging van den nood. Een roeping, die natuurlijk niet uitsluitend rust op de overweging, dat er tusschen den omvang der werkloosheid en de bedrijfsmechanisatie (zij het ook niet nauwkeurig aan te wijzen) verband bestaat, maar die toch mede door die overweging wordt gerechtvaardigd en derhalve ook ten bate van de door de mechanisatie uitgestooten arbeiders behoort te strekken.

En evenzeer heeft de Overheid een roeping met het oog op de moreele gevolgen der mechanisatie. Naast bescherming tegen lichamelijk gevaar bij het gebruik der machines (gelijk voorzien wordt door Veiligheidswet, Stoomwet, Schepenwet, Caissonswet e.d.) heeft de Overheid evenzeer de taak te waken tegen de moreele nadeelen die het gemechaniseerd bedrijf voor den arbeider oplevert. Zoo door beperking van den werktijd voor arbeiders in sterk mechaniseerende ondernemingen, gelijk hier te lande reeds bij de Arbeidswet geschiedt, en speciaal door een scherpe contrôle van den vrouwen- en kinderarbeid. Maar voorts ook door bevordering van de gelegenheid tot lichamelijke en geestelijke ontwikkeling der fabrieksarbeiders, waardoor althans eenigermate een tegenwicht geboden wordt tegen den neerdrukkenden invloed van de machinale productie op degenen, die daarbij werkzaam zijn.

* * *

Betreffende dit onderwerp verwijzen we voorts naar de algemeene lectuur over staathuishoudkunde, economie, sociale vraagstukken e.d. Als zoodanige lectuur van a.r. zijde noemen we DR. P. A. DIEPENHORST, Voorlezingen over de Economie III, hoofdartikel VIII en DR. J. A. NEDERBRAGT, Proeve eener Economie voor Chr. beginselen.

Als speciale lectuur over dit onderwerp melden we voorts: de praeadviezen van prof. DR. M. J. H. COBBENHAGEN, DR. IR. TH. VAN DER WAERDEN en C. J. P. ZAALBERG over arbeidsbesparing en werkloosheid, uitgebracht aan de Vereen. v. d. Staathuiskunde en de Statistiek in 1933 en de beraadslagingen over die praeadviezen op 28 October 1933, opgenomen in de geschriften dier Vereeniging, uitgave M. Sijthoff, Den Haag; MR. P. J. M. AALBERSE, Economie en Techniek, inaugureele rede 1916, DR. IR. TH. VAN DER WAERDEN, over rationalisatie en werkloosheid, 1928, DR. J. GOUDRIAAN JR., Rationalisatie in particuliere en overheidsbedrijven, welk geschrift in socialistischen kring bestrijding vond bij F. VAN MEURS, Rationalisatie in Overheidsdiensten en bedrijven, 1931.

Van de buitenlandsche lectuur noemen we voorts nog: F. V. TAYLOR, The principles of scientific management, 1911, vertaald door H. J. HENDRIKSE onder den titel: De beginselen der wetenschappelijke bedrijfsleiding. Over het z.g. Taylorstel o. a.: DR. A. H. COLIJN, het Taylorstelsel, diss V. U. 1919, en MR. M. VAN VUGT, Het Taylorstelsel (A.R.S. IVe jaargang pag. 97 v.v.). Voorts A. SCHEFFBUCH, Der Einflusz der Rationalisierung auf den Arbeitslohn, 1931, DR. A. REITHINGER, Stand und Ursachen der Arbeitslosigkeit in Deutschland. (Vierteljahres heft zur Konjunkturforschung no. 29, 1932); PAUL DEVINAT; L'organisation Scientifique du Travail en Europe, uitgave Bureau Intern. du Travail, 1927; O. BAUER, Kapitalisme en Socialisme na den wereldoorlog I, goede en verkeerde rationalisatie, 1932; M. DRUESNE, Les Problèmes de la Technocratie, 1933; H. DE MAN, Arbeidsvreugde, 1928. N.

2. VRAAG.

Onlangs met een N.S.B.-er sprekend over het bijzonder onderwijs, zeide deze mij, dat de leuze van KUYPER souvereiniteit in eigen kring (welke, toegepast op schoolgebied, misschien aldus luiden kan: „voor de vrije school!") in haar consekwenties toch gevaarlijk kan zijn voor een geordende samenleving. Immes, dan moet men toch ook toestaan, dat socialisten en communisten, wanneer zij dat willen, een bijzondere school hebben, waar zij vrij zijn den kinderen de theorieën in te prenten, die zij goed achten, doch die toch een gezagondermijnend karakter hebben.

In Zuid-Limburg is al een socialistische school. Moeten wij nu maar goed vinden, dat die met overheidsgeld wordt gesubsideerd?

Dreigt hier geen gevaar? En staan de N.S.B.-ers met hun opvattingen niet tamelijk sterk?

ANTWOORD.

Het vraagstuk van de verhouding van staat en school is maar niet een kwestie van opportuniteit, niet een vraag van meer of minder practisch belang; neen, het is een principiëel vraagstuk van den eersten rang, waar het raakt de souvereine rechten der ouders, die naar onze opvatting, de eerst-aangewezen, sterker nog, de van God geroepenen zijn om hun kinderen op te voeden tot menschen Gods.

Niet iedereen denkt er zoo over.

In een Fransche studie over dit onderwerp, die in 1933 verscheen [1]), wordt met betrekking tot dit vraagstuk op drieërlei stelsel gewezen:

1. het stelsel van staatsmonopolie;
2. een stelsel, waarin vrijheid van onderwijs gewaarborgd is, zonder inmenging van den Staat;
3. een stelsel, waarin de ouders zekere vrijheid is gelaten onder contrôle van den Staat.

Het eerstbedoelde systeem, dat van het staatsmonopolie, past volkomen in de beschouwingswijze dergenen, die de vrijheid van het individu contrabande, ja zelfs staatsgevaarlijk achten. Wie de Staat aanbidt als het één en het al, duldt vanzelfsprekend ook maar ééne school, de nationale, de staatsschool.

Dit type heeft men in Rusland. De Russische school is tot in haar diepste wezen staatsschool, doordrenkt van de bolsjewistische levensleer. De Staat zorgt voor de opvoeding; de Staat maakt de proletarische jeugd tot proletarische arbeiders, tot soldaten in het groote leger, waarmee èn economisch èn internationaal het sovjet-ideaal moet worden bevochten.

Hetzelfde stelsel van de eene nationale school wordt voorts gevonden

in Italië. Het fascisme huldigt ook het staatsabsolutisme, en het is voldoende bekend, hoe intensief de fascistische jeugd bewerkt wordt. Denk maar aan de jeugdorganisatie van het fascisme, de balilla en aan wat MUSSOLINI eens zei: „Wij willen, dat de jongeren onze fakkels overnemen, dat zij zich in gloed zetten door ons geloof en dat ze bereid en vast besloten zullen zijn ons werk voort te zetten" [2]). Geen wonder dus, dat de Duce het geheele opvoedingssysteem inricht zooals het staatsbelang dat volgens zijn zienswijze eischt [3]).

Duitschland biedt onder het HITLER-regiem ook een voorbeeld van monopolie op onderwijsgebied van den Staat. Dit kan niet verwonderen. De levensbeschouwing, vooral door ALFRED ROSENBERG in zijn berucht boek „Den Mythus des XX Jahrhunderts" heel duidelijk geformuleerd, speculeert op de instincten van het onberedeneerde, krachtige gevoelsleven en het is goed gezien van den Führer en zijn trawanten, waarbij wij dan vooral denken aan BALDUR VON SIRACH, dat zij zich meester willen maken van de jeugd en beslag leggen op het onderwijs, ten einde via de scholen de levensbeschouwing van staatsvergoding en heldenvereering, van Deutschtum en discipline er in te stampen bij het toekomstig geslacht.

In de oudheid kende men reeds het beginsel, dat de kinderen eigenlijk aan den Staat toebehoorden; in Sparta werden de kinderen van staatswege opgevoed en onderwezen. Niet ten onrechte zegt de wijze Prediker: „hetgeen er geweest is, datzelve zal er zijn en hetgeen er gedaan is, datzelve zal er gedaan worden; zoodat er niets nieuws is onder de zon." Het antieke heidendom en het moderne germanendom vertoonen hetzelfde beeld!

Wat dit voor de vrijheid van onderwijs beteekent, kwam duidelijk naar voren in een circulaire van den Duitschen minister FRICK, waarin hij de hoofdtrekken aangeeft van de methode voor het geschiedenisonderwijs op de Duitsche scholen: „Alle geschiedenissen, zoo heet het daarin, vanaf den IJstijd tot de Duitsch-nationale revolutie van 1933 moeten doortrokken zijn van de heldengedachte van germaanschen stempel en worden verbonden met het Führer-principe van onzen tijd."

Wie van de aan deze oekase ten grondslag liggende programmapunten van de Nat.-Soc. beweging breedere studie maken wil, bestudeere het Schulprogram van de N.S.D.A.P., waarin als eerste eisch prijkt: „De geheele opvoeding der Duitsche volksgenooten tot staatsburgers ligt in de handen van den Staat" [4]).

Het vrije onderwijs is, kan men zeggen, vernietigd. Men heeft het laten vernietigen; slechts hier en daar werd een zwak protest vernomen, dat dra geheel verstomde. (het manifest van den Bund der Freien Schulgesellschaften). Het souvereine ouderrecht is van den Duitschen bodem verdwenen; ook de onderwijzers hebben zich overgegeven aan den nieuwen tijdgeest. Merkwaardig was b.v. de verklaring, die op 25 Maart 1933 verscheen op de voorpagina der Allgemeine Deutsche Lehrerzeitung, waarin het heet: Trouw aan zijn traditie, bezield van het gevoel der

onvoorwaardelijke medeverantwoordelijkheid voor den uitbouw van een nationaal volksopvoedingswezen, is hij (d. i. de Duitsche bond van onderwijzers) bereid tot daadwerkelijken medearbeid in dien zin. Hij verwacht van al zijn leden, dat zij zich als leden der volksgemeenschap trouw en gewillig in den dienst van Duitsche jeugd en volksopvoeding zullen stellen."

Niet ten onrechte noemt een schrijver deze phraseologie een lijkwade, waarin de doode vrijheid is gehuld.

Ook in ons vaderland huldigen de fascistische elementen een zelfde principe. Zoo eischt men in het program der N.S.B.: „onderdrukking van leerstellingen, instellingen en handelingen, die de eenheid van de natie aantasten." Dat kan niet anders beteekenen, dan onderdrukking van het ouderrecht en van de vrije school, ondanks het beweren in art. 15 van dat program, dat volledige gewetensvrijheid gewaarborgd wordt; voor deze meening vinden wij steun in brochure IV van de N.S.B. (blz. 19/20) waar zoo schijnbaar onschuldig wordt gezegd: „Wanneer men ons verdenkt van neiging tot terugkeer naar de toestanden van voor den schoolstrijd door opheffing der confessioneele schoolen en jeugdvereenigingen op godsdienstigen grondslag, dan doet men dit volkomen ten onrechte. Hetgeen historisch in ons volk gegroeid is en verkregen ten koste van groote offers, behoort gerespecteerd te worden, *voor zoover er geen misbruik van gemaakt wordt.*"

Wij cursiveerden de laatste woorden. De *omnipotente Staat* zal wel uitmaken, wat mag en wat niet mag. Immers vervolgt de brochure:

„Anderzijds zal echter iedere poging om den Staat bij de opvoeding de rol tot te bedeelen van ongeinteresseerde toeschouwer (behalve als het op betaling aankomt) met kracht worden afgewezen, omdat het in wezen een ontkenning van den Staat beteekent en de fascistische Staat zich niet ter zijde laat schuiven."

Wij houden het voorloopig maar liever bij het ideaal, dat voor ieder ouderpaar, van welke levensovertuiging ook, het recht opeischt zijn kinderen zóó op te voeden en zoo te laten onderwijzen als hen juist voorkomt. Het ouderrecht primair. En pas dan wanneer de ouders (of de Kerk, voegen de roomsch-katholieken er aan toe) hun taak ten dezen niet verstaan, pas dan is het de beurt van den staat om scholen te gaan bouwen; zulks omdat het onwenschelijk moet worden geacht, wanneer kinderen des volks door de nalatigheid hunner ouders of verzorgers zonder onderwijs zouden opgroeien.

De school aan de ouders! Dat beteekent intusschen niet, dat van Overheidswege geen voorschriften zouden mogen gegeven worden met het oog op eischen van volksgezondheid (zooals bepalingen nopens grootte van een schoollokaal b.v.) of in het belang van de publieke eerbaarheid (denk aan art. 10 der L. O. wet, art. 8 lid 2 der Midd. Ond. wet en art. 8 lid 2 der Nijv. Ond. wet). Strekt de overheidsbemoeiing zich echter *verder* uit, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat wij terecht

komen in de zgn. vrije school met diepingrijpende overheidscontrôle. Sommigen beweren dat dit stadium reeds bereikt is voor onze bijzondere scholen na de wet 1920; in ieder geval bepleiten zij de wenschelijkheid eener herziening der L. O.-wet-1920, teneinde de overheidsbemoeiing in te perken en medewerking der ouders inzake stichting, inrichting en beheer der lagere school uit te breiden [5]). Want deze zaken zijn door de wet-1920, waardoor financieele gelijkstelling verkregen werd, deerlijk in het gedrang gekomen.

Men versta ons niet verkeerd. Wij beweren geenszins, dat alle vrijheid door de wet-1920 is gekluisterd. Inzake onderwijzersbenoeming heeft men (althans sedert 1923) vrijheid; in de keuze van leermiddelen is men vrij. En zoo zou er meer te noemen zijn. Doch wij wenschten wel minder overheidsbemoeiing en meer benadering van het ideaal der waarlijk vrije school.

Intusschen wordt, blijkbaar ook door den inzender, betwijfeld of dit inderdaad een ideaal is, want, zoo is zijn redeneering: als ik voor mij die vrijheid opeisch, dan moet ze vanwege de gelijkheid ook gelaten worden aan socialisten, godloochenaars e. a. En dat is funest.

Wij meenen, dat deze conclusie ietwat voorbarig is. Onder „onbeperkte vrijheid mag men *niet* verstaan: „alles doen, wat ge wilt", dus ook b.v. dat ge vrij zoudt zijn in het verkondigen van allerhande theorieën, die het gezag ondermijnen of de rechtsorde in gevaar brengen (alweer: art. 10 der L. O.-wet). Krachtens haar roeping tot bescherming der rechtsorde zal de Overheid daartegen maatregelen nemen. Doch men zal gevoelen, dat dit ingrijpen van *andere* orde is dan het zich bemoeien van de Overheid met de geestelijke ontwikkeling der natie; daartoe is ze onbevoegd.

Wanneer ons nu gevraagd wordt, of de Overheid dus ook aan communistische, socialistische, theosophische ouders gelijke rechten heeft toe te kennen als aan orthodox-protestantsche of roomsch-katholieke ouders, dan antwoorden wij, dat die *vraagstelling* onjuist is. De Overheid toch „kent geen rechten toe," maar heeft alleen te *erkennen,* dat de ouders volledige vrijheid hebben hun kinderen zoo op te voeden en te laten onderwijzen, als hun juist voorkomt. Zij hebben allen gelijkelijk recht op financcieele tegemoetkoming uit de overheidskassen, waarvoor zij ook immers allen hun belasting betalen. *In dit verband* heeft de Overheid *niet* te beoordeelen, of de principes, welke op zulk een bijzondere school geleerd worden, juist of onjuist zijn. Ze heeft trouwens ook geen orgaan om zulks te beoordeelen. Wanneer aan de in de wet neergelegde vereischten is voldaan om in aanmerking te komen voor geldelijke tegemoetkoming bij de stichting eener bijzondere school, dan heeft de Overheid geen andere plicht, dan het gevraagde geld ook te betalen. Het principe van de gelijkstelling eischt dat. 't Is een uitvloeisel van het in den schoolstrijd bevochten vrijheidsbeginsel. Het zou zelfs schromelijk *onbillijk* zijn en hoogst *willekeurig,* wanneer de Overheid slechts aan bepaalde categorieën van ouders subsidie gaf bij schoolstichting en -exploitatie.

Goed gebruik van de vrijheid intusschen impliceert, dat die vrijheid *niet* wordt *misbruikt*. En misbruik zou er zijn, wanneer op een bijzondere school theorieën worden verkondigd, die een staatsondermijnend of gezagsvijandig karakter dragen. Geen weldenkend mensch kan van een Overheid vergen, dat zij zulks zal toelaten. Doch overheidsingrijpen *in dit geval* draagt dan niet het karakter van *aantasten* van de vrijheid der onderdanen, doch van *beschermen* der vrijheid tegen ongepast misbruik ervan. De Overheid doet hier niet anders dan „handhaven van het gezag tot beteugeling van het kwaad dat de rechtsorde aantast" [6]).

En wanneer men desalniettemin het een bedenkelijk verschijnsel vindt, dat zoodanig ingrijpen van overheidswege op een *bijzondere* school eventueel noodig zou blijken, „dan is het beter, dat men het aantreft op de bijzondere scholen om te beteugelen door wettelijke bepalingen tot bescherming van de openbare orde en van de goede zeden, en door een wijze inspectie, dan dat het wordt aangekweekt door eene school, die uitgaat van de Overheid zelve."

Als de inzender van dreigend gevaar wil spreken, goed. Maar dan komt het van een anderen kant, dan vanwaar hij het verwacht.

Namelijk van de zijde dergenen, die geacht worden voorstanders te zijn van de vrije school en desondanks rustig het toelaten, dat de Overheid al verder zich bemoeit met die vrije school; die geen liefde en offervaardigheid meer hebben voor hun vrije school, omdat „we nu immers financieele gelijkstelling hebben gekregen!"

Het gevaar van verslapping in eigen gelederen is veel grooter dan het gevaar van de zijde der N.S.B. voor onze vrije scholen. Het ware te wenschen, dat onze generatie niet zoo spoedig het voorbeeld der voortrekkers vergate, die met groote volharding en beschamende offervaardigheid hun 80-jarigen strijd voor de vrije school hebben gestreden.

C. B.

---

[1]) PRANAS DICLININKAITIS, La liberté scolaire et l'Etat, Paris, 1933.

[2]) *Europäische Revue*, VIII. Jahr. Heft 11. S. 708.

[3]) ACHILLE STARACE, Das Erziehungsideal des Fascismus.

[4]) Dit is o. m. afgedrukt in het boekje van E .J. VAN DET, „Hitlerregime en Onderwijs", uitg. N.V. de Arbeiderspers, 1933, blz. 20 v.v.

[5]) Aldus drs J. VAN ANDEL in zijn brochure „Volksschool of Staatsschool?" Amsterdam, z. j.

[6]) Mr. TH. HEEMSKERK, De bijzondere school *de* oplossing van de schoolquaestie; rede, uitgesproken in de jaarvergadering van den Schoolraad. Uitg. van Haeringen, Den Haag, 1928, blz. 7; zie ook blz. 16. Dit is intusschen niet alleen maar de meening van antirevolutionaire juristen. Ook de soc. dem. prof. Mr. W. A. BONGER schrijft in zijn recente boek „Problemen der democratie" (Noordhof, Groningen, 1934) op blz. 16: Alle vrijheid is uit den aard der zaak — d.w.z. naar den aard der maatschappij — niet onbeperkt. Onbeperkte vrijheid van den een brengt in iedere samenleving een overeenkomstig groote beperking van een anders vrijheid met zich".

[7]) HEEMSKERK, t. a. p. blz. 7, 8.

3. VRAAG.

In onze gemeente werd door den Burgemeester het voorstel gedaan om dit jaar de vraag: of in deze gemeente ter gelegenheid van het houden van wedstrijden kermisvermakelijkheden zullen worden toegelaten, door de bevolking zelve door middel van een te houden referendum te doen beantwoorden. Persoonlijk neigt hij er toe om deze vermakelijkheden in verband met de crisis nie toe te staan.

Ik heb tegen het houden van een referendum geprotesteerd, omdat een referendum niet door de wet wordt gesanctionneerd; omdat het een beleediging is voor den Raad, die zich reeds voor het toestaan van kermisvermakelijkheden heeft uitgesproken; omdat aan een referendum natuurlijk kosten verbonden zijn; en wegens het gevaar voor wrijving onder de bevolking.

Wat is Uwe meening omtrent deze zaak?

ANTWOORD:

Tegen het voorstel zijn twee overwegende bezwaren in te brengen. Vooreerst een *wettelijk* bezwaar.

Het voorstel is in strijd met art. 51 der Gemeentewet, hetwelk bepaalt, dat de leden van den Raad stemmen zonder last van of ruggespraak met hen die benoemen. Zoo besliste de Kroon bij haar besluit van 24 December 1914, St. 614, in een soortgelijk geval te Almelo, waar de Gemeenteraad dd. 19 Juni 1914 besloot tot het houden van een referendum inzake de wederinvoering van de kermis aldaar. Daarbij overwoog de Kroon het volgende:

> „dat de gemelde gemeenteraad bij zijn voornoemd besluit besloot, alvorens eene beslissing te nemen omtrent het wederinvoeren van de kermis, deze zaak aan een referendum te onderwerpen en daaraan onder contrôle van de gemeente te doen deelnemen hen, die op van kracht zijnde kiezerslijst voorkomen;
>
> dat de beslissing in deze wel is waar formeel blijft aan den gemeenteraad, maar dat de bedoeling van den Raad niet anders kan zijn dan een onderzoek te doen naar den wensch van de meerderheid der kiezers, ten einde daarmede rekening te houden bij de te nemen beslissing;
>
> dat zoodanig onderzoek moet worden beschouwd als het houden van ruggespraak door den gemeenteraad met de gezamenlijke kiezers;
>
> dat art. 45 der Gemeentewet het houden van ruggespraak met hen die de leden van den Raad benoemen, verbiedt, zoodat ook voormeld raadsbesluit in strijd met die wetsbepaling moet worden geacht."

Reeds op dien grond is de kans zeer groot, dat de Kroon een eventueel besluit van den Raad te Uwent inzake het te houden referendum wegens strijd met de wet zal vernietigen.

Doch behalve dit wettelijke bezwaar rijst er ook een ernstig *politiek* bezwaar tegen het voorstel van den Burgemeester.

Wij denken daarbij niet in de eerste plaats aan het prestige van den Raad, aan de mogelijkheid van een wrijving onder de bevolking en aan de aan het referendum verbonden kosten, hoe gewichtig reeds deze door den inzender zelf aangevoerde bezwaren ook mogen zijn. Doch voor alles denken wij aan het principiëel bezwaar, dat hierin gelegen is, dat door het aanemen van een dergelijk besluit de verantwoordelijk gemeentelijke autoriteit (d. i. de Gemeenteraad en in laatste instantie de Burgemeester) de verantwoordelijkheid voor een misschien onaangename beslissing van zich afschuift, ten einde die verantwoordelijkheid te leggen op de schouders van publiek, dat niet geroepen en ook niet in staat is, die verantwoordelijkheid te dragen. Een van de groote bezwaren van den tegenwoordigen tijd is juist hierin gelegen, dat verantwoordelijke personen de verantwoordelijkheid voor onaangename besluiten niet aandurven en daarom òf de zaak laten loopen, òf de verantwoordelijkheid op anderen zoeken af te schuiven. Indien men klaagt over de excessen van de moderne democratie, dan moet men juist in dergelijke verschijnselen de oorzaak van die excessen zoeken. Ons streven moet juist gaan in tegenovergestelde richting, n.l. in de richting van versterking van eigen verantwoordelijkheidsbesef. En op dien grond behoort, naar ons gevoelen, tegen het voorstel van den Burgemeester onzerzijds zoo beslist mogelijk positie te worden gekozen.

N.

---

4. VRAAG.

Het is in onze gemeente onlangs voorgekomen, dat een huwelijk op Zondag werd voltrokken. Ligt het op den weg van den Kerkeraad hiertegen bij den Gemeenteraad te protesteeren, omdat deze voltrekking in strijd was met de Zondagswet?

ANTWOORD:

De Zondagswet regelt niet de werkzaamheden van den burgerlijken stand gedurende den Zondag. Die werkzaamheden worden ingevolge artikel 183 veertiende lid der Gemeentewet geregeld door den Raad. Volgens dit voorschrift bepaalt de Raad de uren, waarop elk bureau van den burgerlijken stand dagelijks voor het publiek geopend zal zijn. Daarbij wordt voor den Zondag en daarmee gelijk gestelde dagen, volgens dit artikel een afzonderlijke regeling getroffen, ten einde de werkzaamheden van de ambtenaren van den burgerlijken stand op die dagen zooveel mogelijk te beperken.

Deze bepaling is afkomstig van een wetswijziging van 1904 (Wet van 1 Februari 1904 S 25). Een verbod tot huwelijksvoltrekking wenschte minister KUYPER niet in het wetsontwerp op te nemen, omdat plaatselijk de inzichten ten deze zoozeer uiteenloopen, dat alleen een plaatselijke regeling bevrediging kan schenken. Er zijn met name te plattelande gemeenten, waar de bevolking schier eenparig aan de kerkelijke huwelijksplechtigheid op den Zondag de voorkeur geeft en toch niet gaarne tusschen de burgerlijke huwelijksvoltrekking en de kerkelijke huwelijksplechtigheid tijd laat verloopen. Een *incidenteel* verbod in de Gemeentewet wilde de minister dus niet. Doch hij stelde wel nadere overweging van deze quaestie in uitzicht, wanneer de vraag aan de orde komt, of de wet den geheelen Zondag als *non dies* buiten de bezigheid van de Overheid moet sluiten (Mem. v. Antw. Tweede Kamer, 1903/4 no. 61).

Wanneer nu de gemeentelijke voorschriften ten Uwent de huwelijksvoltrekking op Zondag toelaten, is er geen aanleiding om tegen een huwelijksvoltrekking op Zondag te protesteeren wegens strijd met de Zondagswet of eenige andere wet. Want zoodanige strijd is er niet. Wel zou de Kerkeraad er op aan kunnen dringen om de gemeentelijke voorschriften in dien zin te wijzigen, dat in het vervolg huwelijksvoltrekking op Zondag uitgesloten is. De Gemeenteraad kan zulks doen zonder in conflict te komen met de wet. Doch het wil ons voorkomen, dat een dergelijk verzoek wel wat heel ver gaat.

N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN.

Saevis Tranquillus in Undis, toelichting op het antirevolutionair beginselprogram, door Dr. H. COLIJN. Uitg. N.V. Dagblad en Drukkerij De Standaard, A'dam 1934.

Onder het zeer gelukkig gekozen motto „Saevis tranquillus in undis" heeft Dr. COLIJN thans zijn toelichting op ons beginselprogram in boekvorm geboden.

Oorspronkelijk geschreven en verschenen als hoofdartikelen in *De Standaard*, werd de copie na de jongste Deputatenvergadering gebundeld, doch niet, dan nadat de auteur op tal van punten nog een omwerking en zelfs een uitbreiding heeft gegeven.

Zoo werd dit Standaard-werk metterdaad een standaardwerk voor onze antirevolutionaire partij; een handboek, onontbeerlijk voor hem, die de beginselen dier partij meer dan vluchtige sympathie toedraagt; onmisbaar voor ieder, die deze beginselen liefheeft en dus wil kennen.

Moest van KUYPERS *Ons Program* worden getuigd, dat het op vele plaatsen verouderd was, hier hebben we een boek, dat staat in het midden van de branding van dezen tijd. Onder het lezen voelt men als het ware de schuimkoppen der vele vraagstukken opspatten tegen het rotsblok der beginselen. Massief, massaal, is de taal van dit boek. Uit één stuk, zooals de schrijver zelf.

Het bestudeeren ervan geeft een gevoel van veiligheid, omdat een betrouwbare gids U voert langs oude beproefde paden. De schrijver stuurt en leidt; en in dat opzicht is zijn boek koninklijk.

Het biedt voorts schoonheidsontroering, want diezelfde gids opent U verre perspectieven — en ziehier het profetisch karakter van zijn boek.

En eindelijk, in dit boek klopt ook het priesterhart van den autur, wiens Godsvertrouwen waarlijk niet alleen tot uiting kwam in het nazeggen van Oranje's lijfspreuk. Want het geheele werk voert tot God, die ook op staatkundig terrein moet geëerd worden als de eenige, waarachtige Souverein.

Er zal, dunkt ons, geen enkele abonné van dit tijdschrift zijn, die zich het genoegen zal willen ontzeggen van dit boek te bezitten.

Recht tot werkstaking door A. SCHILDER, Uitg. J. H. Kok, Kampen 1934.

In deze tamelijk lijvige brochure (112 bladzijden) heeft de heer SCHILDER met een uitvoerig beroep op verschillende schrijvers van protestantsch-christelijke richting zijn denkbeelden omtrent de werkstaking (daaronder begrepen de uitsluiting) uiteengezet. Daarbij beperkt hij zich tot de ethische zijde van het vraagstuk.

De hoofdstrekking van het betoog is, dat de formule van het eerste Christelijk sociaal congres van 1891 (waarbij de werkstaking aanvaard wordt als uiterst middel, mits niet als politiek instrument of moedwillige contractbreuk) naar de meening van den schrijver voor den tegenwoordigen tijd op grond van Gods Woord moet worden verworpen en vervangen door een andere formule, die de staking als zonde veroordeelt, indien zij niet als doel heeft het wegnemen of voorkomen van toestanden, waarin voortarbeiden zelf zonde zou zijn. Voorts wijst hij de Kerk, met name de predikanten, op hun plicht om op den kansel, in de kerkelijke pers, in vergaderingen e. d. tegen de werkstaking te waarschuwen en zelfs kerkelijke tuchtmiddelen op werkstakers toe te passen.

Nu is er o. i. in dit geschrift veel, dat ernstige overweging verdient. Nadere bezinning omtrent vragen, die verband houden met bedrijfsconflicten is zeer zeker noodzakelijk. En zulks niet alleen uit ethisch oogpunt, doch evenzeer uit economisch en staatsrechtelijk oogpunt. Doch dit neemt toch niet weg, dat de lezer met een gevoel van onbevredigdheid deze lectuur neerlegt.

De heer SCHILDER veroordeelt de werkstaking niet absoluut. Zelfs staking ter wille van loonsverhooging kan z. i. geoorloofd, ja zelfs in bepaalde gevallen plichtmatig zijn. Hij keert zich echter tegen werkstaking, waarbij het gaat om (wat hij noemt) de „kaas op het brood".

Het is o. i. echter aan twijfel onderhevig, of stakingen, die wegens een dergelijke reden worden geproclameerd, niet binnen het raam van schrijvers' formule met evenveel vrijmoedigheid kunnen worden ondernomen, als onder vigueur van de in elk geval heel wat meer belijnde uitspraak van het congres van 1891.

Voorts maakt de schrijver zich wel wat heel gemakkelijk van zijn taak af. Met een enkel simpel woord stelt hij de economische zijde van het vraagstuk buiten beschouwing. Voorts onthoudt hij zich zorgvuldig van het beoordeelen van concrete stakingsgevallen. En daaraan heeft hij inzoover gelijk, dat het gemakkelijker is algemeene beschouwingen te houden dan concrete gevallen te beoordeelen, waarbij men niet met een handomdraaien de economische zijde van de quaestie kan uitschakelen. Echter maakt de schrijver het anderen heel wat minder gemakkelijk. Van de Kerken eischt hij dat zij *wel* zullen treden in een beoordeeling van allerlei concrete stakingsgevallen. En nu wil het ons voorkomen, dat hij hiermede

op de Kerken een schier ondragelijke last legt, die hij zelf niet, althans niet in deze brochure, met één zijner vingeren heeft aangeroerd.

Principiëel en feitelijk onjuiste argumenten, die wij in eerder verschenen artikelen van den schrijver over dit onderwerp wel eens zijn tegengekomen, hebben wij gelukkig in deze brochure niet teruggevonden. Niettemin geeft het geschrift o. i. niet den indruk, dat de schrijver zijn onderwerp voldoende heeft doordacht.

N.

Problemen der democratie, een sociologische en phsychologische studie, door Prof. MR. W. A. BONGER. Uitg. P. Noordhoff, N. V., Groningen—Batavia, 1934.

Wij wisten reeds, dat prof. BONGER een Sociaal-democraat was die zich veroorloofde er ten aanzien van voor zijn richting principieele en fundamenteele kwesties andere denkbeelden op na te houden en ook te publiceeren dan het gros van zijn partijgenooten. Dit boek, dat wij met belangstelling, hier en daar ook met instemming lazen, kwam ons in onze meening versterken.

De Schrijver geeft zeer behartigenswaardige opmerkingen, die men — zij het ook zonder resultaat — in een debat aan sociaal-democraten voor de voeten kan werpen.

Hij zegt ook verstandige dingen over referendum, stemplicht, wethoudersverkiezing; hij durft de S.D.A.P. de politieke agent van het N.V.V. noemen; hij zegt dat het een dwaasheid is te meenen, dat de democratie alleen maar over rechten loopt of slechts een middel in den maatschappelijken strijd is, dat men al naar het belieft kan verwisselen voor een ander middel; hij beweert: democratie is voor alles een kwestie van karakter...

Intusschen blijft ons groote bezwaar tegen den auteur, dat hij door en door rationalist is, en geen waarde toekent aan hoogere, religieuze levenswaarden. De diepe zin van het libertas ex veritate is hem onbekend.

C. B.

Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871 door Dr. G. M. DEN HARTOGH. Uitg. J. H. Kok, Kampen 1933.

Het is een verblijdend teeken, dat er meer en meer studie gemaakt wordt van de geschiedenis van de 19de eeuw. Want, wanneer we den tegenwoordigen tijd willen begrijpen in zijn veelsoortige verhoudingen, dan is kennis van het tijdperk, dat aan het onze voorafgaat, eisch.

Men heeft dit van liberalen, maar vooral ook van Roomsch-Katholieken kant ingezien en meerdere studies over de vorige eeuw kwamen van die zijden van de pers. Als Antirevolutionairen mogen wij niet achterblijven, daar inzonderheid in de laatste helft van de vorige eeuw onze

partij een zoo merkwaardige ontwikkeling heeft doorgemaakt. Het was dan ook een goede gedachte van de Dr. A. Kuyper-stichting om een opdracht aan Dr. DEN HARTOGH te geven, waarvan deze dissertatie het resultaat is.

In de ontwikkeling der A. R. partij is vooral het jaar 1871 van groote beteekenis geweest. En toch zal menigeen, ook al is hij historisch eenigszins bijgewerkt, van dit jaar niet veel meer weten te vertellen, dan dat GROEN VAN PRINSTERER toen in zijn isolement kracht heeft gezocht en zich losgemaakt heeft van de Conservatieven.

Nu komt Dr. DEN HARTOGH met zijn boek om voor ons de houding van GROEN in 1871 te belichten. Hij laat ons een kijkje nemen achter de schermen en toont ons daar, wat er alzoo is gebeurd, gecorrespondeerd en besproken. Stap voor stap leidt hij ons op den weg vanaf de voorbereiding van GROEN'S plan tot na de uitwerking ervan. Jammer, dat het groot aantal citaten ons verhindert, om een gemakkelijk overzicht te krijgen van het pad, dat de Schr. met ons bewandelt. We moeten telkens wachten, terwijl we graag waren voortgegaan.

Het zou het helder inzicht van den lezer hebben bevorderd, wanneer Dr. DEN HARTOGH deze citaten had verwerkt in het geheel en desnoods met een enkele zin het karakteristieke van een brief of artikel had aangegeven.

Toch zullen we ons niet beklagen, wanneer we dit boek hebben doorgewerkt en ons een beeld hebben trachten te vormen van hetgeen in het jaar 1871 is gepasseerd.

We zien dan de centrale figuur, GROEN VAN PRINSTERER, den veldheer, den leader en daarnaast staat zijn adjudant Dr. KUYPER.

GROEN zit in zijn hoofdkwartier en beraamt de plannen, correspondeert en schrijft artikelen in de Nederlandsche Gedachten. KUYPER, toen nog aan het begin van zijn politieke loopbaan, toont zich reeds den practicus, den organisator. Beide personen werken op elkaar in en het jeugdig enthousiasme van KUYPER, gevoegd bij zijn scherpe blik in de verhoudingen, doet den 70-jarigen strijder weldadig aan.

Maar toch — wanneer KUYPER soms een meer „politieke" houding wil aannemen, dan blijft GROEN onverzettelijk vasthouden aan wat hij dienstig acht voor de A. R. partij: haar isolement, haar beginselvastheid.

Laten we nu nagaan, wat er in 1871 is gebeurd.

Er moesten in dat jaar verkiezingen plaats vinden voor de Tweede Kamer. Tot nog toe had GROEN steeds zijn volgelingen geadviseerd de Christelijk-gezinde Conservatieve candidaten te steunen, mannen als VAN WASSENAER VAN CATWIJCK, VAN LIJNDEN VAN SANDENBURG, SAAIJMANS VADERS, BICHON VAN IJSELMONDE, vrienden, sommigen zelfs verwanten van GROEN.

Deze voerde den strijd voor de vrije, Christelijke school, een kamp, waarin deze heeren hem wel in de theorie, maar niet in de praktijk, in de Kamer, wilden volgen. Steeds sloten zij zich daar aan bij hen, die

met zorg vervuld waren voor de openbare school en bogen er voor THORBECKE en zijn liberale volgelingen of voor HEEMSKERK met zijn conservatieven. Dit verdroot GROEN, die na herhaalde teleurstelling over de houding van de „vrienden", besloot zijn eigen weg te gaan.

Hij wilde vasthouden aan het program van actie van 1869 inzake de schoolkwestie, waarbij allereerst wijziging van art. 194 der Grondwet (over het onderwijs) als eisch werd gesteld, terwijl het woord „Christelijk" uit art. 23 der Onderwijswet moest vervallen.

Tijdens het voorspel voor de verkiezingen kwam Dr. KUYPER in actie. Hij zag de noodzakelijkheid in van organisatie en riep daarom de redacties van een zestal Christelijke bladen bijeen. Samen ontwierpen zij een concept-program voor de a.s. verkiezing, dat zij GROEN ter goedkeuring aanboden. Deze accepteerde het en bevestigde het nog eens door het volgende resumé: Afzwering van de politicophobie; herziening van Art. 194 van de grondwet; censusverlaging; vrijmaking van de kerk.

Nu maakt GROEN zijn plan openbaar. Hij wil niet een van de aftredende „vrienden" steunen en wanneer de Antirevolutionairen dit toch zouden doen, kwalificeert hij zulk een daad als *„misdrijf"*.

Alléén stemmen op het driemanschap: KUYPER, KEUCHENIUS en VAN OTTERLOO, dit is het parool.

GROEN was zich wel bewust, dat dit niet overal even vlot zou gaan. Er zijn verschillende bezwaren. Niet iedere Christelijk-historische kiezer zal dadelijk op één van deze candidaten stemmen, die zoo weinig kans hebben om gekozen te worden. Er zullen er zijn, die censusverlaging als hoofdzaak beschouwen, iets wat ook sommige Conservatieven in de Kamer naar voren hadden gebracht. En in de derde plaats zag de veldheer gevaar in de lichtbewogenheid van zijn politiek-zwakke volgelingen.

Deze moeilijkheden veroorzaakten GROEN wel zorg, maar het zal hem verkwikt hebben, toen hij in dezen tijd bemoedigende brieven ontving van VAN OOSTERZEE, VOS, GRATAMA en GUNNING.

Maar er kwamen ook stemmen, die wezen op het gevaarlijke van dezen weg, die door GROEN was gekozen. Zelfs medestanders als KUYPER en ELOUT meenden hun bezwaren te moeten doen hooren. Doch de *Nederlandsche Stemmen* bleven een zeker geluid geven. Geen duimbreed week de leider af van de aangegeven richtlijn.

Toen kwam het resultaat van de stemming.

Schijnbaar ontmoedigend. In 't geheel 2500 à 3000 stemmen op het driemanschap. Het was gebleken, dat het voor menige antirevolutionaire kiezer, die altijd gewend was geweest, om de Christelijkgezinde conservatieven te steunen, te moeilijk was, om den eenzamen strijder te volgen op een pad, dat voor hem zoo ongewoon was, dat zoo zeer afweek van het tot nu toe betredene. Want dat vereischte een beginselvastheid, een vast geloof in de toekomst en een zuiverheid van het A. R. beginsel, die niet een ieder gegeven was in de mate, als de leader die bezat. Zelfs KUYPERS stemming stond in mineur, ook al had hij een remedie reeds weer klaar.

Hij meende, dat de Christelijk-historische partij onmachtig was en sprak van coaliseeren en organiseeren als het eenige redmiddel. Alleen GROEN is optimist: „Door den grooten coup zedelijk, misschien voor altijd gered! Het cijfer is tegen, de moreele overwinning vóór ons!"

GROEN zag hier goed, zijn profetie is uitgekomen. De band met de conservatieve „vrienden" was doorgesneden en werd niet meer aangebonden. Een poging, door VAN WASSENAER beproefd, om weer tot samenwerking te komen, mislukte. Voortaan zou de A. R. partij haar eigen weg gaan, sterk in haar isolement.

Dit is in het kort een overzicht van hetgeen de dissertatie van Dr. DEN HARTOGH ons geeft en zijn werk is waard, om te worden bestudeerd. Niemand, die kennis wil nemen van onze geschiedenis omstreeks het jaar 1870, zal dit boek, zonder schade, kunnen negeeren. Er is een groote hoeveelheid materiaal in verzameld, waaruit men met vrucht zal kunnen putten.

Een enkele opmerking moet mij nog uit de pen. De titel van het eerste hoofdtsuk: „De stand der partijen in 1870" lijkt mij niet gelukkig. De inhoud slaat meer op de kwesties, die in de jaren zestig hangende zijn.

De compositie is niet overal even sterk. Als het geheele werk was als het laatste hoofdstuk, zou het in quantiteit zijn achteruitgegaan, maar had het in qualiteit gewonnen. Maar dit neemt niet weg, dat we dit boek een aanwinst kunnen noemen voor de literatuur over de A. R. partij.

D. LANGEDIJK.

Grondslag en karakter van de Italiaansch-fascistische Staatsleer door Prof. Mr. A. ANEMA. Uitgave van J. H. Kok N. V. Kampen 1934.

Prof. ANEMA's ten vorige jare voor de wetenschappelijke samenkomst van de Vrije Universiteit gehouden referaat is thans opnieuw gepubliceerd als eerste aflevering van een nieuwe brochurereeks onder redactie van Prof. Mr P. A. DIEPENHORST. Het vormt een in alle opzichten waardig begin van deze reeks. Waardig met het oog op den schrijver. Maar niet minder ook met het oog op den voortreffelijken inhoud, die thans — eenigszins aangevuld — aan een breederen kring belangstellenden ter lezing wordt aangeboden.

Een breedvoerige aankondiging lijkt ons met het oog op de bekendheid, die dit geschrift reeds geniet, overbodig. We meenen daarom met een enkele opmerking omtrent den inhoud te kunnen volstaan.

Prof. ANEMA beperkt zijn onderwerp — gelijk trouwens uit den titel blijkt — tot de staatsleer van het Italiaansch fascisme. Fascistische of nationaal-socialistische stroomingen in andere landen laat hij buiten beschouwing. En hij treedt ook niet in een beoordeeling van de praktische politiek van de Italiaansche Overheid.

Een dergelijke beperking is in zoover jammer, dat velen met ons wel gaarne eens de meening van dezen kundigen schrijver over de door hem ter zijde gelaten onderwerpen zouden hebben vernomen. Doch tegenover deze beperking staat het voordeel, dat de grondtrekken van de fascistische staatsleer binnen het bestek van een betrekkelijk klein geschrift aan een diepgaand onderzoek konden worden onderworpen.

Het eerste gedeelte van deze studie geeft in enkele trekken een duidelijk beeld van den rechtstaat, zooals deze zich met name in ons land heeft ontwikkeld. En tegenover dien rechtstaat, waarvan de gebreken met onmeedoogende scherpte worden bloot gelegd, schetst nu de schrijver eerst de wijsgeerige oorsprong en vervolgens de grondtrekken van den fascistischen staat om dan te komen tot een beoordeeling, die zich toespitst in een vernietigende critiek op de irrationalistische levensphilosophie van het fascisme, de mytheleer en macht-staatsidee, de leer van de élite, hierarchie en dictatuur, het schrappen der vrijheidsrechten, den pseudocorporatieven staat en den internationalen teruggang.

Prof. ANEMA geeft niet een uiteenzetting van de grondtrekken van eigen staatsleer. Het geschrift draagt een antithetisch, niet een thetisch karakter, gelijk ook bij een dergelijk beperkten opzet niet anders te verwachten is. Trouwens een goede wetenschappelijke critiek — vooral wanneer deze staat op het peil van ANEMA's geschrift — bevat, zelfs in het oogenschijnlijk negatieve toch opbouwende elementen voor eigen theorie. Dergelijke elementen zijn er in deze studie talrijke te vinden. Doch ze wachten op een nadere uitwerking, die zonder eenigen twijfel door velen met de meeste belangstelling zal worden tegemoetgezien.

Inmiddels willen we dit geschrift, hetwelk met een beknopte lectuurbespreking besluit, als een der beste geschriften over het fascisme gaarne met warmte aanbevelen.

N.

Kalvinismus und Kapitalismus. Ein Beitrage zur Erkenntnis der Beziehungen zwischen kalvinistischer Sozial-Ethik und kapitalistischen Wirtschaftgeist door W. F. VAN GUNSTEREN, diss. Vrije Universiteit 1934. Uitg. N. V. Noord-Hollandsche Uitgeversmij, Amsterdam.

De schrijver van dit academisch proefschrift ving — om met TOLLENS te spreken — een stout bestek aan te wagen, toen hij het vraagstuk van de verhouding van calvinisme en kapitalisme als onderwerp koos en daarmede poogde aan het wetenschappelijk bouwwerk, dat meesters als TROELTSCH, WEBER, BRENTANO schiepen, enkele, zij het ook bescheiden, bouwsteenen toe te voegen.

Naar uit het inleidend hoofdstuk blijkt, was het de bedoeling van den

schrijver niet een algemeene principiëele behandeling van het vraagstuk te leveren. Zijn doel was meer beperkt, n.l. slechts een toetsen van het resultaat van de bekende studiën van MAX WEBER over dit onderwerp aan de kerkelijke en sociale geschiedenis van Nederland. En daarnaast beoogde de schrijver dan tevens een inleiding in die geschiedenis te geven.

Nu komt het ons voor, dat deze studie het tweede doel meer benadert dan het eerste. Voor een bruikbare toetsing van de thesen van MAX WEBER aan de historische ontwikkeling in ons land is meer noodig dan een tamelijk globaal en goeddeels aan de hand van buitenlandsche schrijvers ingesteld onderzoek van den toestand in ons land.

Daarvoor ware noodig geweest, dat de schrijver — naar het voorbeeld van de bekende studie van Dr. BEINS — door bronnenstudie en detailonderzoek dieper was ingedrongen in de ontwikkeling van de sociale en kerkelijke ethiek hier te lande onder invloed van het calvinisme. Alsdan zou hij vermoedelijk ook vermeden hebben onjuiste beschouwingen als die betreffende de bondsgedachte der gereformeerden (pag. 166/167), waarvan beweerd wordt dat zij voert tot vorming van een kleine gemeente van „bondschristenen" binnen de Kerk.

Inzoover echter de dissertatie van Dr. VAN GUNSTEREN bedoelt te zijn een inleiding tot de studie van de geschiedenis der kerkelijke en sociale ethiek in Nederland willen we de waarde van zijn werk gaarne erkennen. De schrijver geeft in een overzichtelijk en vlot geschreven betoog een heldere schets van de periode vóór en na het optreden van CALVIJN, speciaal wat betreft het economisch leven, terwijl hij in een tweetal beknopte hoofdstukken de hoofdgedachten van LUTHER en CALVIJN, voor zoover ze met zijn onderwerp verband houden, naar voren brengt. Van belang is daarbij vooral dat de schrijver het licht laat vallen op de ontwikkeling van het kapitalisme reeds vóór het optreden van Calvijn en op de breede klove, die gaapt tusschen het calvinisme en hetgeen zich in de 17e en 18e eeuw als calvinistische praktijk aandient. „Gerade diese Kluft" — schrijft hij terecht — hat Weber zweifellos unterschätzt; er würde sie gewisz bemerkt haben wenn er den damals einsetzenden Verfall der calvinistische Kirche in den Niederlanden beachtet hätte; een opmerking die overeenstemt met de critiek van Dr. H. M. ROBERTSON[1]) in diens onlangs verschenen boek over het economisch individualisme, waarin niet slechts WEBER' S eenzijdige belangstelling voor bepaalde aspecten van het calvinisme wordt gelaakt, doch ook ten aanzien van het burgerlijk liberalisme der 17e en 18e eeuw in Engeland wordt geconcludeerd, dat de opkomst der burgerlijke moraal als plaatsvervangster van de religie *niet* het gevolg is van het puritanisme. N.

[1]) „Aspects of the Rise of Economic Individualisme. A Criticisme of MAX WEBER and his School", Cambridge 1933.

Z. K. H. PRINS HENDRIK †

19 APRIL 1876 – 3 JULI 1934

DE NIEUWE VORM VAN NOMINALISTISCHE WERELDBESCHOUWING IN HET NATIONAAL-SOCIALISME

DOOR

A. JANSE.

INLEIDING.

De nieuwe „geest".

Dit artikel wil zijn een bijdrage tot de kennis van den geest der eeuw, die thans in de beweging van het nationaal-socialisme en fascisme en in het Sovjet-regiem zich openbaart. Ook achter de N.S.B. van MUSSERT werkt dezelfde geest. „De N.S.B. wil in de eerste plaats vernieuwing van den geest op staatkundig en economisch terrein" (Zie Programma met Toelichting van de N.S.B. blz. 11).

De onderlinge verschillen van bovengenoemde bewegingen zijn vaak zeer groot, doch er is een gemeenschappelijke ondergrond. De leiders der „bewegingen" leggen er telkens den nadruk op, dat men hun slagwoorden „orde", „plicht", „staat", „solidariteit", „tucht", „krachtig staatsbestuur", zal verstaan vanuit hun „geest". Dat is hun recht om goed verstaan te worden. Wij willen daarom dien geest trachten te benaderen van wijsgeerigen kant — waarmee we dan ook den sleutel hebben om de bovengenoemde bewegingen in hun kern te verstaan.

Op verschillende manier kan dat gebeuren. Als we „de geesten willen beproeven" of zij uit God zijn, moeten we ze voornamelijk aan de Heilige Schrift beproeven. Dat is *practisch* werk van degenen, die de gave van „onderscheiding der geesten" ontvingen. Daartoe is echter óók noodig, dat we ze van den wijsgeerigen kant beluisteren.

Realisme en Nominalisme.

In aansluiting bij het inzicht, dat Professor VOLLENHOVEN geeft op

de wijsgeerige grondslagen van de historische stroomingen heb ik de termen Realisme en Nominalisme hier gebruikt. [1])

Om al vast misverstand te voorkomen is het goed er op te letten, dat *beide* termen hier gebruikt worden in de beteekenis, die zij in den Middeleeuwschen strijd omtrent de algemeene begrippen hadden. Een algemeen begrip is bijv.: *het* paard, *de* mensch. *Het* paard is niet zwart of bruin — *het* paard kan niet gebruikt worden om een ploeg te trekken. *Dit* bepaalde concrete paard wèl.

Nu ging de strijd hierover: Bestaat „*het* paard", behalve in ons denken als begrip, ook nog ergens in de wereld?

De Realisten zeiden: ja, het paard als idee is 't meest reëele, 't meest werkelijke, het is datgene, waardóór de aparte levende paarden bestaan kunnen. Het paard is het „wezen" van ieder paard als idee *bóven* dit gewone paard (PLATO) of als idee *in dit* paard (ARISTOTELES). Het Realisme noemt de begrippen dus de uitdrukking van de hoogste realiteit, omdat zij het „wezen" zouden weergeven.

Wij moeten dit Realisme absoluut afwijzen. Het kan brengen tot afgoderij met het „begrip". Het begrip doet ons *waarheid* „grijpen" omtrent Gods schepping — het geeft ons dus geen hoogere realiteit van de dingen.

De Nominalisten stonden tegenover de Realisten en beweerden: *hèt* paard is niets dan een „naam" — de echte werkelijkheid is het levende paard daar vóór ons — ook het begrip is slechts een doode naam.

Ook zij komen tot afgodendienst. Het levende schepsel is voor hen de hoogste realiteit en de *waarheid* is tenslotte maar „letter", dood woord.

De waarheid kennen en belijden.

Wij moeten hier naar weerskanten getuigen voor de *waarheid.*

a. Tegenover het Realisme moeten we aanvoeren, dat onze *kennis* niet is: kennis van begrippen als hoogste realiteiten, zoodat de gewone paarden slechts illustraties zouden zijn van „'t eeuwige" paard. Want kennen, dat is *waarheid*-kennen-omtrent-Gods-werkelijke-schepping. 't Object van geen enkele wetenschap is een begrip, behalve dan in de wetenschap van 't begrip (een hoofdstukje van de Logica). Wij willen in Schriftuurlijke wetenschap niet hebben: wetenschap van de hoogste ideeën, maar we willen getuigen zijn van *de waarheid* omtrent Gods groote werken.

Die werken staan voorop — en niet de idee er van. Als we zeggen: „het paard" dan spreken we algemeene *waarheid* omtrent de levende paarden, omtrent Gods schepselen.

b. Tegenover het Nominalisme moeten we aanvoeren, dat onze kennis niet dient om die schepselen nu te vereeren als waren zij zelve 't hoogste in ons kennen, zoodat het ideaal van ons kennen zou zijn, dat we 't levende schepsel zelf zouden „inleven" en „beleven". Dat willen de Nominalisten.

Bij hen is 't beleven, „'t bevindelijke", meer dan de waarheid, in onze kennis. Dus de kennis is voor hen maar „letter", maar uitwendige waarheid (zeer zeker onmisbaar voor dat echte levende bevindelijke kennen, maar toch zelve dood).

De Realist leeft onder een hemel van begrippen, die het „wezen" vertegenwoordigen, een „leer", waarheen hij kennende eerbiedig opziet.

De Nominalist leeft, beleeft, het „werkelijke leven" en acht de begrippen daarvan tenslotte als „naam", als „woord" — ge hoort hem wel roemen in de bevindelijke beleving — en getuigen van behoefte om te ervaren — maar ge hoort hem nooit roemen in de *waarheid,* zooals de Schrift doet — ge hoort hem nooit met vuur getuigen van de waarheid. En dat de martelaren der kerk stierven op de brandstapels als getuigen der waarheid — dat zij beleden te zijn slachtschaapkens Christi om der waarheid wil — dat is voor hem vreemd.

Nominalisten kunnen vaak zeer rationalistisch spitsvondig redeneeren over bevindingen en de „waarheden der vaderen" — maar straks belijden zij, dat hun redeneering „koud" is en dood — dat „het echte" niet beredeneerd kan worden, doch slechts beleefd. Zij doen echter aan de heerlijkheid der waarheid Gods voor onze kennis te kort.

Realisten stellen in hun denkwereld hun begrip, hun vaste „theologie", hun vaste „kerk-idee", hun vaste staatsidee boven de waarheid.

Nominalisten stellen in hun denkwereld het leven primair boven de waarheid.

De Schriftuurlijke houding is deze, dat wij *in ons denken* vragen aan den Heere, dat Hij ons zal geven het rechte begrip van Zijn waarheid, die Hij ons als *„wet" voor ons denken* stelde — die Hij ook als „wet" voor onze wereldbeschouwing en wetenschap heeft gesteld. Wij leeren dan ook zien dat er dan ook nog wat anders is dan wetenschap en denken en leer der waarheid. De Schrift gaat ons voor in waar-

deering voor àl Gods groote werken. Schriftuurlijke wetenschap is vrij van de moderne overschatting der wetenschap, die ook nog bij de felste „Lebensphilosophen" is te vinden, ondanks hun minachting voor vaste „leer".

De overschatting der „leer" is bij vele bevindelijken juist zoo opvallend voor den Schriftgetrouwen belijder der waarheid. „Doode rechtzinnigheid" en „gemoedelijke beleving" gingen zeer vaak hand aan hand tegen de waarheid.

Calvijn.

CALVIJN was geen Realist. CALVIJN had niet die afgodische belangstelling voort 't gecanoniseerde begrip als Rome. Zie z'n strijd met CAROLI over de onderteekening van de termen in de Geloofsbelijdenis van ATHANASIUS.

Zie E. D. DOUMERGUE, *Calvijn in het strijdperk,* vert. door W. F. A. WINCKEL, Amsterdam 1904, pag. 210—224. Vgl. R. SCHWARZ *Johannes Calvins Lebenswerk in seinen Briefen,* Tübingen 1909, I. de brieven no. 12, 13, 39, en *vooral 40.*

De houding van CALVIJN ten opzichte van de „Kerkvaders" is geheel getypeerd in zijn vraag aan BUCER (brief van 12 Jan. 1538): „Eert men de kerkvaders niet genoeg als men ze niet verwerpelijk en niet te verachten noemt, ondanks de dwalingen, die men bij velen van hen vindt? Wanneer de menschelijke moedwil, als men hem eenmaal den teugel laat, niet kan weerhouden worden om steeds verder af te dwalen, hoe zullen we hem dan intoomen, wanneer we toegeven, dat wij ongestraft boven de grenzen van Gods Woord mogen uitgaan." Iemand die zoo schrijft is waarheid-gebonden, Schriftgeloovig — en de Realist is begrips-gebonden, theologie-geloovig.

Maar CALVIJN was ook geen Nominalist. Hij had niet de afgodische eerbied voor het bevindelijke leven. Hij schrijft geen brieven aan z'n vrienden over 't probleem of hun „beleving als lévend wezen" wel echt, wel goddelijk was. Hij schrijft over de *waarheid Gods.* En hij verkondigt, dat deze waarheid nooit ledig wederkeert — doch ten oordeel zal zijn of tot eeuwig behoud door 't geloof.

Ook op staatkundig gebied werken dezelfde Realistische en Nominalistische tendenzen door.

Van den wijsgeerigen kant wil deze bijdrage dan den geest van de

nieuwe bewegingen bezien, daarbij in 't oog houdende, dat er nog meerdere en zelfs nog breedere en diepere perspectieven dan deze wijsgeerige zijn te bespreken.

De Heilige Schrift spreekt ook haar Woord der Waarheid voor nu en voor deze bewegingen en de Schrift spreekt *niet* wijsgeerig, doch practisch.

Niettemin is er ook voor wetenschappelijke (in casu wijsgeerige) arbeid der Christenen in dezen de belofte, dat de Heilige Geest ons in alle waarheid leiden wil.

Zoodat er ook sprake kan zijn van Geestelijke *wetenschap* en Geestelijke *wijsbegeerte* (mits zij ootmoedig zij en Schriftuurlijk) als eene der hulpmiddelen van practische Geestelijke levenswijsheid.

Calvinistische wijsbegeerte is geen „gematigd Realisme", noch *eclectisme,* noch ook repristinatie van de „vaderen", maar het navolgen van 't geloof in Gods trouw en waarheid, dat bij die vaderen vaak zoo sterk is geweest. De helden des geloofs van Hebr. 11 zijn ons geteekend in de Schrift, opdat wij hun geloof zouden navolgen. Ook in den wetenschappelijken strijd.

Zoo vraagt CALVIJN ook in het Staatsleven niet naar de Rijksidee van 't Realisme — doch evenmin naar de harteklop der ware burgers als schepper van den staat van het Nominalisme — hij vraagt naar de *waarheid* omtrent Gods ordeningen in zijn Woord en in de geschiedenis. Hij vraagt naar het *recht,* dat niet „begrip", maar ook niet *„stroomend leven"* is.

Hij vraagt naar de *zede* der burgers, naar trouw en gehoorzaamheid aan de overheden, naar trouw ook in het bewaren der volksvrijheden en privilegiën als gaven Gods aan de volken in de historie geschonken. Dat is geen synthese van „scheppings-theologie" en Christendom, zooals BARTH zulk positief schriftuurlijk belijden noemt. God geve ons deze dingen nog te mogen bewaren in deze bange tijden, want we mogen voor God pleiten op zijn verbond met NOACH en ABRAHAM.

Ik geef nu eerst een historisch overzicht (hoofdstuk I) en daarna een illustratie van het nieuwe Nominalisme bij GEORGES SOREL, die door WYNDHAM LEWIS genoemd is „de sleutel tot het geheele politieke denken van onzen tijd" (hoofdstuk II).

Wie dezen sleutel kent kan de practische nationale toepassingen van dit nieuwste denken dagelijks in de krantenberichten lezen.

HOOFDSTUK I.

Historisch overzicht: Realisme en Nominalisme.

A. *Realisme in de Staatkunde.*

De eeuwen door hebben Realisme en Nominalisme tegenover elkander gestaan. In sommige perioden heerschte de Realistische levenshouding bij de toonaangevende groepen in een bepaalde cultuurwereld — maar sinds de 10de eeuw is in West-Europa in de Staatkunde het Nominalisme troef.

De Realistische levenshouding van den burger van het groote Rijk van KAREL DE GROOTE [2]) was deze: die burgers voelden zich zeker niet de dragers van 't Rijk; het Rijk droeg hen. Zij hadden geen politieke beginselen te bepleiten, want het Staatsbeginsel stond ver boven hen als de sterren en vast als het sterrenstelsel. Zooals zij leefden onder den sterrenhemel, onder die vaste ordeningen, waaraan hun leven niets af of toe deed — zoo leefden de burgers onder de idee van het Rijksbestuur. De Rijksstaat-gedachte van KAREL DE GROOTE was voor hen veel meer werkelijk dan hun eigen politiek leven.

Zooals in de Kerk de menschen hun persoonlijk geestelijk leven overgaven in de handen der kerk — zooals de kerk als levende gemeente veel minder werd gesteld, dan de kerk als hiërarchisch begrip, zoo gold het Rijkshiërarchisch begrip als de ware staatkundige werkelijkheid, vèr boven het gewone werkelijke leven der staatsburgers verheven. Als hun leven ophield, dan bleef „De Staat" als begrip voortduren.

Dus dat Staatsbegrip — en alle begrippen omtrent dien Staat, die alle vast stonden als eeuwige vastigheden — die begrippen zag men als de echte Staatsrealiteit. Zooals „Rome" de echte Kerkrealiteit was. 't Begrip Rome en alle vaststaande kerkbegrippen van de gecanoniseerde waarheden stonden als vaste sterrenhemel, als hoogste en echtste werkelijkheid, ver boven 't aardsche gewemel van vergankelijke en relatieve en wordende dingen.

Niet het „levende" was het meest wezenlijke, doch het Rijksbegrip en het Kerkbegrip en ... alle begripsmatige gegevens, die immers het wezenlijke voorstelden?

Onder dezen begrippenhemel hebben de middeleeuwers geleefd, [3])

daarvan heeft de school hen onderwezen. Tegen de reëele begrippenwereld zag men eerbiedig op.

Het eigen *denken* en *leeren* had alleen „zin" als „opzien" naar die *wezenlijke* gedachten — het studeeren in de Patres had niet het doel om „aan 't denken te zetten" — maar om de gecanoniseerde waarheden te *eeren* en uit de verte te benaderen met ontschoeiden voet.

Het meeleven in de Staatkunde was dan ook geen *wezenlijk* bestanddeel van den echten staat — 't was eerbewijs aan de Staatsgedachte zelf, die ver boven de menschen en de volken zweefde.

En alle practische politiek was van boven afdalende werking vanuit dien ideëelen Staatshemel.

Zooals alle Roomsch geestelijk leven moest afdalen vanuit de ideëele Kerk-idee. Dat is Realisme.

't Is een zonde tegen God — want het stelt de begrippen, die ons denken mag vormen van de waarheid omtrent Gods werkelijke schepping — het stelt die *begrippen* — die we toch zelf in ons hoofd maken — tot *machten,* tot *reëele heerschers,* tot *goden.* Maar dan zijn 't *afgoden.*

De mensch aanbidt zoo zijn eigen maaksel, zijn begrip. Hij denkt dat het begrip „Staat" hem geheel staatkundig draagt en 't is God die hem staatkundig „draagt". Dat begrip Kerk, zorgt voor zijn eeuwige belangen denkt hij — en 't is God, die hem roept tot geloof en bekeering en die dat geeft aan Zijn uitverkorenen, die *Hij* draagt en niet de kerk.

B. *Nominalisme in de Staatkunde.*

Tegenover dit Realisme, dat in de begrippen reëel het „wezenlijke" ziet boven zich — stelde zich steeds weer het Nominalisme, dat in de begrippen slechts „namen" zag en meer niet.

Voor het Nominalisme is de ware wezenlijke wereld datgene dat „beleefd" wordt. Het ware staatsleven is het politieke meeleven der burgers zelf. *In* de borst der burgers en in hun politieke daden, dáár huist de werkelijke staat.

Zoo ook is de kerk te vinden in het leven der kerkmenschen, in hun beleven en bevinden.

Toen na KAREL DE GROOTE West-Europa in tal van nationale stukken begon uiteen te vallen en toen dus de Rijksidee van AUGUSTINUS

haar glans en vastheid verloor tegenover de reëele politiek der graven en hertogen en koningen — toen hadden de Nominalisten een goede kans.

Sindsdien is dan ook het Nominalisme de leidende geest in Europa.

In de kerk worstelde het Nominalisme tegen de *kerkidee* van Rome en bij LUTHER en ZWINGLI ging Nominalistische doorbraak met de reformatie uit den H. Geest tezamen. CALVIJN stond beide: zoowel de vereering van 't begrip („Rome, Rijksidee"), als de vereering van de beleving (geestdrijvers, Coornhert, libertijnen), tegen.

Na de Dordtsche Synode overstroomt het Nominalisme bij piëtisten en rationalisten toch weer ons Gereformeerde leven en slaat het Calvinisme met machteloosheid. *Ook politiek.*

Het irrationalistisch aristocratisch Nominalisme.

Het nationalistisch Nominalisme kwam eerst in irrationeele aristocratische vorm — denk aan PHILIPS II, LOD. XIV, KAREL I van Engeland — Het was:

a. „irrationeel" — niet de redelijke overlegging, maar eenvoudig de wil van den vorst is wet.

b. „aristocratisch — niet de volkswil, doch de wil van de hooge personen is wet.

De staat ben *ik* (LOD. XIV) (aristocratisch)

en *ik* kan doen wat ik wil (irrationeel)

en *dat* is dan goed en recht en waar (ik ben god-zelf, de wetgevende).

Hier is de *„Staat"* tegen wien ieder omhoog ziet, niet een *idee* (dat ware Realisme) doch een *levend persoon,* b.v. de zonnekoning, in zijn adem leeft het volk, zijn gunst is de gunst van den Staat.

Hier is de mensch (de geniale vorst) aangebeden als god. Van waarheid Gods en van recht en van de wet Gods is hier geen sprake.

Rationalistisch democratisch Nominalisme.

Met de opkomst van het rationalisme bevredigde dat: „als *ik* het *wil* is 't goed", niet meer.

En met de toenemende ontwikkeling der burgerij kwam de democratische richting omhoog.

Bovendien legde het piëtisme grooten nadruk op den enkeling. De ware kerk léét in de bevinding der bekeerde menschen, meest een-

voudigen, geen hoogen. Zoo vragen dan de burgers aan de Regenten met welk *recht* zij handelen. Zoo vormt zich een *democratische partij,* die straks *edelen* en *geestelijken* overvleugelt en de tronen der regenten neerwerpt (de derde stand).

Zoo vormt zich de meening van ROUSSEAU, dat het volk de optelsom is van de warmlevende individuen — tenminste dan de brave, de „bekeerde menschen van den staat". Zooals het Labadisme alleen de „bekeerde menschen van de kerk in hun levendige periode als avondmaalvierders aannam — zoo nam de Fransche revolutie alleen de „burgers", die den eed zwoeren op de rechten van den mensch, in haar „levend staatswezen" op als levende moleculen van 't ééne levende staatslichaam.

Liberalen.

ROUSSEAU ziet het brandpunt van leven nog in de persoonlijke borst des braven burgers, maar bij de liberale staatsidee is het *rationalisme* weer naar voren gekomen — de staatsmachine wordt „wetenschappelijk" in elkaar gezet en dan loopt de zaak vanzelf.

De verdraagzaamheid, de vaderlandsliefde, de landsvader en de grondwet, verbinden alles tot één „wetenschappelijk" verantwoord mechanisme, waarbij ieder vrij kan handelen, als hij slechts liberaal (= wetenschappelijk rationeel staatkundig) doet. „'n Best mensch" als Koning WILLEM I in zijn eerste periode en de „brave patroon" op de fabriek mag alles doen, [4]) omdat hij liberaal is en rationeel zedelijk en staatkundig zal handelen. Toen hij dat niet deed, liep het verkeerd met z'n prestige.

Socialisten.

Vooral het economisch leven leed onder de gevolgen van den napoleontischen tijd en later onder het liberalistisch individualisme. Er was haast geen economisch-sociale wet of ordening meer — ieder deed daar wat goed was in zijn oogen.

Toen kwam het Marxistisch socialisme op. Ook Nominalistisch: *in den proletariër* brandt het *vuur,* dat de wereld zal vernieuwen en de kapitalistische staat zal vernielen voor altoos.

Het Bolsjewisme voerde dit program naar z'n beste krachten uit — en bouwt thans 't nieuwe: de proletariërsgemeenschap. En alle hoogere waarden zullen daaruit ontstaan. 't Lééft daar, 't werkt daar in de

harten en in de zinnen en in de tractors en dynamo's. En dáár in die *„werkelijke"* beweging — dáár wordt staatkundige geschiedenis van de eerste orde „ontwikkeld".

Staatssocialisten.

Ondertusschen ging een tak van socialisme naar Staatssocialisme. Dat was inconsequent. 't Gewone burgerlijke kapitalistische *staatsleven* leeft democratisch voort bij hen, en ze hopen dat het proletariaat (de producenten, de werkers, de volwaardigen, de zwoegers,) eens de leiding zal ontvangen in dat Staatsleven van West-Europa.

Onderling zijn ze verdeeld over de vraag, waar nu dat leven, dat geschiedenis maakt, het meeste klopt: de revisionisten meenen in de raadszaal — de opportunisten, als wijlen TROELSTRA, zeggen: nu eens in de Tweede Kamer, dan weer in de meeting en soms in de algemeene staking en bij straatkabaal — HENDRIK DE MAN zegt: in de gloeiende ziel der arbeiders — in de socialistische *cultuur,* in dichterszang en schilders-visie — maar allen zoeken den drager-van-alles *niet* in de ideeën, maar in de levende menschenwereld zelf. Bij DE MAN is 't irrationeele bereikt.[5]) Het Leven is bij allen hun god — bij de een leeft het hier, bij de ander daar — bij de een heftig, bij de ander stil en tam... maar 't *leven,* 't socialistisch, democratisch, wetenschappelijk, rationeel leven, dát is de hoop voor de toekomst, dat máákt de toekomst, dát baart de nieuwe wereld, ook een nieuwe staat.

„Scheppend" leven.

Tegen het rationalisme verheft zich thans in onze dagen weer het irrationalisme. Niet de redeneeringen van MARX over evolutie naar vaste wetten, die door de rede gevonden zijn, maar de leer dat het levende al levende en barende nieuw schept — de „evolution creatrice", de „scheppende ontwikkeling", door de *daad-die-niet-onder-rationeele-wetten-staat,* door een daad die zelf de „wet" schept. En dan wordt ook de democratie verworpen. Niet in ieder individu lééft het. Er zijn vele doode burgers, die voor zichzelf leven en in wie „de Staat", de levende staat *niet* leeft. Vgl. de doodonbekeerde kerkleden, die bij DE LABADIE als kerklid werden geduld, maar niet voor „ware" leden werden aangezien.

De ware burger.

De *ware burger* moet daarom gezocht, zooals DE LABADIE de „ware levende kerkleden" zocht. En aan hem moet de gelegenheid gelaten om den Staat te léven. Trouwens alles zal wel voor hem moeten wijken.

En de beste van allen, in wien de Staat het allermeest klopt en schept, die beste, die zelf ook weer schepping is van de anderen, van 't geheele ras — die beste is meteen „der Führer".

Het *„worden" is* dus ook hier aan de orde. Niet naar „wetenschappelijke" evolutie, maar in „levende" evolutie. En ook de burgerij wordt vol relatief verschil gezien. Er zijn ware burgers en valsche, er zijn volwaardige en onvolwaardige, er zijn leiders en geleiden, hoogeren en lageren. Er is een „elite" van ware burgers.

En in alle „ware burgers" van hoog tot laag *lééft* de Staat. Hij schept voortdurend zichzelve in verdere ontwikkelingsphasen. Waar dat leven ophoudt, daar is de verstarring, de dood, het versteende. Daar maakt het geen historie meer. Daar is het „historie" geworden, daar is de plaats voor 't museum en 't monument.

Het ras bij de Duitschers.

In dat volk is de ware werkelijkheid het meest wezenlijk. Dat volk is god. En god *wordt* in dat volksleven. Vooral als het raszuiver zich voortzet en alle gelijkgerichte krachten beleeft. Niet de doodigheid van den piëtist geeft godsgemeenschap, maar de bevindelijke strijd — zoo is de strijd het levende. De strijdende weg van het ras om zich zuiver te openbaren is de ware openbaring van god. En het hakenkruis is 't heilige symbool, dat Duitsche harten gloeiend „Duitsch" doet leven als een eenheid van scheppend leven. En uit dat lagere volksleven — uit dezen god schept deze god dan zelve zijn hoogere ontwikkeling tot hij in HITLER zichzelf als Führer openbaart.

De Nominalistische levensvereering is hier zuiver doorgedacht tot haar einde.

LUTHER's Nominalisme in Duitschland en het piëtistisch Nominalisme ook in ons land zijn invalspoorten voor deze Nominalistische reactie van irrationalistische aristocraten tegen rationalistische democraten, zoowel liberalen als socialisten.

Bevindelijke aanval op de vastigheden van Gods Verbond in de politiek.

Zooals de vertegenwoordigers van het irrationeele nominalisme in de kerk de belijders der waarheid aanvallen, omdat deze de vastigheden van Gods Verbond kennen, zoo staat hier in de politiek tegenover degenen die Gods vastigheden in kerk, staat en maatschappij belijden en handhaven, deze geest van het levende, van de „elan vital", van de „evolution creatrice."

Of dat leven nu zijn „elan" ontvangt door de mythe van het oude Rome of door de mythe van het ras, dat is een verschil van nationale uitvoering van 't groote geschiedenis-scheppende wereldplan, dat op komst is.

Zou de mythe bij ons moeten worden: de brave Nederlander met zijn roodenhaat en fascistische Oranje-boven-roes? Ik weet het niet. Maar wat het ook zij — de brandstof ligt overal in ons volk. Bij de brave liberale burgers, bij de ijveraars voor de nieuwe economische orde, bij degenen die geen raad meer weten, bij de bevindingsmenschen, bij de Braatpolitieken, bij de Barthianen als ze GOGARTEN volgen of STAPELS' synthese. Zij geven geen positieve Christelijke staatsleer. (Zie de artikelen van PROF. GROSHEIDE in *De Heraut no 2918—2921. De theologie van het Nationaal-Socialisme).*

Ook de laatsten kunnen niet geven het positieve Woord Gods: Alzoo zegt de Heere, de koning der koningen: Gerechtigheid der volken verhoogt een volk. God alleen heeft gerechtigheid zeggen zij. Zij kunnen hoogstens zeggen: Laat God God zijn en moge Hij dàt levend *spreken.* Gerechtigheid van een *volk* is bij hen alleen-maar-zonde voor God. Zoo is de keuze tusschen BARTH of bisschop MÜLLER tenslotte *nog een keuze binnen het nominalisme* — hoewel wij zakelijk in onderdeelen op vele punten met BARTH zullen instemmen.

KARL BARTH stelt „Woord Gods" niet als de directe *waarheid* Gods, die ten oordeel of tot behoud zal zijn voor elk hoorder van die waarheid. Hij maakt van een tekst eenerzijds *begrip* des menschen, bloote „naam", menschenwoord ... en hij beweert, dat dit Góds Woord niet is. Zoo is hij zuiver Nominalist.

Anderzijds beweert hij, dat God door dat *begrip* een wèrkelijke inslag maken kán in 't reëele leven — en dàt „actuelle" spreken Gods is het ware levende, het ware, een-einde-aan-de-historie-makende, het scheppende. Gott ist „das Ende" der Geschichte. Dat is een dialectisch

nominalistisch schriftbegrip. Wat de nationaal-socialisten in den mensch zien als *schepper,* het warme „actuelle" „leven" (als werkwoord), in het ras, in den Führer, dat is voor Barth, „nur menschliches", *tenzij* ... Gód het spréékt in die menschen.

GOGARTEN ziet God nog positief „spreken" in de nieuwe beweging.

BARTH ziet niets dan *historische* en cultureele en theologische verdere ontwikkeling van menschelijke mogelijkheden. Dat maakt hem zoo scherp tegen de nieuwe beweging. 't Is puur menschenwerk, 't is de *echte* bevinding van Gods spreken niet, zegt hij. Want het echte „Wort Gottes" is „das Ende" van alle menschelijke mogelijkheden.

En zooals bevindelijke Piëtisten elkaar het *felst* aanvielen als ze elkanders bevindelijk leven keurden — zoo zegt BARTH — die bevinding is menschelijk, nationaal-socialisme is *menschenwerk,* en het wordt voor Gods werk aangezien. Zoo zeiden de piëtisten; jouw bevinding is niet echt — 't is Gods werk niet. En enkelen zeggen: mocht je met dat menschenwerk nog eens „in de helle kommen te ligge" ... dàt zou 't echte zijn. Maar juist in dat scherpe oordeel, juist in die scherpe keur of het 't èchte leven was of niet, toonden ze zich Nominalisten.

Onder degenen die bij Gods Woord, als mededeeling der *waarheid,* leven, is het gewoonte om elkander te toetsen in de gehoorzaamheid aan die waarheid. Dan zegt men niet: het is 't echte leven niet bij jullie, maar: jullie leven is *niet gehoorzaam* aan de Schrift.

HOOFDSTUK II.

Georges Sorel 1847—1922.

Sorel voorlooper van irrationalistisch socialisme.

Zooals de meeste groote bewegingen in de wereldgeschiedenis heeft ook de nationaal-socialistische beweging haar voorlooper gehad. Om den geest te kennen, die deze machtige nieuwe strooming voortstuwt kunnen we niet beter doen, dan het leven en werken van den Franschman GEORGES SOREL na te gaan. Bij hem vinden we zoo duidelijk het verzet tegen het rationalisme van liberalen en Marxisten. Bij hem is ook de vraag naar den „waren burger". Bij hem is de idee van levende economische structuur voor de „nieuwe" wereld". Bij hem is vooral diep opgevat en ernstig doorgevoerd het Nominalistisch belevingsprincipe en het beginsel van de scheppende evolutie.

De nieuwere socialisten [6]) van 't slag van HENDRIK DE MAN betwisten aan de Fascisten de eer dat SOREL hun geestelijke vader zou zijn, maar de meeste Italiaansche leidslieden eeren hem hoog en MUSSOLINI verklaarde: „wat ik geworden ben, dat ben ik door SOREL geworden". [7]).

Als illustratie van den „geest", dien we zooeven cultuurhistorisch teekenden, kan SOREL zeer goed dienen.

Het roode internationale en het zwarte nationale socialisme.

Zooals het roode socialisme is de revolutie van den *proletariër* tegen de geheele bestaande toestand-van-nu om te komen tot den grooten dag, dat de nieuwe wereld van *proletariërsgemeenschap* komt, zoo is het zwarte socialisme de revolutie van den *waren burger* tegen de geheele „beroerde-toestand-van-nu" om te komen tot den grooten dag, dat de natie geheel nieuw opgezet wordt als een ware *burger-gemeenschap.*

Werkte het roode socialisme met rationalistische leer en met algemeene menschenliefde („proletariërs van alle landen vereenigt U!") het zwarte werkt met irrationeele dadendrang en beperkt zich tot het eigen land. Het kan dan in plaats van de algemeene menschen-liefde de nationalistische hartstochten er voor spannen en het kan concreet blijven. De nationalistische verdwazing, die in den wereldoorlog millioenen menschenlevens kostte — en die bij 't graf van den onbekenden soldaat tot een cultus is geworden, wordt nu verbonden met het vuur voor socialen opbouw van eigen naaste omgeving. Die samenvoeging van dat zwarte socialisme en dat roode nationalisme — die samenvoeging van zwarte burgerernst met het roode krijgsmansbloed — doet vreeselijke dingen duchten. Strijd — niet enkel maar vaderlandsche doch ook sociale strijd ten bloede toe. De nieuwe geest verheerlijkt niet voor niets den oorlog en de dapperheid en de zelfverloochening en de solidariteit van alle brave burgers in wie de echte staat zich zelf schept.

Welnu, SOREL wàs zulk een brave burger. Hij leefde van 1847—1922. Hij werd geboren te Cherbourg in Normandië. [8]) Zijn jeugd viel onder NAPOLEON III, den keizer, die zich uitgaf als redder van de bezittende klasse tegen het revolutionair gepeupel, maar die echter door de meerderheid bij algemeen kiesrecht was gestemd.

In 1870 viel deze „beschermer van 't bezit" — en de teleurstelling van 't Fransche volk greep ook SOREL aan. Waar was dan toch eigen-

lijk de *elite* van Frankrijk, vroeg hij zich af. 't Antwoord was: niet 't gepeupel — en ook niet de demagogen, die door volksgunst omhoog kwamen en brood en spelen uitdeelden om op hun zetel te blijven.

SOREL was ingenieur in Staatsdienst. Het type van den deugdzamen Franschen burger, die leeft voor z'n plicht als vader en als burger, die afkeerig is van 't gepeupel en óók van de hoogere kringen in Frankrijk. Op 40-jarigen leeftijd kreeg hij pensioen en een eerekruis voor trouwen staatsdienst. Toen ging hij zijn vroegere *economische* en *sociale* studie voortzetten.

In aansluiting aan die studie publiceerde hij vele artikelen in tijdschriften en enkele boeken.

Aan politiek deed hij niet.

De „klasse" van Sorel.

Hij zocht echter in den nood van zijn vaderland naar een klasse, die 't land redden kon, eenerzijds uit de handen van het barricadengepeupel — anderzijds uit de macht van al die leidslieden van Frankrijk, die door den Franschen revolutiegeest omhoog kwamen en daar in weelde leefden ten koste van 't volk en met behulp van brood en spelen.

SOREL vond naar hij meende de *kern* van Frankrijk — de bouwers van de nieuwe wereld, de ware burgers — in de werkers, in de producenten, in de voortbrengers der cultuurgoederen, in de degelijke stoere werkers, die in zijn dagen onder leiding van de Socialisten optraden als het proletariaat.

Die *klasse* ... dat was niet de Jacobijnsche bende van den opstand der mageren tegen de vetten — dat was niet de opgewonden romantiek der menigte voor een nieuwe wereld, waarin ieder in weelde zou baden — neen hij zag de klasse der socialistische arbeiders, die werkten onder sobere omstandigheden, uit plicht, met zelfopoffering en die *streden* voor den cultuuropbouw, hij zag die *klasse* als de ware kern van Frankrijk.

Bij die bouwers sloot hij zich aan. Hij werd Socialist. Hij zag ze parallel met de eerste Christenen. Die hadden ook door bloed en tranen heen het Christendom — een geheel nieuwe orde van zaken — gesticht. Welnu deze klasse van arbeiders zou ook al strijdende de nieuwe orde voortbrengen.

SOREL wilde hen aansporen tot dien *strijd* van het fabriekswerk in

ontbering — maar ook tot den kamp tegen Jacobinisme — maar ook tot den fellen kamp tegen de bestaande maatschappij en staat van de barricadenregeeringen.

Bergson.

Strijd brengt de geschiedenis vooruit, zei SOREL. Alle echte vrijheden zijn bevochten. Leven is eigenlijk strijd. Hier sluit hij aan bij BERGSON. Het *geschieden,* datgene dat eigenlijk de geschiedenis maakt, is als dat scheikundig proces in de kaarsvlam: daar wordt verteerd, daar is hitte, daar wordt alles anders — daar is ook warmte, daar is leven, daar léèft het even ... de kaars is 'n dood iets — en zoodra in de vlam niet meer de hitte van het proces is, zoodra is er weer dood vet en rook.

Dat moment, dat bij BERGSON alléén léven heet, dat moment van nù, waarachter het doode *„zooeven"* en waarvóór het doode *„straks"* liggen — dat moment van leven als werkwoord — dat is het *vitale* nu-punt van de geschiedenis — hier werkt de „elan vital" [9]) — hier is de „evolution creatrice" aan 't werk.

Welnu dat „levende", dat bevindelijke moment waarin de historie zichzelve „schept", dat ligt voor Frankrijk in den strijd des levens van 't proletariaat, van de arbeidersklasse als moderne degelijke organisatie van werkers, van producenten.

Zwart Socialisme.

Frappant is het, hoe de N.S.B. in haar toelichting op de Staatsleer, laatste bladzij, verzekert: „Het fascisme is in wezen strijd". [10]) Ook vinden we daar: De ware staat handhaaft den waardevollen mensch, den werkelijken persoon. Hij is handhaver der cultuur — hij is de voorwaarde voor een bloeiend cultuurleven, schepper van orde, rust, welstand. [11])

MUSSERT noemt dezen braven burger *volwaardige werker.* MUSSOLINI noemt hem producent. HITLER: echte ras-duitscher.

MUSSERT'S program zegt verder:

„De volwaardigen vormen de overgroote meerderheid in de volksgemeenschap die komt.

Zij wenschen als hun recht het deelhebberschap aan de werkgemeenschap ... en eischen dat hetgeen zij produceeren niet ten goede komt aan ... klassen of personen die op het vinkentouw zitten." [12]) Dat is Socialisme in de waren zin des woords, zegt MUSSERT. Zoo

heetten de eerste fascio van MUSSOLINI vereenigingen van producenten. En van oud-frontstrijders. *Strijd* van den *producent* voor een heel nieuwe orde van 't vaderland; dat is het zwarte socialisme.

Irrationalistische „Marxist".

SOREL werd uit dezelfde beginselen Marxist, ca. 1885. Hij legde MARX echter naar zijn eigen meening uit.

Het *rationalistisch*-wetenschappelijke van MARX — dat alles naar vaste wetten vanzelf wel komt — dat de actie hoogstens kan meehelpen — dat werd bij SOREL: de geschiedenis gaat niet langs ideëele wetten, maar schept zich zelve in de gloeiende borsten der arbeiders en in de draaiende machines — en ... in den zinkenden bestaanden toestand — en in den strijd van 't *wordende*, dat het oude vernielt en 't nieuwe onophoudelijk nieuw baart.

Syndicalist.

Dit *strijd*besef in de werkelijkheid bracht hem tot de syndicalisten, die van werkstaking tot werkstaking fanatiek doorgingen om 't bestaande te vernielen. Precies als bij LENIN: de Staat moet *finaal* kapot [13]) en de *„levende"* dingen als Banken, machines, verkeer, leger, vloot, moeten in 't nieuwe wereldgebeuren overgenomen worden. De voortgaande vlam van vernielend leven zou onder de menschen weer ridderlijkheid en moed tot zelfopoffering en ontbering wekken. En de Syndicalisten, de vakbonden, zouden de nieuwe orde overnemen, zooals LENIN straks in Rusland de Banken, de fabrieken en de landbouw overnam.

Nationalist, „Action française".

Later wendde SOREL zich teleurgesteld af van de Syndicalisten — ook hier was zoo weinig van den èchten groot-menschelijken moed om te lijden. Er was zooveel Romantiek en geestdrijverij en Jacobinisme. Zoo veel klein eigenbelang ook. Zoo weinig geleken ze op de eerste Christenen! Toen is hij Nationalist geworden, 1910. Hij sloot zich aan bij de kringen van de „Action française", [14]) waar de oud Grieksche heldendeugd werd verheerlijkt. Hier werd hoog geroemd over „orde" en „gezag" en „tucht" — hier werd gekweekt een elite van echte Vaderlanders, die voor de ware cultuur hun ransel bepakten en zoo zonder aarzelen in den oorlog wilden, als Frankrijks levende leven het eischte.

De oorlog.

De oorlog kwam in 1914. Maar welk een teleurstelling voor SOREL. 't Was tegen Duitschland, dat hij hoogschatte om zijn hooge cultuurprestatie, om z'n werkers. En de leiders van Frankrijk waren juist de revisionistische socialisten, die hij haatte. Zóó stond ook MUSSOLINI in Italië tegen de regeerings-socialisten. En al wat gepeupel en regeering was in Frankrijk wón, naar zijn meening, bij den oorlog. De *echte* burgers die door al dat vernis heen zagen — zooals SOREL — weenden. Bittere haat vervulde zijn ziel tegen JAURÈS en CLEMENCEAU ! Eenzaam volgde hij de feesten der overwinning. 't Was een losbarsting van alle slechte instincten, meende hij. Niet de *klasse der brave werkers,* maar de „massa" zegevierde, de democratie, het parlement, de staat.

SOREL was steeds pessimist.

Als de vlam niet meer schroeit is de dood er. Blijven strijden is zijn leus. Cultuur, die niet strijdt, leeft niet meer.

In 1918 eerde hij EBERT, om z'n Duitschen cultuuropbouw. Maar dat Duitsche socialisme, dat voor de Entente zwichtte en schuld bekende voor den oorlog, haatte hij — zooals MUSSOLINI de socialistische ministers haatte, die de frontstrijders verloochenden — en zooals HITLER den internationalen KURT EISNER haatte.

Lenin.

SOREL zocht naar de bouwende klasse, die geschiedenis maakte. En zie daar kwamen in 1918 de eerste berichten van een geheel nieuwe cultuurbouw uit Rusland. LENIN trapte 't oude ineen en zijn geschiedenisscheppende vlam van „levend" Russisch geweld schroefde de industrie, de banken, het leger, de vloot, de politie, en zelfs ook den landbouw in zijn nieuw cultuurgebouw in.

SOREL schreef toen een opdracht aan LENIN in een van zijn boeken, waarin hij hem prijst. [15])

Ja, 't kostte daar bloed — en ellende van de boeren — maar die boeren moesten lijden, opdat er fabrieken komen, zei SOREL.

Het proletariaat der fabrieken en de werkers van het land zullen daar de nieuwe orde scheppen. Hier is geschiedenis gemaakt. Hier is weer discipline, de fabrikant is dictator, opdat de *„veldslag"* aan het cultuurfront worde gewonnen. Zooals de jongens hun roode bloed gaven voor hun vaderland, zóó geven deze werkers het voor hun *sociale* nieuwe gemeenschap. De goede economische Staat is noodwendig *hard*

voor de arbeiders — zooals de officier hard is aan 't front en z'n jongens den dood in de kaken drijft om de eer van 't vaderland. En de jongens zelf stellen er hun eere in om te vallen als levende stollende druppels van 't warm levende strijdende volk. En 't volk eert z'n helden bij 't graf van den onbekenden soldaat. Naast den nationalistischen krijg is deze economische strijd te zien beide bij Fascisme en bij de Sovjet. Nu kent ook Duitschland zijn economischen veldslag, Zooals 't in Rusland ging, was het op z'n Russisch, maar overigens is er verwantschap tusschen al de bouwers der „nieuwe wereld". [16])

Het Fascisme.

Kort voor den marsch van MUSSOLINI naar Rome, stierf SOREL. SOREL is dus nooit Fascist geweest in den engeren zin van het woord. Maar MUSSOLINI's leven gelijkt op 't zijne. Ook dáár zien we tal van fronten, doch één grondbeginsel.

MUSSOLINI heeft Italië gebouwd. HITLER Duitschland. En MUSSERT wil nu ons land zoo bouwen.

En allen verheerlijken den strijd. Bij gelegenheid ook den oorlog.

Er is verschil: SOREL noemt de *ras*verheerlijking romantiek, hij vecht daartegen, evenzeer als tegen alle vormen van spiritualisme. Hij is *sociaal* georiënteerd en dan nuchter, hard. [17])

„Réflexions sur la violence", 1906.

Acht jaar vóór den wereldoorlog schreef SOREL een boek: „Reflexions sur la violence" — Beschouwingen over het geweld — dat nu achteraf wordt gezien als het eerste weerlichten van den bloedigen wereldoorlog. In den geest van dat boek spiegelt zich het noodweer van menschenhartstocht en hardheid — en van dapperheid en vaderlandsliefde tot den dood — af. Maar 't is ook genoemd het stormteeken van de economische strijdgroepen van het Communisme en Fascisme, dat óók noodweer van hartstocht en hardheid — van dappere cultuurliefde en nationalistische zelfovergave — over de landen brengt. De geest van dat boek dreef MUSSOLINI tot zijn *geweld* der producenten en frontstrijders. [18])

In dat boek schrijft SOREL o. a. dit. 't Geweld maakte nog steeds geschiedenis. Oorlog brengt het diepste en verhevenste van ons zedelijk leven naar boven. Hij haalt zelfs den Bijbel aan: De HEERE is een krijgsman! Op het lijk van den eersten gedooden *vijand* droomde de

mensch van roem en onsterfelijkheid. Ontzet ge U, dat is een bewijs dat Uw deugd is verkoeld en bevroren. Wat wordt er van de menschheid in dezen slaap van eeuwigen vrede. Alle recht is bevochten. Er moet iets vreeselijks komen. Dan eerst is er iets groots en goeds te wachten." Hier hoort ge apocalyptische klanken. [19])

„Macht" en „geweld".

Neen, SOREL was niet voor straatkabaal. 't Geweld moet *degelijk* zijn. Zooals dat van MUSSERT! Of als dat van STALIN en MUSSOLINI. Staatsgeweld van den waren staat — en dan heeft de rest te lijden. Hij onderscheidt *macht* en *geweld.* [20]) Geweld is het schoone, het levende, zoo iets als de marsch naar Rome, als de machtsovername van LENIN, als het regime van HITLER — als de „harde klappen" die MUSSERT belooft „naar vele kanten" [21]) voor degenen die den volwaardigen staat tegenhouden. Maar *macht* dat is het doode — dat wil den barensnood der geschiedenis, de verterende vlam van scheppend leven tegenhouden — dat doode wil rust en vrede, goed leven, slechte orde [22]), ... dat is bijv. de macht van ons parlement — de macht van 't ministerie-COLIJN. Hier zit het verschil tusschen de levende orde van MUSSERT en de doode orde van COLIJN — hier is 't verschil tusschen de „elan vital" van de Bezemmannen en de doode bereidwilligheid der Landstormmannen — hier is het verschil tusschen de levende waarheid van De Bezem, die morgen weer anders kan zijn dan heden en de gewone waarheid van die „dooie rooie maçonnieke suffaard" [23]) die een vaste waarheid eischen en een vaste wereld.

God beware ons voor die „levende waarheid" van het Nominalisme — voor die waarheid, die vandaag zus en morgen zoo „leeft" — al naar de Staat of het ras of de Beweging er belang bij hebben.

En Hij geve al Zijn volk, dat ze ook op Staatkundig gebied mogen getuigen van Zijn *waarheid,* die Hij ons in de Schrift heeft geopenbaard. De god van het Nominalisme is de „wordende", de „levende" god — ten slotte is er geen staat op te maken waar hij nog eens uitkomt.

Maar de Schrift zegt ons van den Heere, dat Hij wel de Levende is — doch dat Hij ook trouw is aan wat Hij heeft beloofd — het kán niet zijn dat God liegen zou.

De Christelijke politiek zoekt haar vastheid dan ook niet in een

Realistisch begrippensysteem, maar evenmin in een Nominalistische „levende waarheid", doch in de *vastigheden van Gods Verbond,* in Zijn trouw over het volkerenleven, in de waarheid en in de gerechtigheid, die Hij als „wet" voor het staatsleven heeft gesteld.

---

[1]) Zie Dr. D. H. TH. VOLLENHOVEN, *Het Calvinisme en de reformatie van de wijsbegeerte,* Amsterdam. H. J. PARIS, 1933, pag. 67—301, speciaal pag. 170 v.v. en 200 v.v.

[2]) KAREL DE GROOTE las dagelijks in AUGUSTINUS en deze was in zijn Staatsopvatting georiënteerd aan PLATO'S Realisme. Vgl. VOLLENHOVEN a. w. pag. 136—140 en pag. 164—165. Zie ook: Dr. J. TH. DE VISSER, *Kerk en Staat,* I, pag. 66—73.

[3]) Er zijn ook sterke Nominalistische stroomingen onder het volk in de Middeleeuwen. Vooral aan 't einde der Middeleeuwen waren zij sterk. Een kleurige en met vele bewijzen gestaafde beschrijving daarvan geeft Dr. J. HUIZINGA in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen,* Haarlem 1919. Deze schrijver heeft met typisch Nominalistische instelling zijn stof verzameld. Zie voorbericht pag. IX.

[4]) Zie over de verhouding van individualisme en staatsleven bij de liberalen: K. BRAUNIAS, *Nationalgedanke und Staatsgestaltung.* Akademische Antrittsvorlesung (Recht u. Staat no. 106) Tübingen, 1934.

[5]) HENDRIK DE MAN, *De socialistische idee.* Van Loghum Slaterus' Uitgevers Mij. 1933, hoofdstuk I. Wat is socialistische cultuur? Hoofdstuk IX. Het worden der waarheid(!)

[6]) Zie: SOREL, Ueber die Gewalt, Duitsche vertaling van „Réflexions sur la violence", Innsbruck 1928, pag. 378—380 *(Nachwort zur deutschen Ausgabe,* von EDOUARD BERTH, Paris).

[7]) Prof. Mr. A. ANEMA, *De Italiaansche-fascistische Staatsleer.* Referaat 18e wetenschappelijke samenkomst der Vrije Universiteit 4 Juli 1933, pag. 24—27.
Zie ook: RENATUS VON GRAEFE. *Das neue Italien,* München 1933, hoofdstuk VI. Der Geist, Gewalt und Mythos, waar een heel korte zakelijke typeering Vittorio Klostermann Verlag, Frankfurt am Main 1932.

[8]) MICHAËL FREUND, GEORGES SOREL, *Der revolutionäre Konservatismus.* Vittorio Klosterman Verlag, Frankfurt am Main 1932.

[9]) Men moet hier niet noodzakelijk denken aan geestvervoering, aan opgewondenheid — want niemand was meer vijand van „geestdrijvers" en Jacobijnen-vuur en romantische hartstocht dan SOREL. 't Is nuchtere, koude, ernstige „geest" en 't is verborgen „vuur" bij hem — geen dweepzucht, maar koele, ernstige plichtsvervulling tot den dood.
Zoo kan het gebeuren, dat men zich voorstelt, dat een N.S.B.-er een opgewonden dweper moet zijn — en als men dan zoo iemand ontvangt is 't een en al „degelijkheid" en „kalmte" en flink uithoudingsvermogen. Dat juist is de bedoelde „élan vital" bij SOREL.
Zoo is ook de „action directe" niet de spontane, directe, in een opwelling van gevoel verrichtte daad — neen het is de dirigeerende, de leidinggevende daad, d. w. z. de daad vanuit den nieuwen geest ontsproten, die volgens hen geschiedenis maakt.

[10]) *Programma* met toelichting van de N.S.B.-brochure no. 1 en 2. Nationaalsocialistische (fascistische) staatsleer N.S.B.-brochure no. 3. 1933. In 't vervolg geciteerd als N.S.B.-brochure 1, 2 of 3. Zie N.S.B. brochure 3, pag. 28.

[11]) N.S.B. brochure 3, pag. 14.

[12]) N.S.B. brochure 1, 2, pag. 48.

[13]) Zie vooral de instructieve dissertatie over het Bolsjewisme: Dr. S. L. VAN DER VEGTE. *Het Bolsjewisme,* „Veritas" Zwolle, 1921, pag. 38 en 39.

[14]) Zie WALTER FRANK, *Nationalismus und Demokratie im Frankreich der dritten Republik* 1871—1918, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg (1933) het hoofdstuk *Charles Maurras und die „Action Française"* (pag. 583—630) met uitvoerige literatuur.

Vgl. pag. 623 „Junge Royalisten und junge Syndikalisten hatten sogar einen „Cercle Proudhon" gegründet, wo sie über *„die Schnittpunkte des nationalistischen und des syndikalistischen weges debattierten"*... Die *Theorie* der „Action Française" enthielt (also) national-sozialistische Möglichkeiten. Die *Praxis* aber liesz sie nicht zur Wirkzamkeit kommen.

[15]) GEORGES SOREL, *Ueber die Gewalt* a. w. Anhang III pag. 349—361, geschreven in September 1919, „zumal nach einem entsetzlich blutigem Kriege, kann es im Ruszland von heute keine Achtung vor dem menschlichen Leben geben. Und auf alle Fälle ist die Zahl der von den Bolschewiken erschossenen Menschen unglaublich viel geringer als die Anzahl der Opfer der durch die amtlichen Organe der demokratischen Gerechtigkeit veranstalteten Blockade.

En dan in een noot: „der von Clémenceau bewunderte „Block" hat mindestens zehnmal so viel Menschen umkommen lassen wie die von den Freunden Clémenceaus als abscheuliche Barbaren gebrandmarkten „Bolschewiken" (!)

En dan verder: LENIN ist überdies kein Kandidat für die von der französischen Akademie verteilten Tugendpreise(!) er untersteht nur der Gerichtsbarkeit der *russischen Geschichte;* und die einzige wahrhaft bedeutsame Frage für den Philosophen ist die, ob er dazu beiträgt, Ruszland dem Aufbau einer *Republik von Produzenten* zuzuführen, die fähig sind, eine ebenso fortschrittliche Wirtschaftsweise zu ergreifen, wie sie unsere kapitalistische Demokratien besitzen," pag. 359, 360.

[16]) K. BRAUNIAS a. w. pag. 47 en 48.

„Was den Nationalgedanken des 20 Jahrhunderts betrifft so zeigt zich sofort die Schwierigkeit, einen gemeinsamen Nenner zu finden:

Der Bolschewismus leugnet die Eigenwertigkeit der Nation, der Faschismus verschmilzt Nation und Staat, die deutsche Freiheitsbewegung ordnet den Staat den Zielen des Volkes unter und legt beim Volke den Hauptton auf das Rassische. *Gemeinsam* ist den drei Strömungen die Leugnung der absoluten Freiheit des Individuums und der Gleichkeit, sowie das Streben nach Ausbildung einer Elite. Gemeinsam is ihnen auch das groszräumige Denken: Der Bolschewismus will in der Sowjetunion die ganze Welt umspannen, der Faschismus stellt das Impero als Nachfolger des römischen Weltreichs auf und im Dritten Reich soll das alte deutsche Reich zu realem Leben erweckt werden. Und es will mir scheinen, als ob die national staatliche Zerbröselung der Welt, wie sie sich zuletzt als Folge der Forderungen der Nationaldemokratie durchgesetzt hat und anarchischen Zuständen zustrebt, einem gröszeren Konzept Platz machen müsse, in dem die grundsätzliche Gleichkeit der Nationen und die Herrschaft des Einmaleins im Völkerleben nicht mehr gilt, sondern an mehreren Stellen sich ein *Stufenbau,* abgestuft nach der *Leistung* der einzelnen Völkes, erhebt."... „Krafte sind am Werke, um eine *neue* Welt entstehen zu lassen".

[17]) MICHAËL FREUND, *Georges Sorel* a. w. pag. 194.

[18]) PARETO noemde dit boek het belangrijkste boek der 20ste eeuw.

[19]) FREUND a. w. pag. 200.

[20]) FREUND a. w. pag. 201.

[21]) N.S.B. brochure 1, 2, pag. 49.

[22]) N.S.B. brochure 3, pag. 7.

[23]) Uitval van *De Bezem* toen de bladen hem inconsequenties voorhielden!

DE LANDBOUW-CRISISWETGEVING

DOOR

CHR. VAN DEN HEUVEL.

Op verzoek van de Redactie van dit tijdschrift laat ik hieronder eenige nadere beschouwingen over de landbouw-crisiswetgeving volgen.

Voor de algemeene vragen, die hierbij rijzen, kan ik grootendeels verwijzen naar mijn artikel in het November-December-nummer van 1932 van *A. R. Staatkunde* en naar de beantwoording van een 28-tal vragen betreffende deze crisiswetgeving in het April-nummer van *Nederland en Oranje,* het orgaan van de A. R. Propaganda Clubs.

De noodzakelijkheid van de steunmaatregelen, de niet of onvoldoende gegrondheid van vele bezwaren, meen ik in genoemde publicaties voldoende te hebben besproken. Thans wil ik slechts het bezwaar onder de oogen zien van de vergaande overheidsbemoeiïng met het bedrijfsleven. Dit is wel het ernstigste bezwaar tegen de huidige politiek. Afgezien nog van enkele andere bezwaren, waarop bij onderdeelen nader wordt teruggekomen, is zoowel uit een algemeen politiek oogpunt, als met het oog op het maatschappelijk leven, het huidig ingrijpen in het bedrijf bijna aangstwekkend.

Dat de Overheid bepaalt hoeveel kroppen salade er in een kas mogen staan, hoeveel van elk soort bloembollen men mag hebben, hoeveel kalveren, precieselijk in manlijke en vrouwelijke onderscheiden, er mogen wezen, en wat al andere bepalingen meer, is wel zeer ingrijpend.

Nu betwisten we geen oogenblik de noodzakelijkheid van deze maatregelen. Ze zijn dringend noodig. Ons groote bezwaar is echter, dat de *Overheid* dit alles moet regelen en het *bedrijf* zelf niet in staat is deze regelingen te treffen.

We pleiten niet voor minder regelingen, nog minder voor grooter invloed van de volksvertegenwoordiging, maar voor een ruimer inschakelen van de maatschappelijke organen zelf.

In de Memorie van Antwoord op de begrooting van het Landbouwcrisisfonds en in het antwoord van den nu afgetreden minister VERSCHUUR betreffende het meer invloed geven aan de maatschappelijke organisaties, wordt de indruk gewekt, dat zeer voldoende met de landbouworganisaties wordt gerekend. Minister VERSCHUUR gaf zelfs een optelsom van menschen uit de kringen der land- en tuinbouworganisaties, die bij de uitvoering betrokken zijn.

Alsof het daarom ging! Het gaat om gansch iets anders.

De talrijke regelingen, die er zijn, behoorden getroffen te worden door instituten, niet samengesteld uit *personen* uit land- en tuinbouw, maar samengesteld door de *organisaties* van betrokkenen, zoowel van producenten als van den handel. De Overheid zou moeten beoordeelen, of deze regelingen niet strijdig zijn met het algemeen belang en ze moeten sanctionneeren, vooral met het oog op de onwilligen.

Natuurlijk weten we wel, dat zulks niet in eens kan en zeker niet kon in den acuten noodtoestand, waarin tot spoedig handelen moest worden overgegaan.

Wel echter meenen we, dat bij het nader regelen van al deze dingen meer in deze richting gestreefd moet worden.

In plaats van een, zij het zeer behoedzaam sturen in deze richting, gaat het veeleer den anderen kant op; worden wel *personen* uit den kring van het bedrijfsleven met allerlei uitvoering belast, maar de maatschappelijke *organen* zelf meer ter zijde gesteld.

Nu zou men daarmede nog vrede kunnen hebben, indien verwacht mocht worden, dat al deze regelingen van zeer tijdelijken aard zouden zijn. We hebben echter de stellige overtuiging, dat nog zeer langen tijd allerlei regeling voor productie en afzet noodig zal blijken; ja zelfs, dat wellicht binnen afzienbaren tijd de bedrijfsvrijheid, zooals we die na het verdwijnen van de gilden hebben gekend in ons vaderland, niet meer ten volle terug *kan* keeren. Juist daarom is de ordening van het bedrijfsleven, die nu door de crisisomstandigheden wordt geboden, van zoo groote beteekenis en is de wijze waarop zulks geschiedt, van het hoogste belang voor de toekomst.

Met het oog op dit alles betreuren we het primaire aandeel van den staat en het secundaire aandeel van de maatschappij en meenen we, dat het streven gericht moet zijn op het omgekeerde in deze verhoudingen. Ordening van het bedrijf door het bedrijfsleven zelf met niet meer dan overheidssanctie als de regelingen toelaatbaar zijn. Het

laatste woord zal bij dergelijke regelingen uiteraard niet bij de belanghebbenden maar bij de Overheid moeten zijn.

* * *

Wanneer men voor de taak staat een overzicht te geven van inhoud en werking der verschillende crisismaatregelen voor land- en tuinbouw, moet de uiterste beperking in acht worden genomen. Het laatste driemaandelijksche overzicht was reeds een boekdeel, in omvang het viervoudige van een maandnummer van *A. R. Staatkunde.*

Ik meen de noodige beperking te kunnen vinden door mij te bepalen tot een omschrijven van de verschillende *soorten* crisismaatregelen en van elk dier soorten een of meer voorbeelden te nemen.

De indeeling in soorten kan op verschillende manieren geschieden.

Voor ons doel zouden we een indeeling in zeven soorten van maatregelen willen nemen:

1e. het verstrekken van crediet;

2e. door teeltbeperking het weer loonend maken van een product;

3e. het verplicht voorschrijven van een product als grondstof voor een ander product;

4e. het leggen van een accijns op een product en daaruit een toeslag geven op het product;

5e. het geven van een toeslag uit andere bron;

6e. handelspolitieke maatregelen;

7e. ingrijpen in burgerrechtelijke verhoudingen.

Het verstrekken van crediet.

Het verstrekken van crediet tot hulp aan land- en tuinbouw is slechts op zeer beperkte schaal geschied. De eerste hulpverleening aan den tuinbouw en de veenkoloniën was credietverleening, terwijl thans nog eenige kleinere, meer plaatselijke cultures, als de boomkweekerij in Boskoop en de bloemenkweekerij in Aalsmeer, een credietregeling hebben. Het schijnt ons juist gezien, het middel van crediethulp spaarzamelijk toe te passen. Een crediet heeft immers slechts zin ter overbrugging van liquiditeitsmoeilijkheden. Slechts bij een *tijdelijk* ontbreken van bedrijfsmiddelen past een crediet, niet bij te verwachten langdurige bedrijfstekorten.

Dat aanvankelijk getracht is den tuinbouw door crediet te helpen was gerechtvaardigd. In tegenstelling met landbouw- en veehouders-

producten kan bij den tuinbouw elk oogenblik als 't ware verbetering intreden. Toen deze uitbleef moest ook voor den tuinbouw van dit middel worden afgezien, teneinde eerst tot een toeslagregeling over te gaan, om daarna deze aan te vullen met een teeltbeperking.

Voor de veenkoloniën is eigenlijk ten onrechte het verstrekken van crediet ter hand genomen.

Voor de kleinere, zooeven genoemde, plaatselijke cultures bestaat de mogelijkheid van een spoedige opleving, gelijk trouwens met de Aalsmeersche bedrijven reeds weer het geval is. De veilingomzet was gedurende de eerste drie maanden van 1934 ruim twee ton hooger dan gedurende dezelfde maanden van 1933. Voor zulk soort bedrijven is een credietregeling niet gewenscht.

In de meeste gevallen is echter crediet zonder gunstige bedrijfsperspectieven weinig anders dan een verlenging van het lijden.

De teeltbeperking.

Voor verschillende soorten producten is een teeltbeperking toegepast. Bij de suikerbieten eerst op 80 pct, nu op 70 pct van de teelt in de jaren 1928—1930; voor de tarwe op $^1/_3$ van het bouwland; voor het rundvee door afslachting van vee en beperking van het aantal kalveren tot 56 pct. van het aantal in 1933; voor late aardappelen is uitbreiding voorkomen door de teelt te stabiliseeren op den omvang van 1933. Voor de varkens en de bloembollen is een beperking voorgeschreven, welke niet in een precies percentage van een vroegeren toestand is aan te geven, omdat ze voor de verschillende streken en, wat de bloembollen betreft, voor de soorten onderscheiden is. De uitpoot van veenkoloniale aardappelen is beperkt tot 65 pct. van den verbouw in 1929, terwijl de beperking van den hoenderstapel gezocht wordt in het limiteeren van de door houders van broedmachines af te leveren kuikens.

Zooals men ziet: een zeer uiteenloopend stel beperkingsmaatregelen, aldus gekozen in verband met den aard en de plaatsingsmogelijkheden van de verschillende producten.

Op één uitzondering na zijn deze teeltbeperkingen een aanvulling van andere steunmaatregelen.

Die eene uitzondering zijn de bloembollen. Wel bestaat daar ook nog een inleveringsplicht, maar dit bedrijf wordt op geen andere wijze gesteund. De groote meerderheid der vakgenooten is van oordeel, dat

met het oog op het betrekkelijk monopolistisch karakter voor dit product beperking der cultuur aan de exportmogelijkheid voldoende baat zal brengen. In verband daarmede is het te verstaan, dat de Regeering niet verder is gegaan. We vreezen wel eenigszins, dat over een en ander te optimistisch is geoordeeld. In ieder geval is, met name voor de kleine kweekers, de regeling in 't eerste jaar een bron van zeer veel moeilijkheden geweest.

Wat de andere teeltbeperkingen aangaat kunnen we niet in bijzonderheden de gekozen percentages bespreken.

In 't algemeen achten we ze noodig en meenen ook, dat de percentages en de methode juist zijn.

Vier uitzonderingen moeten we hier echter maken.

De verdere inkrimping van de suikerbieten-teelt is, naar onze meening, onjuist. De inkrimping tot 80 pct. had redelijken zin. Deze beperking hield verband met de binnenlandsche consumptie. De verdere beperking is een toegeven aan een geheel ongemotiveerd tegenover elkaar stellen van de Nederlandsche bietsuiker en de Indische rietsuiker. We zullen hier het suikervraagstuk niet gaan bespreken, maar willen er slechts een paar incidenteele opmerkingen over maken.

De minister van Economische Zaken staat op het standpunt, dat eigenlijk de steun aan de suikerbietenteelt de grens van het economisch toelaatbare overschreden heeft.

Natuurlijk is het, strikt economisch gezien, dwaasheid om met steun Nederlandsche suiker te produceeren welke ƒ 13.— per 100 kilo kost, terwijl de wereldprijs ƒ 5.— à ƒ 6.— per 100 kilo is. De „dwaasheid", indien men zich van deze terminologie wil bedienen, is echter veel geringer dan bij andere producten. Bij graan en zuivel is ze nog veel ernstiger. Men kan echter deze dingen niet abstract economisch beschouwen. Zou men aldus de zaak bezien, dan zijn de ambtenaarssalarissen op een hoogte, waarvan wel vaststaat, dat men in de meeste gevallen voor de helft of twee derde even bekwame ambtenaren krijgen kan, dwaasheid en dan is ook werkloozensteun een absurditeit.

Zoo kan men de dingen evenwel niet bekijken. Men moet op tal van andere factoren letten. O. a. op behoud van de werkgelegenheid. Al wat men bespaart door inkrimping van de suikerbietenteelt moet aan werkloozensteun weer worden uitgegeven.

De tegenstelling „riet en biet" is bovendien onjuist. Vast staat, dat in de wereld-suikervoorziening door de landen, waar de rietsuiker on-

beschermd is, ook al wordt de productie tot het uiterste opgevoerd, niet kan worden voorzien. De biet kan dus niet gemist worden. Nederland staat aan de spits van alle beetwortellanden, wat relatief goedkoope productie betreft. De Nederlandsche biet heeft dus een redelijke toekomst. Verder mag niet vergeten worden, dat de goedkoopere rietsuiker-productie o. m. een loonvraagstuk is. Natuurlijk weten we wel, dat het tropisch klimaat vruchtbaarder is, maar *ondanks* dit staat vast, dat, indien Nederland volstaan kon met de loonen, welke de koelie verdient, of indien omgekeerd, in Indië de zelfs lage landarbeidersloonen moesten worden gegeven, die Nederland betaalt, de suikerproductiekosten in Indië en Nederland vrijwel gelijk zouden zijn. Zoolang men voor de Nederlandsche arbeidersbevolking in 't algemeen en terecht weigert het koelielevenspeil te aanvaarden, zoolang mag men de lagere productiekosten van de Indische suiker niet aanvoeren als een bezwaar tegen de Nederlandsche suikerproductie.

Om deze redenen meenen wij, dat het gedeeltelijk tegemoet komen aan de bezwaren tegen de bietsuiker, zooals dit tot uiting komt in de vermindering tot 70 pct. der voormalige cultuur, onjuist is.

Eveneens achten we het onjuist, de tarweteelt te beperken tot een derde van het bouwland. Practisch is dit van niet veel beteekenis, omdat het meeste land niet in staat is vlugger dan om de drie jaren een tarweoogst te geven; principiëel is het onjuist om de teelt van een product te beperken, dat hier voor nog geen 50 pct de consumptie dekt.

Tegen de rundvee- en kuikenbeperking hebben we bezwaar in de methode. Naar onze meening zijn deze beide ondoelmatig opgezet en zullen ze het beoogde doel niet bereiken. Voor wat het rundvee aangaat, is beperking alleen van de kalveren onvoldoende, althans voorzoover beperking van de hoeveelheid melk voor oogen staat. Nu men toch overgegaan is tot een individueele kalver-regeling, had men tegelijkertijd het aantal stuks melkvee per bedrijf moeten regelen. Te weinig is bij dit alles gerekend met den aan ieder practicus bekenden toestand, dat tusschen de kalveren en het melkvee een groote hoeveelheid jong vee is, hetwelk in het voorjaar aan de melkproductie gaat deelnemen.

Voor wat de kuikens aangaat is ons bezwaar tweeërlei. In de eerste plaats, dat men niet weet, of men beperkt. Wel zijn de broedmachines beperkt, maar het fokken op andere wijzen kan ongestoord doorgaan. Zekerheid is er dus allerminst, dat inderdaad beperkt wordt. Voorts

is het een bezwaar, dat men bij het inperken van den hoenderstapel niet gezocht heeft naar wegen om de beperking toe te passen in die streken, waar het pluimvee slechts een onbeteekenend onderdeel van het bedrijf vormt en het niet door te voeren in die streken, waar het de geheele, of voor een belangrijke deel, bron van het bestaan vormt.

Behoudens dit viertal uitzonderingen is, naar ons oordeel, productiebeperking geboden en op de juiste wijze nagestreefd. Men kan niet doorgaan met steun te verleenen voor groenten, die ten slotte op de belt gebracht moeten worden, of producten voort te brengen, waarvoor geen of alleen tegen afbraakprijzen afzet is te vinden.

Bij de beperking van den tuinbouw en vooral bij de beperking van varkens en rundvee wordt niet naar een uniforme regeling gehandeld, maar rekening gehouden met de grootte der bedrijven. Terecht is ten aanzien van de kleine bedrijven een geringer beperking voorgeschreven dan voor grootere bedrijven, omdat anders, mede door den zeer matigen steun der producten, zelfs het geringste bestaansminimum niet bereikt zou worden.

Voor wat de teelt-beperking aangaat, ontmoet men ook telkens het bezwaar, dat zulks in strijd zou zijn met hetgeen we, met name bij ons biduur voor het gewas, van God vragen, n.l. zegen op den oogst.

Dit bezwaar komt voor uit tweeërlei foutief gevoelen.

In de eerste plaats de gedachte, dat wij niet zouden mogen ingrijpen in wat God laat groeien. Daar is niemand dergenen, die dit bezwaar aanvoeren, die onder alle omstandigheden overeenkomstig dit gevoelen handelt. Een boom, die te weelderig groeit, snoeit men op allerlei wijze. Al dit kerven geschiedt in wat God laat groeien. Hij geeft ons de taak om in Zijn natuur naar ons inzicht op te treden, omdat planten en dieren ten slotte de bestemming hebben den mensch op een of andere wijze van nut te zijn.

De tweede fout is, dat men meent, dat ons gemeenschappelijk bidden om zegen voor het gewas een smeeken zou zijn om een kwantitatief grooten oogst. Ons biduur voor het gewas moeten we zien in verband met de vierde bede van het Onze Vader, met de bede om dagelijksch brood. Om stoffelijke nooddruft mogen en moeten wij bidden en niet om een bepaalden vorm of hoeveelheid van wat voor ons noodig is.

We meenen dus, dat terecht door de Regeering op het punt van teeltregeling is ingegrepen.

We sluiten daarmede het oog niet voor de hieraan verbonden be-

zwaren. Het gaat rechtdraads in tegen wat jarenlang als summum van economische wijsheid ook in den land- en tuinbouw gold, n.l. het opvoeren van de productie, ten einde daardoor de productiekosten per eenheid te doen dalen. Onze landbouw-wetenschap is, nevens veredeling, voor een zeer groot deel juist ingesteld op verhooging van de productie. Het inperken der productie is opzichzelf een vermindering der rentabiliteit. Doch in de huidige omstandigheden kan het niet gemist worden.

Grondstof voor andere producten.

Een derde soort steunmaatregel is het voorschrijven van het Nederlandsch product als grondstof voor een ander product.

Dat is het stelsel van de Tarwe-wet.

Aan de bakkers is voorgeschreven voor hun brood slechts meel te gebruiken, waarin 35 pct. inlandsche tarwe is. Als zoodanig wordt slechts aangemerkt tarwe, welke afkomstig is van de Nederlandsche Tarwe Centrale. Deze koopt alle Nederlandsche tarwe van de boeren en betaalt daarvoor een door den Minister van Economische Zaken vastgestelden prijs. Eveneens bepaalt de Minister den prijs, welken de Tarwe Centrale mag berekenen aan de meelfabrikanten.

Deze wet werkt het mooist van alle op het binnenland betrekking hebbende regelingen; wat begrijpelijk is met het oog op de omstandigheid, dat men bij tarwe te doen heeft met een product, waarvan de binnenlandsche productie belangrijk minder is dan de binnenlandsche consumptie.

Bij het tot stand komen van de Tarwewet is een zeer felle strijd gevoerd. Reeksen van verschrikkelijke gevolgen werden voorspeld omtrent slechter worden van het brood enz. Alles is loos alarm gebleken. Vooral deze wet heeft, zonder grooten invloed op den broodprijs, in omvang belangrijke groepen ten plattelande staande gehouden.

Accijnzen.

De vierde groep steunmaatregelen, die we noemden, namelijk het leggen van een accijns op een product en daaruit het betalen van een toeslag, is verreweg de belangrijkste groep.

Tot dit soort maatregelen behooren de Crisis-Zuivelwet, de Crisis-Varkenswet en de consumptie-aardappelregeling.

Deze regelingen zijn belangrijk om tal van redenen. Bijna alle

boeren zijn betrokken bij het rundvee, hetzij als uitsluitende, hetzij als hoofdbron van bestaan, hetzij omdat het een grooter of kleiner onderdeel van het bedrijf betreft. De bedragen, waarover het gaat, vormen meer dan de helft van het totaal aan steunbedragen. De handel en industrie hebben het meest met melk en zuivel te maken en vooral de consument voelt zeer zwaar den last van zuivel-, vleesch-, varkens- en aardappelheffingen.

Met het oog op dit alles willen we aan één van dit soort maatregelen, de Crisis-Zuivelwet, een iets breedere bespreking wijden.

De Crisis-Zuivelwet heeft, ruw gezegd, als stelsel gekozen een heffing op de boter, de margarine, de kaas en enkele vervangende producten. Uit deze gelden wordt op industrieel verwerkte melk een toeslag gegeven. Daarnevens is een regeling gemaakt voor de consumptiemelk, waarbij prijsregelend is opgetreden en tegelijkertijd regelen getroffen zijn om den afzet binnen bepaalde aangewezen consumptiegebieden te regelen.

De bemoeiingen van de Regeering met de zuivel zijn wel het meest duidelijk bewijs van de waarheid, dat handel en industrie ook ten zeerste gebaat zijn door de crisiswetgeving.

Voor ieder moet toch duidelijk zijn, dat bij een onbeschermd laten van de boter, waarvoor dan een prijs zou gegolden hebben van 40 cent per K.G., de margarine-industrie zijn bestaan goeddeels zou verloren hebben, althans voor wat den binnenlandschen afzet betreft. Ook de melkhandel zou bij den afbraakprijs voor de melk, welke zonder ingrijpen zeker gekomen zou zijn, ernstig gedupeerd zijn geweest. Iedere boer zou als uitweg gezocht hebben het uitventen voor een telkens lageren prijs.

De werking van de Crisis-Zuivelwet, met hoe groote deskundigheid de Regeeringscommissaris, de heer BÜCKMANN, deze wet ook uitvoert, is intusschen nog altijd weinig bevredigend. Allerlei nevenbedrijven worden telkens door allerlei noodzakelijke aanvullingen gedupeerd, terwijl ook de boeren, hoe belangrijken steun deze wet ook biedt, een onvoldoenden melkprijs krijgen.

De voornaamste oorzaak van dit laatste is het te veel aan rundvee. Sinds 1929 heeft de Nederlandsche veestapel zich belangrijk uitgebreid. Tengevolge van de zeer slechte resultaten van den akkerbouw, van de zeer lage voederprijzen en van het langer uitblijven van de catastrophale prijsdaling van de zuivelproducten, hebben velen het

weide- en veehoudersbedrijf uitgebreid. Hierdoor is er gekomen een veel te groote veestapel. Dit heeft een dubbel nadeel. In de eerste plaats is de hoeveelheid zuivelproducten, welke met belangrijk verlies moet worden geëxporteerd, te groot, waardoor dus reeds een groot bedrag uit het Crisiszuivelfonds ter financiering van deze export gebezigd moet worden en daardoor onttrokken wordt aan het doel: een toeslag op de melk te geven; terwijl in de tweede plaats de hoeveelheid Litersmelk, waarover toeslag gegeven moet worden, door de te groote veestapel, te groot is en daardoor nog eens toeslag der eenheid daalt.

Dit heeft dan ook geleid tot het plan onze veestapel te gaan inperken. De bedoeling was 200.000 koeien uit de markt te nemen en door beperking van het aantal aan te houden kalveren, te voorkomen, dat van onder op, de ingekrompen veestapel weer aangroeide. Ondanks de gedeeltelijk geslaagde inperking, blijkt de melkveestapel in 1934 nog weer niet onbeduidend grooter te zijn dan in 1933, omdat er buiten alle vroegere verhoudingen groote hoeveelheid éénjarige vrouwelijke koeien in 1933 blijken te zijn geweest, welke nu in 1934 aan de melkproductie deelnemen. Een bevredigende oplossing zal alleen te vinden zijn, wanneer men er toe overgaat, hoe ingrijpend zulk een maatregel ook is, vast te stellen het totaal aantal melkgevende koeien, dat mag worden gehouden en dan per bedrijf dat aantal te verdeelen, daarbij rekening houdende met de soort van bedrijven.

Sterke beperking zal moeten worden toegepast in de streken, waar men in staat is weiland te scheuren; geen of weinig beperking in de zuivere weidebedrijven.

Een zeer delicaat punt bij het zuivelvraagstuk is de verhouding tusschen boter en margarine. In vele vergaderingen van boeren geeft dit aanleiding tot felle protesten tegen wat men noemt de bevoordeeling van de margarine. Velen eischen, naar het voorbeeld van andere landen, stopzetting van de margarine en reserveering van de geheele Nederlandsche „smeer" behoeften voor de boter. Vooral het margarine-ingrediënt walvischtraan wordt daarbij gesteld tegenover ons nationaal product boter. Wanneer men dan bovendien het argument gebruikt, dat de margarine-eter moet betalen ruim 1 gld voor 1 Kg. margarine, terwijl wij onze boter naar Engeland uitvoeren voor ongeveer 40 ct. per Kg., dan is dit alles voldoende om een aldus voorgelichte vergadering in felle verontwaardiging te doen uitbarsten. Wanneer ver-

volgens daarbij de winsten van de margarine-industrie worden gesteld tegen de verliezen der arme boeren, dan verstaat men, hoe in vele kringen de stemming tegen de Regeering wordt, vooral wanneer daarbij bovendien nog allerei onzakelijke, soms persoonlijke elementen in dit alles gevlochten worden.

Hoewel *schijnbaar* juist, is dit alles echter toch onjuist. Het best ziet men dit in, wanneer men zich een oogenblik realiseert, hoe de toestand wezen zou, indien degenen die stopzetting voor de margarine bepleiten hun zin kregen; indien er dus uitsluitend boter mocht gebruikt worden. Men zou, omdat er dan tekort is aan boter, den prijs kunnen brengen op de gewenschte hoogte door een invoerrecht op de buitenlandsche boter.

Hoe hoog zou men den prijs kunnen maken? Stellig niet hooger dan de tegenwoordige margarine-prijs per Kilo 1 gulden in den groothandel, omdat dit ook het smeersel zou moeten zijn voor het weinig draagkrachtige groote gros der bevolking.

Het resultaat zou dus zijn, dat men slechts een melkprijs kreeg van 3 cent per liter hetgeen zoo ongeveer de resultante is van een boterprijs van 1 gulden per kilo.

Bij een uitsluitende voorziening met boter geeft men prijs het voordeel, hetwelk nu bestaat, dat men een scheiding trekt naar den welstand, door naast boter ook margarine in de consumptie te brengen. Daarvoor betaalt het volksdeel dat nog iets meer kan betalen, voor boter een groothandelsprijs van *f* 1.50 per Kilo. Had men alleen boter, dan zou de tweeërlei prijs moeten vervallen en alles gebaseerd worden op het peil, dat de minstdraagkrachtigen kunnen betalen.

Voorts zou men behalve een boterprijs van 1 gld. en melkprijs van 3 ct. bovendien niets beschikbaar hebben voor de kaas.

Daar zit op dit punt een zeer ernstige grief, nl. de ongelijke behandeling van vet en olie. Het eerste wordt zwaar belast, het laatste is tot dusver onbelast. We vertrouwen, dat hierin verandering zal komen, want de tegenwoordige toestand is naar alle zijden op dit punt verkeerd.

Het spreekt vanzelf, dat niet alleen van de zijde van boeren, slagers en vetsmelters, maar ook van de zijde der consumenten zeer groote bedenkingen zijn tegen de Crisis-Zuivelwet en tegen alle maatregelen, welke lasten leggen op den consument. Wat deze bezwaren aangaat, moge ik verwijzen naar hetgeen ik bij andere gelegenheden hierover

schreef en alleen het volgende resumeeren: Zonder den landbouwsteun zou het geheele platteland een economische ruïne worden. Voor extra-werkloozen-ondersteuning zou dan wellicht hetzelfde bedrag noodig zijn geweest als nu de steunmaatregelen kosten. De daarvoor noodige gelden zouden ook niet anders dan uit heffingen op eerste levensbehoeften zijn te vinden, omdat zoowel de directe belastingen als de heffingen op niet noodzakelijke eerste levensbehoeften, reeds tot het uiterste zijn opgevoerd. Bovendien zijn, hoeveel bezwaar er tegen is om in dezen tijd van afnemende welvaart, eerste levensbehoeften te belasten, de heffingen practisch niet anders dan een gedeeltelijk terughalen van den diepsten prijsval, die juist zoo catastrofaal werkt.

Toeslagregelingen.

De vijfde vorm van steunmaatregelen zijn toeslagregelingen zonder meer. Daarmede bedoelen we, dat uit eenzelfde of aanverwant artikel gelden worden verkregen en zonder nadere regeling, behalve teeltbeperking, aan de producenten per eenheid een zekere toeslag wordt uitgekeerd. Hieronder valt de toeslag op de gerst, rogge, tuinbouwproducten, suiker en aardappelmeel.

Deze regelingen zijn betrekkelijk eenvoudig. Per 100 Kg. rogge wordt een toeslag gegeven, waarna het product, waarvoor steun is uitgekeerd, een bewerking ondergaat, teneinde het gevaar te ontgaan, dat eenzelfde partij meermalen voor het ontvangen van den toeslag zou worden aangeboden.

Bij de tuinproducten wordt opgeteld de opbrengst van het product. Deze wordt vergeleken met een soort richtprijs, welke voor elk tuinbouwproduct wordt vastgesteld. Het verschil tusschen opbrengst en richtprijs wordt vergoed met dien verstande, dat hiervoor een totaal bedrag wordt beschikbaar gesteld. Is dit totaal verschil tusschen opbrengst en richtprijs grooter dan het beschikbaar gestelde bedrag, dan wordt slechts een percentage van het verschil tusschen opbrengst en richtprijs vergoed. Over 1933 was dit nog geen 50 pct.

Dit heeft voor 1933 de tuinbouwsteunregeling zeer onvoldoende gemaakt. In totaal hebben de tuinders ruim 7 millioen gulden minder ontvangen dan de reeds lage richtprijzen in totaal bedroegen.

Voor 1934 mag gehoopt worden op een beter werkende regeling. Door de teeltbeperking zal de totale hoeveelheid der producten belangrijk kleiner zijn. Daardoor reeds kon de toeslag per eenheid stijgen.

Voorts mag verwacht worden, dat de ingekrompen hoeveelheid, althans voor bepaalde producten, als gevolg zal hebben verbeterde prijzen, waardoor enkele producten niet of voor een lageren toeslag in aanmerking komen.

Bij de suikerbieten wordt per 1000 Kg. beetwortelen een toeslag gegeven met deze restrictie, dat bij een stijgen van den suikerprijs dit steunbedrag automatisch vermindert. Tot dusver heeft deze restrictie niet gewerkt, wijl de suikerprijs immer beneden het punt bleef, waarbij de steunvermindering zou beginnen.

Het aardappelmeel wordt gesteund door een toelage van 30 ct. per H. L. (een jaar 25 ct.). De verschillende aardappelmeelfabrieken, welke tot voor korten tijd het tegendeel van een eenheid vormden, zijn nu in een verband samengebracht, waardoor de afzet beter is geregeld.

Handelspolitieke maatregelen.

De zesde soort maatregelen zijn de handelspolitieke maatregelen, de maatregelen dus, die men aan de grenzen neemt. Hieronder zijn te rekenen de diverse contingenteeringen, de Retorsiewet, de Crisisinvoerwet, de Claeringswet en de bevoegdheid invoermonopolies te scheppen. Er moet misschien ook toe gerekend worden de bevoegdheid van de regeering om tarieven te verhoogen of te verlagen.

Het meerendeel van deze maatregelen en mogelijkheden heeft geen betrekking op land- of tuinbouw, maar op de industrie.

Het bestek van dit artikel laat niet toe op elk dezer wetten en bevoegdheden in te gaan. Slechts een algemeene opmerking.

Na het mislukken van alle, daartoe met zeldzaam talent en taaie volharding, door onzen tegenwoordigen Minister-President, ondernomen pogingen, om te doorbreken het cordon van invoerbelemmeringen in de verschillende landen der wereld, heeft de Nederlandsche regeering hieruit de eenige mogelijke conclusie getrokken, nl. dat wij nu ook niet langer in het oude spoor met onze handelspolitiek konden voortgaan.

Nu de conferenties of conventies van Genève, Oslo, Ouchy en vooral Londen, in dit opzicht niets goeds hebben opgeleverd, integendeel het na elke conferentie erger werd, moest de Nederlandsche regeering, die als 't ware op hoop tegen hoop heeft vastgehouden aan het ideaal, dat gezonder denkbeelden omtrent het ruilverkeer zouden baan breken, noodgedwongen van koers veranderen.

Het heeft geen zin om te twisten over de vraag, of al niet veel vroeger, uit de werelddwaasheid de conclusie moest getrokken worden, die er in 1933 uitgetrokken is; evenmin is het vruchtbaar als sommigen uit wat nu gebeurt de conclusie trekken: we hebben het wel altijd bij het rechte eind gehad en zich als helderzienden voorstellen. Dat iets *nu* goed is, bewijst volstrekt niet, dat het ook al vroeger goed was.

Hoe dit alles zij, zeer dankbaar is het Nederlandsche bedrijfsleven, voorzoover dit produceert, dat in ieder geval *nu*, door ruimer beschikbaar houden van de Nederlandsche markt voor het Nederlandsche product, door de mogelijkheid om wisselende contingenten toe te staan, door het regelen van het betalingsverkeer, door de mogelijkheid van het treffen van maatregelen om op ons ongunstig behandelende landen retorsiemaatregelen toe te passen, de regeering een reeks bevoegdheden heeft, welke haar niet weerloos doet staan in het groote ruilverkeer, hetwelk feitelijk geheel door de regeeringen van de verschillende landen beheerscht wordt. We hebben op dit gebied noodig een verstandige regeering, die zich hoedt voor dolle toeren en voor vreesachtigheid.

De ongelukken, ook in het handelsverkeer, worden veroorzaakt zoowel door de roekeloozen als door de bangen.

Zulk een verstandige regeering moet zoo ruim mogelijke bevoegdheden van handelen hebben, met zoo noodig achteraf goedkeuring van die getroffen maatregelen door de Staten-Generaal.

Gehoopt mag worden op een krachtig hanteeren van de verschillende bevoegdheden, welke de regeering nu heeft. Een zoo uitgebreid mogelijk handelsverkeer is, met het oog op de belangen van scheepvaart en handel, een ideaal, dat nagestreefd moet worden. Zulks echter onder de restrictie, dat er geen wanverhouding besta tusschen import en export. Die wanverhouding nu is steeds groeiende. Terwijl met het oog op de verminderde bate uit Indië en scheepvaart ons percentage door uitvoer gedekte invoer behoorde toe te nemen, neemt het met kleine onderbrekingen steeds af.

De veranderde koers van onze handelspolitiek heeft voor 1934, althans wat één land betreft, goede resultaten opgeleverd in verhouding tot 1933, met Duitschland. Al zijn de invoerbelemmeringen daar nog veel te zwaar; in vergelijking met een vorig jaar, zijn er toch zeer belangrijke verbeteringen tot stand gekomen.

De handelspolitieke maatregelen tot hulp van het bedrijfsleven hebben een zeer belangrijk voordeel boven andere vormen tot hulpmaatregelen. Bij maatregelen aan de grens kon het binnenlandsch verkeer voor het grootste gedeelte vrijgelaten worden en kunnen maatregelen met den binnenlandschen handel en de productie zoo niet gemist, dan toch belangrijk beperkt worden. De gevaren voor sabotage, corruptie, geknoei en ambtenarij zullen ook in evenredigheid verminderen.

Ingrijpen in civielrechtelijke verhoudingen.

De laatste soort maatregelen (er is tot dusver nog slechts één) is hulp door ingrijpen in burgerrechtelijke verhoudingen. De Crisispachtwet is er op dit terrein en allerlei andere voorzieningen worden voortdurend gevraagd. Het is mede om deze reden, dat ik bij dit soort hulp een oogenblik wil stil staan.

Dit soort hulp onderscheidt zich van alle andere soorten. De eerste zes soorten gaan allen uit van de gedachte, dat het in 't algemeen belang noodig was bedrijfstakken te hulp te komen en de kosten van deze maatregelen door het Nederlandsche volk in zijn geheel te doen dragen. Voorzieningen echter als de Crisispachtwet zoeken A te helpen door B te bezwaren.

Ieder gevoelt onmiddellijk, dat de rechtsgrond voor dit ingrijpen in burgerrechtelijke verhoudingen heel wat meer aanvechtbaar is dan bij de voorgaande soort maatregelen.

Toch kan elk ingrijpen hier niet achterwege blijven. Doel en methode beslissen echter voor een belangrijk deel of dit ingrijpen in het privaatrecht geoorloofd is.

Wanneer de Overheid aan een bedrijf steun verleent, is het zeker geheel gerechtvaardigd daarbij voorwaarden te stellen. Voorzoover het nu door dit ingrijpen in contracten en overeenkomsten bedoelt te bevorderen, dat de steunmaatregelen evenredig ten goede komen aan allen, die deelnemen aan het productieproces, hetzij door geld of grond beschikbaar te stellen, hetzij door arbeidskracht te leveren of op een andere wijze, is zeker het doel goed.

Wat de Crisispachtwet betreft, ware het o. i. beter geweest in plaats van een vermindering van den pachtprijs door de Kamer voor Crisispachtzaken, de mogelijkheid te openen voor ontbinding van de pachtovereenkomst. Men ware daarmede gebleven in de lijn, die ook in

andere gevallen, o. a. bij de arbeidsovereenkomst gevolgd wordt. Toen niet mogelijk bleek in deze richting te gaan, moest met de Crisispachtwet genoegen genomen worden.

Wat nu betreft de pachten, welke na 1932 weer opnieuw gesloten werden en die dus buiten de Crisispachtwet vallen, moeten deze als 't eenigszins mogelijk is aan de prijsbepaling door de betrokkenen zelf worden overgelaten. Het is in 't algemeen verkeerd om de Overheid de hoogte van pacht of den prijs van diensten in het maatschappelijk leven te laten bepalen. Want nog daargelaten, dat in vele gevallen het juiste inzicht niet bij het daarvoor aangewezen Overheidsorgaan aanwezig kan zijn, is ook verkeerd, om op deze wijze het verantwoordelijkheidsbesef voor eigen daden te verzwakken. Een maatschappij, waarin dit verantwoordelijkheidsgevoel niet meer werkt, gaat te gronde.

Voor een wijziging van ons Pachtrecht *in verband met de crisis* naast hetgeen nu reeds geschied is, gevoelen we dan ook niet. De noodige veranderingen in ons Pachtrecht, zooals deze aangeprezen zijn door den Chr. Boeren- en Tuindersbond in zijn laatste rapport, zijn geen crisismaatregelen, maar een gewone wijziging van de bepalingen van ons Burgerlijk Wetboek.

Voorzoover de vrije maatschappelijke krachten niet in staat blijken te zijn, zorg te dragen voor een behoorlijk evenredig ten goede komen van den steun, welken de Regeering aan het bedrijf verleent, moet niet door een wijziging van ons Pachtrecht, maar door voorwaarden te stellen bij den steun, zorg worden gedragen voor niet te hooge pachten.

Moeilijker dan het vraagstuk van de pacht is dat der hypotheken. Meer dan sporadisch komt het voor, dat een onevenredig deel van de bedrijfsopbrengsten, welke in veel gevallen voor 60 pct door steun worden verkregen, moet worden opgebracht voor hypotheek en andere rente. Het loffelijk streven van de Regeering om door conversie van leeningen de rentestandaard gunstig te beinvloeden, helpt land- en tuinbouw niet.

In de eene soort gevallen niet, omdat zeer vele dezer hypotheken al op dit lage niveau van 4 pct waren ingesteld. De normale rente voor solide belegging op landerijen is eigenlijk nooit veel hooger geweest. In de andere gevallen helpt het niet, omdat een zoo hoog bedrag is versterkt aan hypotheek, die men niet kan aflossen. Bovendien is het bedrag, dat men per H. A. verkrijgen kan in 't algemeen zoo laag, dat men niet van hypotheek verwisselen kan. Deze boeren en tuinders

nu, wier eigendommen met hypotheek zijn belast, bevinden zich bijna zonder uitzondering, in een uiterst hachelijke positie.

Wel vinden niet veel openbare executies plaats, doch daartegenover staat dat er vele „stille" executies schijnen plaats te vinden, waarbij de boeren-eigenaar verplicht wordt voor een gering bedrag zijn boerderij af te staan aan zijn hypotheekhouder. Het is hier een uiterst moeilijke zaak, waar ook de Regeering niet op afdoende wijze in voorzien kan.

Toch zal er wel iets op dit terrein moeten geschieden. Een wetsontwerp schijnt het Departement verlaten te hebben, weshalve wij ons thans van verdere beschouwing onthouden.

* *
*

We hebben met vorenstaande getracht een ruwe schets te geven van de verschillende landbouw-crisis-maatregelen. De beschikbare ruimte liet niet toe er breeder en meer in details op in te gaan.

We maken ten slotte nog deze algemeene opmerking, dat er zeer veel gebreken kleven aan al dit soort maatregelen, maar dat zulks inhaerent is aan elk diep ingrijpen van Overheidswege in het maatschappelijk leven. Bij allerlei critiek uit de kringen der geholpenen als uit de overige burgerij vergeet men, dat hier geen beslissingen genomen *kunnen* worden, die *geheel* goed zijn. Vrijwel nooit staat de keus tusschen een goeden en kwaden maatregel, maar bijna altoos tusschen twee kwade maatregelen. Het is een voortdurend kiezen tusschen twee kwade dingen. We hebben den indruk, dat het in minstens 95 pct. van de gevallen gelukt is de minste der kwaden te vinden.

Bij zeer veel critiek ontbreekt zoowel het zich rekenschap geven van den toestand, zooals die wezen zou indien geen maatregelen waren getroffen, als het aangeven van betere middelen tot hulp.

Daarom is veler critiek zoo voos.

Een zeer duister bedrijf beoefenen degenen, die zich tot taak stellen de diverse maatregelen uit te buiten tot critiek op de Regeering, zonder zich om de nooden der menschen te bekommeren.

Men zoekt dan maar in elke regeling de zwakke plekken op. Deze verzamelt men en aldus is het mogelijk een schier vernietigend requisitor uit te brengen.

Bereiken doen deze menschen niet anders dan het zaad der ontevredenheid zaaien in de harten en aldus de menschen nog ongelukkiger maken dan zij reeds zijn.

DE WEGENWET

DOOR

MR. J. PLANTENGA.

II. *(Slot).*

De leggers der wegen.

Het volgende hoofdstuk van de wet bevat bepalingen omtrent de leggers der wegen, regelt hun inhoud, wijze van vaststelling en wijziging en het doel, dat bij de vaststelling voor oogen moet staan.

Dit doel is het verschaffen van zekerheid omtrent de openbaarheid en den onderhoudsplicht van de wegen.

Vóór de totstandkoming der Wegenwet gaven de provinciale wegenreglementen voorschriften omtrent openbare wegen en lag daaraan de bedoeling ten grondslag, dat de vraag of zekere weg openbaar was, eens vooral zou worden uitgemaakt bij de vaststelling van den legger. Met het voorkomen op den legger moest dus voor ieder, ook voor den burgerlijken rechter en den strafrechter vaststaan, dat de weg openbaar was. Dit doel is echter niet bereikt.

Gaven volgens de jurisprudentie van den Hoogen Raad de op grond van de provinciale wegenreglementen opgemaakte leggers wel een voldoenden grondslag voor de aanwijzing van den onderhoudsplicht, voor de vraag der openbaarheid was de beteekenis der leggers gering, aangezien de rechter aan het voorkomen op den legger slechts een vermoeden kon ontleenen, dat de weg inderdaad openbaar was. Het provinciaal reglement mag aan den rechter den legger niet opdringen als bewijsmiddel voor de openbaarheid van den weg. Waar het bewijsrecht in straf- als burgerlijk geding uitsluitend berust op de wet, geeft alleen de wet hem daartoe de bevoegdheid.

Aan de onzekerheid, of een weg openbaar is, wordt thans door de Wegenwet een einde gemaakt. Uit den legger zal èn openbaarheid èn onderhoudsplicht voortvloeien.

Slechts in bijzondere gevallen zal daartegen kunnen worden opgekomen. En de kracht, aldus de memorie van toelichting, is niet beperkt tot het straf- en burgerlijk proces. Zij geldt ook tegenover het administratief gezag, dat den legger vaststelde.

Tegen den legger kan slechts worden aangevoerd, dat *na* de vaststelling van den legger of *nadat* een weg daarop geplaatst is of een onderhoudsplicht daarop vermeld is, de weg zijn openbaar karakter heeft verloren of de onderhoudsplicht is te niet gegaan. Op den legger worden gebracht de buiten de bebouwde kommen gelegen wegen, alsmede de toegangswegen naar stations, als bedoeld bij artikel 70 van de Spoorwegwet, ook al zijn deze binnen een bebouwde kom gelegen.

Wegen, binnen bebouwde kommen behoeven niet in de leggers te worden vermeld, omdat omtrent hunne openbaarheid en onderhoud in den regel voldoende zekerheid bestaat. Alleen van wegen, die deels binnen, deels buiten de kom zijn gelegen, wordt ook het gedeelte binnen de kom gelegen, op den legger gebracht, indien en voorzoover dit gedeelte door een ander dan de gemeente wordt onderhouden.

Bij de vaststelling van den inhoud der leggers waarvan het model bij koninklijk besluit van 5 April 1932, no. 138 is vastgesteld, heeft de bedoeling voorgezeten, dezen ter vermijding van onnoodige kosten zoo eenvoudig mogelijk te doen zijn en niet omvangrijker te maken dan voor het doel noodzakelijk is.

De opmerking is gemaakt, dat de beperkte inhoud van den legger, zooals die door de wet is gewild, tot moeilijkheden zou kunnen leiden.

Wanneer men het model van den nieuwen wegenlegger vergelijkt met het bestaande, valt het op, dat in het nieuwe model niet veel meer wordt vastgelegd dan de afmetingen en aard van de verhardingen en van de kunstwerken, de onderhoudsplichtigen en de omvang van den onderhoudsplicht. Alle gegevens omtrent de breedte van den weg zijn thans verdwenen. Kon volgens de gegevens van de oude leggers vaak met kans van slagen worden opgetreden tegen versmalling of wederrechtelijke inbeslagneming van het weggebied, aan de hand van de nieuwe leggers is zulks niet meer mogelijk.

Door enkele provinciale besturen is in overweging gegeven in de wet de mogelijkheid open te laten, dat bij provinciale verordening aanvullingsliggers worden voorgeschreven, met de bedoeling, dat daarin worden vastgelegd andere gegevens dan de Wegenwet voorschrijft.

Uiteraard zullen dan de gegevens in *andere* leggers vastgelegd, niet

dezelfde rechtskracht kunnen hebben, als de Wegenwet aan de door haar voorgeschreven leggers toekent.

Het wil mij voorkomen, dat het geen aanbeveling verdient om naast den wettelijken wegenlegger nog een provincialen legger te ontwerpen. Behalve het kostenbezwaar, is ook het nut daarvan m. i. twijfelachtig, omdat de rechtskracht van beide leggers niet dezelfde is.

De vaststelling van den legger geschiedt door Gedeputeerde Staten, nadat een door burgemeester en wethouders opgemaakt ontwerp ter kennis van belanghebbenden is gebracht en dezen in de gelegenheid zijn geweest mondeling en schriftelijk bezwaren in te brengen. Wordt door Gedeputeerde Staten van het ontwerp afgeweken, dan moeten ook de voorgenomen wijzigingen aan belanghebbenden worden medegedeeld. Tegen het besluit tot vaststelling is beroep op de Kroon.

Belanghebbenden krijgen dus voldoende gelegenheid om voor hunne belangen op te komen.

Nadat de legger is vastgesteld kunnen zich tal van oorzaken voordoen, die wijziging van een bij den legger vastgestelde rechtsbetrekking noodig maken.

In al die gevallen geschiedt de wijziging van den legger door Gedeputeerde Staten.

Echter gelden niet voor alle gevallen dezelfde voorschriften. In artikel 39 van de Wegenwet worden opgesomd de gevallen, waarin de wijziging geschiedt, zonder dat eenige formaliteit daaraan vooraf behoeft te gaan. Voor alle andere gevallen van wijziging van den legger wordt inachtneming van eenige formaliteiten voorgeschreven, terwijl bepaaldelijk worden aangegeven de gevallen, waarin slechts wordt overgegaan tot afvoering van een weg van den legger.

Intusschen kan wijziging van den legger ook worden gevorderd door een beroep op den rechter.

In vier gevallen kent de wet beroep op den rechter toe, nl. als de legger ten onrechte aangeeft, dat een weg openbaar is, dat het gebruik niet of op andere wijze is beperkt, dan in werkelijkheid het geval is, of dat iemand verplicht is een weg of duiker te onderhouden of tot dat onderhoud bij te dragen. Tenslotte noemt de wet als grond, waarop de tusschenkomst van den rechter kan worden ingeroepen, het feit, dat de omvang van den onderhoudsplicht anders is of de te betalen geldsom in werkelijkheid lager is, dan in den legger staat beschreven.

Zoo heeft men dus, nu de legger de openbaarheid en den onderhoudsplicht zal aangeven en daartegen in het algemeen zelfs niet kan worden opgekomen, aan hen, die meenen, dat ten onrechte door het administratief gezag is vastgelegd, dat hun gronden openbaar zijn of dat zij tot onderhoud verplicht zijn, niet de bevoegdheid willen onthouden om bij den rechter voor hun recht op te komen.

Terwille van de rechtszekerheid is echter bepaald, dat de rechtsvordering tot wijziging van den legger volgens de bovenbedoelde voorschriften vervalt, indien zij niet is ingesteld binnen één jaar, nadat de bepaling van den legger, tegen welke men opkomt, bij eindbeslissing is vastgesteld of gehandhaafd, een en ander voorzooveel de vordering niet steunt op feiten, die na de vaststelling van die bepaling hebben plaatsgevonden.

De verdere bepalingen van de wet behandelen de formeele zijde van dit rechtsgeding.

De artikelen 49 en 50 van de Wegenwet regelen voorts den omvang van de openbaarheid en den onderhoudsplicht van den op den legger vermelden weg.

Zoo bepaalt artikel 50, dat hij, die door den legger als onderhoudsplichtige wordt aangewezen, onderhoudsplichtig is, in voege als bij den legger is bepaald, een en ander behoudens het gestelde aan het slot van dit artikel. Voor de invoering van de Wegenwet geschiedde het aanwijzen van onderhoudsplichtigen vaak bij verordening. Is die mogelijkheid nu geheel uitgeschakeld? M. i. niet. Ook de Wegenwet zelve veronderstelt zulk een mogelijkheid blijkens het bepaalde bij artikel 39, VI. Het voordeel van eene zoodanige aanwijzing is, dat twijfel omtrent de vraag, wie als onderhoudsplichtige op den legger zal moeten worden vermeld, daardoor zooveel mogelijk wordt uitgesloten, terwijl den rechter een bepaalde richtlijn wordt gegeven ingeval van beroep overeenkomstig de artt. 43 e. v. der wet.

Onteigening.

Het zesde hoofdstuk van de Wegenwet voegt aan de Onteigeningswet een nieuwen titel IIa toe over onteigening van wegen, bruggen, bermen en bermslooten en onteigening voor aanleg en verbetering van wegen en bruggen.

De bepalingen van dit hoofdstuk strekken in de eerste plaats om te bevorderen, dat de eigendom van meer belangrijke openbare wegen

en hun hermen, die aan derden mochten behooren, kome in handen van het openbaar gezag.

Voor deze onteigening wordt eene eenvoudige procedure toepasselijk verklaard, geschoeid op dezelfde leest als de onteigening o. a. ten behoeve van den aanleg en het onderhoud van dijken.

Bovendien kan met toepassing van dezelfde procedure de beschikking worden verkregen over de gronden, noodig voor de verbetering en den aanleg van openbare wegen.

De vereenvoudiging van deze onteigeningsprocedure komt o. m. daarin tot uiting, dat deze onteigening kan plaats vinden krachtens een door de *Kroon,* den Raad van State gehoord, besluit, dus zonder dat een voorafgaande wet noodig is.

Tolheffing.

Reeds geruimen tijd, aldus de memorie van toelichting, verzet zich de openbare meening tegen de wegtollen, die, veelal uit een tijd stammend, waarin het verkeer nog niet zulk een vlucht had genomen, als tegenwoordig het geval is, thans hindernissen vormen, welke niet te onderschatten bezwaren opleveren voor het vrachtvervoer, zoowel als voor het toerisme.

In verband daarmede is in de Wegenwet de bepaling opgenomen, dat geen tolheffingen van kracht zijn dan die, welke vóór de indiening van het wetsvoorstel (13 Juni 1928) zijn ingesteld. Nieuwe tolheffingen kunnen dus niet meer worden ingevoerd.

Wat betreft de bestaande tollen beoogen de bepalingen der wet eene geleidelijke opheffing.

Rechten tot tolheffing kunnen worden vervallen verklaard. Zulks geldt zoowel de bij concessie of octrooi, als de anderszins verleende rechten tot tolheffing. Het vervallen verklaren kan geschieden bij Koninklijk besluit, bij besluit van de Provinciale Staten of bij besluit van den gemeenteraad. Op beide laatstgenoemde besluiten wordt de Koninklijke goedkeuring vereischt. Vooraf moet het onderhoud van den weg ten laste van Rijk, provincie of gemeente zijn gebracht. Hij, wiens recht tot tolheffing wordt vervallen verklaard, heeft recht op schadevergoeding. Deze vergoeding wordt bepaald bij minnelijke schikking of anders door den rechter.

Vorenstaande bepalingen doen niet te kort aan de bestaande bepalingen, krachtens welke rechten tot tolheffing eindigen of kunnen wor-

den beeindigd, terwijl het bepaalde omtrent schadevergoeding alsdan niet toepasselijk is.

De hierboven aangegeven en in de Wegenwet vastgelegde regeling heeft geen betrekking op tolheffingen krachtens een in een tolrecht of een brugrecht omgezet veerrecht. Deze materie wordt in de Verenwet geregeld. Heffingen voor het verkeer te water onder een brug vallen eveneens buiten de regeling.

In de overgangs- en slotbepalingen maakt tenslotte de wet, volledigheidshalve melding van de bevoegdheid van provincie, gemeente en waterschap om met inachtneming van de overige te dien opzichte bestaande wettelijke voorschriften bij verordening regelen te stellen omtrent punten, waarin bij de Wegenwet niet is voorzien.

Uit deze aanvullende bevoegdheid van lagere organen blijkt nogmaals duidelijk, dat, zooals reeds in de memorie van toelichting werd opgemerkt, de Wegenwet niet bedoelt te geven eene codificatie van het wegenrecht in zijn geheel, maar slechts eene regeling van die punten, waarop wettelijke voorziening onontbeerlijk of gewenscht was gebleken.

Erkend mag worden, dat deze regeling, waarnaar reeds langen tijd was uitgezien, in meer dan een opzicht belangrijke verbeteringen heeft gebracht.

DE NAGELATEN GESCHRIFTEN VAN VISCOUNT ALFRED MILNER.

ZUID-AFRIKA.

DOOR

L. R. MIDDELBERG.

II.

Het tweede deel van MILNER'S geschriften omvat de periode van den oorlog en de eerste drie jaren van den daaropvolgenden opbouw. Over den oorlog zelf is er weinig feitelijk nieuws. Belangwekkend zijn MILNER'S beoordeelingen van menschen en toestanden, van het Engelsche leger en de vechtende Boeren, de toestanden in de Kaap, enz.

Het aanvankelijk succes der Boeren heeft hij voorzien, omdat het Engelsche leger nog niet op sterkte was. Hij maakt zich daarover niet ernstig ongerust, want hij twijfelt geen oogenblik aan Engeland's uiteindelijke zege als het, naar hij zeker verwacht, wil doorzetten. Toch kan hij niet altijd zijn spijt verhelen, als het leger tegenslag op tegenslag ondervindt en zijn oordeel over de aanvoering is dan ook dikwijls zeer scherp. Voor de krijgskunde van BULLER, den eersten generalissimus, en vele zijner hoogere officieren, heeft hij niet het minste respect. Lord ROBERTS, BULLER'S opvolger, acht hij als persoon zeer hoog, ver uitstekend boven zijn omgeving, maar na zijn bezoek aan Bloemfontein en Pretoria, nadat deze plaatsen door ROBERTS zijn bezet en de hoop op een spoedig einde der vijandelijkheden ijdel blijkt, is hij sterk onder den indruk van de neerslachtigheid in het leger. De telkens terugkeerende teleurstellingen, en de telkenmale vernietigde hoop op vrede verleiden hem meermalen tot bittere uitingen over het leger. „Heroes led by donkeys" zegt hij eens; bij een beschouwing over KITCHENER'S karakter vindt hij het „zoo jammer voor een man van zijn visie, energie en besluitvaardigheid te moeten werken

met een instrument als het Britsche leger. Te moeten spelen op een gebarsten viool, die veertien dagen in de regen heeft gelegen." Hij ergert zich over de ontvangst in Engeland van generaals, die in Z. A. hun reputatie hopeloos verspeeld hebben en daar als groote strategen worden geëerd. Billijk en juist zijn deze oordeelen slechts ten deele, want MILNER leed steeds aan onderschatting van den vijand, wiens karakter hij nooit heeft begrepen, altijd heeft verguisd. Eerst bij de overgave, na den vrede van Vereeniging, erkent hij, dat orde en discipline onder de Boeren in het veld beter waren, dan hij ooit heeft gedacht.

* *
*

Op de moeilijkheden, welke MILNER als Gouverneur van de Kaapkolonie heeft ondervonden, werpt het boek een helder licht. Zooals bekend stond bij den aanvang van den oorlog een Afrikaner Ministerie onder leiding van SCHREINER aan het hoofd van zaken. Tot MILNER'S voortdurende ergernis ondervindt hij slechts een minimum van medewerking bij al zijn vertoogen om de Kolonie aan te sporen tot eenige werkzaamheid in het belang van Engeland's zaak, als de verdediging van eigen grondgebied tegen invallen der commando's, het tegengaan van rebellie en aansluiting der Kaapkolonisten bij den vijand, enz. enz. De Regeering is slechts bereid tot het opleggen van zeer lichte straffen voor rebellen, als boeten en vervallenverklaring van het stemrecht en voor afkondiging van de krijgswet. Zelfs deze geringe maatregelen, waartoe het Ministerie bereid is, brengen verdeeldheid in het kabinet, hetgeen in Juni 1900 leidt tot een wisseling, waardoor de Engelschgezinde GORDON SPRIGG weer in het zadel komt. Dit ministerie steunt echter op een slechts geringe meerderheid waaronder eenige Afrikaners, zoodat ook deze Regeering maar tot een minimum aan MILNER'S wenschen tegemoet komt. In October 1900 komt met moeite de Treason Act tot stand; ook deze maakte slechts lichte straffen voor rebellie mogelijk. In de tweede helft van 1900 wordt in de Kaap een groote campagne door de Afrikaner-pers ingezet, gesteund door de kerkelijke leiders, om tot een eervolle vrede, met behoud van onafhankelijkheid der Republieken te geraken. Steun vindt deze actie in een soortgelijke propaganda in Engeland. Zij leidt, na den inval van HERTZOG en KRITZINGER in de Kaapkolonie, tot een hernieuwde opstand van vele Kolonisten en afkondiging van de krijgswet over een groot deel

van de Kolonie. Niet zonder humor is MILNER'S uiting over die Afrikaner-pers-propaganda: „Nooit in mijn leven heb ik gelezen van, of zelf meegemaakt, zulk een carnaval van leugens, als die, welke de pro-Boer propaganda in deze Kolonie vergezelde", en dat uit den mond van iemand, die de Johannesburgsche pers van vóór den oorlog heeft gekend!

Deze omstandigheden doen het MILNER noodzakelijk achten de Kaapsche grondwet tijdelijk buiten werking te stellen. Hij werd hierin gesteund door RHODES; het gelukte inderdaad een sterke beweging voor dit doel in het leven te roepen. Een verzoekschrift werd den Gouverneur aangeboden. Dit verleidde MILNER tot een officieus antwoord aan de onderteekenaars, voordat hij CHAMBERLAIN had gepolst, omdat hij diens afwijzend standpunt kende. CHAMBERLAIN was zeer gegriefd door deze houding en hij heeft dat MILNER onomwonden doen blijken. Tot het door MILNER aangeboden ontslag kwam het echter niet. Dit is wel het eenige belangrijke punt, waarop beide heeren van meening hebben verschild.

Practisch is toch van de constitutie afgeweken, door het Parlement niet bijeen te roepen binnen den wettelijken termijn. Toen tegen het einde van den oorlog — begin 1902 — de omstandigheden tot samenroeping noodzaakten, is MILNER steeds blijven pleiten voor tijdelijke opheffing van den grondwet, omdat hij van het bestaande Parlement na den vrede te gunstige maatregelen tegen de rebellen en een achteruitstelling van Engeland's trouwe onderdanen verwachtte en omdat hij de handen in heel Z. A. vrij wilde hebben, zonder partijpolitiek, bij den wederopbouw en de invoering van het nieuwe bestuur in de veroverde Republieken. De Regeering in Engeland wilde, uit politieke overwegingen, ook toen daarvan niet weten. Door het optreden van Dr. JAMESON — gevormd in de school van RHODES — als opvolger van Sir GORDON SPRIGG, is de Afrikaner invloed, zeer tot geruststelling van MILNER, na den oorlog, binnen de door hem gewenschte perken gehouden.

* *
*

Reeds lang vóór de vrede in zicht was, heeft MILNER zich rekenschap gegeven van en voorbereidende maatregelen getroffen voor het bestuur der nieuwe kolonies. Kort nadat Bloemfontein en Pretoria door ROBERTS waren bezet, zijn Transvaal en de O. V. S. geannexeerd en

is MILNER aanvankelijk tot Administrateur, na KITCHENER'S vertrek tot Gouverneur, benoemd. Vanaf Februari 1901 vestigde hij zijn residentie te Johannesburg. Hij bleef daarbij Hooge Commissaris, terwijl hij als Gouverneur van de Kaapkolonie werd vervangen. Zijn doel was in de streken, waar Engeland vasten voet had gekregen, zoo spoedig mogelijk burgerlijk bestuur voor te bereiden en in te stellen en reeds dadelijk handel en industrie — speciaal de goudindustrie — weer te doen opleven. Hij tracht Lord KITCHENER, die in October 1900 Lord ROBERTS opvolgde, er toe te brengen, de bezette gebieden zooveel mogelijk te consolideeren en eerst daarna geleidelijk verdere landstreken van vijanden te zuiveren. Hij wilde dan in de bezette districten met den opbouw beginnen. KITCHENER heeft zijn raad niet opgevolgd.

Telkens moesten veroverde deelen van het land weer worden prijsgegeven. KITCHENER'S tactiek was — zooals bekend — het aanleggen van blokhuislinies langs de spoorwegen en gewone wegen en het houden van z.g. drijfjachten. Aanvankelijk kon MILNER dus niet veel doen. De sterke drang van de naar de Engelsche kolonies gevluchte Johannesburgers om terug te mogen keeren, moest hij weerstaan. Wel pleit hij voor een sterke politiemacht aan de Rand, die, zooals hij schrijft, „een van de zwaarste opdrachten van de wereld zal hebben om het internationale boeventuig in bedwang te houden, dat aan de Rand ontstaat", nl. de vertrapte Uitlanders van vóór den oorlog!

Aanvankelijk begon MILNER zijn taak met een drietal medewerkers. Voor Johannesburg en de Witwatersrand werd een gemeentebestuur ingesteld met een benoemden raad. In April konden eenige mijnen weer in bedrijf worden gesteld. Hij begon aan de voorbereiding van zijn toekomstplannen, waaronder de samensmelting der diverse spoorwegnetten en de immigratie van Britsche settlers tusschen de boerenbevolking, de voornaamste plaatsen innamen. Op dit laatste punt heeft MILNER zeer onreëele ideën gehuldigd. Hij was er vast van overtuigd, dat een goed soort Engelsche settlers een uitstekend bestaan als landbouwer in Z. A. zou kunnen vinden. De groote moeilijkheden, waarmee de boerenbevolking steeds had te kampen, schreef hij toe aan domheid en onwil. Landbouwvoorlichting en import van Engelsche boeren waren z. i. de remedies. Zijn voornaamste overweging bij dezen invoer van eenige duizende Britten was echter de verzekering van een Engelsche meerderheid. In de steden achtte hij die reeds aanwezig, maar het platteland zou, zonder versterking van het angelsaksische

element, dat overwicht teniet doen. Zooals bekend, is deze landsettlement op een totale mislukking uitgeloopen. Zij heeft handenvol geld gekost aan landaankoop en voorschotten. In 1906 waren er slechts een duizendtal gezinnen gevestigd. Eenige jaren daarna was ook daarvan een groot deel verloopen, in de stadsbevolking opgenomen of geëmigreerd.

* *
*

Na den vrede heeft hij het bestuursapparaat vervolledigd. De wetgevende Raden der beide oud-Republieken, bestaande uit eenige leidende hoofd-ambtenaren, werden aangevuld met eenige Engelsche en Afrikaansche leden. BOTHA, DE LA REY en SMUTS weigerden voorshands daarin zitting te nemen. Daarnaast richtte hij een Interkoloniale Raad op, bestaande eerst uit 14 leden, later uit 26 hoofdambtenaren en benoemde leden.

Doel van de instelling van dezen Raad was — evenals de samenvoeging der railverbindingen tot de Centrale Z. A. Spoorwegen — voorbereiding van de federatie van alle koloniën in Z. A. en het scheppen van een oefenplaats voor Z. A. staatslieden voor de behartiging van algemeene Zuidafrikaansche belangen. De werkzaamheden beperkten zich tot de voorlichting van den Hoogen Commissaris inzake het finantiëel beheer der spoorwegen en het Z. A. Politiecorps en de juiste aanwending van de voor den opbouw gesloten leening.

MILNER'S bedoeling was het, deze bestuursinrichting zoolang mogelijk te handhaven en het te Vereeniging toegezegde zelfbestuur eerst dan in te voeren, als al zijn plannen waren verwezenlijkt, het land met Engelsche settlers zou zijn overstroomd en het geheele bestuursapparaat op Engelsche leest zou zijn geschoeid. De omstandigheden hebben echter tot een anderen gang van zaken geleid. MILNER'S fantasiën over de enorme rijkdommen van de Zuid-Afrikaansche bodem [1]), niet alleen op geologisch, maar ook op landbouwgebied en over de snelle ontwikkelingsmogelijkheden op allerlei terrein, bleken al spoedig niet of slechts langzaam te verwezenlijken. Door droogte en gebrek aan voldoende arbeidskrachten voor de mijnen gingen de zaken slecht, begonnen de immigranten te vertrekken, trokken de settlers naar de steden. Door den invoer van 50.000 Chineezen is het arbeidersgebrek bezworen en leefde de mijnindustrie op. Deze invoer verwekte echter, zoowel onder het meerendeel der Afrikaners als in

Engeland zelf, een geweldige oppositie. MILNER's bestuur werd daardoor steeds minder populair. De roep om zelfbestuur werd in Zuid-Afrika, zoowel onder de Engelsch-gezinde bevolking als onder de Afrikaners, en ook in Engeland steeds luider. MILNER heeft toen getracht dit gevaar af te wenden door aan dien drang tegemoet te komen door z.g. representative government, door invoering van lagere gekozen instanties onder een benoemde Regeering. In de z.g. Lyttelton Constitution [2]) is dat idee uitgewerkt. Het ministerie in Engeland (na SALISBURY's dood onder leiding van BALFOUR) verwachtte in het begin van 1905 door een liberaal ministerie, dat dadelijk aan de nieuwe kolonies zelfbestuur zou toekennen, te worden vervangen. Door invoering van de bg. Lyttelton Constitution hoopte het kabinet ook onder liberaal bewind zelfbestuur nog tegen te kunnen houden. Het aftreden van MILNER vóór het optreden van het kabinet CAMPBELL-BANNERMAN in 1905 en de benoeming van Lord SELBORNE in zijn plaats, zijn mede pogingen geweest, om de bestaande gedragslijn zoolang mogelijk te handhaven. De Lyttelton grondwet is nooit ingevoerd. Na het optreden van 't kabinet CAMPBELL-BANNERMAN is een jaar later aan Transvaal en in 1907 aan de O. V. S. zelfbestuur toegekend. Uit dezen gang van zaken en uit het feit, dat ook vele Engelschen in Z. A. om zelfbestuur riepen, blijkt, dat de „grootmoedigheid" van Engeland op het tijdstip der toekenning daarvan, noodgedwongen was.

Maar wij zijn hiermede de geschiedenis wat vooruitgeloopen. MILNER heeft na den vrede drie jaren den tijd gehad om het land weer op gang te helpen. Hij heeft in dien tijd veel en belangrijk werk verricht. Als Administrateur was hem in 1901 een bedrag van £ 5.500.000 toegestaan, waaronder 1 millioen voor de spoorwegen en ½ voor landaankoop ten behoeve van zijn settler-plannen. Bij den vrede was £ 3.000.000 toegezegd voor de betaling der door de Boeren uitgegeven schuldbewijzen. Aanvankelijk lag het in de bedoeling de oude Republieken een schadevergoeding te laten betalen. Al spoedig begrepen CHAMBERLAIN en MILNER echter, dat zulks, nu tot annexatie was overgegaan, onmogelijk zou zijn. Ter bevrediging van het Engelsche publiek wilde CHAMBERLAIN, die in 1902 Z. A. bezocht, toch niet met leege handen thuiskomen, weshalve hij zich met de mijneigenaren in verbinding stelde, voor wier belangen, zooals hij zeide, de oorlog toch in hoofdzaak was aangevangen. In Johannesburg kreeg hij dan ook de toezegging van een bijdrage van £ 30 millioen. De mijnindustrie

leed echter in dezen tijd nog onder de algemeene depressie en het arbeiders-tekort, zoodat dit bedrag nooit in eenigen vorm ter beschikking is gesteld. Tenslotte werd besloten, dat de beide nieuwe kolonies £ 35.000.000 zouden leenen onder garantie van Engeland. Doch MILNER stipuleerde uitdrukkelijk daarbij, dat rente en aflossing van deze leening eerst uit overschotten zouden worden betaald en deze schuld in geenen deele de ontwikkeling der kolonies mocht remmen. Met dit groote bedrag heeft hij op royale wijze inderdaad veel van blijvend nut tot stand gebracht. Het spoorweg- en wegennet is belangrijk uitgebreid, modelboerderijen en laboratoria voor allerlei onderzoekingen ten behoeve van landbouw, boschbouw en veeteelt werden opgericht, irrigatieplannen bestudeerd en een uitgebreide voorlichtingsdienst in het leven geroepen, zaken, die al spoedig door de bevolking werden gewaardeerd en groot nut afwierpen. De landsettlement is, zooals gezegd, echter geheel mislukt. Het aantal scholen is belangrijk uitgebreid en zieken- en krankzinnigen-verzorging hadden zijn bijzondere belangstelling.

Voor het landsbestuur heeft hij massa's ambtenaren uit Engeland laten komen, waardoor jarenlang alle leidende functies in Britsche handen waren.

Wat de taal betreft, heeft hij art. 6 van het vredesverdrag, bepalende dat in de openbare scholen Hollandsch zou worden onderwezen, zoo de ouders dat verlangden, zoodanig uitgevoerd, dat het onderwijs erop gericht was, de kinderen zoo spoedig mogelijk het Engelsch bij te brengen, om daarna het voortgezet onderwijs uitsluitend naar het Engelsch te richten. Dientengevolge, — en omdat op de openbare scholen slechts godsdienstonderwijs was toegestaan door de verschillende kerkelijke richtingen (overigens waren ze neutraal) — zijn er al spoedig, vooral op aandringen der Kerken, vele bijzondere scholen gesticht. MILNER heeft met dit systeem eenerzijds bereikt een meerdere doordringing van het Engelsch in alle volkslagen, anderzijds de bewuste wording en groei van het Afrikaansch als spreek- en schrijftaal bevorderd, waardoor een steeds belangrijker wordende Afrikaansche litteratuur ontstaat, een Afrikaansche Bijbelvertaling is verschenen en thans van alle ambtenaren in Staatsdienst kennis, zoowel van Afrikaansch als van Engelsch wordt geëischt.

De behandeling der gekleurde rassen, vroeger een van de punten met graagte benut om de openbare meening in Engeland voor den

oorlog rijp te maken, liet MILNER in hoofdzaak volgens de geldende wetten bestaan, mede omdat bij de vredesvoorwaarden de regeling van dit punt tot na het verleenen van zelfbestuur was uitgesteld. Merkwaardig is in dit verband zijn beschouwing in een brief aan CHAMBERLAIN, gedateerd 6 December '01, waarin hij tevelde trekt tegen de opvattingen van de mannen van „Exeter-Hall", die de geheele vorige eeuw de Boeren hebben beklad inzake hun inboorlingen-politiek. Hij schrijft: „Ten slotte moet ik vermelden, dat de Regeering bij het samenstellen der regelingen gebruik heeft gemaakt van het advies van leidende kolonisten, geheel op de hoogte van de eigenaardigheden van het oude pas-systeem en van de moeilijkheden bij de regeling van den inboorlingen-arbeid. En wij hebben de grootst mogelijke medewerking van hen ondervonden. Hoewel sympathie gevoelend voor het streven van de Anti Slavery Society en de Aborigines' Protection Society, kan ik niet ernstig genoeg protesteeren tegen de toon van ongegronde verdachtmaking, ik zou bijna zeggen van vijandschap, tegen hun landgenooten in Z. A.... een toon, die hun pleit voor de zaak der inboorlingen verzwakt. Inzonderheid zou ik mijn stem willen verheffen tegen de fatale leer, dat de Rijksregeering het inboorlingenvraagstuk zou behandelen, zonder acht te geven op het koloniale sentiment".

* *
*

Hoe zien wij nu MILNER, na lezing van dit tweede deel van zijn geschriften, als hij in Maart 1905 voor goed Zuid-Afrika verlaat en hoe zien wij zijn levenswerk in het tegenwoordig tijdsgewricht? In zijn afscheidsrede te Johannesburg spreekt hij zich uit over zijn idealen voor het British Empire en Imperial Unity. Hij ziet dat Rijk als een groep Staten, allen onafhankelijk in hun plaatselijke belangen, doch allen vereenigd in de verdediging der gezamenlijke belangen en de ontwikkeling hunner gemeenschappelijke beschaving, vereenigd niet door verdragen, welke verbroken kunnen worden, maar door een blijvende organieke eenheid. Hij heeft in de mogelijkheid van een zoodanige eenheid, een eenheid in verknochtheid aan het ideaal van het Britsche Rijk, geloofd, ook voor de heterogeene bevolking van Zuid Afrika. Hij heeft gehoopt door vermeerdering van het Britsche element, door import van landbevolking en algeheele verengelsching van het bestuur, naast maatregelen van ontwikkelenden aard op velerlei levens-

terrein, den geest der Afrikanerbevolking te kunnen omzetten. Dat na een eeuw Engelsche overheersching van de Kaap, die geest in geenen deele was doorgedrongen, schreef hij toe aan de slechte leiding van den Afrikaner Bond en den invloed van Hollanders. Hij heeft daarbij de typische denkwijze van den imperialistisch-ingestelden Engelschman getoond, dat naast het Britsche ideaal een ander ideaal niet bestaanbaar is. Hij zag daarbij over 't hoofd, dat Z. A. eigen idealen, ook van eenheid en federatie koesterde, welke ook Engelschen (als MERRIMAN, SCHREINER e. d.) stelden boven de unie van het Britsche Rijk. Toch voelt hij de moeilijkheden wel aan. Een jaar na den vrede schrijft hij aan een vriend, dat de oorlog al is het dan geen oorlog meer met geschut, nog steeds voortduurt, dat Afrika toch nog verloren kan gaan en de eenige kans het voor het Rijk te behouden, is de handhaving en uitbreiding van het Britsche sentiment en de vermeerdering van de Britsche bevolking. En toen door den drang der publieke opinie in Z. A. onder leiding van BOTHA en SMUTS, gesteund door vele Engelschen en door de Chineezen-agitatie in Engeland, zelfregeering spoediger werd verleend, dan MILNER en de BALFOUR-Regeering hadden gewild, was hij ten zeerste teleurgesteld en heeft hij in later jaren de mislukking van zijn pogen mede daaraan geweten.

Zijn ideaal is niet verwezenlijkt. Vijf jaren na zijn vertrek is de Unie van Zuid-Afrika tot stand gekomen; de leiding van 's Lands zaken kwam in handen van BOTHA en SMUTS, die de bevolking hebben opgevoed voor de denkbeelden van een Vereenigd Zuid Afrika. Zeker, aanvankelijk nog nauw samengaand met Engeland, doch niet tot aankweeking van Britsch, doch van Zuidafrikaansch sentiment. Toen kwam HERTZOG, tijdens wiens bewind het Britsche imperium alleen nog door den Koning samenhang bleef houden. En waartoe de pogingen van HERTZOG en SMUTS tot samenwerking van alle Zuid-Afrikaners, ook de Engelsche, waartoe het streven van TIELMAN ROOS en Dr. MALAN in de toekomst zullen leiden, zeker niet naar vermeerdering van de door MILNER bedoelde Britsche oriënteering.

Uiterlijke verengelsching van het leven heeft hij bereikt. Vermoedelijk wordt er beter engelsch gekend en meer gesproken dan vroeger, zijn er meer Engelsche levensvormen aangenomen, maar daarnaast heeft dit den stoot gegeven tot versterking van het Afrikaansch, dat thans als landstaal is erkend, in alle lagen der bevolking wordt gebruikt en kennis waarvan, naast Engelsch, van alle landsdienaren wordt ge-

ëischt. Het tempo van ontwikkeling heeft hij ongetwijfeld versneld door de geweldige middelen, welke Groot Brittannië daarvoor ter beschikking heeft gesteld. Maar die ontwikkeling gaat in de richting van een zelfstandig Zuid-Afrika, steeds losser van Engeland, evenals vroeger in Noord Amerika plaats vond en thans in Ierland en Australië wordt gezien.

Zijn falen heeft hij toegegeven, toen hij gedurende een later bezoek aan Z. A. in 1924/25 zeide: „Wij hebben dit land voor de Boeren gemaakt. Zelf zouden zij dat nooit hebben kunnen doen."

* *
*

In dit tweede deel is MILNER de cynicus meer op den achtergrond getreden. Die heeft plaats gemaakt voor MILNER den imperialist, MILNER den jingo. Bekwaam, energiek, met zichzelf zoekend, doch Engelsch-bekrompen en niet van een grootsche visie als een GLADSTONE, en eenzijdiger zelfs dan een KITCHENER, die na de besprekingen met Generaal BOTHA te Middelburg, een jaar voor den vrede van Vereeniging, en gedurende de onderhandelingen met de Boerenleiders te Pretoria, die aan de vredessluiting voorafgingen, een breed standpunt ten opzichte van de Boeren innam, doch door MILNER werd overstemd.

MILNER werkte voor de grootheid van zijn land, maar in zijn politiek was Gods eer, waren Gods ordinantiën geen factoren waarmee hij, noch in doel, noch in middelen, ooit rekening heeft gehouden. Macht stelde hij boven recht. En daarom kunnen wij, als Antirevolutionairen, hem nooit rangschikken onder de groote Engelsche Staatslieden.

---

[1]) Hij zegt o. a. dat Zuid-Afrika, na de uitputting der goudmijnen, het twintigvoudige aantal blanken van dat er in zijn tijd woonde, een goed bestaan kan verzekeren. Niettegenstaande Engeland's royale pogingen om het land vooruit te brengen bedroeg het aantal blanke inwoners in 1933 slechts 1.9 millioen, tegen rond 1 millioen in 1900.

[2]) LYTTELTON volgde CHAMBERLAIN in 1903 op als Minister van Koloniën.

LITTERATUUR.

J. F. VAN OORDT B. A. *Paul Kruger en de opkomst van de Zuid-Afrikaansche Republiek,* Holl. Afr. Uitg. Maatschappij, Kaapstad 1898.

Sir WILLIAM BUTLER. *Autobiography.*

Sir LEWIS MICHELL. *The life of the Rt. Hon. Cecil J. Rhodes,* Edward Arnold, London 1910.

Dr. W. J. LEYDS. *De eerste annexatie van de Transvaal,* Allert de Lange, Amsterdam 1906.

Dr. W. J. LEYDS. *Het insluiten van de Boeren-Republieken,* Allert de Lange, Amsterdam, 1914.

Sir GEORGE ARTHUR. *Life of Lord Kitchener,* Macmillam and Co. Ltd. London, 1920.

N. J. VAN DER MERWE. *Marthinus Theunis Steyn,* De Nationale Pers, Bept. Kaapstad enz. 1921.

Dr. F. V. ENGELENBURG. *Generaal Louis Botha,* J. L. van Schaik, Bept. Pretoria, 1928.

Dr. HENDRIK MULLER. *Het die Hollanders die Kaap verkoop?* Uitgave der Ned. Zuid Afrikaansche Vereeniging, Amsterdam, 1932.

HET BUITENLANDSCH VERLOF *)

DOOR

MR. C. C. VAN HELSDINGEN.

1. In geen land bestaat een verlofsregeling voor eigen ambtenaren, als hier te lande geldt. Geen Overheid denkt eraan om hen op kosten van de gemeenschap gelegenheid te geven gedurende den diensttijd 2 of 3-maal voor een periode van 8—12 maanden naar het buitenland te zenden om een „koude neus te halen" of zich nog eens „onder te dompelen in het geestelijk leven" elders, of in het buitenland wonende „familieleden op te zoeken".

2. Geheel los hiervan moet worden beschouwd een vacantieregeling voor de ambtenaren, om hen door een jaarlijksch verlof van hoogstens één maand de rust te geven, welke aan ieder werker toekomt.

3. Een dergelijke figuur als onder 1 bedoeld is alleen denkbaar tusschen landen, in koloniale verhouding tot elkaar staande, of wanneer men ambtenaren op wier werkkracht men prijs stelt, van elders betrekt en de Overheid hun als compensatie voor het trekken uit eigen land een *verlofperiode aanbiedt* of zulks door de betrokken aangezochte buitenlandsche krachten als *voorwaarde voor indiensttreding* gesteld wordt.

4. Zóó gezien is een buitenlandsch verlof óók voor deze landen alleen te verdedigen voor *uitgezonden* ambtenaren, waaraan Indië voor zijn ontwikkeling — op welk gebied ook — behoefte heeft. *Strikt genomen* behoort dus de *uitzending het eenige criterium* te zijn. Werkende in een voor hen vreemd milieu en sfeer, ver weg van hun familie, zijn ze vaak alleen dáárdoor over te halen zich aan Indië te verbinden, als zij na eenige jaren van arbeid hier te lande voor eenigen tijd naar eigen land kunnen terugkeeren, hetzij om gezondheid en werkkracht te herstellen, hetzij om familie-leden te bezoeken, hetzij om door onderdompeling in hun eigen geestelijke sfeer, weer geheel fit te worden.

5. Bij wijze van *zeer groote uitzondering* zou het buitenlandsch verlof

*) Praeadvies aan den Partijdag der Chr. Staatkundige Partij in Nederlandsch-Indië.

nog te rechtvaardigen zijn, ten aanzien van *niet uitgezonden ambtenaren,* op wier werkkracht prijs wordt gesteld, die in Nederland geheel hun opvoeding genoten hebben, daar hun familie hebben, of die via het particulier bedrijf hier te lande bij het Gouvernement zijn gekomen. Maar ook alleen wanneer het aanbod van niet-verlof-gerechtigden hier te lande niet voldoende is en op de werkkracht van deze niet-uitgezondenen bijzonder prijs wordt gesteld, dus óók hier als *voorwaarde voor indiensttreding.*

6. De groote fout, welke men vroeger bij de regeling van het buitenlandsch verlof heeft gemaakt is: dat men wat *redelijkerwijze alleen toekwam als voorwaarde voor indiensttreding* aan uitgezonden ambtenaren — en wellicht aan eenige hier te lande aangenomen ambtenaren — zonder meer als *recht bij indiensttreding* heeft toegekend aan *allen,* die van Europeesche afkomst zijn, óók al waren ze niet uitgezonden, al hadden ze ginds geen familie, al hadden ze hier te lande hun geheele opvoeding genoten.

7. Van wat voor enkele groepen van ambtenaren kon worden beschouwd als een *recht* — immers als voorwaarde voor de indiensttreding — heeft men door die ongemotiveerde uitbreiding gemaakt tot een *voorrecht* voor een veel grootere groep, alleen omdat zij óók behoorde tot de Europeanen.

8. Nóg méér fout ging men, toen men dit voorrecht ook nog zonder meer ging toekennen — volgens den regel: dat het recht geldend voor Europeanen óók moet gelden voor de met hen gelijkgestelden! — aan deze laatste groep ambtenaren. Voor hen en hunne kinderen werd aldus wederom een aanspraak geboren op buitenlandsch verlof — indien zij in 's Lands dienst traden. Zoo groeide de groep bevoorrechten wel zeer bijzonder en ongemotiveerd aan.

9. *De eenige beperking van het buitenlandsch verlof* was een *minimum-salarisgrens,* omdat anders een groote groep van ambtenaren van dat verlof gebruik zou kunnen maken, welke van hun verlofstractement — ook al was dat gelijk aan hun activiteits-tractement — niet konden toekomen, hun verlof dus allerminst een „opfrissching" zou blijken, ze veeleer in ellende zouden worden gedompeld, terwijl het Land op zeer hooge kosten zou worden gebracht.

10. Dit voorrecht kon zonder ernstigen wrevel te wekken worden gehandhaafd, zoolang de finantieele consequenties nog te dragen waren en het aantal Inlanders, dat tot-nog-toe-bijna-uitsluitend-door-Europeanen-bezette functies ging vervullen, nog zeer gering was. Doch deze toestand werd als een *onredelijke en ongerechtvaardigde bevoorrechting* gevoeld, toen langzamerhand uit de Inlandsche groep een steeds grooter

aantal ambtenaren op kwam zetten, dat precies dezelfde opvoeding hier te lande had genoten als de hier geboren en getogen Europeanen; dezelfde functies bezette; geen geneigdheid vertoonde om zich met Europeanen te doen gelijkstellen; dan wel dit hun niet of moeilijk werd toestaan... en deze steeds groeiende groep wèl hun Europeesche of met daarmede gelijkgestelde groep met buitenlandsch verlof zag gaan, terwijl voor haar deze mogelijkheid, als niet-Europeaan, ten eenenmale was uitgesloten. Deze toestand moest begrijpelijk en noodzakelijk kwaad bloed zetten. Tegen dat verschil op grond van ras-criterium werd het protest steeds heviger.

11. Bij velen dier laatste groep kwam de wensch op om dat verschil in behandeling uit te wisschen, door *óók op de niet-Europeesche ambtenaren dezelfde verlofsregeling toe te passen.* Daardoor vervielen zij echter in de fout een *volstrekt abnormaal,* immers in geen enkel land, levende onder normale omstandigheden, geldend verschijnsel óók voor hun eigen groep op te eischen, met volkomen negatie van het notoire feit, dat zoo ruime toepassing van het buitenlandsch verlof op den duur zal moeten leiden tot een finantieele débacle. Beter ware het geweest, indien zij zich alleen hadden gezet tot een bestrijding van het geldende stelsel en aangedrongen op een geleidelijke omzetting van het systeem, die later toch onvermijdelijk komen moet en welker doorvoering met nog grooter moeilijkheden gepaard zal gaan als een door de toepassing op Inlanders nog veel grooter groep een beroep zal gaan doen op een „verkregen recht".

12. In dit licht beschouwd is natuurlijk eveneens onaanvaardbaar het mogelijk maken van *verlof naar plaatsen buiten Europa,* b.v. naar Mekka, Japan, Amerika enz., zelfs al wordt de eisch gesteld, dat de kosten niet hooger mogen komen, dan die van een verlof naar Europa. Ook dit zou een abnormale maatregel zijn, waar geen enkel land in normale verhoudingen aan zou denken. Aan dit standpunt ontvalt bovendien een ander meer ideëel motief, dat in nos. 16 en 17 breeder wordt behandeld.

13. Aanvaarding van het onder nos. 4 en 5 uiteengezette standpunt, brengt echter naar het mij voorkomt onvermijdelijk mede, dat men voor eenmaal verkregen aanspraken *een overgangsmaatregel* treft. De nieuwe regeling behoort al dadelijk onvoorwaardelijk te gelden voor alle *nieuw-in-dienst tredende* ambtenaren, maar men make voor de reeds in dienst zijnde ambtenaren nog gedurende een reeks van jaren het gaan met buitenlandsch verlof mogelijk. Juist dit billijkheidsbeginsel — rekening houden met verkregen „aanspraken" — maakt het te meer noodig, dat men *niet weer nieuwe categoriën „bevoorrechten" in het leven roept,* die later een beroep op die „aanspraken" kunnen doen.

14. Verzet tegen dit rationeele standpunt is vooral te verwachten van:

1e. het Indo-Europeesch Verbond en de Indo-Europeanen in het algemeen;

2e. de Vaderlandsche Club.

Het Indo-Europeesch Verbond komt op voor de *„belangen"* van zijn *leden* en den *Indo-Europeaan in het algemeen.*

Tweeërlei motief komt daarbij tot uiting. Wij behandelen eerst het meer materialistisch-gekleurde motief, daarna een nobeler, meer geestelijk van karakter.

Voor een goed deel worden door de Vaderlandsche Club deze beide motieven voor haar standpunt aangevoerd, omdat zij beide in dienst stelt van haar „beginsel": onverzwakte handhaving der Rijkseenheid.

15. Menig *Indo-Europeaan* wil zijn positie blijven optrekken aan die van den import-Europeaan. Oók t. a. v. het buitenlandsch verlof.

Hij wil geen afstand doen van dit *„voorrecht"*, dat hij niet wil zien als zoodanig, maar als een *„recht"*, dat hem toekomt. Hij ziet in het ontnemen van dit „recht" een aantasting van zijn „Europeaan-zijn". De gedachte, dat hij in dit opzicht niet gelijk zou zijn met den Europeaan, maar met den Inlander, is hem onverdraaglijk. Hij heeft geen inzicht, dat hij de bakens heeft te verzetten, nu het getij verloopt. Hij *kan* of *wil* niet inzien, dat handhaving van dit voorrecht een bron van herhaalde conflicten is met de steeds wassende Inlandsche groep, die den bestaanden toestand niet duurzaam aanvaarden kán. Op zijn best is hij bereid tot die groep te zeggen: „kom op het standpunt, waarop wij staan", dan dat hij zou inzien, dat de tijden wijzen op de noodzakelijkheid van een principiëele omzetting; in dier voege: dat hij zich niet meer blijft optrekken aan den import-Europeaan, maar zich meer aanpasse aan die groepen onder de Inlanders, die van gelijke ontwikkeling en cultuur-peil zijn.

Voor zoover die neiging tot aanpassing wèl bestaat en er bereidheid is tot het aanvaarden van een „Indisch peil", dat hij ook als maatstaf wil doen gelden voor deze hoogere groepen onder de Inlanders, wil hij voor die Indische groep óók zooveel mogelijk handhaven de „(voor)-rechten" van de import-Europeanen.

Dáárom is hij eventueel bereid het buitenlandsch verlof óók toe te kennen aan die groepen van Inlandsche ambtenaren — blind voor de finantiëele consequenties van dat standpunt.

16. Voor *zeer velen* hunner is er *óók edeler motief.* Zij *wenschen den band met het Moederland aan te houden;* voelen zich Nederlander, zijn daar trotsch op; beseffen, dat een onafgebroken verblijf in de tropen hen van hun stamland doet vervreemden; zij willen daarom periodiek een onderdompeling in hun stamcultuur.

Die opfrissching zien zij niet alleen als een *persoonlijk belang,* maar ook als een *algemeen belang.* Door dat nauwe periodiek contact wordt voorkomen, dat Indië terugvalt op een zuiver Oostersch peil. Hoezeer ze

Indië als hun Vaderland liefhebben, wenschen zij toch het goede uit het stamland hoog te houden, zijn cultuur hier te lande op peil te houden.

17. Er is hier een flink brok *begrijpelijk groeps-conservatisme,* dat den een of anderen dag ernstige gevolgen voor die groep mee zal brengen, omdat zij verplicht zal worden plotseling en onvoorbereid een anderen toestand te aanvaarden, welken zij geleidelijk aan mede had kunnen voorbereiden.

Begrijpelijk conservatisme. We gebruiken hier liever dit woord, dan een ander dat van zelf zich opdringt: groeps-egoïsme. Hoewel dat element zich hier stellig óók doet gelden bij velen, zijn er toch ook op wie dit niet ten volle toepasselijk is. Hun positie wordt met den dag moeilijker door het opkomen — een niet tegen te gaan opkomen! — der Inlandsche groep, die hun historische positie bedreigt. Het kost groote strijd om hun geestesgesteldheid, gedurende tientallen zoo niet honderdtallen van jaren gericht op een assimilatie met den import-Europeaan, thans te moeten omschakelen in de richting van de Indische maatschappij, waarin de Inlandsche groep steeds grooter aandeel erlangt. En toch zal dat moeten en ligt hier voor de leiders dezer groep een geweldige, verantwoordelijke taak, om hun volgelingen de noodzaak van die omschakeling steeds scherper op het hart te binden.

18. Voor de Vaderlandsche Club gelden dezelfde motieven, als in nos. 15 en 16 omschreven. In het Indo-Europeesche Verbond en den Indo-Europeaan in het algemeen ziet zij een krachtig bindmiddel tusschen Indië en Nederland. Daarom wil zij deze groep tegemoet komen. Daarbij komt haar streven naar Rijkseenheid, die zij bevorderd ziet, indien de Indo-Europeaan óók — en niet alleen de uitgezonden ambtenaren — met buitenlandsch verlof kunnen gaan. Oók voorzoover zij den op den duur ondragelijken finantiëelen last van zoodanigen maatregel voor Indië inziet, vindt zij de handhaving van die rijkseenheid — zelfs door dit dure middel — een gróóter belang. Daarom is zij zelfs geneigd de Inlandsche ambtenaren recht op buitenlandsch verlof te verleenen, indien zij maar de overtuiging heeft, dat zulks ten goede zou komen aan die Rijkseenheid.

19. Natuurlijk kan niet worden ontkend de beteekenis van het ideëele motief in nos. 16 en 18 genoemd. Maar zij mag in een *buitenlandsch-verlof-regeling op de basis als tot nog toe* geen invloed hebben. Ik kom hierop nog terug.

In ieder geval zijn tegen deze argumenten ernstige bezwaren aan te voeren.

Het is zeer de vraag of een verlof voor alle ambtenaren beteekent: een komen op hooger geestelijk peil; een nauwer den band aanvoelen met het Rijk in Europa. Contrôle dat men het verlof in hoofdzaak in Holland

doorbrengt is vrijwel onmogelijk. Komt de verlofganger, die geen familie in Holland meer heeft, vreemd staat tegenover die Nederlandsch wereld, wel met het eigenlijke Nederlandsche leven in aanraking? Krijgt hij niet veeleer een volkomen verkeerden indruk van dat leven, waarvan alleen het drukke, openbare, lang niet altijd verheffende genotsleven op hen afstormt, terwijl hij *met het eigenlijke Nederlandsche kernleven* in huisgezin en gezellig, geestelijk en maatschappelijk verkeer *geen contact* heeft? Men moet op grond van het bovenstaande over het algemeen vrij pessimistisch staan tegenover dat zgn. nauwere contact met de Nederlandsche cultuur.

20. Getuigt deze visie op den invloed van een verlof van een grooter werkelijkheids-zin, dan rijst dadelijk de vraag: *of het gerechtvaardigd is te achten, dat de Indische schatkist jaarlijks vele milioenen betaalt voor zoo problematisch nut.* (Hetzelfde geldt natuurlijk voor de Provincies en Gemeenten ten opzichte van haar ambtenaren).

De ervaring van regenten enz., die met speciale studieverloven, studieopdrachten naar Nederland worden gezonden, geldt hier niet, omdat zij hun verlof of studie-verlof onder zéér speciale omstandigheden doorbrengen.

21. Echter — gesteld al, dat men optimistischer zijn moet ten aanzien van de resultaten van een dergelijk Europeesch verlof, in het bijzonder voor het aankweeken van den Rijksband, dan is het onlogisch en onbillijk een dergelijke verlofs-regeling te schoeien op den bestaanden voet.

22. Drie belangen worden dan door een dergelijk verlof gediend:

1e. de belangen van den ambtenaar en zijn gezin;

2e. de belangen der Indische gemeenschap (centraal of gedecentraliseerd);

3e. de belangen van het Rijk in Europa.

Dan is redelijk, dat ieder der belanghebbenden een deel bijdraagt voor een dergelijk verlof. Dan moet de opzet van het verlof geheel worden gewijzigd en een oplossing gevonden worden in de stichting van een *verlof-fonds* waartoe alle drie belanghebbenden bijdragen:

1. de *ambtenaar* zelf, die prijs stelt om voor zich zelf en zijn gezin een dergelijk verlof te verzekeren;

2. de *Overheid,* bij wie hij in dienst is en die immers profijt heet te trekken van zijn „wijdere blik", zijn „breeder inzicht";

3. *Nederland,* dat ideëel profijt trekt in zoover de band tusschen deze deelen van het Koninkrijk nauwer wordt aangehaald.

23. Deze *verlof-fonds-regeling* zal dan niet mogen uitsluiten een verlofsregeling, *geheel ten laste van de Indische gemeenschap, ten behoeve van de uitgezonden ambtenaren,* als beschreven onder de nos. 4 en 5.

DE AANSPRAKELIJKHEID DER OVERHEID VOOR ONRECHTMATIGE DADEN

DOOR

T. DE BOER.

Inleiding.

In de maandelijksche aflevering van Juli/Augustus 1929 van deze periodiek verscheen onder bovenstaanden titel een overzicht van de jurisprudentie van den Hoogen Raad inzake genoemd onderwerp, welke liep vanaf het jaar 1896 tot aan het Arrest van den Hoogen Raad van 8 Februari 1929.

Aan dat overzicht was toegevoegd een uiteenzetting, waarin een poging werd aangewend de aansprakelijkheid der Overheid voor onrechtmatige daden vanuit Antirevolutionnair gezichtspunt te bezien.

Sindsdien heeft echter de jurisprudentie ook met betrekking tot deze zaak niet stilgestaan.

Derhalve kan het zijn nut hebben, het genoemde artikel thans aan te vullen met hetgeen van 1929 tot heden zich hieromtrent in de rechtspraak heeft voorgedaan, voorzooveel aangaat de bemoeiingen van den Hoogen Raad.

* * *

Ter wille van een goede aansluiting aan het reeds genoemde artikel zij vooraf daaruit nog kort het volgende gememoreerd.

De jurisprudentie van den Hoogen Raad kon — zooals we hebben gezien — in drie perioden worden ondergebracht.

Ten eerste was er het tijdperk, dat zijn afsluiting vond met het jaar 1901.

In dit tijdperk nam de Hooge Raad het standpunt in, dat de aansprakelijkheid der Overheid voor onrechtmatige daden *niet* kon worden aangenomen ingeval de Overheid:

1e. nalatig was geweest in de uitoefening harer *Overheidstaak,* en

2e. bij de uitoefening *dier* taak handelingen verrichtte, waardoor schade aan anderen was toegebracht.

Streng vasthoudend het onderscheid tusschen de *publiekrechtelijke* en de *privaatrechtelijke* taak der Overheid, was het voor den Hoogen Raad

uitgesloten, dat de Overheid, handelend in haar *publiekrechtelijke* kwaliteit, aansprakelijk kon worden gesteld voor toegebrachte schade.

Hierin kwam evenwel verandering in het jaar 1901, het jaar, waarmede de tweede periode in de ontwikkeling der jurisprudentie aanving.

Vanaf dat jaar werd met 's Hoogen Raads Arrest van 10 Mei 1901 [1]) uitgegaan van de vraag, of de Overheid bij haar optreden ook een daad had verricht, waardoor een recht van een onderdaan was geschonden. Wat dit recht van *privaatrechtelijken* aard en was het door de Overheid onrechtmatig aangetast, dan kon de onderdaan met succes een actie tot schadevergoeding instellen, ook al was de Overheid *als zoodanig* opgetreden.

Dit standpunt handhaafde de Hooge Raad tot het jaar 1924.

Met het arrest van 20 November 1924 [2]) ving de derde periode in deze jurisprudentie aan.

Door deze beslissing bleef de Hooge Raad niet langer vasthouden aan de opvatting, dat artikel 1401 Burgerlijk Wetboek ook toepasselijk was ingeval de Overheid een recht van den onderdaan, dat van privaatrechtelijken aard was, had geschonden of een privaatrechtelijke verplichting had nagelaten na te komen, waardoor voor anderen schade was ontstaan. Neen, de toepassing van artikel 1401 Burgerlijk Wetboek werd in principe uitgebreid en wel zoodanig dat het in het vervolg ook van toepassing werd bijaldien er sprake was van een handeling of verzuim der Overheid liggende op het terrein van het *publiekrecht.*

Hierbij moet evenwel terstond worden aangeteekend, dat niet *alle* Overheidshandelingen of -nalatigheden, waardoor voor anderen schade was ontstaan, als „onrechtmatige daad" konden worden aangemerkt.

De eisch, gesteld in het arrest van 31 Januari 1919 [3]), om nl. de noodige zorgvuldigheid in het maatschappelijk verkeer te betrachten ten aanzien van eens anders persoon of goed, gold slechts ten opzichte van bijzondere personen onnderling en van de Overheid ,optredende als *privaat*-persoon. Niet onrechtmatig was derhalve de daad der Overheid waardoor Zij zuivere *bestuursdaden* verrichtende, schade had toegebracht aan andermans goed. In kwesties van overheids*beleid* was Zij dus niet op grond van artikel 1401 Burgerlijk Wetboek aansprakelijk voor eventueele ontstane schade.

* * *

Overzicht van de jurisprudentie.

Overgaande tot het weergeven van het voornaamste uit de jurisprudentie van den Hoogen Raad, ontmoeten we dan eerst het arrest van 4 April 1929. [4])

Het betrof hier het volgende geval.

De commandant van het veldleger, die o. m. het militair gezag uitoefende in de provincie Limburg, had aan een inwoner van een in staat van beleg verklaarde gemeente dier provincie verboden uit zijn magazijnen,

enz. voor den uitvoer verboden goederen uit te slaan, te verkoopen, daarin handel te drijven, of uit zijn voorraad af te leveren.

Het eerstgenoemde deel van het verbod, om nl. geen goederen uit te slaan, had vier weken gegolden en werd ook daadwerkelijk gehandhaafd. Het tweede verbod was voor onbepaalden tijd gegeven en was nimmer nog opgeheven. Op overtreding van deze maatregelen waren zware straffen gesteld.

Een door dit verbod getroffene beklaagde zich bij den rechter en vond het bevel van het militair gezag, waar dit hem voor *onbepaalden* tijd in het bijzonder verbood den uitslag van goederen uit zijn magazijnen enz., onrechtmatig. Daartoe achtte hij het militair gezag niet gerechtigd. Hij eischte derhalve vergoeding voor de ontstane schade.

* * *

De Staat verweerde zich, zoowel bij de Arrondissements-rechtbank als bij het Hof tegen de actie tot schadevergoeding met de bewering, dat niet door den eischer was gesteld, dat het verbod daadwerkelijk was gehandhaafd, en verkoop, handel en aflevering niet onmogelijk waren gemaakt.

Nadat echter zoowel de Arrondissements-rechtbank als gerechtshof den Staat in het ongelijk gesteld hadden, werd bij den Hoogen Raad cassatie aangeteekend.

De Staat beweerde, dat een rechtens onbevoegd gegeven verbod, dat *niet daadwerkelijk was gehandhaafd,* geen oorzaak van geleden schade kon zijn. Bovendien was zulk een verbod geen onrechtmatige daad.

De Hooge Raad begon met de opmerking, dat het hier betrof een verbod tot vervoer van goederen, uitgevaardigd door het militair gezag. Op overtreding hiervan waren zware straffen gesteld.

Voorts stelde de Hooge Raad vast, dat de militaire autoriteiten tevens de *macht* hadden elke poging te verijdelen, die er op gericht was het verbod te ontgaan. Zelfs meer dan dat. Niet alleen dat de militaire autoriteiten het gebod wel zouden weten te handhaven, — zij waren daarenboven nog gerechtigd elk persoon, die voor de rust en algemeene veiligheid gevaarlijk werd geacht, te verwijderen uit het in staat van beleg verklaarde grondgebied of in bewaring te stellen.

Dit alleen reeds beteekende, volgens den Hoogen Raad, een beletten van het vervoer! Ons hoogste rechtscollege achtte het, gezien deze situatie, derhalve niet eens noodig na te gaan, of het verbod daadwerkelijk was gehandhaafd geworden. O. i. terecht.

Want of het verbod eventueel al dan niet zou worden gehandhaafd bij overtreding, daarmede had de door het verbod getroffene niets te maken. Hij was gehouden in acht te nemen het ook tegen hem gerichte verbod, onverschillig of het zou worden gehandhaafd of niet. Hij liep bij eventueele overtreding de kans, — zij het op grond van een andere

overweging, t. w. het gevaar voor de rust of veiligheid — in bewaring te worden gesteld of te worden verwijderd.

Door dat verbod was hij in een bepaalde rechtspositie gebracht!

Die rechtspositie werd niet beheerscht door het antwoord op de vraag, of het militair gezag eventueele overtreding zou straffen. Dit zou voor hem, bij eventueele voornemens zijnerzijds tot overtreding van het verbod, *hoogstens* een punt van overweging kunnen zijn om zijn voornemens al dan niet uit te voeren, doch veranderde hoegenaamd *niets* aan de *feitelijke* rechtspositie, waarin hij zich tengevolge van de maatregelen der Overheid zag geplaatst!

* * *

Ook die andere vraag, of nl. dat gezag wel *bevoegd* was zulk een maatregel uit te vaardigen, had voor *hem* in dien nieuwen rechtstoestand geen zin.

Want — bevoegd of niet bevoegd — het militair gezag zou hem wel vinden, nu het in die omstandigheden schier onbegrensd zijn macht kon uitoefenen! Dit mocht in *normale* omstandigheden niet zoo gemakkelijk gaan, in dien abnormalen toestand van den staat van beleg zou daartegen praktisch weinig te doen zijn. Daarop wees ook de Advocaat-Generaal met de woorden: „In den rechtsstaat moge een onbevoegd gegeven verbod niet zulk een gevolg hebben, in den staat van beleg, waarin de rechtstoestand der ingezetenen terugtreedt voor een praktisch nagenoeg onbegrensde macht van het militair gezag, is het anders."

De ontstane schade was dus een direct gevolg van het verbod.

* * *

Nu kwam het tweede punt aan de orde, t. w. de vraag, of hierdoor ook een onrechtmatige daad was gepleegd. Deze vraag beantwoordde de Hooge Raad bevestigend.

De motiveering van dit standpunt werd gegeven in de volgende bewoordingen: „dat het betreffende verbod in strijd komt met den rechtsplicht, welke den grondslag vormt van het voorschrift, neergelegd in artikel 284 van het Wetboek van Strafrecht."

Het verbod kwam dus ook in strijd met het positief recht. In casu ontbrak de speciale rechtsgrond, om iemand de vrije beschikking over zijn eigendom te ontnemen. Dit was in strijd met den rechtsplicht, ten grondslag liggend aan artikel 284 van het Wetboek van Strafrecht. Dientengevolge was het optreden *onrechtmatig*.

* * *

26 April 1929 [5]) volgde een nieuw arrest. Het liep over het volgende geval.

Iemand was sedert 1926 eigenaar van een stuk grond, waarop zich een

pakhuisloods en hijschkraan bevonden. Een en ander was gelegen aan een openbaar vaarwater.

De gemeente Zutphen had nu verbeteringswerken uitgevoerd, tengevolge waarvan het bedoelde peerceel langzamerhand werd weggespoeld en weggezogen door stroomend water. De eischer vond, dat de gemeente Zutphen verplicht was geweest maatregelen te treffen, waardoor het nadeel, dat te voorzien geweest was, niet had kunnen ontstaan.

* * *

De Hooge Raad *moest* zich tenslotte met het geval bemoeien en stelde op den voorgrond, dat de gemeente door het totstandbrengen der werken in 1902 een toestand had geschapen, die in het algemeen den eigendom van het perceel op onrechtmatige wijze aantastte, waar geen maatregelen waren genomen om het perceel te beschermen tegen de krachtige inwerking van het water. En of nu al de eischer pas in 1916 het perceel in eigendom had verkregen en alles wist of kon weten, dat deed, volgens den Hoogen Raad, niets af aan het feit, dat reeds in 1902 een onrechtmatige daad was gepleegd. Ook de omstandigheid, dat het te Zutphen in 1901, toen de vorige eigenaar het perceel van de gemeente kocht, reeds bekend was, dat tot de stroomverlegging was besloten, vermocht evenmin een op zich zelf onrechtmatige aantasting van iemands eigendom rechtmatig te maken.

Hiermede achtte de Hooge Raad de gronden, waarop het Hof geconcludeerd had, dat de gemeente geen onrechtmatige daad kon worden ten laste gelegd, onvoldoende. De overwegingen van het Hof rechtvaardigden niet de door dit rechtscollege genomen beslissing.

* * *

Het is stellig opvallend, dat de Hooge Raad in dit geval zóó sterk vasthield aan de verplichting der gemeente om datgene te doen, wat den eigendom van haar ingezetenen tegen onrechtmatigen inbreuk daarop moest beschermen. Zelfs het feit, dat de kooplustigen, zoowel die van 1901, als die van 1916, *van te voren* wisten of althans gemakkelijk hadden kunnen weten, wat de gevolgen waren van de stroomverlegging, was niet afdoende om de gemeente van het betalen van schadevergoeding vrij te stellen. Dit veranderde niets aan de op de gemeente rustende verplichtingen.

* * *

In het arrest van den Hoogen Raad van 31 Mei 1926 [6]) ging het alweer tegen de gemeente van Zutphen. Nu echter met een voor haar gunstiger afloop.

In April 1925 had die gemeente aldaar een bij haar in eigendom en beheer zijnde stortplaats, welke direct grensde aan het water en in de nabijheid waarvan een volkrijk deel der stad was gelegen.

Kinderen kwamen op de stortplaats en liepen verwondingen op door de ontploffing van een bus met natrium.

Dit was voor den vader van het kind oorzaak de gemeente aan te spreken voor schadevergoeding, vermits de gemeente geen enkelen maatregel had genomen, noch tot het uitoefenen van toezicht op vermelde stortplaats, noch tot afsluiting daarvan.

De Hooge Raad was het met het Hof eens, dat de gemeente redelijkerwijze mocht verwachten van de ingezetenen, dat op die stortplaats geen voorwerpen werden gebracht, die gevaarlijk waren. Voorts wees de Hooge Raad er nog op, dat, voorzoover door eischer werd geklaagd over gemis aan bewijs, reeds daarom niet tot cassatie kon worden geconcludeerd, omdat de eischer zelf verzuimd had onder de als geschonden of verkeerd toegepaste wetsbepalingen artikel 1902 van het Burgerlijk Wetboek te vermelden. Een lesje dus voor den eischer in cassatie!

Uit alles vloeide voort, dat er voor de gemeente geen enkele reden was om den toegang tot de stortplaats, die *krachtens zijn bestemming* toegankelijk was voor het publiek, aan een deel van het publiek te ontzeggen.

Aldus werd het beroep verworpen.

* *
*

Daarna kwam op 5 Mei 1933 [7]) het arrest inzake het stoomschip de „Stad Zaandam", dat tengevolge van een stevige bries was losgeslagen van een meerboei, gelegen in de haven van Amsterdam.

Het schip liep schade op en de eigenares, de Halcyon-lijn, sprak de gemeente aan voor schade-vergoeding.

De Hooge Raad begon met uiteen te zetten wat het begrip „onrechtmatige daad" behelst.

In de eerste plaats valt daaronder een handelen of nalaten, dat inbreuk maakt op eens anders recht of in strijd is met des daders rechtsplicht.

Vervolgens valt onder dat begrip „onrechtmatige daad" ook een handelen of nalaten, dat indruischt tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer ten aanzien van eens anders persoon of goed betaamt.

Ook de Overheid kon zich aan zoodanig handelen of nalaten schuldig maken, overwoog ons hoogste rechtscollege. En dit geschiedt, wanneer de Overheid aan dat verkeer *op gelijken voet deelneemt als een bijzonder persoon* door het verrichten van die handelingen, welke naar haar aard niet slechts door de Overheid, *maar ook door een bijzonder persoon kunnen worden verricht.* Dit nu was hier het geval, waar de gemeente, hoewel zulks doende ter vervulling harer overheidstaak, in een voor het publiek toegankelijk water boeien beschikbaar stelde om daaraan schepen te meren.

Voor den ondeugdelijken staat, waarin deze boei verkeerde, trof dus

de gemeente schuld en de schade, welke daaruit voortvloeide, moest dan ook door haar, ingevolge artikel 1401 Burgerlijk Wetboek, worden vergoed, waarbij de Hooge Raad nog opmerkte, dat de gemeente, *evenals een bijzonder persoon,* daartoe was gehouden.

Derhalve werd bij slotconclusie van den Hoogen Raad de gemeente aansprakelijk gesteld. Ons hoogste rechtscollege liet dus sterk uitkomen, dat de nalatigheid der gemeentelijke Overheid er eene was van *privaatrechtelijk* karakter. Aan handelen of nalaten, dat indruischt tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer betaamt ten aanzien van eens anders goed kon ook de Overheid zich schuldig maken. Mits zij daarbij optrad als *privaatrechtelijk* persoon.

* *
*

Men heeft zich er over verwonderd, dat de Hooge Raad hieraan de „privaatrechtelijke constructie de voorkeur gaf". Verder heet het, met het oog op de strooppot-affaire: „Indien toen echter de Hooge Raad de opvatting had gehuldigd dat de Staat, indien hij, zij het ter vervulling van zijn overheidstaak, werken doet uitvoeren om een openbaar water beter bevaarbaar te maken, op gelijken voet als een bijzonder persoon aan het verkeer deelneemt, zou hij verplicht zijn geweest na te gaan of de noodige zorgvuldigheid was betracht."

Dan volgt: „Die beslissing zou hierop neerkomen, dat de recchter voor zich opeischt het oordeel over de behoorlijkheid der handelingen van de administratie.

Zoover is de Hooge Raad in 1928 niet gegaan.

Beteekent het jongste arrest, dat de Hooge Raad in die richting zal gaan?" [8])

Ons dunkt, dat in het weergegeven arrest daarvoor geen grond is te vinden.

Kan men inderdaad zeggen, dat de Hooge Raad aan de privaatrechtelijke constructie „de voorkeur gaf" in dien zin, dat vermeden werd de... publiekrechtelijke constructie?

Was hier de mogelijkheid gegeven van een keus tusschen „publiekrechtelijke" en „privaatrechtelijke constructie"?

O. i. *ligt het geheel in de lijn van de arresten van 31 Januari 1919 en 20 November 1924,* dat de Hooge Raad de vraag stelde, of de Overheidshandeling óók door een privaatpersoon had kunnen worden verricht.

Immers was daarbij uitgemaakt, dat de aansprakelijkheid der Overheid voor geleden schade slechts dan kon worden aangenomen, indien de Overheid — bij handelingen of nalatigheden, welke indruischen tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer betaamt ten aanzien van eens anders goed — was opgetreden in haar *privaatrechtelijke* hoedanigheid.

In het onderhavige arrest wees de Hooge Raad er nogmaals op, dat de Overheid, *evenals elk bijzonder persoon,* tot betaling der schadever-

goeding verplicht was, omdat de Overheid in dit geval geacht werd gelijk te staan met *elk bijzonder persoon!* Dat wil dus zeggen: de Overheid is hier opgetreden als *privaatrechtelijk persoon.*[9]) Het ging toch in het voorhanden zijnde geval *niet* over schending van eenig *wetsvoorschrift.* Ware het geval van schending eener bepaling van het positief recht aanwezig geweest, zoo had de Hooge Raad niet nauwkeurig behoeven te onderzoeken, of het hier betrof een publiekrechtelijke dan wel een privaatrechtelijke handeling der Overheid. Want dan had ons hoogste rechtscollege kunnen volstaan met schending van dat positief recht vast te stellen, om de overheidsbehandeling als „onrechtmatig" te kunnen kwalificeeren. Dit is immers volkomen in overeenstemming met het arrest van 20 November 1924, waarbij werd opgemerkt, „dat hij, die een wettelijk voorschrift overtreedt, een onrechtmatige daad pleegt, onverschillig of dat voorschrift een privaatrechtelijk dan wel een publiekrechtelijk karakter draagt."

Nu evenwel van overtreding van een *wetsvoorschrift* geen sprake was, nu had de Hooge Raad alleen nog maar te onderzoeken, of de Overheid ook als privaatrechtelijk persoon was opgetreden en gehandeld had in strijd met de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer ten aanzien van eens anders persoon of goed betaamt. Van kiezen tusschen publiek- of privaatrechtelijke constructie kon o. i. geen sprake zijn. De eenige grond, waarop hier de aansprakelijkheid der Overheid kon worden vastgesteld, was deze, of die Overheid was opgetreden als *privaat*-persoon.

* *
*

Deed de Hooge Raad dan thans een *nieuw* geluid hooren met betrekking tot de onrechtmatige Overheidsdaad? Het is verondersteld.[10])

Het nieuwe zou dan — in vergelijking met het arrest van 29 Juni 1928 — hierin schuilen, dat de Hooge Raad in dit arrest uitdrukkelijk verklaart, dat de Overheid op gelijken voet als een bijzonder persoon aan het verkeer deelneemt, óók als „zij handelt ter vervulling van haar Overheidstaak, *mits de handeling zelf ook door een bijzonder persoon zou kunnen worden verricht.* In dit geval het beschikbaar stellen van boeien om schepen aan te meren."[11])

Wanneer we er echter op letten, dat ons hoogste rechtscollege in dit arrest tot tweemaal toe er den nadruk op legde, dat de Overheid was opgetreden als *privaat*-persoon, dan wil dat o. i. zeggen, dat de Hooge Raad hier slechts een *criterium* aangaf, om te kunnen beantwoorden de vraag, of de nalatigheid der Overheid inderdaad van *privaatrechtelijken* aard was.

Men kan wellicht van meening zijn, dat de Hooge Raad hier wel een zeer ruim standpunt innam door het zoo te stellen, dat het beschikbaar hebben van boeien om schepen aan te meren in casu niet als taak der Overheid *als zoodanig* moest worden gezien; en een zaak betreft, die

ook door private personen kan worden beoefend. Doch wat hiervan zij, het wil ons voorkomen, dat, nu de Hooge Raad nadrukkelijk te kennen gaf, dat de Overheid hier gelijkgesteld kon worden met elk privaatpersoon, hij daarmede het oude standpunt handhaafde, dat nl. de Overheid, handelend uitsluitend als *privaat*-persoon, onderworpen is aan de eischen, welke in het maatschappelijk verkeer mogen gesteld worden ten aanzien van eens anders persoon of goed.

Het gaat er om, hoe de *Hooge* Raad er over dacht en of *zijn* oordeel hieromtrent in overeenstemming is met hetgeen vroeger door hem werd geleerd. En dan kan toch niet anders gezegd worden dan dit, dat hij hier niet een *nieuw* element invoegde, doch het reeds vroeger ingenomen standpunt ging toepassen.

* *
*

Daarop volgde het arrest van 16 Februari 1934.[12])

Verweerder in cassatie stelde bij dagvaarding, dat voor de hem in eigendom toebehoorende gronden door den gemeenteraad een stratenplan was vastgelegd. Dit stratenplan was onderdeel van een uitbreidingsplan, dat nog steeds van kracht was. De eigenaar wilde daarop dienovereenkomstig zijn grond in exploitatie brengen en vroeg de medewerking van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam. Deze medewerking werd hem echter geweigerd. Ingevolge een nieuwe verordening, bevattende „Algemeene bepalingen voor het in bouwexploitatie brengen van gronden door particculieren" wendde hij zich tot den Raad met gelijkluidend verzoek. De Raad stelde dit daarop in handen van Burgemeester en Wethouders om prae-advies, hetwelk echter uitbleef.

In 1927 ging de gemeente Amsterdam evenwel over tot het in bouwexploitatie brengen van aan haar toebehoorende gronden, grenzende aan de gronden van den eischer, legde daarop straten aan en gaf de terreinen in erfpacht uit. De eischer achtte den aanleg van deze straten in strijd met het bestaande uitbreidingsplan, dus in strijd met de wet, zoodat de gemeente het den eischer onmogelijk had gemaakt de hem toebehoorende gronden te exploiteeren volgens het bestaande uitbreidingsplan. Dat was een onrecchtmatige daad volgens eischer en hij vroeg scchadevergoeding.

De Rechtbank wees de vordering toe. De Hooge Raad dacht er evenwel anders over.

Noch de bouwverordening der gemeente Amsterdam, noch de genoemde algemeene bepalingen, legden, volgens hem, de gemeente de verplichting op om op verlangen van den eigenaar haar medewerking te verleenen om de exploitatie van zijn grond als bouwterrein mogelijk te maken. Die verplichcting was ook niet elders in wet of verordening vastgelegd, en vloeide ook niet voort uit het eigendomsrecht, zooals door het Hof was beweerd. De Hooge Raad zeide hieromtrent, dat dit recht den eigenaar wel de bevoegdheid gaf om van zijn grond gebruik te maken, dat niet strijdig is met de bestaande wettelijke voorschriften, maar dat

deze bevoegdheid nog niet mede brengt, dat wanneer een wettelijk voorschrift den eigenaar slechts toestaat om zijn grond als bouwterrein te exploiteeren, indien is voldaan aan de bestaande voorwaarden, de eigenaar verplicht zou zijn om die medewerking te verleenen en dus door dit niet te doen inbreuk zou maken op het eigendomsrecht.

Gesteld echter, zoo ging de Hooge Raad voort, dat in het voorhanden zijnde geval van een *verplichting* sprake zou kunnen zijn, dan was dit alleen maar deze, dat zeer in het algemeen de Overheid haar taak op zoodanige wijze moet vervullen, dat noodeloos daarbij niet rechtmatige belangen worden gekrenkt.

De klachten van den eischer richtten zich derhalve niet tegen schending van wet of wettelijke voorschriften, doch betroffen het Overheids*beleid.*

Maar het Overheids*beleid* stond niet ter beoordeeling van den burgerlijken rechter! En waar nu geen rechtsplicht was geschonden, noch inbreuk was gemaakt op een burgerlijk recht en misschien slechts sprake was alleen van een mogelijke tekortkoming in *beleid,* daar was geen onrechtmatige daad aanwezig.

Dit is wel de kern van het arrest. Hiermede heeft de Hooge Raad zijn standpunt duidelijk aangegeven. Geen verhaal wegens onrechtmatige daad in zaken van Overheids*beleid!*

* *
*

Volledigheidshalve maken we nu nog even melding van de arresten van 14 December 1931 [13]) en 6 Januari 1933. [14])

Bij het eerste arrest kwam de Hooge Raad niet toe aan de vraag, of een onrechtmatige handeling was gepleegd doordat, zooals eischeres stelde, haar man tengevolge van een aanrijding door een automobiel van den gemeentelijken geneeskundigen dienst van Leiden, was overleden.

Het Hof had bij eindarrest overwogen, dat de vordering aan eischeres niet kon worden toegewezen, omdat niet was gebleken, dat zij door het overlijden van haar echtgenoot de schade geleden had, waarvoor door haar vergoeding werd gevorderd. De afwijzing van den eisch was hiermede volgens den Hoogen Raad voldoende bewezen.

* *
*

Bij het arrest van 6 Januari 1933 werd het geval behandeld dat betrekking had op een boschbrand, die tengevolge van beweerde nalatigheid in het nemen van voldoende voorzorgsmaatregelen door een ambtenaar van den Staat zou zijn ontstaan.

De Hooge Raad kon zich in deze kwastie niet vereenigen met de stelling, dat een ambtenaar, handelend als orgaan van den Staat, voor onrechtmatige verzuimen bij de uitoefening van zijn ambtstaak niet persoonlijk aansprakelijk is. Die stelling vond de Hooge Raad te algemeen. De aansprakelijkheid van den Staat voor de begane onrechtmatige daad kon niet uitsluiten de mogelijkheid, dat de ambtenaar ook persoonlijk

onrechtmatig kon hebben gehandeld en daarom ook jegens een derde persoonlijke schuld trof!

Ons hoogste rechtscollege concludeerde nu, dat de eischer, die de leiding had bij het doen afbranden van heide en verzuimd had de noodige voorzorgsmaatregelen ter bescherming van andermans eigendommen te nemen, voor zijn op zoodanige onverantwoordelijke wijze van handelen, als orgaan, persoonlijke schuld trof.

Wat daarbij terzake was, was dit, of hij inderdaad zijn plicht had gedaan door het nemen van die voorzorgsmaatregelen, welke redelijkerwijze gevergd konden worden. Dit was niet geschied, zoodat het opgeworpen middel van cassatie ongegrond was.

En hiermede sluiten wij ons overzicht over de jurisprudentie inzake de onrechtmatige overheidstaak.

Aalten, Juli 1934.

---

[1]) Weekbl. van het Recht no. 7606.
[2]) Weekbl. van het Recht no. 11293.
[3]) Weekbl. van het Recht no. 10365.
[4]) Weekbl. voor Gemeentebelangen 1929 blz. 413/414.
[5]) LUTTENBERG'S chronologische verzameling enz., 1929 blz. 425 e.v.
[6]) Weekbl. van het Recht no. 12008.
[7]) Weekbl. van het Recht no. 12612.
[8]) Weekbl. voor den Ned. Bond van gem. ambtenaren van 20 Juli 1933. (Mr. F. A. HELMSTRIJD: „De maatstaf der zorgvuldigheid".
[9]) Vgl. hierbij Dr. L. VAN PRAAG: „Op de grenzen van publiek- en privaatrecht", Den Haag 1923.

Hij zegt op blz. 9/10 dit: ... Maar men kan wel dit zeggen, dat bij alle verhoudingen, waarin alléén de publiekrechtelijke lichamen, d. w. z. de met wereldlijk overheidsgezag toegeruste gemeenschappen, kunnen staan, zij *als* publiekrechtelijke lichamen zijn betrokken, en dat deze verhoudingen dus publiekrechtelijk zijn. Op dien grond moet men dan ook als publiekrechtelijk aanmerken verhoudingen, voortspruitende uit de rechtshandelingen, waarvan het *object* is de bestuurstaak der genoemde gemeenschappen, onder bestuurstaak hier te verstaan datgene, wat zij zelf daaronder rangschikken. Hiermede is wel geen toetssteen aangegeven, die met onfeilbare zekerheid voor elke kwestie op dit gebied de oplossing doet vinden, maar toch een leidraad, geschikt om de dubia zeer te beperken. Twijfel kan er voornamelijk nog rijzen, hetzij doordat bij uitzondering een tak van bestuur juist het sluiten van privaatrechtelijke contracten tot eenig doel heeft, hetzij doordat het niet steeds vast staat of het publiekrechtelijk lichaam zekere aangelegenheid als zijn bestuurstaak behandelt, dan wel daarbij *wil optreden op dezelfden voet als een particulier.*"

In aansluiting hieraan zeggen wij: Nu de Hooge Raad *duidelijk* uitsprak, *dat de Overheid op denzelfden voet als een privaat persoon* was opgetreden, gaf hij daarmede te kennen, dat het betrof een handeling van *privaatrechtelijk* karakter!

[10]) Dr. E. VAN BOLHUIS in Weekbl. voor den Ned. Bond van gem. ambtenaren van 27 Juli 1933.
[11]) Weekbl. van het Recht no. 12612, aangehaald door Dr. VAN BOLHUIS in gemeld artikel.
[12]) Weekbl. van het Recht no. 12729.
[13]) Weekbl. van het Recht no. 12393.
[14]) Weekbl. van het Recht van 28 Februari 1933.

HERINNERINGEN

NAAR AANLEIDING VAN HET ACADEMISCH PROEFSCHRIFT VAN Prof. Dr. G. M. DEN HARTOGH

DOOR

A. EVERS.

Met veel genoegen heb ik dit Academisch Proefschrift: „Groen van Prinsterer en de Verkiezingen van 1871" gelezen. Belangstellend heb ik, wat in dit boek — want 't is een *boek,* 281 bladzijden — verhaald wordt, in mijn jeugd gevolgd en 't was me een waar genoegen dat alles nog eens weer zoo helder en duidelijk en in zulk een fraai Nederlandsch te mogen lezen en ik kan de jongeren onder ons niet genoeg aanraden om dit geschrift te bestudeeren; zij zullen er veel in vinden, wat niet algemeen bekend is en wat toch niet mag vergeten worden; veel wat hun blik verruimen en verhelderen zal en hen zal sterken in de tegenwoordige omstandigheden.

Daarbij: het boek laat zich prettig lezen. Ik sprak zooeven reeds van het fraaie Nederlandsch, en dat was niet zoo maar een los daarheen geworpen gezegde, het is in elk opzicht gemeend, vooral wanneer men het vergelijkt met menig goedbedoeld artikel van den tegenwoordigen tijd, waarvan niet altijd hetzelfde gezegd kan worden.

Mijn eerste gedachte, toen ik het boek ter zijde gelegd had, was: wat heeft GROEN VAN PRINSTERER, nadat hij zijn geheele leven had gestreden voor zijn beginselen, op 't eind van dat werkzame leven nog een arbeid verricht, die onze bewondering wekt, een moeite zich getroost, die niet dadelijk vruchten gaf en... een ondank en tegenwerking ondervonden, die menigeen zou hebben doen terugdeinzen!

Hoe menigmaal werd hij *niet* begrepen of verkeerd begrepen, hoe menigmaal schreef men aan al te star vasthouden aan eigen begrippen toe, wat niet anders was dan zeer noodzakelijke beginselvastheid.

Indien daar heden ten dage nog strijders zijn voor onze beproefde anti-revolutionaire beginselen, die zich eenzaam gevoelen op een buitenpost en weinig gewaardeerd worden — en zij zijn er — dat zij dit boek ter hand nemen en zij zullen, gesterkt tot den strijd, voortgaan.

GROEN was genoodzaakt om op gevorderden leeftijd nog den strijd aan te binden tegen de conservatieven. En dat was hem vaak pijnlijk,

want onder de personen, wier politieke praktijk en gedragslijn hij bestrijden moest, vond men vele van zijn vrienden, brave Christenen en lieve broeders, maar wier kijk op den loop der zaken niet was gelijk de zijne.

Na 1848 wenschten zij het liberalisme te bestrijden, maar zij peilden niet de diepte der beginselen, waarvan 1848 was uitgegaan. Een medicus zou zeggen: zij wilden symptomen bestrijden, terwijl de ziekte voortwoekerde. Onverklaarbaar is dat niet. De meeste dier Christenen hadden aan de Rijks-Universiteiten hun studiën volbracht, ze waren, zooals Dr. KUYPER 't eens noemde „door den Leidschen ticheloven gegaan" en als daar geen eigen, ernstige studie, als bij GROEN, op volgde, bleven zij hopen, dat water en vuur zich wel zouden verdragen en dat door *hier* wat te veranderen en *daar* wat te verbeteren de wagen wel weer in het rechte spoor zou komen.

En vergeet ook niet, dat die goede menschen talrijke vrienden hadden in Raden en Staten, in Colleges en Commissies en dat 't hun dan hoogst onaangenaam was om die vrienden en kennissen, die ook wel naar een orthodoxe preek gingen, tegen te spreken en tegen te werken, als er gestemd moest worden of als er aanzienlijke en invloedrijke posten en ambten te vergeven waren. Tot een daad, een forsch optreden, een flink uitspreken van wat men wenschte, waren zij niet te brengen. Wanneer na een moeizieke stembusactie eenige van die goede mannen in raden en staten waren gebracht, dan kon men vaak het verschijnsel zien, dat zij toch met de liberalen meestemden, wanneer er eens een principiëele beslissing moest genomen worden. Dat was gezien in '66 en '68, wanneer de schoolkwestie ter sprake kwam. Bij het Adres van Antwoord op de troonrede, of bij de Algemeene Beraadslagingen schitterden zij niet door welsprekend voor onze beginselen op te komen, maar door bot zwijgen, of hoogstens door te stemmen voor de meest nietszeggende motie. GROEN klaagde dan ook vaak, dat men hem alleen liet staan of zelfs tegenwerkte. De *Nederlander* kon niet blijven bestaan; niet uit gebrek aan geld, maar omdat men GROEN in het luchtledig liet spreken, en de *Nederlandsche Gedachten,* hoewel ze tijdelijk gratis verkrijgbaar waren geweest, hadden ook geen lang leven. Is het wonder dat GROEN eindelijk overging tot den krassen maatregel van 1871? Eer moet men zich verwonderen, dat hij zóó lang geduld had gehad. Dit alles kan men op zijn gemak nalezen in het boek van Prof. DEN HARTOGH. Men leze het dan ook!

Ter illustratie nog dit: In het district X voor de verkiezing van leden voor de Prov. Staten was nog nooit iemand anders dan een Liberaal gekozen; zelfs was er nog nooit van rechtsch een candidaat tegenover den Liberaal gesteld. De Linksche heeren achtten dan ook dat district hun particulier jachtterrein. „In het *Kamer*-district", zoo zeiden z,ij „zijn jullie de baas, het district voor de Prov. Staten, daar blijf je toch lekker af." En toen nu toch voor de Staten op een goeden dag eens een tegencandidaat zou gesteld worden, sloeg men het oog op een zeer bekend en

algemeen geacht persoon, die waarschijnlijk veel stemmen zou trekken, maar... hem gevraagd zijnde of hij een candidatuur aanvaardde, was het antwoord ontkennend. „Mocht er later eens een vacature komen" door sterfgeval b.v. dan wilde hij zijn naam wel geven, „maar om op te treden als „partijman" tegenover den zitenden Liberaal" dat ging niet.

En toen bij een andere gelegenheid aan een zeer vermogende dame een geldelijke bijdrage gevraagd werd voor de kosten der verkiezing was het antwoord: „Ik heb niets op de anti-revolutionairen tegen; ik sympathiseer er zelfs mee, maar om er nu geld voor te geven... dát is me te geprononceerd".

Lang heeft een dergelijke mentaliteit nog nagewerkt. (En zijn we er nu heelemaal van verlost?) Ik herinner me nog hoe, maar dat was jaren later, er een gecombineerde vergadering gehouden werd van de besturen der Christelijk-Historische en Anti-revolutionaire kiesvereenigingen, waarop gesproken zou worden over de a.s. verkiezingen voor den Raad der Gemeente. Nu gingen die beide kiesvereenigingen altijd heel vriendschappelijk en vertrouwelijk met elkander om. Men kon dan ook intra muros alles tegen elkander zeggen, zonder dat het tot hartstochtelijkheid en nog veel minder tot hatelijkheden kwam. Zoo zeide een Christelijk-Historisch lid: ik kan het onderscheid tusschen de twee vereenigingen niet zien; alleen kan ik zeggen: jullie anti-revolutionairen bent altijd veel meer militant dan wij. En dezelfde persoon zei iets later, toen er iemand aangewezen was, die een strooibiljet zou opstellen, „maar je weet wel, niet te forsch, een beetje slap christelijk-historisch".

Mijn tweede uitroep na de lezing van het proefschrift: Wat heeft het een moeite gekost om bij vele vooraanstaande personen belangstelling te wekken voor de schoolkwestie. De „doodelijke omarming" van het conservatisme deed telkens en telkens de pogingen om een betere, een voor het christelijk onderwijs gunstiger wetgeving te verkrijgen mislukken. Van conservatieve zijde wilde men vasthouden aan de „gemengde" school, men was bang voor de „secte-school", voor te veel invloed van de „kerk" op de school, men wilde „nationaal" onderwijs enz. enz. Zelf een daad doen, een voorstel indienen, daar waren de „vrienden" niet voor te krijgen; als de *Minister* eens een verbeterde schoolwet wilde indienen, dan zou men die gaarne... nauwkeurig willen bestudeeren. En dan waren er in de Tweede Kamer nog „christelijke vrienden" die van THORBECKE in deze richting nog iets verwachtten!

Om 't nu eens met de woorden van Prof. DEN HARTOGH te zeggen (blz. 76):

> „Och, de Christelijk-Historische vrienden in de Kamer hadden maar al te zeer, door de Conservatieven naar de oogen zien, door veelsoortige vreesachtigheid, door allerlei kansberekeningen en stemmenschattingen de onderwijskwestie in plaats van onder de leus: „Recht voor allen" te verheffen tot den rang van een levenskwestie voor het gansche volk, verlaagd tot een partijkwestie."

En zoo kwam het, dat jaren achtereen in de Kamer wel gesproken werd over de school, maar er toch geen daad gedaan werd. Voor een gedeelte is dat ook wel te verklaren uit de omstandigheid, dat wij in de Kamer veel aanzienlijken en personen uit den eersten adel hadden, die de lagere school eigenlijk niet kenden. Zelf hadden zij die school vaak niet bezocht in hun jeugd en, mannen en vaders geworden zijnde, maakten zij gebruik van kostscholen, instituten, internaten, gouverneurs enz. enz. om hun kroost voor gymnasium of academie voor te bereiden. Zij kenden dus de openbare school niet grondig en waren niet scherpzinnig genoeg om te ontdekken, wat die school op den duur kon en moest worden. Het vraagstuk brandde hun niet op de ziel. Zij noemden die openbare school nog niet, zooals GROEN deed, „de secteschool der modernen".

Ook bestonden er nog vaak zonderlinge denkbeelden over wat eigenlijk een christelijke school was. Toen men — 't was vóór de schoolwet van 1857 — nog permissie moest aanvragen om zulk een school te mogen openen, begaven zich op zekeren dag twee personen uit zeker stadje naar den Commissaris (die toen nog gouverneur heette) der provincie ten einde zijn medewerking te verzoeken, wanneer men, zooals 't plan was, straks een verzoek indiende om verlof te verkrijgen tot het openen van een bijzondere (christelijke) school. Zij werden echter niet bijzonder vriendelijk ontvangen en de gouverneur gaf al heel spoedig duidelijk te kennen, dat men op zijne voorspraak of medewerking niet moest rekenen. „Jullie", zoo sprak hij ongeveer, „willen daar een school hebben voor de kinderen van je kerk en dan mag daar een ander geen gebruik van maken; en zal daar het grootste deel van den schooltijd doorgebracht worden met bidden, psalmzingen en bijbellezen, en aan de kinderen zal geleerd worden, dat jullie eigenlijk de ware christenen zijt en dat andere menschen zoo wat als heidenen of afgodendienaars zijn te beschouwen. Daar zal ik nooit toe meewerken."

Het kostte eenige moeite om Z. Exc. tot andere gedachten te brengen, maar het gelukte toch. Eerlijk verklaarde toen de gouverneur: „dan ben ik verkeerd ingelicht, en U kunt op mijn medewerking rekenen".

En nog 50 jaar later bleek mij in een gesprek met een zeer eminent lid der Tweede Kamer, dien we spraken over subsidies aan Christelijke Normaallessen ,dat Zijn Hoogmogende een onderscheid tusschen een christelijke school en christelijke normaallessen niet duidelijk was en was ik genoodzaakt zoo voorzichtig en bescheiden mogelijk hem dit te doen begrijpen. Toen hij het woord subsidie maar had gehoord, dacht hij dadelijk aan een gewone lagere school.

Maar naast deze oorzaken van slapheid laat ons Dr. DEN HARTOGH zeer juist en duidelijk zien een tweede oorzaak, een oorzaak, die we in de politiek moeten zoeken. De Christelijk-Historischen dier dagen waren bang, dat zij door op betere schoolwetgeving aan te dringen den steun zouden missen van de Conservatieven in de Kamer en dat dan de Liberalen de meerderheid zouden krijgen. En die Conservatieven waren in den

grond der zaak toch ook liberaal, maar... gematigd, ze waren wat achterlijk.

Ter illustratie een klein staaltje uit het boek van prof. DEN HARTOGH. Op blz. 10 lees ik: Typeerend voor de politiek der Conservatieven was ook hun houding tijdens het vierdaagsche debat in September 1868 bij de behandeling van het Adres van Antwoord op de Troonrede.

De Christelijk-Historische afgevaardigde Gefken stelde als amendement voor:

„Wij mogen echter ons leedwezen niet ontveinzen, dat door Uwer Majesteits regeering niet aan de natie tevens het uitzicht wordt geopend op een wenschelijke tegemoetkoming aan billijke bezwaren, voortvloeiende uit de bestaande wetgeving, regelende het middelbaar en lager onderwijs."

Tegen dit vage amendement, waaruit de woorden „middelbaar en" werden teruggenomen stemden nog 11 Conservatieven, d. i. ongeveer de helft.

Op 3 na gaven alle Conservatieven hun stem aan het amendement van Mr W. Baron VAN GOLSTEIN, luidende:

„Uwer Majesteits bijzondere zorg voor het onderwijs stellen wij op hoogen prijs. Zij strekt ten waarborg, dat de bezwaren van velen tegen ons lager onderwijs door Uwe Majesteit met ernst en belangstelling zullen worden overwogen."

Men ziet: als maar even met den vinger gewezen werd naar de Schoolwet, dan vloog ook alles wat maar eenigszins christelijk was te hoop.

In het boek is een ruim gebruik gemaakt van nog onuitgegeven brieven van GROEN, KUYPER en anderen.

Wil men een weinig kunnen oordeelen over de Christelijke mannen dier dagen in de Tweede Kamer, dan kan men hier zijn hart ophalen. Niet alleen GROEN en KUYPER, maar GEFKEN, SAAYMANS VADER, BICHON VAN IJSSELMONDE, VAN LYNDEN VAN SANDENBURG, Jhr. Mr. J. W. VAN LOON, VAN WASSENAAR CATWIJK, BRUMMELKAMP Sr, C. MULDER en vele anderen hoort men spreken. Er is mij geen boek bekend, waarin zoo duidelijk, zoo uitvoerig de toestand van 1871 beschreven wordt en ik wensch de Kamper hoogeschool geluk met zulk een professor.

Wat zijn de toestanden in 65 jaar veranderd! Ik heb Kampen nog gekend toen DE COCK, BRUMMELKAMP en VAN VELZEN, mitsgaders de heer C. MULDER *alle* lessen gaven. DE HAAN was niet meer; die was juist overleden; de studenten waren er over in de rouw.

Ik heb de oude collegezaal in de Nieuwstraat nog gekend, een vunzig hok. Er was toen geen sprake van, dat er uit Kampen een boek als het onderhavige kon verschijnen. De gemiddelde studietijd was vijf jaar. Na 3 jaar in de „letteren" gestudeerd te hebben ('t admissie-examen beteekende niet veel, geen Grieksch, geen Latijn, geen Fransch, Engelsch of Duitsch), werd de „student" tot hoogere studiën bevorderd en studeerde dan nog 2 jaar in de theologie. En mocht er al eens een enkele student aankomen, die een heusch gymnasium had afgeloopen, maar dat is, meen ik, maar één of tweemaal gebeurd...

En toch gaf God rijken zegen op den arbeid en zeer waardige predikanten zijn er gevormd. Maar in den regel werd dan ook in de pastorie nog ijverig gestudeerd.

Maar ik dwaal af. Ik had het over GROEN in 1871.

Wat heeft God ons — ik bedoel nu de anti-revolutionaire partij doen wassen in ons land. GROEN klaagde voortdurend (blz. 174) over „laksheid, gebrek aan kennis en plichtsbesef en volharding, over flauwhartigheid van de kiezers, wien eenvoudig de moeite te groot was om te gaan stemmen. En nu beweer ik niet, dat we dat alles te boven zijn, maar het onderscheid tusschen toen en nu is toch groot. In den middellijken weg hebben we dat aan GROEN te danken. We willen den arbeid van KUYPER, BAVINCK, LOHMAN en FABIUS niet miskennen of verkleinen, maar en nu eindig ik met de woorden, waarmede ook Prof. DEN HARTOGH zijn boek sluit:

Nimmer mag uit het oog verloren, dat door GROEN het pionierswerk is verricht, dat door GROEN de stervende richting weer tot nieuw leven is gewekt, nimmer mag worden vergeten, dat van het grootste gewicht voor de anti-revolutionaire partij en voor het geheele volk is geweest:

Groens daad bij de verkiezingen van 1871.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Naar aanleiding van de moeilijkheden, het vorige jaar met een deel van het personeel der zeemacht ondervonden, wordt tegenwoordig veelal betoogd dat ingrijpende maatregelen noodig zijn om te verkrijgen dat onder alle omstandigheden zal kunnen worden gerekend op trouw aan de Overheid en gehoorzaamheid aan het wettig gezag. Veronderstel dat een verklaring, waarin men geloofde zich onder alle omstandigheden aan de zijde van het wettig gezag te scharen b.v. van de Rijksambtenaren gevraagd werd, dan zouden de Christenen deze toch nooit kunnen onderteekenen? Er kunnen zich nu eenmaal omstandigheden voordoen (al is dit nu nog moeilijk om zich voor te stellen) waarin men gesteld wordt voor de vraag, of men het wettig gezag moet gehoorzamen of zijn geweten. In dit conflict zal dan immers het geweten moeten beslissen, daar men God meer heeft te gehoorzamen dan de menschen.

ANTWOORD.

De meest voor de hand liggende beteekenis van bedoelde verklaring is deze, dat men ingeval van oproer of oorlog niet door dienstweigering of actief verzet tegen de Overheid steun biedt aan degenen, die zich tegenover het wettig gezag plaatsen. En wel daarom voor de hand liggend, omdat deze verklaring, naar wij meenen, aan militair overheidspersoneel gevraagd wordt in verband met uitlatingen als „dappere ongehoorzaamheid" van de zijde der S.D.A.P. en in verband met de muiterij van „De Zeven Provinciën" en onder de marinetroepen in Ned. Indië.

Welnu, aldus opgevat, kan die verklaring o. i. door ieder niet-revolutionair gezind ambtenaar worden afgelegd. Ze houdt slechts in hetgeen ook zonder afgelegde verklaring de plicht is van iederen ambtenaar. Reeds het vrijwillig treden in dienst der Overheid beteekent van de zijde van den ambtenaar een stilzwijgende belofte omtrent een bijzondre loyaliteit ten opzichte van het wettig overheidsgezag, die het wezen van de ambtenaarsverhouding uitmaakt.

Daarom is een verklaring in dezen zin niet meer dan een uitdrukkelijke

herhaling van hetgeen reeds krachtens de ambtenaarsverhouding geldt. En wanneer nu een Christen zonder bezwaar tot een ambtenaarsfunctie is toegetreden, is er geen reden om aan te nemen, dat hij de bedoelde verklaring niet zou kunnen afleggen.

Hiermede is intusschen nog niet gezegd, dat ieder zich noemend Christen met een eerlijke conscientie bedoelde verklaring zal kunnen afleggen. Er zijn n.l. onder degenen, die zich Christenen noemen, onderscheiden richtingen, die hetzij de heele staatsorde, hetzij bepaalde onderdeelen dier staatsorde, b.v. de belastingheffing, en defensie op grond van conscientie-eischen meenen te moeten veroordeelen en die voorts van oordeel zijn, dat zij op geenerlei manier aan de instandhouding en werking van de staatsorde of van de onderdeelen der staatsorde mogen medewerking verleenen. Voor „Christenen", die dergelijke opvattingen zijn toegedaan, zal het onderteekenen van bedoelde verklaring wel niet mogelijk zijn. Doch evenmin zal voor hen mogelijk zijn het treden in staatsdienst of het blijven in dien dienst, indien zij na het indiensttreden tot deze overtuiging zijn gekomen.

Wie echter als Christen de staatsorde en de gewone middelen tot handhaving van de staatsorde en uitvoering van de staatstaak als eisch van Gods gebod aanvaardt, behoeft, naar het ons voorkomt, geen enkel bezwaar te maken om een verklaring van vorenbedoelde strekking te onderteekenen.

Natuurlijk wordt onzerzijds niet ontkend dat bij de vervulling van den ambtsplicht voor den ambtenaar niet wel eens moeilijke gewetensconflicten kunnen ontstaan, die het hem onmogelijk zouden kunnen maken een hem opgedragen taak te vervullen. Want de ambtenaar is geen dood werktuig, doch een levend mensch, die ook bij de vervulling van zijn ambtsplicht niet kan en mag uitschakelen zijn persoonlijke medeverantwoordelijkheid.

Doch op dergelijke conflicten doelt, als we goed zien, de verklaring niet. Zij betreft alleen persoonlijke (speciaal politieke) overtuigingen van den ambtenaar, waarvan te voorzien is dat zij in dagen van spanning gevaar voor de vervulling van de staatstaak zullen kunnen opleveren. Dergelijke overtuigingen zijn echter in den regel gelukkig niet bij christen-ambtenaren aanwezig. En derhalve zullen dezen o. i. zonder bezwaar een verklaring van die strekking kunnen afleggen.

N.

---

2. VRAAG.

Het zou mij zeer aangenaam zijn van u eenige nadere inlichtingen te mogen ontvangen omtrent het majoriteitsprobleem. Ik bedoel daarmede het verschijnsel, dat in alle mogelijke vereenigingen en vooral ook op politiek terrein beslissingen worden genomen met meerderheid

van stemmen. Wat is het beginsel dat hieraan ten grondslag ligt, hoe is het ontstaan, is hier niet sprake van een onderdrukken van de minderheid e. d. Zoo mogelijk zag ik gaarne deze zaak door u besproken in uw rubriek Vraag en Antwoord.

ANTWOORD.

Het vraagstuk van het beslissen bij meerderheid van stemmen of — gelijk het ook wel genoemd wordt — het majoriteitsstelsel doet zich in verscheidene vormen aan ons voor.

Men kan het zuiver *technisch* beschouwen. Het gaat dan over de vraag, op welke wijze een bepaalde groep van menschen het best kan komen tot een gemeenschappelijk te nemen besluit.

De eisch, dat een besluit slechts genomen kan worden met *algemeene* stemmen (gelijk bijvoorbeeld was neergelegd in de Unie van Utrecht ten aanzien van de belangrijkste besluiten van de Staten-Generaal der vereenigde provinciën [1]) en ook voorkomt in het volkenbondspact ten aanzien van besluiten van den volkenbondsraad tot vaststelling van een rapport, dat de leden van den volkenbond bindt om niet over te gaan tot oorlog tegen de Partij, welke zich gedraagt naar de conclusies van het rapport), biedt wel de grootst mogelijke waarborg voor de belangen der minderheid doch legt aan de macht der vergadering om bindende besluiten te nemen een beperking op, die uiteraard niet bevorderlijk is om te komen tot een krachtige ontplooiïng van activiteit.

Minder ver reikt de eisch van een z.g. *gequalificeerde of versterkte* meerderheid, gelijk bijvoorbeeld ten onzent vereischt is voor beslissingen der Staten-Generaal omtrent grondwetsherziening en gelijk ook gewoonlijk gevorderd wordt voor het wijzigen van de statuten van naamlooze vennootschappen en vereenigingen. Doch ook deze eisch kan slechts ten aanzien van beslissingen over bepaalde onderwerpen van meer dan gewoon belang worden gesteld, wil men niet aan de minderheid eener vergadering ten koste van de meerderheid een te groote macht in handen geven en de werkzaamheden der vergadering ernstig bemoeilijken.

Dit laatste bezwaar geldt niet voor de beslissingen met *betrekkelijke* meerderheid van stemmen. De mogelijkheid van dergelijke beslissingen bevordert een vlotte afdoening van zaken. Doch ze geeft aan de minderheid van een vergadering de gelegenheid om een verdeelde meerderheid te overheerschen.

Waarborg tegen een dergelijke overheersching ligt bij het stelsel van *absolute* meerderheid van stemmen, d. w. z. van een meerderheid van ten minste de helft plus één der stemmende leden. En om die reden heeft dit stelsel in de praktijk den meesten ingang gevonden.

Intusschen heeft (vooral sinds ROUSSEAU) ook de staatsrechtelijke

theorie zich van dit meerderheidsstelsel meester gemaakt. Waar toch in ROUSSEAU's leer de souvereine willen der individueele kiezers mathematisch gelijk zijn, kan slechts langs artithmetischen weg, d. w. z. door overwicht toe te kennen aan het getal, de algemeen wil tot openbaring komen. Derhalve is het meerderheidsstelsel onmisbaar.

„Er is" — zoo schreef ROUSSEAU [2]) — „slechts één wet, die, door haar natuur, unanieme toestemming eischt. Dat is het „pacte-social": Want de burgerlijke associatie is de meest vrijwillige handeling van de wereld; daar de mensch vrij geboren is en meester van zich zelf, kan niemand hem onder eenig voorwendsel, wat het ook moge zijn, onderwerpen zonder zijn toestemming."

Doch dan vervolgt hij verder:

„Buiten dit primitieve contract, verplicht de stem van het grootste aantal altijd de anderen; dat is een gevolg van het contract zelf.

„Men vraagt echter hoe een mensch vrij kan zijn en gedwongen zich te conformeeren aan de wilsbesluiten, die niet de zijne zijn; hoe zijn de opposanten vrij en onderworpen aan de wetten, waarmede zij niet hebben ingestemd".

ROUSSEAU antwoordt als volgt:

„Ik antwoord dat de kwestie verkeerd is gesteld. De burger stemt in met alle wetten, zelfs met die, welke zijns ondanks tot stand komen, ja zelfs met die welke hem straffen, wanneer hij er tegen durft in verzet te komen. De constante wil van alle leden van den Staat is de algemeene wil; door dien algemeenen wil zijn zij burgers en vrij [3]). Wanneer men een wet voorstelt in de volksvergadering, is wat men hun vraagt niet precies of zij het voorstel goedkeuren of verwerpen, maar of het conform is of niet aan den algemeenen wil, die de hunne is; ieder, die stemt, geeft zijn meening daaromtrent en uit de som der stemmen blijkt de algemeene wil. Wanneer dan de meening tegenover gesteld aan de mijne de overhand behaalt, *bewijst dit niets anders dan dat ik mij vergist heb en dat wat ik de algemeene meening achtte dit niet was. Indien mijn persoonlijke meening beslist had, zou ik iets anders gedaan hebben dan ik had gewild; en dan zou ik niet vrij zijn geweest*".

Een dergelijke gekunstelde redeneering, die in het revolutietijdperk een grooten indruk moet hebben gemaakt, zal vermoedelijk thans wel door niemand worden onderschreven. ROUSSEAU's leer is, zooals men zegt, dood. Doch het is een schijndood. Dat blijkt reeds hieruit, dat ten deze de bekende rechtsleer van den Hoogleeraar KRABBE zich een heel eind in dezelfde richting beweegt. Diens theorie van het rechtsbewustzijn der onderdanen als bron van het recht moest noodwendig stuiten op het bezwaar, dat het individueel rechtsbewustzijn tot zeer uiteenloopende resultaten komt. En zonder *eenheid* van norm kan kwalijk van rechtsorde worden gesproken.

Om nu uit dit dilemma te geraken, d. i. om eenerzijds te redden de

leer van het rechtsbewustzijn als bron van het recht, doch anderzijds de noodzakelijke rechtseenheid niet aan chaotische verwarring prijs te geven, deed prof. KRABBE een stoute poging om aannemelijk te maken, dat ten slotte ook het meerderheidsbesluit zijn oorsprong vindt in het van het meerderheidsbesluit afwijkend individueel rechtsbewustzijn. Daartoe maakte hij onderscheid tusschen de eenheid van norm en den inhoud van norm. De eerste is van meer fundamenteele waarde dan de tweede, omdat het doel eener gemeenschap slechts door eenheid van norm kan worden verwezenlijkt.

Op grond daarvan, aldus Prof. KRABBE, geeft ook ons rechtsbewustzijn de hoogste waarde aan die eenheid met prijsgeving van een bepaalden inhoud, waaraan men de voorkeur zou geven.

En deze niet bijster overtuigende redeneering wordt dan verder voltooid door de verklaring, dat bij qualitatieve gelijkheid van rechtsbewustzijn, die normen een hoogere waarde bezitten, welke door de *meerderheid* der leden der gemeenschap als rechtsnormen worden begeerd. Bij „gelijkwaardigheid van de personen die aan de rechtsvorming deelnemen" kan de eenheid van norm op geen andere wijze bepaald worden dan door te letten op de quantiteit der personen.

De *quantiteit* bepaalt dus de waarde van de norm, waaruit vanzelf volgt de beslissende bevoegdheid van de meerderheid. Het besluit van de meerderheid bewijst in Mr. KRABBE's systeem dat de in dit meerderheidsbesluit neergelegde norm de meeste waarde heeft en dus ook met elks individueel bewustzijn harmonieert.

En zooveel ernst maakt deze schrijver met zijn fictie (want het fictieve van deze constructie springt onmiddellijk in het oog) dat het individueel rechtsbewustzijn eigen rechtsopvatting aan die van de meerderheid onderwerpt, dat kortweg rechtswaarde en bindende kracht wordt ontzegd aan wettelijke voorschriften, die voor het tot standkomen van een besluit een versterkte meerderheid eischen. Want door dergelijke voorschriften wordt z. i. een minderheidsrecht in stand gehouden ten koste van het recht der meerderheid, hetwelk meerdere rechtswaarde heeft [4]).

Nauw met deze theoretische verdediging hangt samen de — vooral in liberalen kring — verheerlijkte onpersoonlijke objectieve ordening tegenover het z.g. personalisme in de staatkunde. Het majoriteitsstelsel wordt dan gezien als het onmisbaar middel om het persoonlijk element in de staatkunde naar den achtergrond te schuiven en slechts de wet en de rechtsorde te doen heerschen [5]). Zóó beschouwd staat dus het majoriteitsprincipe lijnrecht tegenover de persoonsverheerlijking van het fascistisch en nationaal-socialistisch systeem.

In het algemeen echter hebben dergelijke fictieve constructies weinig ingang gevonden. JELLINEK erkent rondweg, dat het meerderheidsbesluit niets anders is dan een conventioneele oplossing. Want een innerlijke rechtvaardigingsgrond dat de in bepaalde omstandigheden belangrijke

minderheden voor de beslissing zonder beteekenis zijn, laat zich z. i. niet aanwijzen [6]).

* * *

Reeds uit het bovenstaande blijkt dat het meerderheidsstelsel niet uitsluitend van de technische zijde mag worden beschouwd. Het is uiteraard in politiek opzicht van groote beteekenis *op welke wijze de publieke colleges worden samengesteld en op welke manier deze colleges hunne besluiten nemen.*

Of een publiek college reeds bij betrekkelijke meerderheid van stemmen een besluit kan nemen, dan wel of daarvoor ten minste de helft plus één der stemmende leden of een gequalificeerde meerderheid is vereischt, kan, gelijk we boven reeds opmerkten, van groot gewicht zijn met het oog op het tempo, waarmede dat college hare beslissingen neemt. De eisch van een gequalificeerde meerderheid kan met het oog op bepaalde gewichtige aangelegenheden een zeer gewenschte waarborg zijn tegen overijling en tegen het verlaten van den ouden beproefden weg onder den druk van de waan van den dag. Indien echter die eisch in plaats van uitzondering regel werd, zou hij een geducht wapen kunnen worden in de hand van het ongezond conservatisme en een natuurlijke ontwikkeling van het politieke leven kunnen schaden.

Vooral echter treedt de politieke beteekenis van het meerderheidsstelsel naar voren ten aanzien van de samenstelling van de publieke colleges. Moet omtrent de keuze der candidaten beslist worden bij meerderheid van stemmen, hetzij in het geheele land, hetzij in een bepaald district, of moet iedere politieke groep onder de kiezers een aantal candidaten aanwijzen naar evenredigheid van het betrekkelijk aantal stemmen door die groep uitgebracht.

Ook al onderschrijft men niet de solidariteitstheorie, op grond waarvan destijds de Fransche staatsrechtsgeleerde DUGUIT [7]) het stelsel van evenredige vertegenwoordiging verdedigde, dan kan men toch dit stelsel, dat sinds 1917 ook hier te lande geldt, het meest aannemelijk achten. Het waarborgt toch aan de minderheden een behoorlijken invloed op de aanwijzing der candidaten, terwijl het meerderheidsstelsel den invloed van de minderheid, ook al is die groot, ten koste van de meerderheid ter zijde stelt. Weliswaar wordt aan dit bezwaar tegen het meerderheidsstelsel door de districtsgewijze verkiezing eenigermate tegemoetgekomen. De groep, die in het eene district haar invloed ziet te loor gaan, kan in het andere district al of niet in samenwerking met andere groepen, de meerderheid uitmaken en zich op die wijze schadeloos stellen. Doch het is duidelijk dat hierbij een groote mate van willekeur in het spel is. En de praktijk heeft ten onzent dan ook geleerd en leert elders ook

thans nog, dat het districtsgewijze toegepaste meerderheidsstelsel verrassingen te zien geeft, die geenszins in overeenstemming zijn met de werkelijke sterkte der verschillende politieke stroomingen.

Doch ook het evenredigheidsstelsel wordt door bezwaren gedrukt. Het is, althans hier te lande, gebleken te zijn een uitstekende voedingsbodem voor partijverbrokkeling. Een legio aantal kleinere of grootere groepen heeft zich in den loop der jaren ter behartiging van werkelijke of vermeende stoffelijke of geestelijke belangen opgemaakt om een of meer representanten een plaats in de publieke colleges te bezorgen. En al zijn ook de pogingen van de meeste groepen op een fiasco uitgeloopen, tal van deze groepen hebben toch één of meer plaatsen in de publieke colleges veroverd en door haar eenzijdig letten op eigen partijbelang en haar gebrek aan verantwoordelijkheidheid voor het bestuur van land, stad en gewest een zeer destructieven invloed op het politieke leven in Rijk, provincie en gemeente geoefend. En zoo blijkt, althans wat ons land betreft, waarheid te schuilen in het argument van de tegenstanders der evenredige vertegenwoordiging, dat dit systeem niet mogelijk maakt een stabiele meerderheid, noch een homogeen kabinet, en bijgevolg evenmin het parlementaire stelsel [8]).

Daargelaten nog andere bezwaren tegen het evenredigheidsstelsel is reeds het bovengenoemd politieke bezwaar voldoende om ons te weerhouden aan dit stelsel, ondanks de theoretische verdienste, absolute voorkeur toe te kennen boven de meerderheidskeus in het districtenstelsel.

* * *

Tot zoover wat betreft de technische en praktische politieke zijde van het vraagstuk.

Wanneer we echter het majoriteitsprobleem in dezen tijd aan de orde stellen, kunnen we ons niet beperken tot enkele technische opmerkingen en een korte aanduiding van de politieke beteekenis van het meerderheidsstelsel voor de taak en samenstelling der publieke colleges, doch treedt onvermijdelijk naar voren een oude tegenstelling, die onder den invloed van de politieke gebeurtenissen in verschillende landen opnieuw actualiteit verkregen heeft. Wij hebben hier op 't oog de markante uitspraak van den Duitschen staatsrechtsgeleerde STAHL „autoriteit, geen majoriteit" [9]). Het is deze uitspraak, die we ten slotte in verband met het nationaal-socialisme en fascisme aan een korte beschouwing willen onderwerpen.

Daarbij wijzen wij er op, dat het onjuist is deze uitspraak naar de letter op te vatten. Autoriteit en majoriteit behoeven volstrekt niet noodzakelijk tegenstellingen te zijn. En wanneer men deze uitdrukking dan ook aldus zou verstaan, dat autoriteit slechts kan berusten bij een enkele persoon (b.v. bij den monarch) en niet bij meerdere personen en dat daarom wie op principiëele of praktische gronden voorstander is van

autoriteit in het staatsbestuur tevens voorstander moet zijn van een absoluut monarch, een „Führer" of een onder een anderen naam als dictator optredend persoon — dan zouden wij STAHL's aanduiding met beslistheid verwerpen.

Iets dergelijks heeft STAHL echter allerminst met deze uitdrukikng bedoeld. STAHL bedoelde niet anders dan tegenover de ongebonden heerschappij van de meerderheid der volksmassa in het radicaal revolutionair systeem en tegenover de evenzeer ongebonden heerschappij van de helft plus één der volksvertegenwoordiging in het gematigd revolutionair systeem te plaatsen de autoriteit van het historisch recht, dat eenerzijds draagt, maar anderzijds ook beperkt het gezag van de Overheid. En evenzeer bedoelde STAHL met deze tegenstelling tegenover het valsche gelijkheidsideaal der Fransche revolutie en tegenover de mechanische gezagsformatie door middel van het getal te plaatsen de historische en natuurlijke ongelijkheid, die zich onder het bestel Gods in de samenleving openbaart, en de natuurlijke gezagsformatie, die daarmede noodwendig samenhangt.

Hier raakt dus het majoriteitsprobleem den diepsten grondslag van de politiek. En daarbij gaat het niet om de vraag: autoriteit bij de Overheid of bij de meerderheid van de volksmassa of Staten-Generaal, doch autoriteit of geen autoriteit. Want een leer als die van ROUSSEAU, die volk niet anders ziet dan als een verzameling individuen zonder eenig natuurlijk of maatschappelijk verband en aan deze individuen de souvereiniteit toekent en ze dientengevolge tegelijkertijd regeerders en geregeerden maakt, beteekent niet een verplaatsing doch een principiëele vernietiging van het gezag en het overleveren van de volksbelangen aan ongebonden willekeur. Zie hieromtrent nader GROEN VAN PRINSTERER's brochure „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap", herdrukt in *A. R. S.* 3-maand. ed. 5e Jaargang, pp. 337 v.v.

Het is echter goed daarbij scherp te onderscheiden. Op den grondslag van ROUSSEAU's leer is de meest uiteenloopende praktijk mogelijk. De volkssouvereiniteit in den Rousseauschen geest kan uitgeoefend worden door middel van volksinitiatief of referendum of door de meerderheid van het parlement, doch evenzeer door een alleenheerscher als NAPOLEON. Niet de vorm doch wezen en grondslag van het revolutionair systeem zijn ten slotte beslissend.

Vandaar dan ook, dat wijziging van staatsbestuur door het terzijde stellen van het parlement en de daarmede samenhangende meerderheidsbesluiten en de uitoefening van het staatsbestuur door een Führer of dictator nog geenszins een waarborg biedt, dat het revolutionair systeem is prijsgegeven en een waarachtige autoriteit in den zin, zooals STAHL bedoelde, is erkend. Veeleer valt juist het tegendeel te vreezen. Want weliswaar verwerpen het fascisme en nationaal-socialisme om strijd de individualistische volkssouvereiniteit van ROUSSAU, die op de liberale en radicale politiek der 19e eeuw haar stempel heeft gezet. Doch in plaats

van die volkssouvereiniteit plaatsen zij niet de souvereiniteit van het recht Gods, zooals dit in de Heilige Schrift is geopenbaard en in de geschiedenis der volken zich ontwikkeld heeft, doch een andere souvereiniteit, een souvereiniteit die wilswaar het individualistisch karakter van ROUSSEAU's leer ontbeert, maar met niet minder klem de souvereiniteit, de ongebonden heerschappij, van het onder den leider georganiseerd volk predikt.

Het nationaal-socialisme dat de dictatuur verheerlijkt en de volksvertegenwoordiging op zij zet, is volkomen vreemd aan het historische recht en den germaanschen volksgeest, waarop het zich uit demagogische overweging bij voorkeur beroept. Parlement en staatsregeling zijn in hun oorsprong germaansch. Op de bouwvallen van het romeinsche rijk ontstonden in de Middeleeuwen de germaansche staatsregelingen, waarin germaansche en romeinsche elementen waren versmolten. Daaruit ontwikkelde zich de volksvergadering; terwijl, toen de staten te groot werden, de standen gekozen vertegenwoordigers zonden. De moderne staatsregeling is afkomstig uit het germaansche element van den middeleeuwschen staat; het romeinsche element kende slechts het absolutisme en werkte via het romeinsche recht dat absolutisme in de hand. En het doet daarom ironisch aan, de nationaal-socialisten in naam van het germaansch ras het absolutisme en de dictatuur te zien verheerlijken, terwijl dit juist den Germanen volkomen vreemd was en hoogstens slechts in den krijgsdienst door hen werd geduld [10]).

N.

---

[1]) Vgl. artt. IX en v.v. Dr. Z. W. SNELLER, „Unie van Utrecht en Plakkaat van Verlatinge", Rotterdam, Brusse's Uitgeversmaatschappij.

[2]) Du Contrat Social, lib. IV ch. II.

[3]) ROUSSEAU teekent zelf hierbij aan: „In Genua leest men op de gevangenissen en op de ijzers der galeien dit woord: „Libertas" (vrijheid). Deze toepassing van het devies is schoon en juist. Metterdaad, de misdadigers van alle staten beletten den burger vrij te zijn. In een land waar al die lieden op de galeien waren, zou men de meest volmaakte vrijheid genieten".

[4]) KRABBE, De Moderne Staatsidee, 1915, pag. 45 v.v., Het Rechtsgezag, 1917, pag. 51 v.v.

[5]) Vgl. het artikel van Mr. J. H. CARP, Het Parlementair Stelsel, Themis 1924, pag. 442 v.v.

[6]) Staatslehre, Politik und Staatsrecht, Ausgewählte Schriften und Reden, II 1911, pag. 220.

[7]) Traité de droit constitutionnel" ,I pag. 293 v.v. en pag. 377 v.v.

[8]) ESMEIN, Droit constitutionnel, 5e edit. pag. 281.

[9]) Vgl. o. a. „Die Gegenwartige Parteien in Staat und Kirche, 2e Aufl. 1868, pag. 189 v.v.

[10]) Vgl. het artikel van Dr KARL FEDERN, Parlementarismus und Diktatur in „Zeitschrift für Politik", Juli 1932.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

De Scheiding en de Gereformeerde Gezindheid, 1834-1934, door Prof. Dr. H. VISSCHER. Rede, gehouden voor de bondsvergadering der Herv. Geref. Jongelingsvereen. 10 Mei 1934. Uitg. Bondsboekhandel, Utrecht.

In het eerste deel van zijn rede, toont prof. VISSCHER aan, met een citaat van COMRIE, dat er ook een scheiding gekomen zou zijn, als koning Willem I de synodale organisatie niet had opgelegd. Het z.g. conventikelwezen is ouder dan 1834.

Vervolgens geeft de hoogleeraar een breede beschouwing over het standpunt van GROEN, zooals wij dat vooral vinden neergelegd in diens *Het regt der Hervormde Gezindheid* (1848), welk standpunt de auteur aldus saamvat: „De Kerk Gods heeft recht van den Staat te verlangen de vrijheid, die zij behoeft om gehoorzaam te zijn aan haar verheerlijkt Hoofd" (blz. 23).

En in het laatste deel der redevoering wordt aan de a.r. partij, de partij van GROEN, verweten, dat zij voor dat recht niet heeft gestreden, ja de referent gaat zelfs zoo ver te meenen, dat deze partij, indien zij het volgen harer goddelijke roeping in dezen blijft weigeren, met hare roeping ook haar wezen heeft verloren.

Wij veroorloven ons de vraag, of de hooggeleerde referent met deze klacht, die het karakter van een aanklacht heeft, wel geheel billijk is. Hij kan toch weten, dat deze partij in art. XXII van haar program opkomt „voor de vrijheid, voor het recht, voor de eer der Kerk, om onafhankelijk van alle aardsche macht haar roeping te volbrengen in gehoorzaamheid aan haar Koning Christus". (COLIJN, *Saevis Tranquillus in Undis,* blz. 555). Hij zal toch weten, dat de a.r. partij op voetspoor van KUYPER de dusgenaamde zilveren koorde als voornaamste beletsel ziet voor de volkomene vrije ontpooiing der Kerk, weshalve zij in datzelfde artikel op losmaking dier zilveren koorde aandringt. Het zal hem toch niet onbekend zijn, dat in 1921 door een a.r. minister van financiën nog pogingen aangewend zijn om daartoe te geraken, doch dat deze pogingen zijn gestrand op het verzet van anderen dan antirevolutionairen. Hij zal het toch met ons eens zijn, dat, gelet op de huidige samenstelling der Staten-Generaal, zelfs een initiatief-ontwerp van een antirevolutionair Kamerlid geen schijn van kans op aanneming heeft.

Welnu, moet de geachte referent ons niet toestemmen, dat voor zijn ingebreke stellen van de a.r. partij ten deze eigenlijk geen redelijke grond aanwezig is?

Of meent de hoogleeraar soms, dat het op den weg eener *politieke* partij zou liggen zich in te laten met de reorganisatie of reformatie der Kerk zelf? Maar, dat zou toch meer bederven dan goed maken (COLIJN, a. w. blz. 568), gesteld al, dat het geoorloofd zou zijn, wanneer een politieke partij zich bezig zou houden met een aangelegenheid, die geheel buiten haar eigen sfeer ligt.

Hoe verstaat hij dan, dat de a.r. partij anders en beter dan zij deed en doet, kan opkomen voor het goed recht der gereformeerde gezindheid? Een klaar antwoord op deze vraag zou velen welkom zijn.

C. B.

Kerk en Nationaal-Socialisme, referaat, gehouden op de conferentie van gereformeerde predikanten door Dr. L. VAN DER ZANDEN. Uitg. J. H. Kok, Kampen 1934.

Is het in het algemeen reeds een verheugend verschijnsel, dat een vergadering van predikanten zich laat voorlichten over een onderwerp, dat niet tot het strikt- theologische kan worden gerekend, aangezien zulks een waarborg biedt tegen al te groote eenzijdigheid, nog meer verdient het onze waardeering, wanneer zij zich zet tot bestudeering van een actueel politiek vraagstuk, al betreuren wij, dat de omstandigheid, welke de referent op blz. 7 aangeeft, eerst vermocht deze zoo noodige belangstelling te wekken.

Met den inhoud van dit referaat, dat zich toespitst in de vraag of het lidmaatschap der Gereformeerde kerk te vereenigen is met het lidmaatschap der N. S. B., kunnen wij ons in het algemeen wel accoord verklaren. De vraagteekens, die wij bij de lezing in margine plaatsen, raken niet den hoofdinhoud, doch betreffen veeleer een naar onze meening hier en daar minder gelukkig gekozen formuleering.

Het boekske zij ter lezing aanbevolen aan degenen, die zonder de gereformeerde belijdenis los te laten, mogelijk nog eenige sympathie hebben voor de in het referaat bestreden beweging, welke sympathie de schrijver niet onaardig verklaart „uit onkunde, uit ontevredenheid met het bestaande of uit bravour" (blz. 28). C. B.

Politieke partijen en stroomingen in Ned. Indië, door J. TH. PETRUS BLUMBERGER. Uitg. N. V. Leidsche Uitgeversmaatschappij, Leiden, 1934.

Verzameling van zeer beknopte artikeltjes, bestemd voor de in bewerking zijnde encyclopaedie van Ned. Indië door GONGGRIJP. Voor iemand,

die prijs stelt op eenige algemeene ontwikkeling een handig boekske, om eens even vlug wat na te zien.

C. B.

Administratiefrecht. Hand- en leerboek door MR. DR. H. J. ROMEYN. Eerste deel, alg. gedeelte, eerste stuk. Uitg. Moorman's periodieke pers, N. V. Den Haag, 1934.

Voor degenen, die zich willen bekwamen voor het examen gemeente-administratie, dat tegenwoordig ook omvat kennis van de algemeene beginselen van het Nederlandsch administratief recht, is dit handboek allereerst bedoeld. 'n Systematisch overzicht van deze omvangrijke stof bestond in onze litteratuur nog niet. Reeds uit dien hoofde voorziet dit werk in een behoefte. Doch ook buiten den engeren kring van de bovenbedoelde studenten kan het velen, die zich bewegen op dit terrein, wellicht van dienst zijn.

C. B.

Het Duitsche Nationaal-Socialisme. De West-Europeesche democratie op de proef gesteld door H. DIEMER. Uitgave J. H. Kok N.V. te Kampen.

Gelijk tal van in den laatsten tijd verschenen boeken over actueele onderwerpen is ook dit geschrift van den heer DIEMER een stuk journalistieken arbeid. Het geeft persoonlijke indrukken. Indrukken die klaarblijkelijk getoetst zijn aan eigen levenservaring, studie en onderzoek. Daarom achten we het boek geslaagd, hetgeen, naar ons oordeel, wel in bijzondere mate geldt van het hoofdstuk over het Jodenvraagstuk.

N.

Christelijke Sociale beginselen door C. SMEENK. Uitgave J. H. Kok N.V. te Kampen 1934.

Het boek van den heer SMEENK is een zeer omvangrijk werk. Niet minder dan 494 bladzijden neemt dit eerste deel in beslag. En dan volgt straks nog een vervolg, dat vragen betreffende het vakvereenigingswezen, de bedrijfsorganisatie, de sociale wetgeving en het pachtvraagstuk zal behandelen en dus vanwege de veelheid der te behandelen stof in omvang zeker niet voor dit eerste deel zal onderdoen.

Het boek is echter niet alleen omvangrijk, maar ook *zeer belangrijk.* En zulks niet omdat het nieuwe gedachten bevat en tot dusver nimmer opgemerkte perspectieven opent, doch wijl het beantwoordt aan het doel dat den schrijver voor oogen stond, d. i. het verstrekken van een

bruikbaar handboek over de christelijk sociale beginselen, speciaal bestemd voor de christelijk sociale organisaties, de kies- en jeugdvereenigingen en politieke clubs.

De aard van het werk dat een toelichting bevat van het nieuwe beginselprogram van Patrimonium, gedoogt geen streng systematischen opzet. Na een meer algemeen principiëel hoofdstuk volgt een reeks hoofdstukken over de meest uiteenloopende onderwerpen, waarvan echter elk op zich zelf beschouwd een afzonderlijk geheel vormt en zonder de andere hoofdstukken te kennen met vrucht kan worden geraadpleegd.

Juist daarom is o. i. het werk voor het doel, waartoe het is geschreven, uiterst bruikbaar. Het biedt zeer veel zonder van dengene, die het raadplegen wil betreffende een bepaald onderwerp, veel geduld of inspanning te vergen.

In dit deel handelt de schrijver over de roeping der Overheid, het liberalisme en socialisme, gezin en eigendom, kerk, rustdag, onderwijs, volksgezondheid en volksontwikkeling en internationale verhoudingen.

N.

Een halve eeuw onder socialisten. Bijdrage tot de geschiedenis van het socialisme in Nederland, door JOAN A. NIEUWENHUIS. Uitgave N.V. Uitgeverij „De Torentrans", Zeist 1933.

De schrijver, „kind van het geloof der stille berusting" is terecht gekomen bij de opstandigen en is daar gebleven. Van het gedachtenleven en het streven dier opstandigen in het laatste kwart der vorige eeuw vertelt dit boek in hoofdzaak. Hier en daar interessant; over het geheel echter minder belangwekkend dan de boeken van TROELSTRA en VLIEGEN over dien tijd. Wel zijn zeer merkwaardig de bijdragen, die enkele prominente figuren uit het socialistische kamp in dit boek schreven over de toekomst der soc. democratie. (O. m. G. v. d. BERGH, GERHARD, HENRI POLAK, VLIEGEN, SCHERMERHORN). Heel scherp teekenen zich hier twee stroomingen af. Daartusschen zal de socialist vroeg of laat moeten kiezen. Boeken als dit leeren ons de mentaliteit van onzen tegenstander beter verstaan.

C. B.

Calvijn, door Dr. M. C. SLOTEMAKER DE BRUÏNE. Uitgave N.V. G. J. A. Ruys' U.M., Zutphen 1934.

Het is verheugend, dat de figuur van CALVIJN weer zoo binnen de sfeer der algemeene belangstelling wordt getrokken. Ook wanneer dit geschiedt

door iemand, die niet behoort tot den engeren kring van onze naaste geestverwanten, moeten wij daarnaar belangstellend luisteren. Vooral de jongeren, die KUYPER niet meer hebben hooren zeggen „Wij Calvinisten", en die slechts bij overlevering weten, dat „het Calvinisme oorsprong en waarborg van onze constitutioneele vrijheden" is, zullen goed doen eerst eens iets over en dan ook weer *van* CALVIJN te lezen.

Dr. SLOTEMAKER voert hier — zooals hij het uitdrukt — een gesprek met CALVIJN over de uiterst belangrijke vraag naar de heilige orde, waarin de mensch in kerk en samenleving behoort te verkeeren, en zoo krijgen we dus een 16e eeuwsche belichting van een actueele kwestie.

C. B.

Wat wil Mussert? Iets over de N. S. B. (Nationaal Socialistische Beweging door Drs. P. PRINS, V. D. M. te Deventer. Uitgave J. H. Kok N.V. te Kampen, 1934. (Prijs *f* 0.20.)

De nieuwe geest van de N. S. B. door A. JANSE. Uitgave N.V. De Graafschap, Aalten 1934. (Prijs *f*0.35).

„Hitler"-regiem en Religie door Drs. P. PRINS met een woord ter inleiding van Prof. Dr. F. W. GROSHEIDE. Uitgave N.V. De Graafschap, Aalten 1934. (Prijs *f* 1.40).

De beide eerstgenoemde geschriften zijn zeer populaire vlugschriften ter waarschuwing tegen de z.g. MUSSERT-beweging. De prijs dezer geschriftjes is, zooals men ziet, gering. Bij afname van meerdere exemplaren wordt bovendien nog reductie verleend, zoodat deze geschriftjes zich uitstekend leenen voor schriftelijke propaganda op uitgebreide schaal.

Ds. PRIN'S geschrift over het Hitler-regiem en de Religie is wat breeder opgezet. Zoo breed zelfs dat de inhoud niet meer ten volle beantwoordt aan den titel. Men moet althans wel een zeer ruime opvatting van religie hebben om de mythusleer, het rassen- en jodenvraagstuk en de quaestie der nationaliteit onder dit hoofd te behandelen. Terwijl anderzijds deze titel wel wat ruim is voor een geschrift, dat zich nagenoeg uitsluitend beperkt tot de uitlatingen van één bepaalden nationaal-socialistischen schrijver, n.l. die van Dr. ROSENBERG.

Doch ook al moge de vlag de lading niet geheel dekken, deze lading is er niet minder belangrijk om. Ds. PRINS verstaat de kunst om op duidelijke en boeiende wijze den lezer in het door hem behandelde onderwerp in te leiden. En we willen dan ook gaarne dit geschrift in de belangstelling aanbevelen.

N.

Verspreide Opstellen, door Prof. Mr. Dr. H. P. M. VAN DER GRINTEN, met portret, bijeengebracht door Prof. Mr. P. W. KAMPHUISEN en mrs. C. CH. A. VAN HAREN en F. G. J. M. PETERS. Uitgave Dekker, Van de Vegt en J. W. van Leeuwen. Nijmegen 1934.

Waardevolle schatten uit de geestelijke nalatenschap van den helaas zoo vroeg ontslapen Nijmeegschen Staatsrechtsgeleerde Prof. VAN DER GRINTEN zijn hier bijeengezameld. Wij noemen slechts de rede over „Schaepman als staatkundig leider", waarin de politieke beteekenis van den staatsman wordt geschetst; het opstel over „de katholieke staatsleer en de vrijheidsrechten van den mensch"; de hoogst actueele schets over „het Parlementarisme"; de studie over Grotius en het Volkenrecht; en zoo zouden we kunnen doorgaan. Heel veel van wat er in dit boek verzameld is, mag zonder overdrijving belangrijk genoemd worden. De verzamelaars hebben op gelukkige wijze zich van hun piëteitvolle taak gekweten, en menigen beoefenaar van het publiek recht aan zich verplicht door het werk van hun Meester te bundelen.

C. B.

Ordening der Wereldproductie, door Dr. F. M. WIBAUT; Uitgave H. D. Tjeenk Willink & Zn. N. V. te Haarlem, 1934.

De schrijver wil in deze studie aantoonen, dat in het heerschende productiestelsel periodiek terugkeerende crises onvermijdelijk zijn en hij geeft een weg aan, die naar zijn opvatting zou moeten worden ingeslagen om crisis te voorkomen, namelijk dien om tot een wereldvoortbrenging te geraken. De stand der economische ontwikkeling, die thans is bereikt, zoo betoogt de auteur, schept alle voorwaarden, die de goede werking van een voortbrengingsstelsel op den grondslag van collectieve voorziening in de collectieve behoeften der menschheid verzekeren.

Alle streven naar autarkie loslatend, dient men zich uit te spreken voor het alternatief daarvan: internationale wereldproductie, welke door internationale gemeenschapsorganen moet worden doorgevoerd, „uitsluitend gericht op de hoogst bereikbare en regelmatig gehouden behoeftenbevrediging voor de menschheid als geheel." (blz. 156).

Deze beschouwingen zijn alleszins interessant, maar onwillekeurig rijst bij de lezing ervan het vermoeden, dat de bejaarde socialist, die hier aan het woord is, van „wetenschap" weer terugviel in „utopie".

De vraag, door hemzelf gesteld op blz. 132, of het fantastisch is te verwachten, dat de Economische Wereldraad zijn taak naar behooren zal kunnen vervullen, moet toch inderdaad bevestigend worden beant-

woord door dengene, die met ons van oordeel is, dat zulk een internationale organisatie, die de geheele wereld omspant, slechts bij een vorm van werelddictatuur te realiseeren zou zijn, en mitsdien, behalve principiëel verwerpelijk, ook practisch onmogelijk is.

Dr. WIBAUT spreekt over „ordening der wereldproductie" als over „iets dat er niet is." Wij voegen eraan toe: „en dat ook nooit komen zal". Ordening der wereldproductie is utopie.

C. B.

Friedrich Naumann, een hoofdstuk uit de sociale ethiek; door Dr. M. VAN DER VOET. Uitg. J. J. Groen & Zoon, N. V. Leiden, 1934.

Dit zeer lezenswaardige academisch proefschrift, waarmee de auteur den graad van doctor in de godgeleerdheid aan de Groninger universiteit behaalde, geeft een uitvoerige behandeling van den persoon, het werk, de denkbeelden en de beteekenis van den Duitschen theoloog-politicus FR. NAUMANN (1860—1919). Na in het eerste hoofdstuk biografische bijzonderheden te hebben gegeven, teekent de schrijver ons achtereenvolgens NAUMANN'S geleidelijken overgang van christelijk-sociaal via nationaal-sociaal naar liberaal.

Door STOECKER bezield met ijver voor de christelijk sociale gedachte, wordt NAUMANN hoe langer hoe meer afkeerig van het conservatisme, dat in Christelijke kringen gevonden werd en gaat hij zelf een oplossing zoeken voor de sociale vragen van zijn tijd. Darwinisme, Marxisme en Imperialisme hebben zooveel invloed op hem, dat de christelijke drijfveeren uit zijn eerste periode verslappen. Eenmaal lid van den Rijksdag, voltrekt zich in zijn leven een volstrekte scheiding tusschen het theologische en het politiek-economische. Hij bepleit een samengaan van sociaal-democratie en liberalisme. Gegrepen door de geweldig ontwikkeling van het Duitsche volksbestaan, wordt hij „Realpolitiker", bij wien religieuze praemissen geen rol meer spelen. Dit alles teekent Dr. VAN DER VOET in het eerste deel van zijn boek aan de hand van uitgebreide citaten uit NAUMANN'S geschriften.

In het tweede, critische, deel handelt de schrijver achtereenvolgens over NAUMANN'S ontwikkeling en karakter, zijn religieus-theologisch uitgangspunt, de sociaal-ethische gevolgtrekkingen daaruit, om in een slothoofdstuk op de duurzame beteekenis van NAUMANN te wijzen.

De schrijver verwerpt NAUMANN'S theologisch uitgangspunt en de ethische gevolgtrekkingen daaruit; de absolute scheiding tusschen Christendom (beperkt tot de levenshouding van FRANCISCUS VAN ASSISI) en de „Eigengesetzlichkeit" van het politieke, sociale, cultureele leven aanvaardt hij evenmin en hij moet ten slotte concludeeren, dat de richting,

welke NAUMANN insloeg, in Duitschland de doorwerking van een breede christelijke politiek heeft tegengehouden.

Uit dit belangrijke boek kan men leeren — weer eens opnieuw — wat de gevolgen ervan zijn, wanneer men het zwijgen oplegt aan „de profetische critiek, die ons uit den Bijbel tegemoet komt en die haar corrigeerende werking op *alle* terreinen des levens, zonder uitzondering, moet uitoefenen", zooals Dr. V. D. VOET het uitdrukt (blz. 270).

Hoe anders zouden wellicht de verhoudingen in Duitschland geweest zijn, indien de zoo invloedrijke NAUMANN... Calvinist was geweest.

Wij zijn er den schrijver dankbaar voor, dat hij door zijn boek, misschien onbedoeld, ons de waarde van het calvinistische principe heeft laten zien. C. B.

OVERHEID EN ZENDING

DOOR

DR. A. A. L. RUTGERS.

Inleiding.

Het vraagstuk der verhouding van Overheid en Zending is in Indië aan de orde gekomen van het oogenblik af, dat het Nederlandsche gezag zich in het begin der 17e eeuw in Indië deed gelden. En tot op den huidigen dag is deze twistappel aan de orde gebleven, omdat bij de uiteenloopende inzichten ter zake geen oplossing denkbaar is, welke allen bevredigen zou.

Te verwonderen valt dit niet. De verhouding van Overheid en Zending is een onderdeel van het groote vraagstuk van de verhouding van de Overheid tot den godsdienst, waarover in Nederland allerminst eenstemmigheid heerscht. Het omvat een klein deel van het groote gebied, bestreken door de beginselen ten aanzien van vrijheid van godsdienst en de verhouding van Kerk en Staat.

Van andere zijde het onderwerp benaderende kunnen wij zeggen, dat Overheid en Zending ons stelt voor de vraag, in hoeverre de Overheid een Christelijke Overheid is en moet zijn, dus hoever de neutraliteit van de Overheid in godsdienstzaken gaan moet.

Nog anders gezegd, ditmaal in den vorm van ons geldend Indisch staatsrecht, het onderwerp Overheid en Zending brengt ons op het terrein van Hoofdstuk IX van de Indische Staatsregeling, getiteld: Van den godsdienst. Van de zes artikelen van dit hoofdstuk heeft artikel 177 (het oude artikel 123 van het vroegere Regeeringsreglement) meer in het bijzonder op de zending betrekking.

In de volgende bladzijden beperken wij ons zooveel mogelijk tot het eigenlijke onderwerp: Overheid en Zending. Het nauw daarmee samenhangende, eveneens voor Indië zeer belangrijke onderwerp Overheid en Kerk, waarover artikel 176 der Indische Staatsregeling handelt, wordt dus zooveel doenlijk ter zijde gelaten.

Een tweede beperking ligt in den opzet, het onderwerp alleen te behandelen met betrekking tot Nederlandsch-Indië. De veelszins andere verhoudingen van Suriname en Curaçao blijven dus buiten beschouwing.

Na een beknopt historisch overzicht volgt een uiteenzetting van den huidigen toestand en een toetsing hiervan aan den eisch der antirevolutionaire beginselen.

Historisch Overzicht.

De Oost-Indische Compagnie had niet alleen een handelsmonopolie, maar oefende daarnaast Overheidsrechten uit en beschouwde zichzelf ook buiten de handelszaken als monopolist, zoodat niets en niemand in Indië aan haar contrôle onttrokken was, en niets van uit Holland in Indië ondernomen mocht worden buiten haar voorkennis en toezicht. Ook Kerk en Zending vielen naar hare meening onder dit monopolie.

Ten aanzien van de Zending was aan de Compagnie bovendien een bepaalde taak opgedragen. In haar Octrooi was aan de Compagnie de verplichting opgelegd om te zorgen voor: „de vordering en verbreiding der ware Christelijke religie", zoodat zij, ook afgezien van haar algemeen monopolistisch karakter, het aangewezen lichaam was voor de verzorging van de zendingsbelangen.

Theoretisch zou men kunnen meenen, dat de verhoudingen op zendingsgebied in de 17e en 18e eeuw vrijwel ideaal waren: In Indië waren Kerk en Zending volkomen één, in Nederland werden de zendingsbelangen behartigd door de Kerken in haar classes en provinciale synodes, de Overheid in Indië erkende haar verplichting om de Zending te bevorderen en als zoodanig rechtstreeks mede te werken aan de verbreiding van de ware Christelijke religie. Men zou zeggen, mooier kan het niet!

Maar de Zendingsgeschiedenis van de twee eeuwen, gedurende welke dit stelsel van kracht is geweest, geeft ons toestanden en verhoudingen te zien, welke verre van ideaal waren.

De Overheid in den Compagniestijd was gehouden de Zending te bevorderen en krachtens haar monopoliebeginsel had alleen zij te beslissen in alle zaken de zending betreffende. De Compagnie betaalde Kerk en Zending en verloor bij haar zorg voor Kerk en Zending haar hoofddoel niet uit het oog. Belangrijker dan de verzorging der geeste-

lijke belangen was de zorg voor de materiëele belangen. De Overheid moest vóór alles zorgen voor de winsten der aandeelhouders, de kerkelijke zaken kwamen eerst in de laatste plaats.

Onder zulke omstandigheden was er van kerkelijke zending in den zin dien wij thans daaraan hechten natuurlijk geen sprake. De kerken in Nederland waren adviseurs van de Compagnie en mochten de ambtsdragers in het ambt bevestigen, maar zeggenschap misten zij ten eenenmale.

Die heerschappij van de Overheid over Kerk en Zending beteekende in Indië, dat de Gouverneur-Generaal over „den Staat en de apparentie van het Christendom" rapporteerde als over de andere takken van den staatsdienst. Hij bestrafte, verplaatste en schorste de predikanten, hij bepaalde, waar gearbeid zou worden en door wien, welke taal gebruikt zou worden, welke reizen gemaakt zouden worden, welke scholen opgericht moesten worden. Dit ging zoover, dat de Gouverneur-Generaal in 1643 een geheel nieuwe kerkenordening invoerde, zonder de Kerken in Holland daarover zelfs te raadplegen, waarbij voor alles, tot voor de keuze van ouderlingen toe, de toestemming van den Gouverneur-Generaal geëischt werd. Ondanks de protesten uit de kerken in Nederland en in Indië bleef deze kerkenordening van kracht.

In Nederland maakten de Heeren XVII het al niet beter. Tegenover de kerken in Holland, de classis Amsterdam en de provinciale synodes, namen zij een even autoritaire houding aan. In 1634 berichtten zij aan de provinciale synode van Noord-Holland, dat de brieven uit Indië aan Heeren XVII „als wettelijke opzienders van de kercken ende regieringe van India uit cracht van octroy competerende" gezonden moeten worden, die ze dan geopend zullen overhandigen daar het behoort. Zelfs correspondentie over kerkelijke zaken buiten hun contrôle wordt dus niet toegelaten en de kerken hadden zich naar hun besluiten te gedragen.

Desondanks zijn de Hollandsche kerken de geestelijke verzorging van de Christenen in Indië en het zendingswerk aldaar blijven beschouwen als haar taak en hebben daaraan periodiek aandacht geschonken.

Ook is de Zendingsarbeid in den Compagniestijd niet zonder vrucht gebleven, hetgeen vooral te danken is aan den persoonlijken zendingsijver van enkele Indische predikanten. Dat de Indische Kerk thans 600000 Inlandsche Christenen telt, is voor een groot deel te danken aan den Zendingsarbeid in den Compagniestijd.

De schijnbaar zoo gunstige omstandigheid, dat de Zending in Indië in de 17e en 18e eeuw niet stond tegenover een neutrale of vijandige Overheid, maar erkend was als deel van de Staatstaak, is een knellende band gebleken en op den duur een groote rem geworden voor den arbeid der zending.

Van den aanvang werden de kerken in het vaderland gedwarsboomd in haar plannen en belemmerd in haar ijver voor den arbeid in Indië. De toenemende financiëele moeilijkheden der Compagnie in de 18e eeuw leidden bovendien tot steeds kariger verzorging der geestelijke belangen. Bij het groeiend tekort aan predikanten in Indië kwam de Zendingsarbeid in de 18e eeuw praktisch geheel tot stilstand en bepaalde zich tot sporadische bezoeken der predikanten aan de Inlandsche gemeenten.

Het herstel van het Nederlandsch bestuur over Indië in den aanvang der 19e eeuw bracht geen verbetering in den toestand van Kerk en Zending. Koning WILLEM I maakte de Indische Kerken geheel los van de kerken in het moederland en vereenigde alle Protestanten in Indië in de ééne Indische Kerk onder een door den Gouverneur Generaal benoemd Kerkbestuur. De uitzending van predikanten zou voortaan geschieden op voordracht der bij Koninklijk besluit ingestelde Commissie tot de zaken der Protestantsche Kerken in Oost- en West-Indië. De afhankelijkheid der Kerk van de Overheid werd zoo mogelijk nog grooter dan onder de Compagnie.

Tevens werd de Zending feitelijk van het program der Indische Kerk geschrapt, daar de Overheid in de 19e eeuw wel wilde zorgen voor de bestaande Kerken, maar geenerlei zendingsactie voor haar rekening wilde nemen in verband met het meer en meer doorwerkend beginsel, dat de Overheid in godsdienstzaken een absolute neutraliteit moest in acht nemen.

Datzelfde beginsel deed zich ook gelden ten opzichte van den nieuwen vorm van zending, welke in 1815 haar intrede deed in de zending uitgaande van genootschappen en zendingsvereenigingen, los van de bestaande Indische Kerk.

De Indische Regeering streefde met pijnlijke nauwgezetheid naar een absolute neutraliteit, niet slechts om de gevoeligheid van haar Mohammedaansche onderdanen te ontzien, maar ook om het beginsel zelve, dat zij van geen voorkeur voor eenigen bepaalden godsdienst mocht doen blijken. Zij ging daarbij zoover, dat men niet aan den

indruk ontkomen kan, dat haar streven naar neutraliteit leidde tot bepaalde onwelwillendheid tegenover de zending.

De algemeene vergunning tot vestiging, welke ieder die zich in Indië vestigt, noodig heeft, werd ten opzichte der zendelingen gebruikt om hun vergunning te verleenen tot vestiging *op een bepaalde plaats*, waarbij die vergunning geweigerd werd, als het Mohammedaansche streken gold.

In het algemeen kan men zeggen, dat vrees voor den Islam typeerend was voor deze periode, van welke vrees ook een gevolg was, dat geen zendelingen op Java werden toegelaten buiten de hoofdplaatsen. Naast deze Islam-vrees was het de doorwerking van het neutraliteitsbeginsel, waardoor de Overheid steeds meer haar Christelijk karakter verloochende.

De opname van artikel 123 in het nieuwe Regeeringsreglement van 1854 bracht geen nieuw beginsel, maar was weinig meer dan de codificatie van de reeds jaren gevolgde gedragslijn, welke gedragslijn in 1837 reeds bij besluit van den Gouverneur-Generaal voor buitenlandsche zendelingen als regel was gesteld.

Dit artikel 123, dat thans nog als artikel 177 van de Indische Staatsregeling ongewijzigd voortleeft, luidt als volgt:

„1. De Christen-leeraars, priesters en zendelingen moeten voor-
„zien zijn van eene door of namens den Gouverneur-Generaal te ver-
„leenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald ge-
„deelte van Nederlandsch-Indië te mogen verrichten.

„2. Wanneer die toelating schadelijk wordt bevonden, of de voor-
„waarden daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den Gouverneur-
„Generaal worden ingetrokken."

Zooals gezegd, dit artikel bracht geen wijziging in de gevolgde praktijk. Toch was de opname daarvan in het Regeeringsreglement niet zonder beteekenis. Principiëel was deze beteekenis, dat de verkeerde praktijk in de Indische grondwet vastgelegd werd, zoodat zij tot den huidigen dag van kracht is gebleven. Praktisch was de beteekenis, dat de Indische Regeering, op gronden geheel te harer beoordeeling, zendelingen den toegang kon weigeren tot het door hen begeerde arbeidsveld.

Ook heeft de Indische Regeering niet geschroomd van haar bevoegdheid gebruik te maken. Van 1854—1920 is in 56 gevallen een aangevraagde toelating geweigerd. Een dier gevallen betrof Dr. SCHEURER, wien in de negentiger jaren aangezegd werd Solo te verlaten, indien

hij aan zijn medischen arbeid direct zendingswerk wilde verbinden, daar hij hiervoor geen toelating voor Solo kon krijgen. Eerst onder Gouverneur-Generaal IDENBURG werd Solo voor de zending opengesteld.

Toch kan men niet zeggen, dat de Protestantsche zending van artikel 123 veel last heeft ondervonden. Tegenover de genoemde 56 weigeringen staan ruim 1000 inwilligingen van een verzoek om toelating, terwijl de gehandhaafde weigeringen bijna zonder uitzondering gevallen betroffen, waar toelating tot een reeds bij anderen in bewerking zijnd zendingsgebied geweigerd werd om dubbele zending te voorkomen.

Van Roomsche zijde wordt echter hevig geklaagd over de belemmering, welke de Missie door dit artikel ondervindt. Inderdaad is Rome hier bijna steeds de lijdende partij, maar de Missie heeft dit aan zichzelve te wijten. Wat toch is het geval? De takken der Protestantsche zending respecteeren onderling elkaars gebied, maar Rome is er juist op uit, om in reeds door de Protestantsche zending voorbewerkte gebieden met de Missie binnen te dringen, welke daar sneller vruchten van haar arbeid ziet dan in volledig heidensche of Mohammedaansche streken.

De opname van artikel 123 in het Regeeringsreglement van 1854 was zooals gezegd, een rechtstreeksch uitvloeisel van de toen heerschende inzichten over het neutrale karakter van de Overheid in godsdienstzaken.

Sterk spreekt dit uit de verdediging door den toenmaligen Minister van Koloniën PAHUD, die in zijn Memorie van Toelichting schreef: „De Staat is niet Christelijk, hij heeft geen geloofsbelijdenis; elke „poging om een godsdienstige overtuiging boven andere te begunstigen. „zou een afwijking wezen van het in de grondwet gehuldigde beginsel „van gewetensvrijheid en gelijkstelling der gezindheden."

Nog krasser sprak enkele jaren vroeger Minister BAUD bij een interpellatie over het conflict te Batavia met Mgr. GROOFF, welke woorden ik aanhaal om te doen zien, hoe ver Regeeringspersonen in dien tijd de gedachte van een Christelijke Regeering verwierpen: „Het Mohammedanisme", aldus BAUD, „geniet de bescherming van het Gouver- „nement, terwijl de Christelijke godsdienst slechts wordt geduld."

In die gedachtenwereld is artikel 123 ontstaan en verdedigd. De Minister PAHUD was niettemin overtuigd, dat de Regeering zich volstrekt niet onwelgezind getoond had ten opzichte van de Zending. Als

bewijs van haar ruim standpunt voerde de Regeering aan, dat zij aan zendelingen toegelaten had op Java taalstudies te maken om een Javaansche bijbelvertaling voor te bereiden, dat zij ook den verkoop van bijbels niet verhinderde, en evenmin dat Javanen zich bij de zendelingen in groote steden gevestigd, vervoegen, om onderricht te vragen.

„Ook vergunt zij aan de zendelingen den toegang tot de Inlanders, „die geheel ongezocht het Christendom hebben omhelsd of het voor„nemen daartoe aan den dag leggen."

„Maar de Staat moet in de eerste plaats zorgen voor rust en orde, „als de eerste voorwaarden van beschaving en ontwikkeling."

„Het is deze plicht, het zijn deze inzichten, die de richting hebben „bepaald van de in Nederlandsch-Indië aangenomen gedragslijn, ten „aanzien van de verspreiding van het Christendom."

„Daar, waar talrijke Mohammedaansche bevolkingen met al hare „elementen van fanatisme en tegenstand, de meerderheid uitmaken, „heeft de regeering gemeend preventief te moeten handelen; in die ge„deelten zijn dus, met uitzondering van de groote steden, geen zende„lingen tot prediking van het evangelie onder de Inlanders toegelaten."

Van antirevolutionaire zijde werd het voorgestelde artikel 123 met kracht bestreden door ELOUT. Hij zag daarin een belemmering van de vrijheid tot evangelie-prediking in strijd met de in een der voorafgaande artikelen gewaarborgde godsdienstvrijheid; hij achtte het voor de handhaving van orde en rust naast de andere bevoegdheden van den Gouverneur-Generaal overbodig; bovendien voor de Regeering ongewenscht, omdat de bevolking uit deze bijzondere toelating zou afleiden, dat de Regeering achter den zendeling stond. De liberale koloniale specialiteit VAN HOËVELL sloot zich bij hem aan: nog nooit was er oproer of opstand in Indië het gevolg van evangelie-verkondiging geweest; het toezicht moest niet preventief, maar repressief zijn.

Een amendement van ELOUT om het artikel te beperken tot zendelingen niet-Nederlanders werd verworpen, hoewel het den steun verkreeg van VAN HOËVELL en THORBECKE, waarna het artikel ongewijzigd aangenomen werd, waarbij ELOUT en GROEN en VAN HOËVELL tegenstemden. Van zóó principieele beteekenis werd art. 123 door hen geacht, dat ELOUT en zijn vrienden op grond daarvan tegen de geheele wet stemden.

De houding van de Indische Regeering en hare ambtenaren tegenover de zending vertoonde in de tweede helft der 19e eeuw duidelijk

den invloed van de geestesrichting, die aan artikel 123 het aanzijn schonk. Men betrachtte een zoo strikt mogelijke onzijdigheid onder de voortdurende vrees voor de gevolgen der Christelijke zending in Mohammedaansche gebieden. Het gevolg daarvan was een nauwlettend toezicht op en een weinig welwillende houding tegenover de zendelingen.

Verandering van beteekenis kwam daarin eerst na 1888 met het Kabinet-MACKAY. Sedert dien kan men zeggen, dat de houding van de Indische Regeering en hare ambtenaren tegenover de zending blijvend verbeterd is, zoodat daarover in de laatste 30 jaren eigenlijk niet meer te klagen valt. De ontwikkeling der politieke verhoudingen in Nederland heeft in dit opzicht ook voor Indië rijke vruchten gedragen.

Minister KEUCHENIUS heeft het onomwonden uitgesproken, dat de Regeering verloochening van het Christendom uit vrees voor den Islam ongeoorloofd achtte en uitbreiding van de Zending wenschte, dat derhalve de ambtenaren de zending niet mochten tegenwerken, al wenschte hij anderzijds geen pressie op de bevolking om deze tot het Christendom te brengen.

Dit standpunt is in het algemeen ook ingenomen door de latere rechtsche Ministers van koloniën. Het regeeringsstandpunt werd in 1910 door Minister DE WAAL MALEFIJT aldus omschreven: „Van de „zending erken ik dankbaar de zegenrijke werking en waardeer haar „als een zedelijk goed, waarvan de beteekenis voor de ontwikkeling „van Indië op den weg naar hoogere cultuur van groote beteekenis „is. Dit leidt ertoe wel de beletselen weg te nemen, die aan de ver„kondiging van het evangelie in den weg staan. Maar het ligt niet op „den weg der regeering de zending te steunen en te bevorderen om „hare werkzaamheid als zoodanig. Alleen waar zij zich op sociaal „terrein beweegt en deelneemt aan de taak, die anders de Overheid „heeft, b.v. onderwijs, ziekenorganisatie,. enz., heeft zij recht op den„zelfden steun als elk ander initiatief, dat zich met maatschappelijke „werkzaamheid wil belasten."

De bestaande verhouding getoetst aan de beginselen.

Wanneer wij thans de bestaande verhouding tusschen Overheid en Zending in Indië gaan toetsen aan de antirevolutionaire beginselen,

moeten wij ons vooraf ter dege rekenschap geven van de feitelijke verhoudingen, waaronder de Overheid in Indië regeert.

Wij erkennen de leiding Gods in de historie en hebben daarom de omstandigheden en verhoudingen, welke zich in den loop der historie in Indië ontwikkeld hebben, als gegeven te aanvaarden, en daarmede rekening te houden voor het trekken der praktische consequenties.

In verband met ons onderwerp breng ik vijf algemeene gezichtspunten naar voren.

In de eerste plaats is de Overheid in Indië een Christelijke Overheid op grond van het feit, dat de Nederlandsche Regeering, onder verantwoordelijkheid aan het Nederlandsche parlement, het Opperbestuur over Indië voert, en de Indische Regeering zich naar hare aanwijzingen heeft te gedragen.

Als tweede feitelijk gegeven staat onmiddellijk daar tegenover, dat deze christelijke Overheid regeert over een niet-christelijke bevolking. Immers 95 % van de bewoners van Nederlandsch-Indië zijn Mohammedanen en van de overigen rond $1^1/_2$ millioen Hindoes en heidenen en slechts $1^1/_2$ millioen Christenen. De Christelijke Overheid is dus in Indië voogd over een Mohammedaansche bevolking.

Het derde punt, waarop ik de aandacht vestig, is de omstandigheid, dat de Indische Regeering een vreemde Overheid is, van een ander volk en een ander ras dan de bevolking, waarover zij regeert. Gevolg daarvan is, dat de verhouding van Overheid en Zending niet alleen ligt op het terrein van godsdienst en politiek, maar sterk beïnvloed wordt door rassenkwesties tusschen de inheemsche bevolking en de uitheemsche Overheid.

Mijn vierde opmerking geldt het onmiskenbare feit, dat de Oostersche samenleving niet kent de vergaande saecularisatie van het intellectueele, maatschappelijke en staatkundige leven, welke wij als een vanzelfsheid beschouwen en ongewild indragen in onze beschouwingen op koloniaal gebied. De godsdienst is in Indië niet een apart hoofdstuk, gescheiden van het politieke, economische en sociale leven. Bij de Mohammedanen niet, en nog minder bij de Hindoes op Bali of bij de animisten elders in de buitengewesten. De Nederlandsche gezagsoefening en de bestuursbemoeienis met het maatschappelijk leven hebben in allerlei opzichten voor den inlander godsdienstige beteekenis.

In de vijfde plaats wijs ik er op, dat de Indische Overheid zich bevindt in een overgangsperiode, waarin de volksinvloed stijgende is, het bestuur zijn autocratisch karakter geleidelijk verliest, en het zwaar-

tepunt van wetgeving en bestuur zich in toenemende mate van Nederland naar Indië verplaatst. Aan deze verschuiving is onafscheidelijk verbonden een toenemende verzwakking van het Christelijk karakter der Indische Overheid. Eenerzijds wordt deze beperkt in haar werkingssfeer door de groeiende autonomie van lagere rechtsgemeenschappen — de meest zuivere Mohammedaansche zelfbesturen bezitten reeds nu een groote mate van autonomie —, anderzijds zien wij een wassenden invloed van de volksvertegenwoordiging op de centrale Overheid. Deze verschuivingen doen op den duur ook op de verhouding van Overheid en Zending haar invloed gelden.

Met deze feitelijke gegevens voor oogen laat zich thans het volgende zeggen.

De uitspraak van artikel I van het antirevolutionair program van beginselen, dat de antirevolutionaire of Christelijk-Historische richting den grondtoon van ons volkskarakter vertoont, geldt *wel* voor Nederland, maar *niet* voor de koloniën.

Het Christelijk karakter der Indische Overheid berust uitsluitend op de koloniale verhouding, op de door Nederland over Indië uitgeoefende voogdij, waarbij wij onze staatkundige inzichten aan het onmondige Indië opleggen.

Naarmate Indië het stadium van mondigheid nadert, naarmate de Indische bevolking meer recht van meespreken krijgt in haar eigen zaken, zal het in de koloniale politiek gaan als met de verhouding van een voogd tot een opgroeienden jongen man: de tijd van bevelen gaat voorbij, het eigen inzicht van den pupil wordt meer en meer beslissend.

Reeds nu zijn ook ten opzichte van de verhouding van de Overheid tot de Zending de eerste teekenen van deze komende verandering duidelijk waarneembaar. Ik herinner aan het bijna eenstemmig afwijzend advies van den Volksraad op een voorgestelde wijziging van artikel 123 van het Regeeringsreglement (thans artikel 177 der Indische Staatsregeling) in het jaar 1924, waarna de materie verder bleef rusten en het wetsontwerp niet bij de Staten-Generaal werd ingediend. Van recenter datum kan nog genoemd worden als voorbeeld de in 1933 in den Volksraad aangenomen motie tegen toelating van de Zending op Bali. De Regeering zal in de toekomst in steeds meerdere mate met dergelijke uitspraken hebben te rekenen.

Bij de verdere doorvoering der bestuurshervorming zal een steeds

grooter deel van wetgeving en bestuur aan den rechtstreekschen invloed der centrale Regeering onttrokken worden. Voorzoover dit in handen gelegd wordt van zelfbesturende gebieden onder verantwoordelijkheid aan vertegenwoordigende lichamen gaat daarmede noodwendig gepaard een evenredige vermindering van de verantwoordelijkheid aan het Opperbestuur en het Nederlandsche parlement. Voor de verhouding van Overheid en Zending zie ik als een der eerste gevolgen, dat de beslissing over subsidies aan Zendingsscholen in de toekomst in bepaalde gevallen zal liggen bij in meerderheid Mohammedaansche lichamen.

In dit verband wijs ik er op, dat bij de thans aanhangige voorstellen tot herziening der Britsch-Indische constitutie de eeredienst („Ecclesiastical Administration") niet aan het verantwoordelijk zelfbestuur wordt toevertrouwd, maar, voorzoover behoorende tot de taak der centrale Regeering, met defensie en buitenlandsche zaken rechtstreeks onder den Gouverneur-Generaal blijft ressorteeren onder verantwoordelijkheid aan het Britsche parlement. Het verdient overweging, dezen weg in de toekomst ook voor onze Oost in te slaan om aan de moeilijkheden te ontkomen, die op dit gebied ongetwijfeld te verwachten zijn.

Hoe dit echter zij en wat de toekomst ons moge brengen, op dit oogenblik staan wij nog voor het feit, dat de Gouverneur-Generaal voor zijn geheele beleid onder het Opperbestuur van de Nederlandsche Regeering staat en dat de Minister van Koloniën voor dit geheele beleid verantwoordelijk is aan de Staten-Generaal.

De Overheid in Indië, die haar mandaat ontvangt van de Nederlandsche Regeering, zij zich daarom bewust van haar Christelijk karakter en kome openlijk daarvoor uit. Zij schame zich niet te belijden, dat zij de doorwerking van het Christendom een zegen voor Indië zou achten. Zij erkenne daarbij, dat de Overheid op godsdienstig gebied geen rechtstreeksche taak heeft, dat zij onbevoegd is tot optreden op dit gebied. Zij erkenne het eigen recht der Kerk, ook op het gebied der Zending, en late haar vrij in haren arbeid, maar steune haar naar vermogen. Zij erkenne de Zending als een zelfstandig, krachtens eigen Goddelijke roeping optredend instituut, dat op zijn gebied en naar zijn wijze medewerkt aan de koloniale opvoedingstaak, zooals de Staat dit van zijn kant doet, en daarom aanspraak heeft op waardeering en steun van de Overheid.

Het standpunt der 17de en 18de eeuw, waarbij Kerk en Zending in de koloniën rechtstreeks tot den Staatsdienst gerekend werden, moet derhalve met beslistheid verworpen worden, zoowel uit beginsel als om de noodlottige gevolgen, welke daaruit voortvloeien voor dezen geestelijken arbeid, die alleen aan Christus als den Koning der Kerk heeft te gehoorzamen.

Met dezelfde beslistheid stellen wij ons tegenover het beginsel der absolute neutraliteit, zooals dit in het midden der 19de eeuw als hoogste wijsheid voor de Overheid op koloniaal gebied gold. Principiëel verwerpelijk, is deze neutraliteit bovendien praktisch onbestaanbaar met het oog op den innigen samenhang van den godsdienst met het politieke, sociale en economische leven der Oostersche volken.

Bij de beantwoording van de vraag, in hoeverre de houding der Overheid tegenover de Zending in onze Oost met deze beginselen in overeenstemming is, zijn het vooral vier terreinen van praktisch bestuursbeleid, welke voor deze beoordeeling van beteekenis zijn.

In de eerste plaats noem ik de houding, welke de Overheid en hare ambtenaren tegenover de Zending aannemen. Ook zonder van Indische toestanden op de hoogte te zijn laat het zich verstaan, dat het van groote beteekenis is voor den arbeid der Zending, welke houding de Overheid en de Overheidspersonen tegenover haar aannemen. De arbeid der Zending wordt positief geschaad door een houding van wantrouwen tegenover de zendelingen, zooals in het midden der vorige eeuw, toen een bijzonder toezicht noodig geacht werd op deze voor de orde en rust bij uitstek gevaarlijke elementen. Daar komt bij, dat de Inlander iederen Hollander als Christen beschouwt — zooals anderzijds Inlander en „orang slam" veelszins synoniem zijn —, zoodat elke Hollander en bovenal de ambtenaar, die zijn geloof verloochent, een belemmering voor de Zending is. Ernstiger wordt het nog, wanneer een ambtenaar de Zending rechtstreeks tegenwerkt.

Zooveel in haar vermogen is, zorge de Regeering daarom, dat de ambtenaren de Zending niet belemmeren, maar steunen. Dankbaar mag erkend worden, dat de bestaande toestand in het algemeen in dit opzicht geen reden tot klagen geeft. Vroeger was dit wel het geval, inzonderheid vóór het optreden van het eerste rechtsche ministerie in 1888. Ook thans zien we nog een enkele maal openlijke tegenwerking der Zending van ambtelijke zijde, zooals bij het in de dag-

bladen vermelde geval op Bali, waar een bestuursambtenaar tot inlandsche hoofden gezegd zou hebben, dat het bestuur wel zou zorgen, dat Bali voor de Zending gesloten bleef. Thans zijn dit echter hooge uitzonderingen.

De Regeering kan de houding harer ambtenaren bepalen door haar aanwijzingen. Ideaal wordt de toestand eerst, wanneer deze ook persoonlijk Zendingsvrienden zijn. Versterking van het Christelijk element in het ambtenarencorps is daarom ook voor de Zending van belang.

Het tweede terrein, waar Overheid en Zending elkaar regelmatig ontmoeten, zou ik willen aanduiden als de regeling van de rechtspositie der Inlandsche Christenen.

Daarbij breng ik in herinnering, dat het Europeanen-recht — dat is het voor Indië pasklaar gemaakte Nederlandsche recht —, uitzonderingen daargelaten, niet geldt voor de Inlandsche bevolking. Zonder daarop thans dieper in te gaan kan in het algemeen gezegd worden, dat de Inlandsche bevolking onderworpen is aan haar eigen adatrecht. Voor een deel is zij ook onderworpen aan haar eigen Inlandsche rechtspraak, waarbij dus niet in naam der Koningin recht gesproken wordt.

Het adatrecht nu is in negen van de tien gevallen Mohammedaansch recht, en de eigen rechters zijn geen Nederlanders, maar meestal Mohammedaansche Inlanders. De moeilijkheden, welke daaruit kunnen voortspruiten voor Christen-Inlanders, met name ten aanzien van huwelijk en erfrecht, zijn evident.

Een dertig jaar geleden was de regeling der rechtspositie van de Inlandsche Christenen een brandende kwestie in Zendingskringen en ook in de koloniale politiek. Intusschen is de strijd daarover om verschillende redenen geheel geluwd. Eenerzijds, omdat de groote massa der Inlandsche Christenen in vrijwel geheel gekerstende streken leeft, zooals Ambon, de Minahassa en de Bataklanden, waar ook het adatrecht reeds in Christelijken geest hervormd en beschreven is. Daarnaast, omdat ook voor de verspreid levende Christenen in Mohammedaansche streken, zooals op Java, de Christelijke adat, b.v. op huwelijksgebied, zooveel mogelijk erkend wordt. Anderzijds, omdat een deel der ondervonden bezwaren der Inlandsche Christenen inhaerent is aan het leven van geïsoleerde Christenen in een geheel vijandige omgeving en niet door wetgevende maatregelen is te ondervangen. Deze bezwaren zijn vergelijkbaar met de moeilijkheden, welke voor geïsoleerde Protestanten in een geheel Roomsch milieu te verwachten

zijn. Voorzoover de Overheid daarin iets doen kan, liggen de maatregelen niet op het gebied van de wetgeving, maar van het praktische bestuursbeleid der ambtenaren.

Het derde gebied, waarop de Overheid haar houding tegenover de Zending nauwkeurig heeft moeten afbakenen, is het terrein der maatschappelijke werkzaamheid van de Zending.

De Zending werkt niet alleen rechtstreeks in den hoofddienst der evangelieverkondiging, maar ontplooit ook een groote maatschappelijke activiteit door onderwijs en opvoeding, door ziekenzorg en taalstudie.

Die arbeid der Zending vindt in Indië in ruime mate waardeering van de zijde der Overheid, met volle instemming van de pers en de publieke opinie.

Algemeen wordt erkend, dat de taak van Nederland in Indië zóó groot en zóó veelomvattend is, dat de vruchtdragende arbeid op maatschappelijk gebied van de daarvoor bijzonder toegeruste zending, dankbaar aanvaard en daarom ook geldelijk gesteund moet worden, omdat zij daarmede een deel van de staatstaak voor haar rekening neemt.

Over de waardeering, welke deze zijde van den Zendingsarbeid ten deel valt, en over de mate, waarin daaraan financiëelen steun geboden wordt, mag heden ten dage allerminst geklaagd worden, al moet daarbij erkend, dat deze waardeering en steun voor een belangrijk deel te danken zijn aan, en daarom ook voor de toekomst afhankelijk zijn van den politieken invloed van de rechterzijde in Nederland.

Toch is hiermede op zich zelf nog niet voldaan aan hetgeen art. XXI van het anti-revolutionair beginselprogram in dit opzicht vraagt.

Het derde lid van genoemd artikel luidt: „De kerstening van Indië blijve roeping van het Christenvolk in Nederland, maar vinde, als óók uit staatkundig en maatschappelijk oogpunt van overwegend belang, bij de Regeering tegemoetkoming, beide in het verleenen van volle vrijheid en in het geldelijk steunen van het onderwijs en anderen socialen arbeid".

Niet slechts vrijheid en steun voor den socialen arbeid wordt in deze woorden gevraagd, ook het motief, waaruit die moeten voortkomen, wordt genoemd.

Het is niet voldoende, wanneer de Regeering dien steun verleent, omdat de Zending een deel van de Staatstaak helpt vervullen, waarvoor de krachten der Overheid voorshands te kort schieten. Al mag deze

overweging mede van invloed zijn, terecht vraagt ons program, dat de Regeering ook de kerstening zelve erkenne als van staatkundige en maatschappelijke beteekenis, en ook daaraan een grond voor subsidiëering ontleene.

Dit is niet maar een theoretische onderscheiding zonder praktische beteekenis. In de motiveering, zooals zij door verschillende Directeuren van het Departement van Onderwijs en Eeredienst gegeven is, schuilt een gevaar voor de toekomst. De tijd komt zeker, dat de Overheid zelve in bepaalde deelen van Indië voldoende voorzien kan in onderwijs en ziekenzorg. Moet dan geconstateerd, dat de rechtsgrond voor overheidssteun aan het zendingsonderwijs vervallen is? Op het ouderrecht bij het onderwijs kan geen beroep gedaan worden, daar omnium consensu de onmondige bevolking heeft te aanvaarden, wat de voogd haar meent te moeten geven.

Dezerzijds moet staande gehouden worden, dat de Overheid aan Zendingsonderwijs en -ziekenzorg de voorkeur moet geven boven Overheidsvoorziening, omdat de Zending daarbij iets kan bieden, wat niet in het vermogen der Overheid ligt, maar wat de Overheid uit staatkundige en maatschappelijke overwegingen op prijs stelt.

Daarbij wordt uitgegaan van het feit, dat de invloed van het Nederlandsche bestuur en de doorwerking van de Westersche cultuur onvermijdelijk op allerlei wijzen het Oostersche religieus-sociale cultuurcomplex aantasten. De Inlandsche bevolking aanvaardt gretig de vruchten der Westersche cultuur, maar door de nauwere aanraking met het gesaeculariseerde, technische, onpersoonlijke Westen wordt zij losgemaakt van haar eigen religieus bezit en van velerlei eigen geestelijke levenswaarden. De Overheid, ook de Christelijke Overheid, is zelve onbevoegd en onbekwaam om deze leegte aan te vullen door daarvoor andere geestelijke waarden in de plaats te stellen, om met de vruchten ook den wortel der Westersche cultuur over te brengen, om zoowel de personen individueel als het volk in zijn geheel de zegeningen van het Evangelie van Jezus Christus deelachtig te doen worden.

De Zending echter doet dit wel, en uit dien hoofde verdient de kerstening van Indië, als óók uit maatschappelijk en staatkundig oogpunt van overwegend belang, den steun der Overheid.

Daar komt bij, en ook deze grond voor het verleenen van geldelijken steun mag aanvaard worden, dat de Zending beter toegerust is voor haar sociale taak dan de Overheid, omdat zij geestelijk dichter bij

de bevolking staat en beter haar vertrouwen kan winnen. De Overheidsbemoeienis draagt krachtens den aard der Overheid het karakter van een uitwendig dwingende macht, de Zending zoekt haar kracht in overtuigende overreding. Dank zij de religieuze motieven, waardoor hare medewerkers gedreven worden, kan zij beter tot de volksziel doordringen en bij onderwijs en ziekenzorg dieperen invloed oefenen.

Tenslotte moet als vierde en laatste aanrakingspunt van Overheid en Zending de houding beschouwd worden, welke de Overheid aanneemt tegenover den eigenlijken Zendingsarbeid, welke houding haar wettelijke formuleering vindt in het reeds meermalen genoemde artikel 177 der Indische Staatsregeling (vroeger artikel 123 van het Regeerings Reglement).

In het historisch overzicht deed ik uitkomen, hoe dit artikel zijn ontstaan dankt aan de toenmalige vrees voor den Islam en de destijds heerschende opvatting over de absolute neutraliteit van den Staat in godsdienstzaken.

Reeds door dit vitium originis is het artikel geoordeeld. Krachtens zijn ontstaan is het een smaad voor de Christelijke Zending, die in haar evangelieprediking in onderscheiding van alle andere propaganda onder preventief toezicht gesteld wordt op grond van haar bijzondere gevaarlijkheid voor orde en rust.

De poging, in 1924 aangewend om tot een wijziging van artikel 177 te komen, gelijktijdig met een wijziging van het preventief toezicht op de Mohammedaansche godsdienstscholen, die onder artikel 178 vallen, heeft den toestand nog verergerd. De voorgestelde wijziging van artikel 177 strandde op het bijna eenstemmig afwijzend advies van den Volksraad, maar diezelfde Volksraad aanvaardde wel de nieuwe goeroeordonnantie ter uitvoering van artikel 178, waardoor het preventief toezicht op de Mohammedaansche godsdienstscholen door een repressief toezicht vervangen werd. Te sterker spreekt thans de uitzonderingspositie van de onder preventief toezicht geplaatste Christelijke Zending.

Ook afgezien van zijn oorsprong is het artikel voor ons onaanvaardbaar. De Overheid matigt zich door dit artikel het recht aan te beoordeelen, of ergens al dan niet het Evangelie verkondigd zal worden. Zelfs wanneer men het zou beperken tot wat thans bijna uitsluitend de toepassing is, nl. het voorkomen van dubbele zending, dan nog aanvaardt de Overheid een taak, die haar niet toekomt, door uit te maken, of een deel van Indië Roomsch of Protestant zal moeten worden.

Daartoe mist de Overheid de bevoegdheid en daardoor maakt zij inbreuk op de vrijheid der Kerk, wier eigen terrein zij heeft te ontzien.

Niet alleen principiëel is het artikel verwerpelijk, ook praktisch is het een gevaar. In den loop der 70 jaren van zijn bestaan is het zeer uiteenloopend toegepast, een bewijs, dat de toepassing geheel afhankelijk is van het oogenblikkelijk Regeeringsinzicht, dat zoowel ten bate als ten nadeele van de Zending gehanteerd kan worden. Reeds noemde ik het geval van Dr. SCHEURER, waardoor de Gereformeerde Zending bijna 20 jaren moest wachten vóór zij in Solo werd toegelaten. Herhaling van dergelijke gevallen schijnt zelfs in dezen tijd niet uitgesloten, wanneer men ziet, op welke gronden tegen de toelating der Zending op Bali geageerd wordt.

Ook ter voorkoming van dubbele zending helpt het artikel alleen, als de Gouverneur-Generaal het daarvoor hanteeren wil. De Minister, die het in 1854 verdedigde, wierp de door het kamerlid BLAUPUT TEN CATE geopperde gedachte van hanteering tegen dubbele zending verre van zich. Niettemin wordt het geregeld daarvoor gebruikt en wordt het handhaven van het artikel thans vooral op dezen grond verdedigd. En omgekeerd, ondanks deze geregelde praktijk is er toch een Gouverneur-Generaal geweest, die de Roomsche zending in de Minahassa toeliet. Het lijdt geen twijfel, dat een Roomsch Gouverneur-Generaal geen vrijheid zou kunnen vinden, de Missie uit de Bataklanden te weren. Het praktisch resultaat ter wering van dubbele zending is van persoonlijk inzicht afhankelijk. Het gevaar van belemmering der zending blijft altijd bestaan en wordt, zooals boven reeds aangegeven, steeds grooter naarmate de invloed van den Volksraad toeneemt.

De vraag moet gesteld, waarom artikel 177 dan nog altijd voortleeft, indien er zulke gewichtige principiëele en practische bezwaren tegen bestaan.

Het antwoord op deze vraag ligt in de omstandigheid, dat zoowel in zendingskringen als in politieke kringen de meeningen ter zake verdeeld zijn.

Ook is de zaak niet zoo eenvoudig, als zij op het eerste gezicht schijnt. Wat den praktischen kant betreft, moet erkend worden, dat het artikel in menig opzicht goede vruchten gedragen heeft. Dank zij dit artikel heeft op verschillende plaatsen in den Archipel de Zending rustig kunnen voortarbeiden zonder door concurreerende actie van andere gezindten gestoord te worden. De groote, ongedeelde Bataksche

volkskerk van meer dan 300.000 zielen is mede te danken aan het weren van anderen, met name van de Roomschen. Op tal van andere zendingsvelden kan gewezen worden op soortgelijke gunstige resultaten.

Wanneer wij buiten de Nederlandsche koloniën rondzien, blijkt dat ook elders de Overheid wel maatregelen genomen heeft om dubbele Zending te voorkomen. Zoo kwam in 1913 een dergelijke verdeeling der arbeidsvelden voor in den Engelsch-Egyptischen Soedan, in Uganda en Noord-Togo. In 1924 werd in de derde zitting van de permanente mandatencommissie van den Volkenbond de vraag gesteld „of het niet strijdig zou zijn met het beginsel van vrijheid van geweten en van de vrije uitoefening van den godsdienst, door het Verdrag geproclameerd, om tusschen beiden te komen tusschen de zendingscorporaties om haar invloedsferen aan te wijzen, die haar in het bijzonder zouden zijn te reserveeren."

In de conclusie der commissie lezen wij onder meer: „De commissie heeft dan ook in herinnering gebracht, dat het mandaat de vrije uitoefening van den godsdienst ondergeschikt maakt aan het beding, dat deze niet strijdig zij met de openbare orde en dat op dit punt het mandaat aan den mandataris het recht toekent de noodige contrôle uit te oefenen voor de handhaving der openbare orde. De handhaving der orde is de eerste plicht van den bestuurder en de voorwaarde voor de ontplooiing van alle vrijheid, de vrijheid van godsdienst niet uitgezonderd."

De grondgedachte van dit antwoord, dat letterlijk aangewend kan worden ter verdediging van artikel 177 I. S., bevat een kern van waarheid, die wel niemand ontkennen zal. Ook staat het vast, dat het optreden der Zending dikwijls politieke beteekenis heeft, op dezelfde gronden, waarop boven de godsdienstige beteekenis betoogd werd van het optreden der Overheid. De Overheid heeft dus een taak ten opzichte van de Zending in het belang van orde en rust. De vraag is alleen, hoever die taak zich uitstrekt en op welke wijze die vervuld moet worden met het oog op de erkende vrijheid van godsdienst.

Zie ik wel, dan heeft men hier een geval vergelijkbaar met het ingrijpen van de Overheid in de persoonlijke vrijheid. Daarbij heeft de Overheid halt te maken, wanneer zij komt te staan tegenover consciëntiebezwaren, maar een dergelijke simplistische regel blijkt in bepaalde gevallen tot onoplosbare moeilijkheden te leiden. Vandaar de

thans in ons program ingevoerde restrictie, dat de Overheid in de consciëntie een grens heeft te erkennen voor haar macht, *„voor zoover haar uitspraak geen afbreuk doet aan de vervulling van de noodzakelijke Overheidstaak."*

Ook de vrijheid van godsdienst heeft zich een beperking te laten welgevallen, wanneer dit onvermijdelijk is voor de vervulling van de noodzakelijke Overheidstaak. Op die onvermijdelijkheid valle daarbij de volle nadruk. En dan staat voor mij vast, dat deze niet aanwezig is voor het preventieve toezicht op de Zending van artikel 177 met het oog op orde en rust en evenmin indirect met het oog op de wering van dubbele Zending.

Daarbij komt, dat artikel 177 ter wering van dubbele zending altijd maar een tijdelijk hulpmiddel kan zijn. Zooals de Duitsche rapporteur over dit onderwerp op de zitting van het Instituut International Colonial in 1913 terecht opmerkte, komen in de centra van verkeer vrij spoedig Christenen van verschillende gezindten dooreen te wonen en gaat het niet aan, dezen geestelijke verzorging van hun richting te weigeren. Ook in Nederlandsch-Indië ziet men dezen gang van zaken. Zoo drong Rome in de tachtiger jaren in de Minahassa door en langs denzelfden weg van verzorging van leden der Roomsche Kerk ontplooide Rome in Djocja een groote activiteit. Ter wering van dubbele Zending, meer speciaal om Roomsche en Protestantsche Zending gescheiden te houden, verliest artikel 177 vanzelf meer en meer aan beteekenis.

De kans op spoedige wijziging van het artikel acht ik niettemin gering. De in 1919 van Regeeringswege ondernomen poging is in 1924 door het afwijzend afvies van den Volksraad doodgeloopen. Voorstellen tot wijziging of aanvulling, zooals gepubliceerd door Mevrouw FRANKEN—VAN DRIEL, Ds. ALKEMA en Ds. WIELENGA, vonden geen instemming. De moeilijkheid schuilt vooral in het feit, dat de wenschen der R. K. Missie en haar politieke vrienden eenerzijds en van de Genootschapszending anderzijds, zóó diametraal tegenover elkander staan, dat een beiden bevredigende oplossing feitelijk niet mogelijk is.

Van Roomsche zijde verwerpt men principiëel elk preventief toezicht en is „wijziging van artikel 177 der Indische Staatsregeling" een der desiderata van het Partijprogram; van de andere zijde, waarvoor o. a. Dr. GUNNING en Dr. VAN BOETZELAER als woordvoerders optraden, wenscht men juist wel preventief toezicht om dubbele zending te voorkomen. In het Christelijk-Historisch program van beginselen staat

dienovereenkomstig: „De Overheid zie toe, dat de eene Zending niet storend ingrijpe in den arbeid der andere." Misschien zou een brug geslagen kunnen worden, wanneer vooraf terzake overleg gepleegd werd met Rome. Men zou dit althans kunnen afleiden uit het betoog van den Roomsch-Katholieken woordvoerder in den Volksraad in 1924, Dr. SCHMUTZER, die zeide: „Maar wij kunnen er ons niet mede vereenigen, dat er op dit grensgebied tusschen de rechtssfeer van Staat en Kerk staatsinmenging zonder overleg met de andere partij plaats heeft, dat de Staat geheel eenzijdig regelen stelt, waardoor de arbeid der Kerk wordt beperkt en besnoeid en haar vrijheid en rechten als autonome gemeenschap worden aangetast. Acht de Regeering door de eigenaardige verhoudingen, welke in de Indische samenleving heerschen, bijzondere voorzieningen van preventieven aard geboden, dan ligt het op haar weg, voor zoover de Katholieke Kerk daarbij betrokken is, ter zaken met den Heiligen Stoel in onderhandeling te treden, die niet zal nalaten zooveel inschikkelijkheid te toonen als maar mogelijk is."

Indien geen voor de geheele rechterzijde aanvaardbaar compromis gevonden wordt, is de kans op wijziging gering, daar medewerking van de linkerzijde tot prijsgeving van dit toezicht van den Staat niet waarschijnlijk voorkomt. Veeleer zal men het daar ongewijzigd willen behouden op dezelfde verwerpelijke gronden, die in 1854 tot de vaststelling van het artikel geleid hebben.

Van antirevolutionaire zijde moet schrapping van artikel 177 het ideaal blijven, al zou voorshands genoegen genomen kunnen worden met een wijziging, die alleen beperking medebrengt. Het zou reeds een belangrijke verbetering zijn en een stap op den weg naar algeheele opruiming van dezen steen des aanstoots, wanneer een aanvulling plaats had in den zin, door Mevrouw P. H. FRANKEN—VAN DRIEL in haar proefschrift bepleit, met dien verstande, dat de beslissingen ter zake niet door den Gouverneur-Generaal, maar door het Opperbestuur genomen moeten worden.

Die aanvulling zou verkregen kunnen worden door toevoeging van een derde lid aan artikel 177 van dezen inhoud:

3. Bij algemeenen maatregel van bestuur kunnen gedeelten van Nederlandsch-Indië aangewezen worden, waarvoor de in het eerste lid genoemde bijzondere toelating niet vereischt wordt.

Overzien wij tenslotte de verhouding van Overheid en Zending, zooals deze thans in Indië feitelijk bestaat, dan moet onze conclusie luiden,

dat deze praktisch geen reden tot klagen geeft, maar anderzijds in hooge mate afhankelijk is van de houding der Indische Regeering, dus van het inzicht van den Gouverneur-Generaal en van de aanwijzingen, welke deze van het Opperbestuur ontvangt.

Zoolang de rechtsche partijen in Nederland voldoenden invloed oefenen op het politiek beleid, is te verwachten dat de verhouding in Indië bevredigend zal blijven. Niettemin blijft de wettelijke regeling, zooals deze in artikel 177 I. S. gegeven is, principiëel te veroordeelen en praktisch vol gevaar voor de toekomst. Dit gevaar wordt grooter naarmate Indië zelf meer invloed gaat oefenen op bestuur en wetgeving en de invloed van het Christelijk volksdeel in Nederland dienovereenkomstig vermindert. Wijziging of intrekking van artikel 177 I. S. blijft daarom gewenscht.

BELANGRIJKSTE LITTERATUUR.

(Zie ook de in No. 1, 5, 6, en 15 geciteerde litteratuur).

1. Jhr. W. H. ALTING VON GEUSAU. Neutraliteit der Overheid in de Nederlandsche koloniën jegens Godsdienstzaken. 1917. Dissertatie. 195 blz.
2. Dr. C. W. TH. Baron VAN BOETZELAER VAN DUBBELDAM. Regeering en Zending in Nederlandsch Oost-Indië. Stemmen des Tijds, 1920, blz. 219—244.
3. H. COLIJN. De inlandsche Christenen en de jongste poging tot rechtshervorming in Indië. *De Macedoniër,* 1910.
4. H. COLIJN. Onderwijspolitiek en Zending. *De Macedonier,* 1910, 36 blz.
5. Ds. K. VAN DIJK. Artikel 177 van de wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië. *De Macedoniër,* 1934.
6. H. J. A. EYKMAN. De bijzondere toelating van artikel 177 van de wet op de staatsinrichting van Nederlandsch-Indië. 1934. Dissertatie. Utrecht. 150 blz.
7. P. M. FRANKEN—VAN DRIEL. Regeering en Zending in Nederlandsch-Indië. 1923. Dissertatie, 128 blz.
8. Dr. J. W. GUNNING. Regeering en Zending (in Serie Protestantsche Zending).
9. Dr. J. W. GUNNING. Een pleidooi voor artikel 123 van het Regeeringsreglement. *Stemmen des Tijds* 1922, blz. 62—93.
10. *Handelingen van den Volksraad.* Tweede gewone zitting 1924. Onderwerp 10 (artikel 123 R. R.) en onderwerp 12 (Goeroe-ordonnantie) met de openbare behandeling dezer ontwerpen.
11. *Handelingen van den Volksraad.* Vergaderingen van 18 en 19 Juli, 1, 3 en 4 Augustus 1933 (Motie Soekawati over Bali en Artikel 177 I. S.).
12. C. J. HASSELMAN. De verhouding tusschen Regeering en Zending. *Koloniaal Tijdschrift,* 2e jaargang, blz. 1579.
13. *Indisch Genootschap.* Vergadering van 16 December 1932. GROENEN—KORN—LEKKERKERKER. Christelijke actie op Bali, blz. 337—367.
14. Mr. L. W. C. KEUCHENIUS. Handelingen der Regeering en der Staten-Generaal betreffende het Regeeringsreglement. 1857. 3 dln.
15. C. L. LION CACHET. Land en Kerk in Nederlandsch-Indië, Historisch-Staatsrechterlijke Schets. 1933. Dissertatie. Leiden. 148 blz.

WINKELSLUITINGSWET

DOOR

DR. C. BEEKENKAMP.

De strijd over de vraag of het wenschelijk moet worden geacht op grond van een noodtoestand, die er tengevolge van de crisis onder middenstanders heerscht, uitbreiding te geven aan de verkoopgelegenheid op Zondag, zal nu vóór 15 October a.s. in de gemeenteraden moeten worden beslist.

Het zou geen zin hebben op deze plaats het pro en contra van het gemeentelijk gevechtsterrein tegen elkaar af te wegen. Noemden sommigen het een niet-ongelukkige gedachte om de gemeenteraden in te schakelen, anderen konden de opdracht van de bovenbedoelde bevoegdheid niet bewonderen, wijl zij vreesden, dat hierdoor de poging, in de Winkelsluitingswet ondernomen om tot unificatie van deze materie te geraken, weer zou worden te niet gedaan.

Hoe dit zij, wij staan voor het feit, dat de gemeenteraad zijn oordeel zal hebben te geven over de al of niet wenschelijkheid van meerdere verkoopgelegenheid op Zondag.

En, ten einde nu onze vertegenwoordigers in de raden het bepalen van hun stem te vergemakkelijken, meenden wij goed te doen, in dit artikel eenige beschouwingen te wijden aan de wijzigingen der Winkelsluitingswet, die op 14 Augustus jl. in het Staatsblad zijn verschenen.

Alvorens daartoe over te gaan, brengen wij eerst eenige hoofdpunten van de wettelijke regeling nopens winkelsluiting, zooals die in 1930 getroffen werd, in herinnering.

* * *

De Wet van 1930.

Onder de Winkelsluitingswet vallen alle winkels, d. w. z. alle open of besloten ruimten, waar of van waaruit voorwerpen of stoffen aan

het publiek in het klein plegen te worden verkocht of afgeleverd, of waar pleegt gewerkt te worden in eene barbiers- of kappersonderneming.

Uitzonderingen op den algemeenen regel, dat het verboden is een winkel voor het publiek geopend te hebben *a.* gedurende den Zondag en *b.* tusschen 8 uur des namiddags en 5 uur des voormiddags, vindt men opgesomd in art. 3 der wet. Of, juister gezegd: de bepalingen van de Winkelsluitingswet zijn niet van toepassing op rijkskantoren, apotheken, voorzoover betreft den verkoop en de aflevering van genees- en verbandmiddelen, koffiehuizen en restaurants voor het gebruik van spijs en drank ter plaatse, verkoop van dag- en weekbladen, van ijs, verkoop door middel van automaten, aflevering van rouwkleeding, en nog enkele andere aangelegenheden.

Het tweede lid van art. 3 verklaart bovendien de bepalingen der wet niet van toepassing op hotels, voorzoover betreft leveringen aan logeergasten, noch op stationsrestaurants, voor zoover betreft leveringen aan reizigers. Waarin deze „leveringen" mogen bestaan, omschrijft de wet niet nader. Aangenomen werd, dat de vreemdeling in het hotel, de reiziger in de stationsrestauratie desgewenscht na 8 uur 's avonds en 's Zondags wel sigaren kon koopen. Den gewonen bezoeker van het café mochten echter na sluitingstijd der winkels ter plaatse geen sigaren verkocht worden, tenzij door middel van een automaat.

Zooals gezegd, was de algemeene sluiting bepaald op 8 uur 's avonds. Des Zaterdags en op enkele andere dagen, aan feestdagen voorafgaande, mocht men tot 10 uur open zijn. De coiffeur kon zelfs op die dagen zijn klanten scheren en knippen tot 11 uur.

Des Zondags moeten alle winkels gesloten zijn. De voornaamste uitzonderingen, daarop toegestaan, zijn die voor melk-, visch- en fruitwinkels, die 's Zondags tot 12 uur open mogen zijn, natuurlijk alleen voor den verkoop van melk, room, visch en fruit; voorts voor winkels, waar uitsluitend of in hoofdzaak brood, banket, suikerwerk en chocolade wordt verkocht, die gedurende 4 achtereenvolgende uren de genoemde artikelen mogen verkoopen.

De Winkelsluitingswet houdt ook rekening met de belangen van Joodsche of andere winkeliers, die den wekelijkschen rustdag op een anderen dag dan Zondag plegen te hebben. Deze menschen moeten dan 's Zaterdags gesloten blijven en mogen 's Zondags tot 2 uur en

zoo zij brood, banket, suikerwerk en chocolade verkoopen, tot 8 uur open blijven. Verder zijn in het belang van deze menschen eenige bepalingen getroffen, overeenkomend met de Zaterdagavondsluitingbepalingen.

Begrijpelijk was, dat het venten en het verkoopen aan den openbaren weg verboden werd op tijden, waarop winkels niet geopend mogen zijn. Evenwel heeft art. 8 lid 2 een uitzondering gemaakt voor het venten met „geringe eetwaren" op Zondagen en eenige feestdagen.

Waren dit bepalingen, die voor het geheele land gelden — de Winkelsluitingswet heeft de mogelijkheid geopend, dat de gemeenteraad rekening kan houden met de locale kleur, met bepaalde wenschen en verlangens die er ten aanzien van deze zaak bij de bevolking leven. Wij doelen op art. 9, waarin het heet, dat, indien bijzondere omstandigheden het in een gemeente gewenscht maken van de wet af te wijken, die afwijkingen dan door den gemeenteraad onder goedkeuring van de Kroon kunnen worden vastgesteld.

Bovendien is de gemeenteraad bevoegd om ten hoogste *21* dagen in het jaar aan te wijzen, waarop de bij de Winkelsluitingswet vastgestelde bepalingen omtrent het sluitingsuur niet zullen gelden; voor die dagen kan ook een later sluitingsuur dan de wet aangeeft worden vastgesteld (art. 9 lid 2).

Voor plotseling opkomende bijzondere omstandigheden zijn B. en W. bevoegd ontheffing te verleenen van de verbodsbepalingen der wet, evenals ten aanzien van winkels op tentoonstellingen, fancy-fairs, veilingen e. d. Zoodanige ontheffingen, uit hun aard van een tijdelijk karakter, worden ter openbare kennis gebracht.

Leemten en bezwaren.

De Winkelsluitingswet 1930, waarvan wij in de vorige paragraaf een summiere uiteenzetting gaven, trad op den eersten Mei 1932 in werking.

Zij werd niet met luide instemming begroet.

Integendeel. Verschillende invloedrijke organisaties, zooals het Verbond van Nederlandsche Werkgevers en de Kon. Ned. Middenstandsbond hebben zelfs een adres gericht tot den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid, waarin uitstel verzocht werd van de in werkingtreding der wet; evenwel zonder resultaat.

De zoo gewenschte ordening in de regeling der winkelsluiting bleef desondanks geruimen tijd uit. Verschillende gemeenten waren traag in het treffen van locale regelingen; een andere gemeenteraad (nog wel van 's Gravenhage) poogde, met gebruikmaking van art. 9 lid 3, de feitelijke inwerkingtreding der wet voor een drietal weken op te schorten, en in weer andere gemeenten liet de controle op de richtige naleving der bepalingen van de Winkelsluitingswet wel wat te wenschen over.

Wie den toestand overzag, kreeg niet het gevoel, dat de regeling overal voortreffelijk werkte.

Daarbij kwam, dat tegen den tijd, waarop een consolideering van den toestand mocht worden verwacht, de jurisprudentie in tal van gevallen de zaak eer vertroebelde dan verhelderde. We denken hierbij aan de arresten van den Hoogen Raad van 16 Januari 1933 A. B. '34 p. 472 en van 11 December 1933, W. 12714 die op het eerste gezicht met elkaar in tegenspraak schijnen. Besliste ons hoogste rechtscollege in het eerstgenoemde arrest (de Jamin-affaire), dat de rechter moest kunnen nagaan of een verordening beantwoordde aan hetgeen de wetgever onder „bijzondere omstandigheden", bedoeld in art. 9 der wet verstaat, — weshalve het noodig was, dat uit den inhoud van een gemeentelijke verordening of uit de considerans bleek, *welke* bijzondere omstandigheid afwijking wettigde — in het tweede arrest sprak de Hooge Raad uit, dat het al dan niet wenschelijke van een afwijkende regeling *niet* door den rechter mocht worden *beoordeeld.*

De tegenstelling was slechts schijnbaar, en de minister van Economische Zaken a. i. was niet geheel juist met zijn ietwat spottende zinspeling op de „mogelijkheid van weer een contrair arrest van den Hoogen Raad" (Hand. II Kamer 1933/34, blz. 2016). In het eerste arrest wordt gewaagd van een toetsing in abstracto; m. a. w. de rechterlijke macht moet kunnen nagaan, of de gemeenteraad zekere omstandigheden heeft *kunnen* beschouwen als bijzondere in den zin van art. 9 der wet; of ze daaraan *kunnen beantwoorden.* In het tweede arrest wordt gezegd, dat de rechterlijke macht die afwijkingen *in concreto niet* heeft te *beoordeelen.* (Zie: concl. adv. Gen. WIJNVELDT in W. 12714 en het artikel van mr. VAN BOLHUIS in W. G. B. 1934, blz. 210 v.v.).

In dit verband mag de automaten-ellende niet onvermeld blijven.

Gelijk reeds gezegd, was de wet niet van toepassing op den verkoop door middel van automaten. Maar aan het bepaalde in art. 3, 1e lid, sub h van de wet werd door juristen een uiteenloopende interpretatie gegeven. Sommigen beschouwden den verkoop door middel van automaten geheel vrij; anderen waren van oordeel, dat de gemeenteraad bevoegd was de materie zelfstandig te regelen — totdat de Hooge Raad op 30 Januari 1933 uitmaakte, dat de strekking van art. 3 der Winkelsluitingswet is, dat de daarin neergelegde algemeene uitzondering voor den lageren wetgever als onaantastbaar moet worden beschouwd en evenmin regeling op grond van art. 168 der Gemeentewet toelaatbaar is. Gevolg, dat alle gemeentelijke automatenverordeningen met één slag niet-verbindend waren verklaard, en dat het verkoopen door middel van automaten met al de nadeelen daaraan verbonden — moreele zoowel als economische — ongehinderd kon voortgaan.

Al spoedig na het inwerkingtreden der wet namen de bezwaren, welke tegen de wet gekoesterd werden, vasteren vorm aan.

Op het congres van de Kon. Ned. Middenstandsbond, in de maand Juli 1932 gehouden, werd met algemeene stemmen een motie aan de Regeering gezonden, waarin op spoedige voorziening in de gerezen moeilijkheden werd aangedrongen. Het Departement zegde op korten termijn een onderzoek toe. Daarop trok het Economische Instituut voor den Middenstand op onderzoek uit: het rapport, behelzende resultaten van dit onderzoek, bereikte in Januari 1933 den Minister.

Aan het blijkbaar ongeduldig geworden Tweede Kamerlid Mr. VAN HELLENBERG HUBAR antwoordde Minister VERSCHUUR op 18 Januari d. a. v., dat de overweging der resultaten van het gehouden onderzoek er toe hadden geleid, dat een wijziging van de Winkelsluitingswet werd voorbereid, hoofdzakelijk beoogend verruiming van de verkoopmogelijkheid op Zondag. Het zou, naar de Minister vertrouwde, binnenkort bij de Staten-Generaal worden ingediend.

Men weet, dat het anders is geloopen. Op het lijstje van onderwerpen, welker behandeling door de Staten-Generaal het Kabinet na het besluit tot kamerontbinding op prijs stelde, prijkte niet de wijziging der Winkelsluitingswet, hetgeen aan menschen uit Middenstandskringen een gevoel van jalouzie gaf jegens de eveneens noodlijdende agrariërs, die wèl door de in staat van ontbonden zijn verkeerende kamers werden geholpen. Zij koelden hun wraak door bij de verkiezingen op 26 April d. a. v. hun stem uit te brengen op den winkel-

sluitingskampioen, Dr. Vos, die door daden getoond had, den winkeliers een warm hart toe te dragen.

Tezamen toch met zes Vrijheidsbonders en den man van Nationaal Herstel had deze medicus een initiatief-ontwerp ingediend bij de Kamer om de wondeplekken, die de Winkelsluitingswet bij vele winkeliers had veroorzaakt, te cureeren (10 November 1932).

In bewogen bewoordingen schildert de Memorie van Toelichting, hoe fel de nood den middenstander nijpt: „Verlies van debiet door beperking van verkoopgelegenheid beteekent voor menigen nijveren, oppassenden middenstander de genadeslag."

In de Tweede Kamer was men echter algemeen van oordeel, dat de voorstellers een onjuist gebruik hadden gemaakt van het recht van initiatief. Indiening van dit wetsontwerp had achterwege behooren te blijven — zoo zei men — nu de minister laatstelijk nog op 3 November, niet onduidelijke toezeggingen had gedaan. Bovendien had dezelfde bewindsman op 29 November schriftelijk en op 1 December mondeling aan de Kamer doen weten, hoe de zaken stonden. De heer Vos c.s. meenden echter hun initiatief-ontwerp te moeten handhaven.

Er waren verkiezingen in 't zicht.

Twee weken voordat de stembus open zou gaan zonden de voorstellers „niet zonder eenige verwondering" hun Memorie van Antwoord.

Wie wil weten, of de deugd beloond wordt, herinnere zich, dat op Dr. Vos in de Residentie alleen al *1324* voorkeurstemmen werden uitgebracht.

Wetsontwerp 265 en 270.

Bij Koninklijke Boodschap van 14 December 1933 werd een wetsontwerp ingediend strekkende tot het verleenen van tijdelijke bevoegdheid tot het vaststellen van bijzondere afwijkingen van enkele bepalingen der Winkelsluitingswet-1930.

Minister VERSCHUUR was tot de indiening van dit wetsontwerp gekomen, omdat de gegevens die hem bereikt hadden, hem de overtuiging hadden geschonken, dat onverkort handhaven van de bepalingen dezer wet inzake de verkoopgelegenheid op Zondag, vooral voor de z.g. consumptie-zaken, te bezwarend was te achten. Al waren zijn verwachtingen omtrent de resultaten niet bijster hoog gespannen, de Minister meende, dat langs dezen weg althans eenigermate aan veler bezwaren kon worden tegemoet gekomen.

Het wetsontwerp bevatte de mogelijkheid, dat gemeenteraden, waar de tegenwoordige buitengewone omstandigheden zulks gewenscht maken, afwijkingen vast konden stellen, teneinde voor consumptiezaken de verkoopmogelijkheid op Zondag te verruimen tot ten hoogste 6 uren, nadat de winkeliers uit de betrokken bedrijven gehoord waren.

De bedoelde crisis-maatregel zou gelden tot 1 Januari 1935. Tegen dit tijdstip zou de toestand dan opnieuw bezien kunnen worden, ten einde na te gaan of er aanleiding bestond voor het treffen van verdere voorzieningen.

Geen verwondering kan het wekken, dat al dadelijk tegen dit wetsontwerp scherp verzet rees uit de Kamer van de zijde der leden, die meenden, dat het niet in overeenstemming was met de Regeeringsverklaring, afgelegd bij het optreden van het kabinet, dat ter wille van de in het landsbelang noodzakelijke eendracht het toespitsen van politieke en geestelijke tegenstellingen moest vermeden worden. Verruiming van de verkoopgelegenheid op Zondag achtte men daarmee in strijd.

* *
*

Van geheel anderen aard was wetsontwerp 270, dat 2 dagen later werd ingediend. Dit brengt een in hoofdzaak technische wijziging der Winkelsluitingswet. De ervaring had geleerd, dat het gewenscht was de redactie der bestaande wet op enkele punten te verduidelijken en te verbeteren.

Verre van elke verandering aan een bespreking te onderwerpen — daarvoor immers leent zich het bestek van dit artikel niet — meenen wij te mogen volstaan met erop te wijzen, dat er een andere regeling werd voorgesteld ten opzichte van den verkoop van consumptie-ijs; dat er een ruimere compensatie werd beoogd voor de winkeliers, die op den Sabbath of Zevendendag gesloten zijn; dat een wijziging in de redactie van het beruchte artikel 9 werd voorgesteld waarvan de Regeering verwachtte buiten twijfel te stellen, dat de gemeenteraad het recht mist van de niet in het (nieuwe) artikel genoemde artikelen af te wijken. Verder zou de gemeenteraad de bevoegdheid krijgen om den winkeliers, die ingevolge art. 4 lid 1 sub d de keuze hebben van uren, waarop ze geopend willen zijn, een bepaald tijdvak voor geopend zijn voor te schrijven, teneinde ongewenschte concurrentie aan banden te leggen. Het bestaande dubium of „de 21 dagen" ook Zondagen

mochten zijn, werd weggenomen: de Zondagen mochten niet meetellen.

Bij het afdeelingsonderzoek werd vrij algemeen in hoofdzaak instemming met dit wetsontwerp betuigd.

Zoo stonden dus de zaken, toen het bericht kwam, dat Minister VERSCHUUR om gezondheidsredenen meende te moeten aftreden. Dr. COLIJN werd tijdelijk belast met de waarneming van het Departement van Economische Zaken.

De voorzitter van de Tweede Kamer deed in de vergadering van 24 April mededeeling van een bij hem binnengekomen verzoek van Minister COLIJN om de wetsontwerpen No. 265 en 270 voorloopig niet in behandeling te nemen, hetgeen voor den heer VOS aanleiding was te vragen om zijn initiatief-voorstel weer op de agenda te plaatsen.

Het daartoe strekkend voorstel is op 2 Mei d. a. v. verworpen, met 53 tegen 40 stemmen, nadat de r. k. fractie bij monde van den heer TEULINGS bezwaren van staatrechtelijken aard tegen de in behandeling neming had kenbaar gemaakt. Hieraan werd evenwel door dezen afgevaardigde het verzoek vastgeknoopt om toch het technische ontwerp (270) wel in behandeling te nemen, waar hij meende, dat de Minister van Economische Zaken a. i. daartegen toch geen bezwaar zou maken.

Minister COLIJN gaf inderdaad aan deze suggestie gevolg en zoo werd op 18 Mei met de behandeling een aanvang gemaakt. Toen echter op 24 Mei het amendement-TEULINGS aangenomen werd, vroeg de Minister schorsing der behandeling van het ontwerp.

Wat behelsde dit amendement?

Nu ontwerp-265 tijdelijk van de baan was, heeft de heer TEULINGS gemeend, langs een achterdeurtje in het technische ontwerp-270 per amendement toch de hoofdzaak van ontwerp-265 te moeten inlasschen. De door hem ontworpen regeling beoogde, in verband met de buitengewone tijdsomstandigheden ten behoeve van de winkels, waar z.g. consumptie-artikelen ten verkoop in voorraad zijn, eenige verkoopgelegenheid, casu quo verruiming van die verkoopgelegenheid te scheppen, en wel op Zondag, zoolang de crisisomstandigheden zulks volgens zijn meening gewenscht maken.

Deze „technische" verbetering van de Winkelsluitingswet was, naar het oordeel van Dr. COLIJN, van een zoodanig karakter, dat ze zich kwalijk verdroeg met den grondslag, waarop het kabinet door hem was gevormd. Die grondslag was het achterwege laten van voorstellen, die tot geschillen van principiëelen aard konden leiden tusschen de

groepen, waaruit in het kabinet ministers waren opgenomen. Practisch kwam dat dus neer op het handhaven van den status-quo in al die vraagstukken, ten aanzien waarvan men wist, dat er scherpe tegenstellingen bestaan tusschen de politieke groepen, waaruit de huidige ministers voortkwamen.

Welnu, uitbreiding geven aan de verkoopgelegenheid op Zondag, minder Zondagsrust en dies meer Zondagsontheiliging — sequeel van het amendement-TEULINGS — is een punt, waarover in de verschillende fracties niet gelijk gedacht werd. Met name bij het protestantsch-christelijk deel der Kamer bestonden daartegen groote principiëele bezwaren. En zoo gezien was het volkomen verklaarbaar, dat Minister COLIJN er persoonlijk bezwaar tegen had aan de behandeling van een in die richting verslechterd technisch wetsontwerp mede te werken.

Zooals gezegd, na aanneming van het amendement-TEULINGS werd door den Minister schorsing gevraagd.

Zij die op grooten spoed aangedrongen hadden met het oog op de moeilijke omstandigheden, waarin de middenstand verkeerde, bewezen door hun stem te geven aan het amendement-TEULINGS derhalve geen dienst aan den middenstander, voor wien, blijkens verschillende afgevaardigden, periculum in mora bestond.

Het ontwerp-Steenberghe.

Een van de eerste onderwerpen, waarvoor de jeugdige Minister van Economische Zaken, de heer STEENBERGHE, zich geplaatst zag, was de Winkelsluitingswet.

Bij brief van 30 Juni heeft deze bewindsman een nota van wijzigingen ingediend op het geschorschte ontwerp-270. In dezen brief wordt meegedeeld, dat de Regeering tot de conclusie is gekomen, dat de regeling, zooals die momenteel in het ontwerp van wet was belichaamd, inderdaad verder gaat dan noodzakelijk is. Bepaaldelijk had zij er bezwaar in, dat, verkreeg het ontwerp in dezen vorm (dus na aanneming van het amendement-TEULINGS) kracht van wet, de verruiming een algemeen karakter zou dragen en dat daardoor met de belangen van hen, die de verruiming niet wenschen, geen rekening zou worden gehouden.

> „Ten einde — aldus gaat de minister voort — aan dit bezwaar tegemoet te komen, zou tweeërlei gedragslijn kunnen worden gevolgd, en wel: òf in behandelingneming van het crisisontwerp (no. 265),

hetwelk dit bezwaar niet heeft, met gelijktijdige intrekking van het ontwerp no. 270 en indiening van een nieuw wetsontwerp, waarin de tijdelijke verruiming niet is opgenomen, òf wijziging van het ontwerp no. 270 in dier voege, dat daaraan alsnog de noodige bepalingen worden toegevoegd, welke een onvoorwaardelijke toepassing van de daarin neergelegde crisisregeling kunnen voorkomen.

Ondergeteekende heeft gemeend, met het oog op den te betrachten spoed, aan de laatste oplossing, waarvan de voorbereiding reeds door zijn ambtsvoorganger is geschied, de voorkeur te moeten geven, ofschoon deze oplossing wellicht, uit legislatief oogpunt bezien, minder fraai is. De hierbij gaande Nota van Wijziging houdt hiermede rekening."

Hoewel uit legislatief oogpunt minder fraai, werd spoedshalve toch aan het laatste de voorkeur gegeven. De regeling wordt derhalve nu zoo, dat meerdere verkoopgelegenheid op Zondag — zooals die door het amendement-TEULINGS werd geboden — mogelijk wordt evenwel met deze restrictie, dat de daar ontworpen verruiming alleen toepassing zal kunnen vinden in die gemeenten, waar de raad ze noodig oordeelt in verband met de crisisomstandigheden.

De algemeene werking van het amendement-TEULINGS is daarmee ondervangen en in zooverre is het gewijzigd regeerings-ontwerp stellig een verbetering. In gemeenten, zooals de overwegend orthodox-protestantsche, waar men geen prijs stelt op meerdere verkoopgelegenheid des Zondags, heeft de raad het in de hand om deze ongewenschte „crisismaatregel" niet door te voeren.

De Eerste Kamer heeft, evenals de Tweede, zich met het wetsontwerp-STEENBERGHE accoord verklaard. Alleen de prot. christelijken bleken onverzettelijke tegenstanders, behalve dan enkele chr. historische senatoren, die onder aanvoering van Prof. LOHMAN ten slotte hun stem toch aan het ontwerp gaven.

De belangrijkste wijzigingen.

De gemeenteraad — en niet een of andere rechterlijke instantie — zal hebben uit te maken of er bijzondere omstandigheden van plaatselijken aard zijn, die afwijking van de bepalingen der wet noodig maken. Zoodanige afwijkingen blijven de goedkeuring door de Kroon behoeven.

De beroemde „21 dagen" zullen geen Zondagen mogen zijn.

Het geschrift of drukwerk, dat de winkelier in zijn winkel moet

ophangen, vermeldende de uren, waarop hij des Zondags geopend wenscht te zijn, moet door of vanwege den burgemeester gewaarmerkt worden.

Thans van kracht zijnde plaatselijke verordeningen, als bedoeld in art. 6 en 9 1e lid der Winkelsluitingswet, welke dus afwijking van de wetsbepaling inhouden, of welke dagen of gedeelten daarvan aanwijzen, waarop alle winkels in een gemeente of een bepaalde groep gesloten moeten zijn, vervallen uiterlijk binnen zes maanden na inwerkingtreding der wet. De bedoeling is een geleidelijke aanpassing aan den nieuwen toestand mogelijk te maken en de gemeenten de gelegenheid te geven in hare verordeningen de gewenschte wijzigingen aan te brengen.

De voorschriften der wijzigingswet, welke het karakter dragen van crisismaatregelen, houden op te gelden 3 maanden na den dag, waarop bij K. B. is verklaard, dat aan verder voortbestaan der regeling geen behoefte meer bestaat.

Ruimere verkoopgelegenheid gedurende den Zondag acht de wet toelaatbaar voor winkels, waar uitsluitend of in hoofdzaak visch of fruit, hetzij brood, banket, suikerwerk, chocolade, al dan niet tezamen met consumptie-ijs wordt verkocht. Deze winkels kunnen alleen voor den verkoop van die waren Zondags zes achtereenvolgende uren geopend zijn. Daarnaast is voor winkels in tabaksartikelen en voor slijterijen een verkoopgelegenheid op Zondag toelaatbaar gedurende vier achtereenvolgende uren. Deze openstelling van winkels voor den verkoop van vorengenoemde consumptiewaren gedurende zes en vier uren des Zondags kan alleen gelden ,indien en voorzoover de gemeenteraad heeft verklaard van oordeel te zijn, dat de tegenwoordige buitengewone omstandigheden daartoe aanleiding geven.

Voorts zal de raad bedoelde verklaring niet eerder kunnen afleggen, dan nadat de belanghebbenden uit het betrokken bedrijf of bedrijven zijn gehoord. Het oorspronkelijk ontwerp sprak in plaats van belanghebbenden over het hooren der winkeliers. Deze wijziging is een gevolg van het amendement van het kamerlid DROP. De Regeering heeft zich daartegen met klem verzet. Immers, wie men hier onder „belanghebbenden" heeft te verstaan, was niet geheel duidelijk. Bedoeld waren door den voorsteller de personeelsorganisaties. Het oordeel van belanghebbenden beteekent natuurlijk voor den gemeenteraad in geen enkel opzicht een *bindend* advies. In hoeverre de enquêtes, die nu aller-

wege in de gemeenten onder de „belanghebbenden" worden ingesteld, gewicht in de schaal zullen leggen, staat te bezien. Wanneer de raad tegen het advies der betrokkenen ingaat, kan de Kroon het besluit op dien grond niet vernietigen.

Teneinde te voorkomen, dat in gemeenten, waar de crisis-omstandigheden door den raad worden erkend, een al te uitgebreide openstelling op Zondag plaats zou vinden, welke mogelijk zou worden, aangezien de wet nu reeds plaatselijke afwijkingen kent, bepaalt de wet, dat in zoodanig geval de gewone afwijkingen niet zullen gelden. Bovendien mogen onder deze omstandigheden de verordeningen, welke afwijkingen van de wetsbepalingen bevatten, aan sigarenwinkels en slijterijen voor den Zondag geen meerdere verkoopgelegenheid geven dan twee uren. Maximaal kunnen sigarenwinkels en slijterijen alzoo zes uren van den Zondag geopend zijn. (Vgl. Circulaire Min. Econ. Zaken van 7 Sept. 1934. W. G. B. 1934, blz. 297).

De beslissing in den raad.

Het woord is thans aan den gemeenteraad.

Er is reeds voorspeld, dat het „strijdgewoel" nu verplaatst wordt naar de raden. Wat ons betreft, kan die strijd heel kalm en onbloedig verloopen. Wij zullen in dezen tijd niet agressief optreden en degenen, die anders over principiëele aangelegenheden denken dan wij, daarom niet hard vallen. Ook hierin willen wij den leider van het huidige kabinet volgen, dat niet door onze schuld de tegenstellingen tusschen de politieke partijen, die nog van goeden wille zijn, worden verscherpt. Ook niet in de gemeenteraden.

Maar dat neemt natuurlijk niet weg, dat wij ons ten stelligste zullen verzetten tegen iedere poging, die ondernomen wordt om een beslissing uit te lokken in een richting, die principiëel anders is dan de onze. Met ons beginsel kunnen wij nu eenmaal niet marchandeeren. Wij zullen ons er niet toe leenen mee te werken aan een besluit, dat er toe zou bijdragen de Zondagsrust voor sommige bevolkingsgroepen in onze steden en dorpen te verminderen.

Nu zal men ons van de overzijde tegenwerpen, dat we een star dogmatisch standpunt innemen; dat het principiëel toch geen verschil maakt, of een winkel vier dan wel zes uur geopend is; dat wij geen hart hebben voor de nooden van den middenstand; dat het toch maar

slechts een crisismaatregel is, die naar wij hopen van zeer tijdelijken aard zal zijn; dat men immers geen gewetensdwang oplegt aan christelijke winkeliers om ook des Zondags geopend te zijn; dat mogelijk een naburige gemeente wel van de bevoegdheid gebruik maakt, waardoor dus schade aangericht wordt voor de eigen ingezetenen; dat een toevallige meerderheid haar wil oplegt aan een noodlijdende minderheid.

Deze en dergelijke argumenten vermogen niet ons van zienswijze te doen veranderen.

Maar, terwille van onze a.r. raadsleden, die wellicht met dit geschut bekogeld worden, willen wij de waarde dier tegenwerpingen nagaan. Het zal dan blijken, dat de tegen ons aangevoerde argumenten niet zeer steekhoudend zijn te noemen.

Vanwege de overzichtelijkheid zal ik ze splitsen in twee groepen, en ga dan eerst iets zeggen over den materieelen kant van de kwestie.

Men geeft voor, dat er in middenstandskringen een noodtoestand heerscht, die voor een niet onbelangrijk deel opgelost zou kunnen worden door den betrokken winkeliers de gelegenheid te geven tot meerderen verkoop op Zondag. Bij de behandeling in de Tweede Kamer is er reeds op gewezen, dat het nogal naief is te meenen, dat het debiet van die bepaalde winkeliers in zoo verrassende mate zou stijgen door de thans in geding zijnde faciliteit.

In een adres van de Vereeniging van grootwinkeliers in tabaksfabrikaten wordt o. m. gezegd, „dat er niet de minste behoefte bij het publiek bestaat om op Zondag rookartikelen te kunnen koopen, aangezien tabaksartikelen niet aan bederf onderhevig zijn en deze zonder bezwaar daags te voren kunnen ingekocht". In dat zelfde adres wordt erop gewezen, dat het publiek blijkbaar al aardig gewend was aan den nieuwen toestand, gezien de geringe ontvangsten op christelijke feestdagen.

Voorstanders van de verruiming vergeten bij hun verdediging, dat er een crisis heerscht, die de afzet doet verminderen, en dat de factoren, die deze vermindering veroorzaken door zondagsverkoopmogelijkheden zeker niet worden weggenomen, gelijk een inzender in *Het Volk* (een sigarenwinkelier met ruim dertig jaar ervaring) zeer juist inzag. Het is best mogelijk, dat er een verminderd debiet moet geconstateerd worden: wij nemen het gaarne aan: maar — hebben zij, die zoo spreken, ook cijfers van andere middenstanders dan sigarenwinkeliers en

banketbakkers? Waarom die menschen dan niet evenzeer geholpen, als ze ook zoo in den druk verkeeren? Dat ware dan op z'n zachtst gezegd een eisch van billijkheid.

En vergeet men ook niet, dat men het snoeplustige publiek een weinig dient op te voeden, vooral in crisistijd? Ware het niet wenschelijker, wanneer men het geld, dat nu des Zondags zou verdaan worden aan onnoodige snoeperij, rookerij of spiritualia, voor nuttiger levensbehoeften reserveerde? De gelegenheid maakt den dief, zegt een spreekwoord. Welnu, ontneem die gelegenheid: dan bestaat althans de mogelijkheid, dat het geld een doelmatiger bestemming vindt. Het is een eenvoudige economische waarheid, dat men een dubbeltje maar eenmaal kan uitgeven. En nu is een gemeenteraad een college, dat niet eenzijdig de belangen van enkele middenstanders moet behartigen, maar dat de nooden van den geheelen middenstand in het oog moet vatten. Men bedenke, dat met de kwartjes, die nu versnoept of verrookt of verdronken worden, beter eerst de schuld bij bakker, kruidenier of slager kan worden afgedaan.

Dit is een redeneering in het belang van den geheelen middenstand; wie pleit voor de bevoegdheid uit het wijzigingswetje, praat in het belang van enkele middenstanders. Wat is nu beter?

De materiëele waarde van de verruiming acht ik derhalve zooal niet geheel problematisch, toch in ieder geval niet buitengewoon groot.

Het zou intusschen mogelijk zijn, dat enkele groepen van winkeliers er baat bij vonden. En in dat geval zou men kunnen redeneeren: Al is de bate dan ook gering, het schaadt niet; en alle beetjes helpen.

Zeker, zoo zou men kùnnen redeneeren, als „het niet schaadt". Maar naar onze vaste overtuiging schaadt het wèl, want het gaat hier om groote zedelijke belangen. Het zooveel mogelijk bewaren van het gewijde karakter van den Zondag is van onschatbare waardij voor de volksgemeenschap.

Wordt de Zondagsrust dan verstoord, doordat er hier en daar een winkeldeur niet op slot zit? Zeer zeker, al ware het alleen maar in het gezin van den winkelier, die daardoor zich niet kan wijden aan huiselijke en andere plichten. Wij verstaan de klacht van den roomschen winkelier in de *Maasbode:* „met angst in het harte vraag ik mij af, wat zal er nog van onze Zondagsrust practisch overblijven, indien deze wet de Tweede Kamer zal zijn gepasseerd."

Is het nu zoo erg, of men inplaats van 4 uur 6 uur open is? Dat is

toch geen principiëel verschil? Wij antwoorden: vooreerst heeft de openstelling van 4 uur op Zondag onze bewondering niet. Vervolgens heeft men hier een zoo beduidende uitbreiding, dat practisch daardoor de geheele Zondag gebroken wordt. Door 6 uur open te zijn is de Zondag voor den winkelier bezet; zóó bezet, dat kerkgang of het met zijn kinderen naar buiten gaan practisch uitgesloten lijkt.

Nu goed — zoo gaat onze opposant voort — maar wie niet wil, die behoeft toch niet open te zijn! Wij antwoorden, dat de practijk voor velen, die principiëel niet sterk staan, helaas anders is en dat het in ieder geval een onbillijkheid inhoudt jegens hen, die ter wille van hun overtuiging, op Zondag geen klanten wenschen te helpen. De roomsche winkelier, dien wij zooeven citeerden, zei in datzelfde stuk: „De extra winst werd meestal voor een deel gemaakt ten koste van bedrijven, die om principiëele redenen sloten. Een winst, gebaseerd op een wantoestand mist toch zeker principiëelen rechtsgrond".

Nu weten wij wel, dat Zondagsrust ten slotte niet het voornaamste is. Het komt aan op Zondagsheiliging, naar luid van het vierde gebod: Gedenkt den Sabbathdag, dat ge dien heiligt. Doch met den heer SMEENK zijn wij van gevoelen dat „koopen en verkoopen, het te werk stellen van bedienden daarvoor een weinig geschikt middel is". Het gevoel voor Zondagsrust wordt door meer verkoopgelegenheid op Zondag ondergraven en verzwakt. Het beteekent moreele en sociale schade.

* * *

Na dit alles behoeven wij niet veel meer tezeggen over de houding, die onze mannen in de raden hebben in te nemen. Wil men hen verwijten, dat ze zich stellen op een star dogmatisch standpunt, het zij hen een eere.

Van meerdere verkoopgelegenheid zien wij geen voordeelen; wel nadeelen. En boven alles: het is naar ons gevoelen in strijd met 's Heeren ordinantiën. Derhalve zullen wij ons èn uit practisch èn uit principiëele redenen verzetten daartegen.

En wij zullen er ook voor waken, dat verdere verslechteringen zullen worden binnengeloodst.

De Minister van Econ. Zaken wees er in zijn circulaire aan de gemeentebesturen op, dat de bestaande verordeningen, die zooals gezegd, zes maanden na het in werking treden der Wijzigingswet zullen ver-

vallen, wellicht nader bekeken kunnen worden. Mocht blijken, dat aan afwijkingen (zooals b.v. algeheele sluiting op Zondag) „geen behoefte meer bestaat en ten deze dus een zekere aanpassing aan den norm der wet zou zijn te constateeren, dan dient uiteraard de hernieuwde vaststelling van die afwijkingen achterwege te blijven".

Waakzaamheid zij hier geboden. Misschien poogt men met een beroep hierop moeizaam verworven verbeteringen ongedaan te maken. Daartegen dient men zich te verzetten.

En voor gemeenten, waar de bevolking niet in overgroote meerderheid de beginselen onzer a.r. partij deelt, onderstreepen wij uit dezelfde circulaire op deze o. i. wel heel belangrijke passage:

> „De nadruk wordt er hierbij nog eens op gevestigd, dat het de bedoeling is, dat toepassing van de hierboven besproken regeling van art. 4 der Wijzigingswet alleen dan plaats vindt, indien de *noodzakelijkheid* daarvan voor de winkeliers inderdaad duidelijk gebleken is; deze noodzakelijkheid dient naar zijn meening (d. i. van minister STEENBERGHE) slechts als vaststaand te worden beschouwd, indien de overtuiging is verkregen, dat een *behoorlijke meerderheid der geraadpleegde winkeliers voor de toepassing der regeling is.*"

Wij cursiveerden, en vertrouwen, dat van den inhoud dezer woorden een gepast gebruik gemaakt zal worden. Ook door de roomsche raadsleden — althans die boven den Moerdijk — die met het protestantsch christelijk deel van den raad, naar wij hartelijk hopen, zullen pal staan voor de handhaving van het goed der Zondagsrust.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Reeds Dr. KUYPER moet indertijd gesproken en geschreven hebben over een volksvertegenwoordiging bestaande uit een politieke en een belangenkamer. Dit stelsel zou echter om praktische redenen niet zijn te verwezenlijken.

Indien het bovenstaande waarheid bevat, moet die gedachte van Dr. KUYPER dan gezien worden als de eerste stap op den weg, die leidt naar den corporatieven staat?

ANTWOORD.

Tusschen hetgeen Dr. KUYPER destijds voorstelde en de idee van den fascistischen corporatieven staat bestaat een principieel onderscheid.

KUYPER wilde invloed op den gang der staatszaken toekennen aan het volk. En zulks niet alleen wat betreft aangelegenheden, die uit het oogpunt van algemeen belang en van algemeene beginselen moeten worden beoordeeld, gelijk b.v. de richtingskwestie op onderwijsgebied, de huwelijkskwestie, de Zondagskwestie e. d., doch ook wat betreft bepaalde belangen, die meer in het bijzonder het welzijn van bepaalde groepen raken. Daartoe pleitte hij voor een z.g. belangenkamer naast een politieke kamer.

De fascisten is het echter niet te doen om meer invloed van de maatschappij op de uitoefening van de overheidstaak, doch volledige samensmelting van de maatschappij en de Staat in een z.g. corporatieven Staat en beheersching van dien Staat door de met dictorale, *staatsrechtelijk onbegrensde,* macht bekleede Overheid.

Wanneer nu b.v. de toelichting bij het program van de N.S.B. bij wijze van definitie met betrekking tot den toekomstigen corporatieven Staat zegt, dat het geheele Nederlandsche volk wordt georganiseerd in corporatiën van arbeiders in landbouw, industrie, handel, verkeer en vrije beroepen (ingenieurs, artsen, juristen, onderwijzers enz.), benevens in corporatiën van werkgevers en daar zijn invloed doet tot zijn recht komen, *lijkt* dezen opzet ook voor den antirevolutionair te aanvaarden. Doch dit is een valsche schijn, omdat deze omschrijving slechts één kant van de zaak laat zien.

Een der noodzakelijke voorwaarden voor de totstandkoming van een

dergelijken corporatieven Staat is, volgens de rede van MUSSOLINI in den Italiaanschen Corporatieven Raad (14 Nov. 1933), dat er is een z.g. *totalitaire* Staat, *„een Staat die alle energie, alle belangstelling, alle verlangens van het volk opslurpt, om ze om te zetten en te versterken."* Een Staat die dus met een allesomvattende bevoegdheid is bekleed en krachtens zijn machtsvolheid niet alleen een organisatie schept, doch ook die organisatie als middel gebruikt om zijn beheersching van het maatschappelijk leven in vollen omvang te completeeren.

Dat nu is het staatsbeeld, dat de fascisten als ideaal voor oogen staat. Doch het behoeft niet gezegd te worden, dat het streven naar een zoodanigen corporatieven Staat lijnrecht ingaat tegen de a. r.-politiek.

De a. r. politiek wenscht noch de eenzijdigheid van het individualisme, noch die van de organische staats- en maatschappijopvatting. Zij erkent n.l. (en zulks op grond van de Heilige Schrift en de historische werkelijkheid) dat in onze samenleving èn het individueele, èn het organische leven moet worden geëerbiedigd en tot ontwikkeling moet worden gebracht. Geen wegcijfering van het organische door (volgens de liberalistische methode) het volk te beschouwen als „een hoop zielen op een stuk grond"; doch evenmin wegcijfering van het individueele, hetwelk door de Heilige Schrift met zeker niet minder respect wordt behandeld dan het organische.

Wanneer voorts de a. r. partij van de Overheid vraagt het organische in de samenleving in haar bestuur en wetgeving meer nog dan thans (b.v. bij de regeling van het kiesrecht, de uitvoering der sociale wetgeving enz.) te erkennen, beteekent dit *niet,* dat zij den Staat zelf een organisme acht en dat, naar haar oordeel, de Overheid maatschappelijke organisaties scheppen moet, doch integendeel dat de Overheid juist vanwege het *mechanisch* karakter van den Staat en van de staatsbemoeiing zooveel mogelijk ontzien moet en rekening moet houden met hetgeen in de maatschappij groeit en gegroeid is.

Zoo schreef Dr. KUYPER in zijn bekende stonelezing „Calvinisme en staatkunde (1898) o. m.:

> „Uit éénen bloede is heel ons menschelijk geslacht. Hiermee echter rijmt de Staatsidee, die de aarde in werelddeelen, en elk werelddeel in brokstukken indeelt, niet. De organische eenheid van ons geslacht zou dan eerst ten volle uitkomen, wanneer één rijk heel de wereld omvatte, en in dat ééne wereldrijk heel de menschheid organisch saamleefde. Buiten de zonde zou dit dan ook geschied zijn. Indien niet de zonde als ontbindende kracht de menschheid in onderscheidene deelen had uiteen gedreven, zou niets de eenheid van ons geslacht gestoord en gebroken hebben. En de fout der Alexanders, der Augustussen en der Napoleons was niet, dat de gedachte van het ééne wereldrijk hen bekoorde, maar dat ze dit denkbeeld verwezenlijken wilden in eene door zonde stukgebroken wereld. Ook het internationale cosmopolitische streven der Sociaal-democratie heft in zijn eenheidsgedachte een ideaal omhoog, dat ons deswege toespreekt, al grijpt men ook in deze actie naar het onbereikbare,

doordien men dit hooge en heilige ideaal nu reeds, in deze zondige wereld, verwerkelijken wil. Ja zelfs de Anarchie, opgevat als het streven om met de Overheid alle mechanische saambinding onder menschen af te schaffen, en een nieuwe organische saambinding uit de natuur zelve te laten opkomen, is niets dan het teruggrijpen naar het verloren paradijs, want zonder zonde zou er metterdaad noch magistraat noch staatsordening ooit geweest zijn, maar heel het leven zich uit het huiselijk leven patriarchaal hebben ineengeschakeld. Buiten zonde is geen rechtbank, geen politie, geen leger, geen vloot denkbaar, en evenzoo zou alle regeling en ordinantie en wet wegvallen, en wegvallen eveneens alle contrôle en magistraal ingrijpen, waar het leven normaal en zonder stoornis zich uit eigen aandrift ontplooide. Wie legt verband aan waar geen breuke is? Wie grijpt naar krukken die zelf vlug ter been is? Alle vorming van staten, alle optreden van de Overheid, alle mechanisch dwangmiddel om orde en goeden gang in het leven te waarborgen, is alzoo steeds iets *on*natuurlijks, iets waar een diepere trek van onze natuur tegen in verzet komt, en dat juist deswege aanleiding kan geven èn tot schrikkelijk misbruik van de macht bij de machthebbers, èn tot overmoedig verzet bij de groote menigte. Hieruit is de eeuwenoude en eeuwenlange strijd tusschen *Gezag* en *Vrijheid* geboren, en het is de ingeschapen dorst naar vrijheid, die het van God verordende middel bleek om het zoo licht in despotisme overslaand gezag te breidelen.

„Alle recht inzicht in den aard van het staatsleven en het optreden der Overheid eenerzijds, maar ook anderzijds in het recht en den plicht om voor de vrijheid pal te staan, hangt alzoo juist aan wat het Calvinisme ten deze als primordiale waarheid op den voorgrond schoof, t. w. dat God Overheden heeft ingesteld *om der zonde wil.* De lichtzijde en de schaduwzijde van het Staatsleven beiden, liggen in die ééne gedachte. De *schaduwzijde,* want die kunstmatig gevormde staten behoorden er niet te zijn, er moest maar één wereldrijk wezen; de Overheid regeert mechanisch, en hoort eigenlijk bij onze natuur niet; en ook dat Overheidsgezag wordt door zondige menschen uitgeoefend en is alzoo behept met allerlei heerschzuchtig bedoelen. Maar ook de *lichtzijde,* want een zondige menschheid zonder verdeeling in staten, zonder wet en overheid, en zonder regelend gezag levend, zou thans een hel op aarde geven, een herhaling van wat op aarde bestaan heeft toen God het eerst verwilderde geslacht in den zondvloed verdronk. Door zijn diepe opvatting van *de zonde* heeft alzoo het Calvinisme den wezenlijken wortel van het Staatsleven blootgelegd, en ons tegelijk tweeërlei ingeprent. Ten eerste, dat we het Staatsleven en de Overheid als nu onmisbaar redmiddel dankbaar uit Gods hand ontvangen zullen; maar ook ten andere, dat we krachtens onze natuurlijke aandrift steeds tegen het gevaar dat in de staatsmacht voor onze persoonlijke vrijheid schuilt, op onze hoede moeten zijn."

En even verder bij het aanduiden van het beginsel van de souvereiniteit in eigen kring voegt hij aan bovenstaande uiteenzetting nog het volgende toe:

„Resultaat nu hiervan (nl. van het verschillend karakter van Staat en Maatschappij) is dat er in een volk eenerzijds allerlei *organische* levensuiting opwerkt uit de maatschappelijke kringen, en dat zich

hoog boven deze de *mechanische* eenheidsdrang der overheid doet gevoelen. Hieruit nu ontstaat alle wrijving en botsing. De overheid toch neigt er steeds toe, om met haar mechanisch gezag in het maatschappelijk leven in te dringen, dit aan zich te onderwerpen, en het mechanisch te regelen. Dit is de Staatsalmacht. Maar ook anderzijds poogt het maatschappelijk leven steeds zich het overheidsgezag van de schouders te werpen, gelijk dit streven nu weer culmineert in de sociaal-democratie en het anarchisme, beide niets anders bedoelende dan dat de mechanische gezagsinstelling geheel wegvalle. Afgezien echter van deze beide uitersten, was elk gezond volks- en staatsleven steeds de historische uitkomst van de worsteling tusschen deze beide machten, en het is in het dusgenaamde constitutioneele staatsrecht dat gepoogd werd beider wederzijdsche verhouding op vaster voet te regelen. In die worsteling nu nam voor het eerst het Calvinisme positie. Zoo hoog als het de van God ingestelde magistrale autoriteit eerde, even hoog verhief het de van God, krachtens scheppings-ordinantie, in de maatschappelijke kringen gelegde souvereiniteit. Het eischte voor beide zelfstandigheid in eigen kring; en regeling van beider verhouding *in de wet*. En het is door dien gestrengen eisch dat het Calvinisme gezegd mag worden het constitutioneele staatsrecht uit zijn grondgedachte te hebben gegenereerd. Het getuigenis der historie is dan ook onwraakbaar, dat niet in de Roomsche noch ook in de Luthersche staten, maar in de volken met Calvinistisch type, dit constitutioneele staatsrecht het eerst en het best tot bloei kwam.

Grondslag is hier derhalve de grondgedachte, dat de souvereiniteit Gods waar ze op menschen nederdaalt, zich splitst in twee sferen, eenerzijds in de gezagssfeer *van den Staat* en anderzijds in de gezagssfeer van de *maatschappelijke levenskringen,* en dat in beide sferen het inwonend gezag souverein is, d. w. z. *alleen God boven zich heeft.* Toch mag hier niet voorbij gezien, dat de aard van deze souvereiniteit in beide sferen niet dezelfde is. In de gezagssfeer van den Staat dwingt ze *mechanisch,* d. i. uitwendig met den sterken arm; in de gezagssfeer van het maatschappelijk leven dwingt ze *organisch,* d. i. door moreel en inherent overwicht."

In gelijken zin liet Dr. KUYPER zich achttien jaar later uit n.l. in het eerste deel van „Antirevolutionaire Staatkunde", waar hij na eerst een breede uiteenzetting gegeven te hebben van het organisch karakter van het gezin, op pag. 128 het volgende schrijft:

„Juist dit volle organisch karakter echter ontbreekt aan den Staat. De Staat is een formatie. Er zij hier geen misverstand. Zeer wel kan men van den organischen Staat spreken, mits men dan doelt op het *volk,* dat de Staat vormt en in den Staat leeft. *Neemt men daarentegen den Staat naar zijn eigen begrip en op zich zelf, dan is er van een organisch karakter bij den Staat geen sprake.* *) De Staat is niet van zelf uit de anthropologische gegevens opgekomen, niet uit den wortel van ons menschelijk aanzijn opgegroeid, maar door een uitwendige daad tot stand gekomen. Er is het Land, er is het Volk, er is de Overheid, en het is eerst door de in elkaarzetting van deze drie, dat de Staat in eigenlijken zin zich gelden doet. En nu kan men wel van het Gezin zeggen, dat ook hier het huis of de tent is, dat ook hier de personen zijn, die het gezin vormen en dat ook hier het ouderlijk gezag is, om orde te scheppen en te handhaven,

maar voor het Gezin zijn dan die bestanddeelen door en in de gezinsformatie zelve gegeven. Voor den Staat daarentegen vormt alleen het volk het eigenlijke wezen, en komt de Overheid erbij. *Het gezin komt vanzelf organisch op uit de gegevens der Schepping, de Staat door een daad van 's menschen zijde, die aan de gegevens der natuur zich toevoegt en eerst daardoor een Overheid doet optreden* *)."

En betreffende de staatstaak schreef hij in het zelfde werk p. 304:

„Zoo nu opgevat, heeft de Staat dus geen ander doel, dan om aan de menschheid, die niet meer vooruit kon, wel niet *het zelf loopen,* maar dan toch het *zich bewegen* weer mogelijk te maken. Een ander doel heeft hij niet. Als een kreupele op zijn krukken voort strompelt en zoo in staat wordt gesteld naar zijn kantoor te gaan, loon te innen en voor zijn gezin te zorgen, zoo zijn het nimmer de krukken die op het kantoor werken of loon ontvangen en zorgen voor het kroost. Dit alles is uiting van 's mans wil van zijn krachten, van zijn aanleg, doch de krukken doen hier den heel anderen dienst, om wat hij anders *niet* kon, hem mogelijk te maken, en wat is dit anders dan de beweging „onder contrôle" van zijn wil. En zoo is het ook hier. Dat een volk zich ontwikkelt, dat een volk vooruit komt, dat het in zijn geheel en in zijn enkele leden allengs meer vermag, is uitvloeisel van neiging en aandrift, talent, genie, wilskracht en gelegenheid. Dit alles dankt het volk in het minst niet aan den Staat of aan de Overheid. Staat en Overheid bewerken alleen, en kunnen alleen bewerken, dat de ontwikkeling van al deze krachten en gaven, die anders achterlijk en zelfs uit zou blijven, nu intreedt en op die wijs de positie èn van het volk èn van de eenlingen, in dit volk, verhoogt."

En dan eindelijk staat de a. r. politiek met groote beslistheid tegenover het fascistisch beginsel van den absoluten en totalitairen Staat. Tegen geen beginsel heeft de a. r. partij van de dagen van GROEN af zoo hardnekkig gestreden als juist tegen dit beginsel. Zoowel op het gebied van Kerk en van School, van gezin en van bedrijf, ja zelfs op zuiver individueel terrein (de conscientievrijheid) heeft Dr. KUYPER onder de bekende leuze van souvereiniteit in eigen kring de opdringende staatsbemoeiing bestreden. Wat speciaal de individueele vrijheid aangaat schreef hij in de bovenaangehaalde Stonelezing:

„Reeds in het tweede gedeelte van deze lezing wees ik er op, dat de ontwikkelde mensch ook een persoonlijke levenssfeer bezit, met souvereiniteit in eigen kring. Hiermee bedoel ik hier niet zijn gezin. Dit toch is reeds een sociale verbinding van meerdere personen. Bedoeld is hier wat Prof. Weitbrecht aldus uitdrukt: „Ist doch vermöge seines Gewissens jeder ein König, ein Souverain, der über jede Verantwortung erhaben ist" (Weitbrecht, Woher und Wohin, Stuttgart 1877 p. 103), of wat Dr. Held in dezer voege formuleerde: „In gewisser Beziehung wird jeder Mensch supremus oder souverain sein, denn jeder Mensch muss eine Sphäre haben, und hat sie auch wirklich, in welcher er der Oberste ist." (Held, Verfassungssystem I, p. 234). Ik wijs hierop, niet om de beteekenis der conscientie te overschatten; wie de conscientie vrij ook tegenover God en zijn Woord

*) Wij cursiveeren.

wil maken, begroet ik als tegenstander, niet als bondgenoot. Maar dit belet niet dat ik de souvereiniteit van de conscientie, als het palladium van alle persoonlijke vrijheid, in dien zin handhaaf, dat de conscientie nooit een mensch, en nooit anders dan God boven zich heeft. Toch doet zich de behoefte der persoonlijke vrijheid van de conscientie niet aanstonds gevoelen. Niet in het kind, eerst in den volwassen man spreekt zij zich met nadruk uit, en zoo ook sluimert ze nog meest bij nog onontwikkelde volken, en wordt ze eerst bij hoog ontwikkelde volken onweerstaanbaar. Een man van rijpe, rijke ontwikkeling gaat liever in vrijwillige ballingschap, laat zich gevangen zetten, of brengt het offer van zijn leven, dan dat hij dwang in het forum van zijn conscientie zou dulden; en de diep gewortelde wrevel, die in drie lange eeuwen tegen de inquisitie niet uitstierf, sproot rusteloos op uit het besef dat haar practijk het menschelijke in den mensch schond en aanrandde. Hieruit nu vloeit voor de Overheid tweeërlei verplichting voort, de eerste om die vrijheid van conscientie te doen eerbiedigen door de kerk, de tweede om zelve voor de souvereine conscientie uit den weg te gaan. Wat het eerste aangaat vindt de souvereiniteit der kerk in de souvereiniteit der vrije persoonlijkheid haar natuurlijke beperking. Souverein op eigen territoir, heeft ze over wie buiten dat terrein leeft, niets te zeggen, en waar in strijd hiermeê overschrijding van macht plaats greep, moet de aanspraak op bescherming van de zijde der Overheid ten behoeve van elk burger geëerbiedigd worden. De kerk mag niet gedwongen worden als lid te dulden, wien zij uit haar kring verwijderen wil, maar ook geen burger van den Staat mag gedwongen worden in een kerk te blijven, die hij uit conscientiedrang verlaten wil. Doch wat de Overheid ten deze van de kerken eischt, heeft ze dan ook zelf in practijk te brengen, en de vrijheid van conscientie aan elk burger toe te kennen als primordiaal elk mensch toekomend recht. Een heldenworsteling heeft het gekost om deze diepste van alle menschelijke vrijheden aan de dwingelandij te ontwringen en bij stroomen is het menschelijk bloed vergoten, eer ze veroverd werd; maar juist deswege werpt dan ook elke zoon der Reformatie de eere zijner vaderen weg, die niet volhardend, en zonder van wijken te weten, voor dit palladium onzer vrijheden opkomt. Juist om over *menschen* te kunnen regeeren, moet de Overheid deze diepst liggende ethische kracht van ons menschelijk wezen onaangerand laten. Een natie van burgers met geknakte conscientiën, is zelve geknakt in haar nationale veerkracht."

N.

---

2. VRAAG.

Ligt het, voor Uw oordeel, op den weg der provincie om subsidie te verleenen ten behoeve van het ontwikkelingswerk onder jeugdige werkloozen? Naar mijn meening heeft de provincie hier geen taak, maar moet zorg daarvoor overgelaten worden aan Rijk, gemeenten en vooral aan de particulieren.

ANTWOORD.

In principe (waarmede wij hier bedoelen het wettelijk en antirevolutionaire begrip van de taak der provincie) kan tegen het verleenen van een dergelijke subsidie o. i. geen bezwaar worden ingebracht.

Artikel 134 der Grondwet en de artikelen 93 en 130 der Provinciale wet wijzen als taak der Provinciale Staten aan de regeling en het bestuur van het provinciale huishouden.

Wat die taak omvat, bepaalt de wet niet. Wel geven de artikelen 131 en volgende der Provinciale wet verschillende onderwerpen aan, die tot die taak behooren. Doch deze opsomming is niet uitputtend.

Derhalve mag uit het feit, dat de wet over de werkloozenzorg zwijgt nog zonder meer niet worden afgeleid, dat die zorg buiten de bemoeiïng der provincie ligt.

Wel ligt een grens van de provinciale taak in art. 141 der Provinciale wet, welk artikel bepaalt dat de reglementen en verordeningen der Staten geen bepalingen kunnen inhouden omtrent onderwerpen van algemeen rijksbelang. Doch het is zeer de vraag, of de zorg voor de jeugdige werkloozen een onderwerp van rijksbelang in den zin van dit artikel kan genoemd worden.

Ook in verband met de antirevolutionaire opvatting omtrent de overheidstaak kan, dunkt ons, geen principiëel bezwaar gemaakt worden tegen het verleenen van een dergelijk provinciaal subsidie.

Weliswaar behoort de zorg voor de jeugdige werkloozen, naar onze opvatting, niet primair tot de roeping van de Overheid. Doch indien door de particuliere organisaties, die zorg wordt ter hand genomen, en daarmede zoowel in moreel als in economisch en sociaal opzicht aan de belanghebbenden zelve en aan de samenleving een hoogst gewichtigen dienst wordt bewezen, dan is er voor ons geen enkele aanleiding om in beginsel aan de Overheid de bevoegdheid te ontzeggen dit particulier initiatief door subsidie of anderzins te steunen.

Natuurlijk volgt hieruit nog volstrekt niet, dat nu van provinciewege aan iedere persoon of instelling, die om subsidie voor de zorg van jeugdige werkloozen aanklopt, moet worden geholpen.

Vooreerst rijst de vraag, of de financiëele draagkracht der provincie subsidie verleening toelaat en of (zoo niet op dien grond alle subsidieverzoeken moeten worden afgewezen) de inwilliging van het aangevraagd subsidie de meest nuttige besteding der voor de jeugdzorg beschikbaar gestelde provinciale gelden waarborgt

En daarnevens verdienen nog enkele andere punten de aandacht.

De jeugdzorg voor werkloozen beweegt zich hier te lande, gelijk trouwens ook in het buitenland, in twee richting, n.l. vooreerst de ontwikkeling van werkloozen ter plaatse waar zij wonen door middel van cursussen, werkplaatsen e. d., waaraan dan dikwijls ook nog verbonden is

ontspanning door middel van lectuur, spel en sport; en voorts het bijeenbrengen van jeugdige werkloozen in kampen, die in den regel buiten de plaats hunner woning liggen, waar zij worden tewerkgesteld, terwijl daarnevens ook iets gedaan wordt aan ontwikkeling en ontspanning.

De eerste vorm van jeugdzorg gaat hetzij uit van particuliere plaatselijke instellingen, financiëel bijgestaan door de gemeenten, hetzij van de gemeenten zelve, terwijl het Rijk desgevraagd met inachtneming van zekere voorwaarden subsidie verleent.

En nu wil het ons voorkomen dat er geen aanleiding is om als vierde instantie ook nog de provincie in deze zorg te betrekken.

Het is, zooals wij boven al opmerkten, in verband met deze rijkszorg zelfs de vraag, of niet aan art. 141 der Provinciale wet wettelijk bezwaar tegen het toekennen van subsidie voor deze werkloozenzorg uit de provinciale kas kan worden ontleend. Doch — ook al laat men dit wettelijk bezwaar ter zijde — dan is er toch uit politiek oogpunt bedenking tegen om de toch al gecompliceerde overheidsbemoeiïng nog gecompliceerder te maken door daarin ook nog de provincie en de daarmede natuurlijk verband houdende provinciale contrôle te betrekken.

Trouwens, wanneer men de ministeriëele circulaire van 18 Nov. 1933 inzake deze werkloozenzorg leest (zie weekbl. Bond Gem. Ambt. no. 1698 pag. 71), waarin de minister het voor 1933 voor dit doel te besteden bedrag als basis voor de berekening van het rijkssubsidie aangeeft, en wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat voor 1934 hoogstwaarschijnlijk eenzelfde berekeningsmethode gevolgd wordt, dan zal men zien, dat een provinciaal subsidie voor dit doel veel gevaar loopt een vermindering van het rijkssubsidie met hetzelfde bedrag tengevolge te hebben.

Ten aanzien van de werkloozenkampen staat de zaak eenigszins anders.

Rijk en gemeenten steunen hier — voorzoover mij bekend — niet. Deze kampen gaan uit van de (door het Ned. Jeugd Instituut en de Interdiocesane Jeugdcommissie in het leven geroepen) Landelijke Commissie ter bestrijding van de gevolgen der Jeugdwerkloosheid; in welke Commissie ook het C. N. V. vertegenwoordigd is. (De Nederl. Bond van Jongel. Vereen. op Geref. Grondslag is niet in de Commissie vertegenwoordigd, omdat deze organisatie zich op het standpunt heeft gesteld, dat het organiseeren van werkkampen voor de jeugd *niet* tot de taak onzer jeugdorganisaties behoort, maar tot die der sociale organisaties [1])). Het Nationaal-Crisiscomité verleende tot dusver subsidie.

Is het nu gewenscht, dat de provincie aan de organisators van dergelijke kampen subsidie verleent?

Natuurlijk niet, wanneer de Staten-leden niet de overtuiging hebben, dat de kampleiding voldoende waarborg biedt tegen tuchteloosheid en onzedelijkheid. Daarbij merken wij echter op, dat ons geen gevallen bekend zijn, dat de kampen in dit opzicht tot critiek aanleiding gaven.

Evenmin is subsidieverleening gewenscht, wanneer de kampen dienen

tot het in praktijk brengen van den Duitschen en Oostenrijkschen vrijwilligen arbeidsdienst. Tegen zoodanigen arbeidsdienst bestaan immers, althans voor wat ons land betreft, overwegende bezwaren. Want afgezien van de moreele gevaren die aan langdurig verblijf van jeugdige personen in dergelijke kampen verbonden zijn, onttrekt men de gekampeerden aan het gezinsleven en ontneemt men ze de gelegenheid op normale wijze zich te ontwikkelen en in eigen omgeving naar werk te zoeken, terwijl daarenboven de arbeidsdiensten belangrijke arbeidsobjecten aan de arbeidsmarkt onttrekken.

Doch zelfs, al doen bovengenoemde omstandigheden zich niet voor, dan is subsidieverleening o. i., toch niet zonder ernstig bezwaar.

Vooreerst lijkt ons het praktisch nut van dergelijke kampen tamelijk problematisch. Ze geven de werklooze jeugd zeker een goede afleiding. Doch veel verder komen de werkloozen daarmede toch niet. Zelfs bestaat kans, dat het werkelijk na de kortstondige kampperiode nog meer deprimeert dan tevoren.

Subsidieverleening voor een dergelijk twijfelachtig nut is o. i. in dezen tijd niet zonder bedenking.

Bovendien leidt subsidieverleening tot minder wenschelijke consequenties.. Ook de A. J. C. organiseeft jeugdkampen, die natuurlijk dienstbaar worden gemaakt aan socialistische propaganda. En ook deze organisatie zal, zoo thans subsidie wordt verleend, bij de provincie aankloppen. Weliswaar verleent het Nationaal-Crisiscomité, zij het ook onder zekere voorwaarden, ook voor de A. J. C. kampen subsidie. Doch dat voorbeeld verdient geen navolging, althans geen navolging in dezen tijd door een publiek lichaam.

Om die redenen meenen wij het verleenen van subsidie te moeten ontraden.

---

[1]) Zie hierover Mej. W. HARTTORFF, Jeugd zonder werk.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Schets van het privaatrecht en het strafrecht door Mr. P. J. DAM; Uitg. N. Samsom N. V., Alphen a. d. Rijn, 1934.

Wie zich voorbereidt voor het examen ter verkrijging van het diploma gemeente-administratie zal bij de verzwaarde eischen, die onlangs werden gesteld, zich algemeene kennis hebben te verwerven van de Nederlandsche Wetboeken, voor zoover van belang voor de gemeente-administratie.

Het bestuur van de Nederlandsche Vereeniging voor de gemeentebelangen heeft nu Mr. DAM, oud-wethouder en notaris te Hilversum, bereid gevonden, de omvangrijke stof in een leerboek saam te brengen.

Na een encyclopaedische inleiding behandelt de schrijver achtereenvolgens personen-recht (except het familierecht, dat uitvoerig is behandeld in ELENBAAS' Handboek voor den burg. stand), zakenrecht (waaronder erfrecht), verbintenissen, bewijs en verjaring. Dan komt het Handelsrecht, met vennootschapsrecht, handelspapier, verzekering en faillissement .Vervolgens wordt een dertigtal pagina's gewijd aan burg. rechtsvordering, terwijl dan aan het slot in 15 bladzijden het heele strafrecht en de strafverordening worden behandeld.

Het schijnt mij toe, dat dit slot wel wat al te zeer gecomprimeerd is. De kwestie opzet-schuld, de kinderrechtspraak, het seponeeren (d. w. z. de bevoegdheid van den Officier van Justitie om niet te vervolgen) en, om niet meer te noemen, de bevoegdheid van den opsporingsambtenaar hadden toch wel met een enkel woord mogen aangeduid zijn. In een volgende druk, die wij uitgever en schrijver gaarne toewenschen, kan daaraan wellicht aandacht geschonken worden.

Onze indruk van het geheel is, dat Mr. DAM heel gelukkig geweest is met dit leerboek. Wie dit boek kent, weet heel wat van de hoofdzaken van privaat- en strafrecht.

De uitvoering, met duidelijke kant-verwijzing en uitgebreid zaakregister is prima, zooals we dat van SAMSOM gewend zijn.

Handboek voor de beoefening van het Nederlandsche Administratiefrecht door J. N. ELENBAAS. Deel II. *De wetgeving betreffende het onderwijs,* door J. C. LIGTVOET. Deel III. *De wetgeving betreffende de volksgezondheid,* door Mr. L. LIETAERT PEERBOLTE. Deel IV. *Hinderwet e. a.,* door Mr. A. KOELMA. Uitgave N. Samsom N.V., Alphen a. d. Rijn, 1934.

Evenals het hiervoor besproken werk, bedoelen deze deeltjes van ELENBAAS handleidingen te zijn ten dienste van zelfonderricht voor aspirant-burgemeesters, secretarissen en ambtenaren ter secretarie.

Elk der deelen, een afgerond geheel vormend, is gelijk men ziet door uiterst deskundige hand geschreven. Ze bevatten een historisch overzicht van de totstandkoming der verschillende wetten, geven vervolgens een overzichtelijke uiteenzetting van den inhoud dier wetten en sluiten met een uitgebreid alphabetisch register, wat de praktische bruikbaarheid niet weinig verhoogt.

De heer LIGTVOET staat zeer uitvoerig stil bij de lager-onderwijswetgeving, doch bespreekt daarnevens middelbaar-, hooger- en nijverheids-onderwijs, voorzoover de eenvoudige gemeente-administratie daarmee van doen krijgt.

De heer PEERBOLTE ziet kans om in een bestek van 200 bladzijden zijn lezer een inzicht te geven in de wetgeving nopens volksgezondheid (w. o. uitoefening geneeskunst, begrafeniswet, besmettelijke ziekten, drankwet, warenwet, vleeschkeuringswet, en de buitenwettelijke strijd voor de volksgezondheid als: t. b. c.-bestrijding, kinderhygiëne e. d.) en betreffende de volkshuisvesting (woningwet en landarbeiderswet).

En de gemeentesecretaris van Alkmaar behandelt uitvoerig de hinderwet, in verband met de veiligheidswet en de stoomwet.

Ieder, die in de gemeenteadministratie zit of hoopt te komen, zal met groote dankbaarheid deze uitgaven begroeten en er een vruchtbaar gebruik van kunnen maken.

VOLKSVERTEGENWOORDIGING, OPENBARE ORDE EN KIESWET

DOOR

DR J. W. NOTEBOOM.

Gedurende den laatsten tijd zijn van regeeringswege tal van maatregelen genomen in het belang der openbare orde. Sommige daarvan hebben uitsluitend betrekking op de ambtenaren en werklieden in overheidsdienst (verbod van lidmaatschap van bepaalde organisaties, vlagverbod, ontslag van ambtenaren wegens revolutionaire gezindheid e. d.); andere strekken zich uit tot alle ingezetenen zonder onderscheid (uniformverbod, uitbreiding van de strafbepalingen inzake opruiïng, beleediging e. d.); en zelfs bleek meer en meer de noodzakelijkheid om de openbare orde speciaal te beschermen tegen daarop gerichte aanslagen van volksvertegenwoordigers in de verschillende publieke colleges.

Reeds kwam daartoe tot stand een wijziging van het reglement van orde der Tweede Kamer, die den Voorzitter der Kamer en aan de Kamer zelf nieuwe bevoegdheid schonk ten opzichte van de leden der Kamer, die tijdens de vergaderingen door woord of daad zich misdragen. De nota van Mr. H. J. KNOTTENBELT, ten vorige jare aan het voorloopig verslag der Tweede Kamer betreffende de Rijksbegrooting 1934 toegevoegd, bepleitte meer ingrijpende maatregelen tegen leden van de Staten-Generaal en van andere publieke colleges, die zich in of buiten de vergaderingen in strijd met hun ambtseed gedragen. En reeds kwam de ten vorigen jare door de Regeering ingestelde staatscommissie-KOOLEN met verscheidene voorstellen, strekkend om de geschreven en ongeschreven regelen, waaraan de ingezetenen in het algemeen en de leden der publieke colleges in het bijzonder in het belang der openbare orde gebonden zijn, meerdere sanctie te verleenen.

Nopens deze verschillende maatregelen, die deels van politioneelen,

deels van strafrechtelijken aard zijn ,willen wij ons enkele opmerkingen veroorloven.

* *
*

Een volksvertegenwoordiger geniet hier te lande, gelijk overal elders, waar de bevolking nog via hare vertegenwoordiging een min of meer ver reikenden invloed en contrôle op het staatsbeleid uitoefent, een groote mate van vrijheid. Art. 98 der Grondwet waarborgt de leden der Staten-Generaal tegen gerechtelijke vervolging voor hetgeen zij in de vergadering hebben gezegd en aan haar schriftelijk hebben voorgelegd. En soortgelijke bepalingen vindt men in de Provinciale wet (art. 74) en de Gemeentewet (art. 53) ten aanzien van de leden der provinciale staten en van de gemeenteraden.

Wijlen Jhr. Mr A. F. DE SAVORNIN LOHMAN heeft indertijd (het was bij de kamerdebatten over de Radenwet op 27 Juni 1912, toen men voorstelde ook voor de leden van de Raden van Arbeid deze immuniteit in te voeren) dezen grondwettelijken waarborg een „anachronisme" genoemd. En o. i. terecht, wijl onze moderne strafwetgeving, ook zonder dezen bijzonderen wettelijken waarborg, voldoende ruimte laat voor straffelooze critiek op het regeeringsbeleid, zoowel in de Staten-Generaal als daarbuiten. Zelfs heeft, in verband met het naar den achtergrond wijken van den historischen grond van dit instituut, de immuniteit min of meer het karakter gekregen van een wapen in de hand van leden der publieke colleges, die hunne bevoegdheid wenschen te misbruiken voor gezagsondermijning, opruïing, beleediging e. d.

Hoe men echter ook over deze zaak moge oordeelen, in elk geval beteekent deze immuniteit niet, dat de bestaande rechtsvoorschriften niet voor de volksvertegenwoordigers, die in de publieke colleges mondeling of schriftelijk hun meening zeggen, van kracht zijn. Integendeel: de grondwettelijke waarborg laat het bindend karakter dezer rechtsnormen geheel onaangetast. Alleen de strafrechtelijke sanctie wordt ten deele opgeheven, doordat gerechtelijke vervolging uitgesloten wordt.

Intusschen neemt deze opheffing der strafrechtelijke sanctie nog niet alle sanctie der rechtsvoorschriften weg. Want voorzoover het gezag van de parlementaire zeden als waarborg tegen misbruik van bevoegdheid faalt, biedt het politioneele toezicht van den Voorzitter en de voorschriften van de reglementen van orde eenig, zij het ook niet steeds voldoend, tegenwicht.

De onlangs tot stand gekomen wijziging van het reglement van orde der Tweede Kamer heeft deze laatste sanctie, wat betreft dit deel der Staten-Generaal, belangrijk verscherpt. Op voorstel van Mr. AALBERSE c.s. is n.l. de bevoegdheid van den Voorzitter der Kamer tegenover een lid, dat zich aan beleediging, verstoring der orde en het aansporen van onwettige handelingen schuldig maakt, verruimd in dier voege, dat hij zulk een lid van het bijwonen van vergaderingen op denzelfden dag kan uitsluiten, het door dat lid gesprokene uit het kamerverslag kan doen schrappen, terwijl de Kamer, op zijn voorstel, zelfs de uitsluiting van een dergelijk lid kan verlengen tot den geheelen zittingsduur der Kamer.

En wat de gemeenteraden betreft, is bij de herziening van de Gemeentewet in 1931 de mogelijkheid geopend om op voorstel van den Burgemeester bij raadsbesluit een raadslid, dat door zijn gedragingen den geregelden gang van zaken bij herhaling belemmert, voor ten hoogste vijf vergaderingen den toegang tot de vergaderingen te ontzeggen (art. 72 Gemeentewet).

Aan deze politioneele sancties wenscht nu de commissie-KOOLEN nog een nieuwe toe te voegen, n.l. de vervallenverklaring van leden der Staten-Generaal, van de provinciale staten en van de gemeenteraden.

Reeds kent ons gemeenterecht de vervallenverklaring als politioneelen maatregel tegen raadsleden, die middellijk of onmiddellijk deelnemen aan leveringen ten behoeve van de gemeente of zich schuldig maken aan andere handelingen, die art. 26 der Gemeentewet aan de raadsleden verbiedt.

Echter beoogt deze maatregel slechts misbruik van bevoegdheid ter bevordering van privé-belang te weren.

Daarentegen bedoelt de commissie-KOOLEN met vervallenverklaring te treffen de leden van publieke colleges, die hun bevoegdheid voor revolutionaire doeleinden misbruiken. [1]) De vervallenverklaring zal worden uitgesproken door den Raad van State (Afdeeling voor de geschillen van bestuur) op aanwijzing van den Voorzitter van de

[1]) De omschrijving van de Commissie-KOOLEN luidt als volgt: „Het lid der Staten-Generaal (en hetzelfde geldt ook voor het lid van prov. staten en gemeenteraad) „dat in zijn werkzaamheid als zoodanig of met gebruikmaking van hem door zijn lidmaatschap geschonken macht, gelegenheid of middel een streven tot uitdrukking brengt gericht op verandering van de bestaande rechtsorde met toepassing of bevordering van onwettige middelen, kan van dat lidmaatschap vervallen worden verklaard."

Kamer van de Staten-Generaal, waartoe het lid behoort, of, voorzoover betreft de leden van provinciale staten en gemeenteraden, door den Commissaris der Koningin in de provincie.

Men heeft tegen dit voorstel als bezwaar aangevoerd, dat het in strijd zou zijn met de Grondwet, bepaaldelijk dan met die grondwetsartikelen, die den duur van het lidmaatschap der Staten-Generaal op een zeker aantal jaren vaststellen. Ten onrechte, naar het ons voorkomt. Want de vervallenverklaring is in wezen niet anders dan een tijdelijke (n.l. voor den verderen duur van het lidmaatschap) ontzetting van de verkiesbaarheid, welke ontzetting ingevolge art. 85 der Grondwet verlies van het kamerlidmaatschap en alzoo een uitzondering op den grondwettelijken duur van dit lidmaatschap tengevolge heeft. Echter ware het ter voorkoming van de *schijn* van ongrondwettigheid, aanbevelenswaardig niet van „vervallenverklaring" doch van „ontzetting van de verkiesbaarheid" te spreken en tevens den duur van de ontzetting bij of krachtens de wet nader te regelen. Dit laatste ter voorkoming dat een op deze wijze gecensureerd lid door het bedanken van zijn opvolgers op de candidatenlijst onmiddellijk opnieuw benoemd wordt verklaard.

Een ander bezwaar tegen het voorstel der Staatscommissie is, dat vervallenverklaring geen effect zou hebben, omdat in plaats van het vervallen verklaard lid een nieuw lid, behoorend tot dezelfde politieke groep, zal worden benoemd. Doch ook dit argument lijkt mij niet steekhoudend, wijl het de preventieve werking van dezen maatregel, vooral op de plaatsvervangende candidaten, en de mogelijkheid van uitputting der candidatenlijst voorbijziet.

* *
*

Naast deze aanvulling der politioneele waarborgen tegen misbruik van bevoegdheid door volksvertegenwoordigers, bedoelt het voorstel der Staatscommissie-KOOLEN ook in strafrechtelijk opzicht meerderen waarborg te scheppen.

Zij doet daartoe echter geen voorstel tot herziening der Grondwet en laat dus de grondwettelijke immuniteit der leden der Staten-Generaal, evenals trouwens de op de Provinciale en Gemeentewet steunende onschendbaarheid van de leden van raden en staten, onaangetast. Doch ze zoekt een strafrechtelijken waarborg in een wettelijk voorschrift, dat den rechter *verplicht* om bij veroordeeling van een lid

van de Staten-Generaal, van de staten eener provincie of van een gemeenteraad wegens een misdrijf tegen de veiligheid van den Staat, wederspannigheid, smaad, laster, opruiïng en andere delicten tegen de openbare orde dat lid tevens als bijkomstige straf te ontzetten van het recht om te kiezen en gekozen te worden bij krachtens wettelijk voorschrift uitgeschreven verkiezingen.

Door zoodanig voorschrift wordt de aanwending van deze bijkomende straf voor leden van publieke colleges belangrijk verruimd. Immers lang niet in al de hier genoemde gevallen is bij de strafoplegging tevens ontzetting uit het recht om te kiezen en gekozen te worden mogelijk. Doch van meer beteekenis is dat het opleggen van deze bijkomende straf in plaats van facultatief *imperatief* wordt. Het zal niet langer aan de vrijheid van den rechter worden overgelaten, deze bijkomende straf aan leden van publieke colleges, in geval van veroordeeling wegens een der bedoelde delicten, op te leggen. Hij zal dit *moeten* doen.

Het voordeel van die beperking der rechtelijke vrijheid ligt vooreerst in het feit, dat hierdoor de preventieve kracht der strafbedreiging klemmender wordt. Maar daarnevens biedt dit imperatief voorschrift ook deze winst, dat de rechter niet meer geplaatst wordt voor het moeilijk dilemma inzake het opleggen van een bijkomende straf, die politieke beteekenis heeft en hem bijgevolg licht het verwijt van partijdigheid op den hals kan halen.

Op deze wijze zal dus, naar het voorstel van de commissie-KOOLEN, een strafrechtelijke sanctie worden gesteld op de nakoming van den eed of de belofte van trouw aan de Grondwet (en aan de wetten des lands), die door de leden der publieke colleges bij de aanvaarding hunner betrekking is afgelegd.

Hoezeer nu deze strafrechtelijke sanctie op zich zelf beschouwd aanbevelenswaardig is, ze wordt toch door het bezwaar gedrukt dat het onderscheid in bejegening van een kamerlid of een lid van een ander publiek college voor hetgeen hij *in* de vergaderingen schriftelijk of mondeling te berde brengt en voor hetgeen hij *buiten* de vergaderingen spreekt of schrijft bij aanvaarding van dit voorstel der staatscommissie nog meer dan thans zal worden verscherpt. Want de strafrechtelijke sanctie der Commissie kan, in verband met de immuniteit, slechts beteekenis hebben voor hetgeen buiten de vergaderingen geschiedt. Een in *strafrechtelijk opzicht* uiterste toegeeflijkheid zal der-

halve, wanneer de overtreder vóór het plegen van zijn daad den dorpel van de vergaderzaal naar buiten overschreden heeft, plaats maken voor een forsche strafrechtelijke strengheid. En dat zal m. i. naar gelang de historische beteekenis van de immuniteit nog verder uitslijt, voor het rechtsbesef der bevolking moeilijker zijn te verstaan en derhalve voor den eerbied voor het recht weinig bevorderlijk zijn.

Zoolang echter de grondwettelijke en wettelijke onschendbaarheid gehandhaafd blijft zal men deze tegenstelling in min of meer scherpen vorm voor lief moeten nemen. Doch ze zal, naar het mij voorkomt, alleen dan door een aanvulling van het wetboek van strafrecht, gelijk de commissie-KOOLEN voorstelt, mogen worden verscherpt, wanneer tegelijkertijd de politioneele waarborgen tegen misbruik van bevoegdheid tijdens de vergaderingen worden aangevuld door voorschriften als die inzake het vervallen verklaren van het lidmaatschap van een publiek college wegens dergelijk misbruik. Daarom dient men m. i. de voorstellen der Commissie, hoewel in twee ontwerpen ondergebracht, als één, onlosmakelijk aan elkander verbonden, geheel te beschouwen en te aanvaarden.

* *
*

Het is wellicht niet geheel zonder grond om eenig verband te leggen tusschen bovenbedoelde maatregelen en het aanhangig ontwerp tot wijziging van de Kieswet. In dit voorstel vindt men uiteraard geen rechtstreeksche poging tot repressie van misbruik van bevoegdheid door de leden der publieke colleges. En terecht niet, aangezien het ontwerp allereerst bedoelt de schadelijke werking van groepsbelang en splinterpartijen in het belang van het functionneeren van het parlementaire stelsel, d. w. z. in het belang van het staatsbestuur, waarvan de volksvertegenwoordiging een van de belangrijkste organen is, tegen te gaan. Maar dit neemt toch niet weg, dat de voorgestelde maatregelen een scherpe schifting van degenen, die straks als lid der Tweede Kamer of van andere publieke colleges zullen optreden, tengevolge zal hebben en uit dien hoofde ook preventief het belang der openbare orde kunnen dienen.

Deze maatregelen nu zijn tweeërlei.

Vooreerst de eisch van een waarborgsom van *f* 250.— bij de candidaatstelling. Voorts het voorschrift, dat voor toekenning van plaatsen aan een lijst het stemcijfer van de lijst minstens het drievoud van den kiesdeeler moet bedragen.

Omtrent elk van deze maatregelen, die uitsluitend zullen gelden voor de verkiezing van de leden der Tweede Kamer, ten besluite nog enkele opmerkingen.

* *
*

De verplichte storting van *f* 250.— bij de indiening van een candidatenlijst is bedoeld als middel tot het voorkomen van vele kleine partijtjes. Al is het bedrag dezer waarborgsom niet groot, toch lijkt het middel tamelijk klemmend, aangezien het een betrekkelijk zwaren druk legt op kleine groepjes, die een kans willen wagen. En dit geldt nog te meer, aangezien ook bij verbinding van lijsten of bij het indienen van gelijkluidende lijsten voor elke lijst en dus in elken kieskring deze waarborgsom zal moeten worden gestort.

Wie nu op den gang van zaken bij de laatste kamerverkiezing afgaat zal moeilijk kunnen volhouden, dat er voor het nemen van een dergelijken maatregel geen aanleiding bestaat.

Bij de kamerverkiezingen van 1933 behaalden van de 54 optredende partijen slechts 14 één of meer zetels in de Kamer. Van deze 54 partijen hadden 30 een aantal stemmen van nog niet $^3/_{10}$ van den kiesdeeler. Niet minder dan 147.208 stemmen (d. i. bijna viermaal de kiesdeeler) gingen als gevolg van de partijsplitsing verloren en kwamen dientengevolge aan de grootere partijen ten goede, ongeacht de wenschen van de kiezers, die die stemmen hadden uitgebracht.

En dit resultaat van de verkiezingen van 1933 staat niet op zich zelf, maar kan beschouwd worden als een phase van een geleidelijke ontwikkeling in verkeerde richting. Want laat men het verkiezingsjaar 1922 — toen het aantal aan de verkiezing deelnemende partijen plotseling tot 48 klom — buiten beschouwing, dan ziet men sinds de invoering der evenredige vertegenwoordiging een steeds toenemend aantal partijen. In 1913 (de laatste normale verkiezing vóór de invoering der evenredige vertegenwoordiging) namen aan de verkiezing deel: 17 partijen; in 1918 (dus onmiddellijk na invoering der evenredige vertegenwoordiging): 32; 1925: 33; in 1926: 36; in 1933: 54. Het aantal partijen, die in de Tweede Kamer een of meer zetels verwierven, liep onmiddellijk na de invoering der evenredige vertegenwoordiging, dus in 1918, op van 7 tot 17 (waaronder niet minder dan 8 eenlingen). In 1922 daalde het aantal partijen in de Kamer tot 10 (waaronder slechts 2 eenlingen). Doch na deze reactie zien we weer

een geleidelijke stijging: in 1925: 12 (waaronder 5 eenlingen); in 1929: idem; in 1933: 14 (waaronder 6 eenlingen).

Gelet op deze cijfers is er aanleiding om te spreken van een geleidelijke verwording van ons kiesstelsel en dientengevolge van de samenstelling der Tweede Kamer.

Wellicht ware het zelfs gewenscht dat het voorschrift inzake het stellen van een waarborgsom niet tot de kamerverkiezingen beperkt bleef. Want ook bij de candidaatstelling voor de staten en raden zou de verplichting tot storting van een (zij het ook geringen) waarborgsom zeer nuttig kunnen werken. Zulks niet slechts in het belang van het tegengaan van stemmenjacht door kleine groepjes, maar bepaaldelijk ook tot wering van misbruik van het kiesrecht met het doel om aan destructieve elementen zitting in de publieke colleges te verschaffen. Men denke b.v. aan de verkiezing van „Had je me maar" eenige jaren geleden in de hoofdstad en van andere personen uit de heffe des volks tot leden van den Raad.

* *
*

Van meer ingrijpenden aard dan de verplichte waarborgsom is de voorgestelde wettelijke bepaling, die den toegang tot de Tweede Kamer voor partijen sluit, die minder stemmen hebben behaald dan driemaal den kiesdeeler.

Men heeft deze bepaling in strijd genoemd met het grondwettelijk voorschrift omtrent de evenredige vertegenwoordiging, omdat het verslag van de Staatscommissie van 15 November 1913, wier rapport destijds door de Regeering bij het indienen van de wetsvoorstellen inzake de Grondwetsherziening 1917 in extract aan de Staten-Generaal werd voorgelegd, o. m. een opmerking bevat, die hierop neerkomt, dat desbewust moet worden gestreefd het doel, n.l. de evenredige vertegenwoordiging, zooveel mogelijk te benaderen.

Doch dit bezwaar houdt o.i. geen steek, aangezien de Grondwet (artt. 82 en 83) niet anders zegt dan dat de Staten-Generaal gekozen worden *op den grondslag* der evenredige vertegenwoordiging en *alles wat verder het kiesrecht en de wijze van verkiezing betreft ter regeling overlaat aan de wet.* In hoever de evenredigheid in de Kieswet behoort te worden uitgewerkt laat de Grondwet in het midden.

Trouwens de Staatscommissie zelve beschouwde het beginsel der evenredige vertegenwoordiging geenszins als een wiskundige for-

mule, gelijk blijkt uit haar voorstel om de verkiezing voor de Tweede Kamer kieskringsgewijs, zij het met de mogelijkheid van lijstverbinding en samenvoeging van gelijkluidende lijsten uit de verschillende kieskringen, te doen plaats vinden. En de Regeering vatte het beginsel nog ruimer op door niet te aanvaarden het stelsel der gemiddelden bij de verdeeling der restzetels (welk stelsel door de Staatscommissie op goede gronden als eisch van het beginsel der evenredigheid verdedigd was), doch dat van de grootste overschotten, daardoor zij „desbewust" het ideaal der zuivere evenredigheid nog verder naar den achtergrond schoof. Hetgeen de Regeering destijds ook doen kon zonder aan haar uitgangspunt ontrouw te worden. Want haar uitgangspunt was niet, gelijk bij de Staatscommissie, een zooveel mogelijk benaderde evenredigheid doch de *wenschelijkheid van de ontwikkeling van het parlementaire stelsel.*

De grondwettelijke eisch van evenredigheid is dus niet een starre eisch, die de meest consequente evenredigheid vraagt ten koste van andere groote landsbelangen, doch een beginsel, waarvan de toepassing haar uitgangspunt en begrenzing vindt in de wenschelijkheid van een goed functionneeren van ons parlementaire stelsel. En juist die wenschelijkheid is voor de Regeering het doorslaggevende argument voor dit voorstel. Het belang van de vorming, in deze tijden vooral, van een krachtig parlement, waarvan zoo weinig mogelijk ephemere partijtjes deel uitmaken, is, naar het oordeel van den Minister van Binnenlandsche Zaken „meer waard dan een wiskundige opvatting van het stelsel der evenredige vertegenwoordiging, waarbij als integreerend onderdeel zou moeten worden aangenomen de stelling, dat het bereiken van den kiesdeeler recht geeft op een zetel".

Men kan voorts opmerken, dat de eisch van minstens driemaal den kiesdeeler de kleine volksgroepen ten gerieve van de groote partijen benadeelt. Doch geldt datzelfde bezwaar eigenlijk niet evenzeer tegen een stelsel, dat, gelijk het huidige, de partijverbrokkeling tot in het bespottelijke in de hand werkt?

Naar onze meening inderdaad. Want de tengevolge van de verbrokkeling verloren geraakte stemmen (in 1933 beteekenden deze tezamen, gelijk we zagen, vier kamerzetels) komen tengevolge van het stelsel der gemiddelden bij voorkeur aan de groote partijen ten goede.

In plaats van een nadeel is, dunkt ons, het regeeringsvoorstel juist een voordeel voor de kleine groepen, wijl het tot concentratie uit zelf-

behoud dwingt en de excentrifugale factoren, die leven en groei van elke partij bedreigen en belemmeren en die dientengevolge ook voor het staatsbestuur ernstige gevaren opleveren, minder gelegenheid biedt zich te ontwikkelen.

Echter ook uit het oogpunt van preventieve politiezorg is het beperken van den toevloed van kleine partijtjes niet zonder beteekenis. Want de ervaring leert, dat speciaal door middel van de kleine extremistische partijtjes elementen de Staten-Generaal binnendringen, die wegens gemis van de remmende werking der politieke verantwoordelijkheid de tegenstellingen op de spits drijven en aldus den voedingsbodem vormen voor ontoelaatbare excessen.

* *
*

Ten slotte nog een enkele opmerking betreffende het voorstel om bezoldigde bestuurders van organisaties van personeel van provincies en gemeenten te weren uit de provinciale staten en gemeenteraden.

Ten aanzien van de Staten-Generaal kan men over het nut van een dergelijken maatregel twisten. Want de regeling van de rechtspositie van het rijkspersoneel geschiedt, uitgezonderd de leden van de rechterlijke macht, van den Raad van State en van de Rekenkamer, door de Regeering zonder medewerking van de Staten-Generaal.

Doch ten aanzien van provinciale staten en gemeenteraden staat de zaak anders. Deze colleges regelen immers de salarissen en verdere rechtspositie van een groot deel van het provinciaal en gemeentelijk personeel, zoodat dit personeel door toetreding als lid van die colleges tegelijk als werkgever en als werknemer over zijn persoonlijke belangen zou mede beslissen. Dit gedoogt de wet uiteraard niet.

Even vanzelfsprekend is het, dunkt mij, dat thans voorgesteld wordt om ook den toegang tot deze colleges te ontzeggen, aan degenen, die krachtens aanstelling en beroep de taak hebben de persoonlijke belangen van het overheidspersoneel, in dienst van provinciën en gemeenten, te behartigen, gelijk trouwens de Regeering reeds eerder, n.l. bij de herziening van de Gemeentewet, had voorgesteld.

En daarom is m. i. deze maatregel in het kader van het geldend publiek recht alleszins te aanvaarden.

EENIGE NIEUWE GEGEVENS OVER DE VERHOUDING VAN OVERHEID EN AFSCHEIDING

DOOR

DR W. H. VAN ZUYLEN.

Het jaar 1816 is voor de Ned. Herv. kerk van geweldige beteekenis geweest. Toen werd zij ingeschakeld in 't groote staatsorganisme. De Koning werd practisch alleenheerscher in de kerk. Voortaan kon er niets gewichtigs gebeuren buiten zijn wil om. Het bestuur der kerk „was geen raderwerk, hetwelk door zijn centraal-rad de beweging van 's Konings hand onderging; neen, elk rad stond zoo goed als in onmiddellijke betrekking tot den Koning zelven, de krachtige en onmisbare drijfveer, het regelend middelpunt" (G. J. Vos, Gesch. der Vaderlandsche Kerk, bl. 400).

't Is van groot belang de verhouding van Overheid en Afscheiding van alle kanten te bezien.

De Overheid, dat is de Koning. Deze doet echter in de Kerk meestal via 't Departement voor de zaken van de Hervormde en andere eeredienst zijn wil gelden. De Minister van Eeredienst, PALLANDT VAN KEPPEL, hoofd van het Departement, werd ter zijde gestaan door den secretaris en adviseur JANSSEN. Hoe belangrijk de positie van laatstgenoemde was, blijkt hieruit, dat JANSSEN reeds in 1809 deel uitmaakte van een commissie die de organisatie der Kerk zou ontwerpen. Toen reeds werd 't beginsel van de absolute afhankelijkheid der Kerk van den Staat vastgelegd. Voornaamste bewerker dezer vervorming was JANSSEN (G. J. VOS, a. w. bl. 400). In een dergelijke commissie, 1812 door NAPOLEON ingesteld, is weer JANSSEN de opsteller van het ontwerp, dat ten grondslag ligt aan de besprekingen. Hij vormt als het ware de overgangsschakel tusschen Overheid en Kerk. Zijn invloed op het Departement was nog grooter, doordat bij de wisseling der hoofden, hij,

de secretaris en adviseur bleef. Door zijn kennis en jarenlange ervaring is hij de man geweest, die, op den achtergrond staande, leiding gaf aan de handelingen der Regeering.

Het is daarom van het hoogste gewicht de verhouding van Overheid en Kerk ook eens te zien bij 't licht van de *geheime correspondentie van* JANSSEN *met allerlei kerkelijke personen.* In de geheime brieven spreken beide partijen onbewimpeld hun persoonlijke meeningen uit.

Voor de zaken van de Kerk in 't algemeen staat JANSSEN in contact met den praeses der Synode, Ds H. H. DONKER CURTIUS van Arnhem. Ze zijn intiem met elkaar; 't opschrift der brieven is: Amice!

Toen de afscheidingsbeweging ontstaan was, moest JANSSEN op de hoogte worden gehouden van den voortgang dier beweging. Naast de officiëele rapporten vinden we nu in de geheime correspondentie van JANSSEN heel wat gegevens hierover. 't Eene centrum der Afscheiding ligt in Ulrum, in de provincie Groningen. Over den voortgang der beweging aldaar licht G. BENTHEM REDDINGIUS, predikant te Assen, hem in.

Het thans genoemde driemanschap kende elkaar reeds, doordat DONKER CURTIUS en REDDINGIUS deel hadden uitgemaakt van de consuleerende commissie, 12 November 1814 ingesteld, tot 't ontwerpen van een Reglement voor het besturen der Herv. Kerk.

Een tweede Afscheidingscentrum werd gevonden in 't land van Heusden, waar H. P. SCHOLTE werkte. Van de bewegingen der afgescheidenen aldaar werd JANSSEN op de hoogte gehouden door C. W. PAPE, ook een goede kennis van JANSSEN (Opschrift der brieven van PAPE is: Weled. Geb. Heer en Vriend!).

Een jaar later verlieten weer een drietal predikanten de Ned. Herv. Kerk. Hoe JANSSEN over hen is ingelicht en over hen denkt zullen we in de derde plaats nagaan.

Vervolgens is het van belang na te gaan hoe JANSSEN en in hem de Overheid dacht over de maatregelen tegen de Afgescheidenen.

Ten slotte iets over de verhouding van het Departement van Eeredienst en den Koning. Het kennen dezer verhouding is zeer belangrijk, daar toch de Koning veelal via het Departement zijn gezag deed gelden in de Kerk en door het Departement werd voorgelicht.

* *
*

1e. De verwikkelingen tusschen DE COCK en de kerkelijke besturen beginnen met een aanklacht van Ds. A. P. A. DU CLOUX tegen DE COCK wegens het feit, dat laatstgenoemde kinderen uit andere gemeenten, in casu uit die van Ds. DU CLOUX heeft gedoopt. Dit geschiedt 4 November 1834. Een classikale commissie onderzoekt de zaak 18 November. In de classicale vergadering van 19 December wordt DE COCK geschorst. En nu dit merkwaardige: als hoofdgrond voor de schorsing geldt het schrijven van een boekje tegen Ds. BENTHEM REDDINGIUS van Assen en Ds. MEYER BROUWER van Uithuizen, getiteld: „Verdediging van de ware Geref. leer en van de ware Gereformeerden of: De Schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door H. DE COCK". Het door DE COCK doen verschijnen van gemeld geschrift werd in de classikale vergadering van 19 December mede als een onderwerp van beschuldiging behandeld, zulks zonder regelmatige vóórbehandeling of — om in juridische taal te spreken — zonder instructie en zonder dagvaarding (Mr. S. SYBENGA).

We geven nu fragmenten uit een briefwisseling van JANSSEN, die valt tusschen 18 November en 19 December. Allereerst uit den brief aan Ds. J. J. DAMSTÉ, praeses van het classikaal bestuur van Middelstum, dat de zaak van DE COCK behandelde.

„Volgens berichten aan den Heer Minister en mij medegedeeld, zou de reeds zoo beruchte H. DE COCK, predikant te Ulrum, thans een geschrift in druk hebben uitgegeven, waarin hij de predikanten REDDINGIUS en BROUWER openlijk verklaart voor *Wolven, Dieven, Moordenaars, Farizeeën, Huichelaars, Duivelen.* Ik heb dat stukje niet gelezen, maar ontboden.

Men vroeg, of dit straffeloos kon geschieden? De Minister meende, dat zulks wel het geval niet zou zijn, daar dit wel in volle mate was: „beroering te verwekken in kerkelijke regimenten"! Het staat DE COCK vrij, zijne mystieke paleologie uit te kramen, maar het lasteren en schelden van achtingswaardige ambtsgenooten in het openbaar, het razen om oproer te stichten, behoort niet tot de mystikerij, maar wel tot *zedelijk* wangedrag. Schoon de Minister zich verzekerd houdt, dat, *indien* het bedoeld geschrift werkelijk van *zoo* schadelijken aard mogt zijn, het classikaal bestuur van Middelstum de schrijver zal behandelen volgens kerkelijke verordeningen, verzocht Z. E. mij echter, over deze zaak eens vertrouwelijk aan UwEd. te schrijven, als van een ergerlijken en geruchtmakenden aard, en UwEd. te verzoeken mij te berichten, wat er van is en wat of door het classikaal

bestuur daarin is verricht geworden, gelijk mijne aanvrage geheel particulier en vertrouwelijk is, zal het antwoord, hetwelk ik daarop inwacht ook als zoodanig beschouwd worden."

Uit een brief aan DONKER CURTIUS te Arnhem d.d. 4 Dec.:

„schoon ik bij het ontvangen van den Uwen, dat pamphlet van DE COCK nog niet gelezen had, heb ik echter over de zaak van Ds. DAMSTÉ als praeses der classis Middelstum geschreven en ben verlangend naar zijn antwoord."

J. J. DAMSTÉ schrijft in een brief, ingekomen bij den heer JANSSEN 7 Dec., over de aanklacht van DU CLOUX tegen DE COCK wegens het doopen van kinderen uit andere gemeenten.

„Vermits ik nu in geen reglement of wet een opzettelijk besluit vind van het tegendeel en verneem, dat vóór eenige jaren die zaak, bij gelegenheid van een geval in Noord-Brabant, ter synodale tafel geweest maar niet beslist is geworden, zoo was ik verlegen hoe nu verder te handelen en dit had mij doen besluiten om mij wederom te vervoegen tot UWEDGESTR.... Men zegt, dat hij (DE COCK — sc.) door *anderen* gebruikt wordt als middel om nog meer oproer en verwarring in de Hervormde kerk te stichten, en eene, reeds lang verlangde, scheiding te bewerkstelligen; ja er zijn er, die meenen, dat hij daartoe in correspondentie is met onderscheidene personen, zelfs in Holland, en ook (sub lapide dictum!) met zekeren Haagschen predikant. Ofschoon nu daarvoor wel geen stellig bewijs kan geleverd worden, wil men het echter hier zeer wel gelooven, omdat men DE COCK niet knap genoeg houdt, om zulk een oproerige rol, op zich zelve *alleen* te spelen".

Brief van JANSSEN aan DONKER CURTIUS d.d. 7 December:

„Ziedaar mijn vriend! antwoord van DAMSTÉ. Het schijnt daar minder te ontbreken aan lust om de lasteraars teregt te zetten, als aan inzigt, hoe de zaak aan te pakken!"

Brief van JANSSEN aan DAMSTÉ d.d. 10 December, waarin hij raad geeft, hoe gehandeld moet worden door 't classikaal bestuur.

„Weigert DE COCK de belofte om zich te beteren... dan kan — zelfs afzetting volgen... Ik gevoel zeer wel dat deze kerkelijke procedure groot opzien zal maken, aanvankelijk onrust en geschreeuw kan veroorzaken, maar ik deel ook Uw gevoelen, dat DE COCK, die men slechts als werktuig der oproerstokende partij mag aanzien, door straffeloosheid aangemoedigd tot alles in staat zou zijn, en weldra zijn voorbeeld door anderen zal gevolgd zien. Zelfs onder onze aankomende studenten..."

Brief aan DONKER CURTIUS d.d. 30 December.

„Zoo even komt collega OVERDUYN mij zeggen, dat volgens berigt, het welk ontvangen zoude zijn door Mej. ABRESCH, die vele correspondentie met Groningen onderhoudt, Ds. DE COCK van Ulrum zoude zijn gesuspendeerd. Indien dit zoo is, zoude de zaak moeten geloopen zijn, zooals ik U te kennen gaf, dat zij loopen moest."

Brief aan DONKER CURTIUS d.d. 1 Januari '34.

„Hiernevens kopij der uitspraak van het classikaal bestuur van Middelstum. Dat hetzelve de zaak heeft aangepakt schreef ook ik toe aan de met DAMSTÉ gevoerde correspondentie".

En verder:

„Mij dunkt dat dus de zaak wel naar het provinciaal kerkbestuur moet — als de zachtheid van papa H. (HENDRIKSZ, president — v. Z.) ze maar niet bederft, vooral daar die geen vriend van DAMSTÉ is. Het ware niet kwaad zoo gij eene correspondentie hierover opende; gij kunt beginnen met verzoek om aan Uwe nieuwgierigheid te voldoen, en zoo op den weg komen, om den ouden man een riem onder het hart te steken."

De tot hiertoe weergegeven correspondentie handelt over 't aanvangsstadium van het proces tegen DE COCK. We kunnen de volgende conclusies trekken:

a. Reeds in 't allereerste begin van het proces zit het hoogste kerkbestuur achter de zaak en heeft leiding. DONKER CURTIUS, de voorzitter der Synode, en JANSSEN, de ziel van het departement van eeredienst, drijven beide 't classikaal bestuur van Middelstum tot doortasten.

b. 't Oog van de hoogste Overheid in de kerk is reeds lang op DE COCK geslagen geweest; dat juist diens schrijven tegen BENTHEM REDDINGIUS thans 't conflict acuut maakt, is misschien ten deele ook te wijten aan 't feit, dat REDDINGIUS vriend van DONKER CURTIUS en JANSSEN is.

c. Door deze correspondentie is duidelijk zichtbaar geworden een tot nu toe ontbrekende schakel in de geschiedenis van DE COCK's proces, hoe n.l. 't classicaal bestuur zoo plotseling in zijn vonnis overspringt van 't punt van beschuldiging (het doopen van kinderen uit andere gemeenten) op een geheel nieuw punt (het beleedigend schrijven tegen BENTHEM REDDINGIUS en MEYER BROUWER). Hier openbaart zich de invloed van JANSSEN en DONKER CURTIUS, die op

dit laatste punt DE COCK schuldig keuren; misschien komt daarbij nog 't feit, dat het reglement van 1816 geen artikel heeft, waarbij het in het eerste punt van beschuldiging genoemde verboden wordt.

d. Ten slotte blijkt hier, dat DE COCK algemeen wordt aangezien als werktuig van oproerige menschen uit Holland, met welke menschen dan DA COSTA en zijn kring, en MOLENAAR bedoeld zijn.

Van 't verdere verloop der Afscheiding in 't noorden is BENTHEM REDDINGIUS de trouwe verslaggever. 't Blijkt dat kort na de Afscheiding (October 1834) de beweging zich snel uitbreidt. Uit een brief van BENTHEM REDDINGIUS d.d. 8 December 1834:

> „De beweging neemt in deze provincie toe. Ook te Dwingelo, Beilen en Hoogeveen heeft zich een aanmerkelijk getal menschen afgescheiden."

Uit een brief van 25 Mei 1835:

> „Ds. DE COCK heeft onlangs te Westerlee, de Meden en het Stadskanaal in het Oldambt een aanzienlijken aanhang aangeworven, en veel beweging veroorzaakt. En nu is hij met vrouw en kinderen gaan wonen op de Smilde, een uurtje van hier, zoodat ik die goede! vriend thans nabij mij heb. Nu is het plan, dat er eene commissie van Smilde en Assen naar den koning zal, met het verzoek om eene kerk ten behoeve der ware Gereformeerden van die beide plaatsen, bij welk DE COCK dan predikant zal zijn. Men noemt reeds de twee personen, die van hier in die commissie benoemd zijn."

Zoo werden de bezoeken van de Afgescheidenen aan den Haag van te voren aangekondigd!

* *
*

2e. Thans over het tweede afscheidingscentrum, 't land van Heusden, waar Ds H. P. SCHOLTE, predikant te Doeveren, Genderen en Gansoyen, 29 October 1834 geschorst werd en daarop zich met zijn gemeente afscheidde. C. W. PAPE, scriba van het classikaal bestuur van Heusden, is de trouwe verslaggever van al wat er in deze streken geschiedt. JANSSEN schrijft aan O. J. QUINTUS te Groningen op 15 April 1835:

> „Het zal U zeker aangenaam zijn, hooggeachte vriend! te vernemen, dat de oorlog der Separatisten van Doeveren, welk onder de leiding van den listigen SCHOLTE nog veel ergere gevolgen scheen te dreigen dan die der Cockianen van Ulrum, gelukkig schijnt ten einde te loopen, blijkens kopijelijk nevengevoegden brief

van Ds. PAPE van Heusden, Scriba Classis, de man, aan wien wij voornamelijk de goede uitkomst, onder Gods zegen, te danken hebben."

Hier wordt de beteekenis van PAPE in den strijd tegen SCHOLTE erkend (later is PAPE geridderd) en tevens wordt duidelijk, dat men SCHOLTE meer vreesde dan DE COCK. Over 't algemeen ziet men in DE COCK heelemaal niet den man, om een leidersrol te spelen.

Uit een brief van C. W. PAPE d.d. 9 October 1834 (een dag vóór SCHOLTE optrad te Ulrum, de daad die over hem de schorsing bracht) citeeren we:

„Ik heb veel onaangenaams van het gedurig gejengel, dat Ds. SCHOLTE dezelve (de Evangelische Gezangen) sc. niet laat zingen, dat het Kl. Bestuur een slecht toezigt houdt op de naleving der bestaande verordeningen, dat juist hierdoor de geest van weerspannigheid wordt aangeprikkeld."

't Preeken van SCHOLTE te Ulrum zonder toestemming van den consulent blijkt slechts het voorwendsel om eindelijk tot 't langgewenschte optreden tegen SCHOLTE te kunnen overgaan.

Uit een brief van C. W. PAPE d.d. 8 April 1835:

„Ik ben bezig aan een bijdrage tot de kerkelijke geschiedenis onzer dagen. VAN SPALL wil iets anonyms schrijven; ik zal er mijn naam desnoods onder zetten."

Hiermee is als de schrijver van het boekje: „Kort verslag van het zoo geruchtmakend gedrag des afgezetten predikants H. P. SCHOLTE in de Herv. Gemeente Doeveren, Genderen en Gansoyen. Door een vriend der waarheid en des vredes", aangewezen VAN SPALL, de praeses van het classikaal bestuur van Heusden. Reeds Dr. KEIZER schrijft in zijn boek over de Afscheiding blz. 425:

„De predikanten T. v. SPALL, lid der synode, en C. W. PAPE, die als praeses en secretaris van het classikaal bestuur van Heusden zulk een groot en ijverig aandeel hebben genomen in de kerkelijke actie tegen het gevreesde driemanschap kunnen voldoende georiënteerd geacht worden om een pamflet te schrijven van den inhoud van genoemd *Berigt*."

* *
*

3e. De schorsing van GEZELLE MEERBURG met VAN RHEE, BRUMMELKAMP en VAN VELZEN vindt haar aanleiding in de adressen door genoemde predikanten ingediend op de synode van 1835. JANSSEN

schrijft over deze synode aan HOEK, president van 't Kerkbestuur van Overijssel (19 Juni 1835):

> „Bij de aanstaande Synode zal nog al wat te koop zijn. Er zijn bijzonder dit maal mannen noodig, die vast in de schoenen staan, al ware het maar om te zorgen, dat men uit zwakheid geene verkeerde maatregelen neme."

Vervolgens geeft JANSSEN in een brief aan C. W. PAPE d.d. 20 Juli 1835, verslag van de gehouden Synode:

> „Er waren ingekomen *zes* adressen, strekkende (schoon op zeer verschillende wijze) om de handhaving der formulieren, hetzij dan in allen deele, hetzij in zekere bepaalde hoofdartikelen te vragen... Drie derzelve waren gesteld in een fatsoenlijken trant, namelijk van ENGELS c.s., RUTGERS c.s. en van LE ROY. Drie anderen, van BRUMMELKAMP, van VAN VELZEN en van VAN RHEE met MEERBURG op een lomper toon... Hiervan (sc. 't besluit der Synode over de adressen) zal kennis worden gegeven aan de adressanten en wel aan ENGELS, RUTGERS en LE ROY, met betuiging, dat de synode derzelver vrijheid en overtuiging eerbiedigde en hulde deed aan hunne goede bedoeling; maar aan BRUMMELKAMP, VAN VELZEN, VAN RHEE en MEERBURG met ernstige berisping. Tevens met verzending van derzelver adressen, door middel der Provinciale Kerkbesturen aan de classikale besturen, ten einde omtrent die vier snaken, naar kerkelijke wetten te handelen. Op mijn voorstel is door DONKER, NIEUWOLD en VAN SPALL voorts afspraak gemaakt, ten einde door allen eenparig moge gehandeld worden. De classikale besturen zullen van die mannen vorderen eene stellige verklaring van hunne geheele onderwerping aan de kerkelijke reglementen, en bij gebreke daarvan hen aangeven bij de Provinciale kerkbesturen, om tot *afzetting* te procedeeren. Men zal echter hun inmiddels *niet* suspendeeren, ten zij *andere motieven* zich daartoe opdoen, die de zaak maken van een opentlijken en geruchtmakenden aard, waarvoor het adres aan de Synode niet kan worden gehouden."

We weten, dat men hen wel gesuspendeerd heeft, omdat als ander motief optrad het niet laten zingen der gezangen. Maar uit bovenstaanden brief is wel zeer duidelijk geworden, dat de gezangenkwestie slechts een bijzaak was in het proces tegen G. M., v. R., v. V. en BR.

Dat de kring studenten, waaruit BRUMMELKAMP, VAN VELZEN en VAN RAALTE voortkwamen, reeds suspect was bij de hooge kerkelijke Overheid, blijkt uit een brief van JANSSEN aan Ds. DAMSTÉ d.d. 10 Dec. 1833, waarin hij zegt dat zonder streng optreden DE COCK's voorbeeld door anderen zou gevolgd worden.

„Zelfs onder onze aankomende studenten en kandidaten, die daarin voedsel voor hunne ijdelheid en hoop op invloed en bevordering kunnen vinden.

Wanneer COCK moeds genoeg heeft, brand in de Kerk te stichten, moet men moeds genoeg hebben, hem als brandstichter te behandelen, ook ter waarschuwende voorbeelden voor zoodanige jongelieden, als ik bedoel, van welke men zegt, dat er zich eenige thans onder de Leydsche studenten bevinden."

* *
*

4e. Wanneer we thans enkele brieffragmenten geven over de maatregelen tegen de afgescheidenen dan wordt daaruit duidelijk hoe juist de kerkelijke heeren direct met inkwartiering klaar staan. Zij wijzen steeds op 't gevaarlijk en oproerig karakter der Afscheidingsbeweging. Aan het departement is men het er in beginsel mee eens, maar hier heerscht meer voorzichtigheid. Het voornaamste middel tot bestrijding der Afscheidingsbeweging ziet men in de tactiek in de leidende posities personen te kiezen, die instemmen met de heerschende liberale richting; dit moest evenals bij de hoogere besturen, ook bij de kerkeraden worden toegepast.

Als bewijs een brief aan C. W. PAPE, d.d. 9 October 1835:

„De hoofdoorzaak in den tegenwoordigen tijd is, dat men alle pogingen aanwende om lieden van een verkeerde godsdienstige zin uit de kerkeraden te verwijderen, en wanneer er zich onder bevinden, die zich niet aan de bestaande verordeningen onderwerpen, hen daaruit door kerkelijke middelen te verwijderen. Slechte kerkeraden doen slechte beroepen."

JANSSEN is het eens met den predikant, met wien hij correspondeert,

„dat het burgerlijk bestuur, niet alleen de regterlijke, maar ook de administratieve autoriteit, in dezen het meeste kan doen, terwijl kerkelijk alleen, kan gehandeld worden tegen predikanten, kerkeraadsleden, catecheseermeesters en kerkelijke bedienden als zoodanig" (brief aan BENTHEM REDDINGIUS d.d. 13 December 1834).

Echter:

„alle schijn van geloofsdwang, alle beperking van protestantsch-christelijke vrijheid, ook voor mystieken, moet vermeden" (brief aan DAMSTÉ d.d. 10 December 1834).

Niet altijd kan het verstoren van vergaderingen der Afgescheidenen heilzaam werken. Aan L. AUGUSTINI schrijft JANSSEN 11 Februari 1835:

„Voorts zal ik gaarne Uw gevoelen vernemen over het al of niet noodige en raadzame, om deze vergaderingen stellig te stuiten, daar de maatregelen van dien aard afhangen van locale omstandigheden en de geheele toestand Uwer gemeente — vervolgingen dezer ijveraars kunnen *goed* doen, maar ook *kwaad* werken."

In een brief aan Ds. BEAUSAR van Klundert d.d. 8 Januari 1836 geeft JANSSEN een algemeene beschouwing over den kerkelijken strijd:

„Zoo zoeken de drijvers zelf de maatregelen van Justitie en politie tegen hunne bijeenkomsten als de vervolgingen der ware geloovigen te doen voorkomen en vermenen martelaars te zijn der goede zaak! In zoodanigen stand van zaken moeten de weldenkende leeraars en leden der Hervormde kerk zich voorbereid houden op een langen en moeilijken strijd, waarin moed en volharding met de meeste voorzichtigheid en met verschooning der zwakken en eenvoudigen behooren gepaard te gaan... Maar onze Koning heeft noch den willekeurigen zin noch de onbeperkte macht van NAPOLEON; hij als gebonden door de Grondwet en door den vrijzinnigen geest van den Hollander, geweld over het geweten wil, noch mag hij uitoefenen... Ja, wanneer onverhoopt het ergste mogt gebeuren, en door eene scheuring een nieuw genootschap ontstaat, dan nog zou het bestuur der Voorzienigheid het ten beste kunnen leiden, door eene zuivering te bewerken, waarbij het goede metaal te beter zou uitkomen. Doch het is nog niet zoo ver, want wanneer men het beginsel volhoudt, dat de separisten de Hervormde of Gereformeerde kerk moeten verlaten, en dat zij wel een nieuw genootschap kunnen vormen maar den *naam* van Gereformeerd alsdan niet mogen dragen, zoo zullen velen zich wel bedenken."

Hoe de kerkelijke leiders dachten over de vervolgingen blijkt uit een brief van C. W. PAPE d.d. 2 April 1835:

„Ik wenschte thans wel eene dictatoriale volmacht te bezitten, om over krijgsvolk te kunnen disponeeren, want zonder zal het niet gaan, en de vooruitzigten worden donkerder."

't Streven van de kerkelijke overheden is er op gericht de Afscheidingsbeweging met geweld de kop in te drukken en toch zelf buiten de verantwoordelijkheid te blijven. Dit streven blijkt zeer duidelijk uit een brief van BENTHEM REDDINGIUS d.d. 8 December 1834:

„Als de plaatshebbende beweging politiek den bodem kon ingedrukt worden, zonder dat de kerkelijke collegiën zich met dezelve bemoeiden — zulks zou naar mijn inzien wel het beste zijn, omdat dat veel verbittering in de kerk zelve zoude voorkomen."

Ten slotte nog een interessante bijzonderheid over de handhaving

van het wetsartikel, waarbij vergaderingen van meer dan 19 personen verboden zijn. BENTHEM REDDINGIUS schrijft 6 Juni 1835:

„Hij (DE COCK) heeft gepredikt voor honderden menschen, maar er waren slechts 19 in huis, de overigen stonden buiten... dan kan er, *zooals de Officier* zegt, niets aan gedaan worden, zoodat de processen verbaal der Burgemeesteren daarover ingezonden worden ter zijde gelegd. Zoo late men de menschen ongestraft de wet ontduiken en hunne plannen doorzetten, en welhaast zal de beroering algemeen en de verbittering op een treurige wijze zichtbaar worden."

* *
*

5e. Ten slotte nog iets over de verhouding van den Koning tot het Departement van Eeredienst. Dr. KEIZER schrijft a. w. blz. 495:

„We weten niet of de kabinetssecretaris Zijne Majesteit met den inhoud (sc. der smeekschriften van de Afgescheidenen) zal hebben bekend gemaakt; misschien zijn de stukken uit Ulrum wel doorgezonden aan den secretaris JANSSEN."

Uit de geheime briefwisseling blijkt 't laatste; of dit geschiedt is voor of nadat de Koning ze had doorgezien weten we niet. In elk geval, waar JANSSEN over de ingezonden adressen zijn advies moet geven, is van te voren al duidelijk, dat 's Konings meening over de adressen sterk wordt beinvloed door die van JANSSEN. Daarom is het dan ook zeer belangrijk, de opvatting van JANSSEN te weten. Hij schrijft dan in een brief aan DONKER CURTIUS d.d. 4 December 1833:

„Dan gisteren kwam van den Koning een adres van COCK, waarbij hij de schaamteloosheid heeft dat schadelijk stuk (sc. De schaapskooi van Christus enz.), met nog een paar andere Z. M. aan te bieden en deszelfs bescherming in te roepen, om de handhaving der *met het bloed onzer vaderen gekochte formulieren van eenigheid!!* Ik heb het dus gelezen en zal nu den heer VAN PALLANDT verzoeken om in dit geval zich ook die stichting te willen verschaffen. Het schijnt, dat de man wil uittarten en naar een soort van martelaarsvermaardheid dingt."

Reeds 1 Januari 1834 schrijft JANSSEN weer aan DONKER CURTIUS over adressen van DE COCK:

„Tevens is ingekomen een brief van DE COCK en zijn kerkeraad, op den hoogsten toon gestemd, met een protest aan het classikaal bestuur, zoo erg als wezen kan. Voorts een request aan Z. M. klagende zoo over het kerkelijk bestuur als... Eéne waarheid komt in het adres van DE COCK voor „dat naar de letter der uitspraak van

het classikaal bestuur, de Suspensie altijddurende zoude zijn, want dat hij nooit zal herroepen!"

* *
*

We hebben enkele lijnen gevolgd, die van het Departement van Eeredienst de kerk inloopen, onzichtbaar voor de tijdgenooten. We zijn daarbij gestooten op de intieme meeningen der leidende personen uit het kerkelijk leven. En dit is duidelijk geworden. De Overheid trekt één lijn met het kerkelijk bestuur; ge kunt het ook omgekeerd zeggen. Beide staan van meet af scherp tegenover de Afscheiding en heel de weerstand tegen de Afscheiding gaat uit van de hoogste wereldlijke en kerkelijke Overheid tesamen, komt dus van boven af. Die weerstand gaat gepaard met persoonlijk antipathie der leidende figuren tegen de Afscheiding, een antipathie, die voortvloeit uit 't feit, dat hier twee beginselen tegenover elkaar staan, waarbij van de zijde der overheden geen begrijpen van de houding der Afgescheidenen gevonden wordt.

RUSLANDS PLANWIRTSCHAFT.

In de laatste nummers van het Engelsche weekblad *„The Economist"* publiceerde een Russisch correspondent van dat blad een tweetal brieven over de winst en het verlies van de planmatige Russische economie.

Aangezien deze correspondentie verschillende gegevens bevat, die ook in den kring van de lezers van dit tijdschrift aandacht verdienen, laten wij hieronder eenige passages uit deze brieven volgen.

„Het Sowjet-bewind is het oudste, en in sommige opzichten het minst geruchtmakende, van de drie partij-dictaturen in Europa — de beide andere zijn het Italiaansche Fascisme en het Duitsche Nationaal-Socialisme. Gedurende de eerste jaren van de revolutie vernietigde het de typische vertegenwoordigers van het systeem van het privaat bezit als den grootgrondbezitter en den industrieelen magnaat, den bankier en den rijken koopman. Gedurende de laatste jaren heeft het (om een populair gangbaar Russisch woord te gebruiken) „geliquideerd" de klassen, die nog als kleine kapitalisten konden worden beschouwd: de kleine winkeliers, die nog na de invoering van de Nieuwe Economische Politiek in 1921 in staat waren, zij het ook op een zeer beperkte schaal, een bestaan voort te slepen, en (wat nog belangrijker is) de groote massa van kleine eigengeërfde boeren.

„De meeerderheid van laatstgenoemde groep is nu opgenomen in de collectieve boerderijen, waar zij moeten werken overeenkomstig de door den Staat voorgeschreven plannen. De meer gegoeden en de meer onverbeterlijk „individualisten" zijn van hun woning verdreven en naar houtkampen en constructie-werkplaatsen gezonden voor dwangarbeid.

„Het kleinste deel van de boeren, dat nog privaat grondbezit heeft behouden, is onderworpen aan een omvangrijke economische contrôle en schijnt bestemd om binnen enkele jaren door de collectieve boerderijen te worden verzwolgen.

„Dientengevolge behoeven de leiders van het Sowjetsysteem van planmatige economie, die practisch tevens zijn de hooge functionnarissen van de Communistische Partij en van het Sowjetbewind, alleen maar beducht te zijn voor zoodanigen toestand van algemeene ellende, dat de bevolking tot gewapenden opstand gedreven wordt. „Maar de bestuurstechniek van den Sowjet (op de voet gevolgd met klaarblijkelijk succes door MUSSOLINI en HITLER) maakt het mogelijk het uithoudingsvermogen van het publiek op te voeren boven hetgeen in de meeste landen als het critieke punt mag worden beschouwd.

„Het eerste Vijfjaarplan werd officiëel geëindigd verklaard na verloop van vier en een kwart jaar, aan het einde van 1932, hoewel in werkelijkheid veel van zijn eischen op dat oogenblik nog lange na niet waren gerealiseerd. Het jaar 1933 was een jaar van respijt van de verschrikkelijke jacht naar nieuwbouw in de jaren 1931 en 1932 — een jaar van voorzichtig herstel van de meer aan den dag tredende mislukkingen en gebreken van het eerste plan —. Het was pas in 1934 dat het tweede Vijfjaarplan, ontworpen tot 1937, werd vastgesteld. Hoewel het dientengevolge te vroeg is om een definitief oordeel uit te spreken omtrent een nieuw economisch systeem, hetwelk nog zonder precedent is, kan men het toch wagen eenige voorzichtige conclusies uit de Russische ervaring te trekken".

De schrijver wijst dan op de omvangrijke industrialisatie en de uitbreiding van het onderwijs als positieve zijde van de planmatige economie; doch stelt er tegenover de scherpe daling van het levenspeil, hetwelk reeds lager is dan in 1927 en 1928; het officiëel erkende verlies van ongeveer de helft van de levensmiddelen van het land tengevolge van de wreede maatregelen om tot collectivisatie onder de boeren te dwingen; een zeer aanzienlijke uitbreiding van het terrorisme tegen werkelijke of veronderstelde „klassevijanden" en een groote toename van het aantal personen, gebruikt als dwangarbeiders in concentratiekampen en mijnen en bij den aanleg van kanalen en factorijen. In den zomer van 1933 werd officiëel gerapporteerd, dat 71000 personen amnestie of vermindering van straf hadden ontvangen op één Sowjetonderneming van dwangarbeid: een verbindingskanaal tusschen de Oostzee en de Witte Zee.

Er was ook een enorme afstand (30 à 50 pct) tusschen de cijfers van het Plan en de werkelijke resultaten van de landbouwproductie.

De schrijver merkt daarbij op, dat de verwachting van conservatieve critici ten tijde, toen het Socialisme nog zuiver een kwestie van academische discussie was, niet in vervulling is gegaan. Het gebruikelijke argument van sommige theoretische economisten was, dat de socialistische gemeenschap onmiddellijk zou verbruiken al wat geproduceerd werd zonder behoorlijke reserveering voor afschrijving en toekomstige uitbreiding. De loop van zaken in Rusland is geheel anders geweest.

Om dit aan te toonen wijst de schrijver er op hoe de Sowjet Unie „zichzelf vernietigd heeft om groot te worden" (starving itself great) gedurende de eerste jaren van haar planmatige economie. Daartoe plaatst hij naast elkander twee tabellen, beide samengesteld uit officiëele cijfers der Sowjets, waarvan de een aantoont den vooruitgang van de industrie gedurende het eerste Vijfjaarplan, de ander het dalen van den levensstandaard en van het voedselverbruik. De cijfers van de industrieele productie zijn als volgt:

INDUSTRIEELE PRODUCTIE IN U. S. S. R.:

in duizendtallen

	1927/1928	1932
Kolen	35.400 ton	64.200 ton
Olie	11.600 „	21.400 „
Gietijzer	3.300 „	6.160 „
Staal	3.900 „	5.890 „
Koper	28 „	47 „
Katoenen garens	2.871.000 Meter	2.540.000 Meter
Superphosphaat	151 ton	619 ton

Overal — behalve wat betreft de katoenen garens — is dus de kwantiteit toegenomen, ofschoon deze kwantiteit in verschillende gevallen heel wat achter blijft bij de meer omvangrijke cijfers van het plan.

Men krijgt echter een geheel ander beeld ten aanzien van de levensstandaard en de voedselvoorziening. Hier luidt de overeenkomstige tabel als volgt:

LEVENSSTANDAARD IN DE U. S. S. R.

per millioen inwoners:

	1927/1928	1932
verbruik van vleesch	4.210.000 ton	2.871.000 ton
„ „ eieren	10.000.000.000 eieren	4.100.000.000 eieren
„ „ melkproducten	310.000 ton	185.000 ton
„ „ suiker per hoofd	7.7 K.G.	5.3 K.G.

	1929	1930	1931	1932	1933
Paarden	34	30.2	26.2	19.6	16.6
Rundvee	68.1	52.5	47.9	40.7	38.6
Schapen en geiten	147.2	108.8	77.7	52.1	50.6
Varkens	20.9	13.6	14.4	11.6	12.2

De reden waarom de profeten zoover mis zijn geweest in hun beweren dat het socialistisch regiem te weinig zou reserveeren, ligt, volgens de schrijver, hierin, dat het oorspronkelijk socialisme beschouwd werd als een uitgebreid stelsel van democratie, waarin de stem van de massa den loop van de economische politiek zou bepalen.

„Het huidig socialisme werd in Rusland gevestigd als resultaat van burgeroorlog. Alle sporen van politieke democratie werden vernietigd en een systeem van ijzeren dictatuur werd ingesteld, krachtens hetwelk een kleine groep van menschen in het Kremlin kan beslissen wat goed voor de massa is, zonder er overmatig veel van aan te trekken, of de massa het werkelijk noodig heeft.

„Niets is er in de communistische critiek op de private kapitalistische economie meer gerechtvaardigd dan haar veroordeeling van praktijken als het werpen van melk in de rivieren, het strooien van koffie in de

oceaan, het verbranden van graan en het omploegen van katoen, alles in een tijd waarin er ondervoede en niet behoorlijk gekleede menschen zijn. Indien men zich als een passend voorbeeld van de dwaasheden en de zwakte van het private kapitalisme voorstelt een groote berg van graan, koffie en katoen, gereed voor vernietiging, dan kan men zich met evenveel recht voor oogen stellen een niet minder groote berg, samengesteld uit de verspilde en bedorven voedselproducten in de Sowjet-Unie, die niet zijn onbruikbaar gemaakt op rationeelen grond maar tengevolge van zorgeloosheid en verkwisting, die op hun beurt zeker niet zonder verband zijn met de drastische uitschakeling van den prikkel van het persoonlijk belang en de volledige bureaucratiseering van het economisch leven. Hoevele aardappelen, ontnomen aan wederstrevige boeren, zijn niet blijven liggen rotten in vochtige en ongeschikte kelders? Hoevele tomaten en andere groenten zijn niet bedorven als gevolg van slechte verpakking en slordig vervoer? Hoeveel vleesch is niet bedorven wegens gebrek aan behoorlijke koelinrichtingen?" „Indien" — zoo zegt de schrijver — „het privaat kapitalisme niet ontkomen kan aan de verantwoordelijkheid voor de noodzakelijke vernietiging van voedingsmiddelen, dan is het Sowjetsysteem op gelijke wijze verantwoordelijk voor het abnormaal groote verlies te Moscou en in de Sowjetprovincies, hetwelk is toe te schrijven aan wanbeheer, verkwisting en zorgeloosheid, om nog maar te zwijgen van het enorme verlies aan machines en kapitaal tengevolge van het gemis aan bekwaamheid en technische kennis".

Ten aanzien van de *werkloosheid* in Rusland melden wij nog de volgende uitlatingen van den schrijver.

„Geweldige overbevolking blijft voortduren in de meeste Sowjetsteden omdat de toevloed van nieuwe inwoners, die stervende kleinere streken en landelijke districten ontvluchten, geen gelijke tred houdt met den bouw van nieuwe woningen.

„Ter zelfder tijd moet erkend, dat de ernstige beproevingen niet worden verzwaard door in het oog springende contrasten tusschen weelde en armoede; dat bijna ieder werk heeft, zoodat de psychologische hopeloosheid als uitvloeisel van de werkloosheid niet voorkomt; en dat een deel van de bevolking, speciaal de Sowjetgezinde jeugd, compensatie voor het tekort aan dagelijksche benoodigdheden vindt in het opwekkend gevoel van te zijn een deel van een land dat in een scheppingsproces verkeert, een gevoel, dat men bezit een ruimere kans voor ontwikkeling en promotie. Maar wat aangaat de landelijke districten moet opgemerkt, dat niets van hetgeen Europeesche boeren en Amerikaansche farmers te lijden hebben als gevolg van prijsbederf, redelijkerwijs kan vergeleken worden bij de hongersnood van 1932—33, „die de climax vormde van Ruslands agrarische crisis".

En wat de migratie uit en naar Rusland betreft zegt de correspondent van *„The Economist"* het volgende:

„De ingewikkelde bijzonderheden van een merkwaardige paradox van het Sowjetleven gedurende de laatste jaren schijnen in sommige streken buiten de Sowjetunie niet ten volle te zijn begrepen. Massa-werkloosheid is in de Sowjet-Unie verdwenen. Het aantal werkloozen in West-Europa en Amerika wordt op vele millioenen gesteld. Maar wat een natuurlijk gevolg geweest zou zijn, n.l. een uitgebreide migratie van werkloozen van Amerika en Groot Brittannië en Duitschland naar de Russische republiek van „werkers", heeft — hoogstmerkwaardig — niet plaats gevonden. Eenige duizenden Amerikanen, meest van Russischen oorsprong, zijn naar Rusland gekomen als blijvende immigranten. Ook is een niet noemenswaard aantal arbeiders uit andere landen geïmmigreerd. Maar het is twijfelachtig, of het aantal immigranten naar Rusland gedurende de topjaren van het Vijfjarenplan uitgaat boven het aantal van hen, die wettig of onwettig het land verlaten hebben. En zelfs deze vergelijking is misleidend, omdat de werklooze Amerikanen of Engelschen, die hun geluk in Rusland willen beproeven zonder moeilijkheid hun eigen land kunnen verlaten, terwijl het Sowjet-bewind op de meest rigoureuze wijze haar burgers binnen hun land houdt, speciaal wanneer het vermoedt, dat hun gevoelens niet enthousiast zijn. Indien het even gemakkelijk was Rusland te verlaten als men de Vereen. Staten of de meeste Europ. landen verlaten kan, lijdt het geen twijfel, of de balans der migratie zou, zelfs gedurende de jaren toen de kapitalistische wereld verkeerde in de greep van een ernstige crisis, in belangrijke mate geweest zijn tegen de Sowjet-Unie."

VRAAG EN ANTWOORD.

1. VRAAG.

Heeft een huiseigenaar recht op schadevergoeding van de gemeente, wanneer de gemeente de gemeentelijke rioleering in den weg op zoo hoog peil heeft gebracht, dat de woningen daarop niet kunnen loozen en bijgevolg vernieuwing van vloerdeelen e. d. noodzakelijk is geworden; terwijl bovendien eenige jaren geleden vanwege gemeentewerken aan den eigenaar is bericht, dat van gemeentewege op afdoende wijze in de waterloozing zou worden voorzien?

ANTWOORD.

Wegens onvolledigheid der gegevens moeten wij volstaan met in het algemeen de gevallen van schadeplichtigheid der Overheid te omschrijven, uit welke omschrijving intusschen wel met tamelijk groote zekerheid een conclusie voor dit geval kan worden getrokken.

Schadeplichtigheid van de Overheid kan zijn oorsprong vinden hetzij in een contract, hetzij in een onrechtmatige overheidsdaad, hetzij in een uitdrukkelijke wettelijke bepaling zonder dat er van onrechtmatigheid van de zijde der Overheid sprake is.

Nu bevat de Woningwet evenmin als de Gemeentewet een bepaling omtrent schadeplichtigheid van de Overheid wegens schade als gevolg van de uitoefening van hare wettelijke taak, zoodat schadeplichtigheid in laatstbedoelden zin reeds om die reden hier niet aanwezig is.

Ook lijkt niet aannemelijk, dat er hier schadevergoeding kan gevraagd worden wegens onrechtmatige overheidsdaad.

Als onrechtmatige daad in den zin der wet geldt n.l. volgens de jurisprudentie van den Hoogen Raad een handelen of nalaten, dat inbreuk maakt op eens anders recht of in strijd is met des daders rechtsplicht.

Van inbreuk op eens anders recht, i. c. op het eigendomsrecht van den gedupeerde, is echter in dit geval geen sprake, wijl de uitoefening van dit recht volgens art. 625 B. W. beperkt is door den wettelijken eisch, dat men er geen gebruik van mag maken, strijdende tegen de wetten of de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht, die daartoe, volgens de Grondwet, de bevoegdheid heeft.

En ook lijkt niet waarschijnlijk, dat de Overheid gehandeld heeft in strijd met eigen rechtsplicht. Want, voorzoover bekend, heeft de ge-

meente door het leggen van een rioleering niet in strijd gehandeld met een uitdrukkelijk wettelijk voorschrift.

Weliswaar neemt de Hooge Raad sinds zijn bekend arrest van 31 Januari 1919 W. 10365 aan, dat er van onrechtmatige daad ook gesproken kan worden bij een handelen en nalaten dat indruischt tegen de goede zeden of tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer ten aanzien van eens anders persoon of goed betaamt.

Doch die uitbreiding geldt alleen voor particulieren en voor de Overheid, wanneer zij op gelijken voet als een bijzonder persoon aan het maatschappelijk verkeer deelneemt door het verrichten van handelingen, die naar haren aard niet slechts door de Overheid, maar ook door een bijzonder persoon kunnen worden verricht (vgl. het z.g. Strooppot-arrest van 29 Juni 1928 N. J. 1928 p. 1138 en het arrest van 5 Mei 1933 N. J. 1933 p. 875 inzake het stoomschip „Stad Zaandam"). En het wil ons voorkomen, dat de Gemeente bij het voorzien in de rioleering niet als particulier doch als zoodanig, n.l. als Overheid, is opgetreden, al moet anderzijds worden toegegeven dat de rechtspraak omtrent soortgelijke quaesties nog allesbehalve zeker is. Derhalve gaat het o. i. hier niet over een rechtsvraag maar over een *beleids*vraag, ter zake waarvan de Hooge Raad zich onbevoegd acht (zie o. a. het arrest H. R. van 16 Februari 1934 W. 12729). Wat intusschen niet behoeft uit te sluiten, dat de Raad zonder rechtens daartoe verplicht te zijn eenige tegemoetkoming verleent aan den gedupeerden eigenaar.

Wil de eigenaar met eenige kans op succes een schadeactie tegen de gemeente instellen, dan zal die actie wel gebaseerd moeten worden op een eventueele contractueele verhouding tusschen hem en de gemeente, die door een toezegging van gemeentewege zou zijn ontstaan.

De vraag is echter, wie iets toegezegd heeft, wat er toegezegd is, of van gemeentewege in strijd met die toezegging gehandeld of niet gehandeld is en of bewezen zal kunnen worden, dat de geleden schade geheel of althans gedeeltelijk door de eventueele wanpraestatie van de gemeente zou zijn ontstaan. N.

---

2. VRAAG.

Monumentenzorg stelt allerlei eischen ten aanzien van de noodzakelijke verbouwing van ons gemeentehuis, die voor de gemeente ernstige financiëele bezwaren medebrengen. Een gedeelte van den Raad wenscht daarom liever een nieuw Raadhuis.

Kan nu monumentenzorg ons dwingen dat we het oude Raadhuis duur verbouwen, door het weigeren van toestemming tot afbraak?

Als we een geheel nieuw raadhuis bouwen op een andere plaats,

moeten wij dan het oude onderhouden volgens de eischen van monumentenzorg?

Tot hoever strekken de bevoegdheden van monumentenzorg?

ANTWOORD.

Er bestaat geen wettelijk bezwaar tegen het afbreken van het gemeentehuis, aangezien de rijkszorg voor de monumenten niet bij de wet geregeld is. Wel bestaat er een wettelijke regeling ten aanzien van de z.g. natuurmonumenten, die is opgenomen in de Boschwet; doch deze wettelijke regeling is uiteraard in het onderhavige geval niet van toepassing.

Niettemin zal er toch wel overwegend bezwaar blijken te bestaan tegen het afbreken van het gemeentehuis, althans indien dit is opgenomen op de voorloopige lijst van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, die door de rijkscommissie voor monumentenzorg is samengesteld.

Dit zal U blijken uit het hiernavolgende.

De Regeering heeft reeds vele jaren nauwlettend acht geslagen op het behouden van historische en kunstmonumenten. Reeds bij K. B. van 7 Juli 1903 No. 44 werd een rijkscommissie ingesteld tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en een beschrijving van dergelijke monumenten, welke commissie bij K. B. van 16 Mei 1918 door de bovengenoemde rijkscommissie vervangen werd, van welke commissie afdeeling *A* zorgdraagt voor de inventariseering en beschrijving en afdeeling *B* voor het behoud en de herstelling der monumenten.

Nu is het mogelijk, dat Uw gemeente ten behoeve van de restauratie van het gemeentehuis reeds eerder op advies van afdeeling B der commissie rijkssubsidie genoten heeft, volgens de voorwaarden der ministeriëele beschikking van 19 Maart 1919.

Is dit het geval, dan is Uw gemeente gebonden aan art. 19 van bedoelde beschikking, waarin bepaald wordt, dat de eigenaar na afloop der werkzaamheden verplicht is het monument onveranderd te bewaren en te onderhouden in den staat waarin het door de herstelling is gebracht en daaraan niets te wijzigen, te herstellen of aan te bouwen, noch daarin aan te brengen voorwerpen of versieringen, die naar het oordeel van afdeeling B het aanzien van het monument kunnen schaden, zonder machtiging van den minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Houdt de gemeente zich niet aan deze verplichting, dan verbeurt zij geheel of gedeeltelijk haar aanspraak op de toegezegde rijksbijdrage, en zal zij verplicht zijn tot geheele of gedeeltelijke terugbetaling van het reeds van rijkswege ontvangene.

Ook al heeft de gemeente geen rijkssubsidie ten behoeve van de restauratie van het gemeentehuis genoten, dan kan afbraak toch op andere

moeilijkheden stuiten. Het is mogelijk, dat in Uw gemeente een monumentenverordening bestaat en dat het gemeentehuis voorkomt op de lijst der monumenten, die krachtens die verordening is samengesteld. Alsdan zullen B. en W. bezwaarlijk in afwijking van deze verordening afbraak van het gemeentehuis kunnen toestaan, wanneer zij in een soortgelijk geval aan een particulier vergunning tot afbraak zouden weigeren.

Bestaat er geen monumentenverordening in Uw gemeente, dan is het zeer wel mogelijk, dat de bouwverordening een bepaling bevat, krachtens welke niet tot sloopen mag worden overgegaan zonder vergunning van B. en W., aangezien de Minister van Onderwijs, K. en W. in zijn circulaire van 10 October 1918 aan de gemeentebesturen met klem in het belang juist van de monumentenzorg op een dergelijke bepaling heeft aangedrongen. En ook in dat geval zullen B. en W. bezwaarlijk vergunning kunnen verleenen. Doen ze dit toch, dan zullen zij verplicht zijn op deze zaak de aandacht te vestigen van den Minister van Onderwijs, K. en W. aangezien deze Minister in zijn circulaire van 18 Juni jl. aan de gemeentebesturen zeer uitdrukkelijk daarom heeft verzocht (Gemeentestem No. 4317).

En dan ten slotte, gesteld dat de Raad het besluit mocht nemen tot het sloopen van het gemeentehuis, dan zal de Minister van Onderwijs, K. en W. daarvan niet onkundig blijven, ook al mochten B. en W. aan zijn verzoek van 18 Juni jl. niet voldoen. Want naar alle waarschijnlijkheid zal het rijksbureau voor monumentenzorg in deze dagen zorgvuldig letten op hetgeen de gemeente ten aanzien van het gemeentehuis besluit. En daarom is de kans zeer groot, dat een desbetreffend raadsbesluit door een vernietigingsbesluit van de Kroon zal worden getroffen.

Juist in den laatsten tijd zijn herhaaldelijk raadsbesluiten tot afbraak van historische bouwwerken door de Kroon vernietigd.

Zoo vernietigde de Kroon bij K. B. van 25 Augustus 1933, S. 459, het besluit van den gemeenteraad van Cuyk inzake het afbreken van den gemeentetoren aldaar, omdat de Kroon noch in de onderhoudskosten, noch in het afbreken als werkverschaffing voldoende rechtvaardiging zag voor het offeren van een onvervangbaar monument.

Bij K. B. van 6 Februari 1934, S. 42, werd vernietigd een besluit van den Raad van Groningen tot het sloopen van een poortershuisje, wijl de Kroon van oordeel was, dat op andere wijze in het gewenschte parkeerterrein kon worden voorzien.

En bij K. B. van 15 Maart 1934, S. 111, vernietigde de Kroon het besluit van den Gemeenteraad van IJsselstein inzake afbraak van een brandspuithuisje, aangezien in het verkeersbelang van IJsselstein op een andere wijze dan door het afbreken van dit huisje kon worden voorzien.

U ziet dus, dat de Raad wel eenige bezwaren op zijn weg zal ontmoeten, indien hij op de plaats van het tegenwoordig een nieuw gemeentehuis bouwen wil. Misschien is het mogelijk een nieuw gemeente-

huis op een andere plaats te bouwen en het bestaand gebouw voor een ander doel te bestemmen. Met het oog op een practische inrichting van het nieuwe gemeentehuis zal dit zeker wel het meest gewenscht zijn. En mogelijk is dit nog de goedkoopste oplossing. Doch in geen geval moet de Raad, tenzij deze zaak door een uitvoerig overleg nauwkeurig is voorbereid, een besluit tot afbraak van het tegenwoordig gemeentehuis nemen, want dat zou op een fiasco kunnen uitloopen. N.

---

3. VRAAG.

De N. V. Electrische Stroomverkoop Maatschappij „Zaanland" heeft nu bijna twintig jaren gewerkt in het belang van de ingezetenen van de zes Zaansche gemeenten Wormerveer, Wormer, Koog, Zaandijk, Krommenie en Westzaan, die aandeelhouders zijn. De commissarissen der N. V. werkten geheel belangeloos ten bate van de verbruikers.

De stroom werd al die jaren door de Zaanland voor een zeer lagen prijs aan de ingezetenen geleverd. Tot dusver werd de stroom aan de Zaanland geleverd door het Provinciaal Electriciteitsbedrijf Noord-Holland (P. E. N.). Echter werd kort geleden het stroomleveringscontract opgezegd en de P. E. N. weigert verdere levering, omdat de provincie de electriciteit aan de huizen der ingezetenen wil gaan leveren.

Als argument wordt door Ged. Staten o. m. naar voren gebracht, dat de P. E. N. met het oog op een economische exploitatie van het bedrijf de geheele provincie moet bedienen. Doch dat kan niet ernstig bedoeld zijn, want men laat buiten beschouwing dat Amsterdam en Haarlem eigen centrales hebben en Amsterdam zelfs aan een groot deel der Zaansche bevolking electriciteit levert, waardoor toch ongeveer 65 % der bevolking buiten de provinciale voorziening blijft.

Zelfs is het plan der provincie een nieuw provinciaal electriciteitsnet aan te leggen, wanneer de Zaansche gemeenten niet vrijwillig haar distributienet willen overdragen. Daartoe is reeds een aanzienlijk bedrag op de provinciale begrooting uitgetrokken.

Gaarne zal ik Uw oordeel vernemen over deze provinciale centralisatie, die bij de bevolking der Zaansche gemeenten grooten tegenstand ondervindt.

ANTWOORD:

Het lijkt ons zonder veel belang om tot in bijzonderheden in te gaan op de kwestie zelve, die hier aan de orde wordt gesteld.

Immers in deze zaak is reeds door de Kroon een beslissing genomen n.l. bij K. B. van 3 Febr. 1934 no. 7 (Weekbl. v. Gem. bel. 1934 pag. 67 v.) waarbij afgewezen werd het beroepschrift van Wormerveer, Westzaan, Wormer, Koog aan de Zaan en van den Polder Westzaan, terwijl ten behoeve van den aanleg van electrische geleiding door de P. E. N. in die gemeenten en in dien polder de Belemmeringenwet werd toegepast.

De poging van Wormerveer om een eigen centrale te stichten mislukte door den tegenstand van Ged. Staten, die goedkeuring van den betreffenden begrootingspost weigerden en door de Kroon in het gelijk werden gesteld (K. B. van 7 Maart 1934, no. 6).

En ten slotte kwam een bemiddelingsvoorstel tot stand dat aan het bestaan van de Zaanland een einde maakte en inzake de overneming van het bestaande electriciteitsnet, het personeel en de tarieven een regeling vaststelde.

* * *

Intusschen ligt er in deze kwestie toch wel aanleiding om de belangrijkste vraagstukken van meer algemeenen aard, die bij deze zaak betrokken waren, eens wat nader te bezien.

En deze aanleiding spreekt nog te meer, wijl juist in de laatste jaren herhaaldelijk in verschillende deelen des Rijks meeningsverschillen tusschen gemeentelijke en provinciale besturen aan den dag traden, waarbij het in hoofdzaak om hetzelfde ging.

Zoo het conflict tusschen Ged. Staten van Friesland en het Waterschap Oosterzee in 1924, waarbij ter bevordering van electrische bemaling in het belang van het provinciaal electriciteitsbedrijf het besluit der ingelanden tot aanschaffing van een windmotor door Ged. Staten vernietigd werd en de Kroon in afwijking van het advies van den Raad van State de zijde der provincie koos (K. B. 1 Mei 1924 S. 221).

Voorts noemen we nog de Larensche waterleidingskwestie, die evenzeer eindigde met een nederlaag van die gemeente en gedwongen aansluiting bij de provinciale waterleiding (K. B. van 25 Febr. 1926 no. 12).

En eindelijk de kwestie tusschen Overijssel en de N. V. Twentsch Centraal Station voor Electrische Stroomlevering te Hengelo; aan welke maatschappij door Ged. Staten in 1926 vergunning geweigerd werd tot het leveren van stroom aan een door de gemeente Ambt-Delden in te richten gemeentelijk electriciteitsbedrijf, ten einde te bevorderen, dat die levering, zij het ook tegen hoogeren prijs, zou geschieden door het provinciaal bedrijf, de N. V. Electriciteitsfabriek „IJsselcentrale". In deze zaak koos de Kroon de zijde der provincie bij K. B. van 24 Mei 1928, S. 184, zulks echter in strijd met het advies van den Raad van State.

Van zelf sprekend vertoonen deze geschillen elk weer bijzondere aspecten. Bij de een gaat het over de weigering van goedkeuring van een

begrootingspost of de vernietiging van een besluit door Ged. Staten; bij de ander over het niet medewerken van de gemeente bij de uitvoering van de provinciale plannen. Nu eens staat het financieele belang der ingezetenen of van het provinciaal bedrijf op den voorgrond; dan weer spreekt meer de wensch naar algemeene dan wel plaatselijke georiënteerde organisatie.

Doch in den grond der zaak gaat het toch vooral over het vraagstuk der gemeentelijke autonomie en derhalve willen wij daaromtrent enkele nadere opmerkingen maken, waarbij we dan eerst de *staatsrechtelijke*, daarna de *politieke* zijde der zaak zullen bezien.

* * *

Onder het *wettelijk* begrip autonomie verstaat men de zelfstandige gemeentelijke taak inzake de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente, die volgens art. 144 der Grondwet aan den Raad moeten worden overgelaten.

Nu is deze wettelijke autonomie als gevolg van het feit, dat de gemeenten deelen zijn van het staatsgeheel zeer beperkt.

Behalve de territoriale begrenzing, die trouwens door den rijkswetgever kan worden herzien, behelzen de Grondwet, de Provinciale wet en de Gemeentewet regelen, die de bevoegdheid van het gemeentebestuur o. m. door preventief en repressief toezicht van Kroon en Ged. Staten (vernietigingsrecht, vereischte goedkeuring van sommige besluiten e. d.) aan beperkingen onderwerpen.

Bovendien zijn Rijk en provincie bevoegd om stukken der gemeentelijke huishouding, zoo vaak deze naar het oordeel van Regeering of van provinciaal bestuur geacht moeten worden te behooren tot de rijks- of provinciale belangensfeer, in een rijks of provinciale regeling op te nemen, met het gevolg, dat het gemeentebestuur zijn autonome bevoegdheid ten opzichte van dat stuk der gemeentelijke huishouding verliest en bestaande gemeentelijke regelingen ophouden van kracht te zijn.

Weliswaar kan in laatst bedoeld geval de gemeente bij de uitvoering van de rijks- of provinciale regeling weer worden ingeschakeld. Doch deze uitvoeringsbevoegdheid is dan geen autonomie doch zelfbestuur.

Hoezeer echter beperkt, toch gedoogt het wettelijk begrip geenszins dat de hoogere wetgever en bestuurder naar willekeur handelt. En wel met name in drieërlei opzicht verzet het wettelijk begrip der autonomie zich tegen pogingen tot verdere centralisatie.

De gemeentelijke autonomie is een door de Grondwet gegarandeerd recht der gemeente doch ze dankt haar bestaan niet aan de Grondwet of aan de wet. Ze ging reeds aan de Grondwet vooraf. Voor sommigen was ze destijds eisch van wijsgeerige speculaties omtrent de natuurlijke rechten van plaatselijke gemeenschappen; voor anderen (en onder

die anderen rekenen wij ook de anti-revolutionairen) was zij vrucht van historie en volkskarakter en behoorde uit dien hoofde te worden geëerbiedigd.

Doch hoe dit ook zij, de autonomie bestond destijds en aan dien toestand heeft de grondwetgever zijn sanctie gehecht door voor de gemeenten een eigen originaire bevoegdheidssfeer in de organisatie van het rijksgeheel in te ruimen.

Deze bevoegdheidssfeer nu kan wel beperkt doch kan *niet* (en dit is onze eerste restrictie) buiten het geval van grove verwaarloozing van de gemeentelijke huishouding en van opheffing der gemeente als gevolg van grenswijziging, zonder met de Grondwet en het door de Grondwet gegarandeerde historisch recht der gemeente in conflict te komen, geheel opgeheven worden.

En evenzeer — en dit is het tweede punt waarop we wijzen — verzet zich dit originair karakter der autonomie tegen opleggen of opdringen van den wensch van hoogere besturen aan gemeentebesturen wat betreft zaken liggende op het terrein der huishouding der gemeente, zoolang niet deze zaken krachtens wettelijke regeling of provinciale verordening naar de huishouding van Rijk of provincie zijn overgebracht.

Ook ten aanzien van het zelfbestuur druischt het geven van voorschriften ten aanzien van allerlei detailaangelegenheden, die zonder schade voor het rijksgeheel verschillend kunnen worden geregeld, in tegen den echt democratischen eisch van medeleven van de plaatselijke bevolking en medeverantwoordelijkheid voor de publieke zaak. Doch wat ten aanzien van het zelfbestuur slechts politieke wenschelijkheid mag worden genoemd, is ten aanzien van de autonomie rechtseisch.

De hoogere besturen kunnen stukken van de gemeentelijke huishouding afbreken en ze tot rijks- of provinciaal belang stempelen; ze kunnen bij het oefenen van hun toezicht de besluiten der plaatselijke besturen toetsen aan de eischen van het algemeen of provinciaal belang; het Rijk kan zelfs, als daartoe termen aanwezig zijn, bepaalde gemeenten geheel opheffen of in geval van grove verwaarloozing het gemeentebestuur aan den kant zetten — doch zoolang een belang tot de gemeentelijke huishouding behoort en daarin zonder steun van het Rijk of van de provincie door de gemeente kan worden voorzien, verzet zich de Grondwet, juist uit hoofde van het originair karakter der autonomie, tegen inmenging van de zijde van Rijk of provincie.

En ten slotte vloeit er uit het originair karakter der autonomie nog in de derde plaats voort, dat de bevoegdheden, die de wet aan Rijk en provincie verleent en die beperkingen inhouden van de autonome bevoegdheid van het gemeentebestuur, moeten worden beschouwd als uitzonderingen op den regel en derhalve nimmer buiten de grens van het wettelijke voorschrift of (wanneer dat voorschrift niet scherp is belijnd) buiten de bedoeling van het voorschrift mogen worden gehanteerd.

We zullen straks nog een enkele opmerking maken omtrent de vraag, of de huidige administratieve praktijk, speciaal die der provinciale besturen, al dan niet met het oog op deze wettelijke autonomie te kort schiet. Echter willen we eerst iets zeggen over de *politieke zijde* van het vraagstuk.

* * *

Is het op principieel of praktisch staatkundigen grond wenschelijk, dat er, althans hier te lande, plaatselijke autonomie bestaat en dat ze gehandhaafd wordt?

Inderdaad. Zoowel principieele als praktische gronden zijn hiervoor aan te wijzen.

Als principieelen grond noemen we vooreerst het *beginsel der decentralisatie* van het staatsbestuur en in de tweede plaats *de eerbiediging van het historisch gewordene.*

Het verband tusschen het *beginsel der decentralisatie* en de a.r. levensbeschouwing ligt hierin, dat de antirevolutionair oog heeft voor de realiteit; dat hij erkent de macht van het kwaad; dat hij op grond van Gods Woord en van de ervaring belijdt dat alle menschelijk werk onvolmaakt is; en dat bij alle streven naar verbetering toch nimmer uit het oog mag worden verloren, dat de mensch ook bij voortschrijdende cultuur onvolmaakt blijven zal.

Daarom moet een goed staatsbestuur waarborgen bevatten tegen het voortwoekeren van bepaalde beleidsfouten ten nadeele der bevolking. En die waarborgen zijn gelegen in een gedecentraliseerd systeem.

Geen opeenhooping van de macht bij een of van slechts enkele personen, waardoor de grootste misstanden kunnen worden in de hand gewerkt (men denke aan het Frankrijk van vóór den oorlog), doch machtsverdeeling waardoor de noodige correctieven ontstaan, die het staatsbeleid in een behoorlijk overwicht houden. En die correctieven zijn vooral te zoeken in de *zelfstandigheid* van locale gebiedsdeelen. Gelijk GROEN VAN PRINSTERER bij de behandeling van de Provinciale Wet in de Tweede Kamer opmerkte: „Zelfstandigheid der deelen bij ondergeschiktheid aan het geheel is de conditio sine qua non van een welgeordenden staat".

Nu kan deze decentralisatie op verschillende wijzen plaats vinden.

Ze kan *zuiver ambtelijk* worden geregeld door aan de ambtenaren, die aan het hoofd van een administratie of van een gebiedsdeel geplaatst zijn, zekere zelfstandigheid toe te kennen. Het spreekt echter wel van zelf, dat een dergelijke decentralisatie niet heel veel te beteekenen heeft. Daarvoor is de band tusschen het centrale gezag en den ambtenaar, wiens materieele omstandigheden, bevordering, instructie enz. door dit gezag geregeld worden, te eng, terwijl trouwens ook de belangrijkste voorwaarde voor een wezenlijke decentralisatie, n.l. *de medewerking van de ingezetenen zelf bij het bestuur,* ontbreekt.

Van meer beteekenis voor de decentralisatie is dan ook het zelfbestuur, waarbij de ingezetenen zelf of hunne vertegenwoordigers, *zelfstandig voor eigen rekening* medewerking verleenen aan de uitvoering van de wetgeving; welke vorm van decentralisatie vooral in Engeland voor een gezond democratische ontwikkeling van het staatsleven van de grootste beteekenis is geweest en nog is.

Ook hier te lande heeft het zelfbestuur ingang gevonden, n.l. *territoriaal* door het grondwettelijk zelfbestuur van de provinciale en gemeentelijke besturen voor wat betreft het gebied van de provinciën en gemeenten; en *functionneel,* doordat de uitvoering van verschillende wetten (b.v. Ziektewet en Landbouwongevallenwet) voor een belangrijk deel is toevertrouwd aan maatschappelijke lichamen, waarvan het bestuur in handen is van de belanghebbenden zelf (z.g. bedrijfsvereenigingen e.d.) is gelegd.

Echter kunnen we hier te lande ook met dezen vorm van decentralisatie niet volstaan, aangezien we hebben rekening te houden *met het historisch gewordene.*

Vanouds hebben de ingezetenen van de provinciën en gemeenten, evenals de ingelanden der waterschappen e. d., de bevoegdheid gehad eigen zaken binnen zekere grenzen naar verkiezing te regelen. En al moest ook de uitoefening van deze bevoegdheid bij het tot standkomen van het Koninkrijk der Nederlanden in het belang van het staatsgeheel aan beperking en contrôle van de staats- en provinciaal gezag worden onderworpen, dit neemt toch niet weg, dat de autonome bevoegdheid der ingezetenen niet alleen in het belang van een gezond democratische ontwikkeling en als waarborg tegen machtsconcentratie en machtsmisbruik doch evenzeer uit eerbied voor hetgeen in den loop der tijden onder Gods bestel ontstaan is, zooveel doenlijk behoort te worden ontzien.

Dat is trouwens ook van groote *praktische* beteekenis. Een volk dat, zij het ook onder contrôle van het centraal gezag, zelfstandig de publieke belangen van eigen kring verzorgt, wordt door toenemend verantwoordelijksheidsbesef en belangstelling voor de publieke zaak een steun voor het centraal gezag.

Er kunnen omstandigheden zijn, die er toe nopen, die zelfstandigheid te beperken of zelfs geheel op te heffen. Zoo b.v. indien verwaarloozing van eigen belangen of, wanneer, zooals thans, het financieel belang van den Staat het centraal gezag den plicht voorschrijft beperkende maatregelen te nemen.

Doch dergelijke maatregelen, hoezeer ook door de omstandigheden geboden, worden juist door het bezwaar gedrukt, dat zij belangstelling der bevolking voor de publieke locale aangelegenheden en de zorg voor een goede behartiging dier aangelegenheden niet bevorderen doch ernstig schaden en hierdoor aan een gedecentraliseerd staatsbestuur zijn belangrijkst levenssappen ontnemen.

* * *

Letten we nu in verband met bovenstaande opmerkingen op de verhouding van provincie en gemeente.

Het provinciaal bestuur heeft ten aanzien van de gemeenten een contrôleerende taak. Doch daarnevens is het belast met de regeling en het bestuur der provinciale huishouding.

Hoever die provinciale huishouding zich uitstrekt zegt de wet niet.

Wel geeft de Provinciale wet een richtlijn ter afbakening van de provinciale huishouding ten opzichte van de rijkshuishouding. Namelijk in de artikelen 141 en 142, waarbij bepalingen omtrent onderwerpen van algemeen rijksbelang in de provinciale reglementen en verordeningen verboden worden en overigens de bepalingen dier reglementen en verordeningen van rechtswege nietig worden verklaard, zoodra omtrent het daarin geregeld onderwerp door een wet of een algemeenen maatregel van bestuur voorschriften worden gegeven.

Voorts verbieden enkele andere wetten de provincie uitdrukkelijk een speciaal terrein van overheidsbemoeiing te betreden. Zoo b.v. de L. O. wet, die subsidie ten bate van het lager onderwijs uit de provinciale kas uitsluit.

Doch in het algemeen zijn het de provinciale staten zelf, die den omvang van de huishouding der provincie, speciaal ten opzichte van de huishoudingen van gemeenten en waterschappen, aangegeven.

Dientengevolge zien we in de verschillende provinciën een provinciale huishouding van zeer verschillende grootte.

Zuid-Holland heeft geen krankzinnigengestichten en provinciale electriciteits- en waterleidingsbedrijven. Doch verschillende andere provinciën hebben haar taak in dat opzicht heel wat ruimer opgevat. Noord-Brabant, Utrecht, Zeeland, Overijssel Limburg en Gelderland hebben hun provinciale electrische bedrijven, zij het ook als naamlooze vennootschap of als stichting georganiseerd. Groningen, Drente en Overijssel hebben een waterleidingbedrijf. Noord-Holland bovendien provinciale krankzinnigengestichten. Zeeland heeft een provinciaal verkeersbedrijf.

Nu hebben de staten der verschillende provinciën de provinciale taak menigmaal niet zonder dringende redenen ruim opgevat.

Zoo waren bij gebreke van een rijksregeling ten aanzien van de electriciteitsvoorziening de provinciale besturen wel genoopt, speciaal in verband met de electriciteitsvoorziening van het platteland, regelen voor te schrijven, die Ged. Staten ten aanzien van de opwekking en distributie van electriciteit een behoorlijk toezicht waarborgden. En alle provinciën hebben dan ook electriciteitsverordeningen vastgesteld, waarbij de electriciteitsvoorziening — in Friesland zelfs die van de gemeenten op haar eigen grondgebied — aan vergunning van Ged. Staten en toezicht hunnerzijds op de tarieven, leverings- en arbeidsvoorwaarden enz. gebonden werd.

En aangezien nu deze electriciteitsvergunningen gewoonlijk de provincie onder zekere voorwaarden de bevoegdheid tot naasting der bedrijven toekenden en wijl voorts de behoeften van het platteland eenerzijds en

te kort aan particulier initiatief en gebrek aan samenwerking tusschen de kleinere gemeenten anderzijds tot meerdere doortastendheid van de zijde der provinciën noopten, ontwikkelde in de meeste provinciën het toezicht op de electriciteitsvoorziening zich al spoedig tot provinciale electriciteitsvoorziening, hetzij alleen door opwekking van de electrische stroom, hetzij door productie en distributie beide.

Op overeenkomstige wijze drong ook de wenschelijkheid van een goede drinkwatervoorziening ten plattelande sommige provinciën tot het ondernemen van een eigen drinkwatervoorziening. En daarmede waren conflicten met gemeentebesturen, die zelf in deze belangen wilden voorzien, onvermijdelijk.

Nu zij opgemerkt, dat het de provinciën bij hare electriciteits- en waterleidingsvoorziening niet, althans niet in de voornaamste plaats, te doen was om winst ten behoeve van de provinciale kas.

Waar de provinciale bedrijven als zuivere provinciale bedrijven ingevolge artikel 116 der Provinciale Wet werden opgezet, was dit motief door het verbod om winst te maken van artikel 126 sexies der Provinciale wet reeds van zelf uitgesloten.

Doch ook waar de bedrijven als naamlooze vennootschappen of stichtingen werden ingericht, stond niet het winstbejag ten bate der financieele kas doch het dienen van het algemeen belang door een technisch en economisch goed ingerichte electriciteits- en drinkwatervoorziening, speciaal van het platteland, op den voorgrond.

Dit neemt intusschen niet weg, dat deze conflicten tusschen provinciën en gemeenten voor een belangrijk deel toch hun oorzaak vonden in overwegingen van financieelen aard.

Een provinciaal bedrijf moge niet uit winstbejag worden gesticht en geëxploiteerd, tòch zal het provinciaal bestuur de financiëele kas voor al te groote nadeelen zoeken te hoeden. En daarom zal een provincie, die den — uit economisch oogpunt — zwaren last van de electriciteits- en drinkwatervoorziening van het platteland op zich neemt, er op uit zijn, aan zijn verzorgingsgebied zooveel mogelijk streken toe te voegen, waar een loonende exploitatie mogelijk is.

Als zoodanige streken zouden het meest in aanmerking komen de groote gemeenten met belangrijke bevolkingscentra. Doch het spreekt vanzelf, dat de besturen van deze gemeenten zich niet zoo gemakkelijk van dit reeds jaren lang door henzelven verzorgde terrein der electriciteits- en drinkwatervoorziening laten verdringen. Daarom gaat de provinciale bemoeiing die gemeenten gewoonlijk voorbij, teneinde met te meer klem de kleinere maar vooral de middelgroote gemeenten in haar verzorgingsgebied op te nemen. En dit geschiedt, gelijk ook uit het gebeurde in de Zaanstreek blijkt, vaak niet zonder krachtigen tegenstand van de zijde der gemeenten.

In den regel nu vindt die tegenstand zijn oorsprong uitsluitend of althans voor een belangrijk deel in financieele bezwaren.

Zoo vooral bij de drinkwatervoorziening, die doorgaans de ingezetenen heel wat zwaardere lasten oplegt dan ze bij gebruik van pomp, regenbak en andere eenvoudige inrichtingen, voor drinkwater hebben te betalen.

Gewoonlijk toch wordt, hetzij door den Raad of, zoo deze weigert, door Ged. Staten den ingezetenen de verplichte aansluiting bij de waterleiding voorgeschreven door het opnemen van een daartoe strekkende bepaling in de bouw- en woningverordening der gemeente.

En ook op het gebied van de electriciteitsvoorziening kan, zooals nu weer in Zaanland bleek, de provinciale voorziening de ingezetenen op hoogere kosten te komen staan.

Maar nevens financieele overwegingen zijn er toch dikwijls ook andere factoren in het spel. Gelijk b.v. de alleszins verklaarbare wensch van gemeentebesturen en ingezetenen der gemeenten om zaken behoorende tot de gemeentelijke huishouding, waarin men jarenlang zelf heeft voorzien zonder dat er van ernstige critiek sprake was, te blijven verzorgen en niet door de provincie te worden verdrongen.

Nu lukt het de provincie, althans wanneer zij bij de Kroon steun vindt, in den regel dien tegenstand te overwinnen. Haar ruime bevoegdheden eensdeels tot uitzetting van de provinciale huishouding ten koste der gemeenten, andersdeels tot breideling van de macht der gemeentebesturen op het terrein harer huishouding door middel van het contrôleerend toezicht, bieden haar daartoe de gelegenheid.

Doch deze activiteit der provinciën is met het oog op de wettelijke en politieke beteekenis der gemeentelijke autonomie vaak niet zonder bedenking.

En wel vooreerst uit wettelijk oogpunt.

Tegen maatregelen van Rijk of provincie, die aan de gemeentelijke huishouding een belangrijk deel onttrekt, teneinde het te brengen in de sfeer der rijks- of provinciale belangen, kan men, op zichzelf beschouwd, uit het oogpunt van het wettelijk karakter der gemeentelijke autonomie, geen bezwaar maken. Formeel wettelijk bezwaar in dezen zin zou alleen bestaan tegen een maatregel, die aan de autonomie het laatste restje van haar nog overgebleven inhoud ontneemt, aangezien — gelijk een emmer pas door het wegvloeien van den laatsten druppel leeg wordt — eerst het ontnemen van het laatste beetje zelfstandige bevoegdheid aan de gemeente de gemeentelijke autonomie metterdaad opheft.

Doch óók voor dit eindpunt bereikt is kan een Rijks- of provinciale politiek *met den geest* der Grondwet in strijd zijn.

Niet elke besnoeiing van de gemeentelijke huishouding door een regeling van hooger gezag is illegaal. Doch een dergelijke handeling kan, wanneer ze een meer ingrijpend karakter verkrijgt, onwettig worden. De toenemende kwantiteit kan de kwaliteit wijzigen. Dat geldt ook hier en is o. i. dan het geval, wanneer het hooger gezag door eenzijdige

centralisatiedrang de gemeenten van haar beste levenskrachten berooft. En dit kan met name geschieden door een centraliseerende provinciale bedrijfspolitiek, die de gemeentelijke drinkwater- en electriciteitsvoorzieningbelemmert of onmogelijk maakt of den ingezetenen kosten oplegt, die uit financieel oogpunt voor de gemeente funest zijn.

Nog in ander opzicht kan de gestie van het provinciaal bestuur onwettig zijn.

Een nauwgezette contrôle van Ged. Staten op de gemeenten is niet alleen om praktische redenen gewenscht, doch wettelijke plicht. Indien evenwel die contrôle ontaard in het voorschrijven van een bepaalde gedragslijn voor de toekomst ten aanzien van allerlei aangelegenheden, waarin niet Ged. Staten doch de Gemeenteraad of B. en W. in eerste instantie tot een beslissing geroepen zijn, dan wordt hierdoor te kort gedaan aan de wettelijke verantwoordelijkheid, die op deze gemeentelijke organen rust.

Men denke hierbij b.v. aan den dwang van Ged. Staten van Friesland op het waterschap Oosterzee tot aanschaffing van een electrische bemaling in het belang van het provinciaal electriciteitsbedrijf en op de gemeente Smallingerland tot het ontslaan van den gasdirecteur, respectievelijk door vernietiging van het besluit van het waterschap tot aanschaffen van een windmotor en door het onthouden van goedkeuring aan de begrooting van Smallingerland, in welk laatste geval echter de Kroon op wettelijken grond de gedragslijn van Ged. Staten wraakte (K. B. 7 Dec. 1928 no. 11, Weekbl. Gem. bel. 1929 pag. 4 en 5).

En eindelijk kan ook door een te ruime toepassing van wettelijke bepalingen, die reeds inbreuk maken op de bevoegdheid en wettelijke verantwoordelijkheid van de gemeentebesturen voor de zaken liggende op het terrein der gemeentelijke huishouding gehandeld worden in strijd met de letter of met den geest der wet.

Behalve aan de reeds bovengenoemde voorbeelden valt hierbij met name ook te denken aan de z.g. Larensche waterleidingskwestie, waarin de Belemmeringenwet toegepast werd, terwijl het, op zijn zachtst gezegd, twijfelachtig was, of er wettelijke gronden voor toepassing aanwezig waren.

Wat voorts den politieken kant van de provinciale bedrijfspolitiek aangaat kunnen wij na onze voorafgaande opmerkingen kort zijn.

Erkent men de principieele en praktische beteekenis der gemeentelijke autonomie, dan zal men wel niet tegen iederen maatregel van centraliseerenden aard bezwaar maken, doch dan zal men toch zeker niet zonder zeer ernstigen grond de gemeentelijke autonomie ten koste van de rijks- of provinciale huishouding beperken. En in elk geval zal men er naar streven om hetzij door samenwerking der gemeenten bij de verzorging van een bepaald gemeenschappelijk belang, hetzij althans door toekenning van een zelfstandige uitvoeringstaak aan de gemeenten (b.v. gemeente-

lijke electriciteitsdistributie) de levenskracht van de bestaanden plaatselijke gemeenschappen zoo min mogelijk te schaden.

* *
*

En wat nu ten slotte de kwestie Zaanland aangaat, volgt uit het bovenstaande vanzelf, dat wij voor de gedragslijn der provincie ten deze noch met het oog op de wettelijke zijde der zaak (al zouden wij niet willen beweren, dat het formeele recht geschonden is), noch uit politiek oogpunt veel bewondering koesteren.

Echter dient men te bedenken, dat het conflict tusschen provincie en gemeenten hier niet op zich zelf stond, doch gevolg is geweest van een politiek, die reeds jaren lang er naar streefde, aan de provinciale huishouding een breede expansie te geven. Die politiek noopte tot maatregelen in het belang van het provinciaal bedrijf en de provinciale financiën ten koste van de gemeentelijke autonomie, waarvan de principieele fout o. i. niet in het heden maar in onjuiste gedragslijn van het verleden verscholen ligt. N.

---

4. VRAAG.

1. Is de bepaling, dat staatsburgers, die lid zijn van revolutionaire partijen geen ambtenaar kunnen wezen, in strijd met artikel 5 van de Grondwet?

2. Is de onbenoembaarheid van de gehuwde vrouw tot ambtenares met het zelfde Grondwetsartikel in strijd, zooals Prof. Dr HAZEWINKEL—SURINGA meent?

3. Wat is, indien U vraag 1 en 2 ontkennend beantwoordt, dan wèl de strekking van genoemd Grondwetsartikel?

ANTWOORD.

1. Het hier bedoelde voorschrift der Grondwet zegt, dat ieder Nederlander tot elke landsbediening benoembaar is. Dit voorschrift verzet zich tegen het uitsluiten van Nederlanders om redenen, die met een goede ambtsvervulling niets te maken hebben, b.v. wegens het behooren tot een bepaald ras of het aanhangen van een bepaalde religie.

Intusschen is zelfs het paseeren van candidaten uit hoofde van hun ras of religie niet met art. 5 der Grondwet in strijd, indien aannemelijk is, dat voor een goede vervulling van een bepaalde overheidsfunctie het ras of de religie van een bepaald candidaat een beletsel zou zijn. Zoo zal bijvoorbeeld een Mohammedaan, die het Nederlanderschap bezit,

zonder in strijd te komen met dit artikel der Grondwet uit hoofde van zijn religie uit het ambt van legerpredikant kunnen worden geweerd.

De grond van uitsluiting moet dus in dergelijke gevallen niet liggen in het ras of de religie zonder meer, doch in het feit, dat het ras of de religie van den candidaat in verband met de bijzondere eischen, die het ambt of de bediening stelt hem ongeschikt maakt voor benoeming. En het staat uitsluitend aan de Overheid zelve ter beoordeeling welke eischen dit zijn en of een bepaald candidaat aan deze eischen voldoen.

Dit nu geldt ook ten aanzien van de uitsluiting van leden van revolutionaire partijen van den Overheidsdienst.

Wie normaal denkt zal o. i. toegeven, dat iemand, die blijkens zijn lidmaatschap van een revolutionaire vereeniging sympathiseert met degenen, die aansturen op onwettige aantasting van de bestaande staats- en rechtsorde, *ongeschikt* is niet slechts voor één bepaalde betrekking, doch voor alle betrekkingen in den dienst van het gezag, dat tot handhaving van de staats- en rechtsorde tegen onwettige praktijken geroepen is.

Nu kan men natuurlijk twisten over de vraag, welke vereenigingen als revolutionair moeten worden aangemerkt. Doch *niet* de onderdanen, doch *de Overheid* die de verantwoordelijkheid draagt voor een goede vervulling van den Staatsdienst, heeft uit te maken, of bepaalde personen al dan niet voor overheidsbetrekkingen geschikt zijn. Derhalve is ook het oordeel van den Overheid beslissend over de vraag, of een bepaalde vereeniging een revolutionair karakter draagt en of op dien grond haar leden van overheidsbetrekkingen behooren te worden uitgesloten.

En heeft nu de Overheid in een voor een bepaalde vereeniging ongunstigen zin beslist, dan zal zij zonder ook maar in het minst met art. 5 der Grondwet in conflict te komen, de leden dier vereeniging als ongeschikt den toegang tot den overheidsdienst mogen ontzeggen.

2. Hetzelfde geldt eveneens ten aanzien van het benoemen van vrouwen in Overheidsdienst.

Prof. HAZEWINKEL—SURINGA heeft in haar ten vorigen jare in Rotterdam gehouden redevoering op grond van art. 5 der Grondwet bezwaar gemaakt tegen het weren van de geheele vrouwelijke sekse uit den overheidsdienst. Doch voor zoover ons bekend, denkt de Regeering daaraan niet.

Wat de Regeering beoogt, is het verleenen van ontslag aan vrouwelijke ambtenaren bij het aangaan van een huwelijk, het verleenen van voorrang aan gehuwde ambtenaressen (tenzij zij kostwinster zijn) bij het z.g. „afvloeien" van overheidspersoneel, en het vervangen van vrouwelijke arbeidskrachten, die niet werkzaam zijn in specifiek vrouwelijke beroepen, door mannelijke arbeidskrachten. Dit laatste vooral in het belang van een betere verdeeling van den arbeid over de beschikbare arbeidskrachten, met name ter bestrijding van de jeugdwerkloosheid, zooals blijkt uit het

circulaire van Minister DE WILDE van 19 Maart 1934 aan Gedeputeerde Staten der provinciën.

Een dergelijk beleid is o. i. geenszins met art. 5 der Grondwet in strijd, want (gelijk wij reeds opmerkten) de Grondwet laat terecht aan de Regeering (en aan de besturen van provinciën en gemeenten) over om te beoordeelen, of vrouwen voor den onder haar ressorteerenden overheidsdienst geschikt zijn. *) En bij het beoordeelen daarvan gaat het, vooral in een tijd van omvangrijke werkloosheid, niet uitsluitend over de vraag, of vrouwen niet wel eens geschiktheid of zelfs meerdere geschiktheid hebben dan mannen voor bepaalde overheidsbetrekkingen, maar of in het algemeen vrouwen dan wel mannen voor den staatsdienst de voorkeur verdienen.

Die vraag nu moet, reeds op grond van (herhaaldelijk geconstateerd) ziekteverzuim van vrouwelijke ambtenaressen, hetwelk grooter is dan dat der mannen, beantwoord worden in dien zin, dat vrouwen in het algemeen minder geschikt zijn.

En wanneer nu het overheidsbeleid op grond daarvan bij de vervulling van overheidsbetrekkingen in het algemeen de voorkeur aan mannen geeft, en alleen voor zulke betrekikngen een uitzondering toelaat waarvoor de vrouw in het algemeen of een bepaalde vrouw in het bijzonder speciale geschiktheid aan den dag legt, beantwoordt het beleid, naar het ons voorkomt, volkomen aan den eisch van art. 5 der Grondwet.

3. Het antwoord op de derde vraag ligt in dat op de eerste reeds besloten.

---

*) Aldus ook BUYS: ...„het blijft altijd aan den wetgever overgelaten om met een beroep op de bijzondere eischen van het ambt al de onderscheidingen te maken die hij goed vindt". De Grondwet I p. 48.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN.

De Afscheiding van 1834. Haar aanleiding, naar authentieke brieven en bescheiden beschreven door Dr. G. KEIZER. J. H. Kok, Kampen. In het Eeuwjaar der Afscheiding.

Een zeldzaam mooi uitgevoerd werk, met tal van portretten, foto's en facsimilé's verlucht, dat den uitgever Kok te Kampen alle eer aandoet.

Ook een solied werk. Dr. KEIZER kent de Scheiding, ook haar voorgeschiedenis, maar niet oppervlakkig, doch door en door. Met de vele brochures uit den tijd zelf, evenals met de latere litteratuur, is hij van nabij vertrouwd, en het archief-DE COCK, dat te zijnen huize berust, heeft voor hem geen geheimen meer. In een uitvoerig apparaat van aanteekeningen, telkens achter de hoofdstukken geplaatst, geeft hij rekenschap van zijn bronnen, terwijl hij bovendien in den tekst vaak brieven en stukken inlascht, soms van grooten omvang.

De Schrijver had, naar het mij voorkomt, hiermede veel minder kwistig moeten zijn en in het algemeen scherper moeten onderscheiden tusschen wat in den tekst en wat in de noten thuis hoort. Hij had den gang van het verhaal niet telkens met uitweidingen (als van het optreden van Groningsche studenten tegen DIRK VAN HOGENDORP en JACOB VAN LENNEP, p. 377) en polemische opmerkingen (men zie het hoofdstuk over SCHOLTE'S kort verblijf te Ulrum) moeten onderbreken, en er zich voor moeten hoeden hetzelfde twee, zoo niet drie maal mede te deelen (beschrijving van Ds VAN RHEE op den kansel, p. 115 en p. 424; ontslag van VAN DER WERP, p. 410 en p. 419—420, cf. p. 193; brief van SCHRÖTER p. 168 en p. 370, cf. p. 344; polemiek LE FEBURÉ—VERWEY, p. 37, p. 45—46, p. 67—68; schrijven van het Provinciaal Kerkbestuur aan Ds. SMITH p. 508 (in extenso) en p. 537 (hoofdinhoud); verklaring van den kerkeraad van Ulrum aan het Provinciaal Kerkbestuur p. 486, woordelijk gelijk aan de punten 2—4 van zijn verklaring aan de Synode, p. 472—473) en vooruit te loopen op dingen van veel later tijd (ziekte van DE COCK in 1841, p. 86—87; adres der Zeven Haagsche Heeren, p. 121). De eenheid is, helaas! ver te zoeken. De stof is over een te groot aantal hoofdstukken, niet minder dan zes en dertig, versnipperd.

Doch, moge de compositie te wenschen overlaten, er wordt weer veel goed gemaakt door de warmte van toon. De Schrijver staat niet onverschillig tegenover zijn onderwerp, maar hij leeft er in. Ook steekt hij

zijn meening niet onder stoelen of banken. Natuurlijk zal niet ieder steeds met zijn beschouwingen mee kunnen gaan, maar wel verdienen zij altijd de aandacht. Het is zeer te hopen, dat het hem gegeven worde zijn werk voort te zetten.

Immers hij komt niet verder dan de daad der Scheiding. Zoo is het te begrijpen, dat dit werk voor de politieke geschiedenis niet van rechtstreeksch belang is: DE COCK kon, den 23sten December 1833, naar waarheid schrijven, dat hij zich met de politiek niet bemoeid had „dan om den zegen voor Koning, land en volk af te smeeken" (p. 318—319). Het handelt over het godsdienstig en kerkelijk leven van vóór honderd jaren, maar daarin wortelen juist de tegenstellingen, die zich al spoedig ook op staatkundig gebied zouden openbaren en tot op zekere hoogte nog ons staatkundig leven beheerschen. Daarom late wie van onze politieke geschiedenis van den nieuweren tijd meer dan oppervlakkig kennis nemen wil dit werk niet ongelezen. A. GOSLINGA.

Italië, dat mijn hart heeft, (gesprekken met MUSSOLINI), door WOUTER LUTKIE; uitg. „Oisterwijk" te Oisterwijk.

Hier is iemand aan het woord, die veel in Italië gereisd heeft, die een boek van MUSSOLINI heeft vertaald en met den Duce ook enkele ontmoetingen heeft gehad. De verteller, een Brabander (die bovendien een geestelijk habijt draagt, hoewel hij geen pr. achter zijn naam schrijft), wil ons iets laten zien van den *mensch* MUSSOLINI. Op werkelijk onderhoudende wijze causeert hij over des Duce's ijdelheid en naieveteit, zijn eenvoud en goedheid. Wij krijgen hier een ander beeld van BENITO MUSSOLINI, dien wij in onze voorstelling bijna uitsluitend zien als den ongenaakbaren dictator.

Is het beeld betrouwbaar? Waarom zou het niet? Al heeft deze Brabander Italiaansche sympathieën, daarom behoeven wij hem toch niet bij voorbaat te wantrouwen?

De kwaliteiten, die de eerwaarde schrijver aan MUSSOLINI toe dicht schijnen ons tot zekere hoogte ook op hemzelf van toepassing: ietwat ijdel, tamelijk naief, maar over het algeheel eenvoudig en goedaardig. Met de reserve kunnen wij de lezing van dit boekje gerustelijk aanbevelen.

Over Mussert, door Dr. P. H. RITTER JR. 2e druk. Uitgave Hollandia Drukkerij N.V., Baarn, 1934.

Dr. RITTER gaat een serie portretten geven van extremisten. In bonte rij zullen paradeeren MUSSERT, WIJNKOOP, JOHANNES DE HEER, KERSTEN e. a. MUSSERT loopt voorop. Op de prettige manier, die hem eigen is, vertelt Dr. RITTER, die persoonlijk bevriend met den leider van de N.S.B.

schijnt te zijn — maar allerminst geestverwant met hem is! — van de mislukkingen van den jeugdigen MUSSERT, zijn teleurstellingen, zijn drang naar scheppende daad. Diens „nationalisme" is opgewekt door de kwestie van het Belgische Verdrag. „Zijn overtuiging berust op gevoel en scheppingslust". Daardoor krijgt zijn geheele actie iets impulsiefs, en weinig doordachts. Juridisch en politiek denken is MUSSERT trouwens vreemd, zegt RITTER. Dit verklaart ook weer veel. De auteur kon er terecht bij voegen, dat MUSSERT over niet veel psychologisch inzicht beschikt, zulks in tegenstelling met MUSSOLINI, die als paedagoog en volks-opvoeder, juist wèl bleek te beschikken over het fijne aanvoelen van het volkspsyche. In dit verband meen ik dan ook, dat de opmerking van Dr. RITTER: „fascisme en psychologie zijn tegenpolen" voor den persoon van MUSSOLINI stellig niet opgaat. En de propagandaminister in Duitschland Dr. GOEBBELS verstaat de volkspsyche als geen ander.

Dat de N.S.B. gebaat zou zijn door dit portret van haar leider, is aan gerechte twijfel onderhevig. Uit de geprikkelde bespreking, die *Volk en Vaderland* eraan wijdde, is het trouwens duidelijk gebleken.

Met belangstelling zullen we het verder verloop van deze „parade der extremisten" gadeslaan. Dr. RITTER was, naar onze meening, hier nog niet op z'n best. Of moeten we het minder indrukwekkende van dit boekje zoeken bij het behandelde object?

B.

De Motie-Keuchenius, door Dr. S. L. VAN DER WAL. Bij J. B. Wolters' Uitgeversmij N.V. Groningen, 1934.

De dissertatie van Dr. VAN DER WAL onder bovenstaanden titel, tevens verschenen als No. 1 der „Utrechtsche Bijdragen tot de geschiedenis, het staatsrecht en de economie van Nederlandsch-Indië" vangt aan met de volgende bekentenis:

„De oorspronkelijke opzet van dit werk: — de behandeling van de „motie-KEUCHENIUS van 26 September 1886 als moment in de ontwik-„keling van de staatrechtelijke verhouding van moederland en Koloniën —, „is onder het gewicht van de omstandigheden en beweegredenen waaruit „deze gebeurtenis moet worden verklaard, bezweken."

Wij behoeven over de gewijzigde doelstelling van deze publicatie niet te treuren. Zooals de ondertitel aangeeft, groeide deze uit tot een koloniaalhistorische studie over de jaren 1854—1866, waarbij persoon en arbeid van KEUCHENIUS in het middenpunt staan.

Scherp en duidelijk doet de Schrijver daarbij uitkomen, mede aan de hand van de adviezen van KEUCHENIUS als lid van den Raad van Indië, dat met dezen staatsman voor het eerst een gezaghebbende koloniale specialiteit optrad, die tegenover liberalen en conservatieven een eigen Christelijke koloniale politiek voorstond. KEUCHENIUS wordt de schepper

eener zelfstandige antirevolutionaire koloniale politiek, heet het op blz. 9 terecht.

Met breede citaten laat de schrijver het volle licht vallen op het staatkundig beginsel van KEUCHENIUS, en toont hij aan, dat tegenover conservatieven en liberalen, die beiden Nederlands belang tot uitgangspunt der koloniale politiek namen, door hem met kracht het zedelijk beginsel, de rechten en plichten van Indië en Nederland, het geweten en de roeping de hun toekomende plaats kregen. Niet de belangen, maar de beginselen legde hij aan de antirevolutionaire koloniale politiek ten grondslag.

De schrijver doet daarbij uitkomen, dat van een eigenlijke antirevolutionaire koloniale politiek vóór KEUCHENIUS niet gesproken kan worden. GROEN VAN PRINSTERER, die slechts „met groote behoedzaamheid" over de koloniale vraagstukken sprak, vond in hem een medestrijder, die als even vurig Christusbelijder, de antirevolutionaire beginselen met volle overtuiging op het koloniaal gebied liet spreken. Mede door hetgeen zich om de motie-KEUCHENIUS afspeelde, werd de onderlinge verhouding tusschen conservatieven en antirevolutionairen scherper afgebakend en werden de laatsten gedwongen zich rekenschap te geven van hun houding op koloniaal gebied.

Bijzondere moeite heeft de schrijver zich gegeven om te doen uitkomen, dat de motie-KEUCHENIUS niet slechts een protest was tegen de miskenning van de roeping van het kabinet, van den eerbied voor de volksvertegenwoordiging en tegen politieke immoraliteit, maar vooral verstaan moet worden als de onvermijdelijke consequentie van zijn inzicht in de behoeften van Indië naar de eischen van het oogenblik.

„De motie — zoo zegt de inleiding — bleek niet alleen de terugslag „van de volksvertegenwoordiging op het aftreden van Mr. P. MIJER als „Minister van Koloniën en diens benoeming tot Gouverneur-Generaal, „maar van de zijde van den voorsteller, bovendien de noodzakelijke vindi„catie van een op eigen beginsel steunend inzicht in de koloniale vraag„stukken, dat, aanvankelijk in Indië ontvouwd, in 1866 voor het eerst „in het moederland verdedigd werd."

Dit boek, dat in zijn bijlagen eenige belangrijke Indische adviezen van KEUCHENIUS in extenso weergeeft, is een aanwinst voor onze koloniale literatuur doordat het nog eens het volle licht laat vallen op de beteekenis, die KEUCHENIUS gehad heeft voor de ontwikkeling van het antirevolutionair beginsel op koloniaal gebied. Het is uiteraard geen ontspanningslectuur, maar wie dieper op de zaken wil ingaan en niet opziet tegen de lezing van een historische monographie, zal het met vrucht raadplegen. Voor een generatie, die hem niet meer persoonlijk gekend heeft, zal het er toe bijdragen het woord waar te maken, waarmede KUYPER zijn biographie van KEUCHENIUS besloot: Ons Calvinistisch volk vergeet zijn KEUCHENIUS niet!

DR. A. A. L. RUTGERS.

CURAÇAO

DOOR

MR. B. DE GAAY FORTMAN.

Het zou vermetel zijn, mij te vleien met de hoop, dat ik bij alles, wat in dit herdenkingsjaar van de inbezitneming van Curaçao in dag- en weekblad, tijdschrift en gedenkboek geschreven is over het gebiedsdeel, dat aan dit eiland zijn naam ontleent, nog iets nieuws zou kunnen voegen zonder oude archieven te openen, welker inhoud meer geschikt is voor een geschiedkundig tijdschrift. De wensch der redactie, dat *Antirevolutionaire Staatkunde* zijn lezers omtrent deze West-Indische „archipel" wat nader inlichte, moge worden beantwoord met een weergave van een en ander, dat in economisch en politiek opzicht uit de geschiedenis der oude kolonie verdient te worden naar voren gebracht, mede ter inleiding eener aanduiding van hetgeen in de naaste toekomst hier te lande en ginds aan de orde zal moeten worden gesteld.

Vooraf dit. Behalve het vasteland Suriname liggen in West-Indië zes Nederlandsche eilandjes; drie: Curaçao, Aruba en Bonaire, boven de Venezelaansche kust, en drie andere: St. Martin (dat gedeeltelijk Fransch is), St. Eustatius en Saba, ten Noordoosten van de eerste groep, van daar gerekend „boven de wind". Dit „koloniaal bezit" dagteekent uit een tijd, waarin de West-Indische wateren het aangewezen gebied waren om de Spaansche vloten met haar waardevolle retouren aan te vallen. Piet Heins verovering van de Spaansche zilvervloot is een voorbeeld van zulk een geslaagde aanval. De West-Indische compagnie wilde een vaste basis voor haar krijgstoerustingen hebben en had daarvoor het oog laten vallen op Curaçao, waar ook nog wel iets te halen viel aan zout en verfhout. Sinds de verovering, die zonder noemenswaardigen tegenstand geschiedde, bleef het eiland met de daaraan „onderhoorige" eilandjes Nederlandsch met uitzondering van twee Engelsche perioden, van 1800 tot 1802 en van 1807 tot 1816.

Anders dan deze hebben de bovenwindsche eilandjes herhaaldelijk van meesters moeten veranderen, gelijk zij niet alles zijn wat Nederland in die streken bezeten heeft; om weer een voorbeeld te noemen: een der heeren LAMPSINS van DE RUYTERS patroonshuis was baron van Tobago, dat nu Engelsch is.

Wanneer men zich de vraag stelt, of Nederland zijn roeping als koloniale mogendheid ten opzichte van Curaçao vervuld heeft, moet men wel bedenken, dat dit overzeesche gewest in geheel andere betrekking tot het moederland staat dan Nederlandsch-Indië, dan Suriname ook. Curaçao heeft geen inlandsche bevolking meer; de Indianen, in Suriname altijd nog een niet te verwaarloozen deel der bevolking, waren in vroeger jaren door de Spanjaarden reeds grootendeels weggevoerd, en zijn, voor zoover de overigen geen gebruik maakten van de gelegenheid tot vrije aftocht naar de Spaansche overkust, als bevolkingsgroep uitgestorven. Hier dus geen overheerschte bevolking, die — in zekeren zin — rekenschap kan vragen aan den veroveraar van hetgeen voor haar en met haar land gedaan is. Kolonisten van verschillende nationaliteiten hebben onze West-Indische eilanden opnieuw bevolkt, en hun afstammelingen met die der ingevoerde negerslaven dienen zich aan als de inheemsche bevolking van velerlei landaard en kleur.

Zoo doen zich ten aanzien van Curaçao in den loop van drie eeuwen en ook thans geheel andere vragen voor dan ten aanzien van onze Oost; deze vragen mogen ten deele — ook wel eens kunstmatig — evenwijdig loopen met de Surinaamsche, zij zijn goeddeels van eigen aard, dank zij mede een geheel verscheiden economische ontwikkeling.

Indien men den economischen gang van zaken in Curaçao drie eeuwen lang graphisch zou willen voorstellen — het zou een ingewikkeld beeld worden met veel lijnen met veel laagte- en slechts enkele hoogtepunten.

Het eiland Curaçao met een der beste, natuurlijk beschermde havens van West-Indië heeft zeker zijn beteekenis gehad als strategisch punt, maar ik betwijfel of het tegen elkaar afwegen van voor- en nadeelen in tijden, waarin de kaapvaart nog welig tierde, een batig saldo zal opleveren. Tegen vele rechtstreeksche aanvallen op het eiland, van Engelsche en Fransche zijde voornamelijk, heeft Curaçao zich in den regel — indien al — slechts met moeite of ondanks zichzelf staande gehouden.

Aan een kolonie verbindt men de gedachte van plantages met cul-

tures. Zoo is het op Curaçao en de andere eilanden ook beproefd, en in de zeventiende eeuw leest men van suiker en tabak, katoen en indigo als voortbrengselen, later van cochenille en aloë, van sisal nog later, maar er is weinig meer van over dan wat aloë op Aruba en Bonaire, wat kleine landbouw hier en daar, terwijl men op St. Martin en St. Eustatius in die richting tastende en zoekende en beproevende blijft. Meer dan één directeur en gouverneur heeft als het ware met geweld getracht Curaçao tot een landbouwkolonie te maken — steeds weer is het mislukt, al moet het loffelijk genoemd worden, dat, waar ook andere bestaansbronnen niet te dwingen zijn, de kleine man geholpen wordt aan zijn levensonderhoud op en uit zijn grondje.

De geringe regenval is een der vele moeilijkheden op de benedenwindsche eilanden. Hij kan het rots- en klipachtige eiland dor en droog maken en maanden zoo doen blijven, brandend en troosteloos, maar een krachtige ommekeer doet in — en helaas ook dikwijls voor — korten tijd de berghellingen groenen en boom en kruid uitspruiten.

Het is de slavenhandel geweest, die Curaçao zijn eerste bloei gebracht heeft. Curaçao werd de slavenmarkt voor West-Indië; treurige herinnering en droeve vermaardheid, beschouwd met negentiende- en twintigste-eeuwsche oogen en harten. En nu moge het waar zijn, dat de slavenbehandeling hier minder afschuwelijk was dan elders in de West — wat zegt het, ook als men bedenkt, dat tot 1863 hier de afschaffing der slavernij is tegengehouden. Misschien is dit nog het meest onbegrijpelijke, dat Christenen zoolang geaarzeld hebben de hun passende houding te zien — men denke aan mannen als DA COSTA en HELDRING —, al moet vermeld, dat velen onder hen hebben behoord tot de eersten, die voor de emancipatie geijverd hebben. Ten deele moet men de lange voortzetting van den slavernij-toestand in deze kolonie op rekening stellen van de ongegronde gelijkstelling van Curaçao met Suriname, voor welke laatste kolonie de slavernij een belangrijke factor in de economische welvaart was; voor Curaçao was zij dit niet noemenswaard, en de schok, die ginds de afschaffing der slavernij meebracht werd hier niet gevoeld.

In dit verband moet een andere schuld genoemd van de moederlandsche kolonisatie. Zij, die de slaven lieten komen, hebben zich weinig of niets laten gelegen liggen aan hun geestelijke opvoeding. En terwijl in Suriname de Protestantsche Hernhutters zich der slaven lot hebben aangetrokken, zijn het in Curaçao, althans op de beneden-

windsche eilanden, Roomsche Priesters, van Spaanschen oorsprong veelal, geweest, die zich om de zorg voor het geestelijk welzijn der slaven hebben bekommerd. De verwaarloozing dezer zaak van Protestantsche zijde moet wel heel erg geweest zijn, als ondanks tegenwerking en verzet, vooral tegen de vreemde priesters, het Roomsch Katholicisme, dat eerst in 1824 met Mgr. NIEWINDTS komst een stelselmatige bearbeiding der slavenbevolking begon, zóó wortelschieten kon, dat nog thans onder de zwarte en gekleurde bevolking maar heel weinig niet-Roomschen voorkomen.

Ook andere handel dan de slavenhandel heeft Curaçao voordeel gebracht. De ligging tegenover Venezuela heeft Willemstad als overscheephaven groot gemaakt. En in den tijd van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog in de tweede helft der 19e eeuw is mèt St. Eustatius Curaçao voorspoedig geweest. Nòg vereeren de Ver. Staten eerstgenoemd eiland met zijn gouverneur DE GRAAF als dat, waarvoor het eerst aan de „stars and stripes" het officieele saluut werd gebracht. Van Curaçao zegt een schrijver in 1789: „Curaçao is een klein Paradijs van aardschen overvloed; middelerwijl dat de koophandel de tijdelijke welvaart der ingezetenen stijft".

Ook die tijd is geweest, en de 19e eeuw is, economisch gezien, wel het droevigste in de geschiedenis der kolonie, ongeacht een tiental vette jaren.

Toen in 1816 de vice-admiraal KIKKERT met den grootscheepschen titel van gouverneur-generaal het Nederlandsche gezag over de drie benedenwindsche eilanden na het vertrek van de Engelschen had aanvaard, moest hij verslag van zijn bevindingen uitbrengen. Uit dit verslag krijgt men een weinig bemoedigende indruk: geen landbouw van andere dan plaatselijke beteekenis; de oude handel verlegd naar Jamaica en elders, en geen natuurlijke bestaansbronnen op de eilanden.

WILLEM I, die in zijn bekende midden-Amerikaansche plannen ook Curaçao betrok, richtte naar het voorbeeld der Nederlandsche Handelmaatschappij op bescheidener voet de West-Indische Maatschappij op, en lokte de vrijverklaring van de haven van Curaçao uit. Zonder resultaat. Jaarlijks moesten belangrijke bedragen tot dekking der uitgaven uit het moederland komen, dat ook toen reeds, gelijk nu nog, de militaire uitgaven voor zijn rekening nam. Zelfs de ontdekking van goud op Aruba bracht in 1824 niet meer dan korten tijd een vleugje van betere verwachting.

De tien jaren, die ik hier boven bedoelde, zijn die van 1883 tot 1894, waarin, dank zij der ontginning van achtereenvolgens op Klein-Curaçao, Aruba en Curaçao ontdekte fosfaatlagen en de tijdelijke hervatting der goudindustrie, zonder moederlandschen geldelijken steun sluitende jaarlijksche rekeningen zijn verkregen. De handel is al dien tijd, mede door herhaaldelijke politieke moeilijkheden met Venezuela, kwijnende gebleven.

Zoo maakte Curaçao den overgang der negentiende in de twintigste eeuw. Men kan zeggen, dat, met inbegrip der kosten van het gouvernement in engeren zin (tractement van den gouverneur, enz.), en de militaire uitgaven, die op hoofdstuk XI der staatsbegrooting voorkomen, ieder jaar een half millioen op de inkomsten moest worden toegelegd, en die gelden vertoonden een stijgende lijn. De uitgaven op de eigen Curaçaosche rekeningen van ontvangsten en uitgaven, in 1901 nog slechts rond ƒ 730.000.—, waren over 1914 bijna ƒ 1.200.000.—; daartegenover waren de koloniale middelen gestegen van ƒ 560.000.— tot niet meer dan ƒ 670.000.—. Voor een garnizoen van ongeveer 200 man, waarvan een groot deel bij de politie was geplaatst, en een stationsschip, ook voor Suriname dienende, dat sedert eenige jaren was opgeheven, toen Urbina's smadelijke overval in 1929 ook hierin voorziening deed brengen, waren in 1914 de kosten geklommen tot bijna ƒ 800.000.—.

Het moederland bepaalde zich intusschen geenszins tot het bijpassen der ontbrekende gelden. De mogelijkheden van landbouw, visscherij en mijnbouw waren geregeld nog voorwerp van bijzonder onderzoek door deskundigen, ook nu weer telkens zonder blijvend gevolg. Slechts is men in dezen tijd erin geslaagd de stroohoeden-nijverheid, een oude volksindustrie, onder leiding vanwege het gouvernement bij productie en afzet, op de drie benedenwindsche eilanden tot groote ontwikkeling te brengen.

Op de bovenwindsche eilanden heeft men het beproefd met steun aan de katoen- en aan de sisalcultuur, met verbeterde zoutontginning op St. Martin; terwijl op Saba, bekend om zijn aardappelen, steeds een groot aantal mannen in de buitenlandsche scheepvaart afwezig was, en het kantwerk der vrouwen vermaardheid verwierf.

Met de opening van het Panamakanaal in het verschiet hadden de optimisten voor de scheepvaart groote verwachting. Reeds was men begonnen met uitdieping van den havenmond en wegruiming van on-

diepten in het Schottegat; ook won de haven van Willemstad in beteekenis als bunkerstation, waarvoor de steenkolen van elders werden ingevoerd, toen de Kon. Ned. Maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Ned. Indië voor de exploitatie van haar in Venezuela verworven belangen het oog op Curaçao sloeg. In de eerste jaren van den wereldoorlog waarin Curaçao ook zijn aandeel gehad heeft, begon de opbouw, die in 1918 voltooid was. Hoezeer sedert dat jaar „de olie" den economischen toestand beheerscht heeft, blijkt wel uit het overwegend aandeel, dat het nieuwe bedrijf met zijn steeds zich uitbreidende tankvloot in het scheepvaartverkeer verkregen heeft. Tot 74 % van de totale tonnage liep dit aandeel op. Werkkrachten, die nog kort tevoren elders, o. a. op Cuba in de suiker, een bestaan hadden moeten zoeken, waren nu onvoldoende op Curaçao aanwezig om in de plaatselijke beroepen — waarin ook de weer begonnen fosfaatontginning zijn deel had — te voorzien; de geheele kolonie leverde te weinig werkkrachten; vooral Venezolaansche hulp werd ingeroepen. De haven van Curaçao werd tot een stookolie-bunkerstation, waarvan ook toeristenschepen ruim gebruik maakten. Ten koste van den kleinen landbouw werd de manlijke bevolking van buiten naar de stad gedreven.

Aruba deed allengs voor Curaçao niet onder. Daar vestigden zich eveneens twee petroleumbedrijven; de Arendpetroleummaatschappij en de Lago Oil and Transport Company limited openden achtereenvolgens in 1928 en 1929 haar raffinaderijen. In 1933 was hier de hoeveelheid aangevoerde ruwe olie nog iets grooter dan op Curaçao.

Het economisch probleem der bovenwindsche eilanden blijft moeilijk. De pogingen om voor de voortbrengselen van tuinbouw, landbouw en veeteelt afzetgebied te vinden door een betere stoomverbinding met het hoofdeiland en een verkoopagentschap aldaar heeft nog geen blijvende bevredigende resultaten afgeworpen.

1930 was in meer dan een opzicht een topjaar voor Curaçao.

Sedert heeft dit gebiedsdeel zijn tol aan de wereldcrisis moeten betalen, maar er zijn verschijnselen, die hoop geven, dat men over het diepste punt heen is. Het klinkt wel vreemd, dat daarmee schijnt gepaard te gaan het verschijnsel der werkloosheid, ook na het vertrek der uitheemsche werkkrachten en ondanks de zoo geheel andere toon, die de gouverneur verleden jaar deed hooren. Onverklaarbaar is dit echter niet, omdat de groote inkrimping der bedrijven ook vele „in-

heemsche" krachten losmaakte, die niet zoo maar op hun oude bestaansbronnen konden terugvallen. Gelukkig zijn de koloniale geldmiddelen bij machte de werkloosheid door werkverschaffing te bestrijden. De laatste troonrede deelt dan ook mede, dat in Curaçao, de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, de financieele en economische toestand vrij gunstig kan genoemd worden.

Wat den geldelijken toestand betreft weerspiegelt dit zich in een zoo ruim vloeien der middelen, dat in de laatste jaren bij het moederland opgenomen gelden, noodig om sluitende begrootingen te krijgen, in veel grooter bedragen worden afgelost, dan men zich aanvankelijk heeft voorgesteld, om te zwijgen van de verwachting van het Eerste Kamerlid Mr. FOCK, die nog maar twee jaren geleden vreesde, dat er van die gelden weinig of niets zou terug komen.

* *
*

Ook zijn politieke geschiedenis heeft Curaçao gehad. Er is ontwikkeling geweest in zijn bestuursinrichting. Het octrooi van de West-Indische compagnie heeft plaats gemaakt voor het opperbestuur des Konings, wiens vertegenwoordiger ginds is de gouverneur, die het gewest bestuurt. Een raad, waarin allengs de ingezetenen eenigen invloed kregen, heeft van het begin af bestaan; eerst — en later weer — ook met rechtspraak belast, sinds 1816 voorgoed alleen als „politieke raad", later als „koloniale raad", zooals nu de naam is. De invloed van dit college werd beperkt gehouden; het was alleen adviseerend en had zich meermalen te bepalen tot datgene wat de gouverneur aanhangig wilde maken. Sinds 1866 is de medewerking van den Kolonialen Raad noodig voor de vaststelling van verordeningen en van de jaarlijksche begrooting; hij heeft recht van amendement en van initiatief en een beperkt recht van interpellatie. Hoewel de gouverneur, met de uitvoerende macht bekleed, vroeger voorzitter van den raad, nog zelf de vergaderingen kan bijwonen, doet hij dit niet, maar laat hij zich steeds vertegenwoordigen door gemachtigden, in den regel de hoofden der diensten.

De raad van bestuur is een adviseerend college, dat in bepaalde gevallen door den gouverneur moet worden gehoord.

De Koloniale raad was vroeger samengesteld uit de leden van dezen raad van bestuur en acht door den Koning benoemde leden; sinds

1901 worden alle dertien leden benoemd na een aanbeveling van twee, door den Kolonialen raad opgemaakt.

Het antirevolutionair program van beginselen wil, dat in de West-Indische koloniën bijzondere aandacht wordt geschonken aan de verwerving van financieele zelfstandigheid bij de voorziening in haar huishoudelijke behoeften. Dat is voor Curaçao aan geen doovemansoor gezegd. Althans in de laatste 25 jaar heeft de „vertegenwoordiging" der Curaçaoschen bevolking in den Kolonialen raad onverdroten in die richting gestreefd. En nu is dit het eigenaardige, dat dit college daarbij meermalen in conflict gekomen is met de regeering in het moederland en met het koloniaal bestuur. Natuurlijk niet omdat men van die zijden deze geldelijke zelfstandigheid wilde tegenhouden, maar in den regel was het verschil in economisch inzicht, ook ten aanzien van het gewenschte tempo, dat tot dergelijke conflicten leidde. Voor den Kolonialen raad was de strijd voor financieele onafhankelijkheid een strijd voor de autonomie, welke laatste het regeeringsreglement voor een groot deel verbindt aan het hebben van een sluitende begrooting. Eenige eenzijdigheid is in de wijze, waarop de Koloniale raad dezen strijd gevoerd heeft, niet te miskennen: zelden, indien al ooit, werd het initiatief genomen, om door versterking der middelen het tekort in te halen, al moet hieraan onmiddellijk worden toegevoegd, dat desbetreffende voorstellen van bestuurszijde niet dikwijls ten einde toe op verzet stuitten.

Sinds vele jaren werd voor 1929 eindelijk weer een sluitende begrooting verkregen, die de koninklijke goedkeuring verwerven mocht. Het was reeds gebleken, dat de rekeningen over 1924, 1925 en 1927 batige saldi hadden opgeleverd. De sluitende begrootingen, die volgden, werden echter slechts verkregen met behulp van leeningen en kasvoorschotten van het moederland, waaruit reeds bleek, dat de eigen middelen niet toereikend waren, maar de uitkomst gaf een nog veel ongunstiger kijk op de gewildheid der theorie, daar de rekeningen over 1929, 1930 en 1931 bij elkaar nog ƒ 6.500.000.— uit 's rijks schatkist putten. Over 1932 en 1933 zijn er weer overschotten.

Heeft de financieele zelfstandigheid de gewenschte autonomie gebracht? Men hoort hierover slechts klachten in den Kolonialen raad, nl. hierover, dat bij verschillen tusschen gouverneur en raad de eerste met den moederlandschen steun het altijd wint, waartoe het regeeringsreglement in de bepaling dat elk onderwerp, waarin bij koloniale ver-

ordening is of kan worden voorzien, ook bij Koninklijk besluit, den raad van State gehoord, kan worden geregeld, de gelegenheid biedt.

Nu raakt het vraagstuk van de autonomie, zooals zich dat thans voordoet, niet alleen de positie van het vertegenwoordigend lichaam maar ook die van den gouverneur. Ik mag volstaan met er aan te herinneren wat hierover bij de laatste grondwetsherziening — waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tusschen Oost- en Westindische koloniën — gezegd is en bij de herziening van het regeeringsreglement voor Nederlandsch Indië. De verhouding van de West-Indische gouverneurs tot de regeering is bovendien in de praktijk altijd nog wel wat anders geweest dan die van den gouverneur-generaal tot de regeering. Althans in Curaçao heeft men, naar mate de verkeersmiddelen overleg gemakkelijker maakten, gezien een sterk leunen van den gouverneur op den minister, eenerzijds omdat de financieele afhankelijkheid een sterke medezeggenschap in de koloniale aangelegenheden deed opeischen, anderzijds als de gouverneur bij voorbaat zich verzekerde van den hoogeren steun tegenover den raad. Wil zich een toestand ontwikkelen, die aan de eischen der grondwet beantwoordt, dan zal dit stelsel niet meer moeten voorkomen.

De regeling van de inwendige aangelegenheden van Curaçao wil de grondwet overlaten aan de aldaar gevestigde organen, waartoe een vertegenwoordigend lichaam moet behooren. Dat de Koloniale raad in zijn huidigen vorm derhalve ten doode opgeschreven is, aanvaardt iedereen. Maar wat ervoor in de plaats te stellen? Dat er eenig kiesrecht moet komen, is evenzeer communis opinio. Maar in hoeverre en voor wie? Toen men in 1866 aan de bewoners van Curaçao kiesrecht onthield, gaf men het welbewust aan die der andere eilanden voor de verkiezing van landraden, die met den gezaghebber den raad van politie vormen, een college met beperkte plaatselijke taak, waaronder het vaststellen van keuren, dat zijn voorschriften in het belang der openbare orde, zedelijkheid en gezondheid, de huishouding des eilands betreffende, hetgeen voor Curaçao tot de bevoegdheid van den Kolonialen raad behoort. Dit kiesrecht is jarenlang van geen noemenswaardige beteekenis gebleven; slechts persoonlijke en klein-plaatselijke belangetjes schenen de kiezers naar de stembus te kunnen drijven, en in de laatste jaren eerst wordt op eenige der eilanden in eenigszins beteekenden omvang van het kiesrecht gebruik gemaakt.

Ook op Curaçao, waar altijd wel eenigen waren, die voor kiesrecht

ijverden, is het verlangen naar dit recht levendiger geworden. Een vooruitziend man als de gouverneur Helfrich heeft reeds in 1920 de goede gedachte gehad, den Kolonialen raad zich hierover te doen uitspreken. Deze dertien heeren konden moeilijk — ik zeg niet: het eens worden, maar tot een meerderheidsadvies komen. Niet minder dan vier stelsels werden verdedigd. Het rapport zegt ervan: „werd als overgangsmaatregel een vertegenwoordiging deels uit gekozen en deels uit door de Kroon benoemde leden als het beste stelsel beschouwd, daartegenover was de vertegenwoordiging enkel door gekozen leden bepleit, terwijl invoering van het tweekamerstelsel mede wenschelijk werd geacht en ten slotte reorganisatie van den Raad op den bestaanden grondslag (n.l. met verplichte aftreding werd verdedigd)."

De ministerieele commissie-STAAL, die in 1923 adviseerde over de herziening van de West-Indische regeeringsreglementen, komt tot een vertegenwoordigend lichaam, bestaande uit 15 leden, bij rechtstreeksche verkiezing gekozen door manlijke kiezers, die Nederlanders, Nederlandsche onderdanen of in Curaçao of Suriname uit aldaar gevestigde ouders geboren zijn, en sedert 1 Januari van het jaar, waarin de kiezerslijst wordt vastgesteld, in Curaçao gevestigd, 25 jaar oud en in het volle genot van de burgerlijke rechten en bovendien òf voldoende aan bij kiesreglement te stellen eischen van verstandelijke ontwikkeling, òf inkomstenbelasting betalende van een bij dat reglement te bepalen minimum tusschen *f* 600.— en *f* 1000.— òf betalende in de gezamenlijke directe belastingen een op dezelfde wijze te bepalen bedrag tusschen *f* 20.— en *f* 100.— ten minste.

Men kan van dit evenals van elk ander stelsel weinig anders zeggen, dan dat omtrent de werking ervan in de praktijk tevoren niets te zeggen is. Er zijn zelfs geen gegevens bekend, die iets zeggen omtrent het aantal kiezers, dat ongeveer te verwachten is. De statistiek der inkomstenbelasting begint bij inkomens van *f* 900.—. Deze zegt voor het belastingjaar 1931/2 (het laatste waaromtrent cijfers bekend gemaakt zijn), dat er niet meer dan 1952 aangeslagenen naar dat inkomen zijn, en dat op een inwonertal van 75000. Mede hierop lettende zal het duidelijk zijn, dat ook de keuze van geschikte afgevaardigden wel zeer beperkt moet zijn, gelijk ook thans reeds meer dan eens gebleken is, dat het maken van geschikte dubbeltallen bij vacatures niet zoo vlot gaat.

Ten aanzien van de vertegenwoordiging der eilanden in den raad,

of wil men: in de nieuwe Staten van Curaçao, staat men voor een onoplosbaar vraagstuk. Behalve Aruba hebben zij tot nu toe nimmer zich kunnen beroepen op de aanwezigheid van een raadslid, dat geacht kon worden meer in het bijzonder voor hun belangen op te komen.

Ook over de begrootingspolitiek heeft de commissie-STAAL geadviseerd. „Bij gebreke aan iets anders" stelt zij voor handhaving van het bestaande stelsel, dus vaststelling van de begrooting in Curaçao, als geen rijkssteun noodig is om haar sluitend te maken, tenzij de Kroon de aldus vastgestelde begrooting niet goedkeurt, en anders vaststelling bij de wet. In de laatste jaren zijn in de Staten-Generaal stemmen opgegaan, en de regeering schijnt daaraan gehoor te hebben gegeven, om altijd de Kamers in de vaststelling dezer begrooting te kennen. Een andere minister van Koloniën heeft destijds de aandacht erop gevestigd, dat dit een stap achteruit zou zijn, en zoo wordt het ook gevoeld, in den Kolonialen raad. Volgens het verslag in de *Amigoe di Curaçao* van 1 Sept. ll. is deze zaak in dit college op 21 Aug. ll. aan de orde geweest. Het jongste raadslid Mr. BICHON VAN IJSSELMONDE stelde voor, en dit voorstel vond algemeene instemming, om een adres aan H. M. de Koningin te zenden, waarin wordt verklaard, dat de Koloniale raad van dit streven met stijgende onrust heeft kennis genomen. Het genoemde weekblad is weinig ingenomen met dezen brief en insinueert zelfs, dat er misschien wel leden zijn, die geen inmenging van Holland wenschen, om zoo lang mogelijk de sociale voorstellen van het bestuur tegen te houden.

Belangrijk is zeker ook, dat de commissie-STAAL van de onbeperkte bevoegdheid des Konings op wetgevend gebied voor de West-Indische gebiedsdeelen zegt, dat deze niet bestaanbaar is naast art. 61 2e lid der grondwet, waaruit blijkt, dat de Koning alleen wetgevend kan optreden, wanneer een wet daartoe bepaaldelijk vrijheid geeft. De bepaling van art. 48 1e lid regeeringsreglement: „Behoudens de regelingen, bedoeld in het tweede lid van artikel 106 en in de artikelen 169 en 172, kan elk onderwerp, waarin volgens dit reglement bij koloniale verordening of plaatselijke keur is of kan worden voorzien, worden geregeld bij Koninklijk besluit genomen in den vorm, bij de Grondwet van het Koninkrijk voorgeschreven voor algemeene maatregelen van bestuur" dient dan ook volgens deze commissie te vervallen.

Ten slotte — alles te vermelden is niet mogelijk — schijnt bij de aanstaande herziening van het regeeringsreglement ook weer aan

de orde te komen de instelling van gemeenten, zelfs op het hoofdeiland, waarmee in het verleden, 1828—1833 leergeld is betaald, een proef, die ondanks het aandringen van sommigen sedert niet herhaald is.

De West kent, aldus de toelichting op het a.r. beginselprogram geen eigenlijk gezegd nationalistisch streven. Dit is voor Curaçao reeds juist, omdat, gelijk gezegd, een eigen inlandsche bevolking ontbreekt. Toch werd de band met Nederland niet altijd even prettig gevoeld. Men vindt daarover eenige opmerkingen in het genoemde verslag van den Kolonialen raad, aan den gouverneur HELFRICH uitgebracht. Het zijn bezwaren tegen „de officieele Hollanders", die men heeft, gevolg van het „Hollandsch Regeeringssysteem". Daarover had de Koloniale raad in 1919 met op twee na algemeene stemmen een motie aangenomen, waarin afkeuring erover werd uitgesproken dat de Regeering in het Moederland „in den laatsten tijd herhaaldelijk ... afwijkt van de beslissingen van den Raad", waardoor, zooals in deze motie gezegd wordt, het aanzien van dit college ernstig wordt geschaad en in breede kringen ernstig ontstemming wordt veroorzaakt tegen het Nederlandsche bestuur in het algemeen, wat noch in het belang van het moederland noch in dat der kolonie werd geacht.

Dit neemt niet weg, dat de geschiedenis van Curaçao, voor zoover mij bekend is, een „los van Holland"-beweging niet kent, en men zich daar steeds verzet heeft tegen een verkoop door het moederland, die immers ook geen „zelfbestuur", zooals de Koloniale Raad het genoemd heeft zoo maar vanzelf brengt.

De bovenwindsche eilanden, St. Martin met name, heeft een en ander maal een afscheidingsbeweging gekend. Zou men daarvoor een leuze willen noemen, dan zou het wederom niet moeten zijn „los van Holland", maar „los van Curaçao", los van de band, die de in afstand en economische belangen zoo uiteenliggende eilandengroepen, tot schade van de bovenwindsche groep, naar men daar meent, verbindt.

De dure bestuurskosten van Curaçao worden mede verklaard door het aanleggen van Westersche maatstaven bij de voorziening in verschillende bestuursbehoeften. Versobering is dan ook slechts mogelijk door af te breken hetgeen historisch geworden is. De „West-Indische medewerker" van het *Algemeen Handelsblad* beveelt in het avondblad

van 13 September 1934 aan de vereeniging van alle West-Indische „koloniën" onder één gouverneur met drie bestuursafdeelingen: Suriname, Curaçao — waar de gouverneur zal zetelen — met Aruba en Bonaire en de bovenwindsche groep. Zoo was het van 1828 tot 1845 ook, bedacht door den regeeringscommissaris VAN DEN BOSCH, en opgegeven, omdat het, in hoofdzaak economische, doel niet werd bereikt. Ik zou niet willen zeggen, dat in deze richting de oplossing niet moet gezocht worden, maar daarin integendeel slechts een eerste stap willen zien, die verdere consequenties noodig maakt, en andere mogelijkheden, die buiten deze vereeniging omgaan, niet uitsluiten.

Over het onderwijs eindelijk nog een en ander. Het onderwijs-vraagstuk heeft in de laatste honderd jaren in Curaçao tot veel strijd aanleiding gegeven. Aanvankelijk liet men de kolonisten zelf zorgen voor het onderwijs hunner kinderen, en om dat der slavenkinderen bekommerde men zich niet. Landsscholen komen daarnaast in de 19e eeuw. Het is monseigneur NIEWINDT geweest, die zich ook in dit opzicht het lot der Roomsch-Katholieke bevolking heeft aangetrokken, al duurde het tot 1848 aleer hij de kinderen der onvrijen in zijn zorg voor het onderwijs mocht betrekken. Van dien tijd af dagteekent de aanvankelijk zeer schamele en ongeregelde subsidieering van het onderwijs, dat van de missie uitging, en weldra het onderwijs op de landsscholen en dat op de andere „private" scholen overvleugeld had. Zoo kon men in het regeeringsreglement van 1865 op de bepaling: „Zooveel de middelen gedoogen zorgt de overheid, dat het lager onderwijs de verkrijging der allereerste kundigheden onder het bereik brenge ook der onvermogenden" laten volgen in een tweede lid: „Zij doet dit door ondersteuning van bijzondere en oprigting van openbare scholen".

De Raad van State omschreef in zijn advies aan den Koning op het desbetreffend ontwerp de taak der overheid op dit stuk in de kolonie aldus: bij ongenoegzaamheid van het bijzonder onderwijs zal de overheid de bijzondere school tijdelijk kunnen subsidieeren. Wordt langs dien weg het lager onderwijs niet gebracht onder het bereik van al de onderwijs-behoevenden dan eerst zal de Overheid haar eigen school behoeven. Waar de behoefte aan oprichting van gouvernementsscholen blijkt, behoort zulks te geschieden, voor zooveel de middelen het toelaten.

Hoe de praktijk werd, blijkt wel uit een mededeeling van den R. K.

geestelijke G. J. DAHLHAUS in een den leden der Staten-Generaal aangeboden geschrift *De Chronologische ontwikkeling en de Staat van het Bijzondere Onderwijs in de kolonie Curaçao* (1917), dat op de begrooting van 1874 *f* 23.780.— voor het onderwijs voorkwam, waarvan *f* 2600.— voor bijzondere scholen. Elke verhooging van subsidie moest door de missie worden afgebedeld. Ondanks het regeeringsreglement was er in de kolonie telkens weer een onderwijsstrijd in het klein, in beginsel niet ongelijk aan die in het moederland. In de latere jaren moest dan de beslissing ten gunste van het bijzondere onderwijs regelmatig in de Staten-Generaal worden uitgelokt. Eerst in 1907 is voor het bijzonder onderwijs de verplichting der zoogenaamde neutraliteit vervallen.

Tot in 1927 de knoop werd doorgehakt en het tweede lid van het aangehaalde art. 180 van het regeeringsreglement vervangen werd door deze bepaling: „Zij doet dit door bekostiging op den voet van gelijkheid van het bijzonder en het openbaar onderwijs". Geleidelijk is men nu nog bezig aan de doorvoering van deze gelijkstelling. Bij dit alles moet in het oog worden gehouden, dat bijna het geheele gesubsidieerde onderwijs hier dat der R. K. missie is. Dit heeft het Tweede Kamerlid Ds. LINGBEEK zich in den strijd doen werpen met zijn vlugschrift *„Heb je wel gehoord? . . .",* waarin hij ook voor Curaçao aan de orde stelt de bezoldiging van in kloosterverband levende onderwijzers en onderwijzeressen met dit rijm:

Heb je wel gehoord
Van de goud- en zilvervloot
Van de monniken en de nonnen?
Die sleepten jaar op jaar
De millioenen aan boord,
Van het kroost der Geuzen gewonnen! . . .

Intusschen is het einde op den weg der algeheele gelijkstelling in zicht.

Amsterdam, 13 October 1934.

DE VOLKENBOND EN DE REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN

DOOR

DR. J. R. STELLINGA.

De juistheid van het „l'histoire se répète" is reeds ontelbare malen gebleken. Telkens vertoonen zich toch in den loop der wereldgeschiedenis vrijwel dezelfde constellaties; telkens blijken oogenschijnlijk geheel nieuwe staats- of volkenrechtelijke organisatie-vormen trekken van overeenkomst te vertoonen met reeds bestaande of voorbijgegane.

Zulks is ook met den Volkenbond het geval. Op het eerste gezicht zal men geneigd zijn deze statengroepeering als iets geheel nieuws te beschouwen. Wel zit hier een kern van waarheid in, doch anderzijds blijkt ook de Volkenbond weer niet los te staan van het verleden en op vele punten te herinneren aan vroegere volkenrechtelijke organisatie-vormen.

Dit moge in de hiervolgende bladzijden nader onder oogen gezien worden. Dan is het echter noodig vooraf na te gaan, wat het karakter van den Volkenbond is. Zooals bekend, werd de Bond opgericht in 1919; zijn grondverdrag vormt het eerste gedeelte van elk der vier vredesverdragen, welke den Wereldoorlog beëindigden. De Bond bezit een drietal organen, t. w. de Assemblée, bestaande uit de vertegenwoordigers van alle leden; den Conseil, samengesteld uit de vertegenwoordigers van de Groote Mogendheden en een aantal kleinere staten, welke daartoe door de Assemblée worden aangewezen, en ten slotte het Secretariaat, hetwelk te Genève gevestigd is. Als het voornaamste doel is te beschouwen het ontwikkelen van de samenwerking tusschen de Staten en het waarborgen van den vrede. De leden erkennen voorts, dat de handhaving van den vrede vermindering der nationale bewapeningen vereischt (art. 8), verbinden zich de territoriale onaantastbaarheid en de politieke onafhankelijkheid van alle leden te eerbiedigen en tegen elken aanval van buiten te handhaven (art. 10), en nemen met betrekking tot de tusschen hen rijzende geschillen onderscheidene verplichtingen op zich om deze te onderwerpen aan arbitrage, rechtspraak of onderzoek door den Conseil (artt. 12, 13, 15), terwijl het tot den oorlog overgaan in strijd met deze verplichtingen als een oorlogsdaad tegen alle leden van den Bond wordt beschouwd (art. 16).

Wanneer men nu wil nagaan, wat het eigenlijke karakter van deze statenorganisatie is, dan blijkt, dat het moeilijk is haar onder te brengen in de staats- en volkenrechtelijke systematiek. Het meest nabij komt de Bond nog het begrip statenbond. Maar ook dit is hij niet. Zoo mist de Volkenbond verschillende attributen, welke een statenbond pleegt te bezitten, bijv. het recht om tractaten te sluiten, het recht van oorlog en vrede. Ook hier blijkt de praktijk weer eens sterker dan de systematiek! Het veiligst zal men dan ook doen den Bond te beschouwen als een organisatie sui generis, als een instituut van een geheel eigen karakter. Het is een organisatie van souvereine staten; eenerzijds een minder hechten band vormende dan een statenbond, maar anderzijds meer dan een verdrag tusschen de staten. Wel berust de Bond natuurlijk op een verdrag, maar hij is toch zelf een — zij het ook zeer losse — organisatie. Dit blijkt toch reeds uit het feit, dat hij zijn eigen instituten bezit als Conseil, Assemblée en Secretariaat. En niet het minst uit de zeggenschap, die de Volkenbond als zoodanig bezit over de z.g. mandaatlanden. [1]) De zeggenschap over deze landen behoort immers niet aan de individueele leden van den Bond, doch aan den Volkenbond als zoodanig, hetgeen blijkt uit het feit, dat de daarvoor aangewezen staten over deze streken slechts voogdij uitoefenen als mandatarissen van en in naam van den Bond zelf (art. 22, 2e lid, van het Grondverdrag).

Is er nu in de geschiedenis een volkenrechtelijke organisatie te vinden, welke trekken van overeenkomst met den Volkenbond vertoont? Het lijkt mij toe, dat dit inderdaad het geval is en dat hier valt te wijzen op de Republiek der Vereenigde Nederlanden, zooals deze ontstond in 1588. Moge dit op het eerste gezicht eenigszins vreemd schijnen; bij nadere beschouwing zullen beide veel overeenkomst blijken te vertoonen. Nu wil dit niet zeggen, dat er geen verschillen zouden bestaan. Dat alle vergelijkingen mank gaan, is ook hier van toepassing. De Volkenbond heeft, zooals boven reeds bleek, ten doel de samenwerking tusschen zijn leden te bevorderen en den vrede te waarborgen; de Republiek daarentegen was in den grond der zaak een defensief verbond. Verschil is ook aan te wijzen in de hoedanigheid der leden en in de werkingssfeer. Maar het gaat hier om de hoofdtrekken der organisatie, en deze vertoonen op vele punten groote overeenstemming, zooals thans nader moge worden aangetoond.

Eerst moet dan worden nagegaan, wat het eigenlijk karakter van de Republiek der Vereenigde Nederlanden is. Evenals echteer bij den Volkenbond geeft dit ook hier moeilijkheden. Raadpleegt men namelijk de Unie van Utrecht, welke als de grondwet der Republiek kan worden beschouwd [2]), dan blijkt, dat deze geen uitsluitsel geeft. In den aanhef der Unie leest men o. a. deze woorden: „soo ist dat die van den furstendomme van Gelre ende graeffschappe Zutphen, die van de graeffschappen ende landen van Hollandt, Zeelant, Utrecht ende die Vriesche Ommelanden tusschen die Eems ende Lauwerts, geraetsaem gevonden hebben

sich naerder ende particulierlicker metten anderen te verbynden, ende vereenighen..." Hieruit ware af te leiden, dat men bij de Unie te maken heeft met een volkenrechtelijk tractaat. Even verder wordt echter in den aanhef weer gesproken van „Provinciën", hetgeen er weer op zou wijzen, dat men bij de Republiek met een eenheidsstaat te doen heeft. Daarom zal moeten worden nagegaan, hoe de staatkundige praktijk was, en zulks temeer, omdat men soms maar al te gemakkelijk van de letter der Unie afweek. Nu blijkt wel, dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de praktijk een organisatie van zelfstandige staatjes was. Immers OLDENBARNEVELT (en wie kan het beter weten!) klaagde in een Memorie van 1607: „De Vereenigde Nederlanden zijn *niet één Republiek,* maar zeven verscheiden provinciën, niets gemeen hebbende met malcanderen (nadat zij nu niet meer een gemeen leger hebben), dan alleen 't geen bij contract tot de gemeene defensie belooft is..." [3]) Ja, er was geen gemeenschappelijk leger, want in feite bestonden er zeven legertjes. Toen nl. de Generaliteit uit geldgebrek aan de troepen geen soldij kon uitbetalen, werd op voorstel van Holland het repartitie-stelsel ingevoerd: iedere provincie zou de betaling van een zeker getal troepen op zich nemen en deze troepen dan aan de Generaliteit aanbieden. Maar de praktijk werd al gauw, dat iedere provincie haar eigen legertje had. [4])

Ten slotte zij hier nog gewezen op de buitenlandsche betrekkingen. Hierbij blijkt weer duidelijk, dat men bij de Unie meer moet letten op de praktijk dan op de letter. Art. X der Unie bepaalde toch: „Dat geen van dese voorsz. Provinciën, Steden ofte leden van dyen enyge confederatien ofte verbonden met enyge naerbuerheeren ofte landen sullen moegen maecken sonder consent van dese geunieerde Provinciën ende bondgenooten". In de praktijk werd dit voorschrift echter niet altijd nagekomen. Holland en Zeeland hadden bijv. uit de eerste jaren van den opstand, toen zij zich als een staat op zichzelf hadden georganiseerd, een eigen diplomatie overgehouden, die men kan volgen tot 1588. En later, in 1654, heeft Holland weer afzonderlijk met Engeland onderhandeld over de Akte van Seclusie. [5]) Ook hieruit kan men weer zien, dat de provinciën in den grond der zaak eigenlijk zelfstandige staatjes waren. FRUIN merkt dan ook op, wanneer hij de functie van de Staten-Generaal in de Republiek bespreekt: „het was (dus) meer een congres van gezanten dan een wetgevende vergadering" [6]). Meer dan men op het eerste gezicht zou vermoeden, nadert dus het karakter van de Republiek dat van den Volkenbond. Afgedacht van alle verschilpunten vormen beide een organisatie tusschen souvereine eenheden. Kan men den Volkenbond niet beschouwen als een statenbond, de Republiek is het in den grond der zaak evenmin.

Komen we nu tot de punten van overeenkomst tusschen Volkenbond en Republiek. Als eersten gemeenschappelijken trek is dan aan te wijzen het handhaven van de souvereiniteit der leden. T. o. v. de Republiek wordt in art. I der Unie van Utrecht bepaald, dat de provinciën zich aaneensluiten, maar „onvermindert nochtans een ygelick Provincien ende die

particulier steden, leden ende ingesetenen van dyen haerluyden spetiaele ende particuliere privilegiën, vrijheyden, exemptien, rechten, statuten, loffelicke ende welheergebrochte costumen, usantien, ende allen anderen haerluyden gerechticheyden, waerinne siluyden den anderen nyet alleen geen prejudicie, hynder ofte letsel doen sullen, maer sullen den anderen daerinne met alle behoirlicke ende moegelicke middelen, ja met lijff ende goet (ist noot) helpen handthouden, stijven, ende stercken, ende oick beschudden ende beschermen tegen allen ende een ygelick wie ende hoedanich die souden moegen wezen, die hem daerinne enich datelicke imbreecke soude willen doen..." De provinciën verbonden zich dus elkanders zelfstandigheid en rechten zoowel te zullen eerbiedigen als tegen aanvallen van derden te zullen verdedigen. In dit verband kan er nog op gewezen worden, dat JOHAN DE WITT als „het vast fondament tusschen alle de Provinciën buyten controversie" beschouwde „dat bij de Staten van de respectieve Provinciën, ieder in de sijnen, is de volle ende absolute souvereiniteit". [7]) En dat die souvereiniteit geen theorie, maar werkelijkheid was, bleek reeds hierboven.

Wanneer men wil nagaan, hoe het met den Volkenbond op dit punt staat, dan blijkt, dat een zoo duidelijke en positieve verklaring als in de Unie van Utrecht voorkomt, in het Volkenbondsverdrag niet is te vinden. Maar uit verschillende bepalingen valt af te leiden, dat men ook hier de souvereiniteit der leden onverlet wil laten. In de eerste plaats is dan te wijzen op de aan de leden gelaten vrijheid om uit den Bond te treden (art. 1), terwijl ieder lid voorts vrij is om een aangenomen amendement op het Pact niet te aanvaarden, in welk geval hij ophoudt lid van den Bond te zijn (art. 26). Dan kan hier genoemd worden art. 15, lid 8, van het Pact, waarbij uitdrukkelijk de zelfstandigheid der Staten in binnenlandsche aangelegenheden gewaarborgd blijft. [8]) Eveneens komt het beginsel van de handhaving van de souvereiniteit tot uiting in het vereischte van eenstemmigheid bij het nemen van besluiten. Dit waarborgt toch den leden, dat hun geen enkele beslissing tegen hun wil kan worden opgelegd. Terecht noemt Prof. DE LOUTER dit beginsel dan ook „het palladium der staatssouvereiniteit." [9])

Dit beginsel vindt men neergelegd in art. 5 van het Volkenbondspact, luidende: „Sauf disposition expressément contraire du présent Pact ou des clauses du présent Traité les décisions de l'Assemblée ou du Conseil sont prises à l'unanimité des Membres de la Société représentés à la réunion. *) In het tweede lid volgt dan de bepaling, dat alle kwesties van procedure bij meerderheid van stemmen zullen worden beslist. Ook in het Pact zelf vindt men nog afwijkingen, zooals trouwens in het eerste lid is voorzien. [10])

*) Behalve wanneer dit verdrag of het vredesverdrag uitdrukkelijk het tegendeel bepaalt, worden de besluiten van de vergadering of van den Raad genomen met goedkeuring van alle leden, die op de bijeenkomst vertegenwoordigd zijn.

Ook in de Unie van Utrecht wordt dit beginsel aangetroffen. Art. IX vangt toch aldus aan: „Item en zal men geen accoordt van bestant ofte peys maecken, noch oorloge aenveerden, noch enyge imposten ofte contributie instellen, die generaliteit van desen verbande aengaende, dan met gemeen advijs ende consent van de voorsz. Provinciën, maer in andere saecken tbeleet van deze confederatie; ende tghene daarvan dependeert ende uyt volgen sal, aengaende, zal men hem regulieren naar tghene geadviseert ende gesloten sal worden bij de meeste stemmen van de Prociën in desen verbonde begrepen..." Nu moet hierbij echter dadelijk medegedeeld worden, dat men dit artikel niet altijd nauwkeurig in acht genomen heeft. Er zijn voorbeelden te vinden, dat men vrede sloot of een oorlog aanging, wanneer de meerderheid dit verlangde. Zoo werd de vrede van Munster niet met algemeen goedvinden geteekend, en de oorlog met Portugal werd tegen den zin van Friesland begonnen en tegen den zin van Gelderland en Overijsel geëindigd.[11]) Aan den anderen kant stelde men den eisch van eenparigheid ook t. a. v. andere punten dan in het artikel genoemd, zoo bijv. bij het arresteeren van instructiën van colleges.

Een volgende gemeenschappelijke trek van Volkenbond en Republiek vormt het feit van de ongelijkheid der leden. Er bestond in de Republiek groot verschil in de belangrijkheid en het aanzien der provinciën. Zoo was Holland het machtigste gewest. Het betaalde bijv. als zijn aandeel in de uitgaven van de Generaliteit een quote, welke meer dan de helft van alle quoten tezamen bedroeg. Dit leidde er toe, dat Holland er steeds naar streefde het meeste te zeggen te hebben.

Dit was de achtergrond van vele kwesties. Zoo was dit streven van Holland bijv. aanleiding tot het geleidelijk overbrengen van de bevoegdheid van den Raad van State naar de Staten-Generaal. Holland had naar verhouding van zijn positie in de Unie in den Raad van State te weinig te zeggen. Daarom was het streven van Holland er op gericht de bevoegdheid van dit lichaam zooveel mogelijk te besnoeien, en haar toe te kennen aan de Staten-Generaal. Wel woog in de Staten-Generaal in theorie het advies van elk gewest even zwaar, maar dit deed er minder toe, omdat in gewichtige aangelegenheden toch eenparigheid van stemmen was vereischt.[12]) Aan dit beginsel werd door Holland dan ook steeds vastgehouden, behalve wanneer het in zijn kraam te pas kwam om ervan af te wijken!

Ongelijkheid der staten treft men ook aan bij den Volkenbond. Tot de leden behooren immers groote Mogendheden en kleine staten. Ook hier heeft dit op de organisatie en regeeringsvorm invloed gehad. Zoo kent men in den Conseil permanente en niet-permanente leden (art. 4 van het Pact). Volgens het eerste lid van dit artikel zijn de groote Mogendheden steeds permanente leden van den Conseil[13]). Ook in de praktijk van het Volkenbondsleven heeft men geklaagd over het „en bagatelle" behandelen van de kleine staten door de groote Mogendheden.[14])

Als laatste punt van overeenkomst kan nog genoemd worden het aan de gemeenschap toekomen van zeggenschap over landstreken, niet tot het grondgebied der leden behoorende. Zoo hadden de Staten-Generaal het bestuur over de veroverde landstreken van Vlaanderen, Brabant en de landen van Overmaze, de z.g. Generaliteitslanden. En de Volkenbond bezit, gelijk reeds hierboven in 't kort werd aangestipt, de zeggenschap over de mandaatlanden (art. 22 van het Pact). Wel oefent hij het bestuur niet daadwerkelijk zelf uit, doch geschiedt dit door bepaalde leden van den Bond, maar deze doen dat als mandatarissen van en in naam van den Volkenbond zelf (art. 22, 2e lid). Natuurlijk bestaat er tusschen beide instituten een hemelsbreed verschil, doch waar het op aankomt is dit, dat de hiergenoemde trek van overeenkomst van belang is voor de bepaling van het karakter van Volkenbond en Republiek. Het doet zien, dat men hier niet met een aangegaan verbond zonder meer te maken heeft, doch dat bij beide het geheel, de gemeenschap als zelfstandige eenheid bestaat en functies uitoefent.

* * *

Uit het voorgaande is m. i. wel gebleken, dat de Volkenbond en de Republiek der Vereenigde Nederlanden wat beider structuur aangaat treffende punten van overeenkomst vertoonen. Hierbij komt nu echter nog, dat, wanneer men de geschiedenis van de Nederlanden nagaat, zich het merkwaardige feit voordoet, dat de bezwaren, welke de regeeringspraktijk der Republiek gedurende haar bestaan heeft opgeleverd, groote gelijkenis vertoonen met de gebreken, welke thans de Volkenbondspraktijk te zien geeft.

Welke zijn dan de bezwaren, welke de regeeringspraktijk der Republiek opleverde?[15]) Het eerste gebrek bestond hierin, dat men moeilijk tot een besluit kon komen. In tal van aangelegenheden was geen overeenstemming te bereiken. Holland hield steeds het strengst aan de eenparigheid vast, uit vrees door een combinatie van provinciën te worden overstemd.

Deze traagheid van besluiten kwam ook tot uiting in het buitenlandsch beleid. De Republiek was in haar verkeer met andere staten berucht door haar langzaamheid. Ter illustratie hiervan diene het volgende geval. De Republiek werd in 1718 uitgenoodigd om toe te treden tot de alliantie van Engeland, Frankrijk en den Keizer tot verwijdering van Alberoni. De provinciën waren het echter hieromtrent niet eens en de beraadslagingen duurden zoolang, totdat Alberoni gevallen was en het verbond dus zijn reden van bestaan verloor!

Een tweede gebrek was een eenmaal genomen besluit uitgevoerd te krijgen. Dit lag vooral aan het feit, dat de Raad van State, die eigenlijk als centraal uitvoerend bewind was gedacht, vrijwel van alle bevoegdheid was beroofd.

Zooals reeds werd gezegd, vertoonen deze gebreken veel gelijkenis

met die, welke thans de Volkenbondspraktijk te zien geeft. Immers ook daarbij de moeilijkheid, ja vaak de onmogelijkheid om tot een beslissing te geraken. Als voorbeeld hiervan kan genoemd worden de mislukking van de Economische Conferenties te Genève en het verloopen van de Ontwapeningsconferentie; twee voorbeelden, die des te sprekender zijn, aangezien het hier twee aangelegenheden van vitaal belang voor den Bond betreft. Deze voorbeelden zijn met andere te vermeerderen. Herinnerd moge worden aan het op de lange baan schuiven van het dichten van het „lek" van art. 15 van het Volkenbondspact, hetwelk als het ware zijn parallel vindt in de poging van de Tweede Groote Vergadering (1716—1717) tot verbetering van de constitutie der Republiek, welke poging, nadat de vergadering een paar keeren nutteloos was verlengd, eveneens mislukte. [16])

Tenslotte worde in dit verband nog de aandacht gevraagd voor het veel voorkomend geval, dat door de leden van den Volkenbond een conventie wordt aangegaan, doch dat daarna vele staten niet ratificeeren. Lijkt dit niet veel op het bij de Republiek zich voordoend verschijnsel, dat het dikwijls moeilijk was een eenmaal genomen besluit uitgevoerd te krijgen?

* * *

De omstandigheid nu, dat bij de regeeringspraktijk van Republiek en Volkenbond gelijksoortige bezwaren blijken te bestaan, doet, mede gelet op het feit, dat ook beider constituties punten van overeenkomst vertoonen, vanzelf de vraag rijzen, of hier niet gemeenschappelijke oorzaken voor deze bezwaren zijn aan te wijzen. Deze vraag kan nu m. i. bevestigend worden beantwoord. Het valt wel niet te ontkennen, dat hier allerlei invloeden en krachten een rol spelen, maar toch is er, naar het mij voorkomt, één feit, dat als de voornaamste oorzaak van de bedoelde bezwaren is te beschouwen, t. w. de reeds bij de punten van overeenkomst genoemde instandhouding van de souvereiniteit of zelfstandigheid van de onderdeelen der beide gemeenschappen. Voorzoover deze zelfstandigheid betrekking heeft op de interne aangelegenheden van elk dezer onderdeelen, levert dit geen bezwaar op. Anders is dit echter, wanneer, zooals bij Republiek en Volkenbond, de instandhouding van de souvereiniteit der leden zich ook uitstrekt tot de zaken, welke de gemeenschap aangaan. Dat dit toch het geval is, volgt vooral uit het bij beide instituten aanvaarde beginsel van eenparigheid van stemmen. Dit beginsel heeft immers ten doel de zelfstandigheid der leden ten aanzien van de gemeenschappelijk te nemen besluiten te waarborgen. Geen der deelen wenscht bij een door een meerderheid genomen besluit zich neer te leggen; dan zou het immers met zijn zelfstandigheid gedaan zijn.

Maar dit heeft dan ook ten gevolge, dat de bovengeschetste bezwaren zich wel moeten voordoen. Immers wanneer t. o. v. een belangrijk besluit geen eenstemmigheid is te bereiken, zal men, mede als gevolg van het

wel bestaan van een meerderheid, zich daarbij niet neerleggen, doch trachten alsnog tot overeenstemming te geraken, met als gevolg eindelooze beraadslagingen. Men ziet het b.v. bij de Ontwapeningsconferentie, terwijl als voorbeeld uit den tijd van de Republiek is te noemen de bovenaangehaalde geschiedenis van de uitnoodiging om toe te treden tot de alliantie tot verwijdering van Alberoni.

En aangezien het streven tot behoud van de zelfstandigheid ook medebrengt, dat geen krachtig centraal uitvoerend lichaam bestaat, zal het tevens moeilijk zijn een eens genomen besluit uitgevoerd te krijgen.

Bij het hierbehandelde verschijnsel, t.w. het streven tot behoud van de souvereiniteit, speelt een rol de boven reeds aangeduide ongelijkheid der leden, die zoowel bij den Volkenbond als bij de Republiek optreedt. Het zijn vooral de machtigen onder de leden, die niet geneigd zijn zich te voegen onder de heerschappij van een meerderheid van minder beteekenende leden. Dit streven was, gelijk boven werd aangetoond in de Republiek vooral merkbaar bij het machtige gewest Holland; bij den Volkenbond vindt men het bij de groote mogendheden. Steeds wordt er door de grooten onder de leden vastgehouden aan den regel der eenstemmigheid. [17])

* * *

Tegen de hierboven gegeven beschouwingen zou nu kunnen worden ingebracht, dat, al kleefden er aan den regeeringsvorm der Republiek dan ook verschillende gebreken, zij niettemin een gewichtvolle plaats innam in de toenmalige staten-gemeenschap. De vraag schijnt derhalve gewettigd, of in het bovenstaande aan deze gebreken niet een te groote beteekenis is toegekend. Het gewicht van deze vraag is duidelijk. Ware zij immers bevestigend te beantwoorden, dan zou de twijfel gerechtvaardigd zijn, of de beteekenis dezer gebreken, ook bij den Volkenbond, niet is overschat. Zal ook hierbij niet in weerwil van deze gebreken het bereiken van belangrijke resultaten mogelijk zijn? Het een zoowel als het ander moet m. i. beslist worden ontkend.

Deze belangrijke positie van de Republiek toch was een gevolg van verschillende omstandigheden. In de eerste plaats was zij niet het minst te danken aan de bekwame staatslieden, die de Republiek onder haar bestuurders gekend heeft. Genoemd kunnen hier worden mannen als OLDENBARNEVELT, JOHAN DE WITT, WILLEM III. Echter moet hier reeds aanstonds aan toegevoegd worden, dat dezen zich niet ontzagen om ter bereiking van hun doeleinden het met de Unie van Utrecht niet zoo nauw te nemen. Vooral WILLEM III heeft, ten einde de eenheid van den staat te kunnen bewaren, vele onwettigheden moeten plegen en inbreuk moeten maken op de privileges, welke immers bij de Unie van Utrecht uitdrukkelijk waren gehandhaafd! Daarbij komt nog, dat de gewichtige positie der Republiek ook haar oorzaak vond in de ongunstige omstandigheden, waarin de andere staten van Europa in de eerste helft van het

bestaan der Republiek verkeerden: de dertigjarige oorlog in Duitschland, de binnenlandsche onlusten in Frankrijk, de burgeroorlog in Engeland. Vanzelf was dit van invloed op de politieke positie der Republiek; zij moest zorgen voor de bescherming van haar wereldhandel en werd tengevolge der omstandigheden groote mogendheid. Toen echter de omringende landen weer tot rust kwamen en zich meer aan eigen welvaart gelegen konden laten liggen, was het zwakke centrale gezag in de Republiek niet bij machte de voorheen ingenomen positie te handhaven. [18])

Uit de eens zoo machtige positie der Republiek kan m. i. dan ook niet worden afgeleid, dat men de beteekenis der, aan haar regeeringsvorm verbonden gebreken zou mogen onderschatten. Vooral hierom niet, omdat die positie, gelijk bleek, voor een groot deel te danken was aan de aanwezigheid van een krachtig centraal bestuur, hetwelk aan de eigenlijke constitutie der Unie vreemd was. Voor een juiste beoordeeling van de werking van deze constitutie moet men toch slechts rekening houden met den tijd, gedurende welken zij zoo zuiver mogelijk toepassing vond. En dan blijkt, dat wanneer dit bij de Republiek het geval was, de meergenoemde gebreken hun invloed ter dege deden gelden en het aanzien der Republiek verminderde.

Maar dan moet hieruit volgen, dat men ook bij den Volkenbond de beteekenis van dezelfde gebreken niet mag onderschatten. Het zijn wel degelijk deze gebreken, welke de ontwikkeling van den Bond belemmeren. En derhalve zal ook hierbij slechts dan van verbetering sprake kunnen zijn, wanneer de eigenlijke oorzaak van deze gebreken, n.l. de onbeperkte handhaving van de souvereiniteit der leden, is weggenomen.

* * *

Nu moge er evenwel op gewezen worden, dat het niet onverklaarbaar is, dat men zoowel bij de Republiek als bij den Volkenbond tot handhaving van deze souvereiniteit kwam. Niettegenstaande alle verschillen, die er tusschen beide organisaties bestaan, betreft het toch zoowel bij den Volkenbond als bij de Republiek het in nauwere relatie brengen van staatkundige eenheden, welke tot dusverre een groote mate van zelfstandigheid hadden genoten. En dit maakt het begrijpelijk, dat men niet genegen is maar dadelijk deze zelfstandigheid prijs te geven. Hierop wijzen bijv. uitlatingen als de boven reeds aangehaalde van JOHAN DE WITT, waarbij hij de souvereiniteit der Provinciën het vast fundament der Unie noemde. Wat den Volkenbond betreft, is deze gedachte bijv. uitgesproken door Prof. DE LOUTER, wanneer hij als een der voorwaarden voor het aan zijn doel beantwoorden van den Volkenbond beschouwt „de oprechte erkenning en strikte eerbiediging van de souvereiniteit zijner leden, waaraan geen haar mag worden gekrenkt en die alleen door zedelijke middelen, zooals de kracht van overreding en den drang der openbare meening, tot samenwerking kunnen worden bewogen." [19])

Toch zal, wil men werkelijk een levensvatbare eenheid tot stand zien

komen, de inperking van de zelfstandigheid der deelen te eenigen tijd moeten plaats vinden. Een bekwaam staatsman als OLDENBARNEVELT had hiervoor al oog in de eerste decenniën der Republiek. In zijn reeds eerder aangehaalde memorie van 1607 schreef hij immers: „Indien wij niet een Regeering maken met behoorlijke autoriteit om de landen te regeeren, de provinciën en steden te houden aan haar contributieplicht en ordelijke eenheid, de onwilligen en „contraventeurs" te dwingen des vijands aanslagen en ondernemingen te weerstaan, de landen tegen alle gevaren te verdedigen, zonder op rapporten en beraadslagingen der afzonderlijke provinciën en steden te moeten wachten, zoo moeten wij verloren gaan, want geen gemeenebest kan bestaan zonder goede orde in de algemeene Regeering".[20])

Dat OLDENBARNEVELT hier inderdaad goed zag, heeft de verdere geschiedenis van de Nederlanden wel uitgewezen. Tijdens het voortbestaan van de Republiek toch is van een verbetering van de boven aangegeven gebreken geen sprake geweest. Ja, eerder trad hier verergering op. Daar immers de latere stadhouders, WILLEM IV en V, geen krachtige persoonlijkheden waren, traden de gebreken der regeeringspraktijk nog des te sterker aan het licht. Wel heeft men herhaaldelijk getracht de constitutie te verbeteren, maar deze pogingen bleven steeds zonder succes. Gewezen kan bijv. worden op de reeds meer genoemde Groote Vergadering van 1716—1717, welke de verbetering van de constitutie op haar agenda had staan, doch deze niet tot stand wist te brengen. De laatste Raadspensionaris, de bekwame V. D. SPIEGEL (1787—1795) heeft nog getracht de ergste gebreken der Unie te verhelpen, maar ook hij is daarin niet geslaagd. Eerst toen de Republiek na de Napoleontische overheersching een eenheidsstaat was geworden, waarin de souvereiniteit der provinciën niet meer onaangetast werd gelaten, doch juist werd ingekrompen ten bate van de eenheid, werden de bovenbedoelde bezwaren niet meer gevonden. Dit laat m. i. duidelijk zien, dat in die groote zelfstandigheid der provinciën bij de Republiek wel degelijk de fout school.[21])

Ook wat den Volkenbond betreft komt men uitspraken tegen, die het blijven bestaan van de souvereiniteit der staten als een belemmering voor de ontwikkeling van den Bond aanwijzen. In de eerste plaats zij hier gewezen op een artikel van Prof. STRUYCKEN in het *Algemeen Handelsblad* van 16 April 1919[22]). Als 't ware profetisch schrijft deze scherpzinnige geleerde hier: „De souvereiniteit der Staten in den volstrekten zin van het woord beduidt de ontkenning van eene boven de enkele Staten zich verheffende internationale gemeenschap; zij is de juridische formule voor den geest van bezorgdheid eenerzijds, van oppositie anderzijds, waarin velen het plan van den Volkenbond tegemoet treden en welke stemming vermoedelijk nog lang zijne verdere ontwikkeling zal begeleiden en belemmeren. En toch, of men het wil erkennen of niet, *met die formule zal moeten worden gebroken, wil eene gezonde ontwikkeling van een levensvatbaren Volkenbond mogelijk zijn.*[23])

In de tweede plaats kan hier genoemd worden het Fransche voorstel tot hervorming van den Volkenbond, ingediend en behandeld door de Unie van Volkenbondsvereenigingen.[24]) Dit voorstel beoogde voornamelijk de afschaffing van den regel der eenstemmigheid en ter verdediging daarvan deed Prof. GEORGES SCELLE een heftigen aanval op de souvereiniteit onder de leuze „la souveraineté, c'est la force".

Het is hier de plaats om er op te wijzen, dat het ook uit principiëel oogpunt beschouwd bij organisaties als de Republiek en de Volkenbond tot souvereiniteitsbeperking van de deelen behoort te komen. Dit brengt het beginsel van de souvereiniteit in eigen kring mede, hetwelk immers hierin bestaat, dat elke levenskring, welke een eigen taak in de wereld heeft te vervullen, t. a. v. de uitoefening van die taak souverein behoort te zijn. Bij de Republiek en bij den Volkenbond bestaat er nu naast en boven de afzonderlijke leden (resp. provinciën en staten) de gemeenschap. Beiden hebben eigen taak en werkingssfeer. Wel zijn de grenzen hier niet altijd even gemakkelijk aan te geven, maar dit doet aan het feit zelve niets af.[25]) Dit brengt nu echter mede, dat beiden, leden en geheel, ieder t. a. v. hun eigen functie souverein behooren te zijn, zelfstandige rechtsbevoegdheid behooren te bezitten.[26]) Dit was evenwel, zooals boven bleek, noch bij de Republiek noch bij den Volkenbond het geval. Immers èn in de Unie van Utrecht èn in het Volkenbondspact wordt uitdrukkelijk, gelijk we zagen, de souvereiniteit der leden ook met betrekking tot de belangen van het geheel gehandhaafd. Dat men hier echter niet straffeloos bovenbedoeld beginsel heeft overtreden, blijkt reeds uit de bezwaren, welke zoowel bij de regeeringspraktijk van de Republiek als bij die van den Volkenbond zich voordoen.[27])

Al zal het nu ook bij den Volkenbond tot beperking van de souvereiniteit der staten moeten komen, zoo zal hiervoor toch ook groei en ontwikkeling noodig zijn. Dit blijkt weer uit de geschiedenis van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Wel werd deze in 1814 samengesmolten tot een eenheidsstaat, doch dat deze nauwere aaneensluiting mogelijk was zal toch niet in de laatste plaats te danken zijn aan het feit, dat de Nederlanden reeds meer dan twee eeuwen vereenigd waren geweest in de minder hechte organisatie der Republiek. Eerst daarna was de toestand rijp om de macht der provinciën te beknotten ten bate van het geheel en kon een krachtig centraal gezag in het leven worden geroepen.

Waar nu de Nederlanden eeuwen hebben noodig gehad, eer zij in een hecht staatsbestel konden worden samengebracht, kan men toch bij den Volkenbond moeilijk iets anders verwachten. Niet dat men hier als einddoel zal hebben te beschouwen het samenbrengen van de leden in één staatsverband. Bij het treffen van een vergelijking tusschen Republiek en Volkenbond mag men de tusschen beide bestaande verschillen nimmer uit het oog verliezen. Gelijk echter in het voorgaande bleek, zal ook een

statenorganisatie als de Volkenbond eerst dan aan haar doel kunnen beantwoorden, wanneer de souvereiniteit der leden t. a. v. de belangen van het geheel niet onbeperkt wordt gelaten. En ook hiervoor zal nu geleidelijke ontwikkeling noodig zijn.

Hierop is o. a. gewezen door Prof. ANEMA. „Zooals de moderne staat — aldus deze hoogleeraar — met zijn welgeordende organisatie eeuwen noodig heeft gehad om op te groeien uit de brokkelige, door het bellum privatum inwendig verscheurde, agglomeraties der middeleeuwen, zoo zal ook de pluraliteit en pluriformiteit van het door het bellum publicum steeds weer geteisterde complex der moderne staten op zijn beurt den noodigen tijd behoeven — moge het ditmaal niet weer eeuwen duren — om saam te groeien tot een deugdelijk georganiseerd federatief verband." [29])

Met welk een snelheid een dergelijke ontwikkeling zal voortschrijden is uiteraard moeilijk te zeggen. Allerlei omstandigheden kunnen hier haar invloed doen gelden. Bij de Nederlanden is bijv. de samensmelting niet weinig verhaast door de Napoleontische overheersching. Hoe de ontwikkeling bij den Volkenbond zal zijn, kan alleen de geschiedenis leeren. In ieder geval zal men zich hier voor overijling moeten hoeden. Beperking van de souvereiniteit der staten zal eerst mogelijk zijn, wanneer de tijd daarvoor rijp is. Zou men hier gaan forceeren, dan konden de gevolgen wel eens noodlottig zijn. Hierop heeft Jhr. VAN KARNEBEEK de aandacht gevestigd in zijn openingsrede ter Algemeene Vergadering van „Volkenbond en Vrede" in 1931. Sprekende over den eisch van eenstemmigheid zeide hij: „Ik weet wel, dat bij oppervlakkige beschouwing die eisch een struikelblok lijkt. Maar wat zou er van den Volkenbond terecht komen indien een meerderheid aan een minderheid haar wil kon opleggen, in zaken, waarbij de meest essentieele belangen der staten, hun bestaan en hun toekomst op het spel kunnen staan? De vreedzame oplossingen der Statengemeenschap kunnen niet anders tot stand komen dan op den grondslag van een overleg, dat noodwendig compromissoir moet zijn, en slechts langzaam kan doorwerken. Ik erken, dat een enkele onwillige staat een mogelijk algemeen resultaat zou kunnen verijdelen. Het alternatief is echter onaannemelijk, omdat dan de Volkenbond onmogelijk zou worden en per se zou ineenstorten." [30])

Al werd dit woord eenige jaren geleden gesproken, het geldt ook nog voor den tegenwoordigen toestand. Kome echter spoedig de tijd, dat ook bij den Volkenbond de noodzakelijke inperking van de staatssouvereiniteit mogelijk zij.

---

[1]) Dit zijn de voormalige Duitsche kolonies, welke bij art. 22 van het Volkenbondsverdrag onder de hoede van den Bond zijn gebracht.

[2]) Oorspronkelijk was de Unie meer een defensief verbond tegen den vijand dan een grondwet. Zie hiervoor R. FRUIN, Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland tot den val der Republiek, uitgeg. door Dr H. T. COLENBRANDER blz. 381.

[3]) KRANENBURG, Studiën over Recht en Staat, 2e druk, blz. 134.
[4]) FRUIN, Geschiedenis der Staatsinstellingen, blz. 190—191.
[5]) Fruin, idem, blz. 189.
[6]) FRUIN, idem, blz. 183. Zie ook blz. 179. Alsmede FRUIN, „Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog", blz. 24 en GOSSES en JAPIKSE, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland, blz. 75.
[7]) KRANENBURG, t. a. p., blz. 149.
[8]) Art. 15 lid 8, luidt: „Si l'une des Parties prétend et si le Conseil reconnaît que le différend porte sur une question que le droit international laisse à la compétence exclusive de cette Partie, le Conseil le constatera dans un rapport, mais sans recommander aucune solution".
[9]) „De Volkenbond" 1929/30, blz. 64—65.
[10]) Zie de artikelen 1 lid 2, 4 lid 2 en 3, 5 lid 2, 6 lid 2, 15 lid 4, 16 lid 2 en laatste lid, 26 lid 1.
[11]) FRUIN, Geschiedenis der Staatsinstellingen, blz. 394.
[12]) FRUIN, Tien jaren, blz. 23 en GOSSES en JAPIKSE, t. a. p. blz. 72 vlg.
[13]) Art. 4, eerste lid, vangt aan: „Le Conseil se compose de Représentants des Principales Puissances alliées et associées..." Dit zijn het Britsche Rijk, Frankrijk, Italië, Japan en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, welke laatste echter geen lid van den Bond werden (Japan is, gelijk bekend, inmiddels uit den Bond getreden).
[14]) Zie Dr M. v. BLANKENSTEIN in „De Volkenbond", 1931—1932, blz. 75.
[15]) Zie voor het hiervolgende: FRUIN, Staatsinstellingen, blz. 309 vlg en „Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog", blz. 25.
[16]) FRUIN, Staatsinstellingen, blz. 313—314.
[17]) Bij den Volkenbond is het vooral Frankrijk, dat met zijn bondgenooten, dank zij het bij den Volkenbond heerschende beginsel der eenstemmigheid, een machtspositie uitoefent. Men heeft wel beweerd, dat MUSSOLINI's plan tot herziening van den Bond een reactie tegen dit streven beteekende. De voorstellen van den Italiaanschen dictator beoogden immers o. m. den invloed der kleine staten te verminderen en de leiding van den Bond in handen te stellen van de groote mogendheden, die dan bij meerderheid van stemmen zouden beslissen. Zie Mr A. H. PHILIPSE in „De Volkenbond", 1933—1934, blz. 71.
[18]) GOSSES en JAPIKSE, t. a. p. blz. 158.
[19]) „De Volkenbond", 1929, blz. 64.
[20]) KRANENBURG, t. a. p. blz. 135.
[21]) Dit heeft men in 1814 ook wel gevoeld. De opstellers van de Grondwet stonden immers erg wantrouwend tegenover de zelfstandigheid der provinciën. Dit maakte, dat men toen teveel naar den anderen kant oversloeg, zoodat de provinciale autonomie in de knel geraakte. Na 1848 kwam hierin verandering. Zie KRANENBURG, Ned. Staatsrecht, II, vierde druk, blz. 179 en elders.
[22]) Te vinden in Prof. Mr A. A. H. STRUYCKEN ,Opstellen over den Volkenbond, 1926, blz. 141 vlg.
[23]) Cursiveering van mij (S.).
Gewezen kan ook nog worden op de woorden van Prof. STRUYCKEN, waarmede hij zijn artikel „Duurzaamheid, Unanumiteit, Meerderheid" (Opstellen over den Volkenbond, blz. 163—164) besluit: „Summa summarum kan er dus geen wezenlijk besluit worden genomen dan met goedvinden van alle staten of met goedvinden der betrokken partijen. Voegt men hieraan nog toe, dat de Constitutie van verplichte arbitrage niet wil weten, zelfs niet voor rechtskundige geschillen, dan moet de gevolgtrekking wel zijn, dat de Volkenbond voorloopig zeker niet veel kwaad zal kunnen doen, maar ook vrijwel onmachtig zal zijn om iets goeds tot stand te brengen..." Een voorspelling, die door de geschiedenis van den laatsten tijd alleszins is gerechtvaardigd!
[24]) Zie het verslag van de vergadering van deze Unie op 12, 13 en 14

Februari 1934 door Mr. J. LIMBURG in „De Volkenbond" 1933—'34 blz. 146 vgl.

[25]) In het Nederlandsch staatsrecht heeft men wel het bestaan van de gemeentelijke autonomie willen ontkennen, op dezen grond, dat de grenzen daarvan niet juist zijn aan te geven. Zoo bijv. Mr J. H. LABBERTON en Mr LEVY. Terecht is dit m. i. bestreden door Prof. KRANENBURG. Zie zijn Nederlandsch Staatsrecht, deel II, vierde druk, blz. 225.

[26]) In dit verband mogen worden aangehaald de volgende woorden van Prof. ANEMA (De Volkenbond, 1929—'30, blz. 32): „Er zijn nationale zaken en er zijn internationale zaken; de grens is vlottend, maar het onderscheid is werkelijkheid. Het bestaan van krachtige, zelfstandige staten is geen tegenstelling met een goede internationale gemeenschap, het is er integendeel de onmisbare voorwaarde van en de in de laatste jaren steeds wassende stroom van geschriften tegen de staten-souvereiniteit gaat in dezen dan ook meermalen verre over de schreef. Maar de goede en juiste gedachte daarin is, dat wat eenmaal *inter*nationale aangelegenheid is — en dat is een veel grootere rubriek dan nu nog vaak wordt erkend — dan ook door gezamenlijke actie behoort te worden geregeld, dat de daarvoor bestaande organen versterking van hun bevoegdheid behooren te ontvangen en dat nieuwe organen behooren te worden in het leven geroepen, waar dat noodig blijkt".

[27]) Dat bij de Republiek wel degelijk hier de fout school, blijkt uit het reeds eerder aangestipte feit, dat, toen de provinciën na den Napoleontischen tijd tot een eenheidsstaat waren samengesmolten, een behoorlijk functioneerend staatsbestel tot stand kwam. Toen eenmaal, zooals ook thans nog in ons staatsrecht het geval is, geheel en deelen souverein in eigen kring werden (de attributen der centrale Regeering naast de gemeentelijke en provinciale autonomie en self-government), toen werden de bij den regeeringsvorm der Republiek optredende bezwaren niet meer gevonden.

[28]) Dat hier inderdaad ontwikkeling en samengroeiing noodzakelijk zijn, blijkt ook uit het droevige verloop van de samenvoeging van Noord-Nederland met België, zooals deze plaats vond door het Weener Congres. Hier was geen rijpheid tot het leven in één staatsverband aanwezig, hetgeen dus, toen de eenheid van hoogerhand werd tot stand gebracht, wel tot een conflict moest komen.

[29]) Uit de openingsrede van Prof. ANEMA op de algemeene vergadering der vereeniging voor Volkenbond en Vrede te Hoorn op 8 November 1930 (De Volkenbond, 1930—1931 blz. 39). Dezelfde gedachte werd uitgesproken door Mr. W. M. VAN LANSCHOT in Algemeene Jaarvergadering van de Vereeniging voor Volkenbond en Vrede te Dordrecht op 4 November 1933. Naar aanleiding van de teleurstellingen, waartoe de Volkenbond den laatsten tijd aanleiding geeft, merkte hij op: „Doch wie uit het huidig ziekteproces, hoe ernstig dan ook, den horoscoop mocht willen trekken voor een verre toekomst en voor den Bond nog slechts de mogelijkheid ziet van een kwijnend leven, wie twijfelt aan zijn nut, ja zelfs aan zijn recht van bestaan, hij miskent ten eenenmale de werkelijkheid en staat schuldig aan voorbarige critiek. Want wat beteekenen de weinige jaren zijner veelbewogen jeugd en de huidige crisis in het licht der eeuwen, waarvoor hij bestemd is te werken? Zij zijn niet veel meer dan een mauvais quart d'heure de Rabelais. De moderne staat had te midden van den stormdrang der tijden honderden van jaren noodig om uit te groeien tot zijn huidige gedaante, veel meer nog zal de tijd zijn eischen stellen aan den samengroei der staten zelve tot een federatief verband". (De Volkenbond 1933—'34 blz. 34).

[30]) „De Volkenbond" 1931—'32 blz. 67.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

1. Wanneer de Regeering meent, dat het noodzakelijk is, den steun te verlagen, ware het dan niet mogelijk geweest, de prijzen der noodzakelijke levensbehoeften eveneens te verlagen? De prijzen van brood, margarine, spek en vet zijn van dien aard, dat vele gezinnen van werkloozen, tuinders en werklieden, die niet in voldoende hoeveelheid kunnen betrekken, omdat de loonen en het uitgekeerde steungeld in vele gevallen beslist ontoereikend zijn om in de gezinsbehoeften te voorzien. De huishuren zijn vaak veel te hoog en het aanschaffen van kleeding en het onderhoud daarvan laat vaak veel te wenschen over. Zou hier misschien verbetering in kunnen komen door opheffing van of verlaging der vele indirecte heffingen?

2. Wanneer de Regeering op velerlei manieren tracht den landbouw in stand te houden en groote bedragen uitgeeft voor bedrijfssteun, zou het dan niet billijk zijn om ook de bedrijfsgenooten, de veldarbeiders, eveneens van dezen steun te laten profiteeren. B.v. door een toeslag op het loon te geven. Of zou individueele steun misschien beter zijn? Mogelijk ook, dat een verbod van te ver doorgevoerde mechanisatie van het landbouwbedrijf uitkomst kan brengen, om vele, weleer nijvere, gezinnen van veldarbeiders weer aan arbeid te helpen. De loonen in dat bedrijf zijn vaak van dien aard dat de bestaansmogelijkheid dezer menschen ernstig wordt aangetast, terwijl het ons wil voorkomen, dat het de grootere landbouwbedrijven nu niet bepaald slecht gaat. Wanneer deze steun noodzakelijk is, zoo vragen wij ons af, is de wijze van steun wel juist en zijn de bedragen niet te groot?

3. Voorts is er een zaak, welke veel aanleiding geeft tot verwarring. Door allerlei regeeringspersonen, ook door onze vertegenwoordigers, wordt er steeds weer op gewezen, dat we noodzakelijk naar een lager levensniveau zullen moeten. Maar op welke wijze is dit mogelijk? Op welke wijze kan dit geschieden en hoe meent men te kunnen komen tot een lager levensniveau?

ANTWOORD.

ad. 1. De verlaging van den werkloozensteun was onvermijdelijk in verband met den toestand van de financiën van Rijk en gemeenten.

De werkloosheidsuitgaven van Rijk en gemeenten tezamen stegen in de jaren van 1929 tot 1933 van *f* 10.7 millioen (waarbij echter nog komt een bedrag armenzorgsuitgaven ten behoeve van werkloozen) tot *f* 138.9 millioen, terwijl de begrootingen van het Rijk en van een groot aantal gemeenten, ondanks de nieuwe of verhoogde belastingen en de bezuinigingen in de laatste jaren, aanzienlijke tekorten opleverden.

De Rijksbegrooting 1933 vertoonde aanvankelijk een tekort van *f* 147.6 millioen; de Rijksbegrooting 1934 een tekort van *f* 190.- millioen (en zonder het continueeren van tijdelijke heffingen zelfs *f* 267 millioen); terwijl het tekort in 1935 zonder verlenging van afloopende heffingen en nieuwe bezuinigingsmaatregelen *f* 152 millioen zou bedragen.

En waar het nu, ondanks alle maatregelen, niet gelukt is deze tekorten geheel weg te werken, zoodat er over 1934 nog een tekort geraamd wordt van *f* 30 millioen plus hetgeen de middelen minder opbrengen dan de raming (volgens de raming van den Minister van Financiën *f* 35 millioen). kan het niet anders, of er moet ook ten aanzien van de werkloosheidsuitgaven bezuiniging worden toegepast.

Maar — zoo vraagt men — is het nu billijk dat de steun verlaagd wordt, terwijl de kosten van het levensonderhoud hoog blijven?

De kosten van het levensonderhoud zijn echter sinds 1929 (het laatste betrekkelijk normale jaar vóór de crisis) ondanks de crisismaatregelen aanmerkelijk gedaald.

Het algemeen indexcijfer van de *groothandelsprijzen* (in 1913: 100) van 28 voedingsmiddelen liep van 149 in 1929 terug tot 84 in September 1934.

Een algemeen indexcijfer voor de *kleinhandels*prijzen ontbreekt. Doch wel kunnen we de indexcijfers vinden van de voedingsmiddelen, gebruikt door arbeidersgezinnen in Amsterdam en Den Haag.

Wanneer we de uitgaven van deze gezinnen te Amsterdam voor voedingsmiddelen gedurende de periode 1911—1913 op 100 stellen, blijkt dit indexcijfer in Maart 1929 te zijn 163,1; in Maart 1934 is het echter gedaald tot 125.5; in September 1934: 123.6.

Stelt men de uitgaven voor eet- en drinkwaren van arbeidersgezinnen in Den Haag, gedurende de periode 1913/14 op 100, dan blijkt het indexcijfer in Maart 1929: 158.4; in Maart 1934: 124; in September 1934: 121.4.

U ziet dus: ondanks de crisismaatregelen zijn de kosten van de voedingsmiddelen in den kleinhandel met circa 23,7 pct. gedaald. Weliswaar is de daling van de groothandelsprijzen aanzienlijker. Doch men mag toch niet zeggen, dat de werkloozensteun verlaagd is, terwijl de kosten der levensmiddelen zijn verhoogd. Dit is blijkens bovenstaande cijfers niet het geval.

Nu is het waar, dat zonder de crisismaatregelen de prijzen der eerste

levensbehoeften lager zouden zijn. Doch daarbij wijzen wij toch op het volgende:

a. Gewoonlijk heeft men een zeer overdreven voorstelling van den prijsverhoogenden invloed der crisismaatregelen, aangezien men een bepaald product, waarvan men weet dat het de laatste jaren duurder geworden is, in het oog houdt. Neemt men echter eenige producten tezamen, dan blijkt de verhooging gewoonlijk niet belangrijk. In de periode Maart 1932 tot November 1933 liepen — volgens Minister VERSCHUUR in zijn radiorede van 8 November 1933 — de prijzen van suiker, vleesch en aardappelen slechts met 3 pct. omhoog, terwijl de bovengenoemde indexcijfers van de uitgaven der arbeidersgezinnen in Amsterdam en Den Haag in de maanden Maart 1932 en Maart 1934 resp. waren:

Amsterdam:	Maart 1932	118.8
	Sept. 1934	123.6
Den Haag:	Maart 1932	119.2
	Sept. 1934	121.4

Een stijging dus van gemiddeld ongeveer 3 pct.

b. Daarbij merken wij in de tweede plaats op, dat deze prijsverhooging geen werkelijke prijsverhooging is, doch slechts een gedeeltelijke verbetering van afbraak-prijzen. Zonder de crisismaatregelen zou ons landbouwbedrijf naar den kelder zijn gegaan en zou de toeneming van de werkloosheid en den economischen nood nog verschrikkelijker geweest zijn dan thans het geval was.

c. Speciaal ten aanzien van de werkloozen wordt door het verstrekken van goedkoop vleesch (in bussen) en van onvermengde margarine en van kostelooze rijwielplaatjes de druk der crisismaatregelen verlicht. En de Regeering heeft blijk gegeven van verder te willen gaan in deze richting.

d. Er is zeker aanleiding voor de Regeering om te onderzoeken, of de lasten van de crisismaatregelen, die op de bevolking drukken, kunnen worden verlicht. Slechts *zoolang* en *inzoover* de crisissteun in het levensbelang van de instandhouding van onze bronnen van welvaart *strikt* geboden is, is die druk gerechtvaardigd. Doch het blijft de plicht van de Regeering om voortdurend naar de mogelijkheid van verlichting om te zien, gelijk ze blijkens de laatste persmededeelingen van den Minister van Economische Zaken ook doet.

e. De quaestie van de indirecte belastingen moet echter niet met die der crisisheffingen worden verward. De crisisheffingen dienen slechts tot prijsherstel, terwijl de indirecte belastingen, waaronder men verstaat de z.g. verteringsbelastingen (personeele belasting, invoerrechten, accijnzen, wegen- en rijwielbelasting) de strekking hebben om de verbruikers en gebruikers in binnenland en ten deele (b.v. ten aanzien van de invoerrechten) zelfs in het buitenland door verhooging hunner uitgaven met een deel der staatsuitgaven te belasten.

Nu zijn deze verteringsbelastingen in de laatste jaren, vooral door de

omzetbelasting en de verhooging van invoerrechten en accijnzen wel wat zwaarder gaan drukken dan te voren. Doch men moet deze verzwaring toch niet overschatten. In de periode 1910—1914 bedroeg de onbrengst der verteringsbelastingen 57.37 pct. van de totale belastingopbrengst. In 1933: 63.64 pct.

Een zeer belangrijke vermindering van de verteringsbelastingen zou aanbeveling verdienen, indien dit mogelijk ware *zonder verdere verzwaring van de directe heffingen.* Doch dat is niet mogelijk. En loodzwaar drukt reeds de last der directe heffingen op ons economisch leven. Het belastbaar inkomen liep volgens de jongste statistische gegevens in de periode van 1929 tot 1932 terug van 4,3 milliard tot 3.1 milliard, dus een achteruitgang van $1^1/_5$ milliard of 27,6 pct. Het belastbaar vermogen verminderde in dezelfde periode met 4,19 milliard of 26,7 pct. En vermoedelijk zijn we nog steeds in de dalende lijn. Verzwaring van den druk der directe heffingen zou derhalve zonder eenigen twijfel een verdere kapitaalvlucht en verdere kapitaalvernietiging tengevolge hebben, waardoor herstel van de welvaart nog meer zou worden bemoeilijkt.

Intusschen is verlaging van de crisisheffing op verschillende producten in overweging.

ad. 2. De Regeering kan onmogelijk over de geheele linie de boeren verplichten hunne arbeiders meer loon te betalen. Dit zou in strijd zijn met den eisch, dat vermindering van de productiekosten een der noodzakelijke voorwaarden is tot verbetering van onze productieve kracht, vooral met het oog op de concurrentie met het buitenland.

Doch er kunnen gevallen zijn, dat het op den weg der Regeering ligt in te grijpen. De Regeering heeft dan ook erkend n.l. in de Memorie van Antwoord Tweede Kamer Wijziging Landbouwcrisiswet. Daarin stelde de Regeering in uitzicht, dat zij aandrang zou oefenen, teneinde te bevorderen, dat arbeiders in dienst van gesteunde bedrijven eenigermate participeeren in de voordeelen, ten bate van het bedrijf verkregen, en wel via het arbeidsloon. Hetgeen ook metterdaad door middel van, door den Minister van Econ. Zaken aangewezen, arbiters in saamwerking met de organisaties van landbouwarbeiders geschiedt.

De moeilijkheid daarbij is, dat de Regeering van de boeren niet meer kan eischen dan met het oog op een sluitende bedrijfsbegrooting mogelijk is. En dit zal ook wel de reden zijn, dat niet dan in zeer bijzondere gevallen, waarin het loon abnormaal laag is, de bemoeiing der Regeering resultaat kan hebben. Op die bijzondere gevallen, dient door belanghebbenden de aandacht der Regeering te worden gevestigd.

Toeslag op loon schept natuurlijk het gevaar van loondruk en van onnoodig ontslag door werkgevers, die op den toeslag speculeeren. Vandaar dat de Regeering er tot voor kort niets van wilde weten. In den laatsten tijd heeft men echter — naar wij meenen — in enkele gemeenten een proef genomen met loontoeslag.

Een *algemeen* verbod van mechanisatie van het landbouwbedrijf is dwaasheid, wijl mechanisatie prijsverlagend en derhalve op den duur productiebevorderend werkt. Het verdient echter in bijzondere gevallen aanbeveling, dat de Regeering inzake de mechanisatie voorwaarden stelt (b.v. bij het verleenen van steun aan een bedrijf) teneinde te voorkomen, dat juist in dezen tijd — nu de werkloosheid toch reeds zoo zwaar drukt — opnieuw arbeiders overbodig worden als gevolg van mechanisatie.

De landbouwsteun dient om de bedrijven te helpen aan de meest noodzakelijke productiekosten; *niet minder* doch ook *niet meer*. Niet minder, omdat anders de bedrijven ten gronde zouden gaan. Want ook de kapitaalkrachtige boer kan zijn bedrijf niet voortzetten, indien hij niet de productiekosten vergoed krijgt. Niet meer, omdat anders de consumenten onrechtmatig ten behoeve van het landbouwbedrijf zouden worden belast.

Heeft de Regeering nu altijd het juiste midden gehouden bij de steunverleening? Wij zouden dit niet durven beweren. Doch wel is dit altijd haar oogmerk geweest. En is men in staat *op goede gronden* fouten aan te toonen, dan zal men bij de crisisinstellingen of bij de Regeering zeker gehoor vinden .Blijkens mededeeling van den Minister van Economische Zaken is de Regeering trouwens reeds van plan om den steun aan de veehouders volgend jaar te beperken.

ad. 3. Men kan op verschillende manier tot een lager levensniveau komen, en wel:

a. door het *„laat maar waaien"-systeem;* dit systeem (zoo men van een systeem mag spreken) komt hierop neer, dat geen steun wordt uitgekeerd noch aan bedrijven noch aan werkloozen. De bedrijven gaan dan ten gronde of worden tegen hongerloonen voortgezet. Maar zelfs in het laatste geval is de kans gering, dat het systeem herstel van de welvaart brengt, wijl het buitenland zich door nieuwe afweermiddelen tegen een dergelijke loondumping zal keeren. Afgezien daarvan is dit systeem reeds uit het oogpunt van rechtvaardigheid onaanvaardbaar;

b. door een roekelooze economische politiek; wij denken daarbij aan valuta-experimenten; aan het vernietigen of ingrijpen in privaatrechtelijke verhoudingen door algemeene loon-, salaris- rente- en huurverlagingen van overheidswege; maatregelen waarvan de gevolgen niet zijn te overzien; die in tal van gevallen de grootst mogelijke onrechtvaardigheden kunnen tengevolge hebben (denk b.v. aan oude lieden, die van een schamel kapitaaltje moeten zien rond te komen); en die het crediet, hetwelk toch een der onmisbare voorwaarden is voor een gezond bedrijfsleven zeer ernstig zouden schokken. Men denke bij dit laatste b.v. aan de vrees, die Duitschland heeft voor inflatie, nadat het daarvan eenmaal de ellende aan den lijve heeft ondervonden;

c. door een voorzichtige economische politiek. Een dergelijke politiek voert de Regeering. En tot op zekere hoogte draagt die politiek een tweeslachtig karakter.

Eenerzijds toch streeft de Regeering naar verlaging van den levensstandaard; zoo door verlaging van loonen en salarissen van overheidspersoneel, het stellen van loonsvoorwaarden bij het verleenen van crisissteun aan de bouwvakarbeiders en bij het aanbesteden van werken ten laste van het z.g. werkfonds; voorts door verlaging van den werkloozensteun en van landpacht en door conversie van staatsleeningen, waardoor de rentestandaard wordt gedrukt.

Anderzijds neemt de Regeering crisismaatregelen, die het ten gronde gaan van het landbouwbedrijf als gevolg van afbraakprijzen voorkomen, doch dientengevolge de verlaging van den levensstandaard belemmeren.

Die tweeslachtigheid moeten we echter aanvaarden. Want noch het economisch belang van ons volk, noch de rechtvaardigheid laat toe, dat de Regeering het landbouwbedrijf in de steek laat, al zal ze — gelijk gezegd — voortdurend op haar hoede moeten zijn voor een steunverleening, die verder reikt dan voor de instandhouding van het bedrijf strikt geboden is. N.

---

2. VRAAG.

Op een vraag betreffende Dr. KUYPER'S gedachten inzake een z.g. belangenkamer werd in het Septembernummer van dit tijdschrift een antwoord gegeven, hetwelk in hoofdzaak neerkomt op een bestrijding van den fascistischen corporatieven staat. Gaarne zou ik zien, dat U een meer positieve uiteenzetting van Dr. KUYPER'S denkbeelden omtrent deze aangelegenheid wilde geven.

ANTWOORD.

In het bedoeld antwoord werd aan de hand van citaten uit Dr. KUYPER'S geschriften gepoogd aan te toonen, hoe hij in beginsel dacht over de Overheid en haar taak met betrekking tot de maatschappij. Dit was noodig om te bewijzen, dat KUYPER'S gedachtengang onvereenigbaar is met de gedachte van een corporatieven Staat in fascistischen zin en dat dus zijn voorstel inzake een belangenkamer niet, gelijk de inzender veronderstelde, als een eerste stap op den weg naar een corporatieven Staat kan worden beschouwd.

In verband met de thans gestelde vraag willen we nader stilstaan bij KUYPER'S denkbeelden inzake de z.g. belangenvertegenwoordiging. En om ons nu niet opnieuw bloot te stellen aan een verwijt inzake een tekort aan positiviteit willen we daarbij ook enkele opmerkingen maken met betrekking tot de bedrijfsorganisatie, in den zin van sociale organisatie door samenwerking van belangengroepen, welk onderwerp met de quaestie van een z.g. belangenkamer nauw samenhangt.

* *
*

Wanneer men de theorieën over de organisatie van Staat en maatschappij en de ontwikkeling dier organisatie in den loop der eeuwen nagaat, valt telkens weer op te merken zekere tendens, al naar gelang men als uitgangspunt en doel der organisatie meer in het bijzonder kiest de gemeenschap als volksgeheel dan wel het individu of de corporatie.

In de middeleeuwen en ook nog lang daarna traden zoowel op het (wat wij noemen) maatschappelijk gebied, als op staatkundig gebied de corporaties naar voren. De standen (adel, geestelijkheid, steden), de universiteiten, de gilden hadden niet alleen een ruimen invloed en zeggenschap ten aanzien van de tot deze corporaties behoorende leden, wier belangen zij zoo goed mogelijk verzorgden, maar zij waren tevens ook dragers van soms vèrstrekkende publieke bevoegdheden. Naast recht van vertegenwoordiging bij den vorst, in de vroedschappen of provinciale raden, was haar immers dikwijls een belangrijk aandeel in de rechtspraak en een benoemingsrecht toegekend, ja soms zelfs het recht om een eigen weermacht in stand te houden.

Dit corporatief element in de samenleving verloor echter allengs zijn beteekenis. Voor een belangrijk deel was dit zonder twijfel te wijten aan allerlei misbruiken en aan het zich onder invloed van het toenemend verkeer en het opkomend fabriekswezen ontwikkelend economisch leven. Doch in zeker niet geringe mate is dit ontbindingsproces in de hand gewerkt door het opkomend natuurrecht, dat vooral in de leer van ROUSSEAU en in de praktijk der Fransche revolutie het individu als uitgangspunt koos.

Dit individualisme verdroeg de corporaties niet. Op *maatschappelijk* gebied niet, aangezien het opkwam voor het (ter wille van de z.g. vrijheid en gelijkheid) van alle banden zooveel mogelijk vrijgemaakt individu. Op *staatkundig* gebied niet, vermits de leer der volonté générale de massa individuen de meest volstrekte macht toekende, welk absolutisme niet slechts in theorie maar ook in de praktijk (men denke aan het z.g. coalitieverbod) een vernietiging van de corporaties beteekende.

Nu mag niet ontkend, dat deze ontwikkeling bepaalde voordeelen heeft gebracht. Het losser worden en verdwijnen der oude verbanden heeft, met name op economisch terrein, de voor de ontwikkeling van het industrieel leven gewenschte bewegensvrijheid gebracht. En op staatkundig gebied werd het najagen van het eenzijdig groepsbelang en provincialisme en de daaruit voortspruitende misbruiken beteugeld door het naar voren treden van de gemeenschapsgedachte, die bij ons in het bekende grondwettelijk voorschrift, dat de Staten-Generaal het geheele Nederlandsche volk vertegenwoordigen haar positiefrechtelijke uitdrukking vond.

Doch dit was slechts één zijde der medaille. De nadeelen overwoekerden de voordeelen.

Op maatschappelijk gebied ontroofde het individualisme den arbeider

van den natuurlijken steun eener corporatie en plaatste hem als individu onbeschermd in den fellen concurrentiestrijd van het opkomend fabriekswezen.

Op staatkundig gebied vernietigde het absolutisme van de Fransche revolutie de individueele rechten en vrijheden, die het individualisme zoo zorgvuldig in de verklaring van de rechten van den burger had omschreven.

In ons land bleek de nieuwe leer, ondanks de grondwettelijke waarborg der individueele rechten en vrijheden, zelfs niet in staat de vervolging van de mannen der afscheiding en de onderdrukking van de voorstanders der positief-christelijke school te verhinderen. En — wat in dit verband aandacht verdient — ondanks de reminiscenten, die nog een tijdlang zwak herinnerden aan de ouden standen- en groepsvertegenwoordiging, zooals de samenstelling der provinciale staten uit de edelen of ridderschappen, de steden en den landelijken stand, werd onze staatsregeling en ons staatsbestuur, evenals in Frankrijk, nagenoeg uitsluitend beheerscht door eenerzijds het individualisme, anderzijds de gemeenschapsgedachte in den zin van ROUSSEAU'S volkssouvereiniteit.

Het opkomen tegen deze leer en hare maatschappelijke en staatkundige consequenties vormde den inzet van den strijd, dien Dr. KUYPER het grootste deel van zijn leven heeft gevoerd.

* * *

Reeds in 1874 werd door Dr. KUYPER het vraagstuk van de organisatie van den arbeid in de Tweede Kamer aan de orde gesteld. Naar men weet, zonder resultaat. KUYPER'S denkbeelden werden destijds door de Regeering en de liberale meerderheid in de Tweede Kamer ter zijde gesteld. En de zwakke poging om althans iets te doen in de richting van organisatie van het bedrijfsleven door het tot stand brengen van de wet op de Kamers van Arbeid van 1897 liep op niets uit. Deze wettelijke regeling bleek, volgens KUYPER'S voorspelling, reeds feitelijk dood, nog voordat zij door de Arbeidsgeschillenwet van 1923 werd opgeheven. En ook KUYPER's drang tot bedrijfsorganisatie in Ons Program, in De Standaard van 1889, 1903, 1908 en 1910 en in de Tweede Kamer in 1910 vond niet voldoende gehoor om tot resultaat te komen.

Des te meer opvallend is, dat eindelijk na den oorlog eenigermate de oogen van belanghebbenden in en buiten de bedrijven voor het nut van bedrijfsorganisatie geopend zijn. En merkwaardig is vooral, dat de idee van den z.g. corporatieven Staat, zooals men in Italië tracht te verwezenlijken, thans in ons land sommigen zoo heeft geimponeerd dat zij belangstelling hebben gekregen voor Dr. KUYPER'S actie, die reeds meer dan vijftig jaren geleden werd ingezet.

Laat ons echter, ten einde te voorkomen, dat men KUYPER's denkbeelden misbruikt voor staatsabsolutistische propaganda in beknopten vorm nagaan:

Vooreerst welke motieven aan KUYPER'S pleidooi voor bedrijfsorgani-

satie ten grondslag lagen. Voorts hoe hij zich de ontwikkeling dier organisatie dacht.

Wat bewoog Dr. KUYPER tot zijn actie ten behoeve van de bedrijfsorganisatie?

Drieërlei. Vooreerst de toestand van bandelooze vrijheid, die het gevolg was van het verdwijnen van de gildenorganisatie zonder dat daarvoor een andere meer bij het moderne leven passende organisatie was in de plaats gekomen.

Voorts de sociale wantoestanden, die zich mede ten gevolge van het gemis van een behoorlijke organisatie van den arbeid, vooral ten nadeele van de arbeiders, deden gelden.

En in de derde plaats de bedrijfsconflicten, waartoe eenerzijds de sociale wantoestanden en het gemis aan een behoorlijke *bedrijfs*organisatie, anderzijds de *vak*organisaties van arbeiders en patroons op de basis van den klassenstrijd herhaaldelijk aanleiding gaven en nog geven.

Opgemerkt dient nu, dat deze motieven goeddeels ook ten grondslag liggen aan het streven naar den z.g. corporatieven Staat, gelijk men in de fascistische en nationaal-socialistische kringen waarneemt. Ook daar wenscht men de maatschappelijke bandeloosheid, met name in de bedrijven, door organisatie te weren. Ook daar poogt men door een corporatief stelsel sociaal onrecht te bestrijden en het euvel van werkstaking den kop in te drukken.

Het verschil tusschen de antirevolutionaire richting en de fascistische of nationaal-socialistische richting ten deze ligt dan ook niet in deze motieven doch eenerzijds in den staatsabsolutistischen grondslag, die een *principiëele* verloochening van een zelfstandig corporatief leven beteekent, anderzijds in de middelen, die men gebruikt of gebruiken wil, en die tot *daadwerkelijke* vernietiging der zelfstandige corporaties leiden.

Dr. KUYPER'S meening met betrekking tot de bedrijfsorganisatie is niet altijd scherp en allerminst volledig door hem geformuleerd. Doch niettemin is de algemeene grondgedachte, die aan zijn streven naar bedrijfsorganisatie ten grondslag was gelegd, duidelijk. Die grondgedachte behelsde de zelfstandige taak en roeping van de Overheid eenerzijds en van de maatschappij anderzijds. Niet van boven af doch van onder op moet de organisatie komen. „De Overheid kan niet op eens van boven af, plotseling door een zekere wet, geheel dit stel organen der belangen scheppen. Wetten van dien aard kunnen wel een zeker skelet, maar nooit een werkelijk lichaam scheppen, dat met vleesch is bekleed. Dit doel kan eerst worden bereikt, indien de actie in de maatschappij zelve met de wet mede correspondeert, en indien eenerzijds particulier initiatief in het vereenigingsleven en anderzijds de maatregelen van overheidswege genomen, zoo op elkaar inwerken, dat het eene de *stof* en het andere den vorm biedt". Aldus KUYPER in de Tweede Kamer bij de behandeling van het ontwerp van de wet op de Kamers van Arbeid in het voorjaar van 1897.

Hieruit volgt reeds dat KUYPER de idee van een corporatieven Staat, zooals het fascisme die verstaat, nimmer heeft aanvaard.

Zeker, meermalen heeft hij zich verklaart tegen de fictie, die de natie slechts beschouwde als „een hoop zielen op een stuk grond"; waartegenover hij nadrukkelijk stelde het *feit,* dat een volk niet slechts bestaat uit individuen doch evenzeer uit natuurlijke en maatschappelijke verbanden of corporaties. En toegegeven kan worden, dat dergelijke uitlatingen gemakkelijk verwarring kunnen wekken, aangezien er een groote variëteit van meeningen bestaat omtrent het begrip „Staat". Stelt men zich n.l. op het standpunt, dat niet alleen de Overheid en de overheidsinstellingen benevens de onderdanen en maatschappelijke instellingen in hunne bijzondere betrekkingen tot de Overheid onder het begrip „Staat" vallen, doch evenzeer de onderdanen in hun onderling verkeer en in hun relaties tot de door hen behartigde stoffelijke en geestelijke belangen, m. a. w. indien men wat men gewoonlijk als „maatschappij" aanduidt ook tot het begrip Staat rekent, dan zou men inderdaad KUYPER als een aanhanger van de corporatieve staatsopvatting kunnen beschouwen. Doch dan zou dit nog niet zijn de fascistische corporatieve staatsopvatting, waarin de dictatuur van de (den absoluten Staat vertegenwoordigende) Overheid een wezenlijk bestanddeel vormt.

KUYPER'S staatsbegrip was echter veel meer beperkt. Naast de overheidsinstellingen en de relaties, die de onderdanen individueel en in hunne verschillende verbanden aan de Overheid binden, zag KUYPER de onderlinge betrekkingen tusschen de onderdanen en de verschillende verbanden, alsmede de relaties in die verbanden zelf, als een gebied, dat niet onder doch buiten het begrip Staat valt en dat behoort tot het terrein der maatschappij. Wanneer een vader zijn zoon onderwijs geeft of de bedrijfsleider een machine voor zijn fabriek koopt treedt hij niet als staatsburger op en vervult hij geen staatstaak, doch ligt zijn activiteit buiten de sfeer van den Staat. Doch wanneer een onderwijzer op een staats- of gemeenteschool zijn dagtaak vervult of een leider van een staatsbedrijf de zaken van dat bedrijf behartigt, ligt hun werkzaamheid, hoezeer krachtens haar aard met maatschappelijk werk gelijk, toch op het terrein van den Staat ,wijl deze personen als overheidsfunctionnarissen een staatstaak vervullen. Zie hier met een enkel woord de onderscheiding tusschen staat en maatschappij aangeduid.

Aan die onderscheiding wenschte KUYPER in het belang van gezag en vrijheid beide streng de hand te houden, daarbij als uitgangspunt nemend de erkenning dat de Overheid als vertegenwoordigster van den Staat eenerzijds en de maatschappij en hare verschillende vertegenwoordigers anderzijds een eigen goddelijke roeping hebben te vervullen in rechtstreeksche verantwoordelijkheid jegens God.

KUYPER vereenzelvigde dus geenszins den Staat en de maatschappij. En wanneer hij nu op het bestaan der maatschappelijke verbanden wees en van de Overheid vorderde, dat zij bij de vervulling van hare taak

rekening zou houden met het werkelijke bestaan dezer verbanden, bedoelde hij geenszins op te komen voor den z.g. corporatieven Staat doch deed hij niet meer dan te erkennen het feit, dat de natie in haar *maatschappelijken* vorm niet slechts uit individuen doch evenzeer uit corporaties of verbanden bestaat of — wil men — een corporatief karakter draagt.

Dat corporatief karakter nu wenschte KUYPER niet, gelijk het individualisme tijdens en na de Fransche revolutie gedaan had, te vernietigen, doch, met name op het terrein van het bedrijfsleven, te versterken. En zulks, voornamelijk ter beperking der overheidsbemoeiing ter bevordering van den bedrijfsvrede en ter bestrijding van het sociaal onrecht.

Het spreekt wel haast vanzelf, dat er bij een dergelijke opvatting van Staat en maatschappij geen sprake kan zijn van een beheersching door de Overheid van het geheele maatschappelijk leven, gelijk dit, althans in beginsel, door het fascisme wordt gevorderd. Van de Overheid mag in KUYPER'S gedachtengang hoogstens worden geëischt, de corporatieve ontwikkeling der maatschappij te bevorderen en aan de maatschappij in zijn corporatieve samenstelling invloed op de uitoefening van de overheidstaak toe te kennen.

Een zelfstandige uitwerking van zijn denkbeelden gaf Dr. KUYPER niet. Het meest gevoelde hij voor de oplossing van den Franschen socioloog SAINT LEON[1]), naar wiens geschrift hij in de Tweede Kamer en ook in het tweede deel van zijn boek „Antirevolutionaire Staatkunde" (pag. 609 v.v.) verwees.

KUYPER'S sympathie voor deze denkbeelden, die niet minder bedoelden dan van overheidswege verplicht gestelde organisatie van alle arbeiders en patroons in publiekrechtelijke arbeiders- en patroonsorganisaties met corporatieve samenwerking tusschen de vertegenwoordigers van die organisaties en die derhalve wel wat verder reikten dan met zijn uitgangspunt vereenigbaar schijnt, is, naar het ons voorkomt,deels te verklaren uit de sterk bij hem levende drang om op dit terrein iets tot stand te brengen, voorts uit zijn destijds eenigszins pessimistische kijk op de kracht van het particulier initiatief in het algemeen en die van de sociale organisaties in het bijzonder en eindelijk uit het gebrek aan concrete denkbeelden, door juristen en sociologen van antirevolutionaire richting, naar voren gebracht.

De resumtie, die Dr. KUYPER zelf van deze denkbeelden, die o. i. meer *mechanische* constructie dan *organischen* groei beoogen, op 22 Nov. 1910 in de Tweede Kamer gaf luidt als volgt:

„Die inrichting nu moet daarin bestaan, dat de Overheid een *algemeene bedrijfsregeling in het leven roept**), die zich niet in bijzonderheden verdiept, maar het bedrijf als zoodanig den weg aanwijst, waarop het tot actie zal kunnen komen. De Overheid moet lijsten doen opmaken

*) Cursiveering van ons.

van alle bedrijven, van elk bedrijf afzonderlijk van hen, die daarin als patroon en als arbeider in dienst zijn en dat wel in drie graden, n.l. voor het groot-, voor het middel- en voor het kleinbedrijf, en zij moet dat doen in dier voege, dat zij zelfs voor het gecombineerde bedrijf, dat in een bijzondere verhouding verkeert, afzonderlijke lijsten aanlegt. Daarop moeten zoowel uit de patroons als uit de arbeiders lichamen gevormd worden om voor de belangen elk van den eigen stand te waken. Maar niet moeten maar zoo aanstonds patroons en arbeiders in hetzelfde college worden gezet. Dat is juist de grondfout, waaraan wij geleden hebben en SAINT LEON heeft het uitdrukkelijk uitgesproken, dat dit niet kan en mag, dat dit de doodsteek is voor geheel de organisatie. De Kamers van Arbeid hebben dat ook ten onzent getoond, daar komt nooit iets van. En patroons èn werklieden moeten gelegenheid hebben om over hun eigen belangen elk geheel vrij en zelfstandig te beraadslagen en wanneer het alleen betreft eigen belangen ook zelfstandig daarvoor op te komen, maar voor de gemeenschappelijke belangen daarentegen moeten zij te zamen werken door middel van delegatiën, die gekozen moeten zijn naar het evenredigheidsstelsel, en wanneer aldus de organisatie is in elkaar gezet, moet haar in de Staten-Generaal recht van vertegenwoordiging worden toegekend, wat dan eerst kan en nu niet, omdat elke publiekrechtelijke **) organisatie ten eenenmale ontbreekt.

„Wat nu in de tweede plaats de taak betreft van de bedrijfsorganisatie, zij moet zijn: *datgene wat in de algemeene bedrijfsregeling als algemeen noodzakelijk is gesteld, in toepassing te brengen op de bepaalde bedrijven* en hetgeen daaruit voortvloeit ook *uit te voeren* *).

„Zij moet, gevraagd en ongevraagd, advies aan autoriteiten geven: zij moet het leerlingwezen verzorgen, met uitsluiting van elk exclusivisme, zooals dit b.v. te Amsterdam bij **) de diamantnijverheid is voorgekomen; gestreefd moet worden of men kan komen tot de bepaling van den arbeidsduur voor **) het geheele bedrijf en tot living-wages; de bedrijfsorganisatie moet het collectief contract en zoo noodig de coöperatie tot stand zoeken te brengen en eindelijk zou men de arbeidsbeurzen **) moeten laten werken en voorzien in de nooden ontstaan uit de werkloosheid.

„En nu in de derde plaats, de handhaving van de persoonlijke vrijheid.

„Wij hebben daar in ons land niet veel moeite mede, omdat wij reeds in ons gemeenterecht en in ons waterschapsrecht regelingen bezitten, waarbij de middelen zijn aangegeven om de persoonlijke vrijheid te doen eerbiedigen.In de eerste plaats is daartoe aangegeven de mededeeling van alle besluiten aan de Regeering; in de tweede plaats het recht van vernietiging, dat de Regeering, hetzij in de rechtelijke, hetzij in de

*) Cursiveering van ons.

**) Dr. KUYPER bracht zelf hier enkele correcties aan in zijn exemplaar der Handelingen.

administratieve colleges moet hebben om verkeerde besluiten teniet te doen; in de derde plaats moet er zijn een federatief verband tusschen meerdere bedrijven, waarbij de eene bedrijfsorganisatie in appèl kan gaan tegen de andere; en eindelijk moeten er zijn scheidsgerechten, evenzoo opgekomen uit de arbeiders als uit de patroons, om persoonlijke conflicten, die zich mochten voordoen, niet door geweld, maar door rechtsbedeeling te doen oplossen" [2]).

En aan deze uiteenzetting voegde hij in „Antirevolutionaire Staatkunde" (pag. 511/2) het volgende toe:

„Het geheel moet een wel-ineengevoegde bijeenvoeging van de deelen zijn, en de Overheidsbemoeiing zou niet strekken om de vrijheid van het bedrijf te beperken, maar juist omgekeerd, om haar een volledige uitwerking te verzekeren. Alleen zou de vroegere *hoop* van individuen in één welgeordend lichaam zijn omgezet. Vanzelf zou zulk een organisatie tevens de zoo noodige gelegenheid bieden, om patroons en arbeiders *naar eigen richting* te doen saamkomen. De christelijke propaganda zou er niet door gestoord, maar bevorderd worden, naardien onder zulk een regeling niemand buiten zou blijven staan, maar alle man en alle vrouw in het eigen bedrijf zou moeten meedoen. De wet zou dan natuurlijk het verband van deze onderscheidene groepen moeten regelen, altoos zoo echter, dat elke groep geheel op zichzelve vergaderde en de zaken besprak, en dat alleen de gedelegeerden met elkander in contact kwamen. Dit nu behoefde nimmer bezwaar op te leveren. Voorzooveel dit nu *reeds* beoogd en gezocht werd viel het licht, alle onaangenaamheid tusschen deze gedelegeerden te mijden. En zoo zou het eind-resultaat zijn, dat niemand meer buiten stond, en dat alle gegadigden in de organisatie waren opgenomen en er hun plaatsen vonden, dat onderling getwist was buitengesloten, en dat het niet maar bij discussie op de samenkomsten bleef, maar dat alle actie op het doel afging en dat de Overheid, aldus volkomen op de hoogte van de sociale beweging blijvende, patroons en arbeiders gelijkelijk helpen kon om hun eigen belangen te bevorderen en hun rechten te doen eerbiedigen."

* * *

Aldus koos Dr. KUYPER positie tegenover de desorganiseerende werking van het individualisme op maatschappelijk gebied.

Doch ook op zuiver staatkundig terrein keerde hij zich tegen de eenzijdige tendens van individualisme eenerzijds en van het absolutisme van de leer der volks- en staatssouvereiniteit anderzijds.

Men hoede zich intusschen voor misverstand.

Het was nimmer KUYPER'S bedoeling het individueel element in het staatsleven beteekenis te ontzeggen. Zijn krachtig pleidooi voor de individueele conscientievrijheid, met name tegenover den Staat en de corporaties, zijn opkomen voor het calvinisme, als oorsprong en waar-

borg van onze constitutioneele vrijheden, en voor het recht en den plicht van de Kroon en van het volk om door middel van sanctierecht en volksvertegenwoordiging de rechten en vrijheden, ook die van de individuen, te beschermen, dit alles toont zonneklaar hoe groote beteekenis Dr. KUYPER aan het zuiver individueele toekende bij de organisatie van het staatsgeheel.

Evenmin wenschte KUYPER te elimineeren de publiekrechtelijke gedachte van het Nederlandsche volksgeheel, die als vrucht van een eeuwenlange ontwikkeling over het provincialisme en eenzijdig groepsbelang had getriompheerd, teneinde weer terug te vallen op de corporatieve organisatie der middeleeuwen of de publieke macht in handen te spelen van de organisaties van arbeiders, gelijk het modern syndicalisme wil. Dr. KUYPER wenschte in niets te kort te doen aan de volkseenheid en zelfs volkomen intact te laten de politieke vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk als eenheid.

Doch wel wenschte hij naast en tegenover dit individueel en gemeenschapselement in onze staatkundige organisatie meerdere erkenning van het corporatief element.

Daartoe kwam hij op voor decentralisatie in de staatkundige organisatie en het bestuur door middel van de handhaving en versterking van de gemeentelijke en provinciale autonomie en door bedrijfsorganisatie. En met name wenschte hij daartoe ook bij de samenstelling der volksvertegenwoordiging naast het individueel en gemeenschapselement ook het corporatief element tot uitdrukking te brengen.

Zoo kwam hij tot zijn bekend voorstel om in de plaats van de Eerste Kamer een corporatieve volksvertegenwoordiging in het leven te roepen, samengesteld uit de vertegenwoordigers van de verschillende maatschappelijke corporaties van religieuzen, maatschappelijken, socialen en economischen aard. Een dergelijk corporatief lichaam zou dan niet komen in de plaats van doch naast de politieke volksvertegenwoordiging. De taak van de politieke vertegenwoordiging zou dan vooral wezen het behandelen van algemeene vraagstukken, die het gansche volk aangaan (b.v. de richting van het onderwijs), terwijl de corporatieve staten hun aandacht vooral hadden te richten op de diverse door hen vertegenwoordigde groepsbelangen, aan welke belangen zij wetgeving en bestuur zouden hebben te toetsen.

En wat de samenstelling betreft, moest het onderscheid tusschen beide takken der volksvertegenwoordiging vooral hierin liggen, dat de corporatieve staten door de corporaties via de gemeente- en provinciale besturen werden aangewezen, terwijl aan de samenstelling der politieke vertegenwoordiging het geheele volk behoorde mede te werken.

Derhalve was Dr. KUYPER ook voorstander van een zoo algemeen mogelijk stemrecht voor de politieke vertegenwoordiging. En wijl hij niet alleen het stemrecht van kinderen en jeugdige personen maar ook dat der vrouwen wenschte uit te sluiten, kwam hij op voor het stemrecht der gezinshoofden, die als de natuurlijke vertegenwoordigers van

de gezinnen aan de politieke vertegenwoordiging een zoo breed mogelijke basis in het volksleven zouden verschaffen.

Nu kan men — ook al aanvaardt men Dr. KUYPER'S critiek op den eenzijdigen invloed van het individualisme en het gemeenschapselement — veel bezwaar hebben tegen de concrete uitwerking inzake een Kamer van Belangen, die Dr. KUYPER in „Ons Program" aan zijn grondgedachte gaf. Trouwens bij het beoordeelen van die uitwerking dient men te bedenken, dat sinds Dr. KUYPER zijn gedachte dezen bepaalden vorm gaf bijna zestig jaren van intensieve maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling verstreken zijn, terwijl voorts evenmin uit het oog mag worden verloren, dat KUYPER'S streven naar omzetting van de Eerste Kamer voor een belangrijk deel zijn oorzaak vond in ernstige critiek op dit destijds vrijwel onaantastbaar bolwerk van conservatief liberalisme. Gelijk dan ook Dr. KUYPER later zelf zijn bezwaar tegen het toenmalig conservatisme der Eerste Kamer in onmiddellijk verband bracht met zijn voorstel tot omzetting van dit lichaam in een belangenvertegenwoordiging (Antirevolutionaire Staatkunde, deel II pag. 314/5).

Hoe dit echter ook moge zijn, in elk geval raakt deze critiek niet Dr. KUYPER's grondgedachte, welke, naar het ons voorkomt, aldus is saam te vatten, *dat bij de organisatie van den Staat en van de volksvertegenwoordiging niet eenzijdig aan het individu en diens geestelijke en stoffelijke belangen, evenmin eenzijdig aan de geestelijke en stoffelijke belangen van het volksgeheel aandacht behoort te worden geschonken, doch evenzeer aan de geestelijke en stoffelijke belangen der verschillende corporaties, waarin het leven des volks zich openbaart.*

Het individualisme beteekent evenals het gemeenschaps- of staatsabsolutisme (onverschillig of dit in den Rousseauschen of fascistischen zin wordt opgevat) in beginsel en veelal ook in de praktijk een vernietiging der corporaties. Men denke aan het optreden van de fascistische en nationaal-socialistische bewindslieden in Italië en Duitschland tegenover de kerken, de confessioneele jeugd- en vakvereenigingen en andere bestaande corporaties.

Tegenover deze richtingen plaatste Dr. KUYPER zijn corporatieve gedachte, daarbij aanknoopend de beschouwingen van tal van buitenlandsche schrijvers, met name van AHRENS [3]) en VON MOHL [4]), die evenzeer tegenover individualisme en absolutisme, opgekomen waren voor een erkenning van staatswege van de corporaties bij de samenstelling der volksvertegenwoordiging.

Nu willen wij hier niet nader stilstaan bij de vraag, of een belangenkamer met beslissende bevoegdheid ten aanzien van wetgeving en bestuur naast de Tweede Kamer zonder overwegende bezwaren zou kunnen worden aanvaard. Het komt ons voor, dat de talrijke tegen een dergelijke belangenkamer aangevoerde bezwaren het verwezenlijken van Dr. KUYPER'S voorslag onwenschelijk maken.

Doch dit neemt toch niet weg de waarde van Dr. KUYPER'S grondgedachte. En wanneer men nu ziet, hoezeer het staatkundig leven zich in den loop der jaren is gaan ontwikkelen in de richting van belangenvertegenwoordiging, eensdeel door de instelling van talrijke permanente adviescolleges, samengesteld uit vertegenwoordigers van handel, industrie en onderwijs, andersdeels door inschakeling van tal van maatschappelijke instellingen bij de uitvoering van sociale wetten of wettelijke regelingen, dan valt niet te ontkennen, dat Dr. KUYPER'S grondgedachte, hoewel niet in den concreet door hem nader aangegeven vorm, zich in belangrijke mate in het staatkundig leven heeft verwezenlijkt. Want niet een centraal georganiseerde belangenkamer; niet een beslissingsbevoegdheid van die kamer, gelijkwaardig aan die van de huidige Staten-Generaal; zelfs niet de onmiddellijke aanwijzing van de vertegenwoordigers door de corporaties; is de quintessens van Dr. KUYPER'S voorstel. Doch die quintessens ligt o. i. in het principiëel poneeren van het corporatief element tegenover het eenzijdig drijven in de richting van individualisme en volks- of staatssouvereiniteit bij de organisatie van den Staat. N.

[1]) Histoire des corporations de Métiers, 1909.
[2]) Dr. C. BEEKENKAMP in zijn dissertatie Bedrijfsorganisatie van antirevolutionair standpunt beschouwd, 1932, pag. 59/60.
[3]) Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staates. 1850.
[4]) Staatsrecht und Politik, 1860 en Encyclopädie der Staatswissenschaften, 2e druk 1872.

---

3. VRAAG.

Is de gemeente *verplicht* om armlastige patienten op hun verzoek te doen opnemen in christelijke gestichten?

ANTWOORD.

Een dergelijke plicht bestaat niet, althans niet op grond van de wet. De wet (n.l. artt. 33 e.v. der Armenwet) gaat uit van de veronderstelling dat voorzien is in de genees-, heel- of verloskundige behandeling, in de verpleging van armen en in de levering van genees- en verbandmiddelen ten behoeve van armen. Immers, indien in deze zaak niet of niet behoorlijk voorzien is, draagt de wet Ged. Staten op, den Gemeenteraad een bepaalde voorziening voor te schrijven, gehoord den inspecteur van het staatstoezicht op de volksgezondheid, aan welke opdracht de Gemeenteraad dan verplicht is gevolg te geven, behoudens beroep op de Kroon. Doch deze verplichting betreft een algemeene voorziening. Weliswaar kan bij die algemeene voorziening worden voorgeschreven, dat de armlastige patienten verpleegd moeten worden in inrichtingen, die overeenstemmen met hun levensbeschouwing. Doch

indien dit niet geschiedt, is de gemeente niet rechtens verplicht een patient op te nemen in een inrichting zijner keuze. En dan zal zij uiteraard in den regel aan de minst kostbare verpleging de voorkeur geven.

Wanneer echter het burgerlijk armbestuur, maatschappelijk hulpbetoon of het gemeentebestuur, met inachtneming van artt. 28 en 29 der Armenwet, de verpleegkosten ten behoeve van een armlastig patient betaalt, zou de familie of een diaconie een gedeelte van de verpleegkosten voor hare rekening kunnen nemen, onder voorwaarde dat de patient in een christelijke inrichting zal worden opgenomen. Op die manier wordt veelal in onderling overleg een bevredigende regeling bereikt.

N.

Correspondentie.

In verband met een advies over monumentenzorg, gepubliceerd in het vorig nummer, vestigt men onze aandacht op het K. B. van 26 April 1933 no. 13 (Ned. Stcrt. 1933 no. 85), waarbij met ingang van 1 Mei 1933 de afdeelingen A. en B. van de rijkscommissie van 1918 werden opgeheven en de taak en de bevoegdheden van deze afdeelingen gebracht werden aan de geheele commissie met dien verstande dat deze de bevoegdheid heeft voor de onderdeelen van haar taak uit haar midden permanente subcommissies aan te wijzen. De strekking van dat advies ondergaat uiteraard door deze nadere mededeeling geen wijziging.

Naar aanleiding van een advies over het verleenen van subsidie van provinciewege ten behoeve van ontwikkelingswerk onder jeugdige werkloozen ontvingen wij een schrijven van Mr. J. I. DOORNINCK, waarvan wij den inhoud gaarne ter kennis brengen van de lezers van dit blad. Hoewel de schrijver in het algemeen een zelfde meening inzake de kwestie van subsidieverleening uit de provinciale kas blijkt te zijn toegedaan, heeft hij bezwaar tegen een eenigszins sceptische uitlating omtrent het praktisch nut der werkloozenkampen en deelt uit eigen kampervaring het volgende mede:

„Welk doel stelden zich de organisatoren van deze kampen eigenlijk voor oogen, toen zij dit werk aanpakten?

„Men zag de jonge werkloozen temidden van een woeligen en gistenden tijd en voelde, dat de demoraliseerende werking van het niets doen hen ongetwijfeld eveneens zou doen ten ondergaan in deze woedende golven. Zoowel het C. N. V. als eenige studenten en oudstudenten hebben toen hun roeping begrepen.

„Zij hebben geredeneerd: wij moeten deze jonge menschen eenigen tijd uit de sleur van het dagelijksch leven halen en ze samen brengen in een kamp, waar met hen gesproken wordt over de grootste en hoogste

levenswaarden, over hun moeilijkheden en over de problemen, waarvoor zij gesteld zijn.

„Op deze wijze moet dien economisch-uitgestootenen een geestelijke ruggesteun geboden worden, opdat zij weer kracht opdoen om hun kruis op te nemen en hun levensweg te vervolgen in het versterkt besef, dat niet de mensch, maar God de wereld regeert. De jonge werklooze zal zoo oog krijgen voor het feit, dat velen om hem heen, ook al behooren zij tot een geheel andere klasse van de bevolking, met bezorgdheid zijn deplorabelen toestand aanzien en nu zijner gedachtig zijn geworden. Het is toch zeker niet van belang ontbloot, dat de kern van goedwillenden onder de werklooze jongeren, die nog niet tot het gilde der kankeraars behoort, intact blijft, zelfs, indien mogelijk, wordt uitgebreid.

„Het gaat in de kampen *niet* om het werk, dat er gepresteerd wordt; dat is eigenlijk maar bijzaak; voor de jongens als het ware de wederdienst, die zij den organisatoren van de kampen bewijzen. Maar wel gaat het erom, de jongens een week of langer te brengen in een omgeving van medemenschen, die bereid zijn alle mogelijke levensvragen met hen door te praten, die al deze jongens, uit welk beroep ze ook mogen komen, samen willen brengen in het gebed tot God, om sterkte en levensmoed, omdat er tenslotte maar Een is, die kracht naar kruis geeft. En juist door dit alles gaan de jongens niet gedeprimeerd naar huis terug, maar met versch bloed in de aderen, van hun taak willende maken wat er van te maken is.

„Na afloop en ook tijdens de kampen hebben vele der deelnemende jongens zich in vaak ontroerende zin erover uitgelaten. In een der kampen, die ik meemaakte, heeft een der jongens (reeds drie jaren zonder werk) een geloofsgetuigenis gegeven, waarvan we allen diep onder den indruk kwamen. Velen hebben brieven geschreven en doen dat nog. Zelf sta ik nog geregeld in correspondentie of ander contact met verschillende jongen.

„Toen in het voorjaar van 1934 te Nijverdal een reunie werd georganiseerd voor jongens, die aan de kampen hadden deelgenomen, was de afgehuurde zaal haast te klein voor de geweldige opkomst: zoo was hun reactie op dit werk.

„Ik zie het als hoogst belangrijk, dat juist door dezen arbeid een kerngroep van levende jonge menschen in de wereld staat, die, gedragen door de wetenschap, dat zij door hun broeders niet worden losgelaten, getuigen kan en mag van haar geloof en daardoor een felle bestrijder wordt van kankergeest, revolutiezin, défaitisme en wat er al verder aan ontwrichtende factoren werkzaam zijn in die kringen die thans niet aan den arbeid kunnen deelnemen.

„Daarom verdient — uit mijn oogpunt gezien — dit kampwerk waardeering en warme belangstelling van allen, en niet in het minst van hen die de Christelijk sociale beginselen zijn toegedaan."

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

De steunverleening aan werklooze arbeiders, door G. W. F. VAN HOEVEN en Mr. J. H. J. SCHOUTEN; 2e druk. Uitgave N. Samsom, N. V., Alphen a. d. Rijn, 1934.

De tweede, met circa 100 bladzijden vermeerderde druk van het bekende handboekje van de heeren SCHOUTEN en VAN HOEVEN, geeft thans volledig en toch beknopt weer wat iedereen, die met deze materie in aanraking komt, gaarne in kort bestek bij de hand heeft. Het geeft inlichtingen over de tallooze kwesties, die zich bij de zeker niet gemakkelijke stof van de steunverleening c.a. voordoen.

De jongste wijzigingen (van 1 Juli) zijn erin verwerkt. Aan „werken voor steun" en „werkverschaffing" werden nieuwe hoofdstukken gewijd; de toelichting op de verschillende bepalingen is aanmerkelijk uitgebreid.

Van de gelegenheid om den eersten druk tegen gereduceerden prijs in te ruilen, zullen ongetwijfeld zeer velen een dankbaar gebruik maken. Wie ambtelijk met de werkloosheid te maken heeft, kan er eenvoudig niet buiten.

C. B.

Vernieuwing van staatsbestel, Essay over de revolutie van rechts en de Katholieke Staatsleer, door GERARD KNUVELDER. Uitg. N. V. Paul Brand's Uitg.bedrijf, Hilversum, 1934.

Het is niet gemakkelijk te vertellen, wat de schrijver met deze essay bedoelt. Na aandachtige lezing hebben wij ons afgevraagd, wat hij nu eigenlijk wil. Van de hier te lande geldende practijk van het parlementaire stelsel schijnt hij afkeerig, al treedt hij niet in een beoordeeling daarvan (blz. 12). Van democratie moet hij niets hebben. Zijn sympathie voor fascisme en nat.-socialisme is kennelijk, ondanks duistere zinnen en onvaste terminologie. KNUVELDER is „zwaar te verstaan".

Tegen de democratie voert hij o. m. aan, dat ze noodwendig moet uitloopen op een dictatuur van de meerderheid (blz. 86). Men zou kunnen vragen, of de dictatuur van een minderheid of van één persoon dan te verkiezen is boven den staatsvorm, zooals wij dien kennen. Verder doet

KNUVELDER ons gelooven, dat de democratie den Staat overlevert aan de behartigers van groepsbelangen (blz. 94). De revolutie-van-rechts nu geeft een nieuw begrip van staat, als souverein boven de maatschappelijke belangengroepen (blz. 95). Wie de Nederlandsche verhoudingen kent, kan kwalijk volhouden, dat onze groote politieke partijen „belangenpartijen" zijn, en zal het kunnen waardeeren, dat die politieke partijen de belangen der maatschappelijke groepen zien en coördineeren in het algemeen belang. En dat lijkt ons in ieder geval verkieslijker dan het opsmelten van alle maatschappelijke verscheidenheid binnen het verband van den omnipotenten staat.

In het meer constructieve deel van zijn betoog bepleit de schr. instelling van bedrijfsraden. Niets nieuws. Jammer, dat hij de moeilijke vragen ten deze omzeilt. Zoo b.v. de kwestie van het organisch kiesrecht, dat hij wenscht voor de vorming van het top-college, den nationalen Raad (zoo iets als een Eerste Kamer?), die niet mag gekozen worden op den grondslag van een individualistisch algemeen kiesrecht. Hoe hij zich dit organisch kiesrecht denkt, met gelijktijdige handhaving van het onontbeerlijke leidersbeginsel, is niet duidelijk. Wat precies de taak moest zijn van den Regeeringsraad blijft eveneens onzeker *(advies*college tot het „ordenen van het geheele economische en cultureele leven" ?)

Of deze ongeordende en verwarde beschouwingen identiek zijn met „de Katholieke Staatsleer" meenen wij op goede goede gronden te mogen betwijfelen.

C. B.

De gemeentewet en haar toepassing, door J. W. A. C. VAN LOEVEN; tweede geheel herziene druk. Uitgave van N. Samsom, N. V., Alphen a. d. Rijn, 1934.

Het aan ieder, die met gemeenteadministratie in aanraking komt, bekende werk van VAN LOEVEN verscheen in nieuw en vernieuwd gewaad. Het is thans up to date bijgewerkt; met de jongste jurisprudentie is rekening gehouden; de financieele verhoudings-wet van 1929 is breed besproken; aan de z.g. onrechtmatige overheidsdaad is een oriënteerende beschouwing gewijd.

De artikelsgewijze behandeling geeft het boek groote practische waarde als handboek, niet het minst om de vermelding van de geschiedenis der totstandkoming van diverse artikelen en om de vaak breed geciteerde arresten en beslissingen.

Wie vlug op de hoogte wil komen van een bepaalde kwestie, gebruike dit waardevolle en betrouwbare werk.

Schrijver en uitgever hebben bij vernieuwing velen aan zich verplicht.

C. B.

HET WETSONTWERP: VERBINDENDE KRACHT VAN ONDERNEMERS-OVEREENKOMSTEN [1])

DOOR

PROF. MR P. S. GERBRANDY.

DE BENEDITTY eindigt een zeer lezenswaard opstel „Evolutie van autonome naar heteronome overeenkomst" met een toegift, waarin de schrijver o. m. zegt: „*On*gewild komen geen contracten tot stand. *Opgedrongen* overeenkomsten kent het recht niet". [2])

Een oogenblik daargelaten de vraag of deze uitspraak voor het heden volkomen juist is, zoodra het wetsontwerp, dat voorwerp van onderzoek voor ons is, wet zal zijn geworden, dan zal het voorzichtiger zijn de uitspraak niet te herhalen.

Immers deze wet opent de mogelijkheid, dat de Minister van Economische Zaken rechtsplichten, die deel uitmaken van eenigerlei conventie (contract zoowel als vereeniging, beide ruim genomen) bindend verklaart voor niet-contractanten en niet-leden (art. 2).

Zij opent de mogelijkheid, dat dezelfde Minister personen, die hij van de verbindendverklaring heeft uitgezonderd, maar die rechtshandelingen, liggend op het gebied der bindend-verklaring, verrichten, gedurende den duur der verbindendverklaring aan (afwijkende) bepaalde regelen bindt (art. 3).

Zij opent ten slotte de gelegenheid, dat genoemde Minister juridische verplichtingen, in eenigerlei conventie op handels- en industrieel gebied besloten, onverbindend verklaart voor contractanten en leden (art. 5).

Zij, die een der drie rechtsplichten, welke naar ministerieel besluit, voor hen zijn vastgelegd, schenden, handelen onrechtmatig en kunnen door elk en een iegelijk, die bij de ongerepte werking van de ministerieele beslissing een redelijk belang heeft, in rechte worden betrokken,

om veroordeeld te worden tot schadevergoeding, welke, indien de schade niet valt aan te toonen, door den rechter in billijkheid wordt bepaald (art. 9).

Natuurlijk, dat gaat alles niet met puur discretionaire bevoegdheden: een Algemeene Maatregel van Bestuur stelt voor elk geval de voorwaarden vast, waaronder de bevoegdheid wordt uitgeoefend, de betrokken regelen, die verbindend of onverbindend worden verklaard, moeten voor de economische verhoudingen in den betrokken bedrijfstak overwegende beteekenis hebben, het algemeen belang moet de verbindendverklaring eischen, de Economische Raad wordt gehoord vóór de vaststelling van de A. M. v. B., de verbindendverklaring geschiedt voor bepaalden tijd (art. 2, 4, 7).

Maar het nieuwe beginsel kan toepassing vinden en zal die ongegetwijfeld vinden, als het ontwerp wet wordt.

Binding van niet-contractanten en niet-leden aan bestanddeelen van een overeenkomst of van een vereenigingsbesluit, waarbij zij geen partij, waarvan zij geen lid waren.

Onverbindend-verklaring van bestanddeelen van overeenkomsten of vereenigingsbesluiten voor de contractanten en de leden.

Binding van niet gebonden niet-contractanten en niet-leden aan regelen, die geen deel uitmaken van eenige conventie, maar door den met staatsgezag bekleeden Minister per uitzondering rechtvaardig worden geacht.

Zietdaar, met civielrechtelijke oogen dit ontwerp bekeken.

Het best kunnen we ons oriënteeren door een voorbeeld, een voorbeeld, dat weliswaar in de toelichting op het ontwerp niet behandeld maar dan toch genoemd is. Een voorbeeld, dat uitteraard beperkt is.

In Nederland heeft zich gedurende de laatste 70 jaar ontwikkeld de stroo-carton-industrie. Een Nederlandsch bedrijf, dat er mag wezen. De productie steeg van 50.000 ton in 1890 tot ongeveer 300.000 ton in 1930. De productie-capaciteit per arbeider, die in 1900 per werkweek van 72 uren ongeveer 1.04 ton bedroeg, was in 1932 per 45-urige werkweek gestegen tot 2,8 en 3 ton. De loonkosten, welke in 1921 nog ƒ 22.32 per ton waren, zijn thans slechts ongeveer ƒ 8.— per ton. Een technisch uitnemend geïnstalleerde industrie, waarin de rationalisatie met talent is doorgevoerd, waarin een kapitaal tusschen 15 en

20 millioen gulden is geinvesteerd, die aan 2300 arbeiders werk en brood verschaft, wier produkt op de wereldmarkt een goede reputatie bezit en voor de cartonage-industrie van Engeland een zeer belangrijke grondstoffen-leverancier representeert.

Deze stroo-carton-industrie in Nederland omvat 19 ondernemingen; 10 daarvan zijn naamlooze vennootschappen, 9 zijn coöperatieve vereenigingen. Een echt nationale industrie. Een nationaal bezit, zij het al dan niet in civielrechtelijken zin.

Gelijk in bijna elke tak van nijverheid, zoo ook is het hier niet steeds pais en vree; niet tusschen ondernemers en arbeiders, niet tusschen ondernemers onderling. In die laatste verhouding werkt naast de gedachte van ongelimiteerde concurrentie ook de tegenstelling coöperatie — particuliere onderneming. Markt-overvoering, met als gevolg prijsbederf en kapitaalverlies, komen zoo in zicht, waarbij de sterkeren wel hopen de eindvictorie te behalen, maar waarbij allereerst de buitenlander profiteert door betaling beneden kostprijs, terwijl, nationaal gezien, de kans op voldoende compensatie in eigen land, zacht genomen, onzeker is.

Een streven naar zekere productie-regeling en prijs-stabilisatie is derhalve begrijpelijk. Na de bekende staking in 1931/1932, geëindigd met een regeling, waarbij de stakende arbeiders voor slechts 25% toegaven aan de eischen der ondernemers en tengevolge van welke staking de drang tot productie van vervangende produkten in Engeland nog al werd gestimuleerd, is zelfs de prijs zoo nu en dan gedaald tot *f* 18.— per ton.

Wat dit beteekent, zal men verstaan, wanneer men bedenkt, hoe de prijs in 1920 was *f* 191.20 per ton en in 1930 nog *f* 94.08 per ton en dat de *kost*prijs heden per ton ligt op ongeveer *f* 30.—.

Veel geld is verspild door een anti-nationale concurrentie. Men moest, gezien zulke feiten, wel tot zekere regeling komen.

In April 1933 werd eindelijk een overeenkomst gesloten, die zich richtte op productie-beperking en prijsregeling.. Deze regeling is thans van kracht. Alle ondernemingen zijn hierbij aangesloten behalve de Stroocarton-fabriek N.V. Beukema & Co te Hoogezand en de Coöperatieve Stroocarton-fabriek „Union" te Oude Pekela. [3])

Wordt ons ontwerp wet, dan zullen vrij zeker de wel convenieeerende ondernemingen tot Minister STEENBERGHE zeggen: verklaar de door ons getroffen regeling, althans onze cardinale besluiten, bindend voor

de twee niet toegetreden ondernemingen. Zij zullen daartoe de bestaande conventie moeten mededeelen.

Wat kan de Minister doen? — Hij kan bevorderen de totstandkoming van een A. M. v. B., hetgeen dus beteekent, dat de zaak in den Ministerraad komt. Hij zal dat doen als hij reeds overtuigd is, dat de regeling, die bestaat, in het bedrijf overwegende beteekenis heeft en het algemeen belang in elk geval eenigerlei verbindend-verklaring eischt; daarover zal vooraf overleg worden gepleegd met den Economischen Raad, die vermoedelijk ook het ontwerp van den A. M. v. B ter beoordeeling krijgt, al zegt het ontwerp dit niet ipsis verbis. De A. M. v. B., die aldus tot stand komt, zal de voorwaarden voor verbindendverklaring, b.v. de voorwaarde dat de bestaande conventie ¾ van de arbeiders en ¾ van het totaal-kapitaal omvat — ik noem slechts een hypothetisch voorbeeld, wet noch toelichting preciseeren — moeten behelzen.

Vervolgens zet de Minister zich tot de concrete verbindendverklaring, hij beoordeelt de op de conventie van partijen rustende regeling, een eenvoudige overeenkomst, een complete vereeniging, hij vindt dat bepaalde besluiten of verbintenissen algemeene geldigheid behoeven, b.v. een besluit of een verbintenis, die de vastlegging van den prijs, welke den Engelschen importeurs in rekening moet worden gebracht, bevat. De niet tot de overeenkomst of vereeniging toegetredenen zullen met de Engelsche importeurs voortaan slechts koopovereenkomsten, waarbij die minimum-prijs wordt in acht genomen, mogen sluiten. Sluit de niet-toegetredene zulk een verboden koop-contract toch, dan handelt hij onrechtmatig en staat bloot aan een actie uit onrechtmatige daad, waarvan elk redelijk belanghebbende, de wel-contractanten, hun collectiviteit, misschien de individueele strooleverancier de aanlegger kan zijn, zoodat in beginsel eenige tientallen acties de advocatuur zullen kunnen verlevendigen; ik wil intusschen de wet zoo interpreteeren, dat als regel slechts de wel-contractant als eischer kan optreden en dat als zijn collectiviteit optreedt, ook hem de actie ontvalt. Het ware beter zulks buiten twijfel te stellen .

Mutatis mutandis geldt het vorenstaande ook als er een onverbindendverklaring wordt geprojecteerd: b.v. onverbindendverklaring van de prijsregeling omdat de Minister die te hoog vindt.

Ook kan de Minister één fabrikant niet binden, b.v. een fabrikant, die alleen naar andere landen dan Engeland exporteert — het geval

is zuiver hypothetisch — maar bepalen, dat hij nu ook niet naar Engeland exporteeren mag. Het hooren van den Economischen Raad is hier niet vereischt.

Het wettelijk systeem is dus wel duidelijk. Het zoekt normen, die in complexen van ondernemingen werken, tot rechtsplichten van dat geheel te maken, maar wil ook schadelijke normen alle toepassing tegen den wil der convenienten in kunnen ontnemen.

Het spreekt vanzelf, dat heel andere besluiten en bepalingen dan prijsregelingen en productie-verdeeling aan de orde zijn: betalingscondities, kortingen aan tusschenpersonen, kwaliteit van het produkt, vormen van het produkt, verdeeling der vormen van het produkt, beperking van aflevering tot bepaalde afnemers, wijze van afname aan buitenlandsche leveranciers enz. Iedere bedrijfstak zal pogen de haar speciaal passende regelen en besluiten vast te stellen. Naast de stroocarton-industrie valt te denken aan: de ijzergieterijen, de wollenstoffen-nijverheid, de glas-industrie, de leer- en huiden-industrie. Ook aan middenstandsbedrijven: het bakkerij-bedrijf, het bouwvak e.d. g.

In beginsel is het ontwerp toepasselijk op *elken conventioneelen regel* in een of ander stuk van den Nederlandschen handel of de Nederlandsche nijverheid.

Van dit ontwerp wordt thans onderzocht:

a. of het uit een oogpunt van rechtsbedeeling op gezonde beginselen berust.

b. of het sociaal-economisch is gerechtvaardigd.

c. of het technisch-juridisch aan redelijke eischen voldoet.

Vragen, die alle met elkaar verband houden en slechts in onderling verband kunnen onderzocht.

I.

Il y a dans notre droit, zoo sprak Minister-President WALDECK ROUSSEAU op 21 Mei 1901 in den Franschen Senaat: „il y a dans notre droit un principe constant, c'est qu'une loi ne peut rien ajouter ni retrancher à un contract intervenu entre les parties." [4])

Deze gedachte van het zuiver individueele en souvereine karakter der overeenkomst is diep gezonken in het bewustzijn der juristen, ze is inderdaad geweest een element onzer cultuur.

Het ontwerp gaat van diametraal andere gedachten uit: het tornt aan

de verbindende kracht der overeenkomst, introduceert iets wat op contractsdwang gelijkt, doet wel af en doet wel toe aan het contract tusschen partijen, in beginsel althans. Het ontwerp is zeker bij uitstek principieel.

Dieper gepeild, we raken met dit ontwerp aan de vraag, waar de principieele fundeering, de rechtvaardiging der juridische gebondenheid van mensch tot mensch te zoeken is. „Fondé sur des conventions", zegt JEAN JACQUES ROUSSEAU en even verder: „puisque aucun homme n'a une autorité naturelle sur son semblable et puisque la force ne produit aucun droit, restent donc les conventions pour base de toute autorité parmi les hommes" [5]). Een dogma, verstaanbaar in den mond van den deïst ROUSSEAU, die in één adem uitspreekt: „toute puissance vient de Dieu, je l'avoue mais toute maladie en vient aussi" [6]). Maar een dogma à priori onaanvaardbaar voor den issu de CALVIN, wiens geestelijke intuïtie hem de juridische gebondenheid in laatste instantie doet zien als gebondenheid, gelegd door zijn God, als zijn *Heer.*

Wij willen intusschen als Nederlandsche juristen en als Nederlanders van zeer onderscheiden levensopvatting over dit, van een nationale regeering uitgaand ontwerp, ons bezinnen, pour discuter il faut être d'accord, ik ben verplicht van zulk een accoord uit te gaan. Dat accoord dan zij ons objectieve recht, zooals wij dat kennen en aan den lijve ervaren in Nederland, met name dat objectieve recht, dat zich bezig houdt met het sluiten van overeenkomsten. Ik moest echter wel laten gevoelen, dat fundamenteel het laatste woord daar niet gesproken wordt.

Aan het slot kom ik even op dat deel des rechts, dat naar gangbare opvatting als vereenigingsrecht deel uitmaakt van het contractenrecht, daarmee één is.

Het overeenkomstenrecht dus; d. w. z. dat recht, dat getypeerd is door zijn tot in de uiterste consequenties doorgevoerde abstracties, waarin de verbintenis het centrale begrip is, passend op honderderlei relatie, van die tusschen u en de werkvrouw die uw kantoor schoon houdt tot de fijnst genuanceerde vervoer- en pachtovereenkomst of naamlooze venootschap toe, verbintenis tout court in Nederland, in den Balkan, in Indië, waarmee ge kunt opereeren als ware ze een hoek uit de meetkunde, de verbintenis waaruit alle concrete werkelijkheid is weggezogen, geabstraheerd, een abstractie, bewijs van denkarbeid van geslachten.

Het overeenkomstenrecht met den achtergrond der Christelijke ethiek van trouw aan het eens gegeven woord dat u te binnen roept de woorden van Psalm 15: „Heere, wie zal verkeeren in uw tent, wie zal wonen op den berg uwer heiligheid! — Die oprecht wandelt en gerechtigheid werkt;... heeft hij gezworen tot zijn schade evenwel verandert hij niet".

Het overeenkomstenrecht, waarin ook heeft gewerkt de drang der 18e en 19e eeuw om zelf in noeste toewijding eigen lot te bepalen en in de grootst mogelijke ruimte van beweging zelfstandig de relaties, en die alleen, te kiezen die men wenscht, overtuigd dat aldus alles zal reg kom.

Maar ook het overeenkomstenrecht, waarover een moderne jurisprudentie een weefsel van mindere strakheid en meerdere mildheid heeft geweven; een overeenkomstenrecht niet enkel te herkennen uit boek III B. W. en het W. v. K. maar ook uit tallooze groote conventies van koop, arbeidsregeling e. d. g., niet te begrijpen ook met verwaarloozing van alle zoogenaamde administratieve wetten, die met name die laatste regeling hebben vervormd tot onherkenbaar wordens toe.

Ons overeenkomstenrecht alzoo, gelijk het geheele Nederlandsche privaatrecht dat ons doet kennen, bearbeid door Romeinen en Germanen, Romanisten en Canonisten, door juristen van elke levensopvatting, zoodat het geworden is in den loop der jaren wat het is, een product der historie, een wereld van compromissen, ons gemeenschappelijk goed.

Geen behandeling van dit stuk recht, slechts een onderzoekende blik daarop.

We beginnen natuurlijk met boek III B. W.

De overeenkomst strekt partijen tot wet. De overeenkomst is de elkaar ontmoetende (elkaar grijpende, zou SUYLING zeggen [7]) wil(sverklaring) van partijen, tot het in het leven roepen van verbintenissen. Alleen beider partijen elkaar opnieuw ontmoetende wil(sverklaring) kan gedurende haar bestaan die overeenkomst opheffen, haar verplichtingen veranderen of doen verdwijnen. Zij is een *wet,* voor *partijen* alleen. Bij het woord wet duikt voor ons op het mysterieuze, waarmee tegen het einde der 18e eeuw dat begrip was bekleed, misschien het best weer te geven met de gedachte, dat de wet de eigenlijke, de eenige, de almachtige waarborg is voor de vrijheid. Zulk een waarborg is dus ook de overeenkomst. Begrijpelijk is onder dat licht de afkeer,

dat zij die buiten haar staan, voor die wet, die wel is volonté maar geen volonté générale, zouden hebben te buigen; zij staan er naast, er buiten, ze gaat hun niet aan, passief niet, actief niet. Verbind hiermee nog de gedachte, die zoo lang heeft geheerscht en die MONTESQUIEU reeds tot uitdrukking bracht: „les jugements ne soient jamais qu'un texte précis de la loi. S'ils étaient une opinion particulière du juge, on vivrait dans la société sans savoir précisement les engagements que l'on y contracte", [8]) en het geheele systeem staat u ineens voor den geest.

Rechtstoepassing is in dit kader allereerst: executie van den eigen wil [9]) tu l'as voulu GEORGE DANDIN. De wet, die overeenkomst heet, is vóór alle dingen die bindende regeling, waarover partijen na ernstig overwegen, overeenstemming hebben bereikt. De handelskoop is de spiegel, waarin men het wezen dezer wet ziet.

Tweeërlei wet van één en dezelfde kracht leven naast elkaar, wet en overeenkomst, beide wet en beide overeenkomst, ze leven naast elkaar in vollen vrede, de een bedreigt de ander niet, de wet in formeelen zin bevat weinig dwingend recht, het recht op de met name genoemde overeenkomsten is b.v. goeddeels saamvatting van wat men zou kunnen noemen het statuut der betrokken overeenkomst, het regelmatig toegepaste, dat geldt als partijen weinig zeggen, niet geldt als partijen wat anders willen en verklaren.

Moest ik op dit Procrustes-bed het onderhavige ontwerp leggen, het oordeel ware spoedig gereed: eensdeels veel te lang, andersdeels veel te kort, het past absoluut niet, in dit ontwerp immers staat de wet op tegen de overeenkomst, de overeenkomst tegen de wet.

Maar onze rechter is niet meer texte précis de la loi; en naast de moordende abstracties van het bijna als wiskunde gevatte civiele verbintenissenrecht heeft — de natuur is sterker dan de leer — het concrete geval zijn rechten hernomen, een moderne wetgeving, gesteund door een christelijk sociale en socialistische volksbeweging, heeft ingegrepen en vooral sedert 1900 is er veel veranderd, rechtens en in feite. En de drang tot verandering werkt door met elementaire kracht.

Laat ik weer een voorbeeld nemen, een overeenkomst, die naast den koop en verkoop, het diepst ingrijpt in het menschelijk saamleven: de arbeidsovereenkomst.

Ik spreek niet over de heidensch-Romeinsche regeling van vóór 1900, die was een regeling, die met de gedachte van recht spotte, waarin van

een statuut der arbeidsovereenkomst in 't geheel geen sprake was (de regeling bevatte 3 artikelen, waaronder het beruchte, dat de geloofwaardigheid van het getuigenis des werkgevers stelde boven die van het getuigenis van den werknemer), maar ik bedoel onze regeling van 1907, die voor het bewustzijn der tijdgenooten een exempel van edele rechtsvernieuwing vertegenwoordigde.

Dat de werkgever of de werknemer sedert 1907 nog zou kunnen verklaren, dat zij in de toepassing der overeenkomst eigen wil ten uitvoer brengen, zal wel niemand volhouden. De wettelijke regeling telt 78 artikelen, waarvan 43 met dwingend recht, zeer overwegend als men bedenkt, dat in de resteerende 35 er talrijke zijn, die naar den inhoud geen regeling bevatten of die afwijking slechts in bijzonderen vorm toelaten. Op 25 plaatsen wordt een afwijkend beding nietig verklaard.

Artikel 1639*w* B. W. opent de mogelijkheid van tusschentijdsche beeindiging der dienstbetrekking en breekt principieel met de verbindende kracht van de overeenkomst in haar volle consequenties.

Maar daar is veel meer gebeurd. Die werkgever, die een arbeidsovereenkomst aangaat in een bedrijf, waarop de ongevallenwetten toepasselijk zijn (en dat zijn thans ongeveer alle bedrijven) is ipso jure gebonden aan een rechtsregeling, die hem noopt het beginsel van de administratief uitgewerkte Gafährdungshaftung of bedrijfsrisico of hoe ge anders deze aansprakelijkheid wilt formuleeren, te aanvaarden, het casum sentit dominus of het geen aansprakelijkheid zonder schuld, te verwerpen; de invaliditeits- en ziektewet doen iets soortgelijks. De arbeidswet omringt de arbeidsverhouding met een stel regelen, die zoo scherpe afbakening inhouden, dat de bewegingsruimte tot een minimum is ingekrompen.

En tracht deze begrenzing nu niet irrelevant te verklaren omdat het administratieve wetten zijn, in wezen zijn deze wetten niet verschillend van het jus publicum van het privaatrecht, het zijn geen wetten die den burger als zoodanig tegenover den staat plichten opleggen, maar wetten, die de arbeidsverhouding, de uit de privaatrechtelijke overeenkomst gesproten dienstbetrekking, determineeren, in dit geval dat o. a. doen door een verzekeringsstelsel vast te leggen en het initiatief der executie, die ook in het privaatrechtelijke geschil een publiekrechtelijke kant vertoont, niet in handen te geven van den particulier maar van een staatsorgaan.

Maar zult ge zeggen, de loonbepaling is toch aan de individueele partijen! Ja, als geen groote collectieve arbeidsovereenkomsten het bedje reeds hebben gespreid, in welk geval de geheele overeenkomst is gereduceerd tot entréebiljet. Misschien zijt ge dus nog vrij om de overeenkomst aan te gaan of niet aan te gaan, misschien zelfs ook dat niet: een staking, waarvan de inzet was terugname van een ontslagene, is in Nederland geen onbekende en de staking is een rechtshandeling.

Dit alles spreekt één taal: niet datgene wat gij wilt, wat gij convenieeert, is wet, maar alleen datgene is wet, wat gij *behoort* te willen, zelfs niet of ge zult willen, ligt geheel aan u, want blijkens de praktijk heeft ook daarin uw wil te buigen voor een andere macht en is aan uw wil de bepalende kracht ontnomen. En die andere bepalende kracht strekt zich uit over hen die in geen enkele opzicht tot de bepalingen hebben meegewerkt (artikel 9, 10, 11, 14 wet op de C. A. O.).

Tot nu sprak ik over de individueele arbeidsovereenkomst, hoe nopens haar ordening de autonome wil verdrong, terloops trad reeds een typisch ordeningsprincipe op den voorgrond: de collectiviteit, zooals die bij de C. A. O. zich in de organisaties manifesteert. Die collectiviteit ging overwelven de individueele wilsverklaringen. Maar nog op gansch andere wijze werkt hier de gedachte der collectiviteit.

Ons B. W. ziet de samenwerking in de Philipsfabrieken te Eindhoven als een complex van 16000 arbeidsovereenkomsten, die de eigenaar der onderneming met zijn werknemers sluit. De moeilijkheid dat die ééne eigenaar dagwerk zou hebben met het convenieeren met adspirantemployés, wordt opgelost door de civielrechtelijke vertegenwoordiging. In deze opvatting blijft een machtig element onverklaard: het geheel van betrekkingen, die niet af te lezen zijn noch uit een C. A. O., noch uit een arbeidsovereenkomst, noch uit eenigerlei administratiefrechtelijke wet, maar die voor de samenwerkenden soms de hoofdzaak zijn: de interne organisatie, de fabriek en de fabrieken zelf, nooit restlos te herleiden tot een optelsom van individueele overeenkomsten of wettelijke bepalingen en krachtens de bindende betrekkingen, die zij schept van persoon tot persoon in de fabriek, onmogelijk als rechts-begrip te onthalzen door ze te denatureeren tot economisch feit zonder meer.

In de litteratuur van het Duitsche arbeidsrecht heeft zich reeds de opvatting baan gebroken, dat dit ondernemingsgeheel, deze organisatie

voor de rechtsverhoudingen van beteekenis moet zijn en een schrijver als Dr. RICHARD MAINZER heeft in zijn werkje „Betrieb und Betriebszugehörigkeit" [10]) zich beijverd om duidelijk te maken, dat het Duitsche recht (ik spreek van vóór den tijd van de nationaal-socialistische reactie, die alle recht wil herleiden tot den wil van den Führer en daarmee de hoofdbron van rechtsvorming op dit gebied verstopt [11]) aan het bestaan der onderneming juridische consequenties verbindt, al huivert hij er voor terug de onderneming tot een rechtsbegrip, „rechtlicher Inbegriff" te verklaren en al blijft hij staan bij het „Organisationsinbegriff". Deze laatste huivering meen ik te mogen toeschrijven aan het feit, dat men te veel nadruk er op legt, dat het bestaande recht toch civielrechtelijk den eigenaar der onderneming, het juridische subject, beslissing over het lot der onderneming toekent, hetgeen juist is, maar naar mijn meening niet in den weg staat hieraan dat daarnaast en zelfs daartegen-in bezig is zich te manifesteeren, dat de onderneming, als het geheel der samenwerkenden in de fabriek gezien, met de ter beschikking staande machinerieën, een organisme en rechtsgeheel vertegenwoordigt, waarvan zoowel leiding als ondergeschikten, in hun tallooze variaties, zijn de organen, het geheel beslissend is voor de deelen, niet een deel voor het geheel.

Ik laat echter de vraag hoever met deze gedachte van rechtsgeheel moet worden gegaan — consequent logisch doorgevoerd zou ze leiden tot socialisatie op privaat-rechtelijken grondslag — thans rusten en wijs er alleen nog op, hoe in elk geval — en dat is voor ons onderwerp juist van cardinaal belang — de beteekenis van dit geheel een zoodanige is, dat het zijn binnen haar beslissend is voor de toepassing van allerlei rechten en plichten; dat b.v. voor hem die dit geheel is binnengetreden langs den weg eener juridisch nietige arbeidsovereenkomst of zelfs zonder overeenkomst, al datgene geldt, wat voor hen geldt voor wie een heusche individueele arbeidsovereenkomst een deugdelijk entréebiljet is geweest.

En zoo eindig ik derhalve mijn beschouwing der arbeidsregeling met de erkenning eener gebondenheid die tot geen conventie, geen deugdelijke wilsovereenstemming is terug te voeren, een gebondenheid aan een ordening buiten alle overeenkomst om.

De conventie teruggedrongen tot steeds enger gebied, het beginsel der contracteer-vrijheid aangetast, de verbindende kracht der overeenkomst in principe verneint, gebondenheid zonder overeenkomst er-

kend, zietdaar de tendenzen in het voorbeeld der rechtsontwikkeling der uit de privaatrechtelijke arbeidsovereenkomst gesproten arbeidsverhouding in het begin der 20e eeuw. Bindingen van boven-persoonlijken aard, die gevonden en aanvaard worden, geen uitvoering van eigen individueelen wil, in het privaatrecht de wil en het wilsdogma tanend tegenover het ordeningsprincipe. Tendenzen, die het rechtsbewustzijn des volks in al zijn lagen heeft aanvaard.

In gedachte hoor ik een tegenwerping: dat geldt voor het arbeidsrecht, maar arbeidsrecht en civielrecht zijn nu eenmaal niet identiek. Inderdaad niet.

Maar de rechtsontwikkeling der laatste jaren is één manifestatie, dat volmaakt gelijke tendezen op *heel* het gebied van het overeenkomstenrecht werkzaam zijn.

In een glashelder boekje toont GASTON MORIN dat voor het Fransche privaatrecht aan: „La loi et le contrat, la décadence de leur souveraineté". Bladzijde 50 tot 92 bieden een geheele reeks van voorbeelden, hoe de souvereiniteit der overeenkomst in haar beide grondpijlers, de contracteervrijheid en de verbindende kracht, door wet, praktijk en jurisprudentie is ondermijnd.

Ik wees reeds op het opstel van DE BENEDITTY. Dit opstel trof mij daarom bizonder, omdat het zoo goed, ik zou haast zeggen op artistieke wijze, u verzoekt met hem rustig de historiebladzijden der laatste jaren blad na blad om te slaan en u zelf aan het slot, zonder eenig waardeeringsoordeel uit te spreken, als eerlijk wetenschappelijk man te vragen: is nu in het licht dier feiten, niet evident dat wij leven in een overgang, waarin het wilsprincipe de vlag strijkt voor het ordenings-beginsel?

Nu doet zich bij allen, die de onderhavige kwestie aanraken, een typisch verschijnsel voor, verklaarbaar als men zich in een ontwikkelingsproces als dat van heden ziet betrokken: de wet zelf wordt met andere oogen bekeken.

Zoowel wat de contracteer-vrijheid als wat de verbindende kracht betreft, kan men reeds in de wetgeving van 1838 op verschillende uitzonderingen wijzen; zij worden point de départ voor verklaring der ontwikkeling. Men klopt het oude B. W. als een oud paard, dat men zoo genoeglijk heeft bereden, op de hals en zegt: een volkomen souve-

rein en individualistisch contract hebt toch ook gij niet gekend. En dan komen ze voor den dag: artikel 1200 B. W. dat een beding, houdende toeëigening van het pand, nietig verklaart, artikel 1612, 1559 B. W., elders de v. o. f. en de homologie van het accoord e. d. g. [12])

Inderdaad de contracteer-vrijheid was reeds in de wetgeving van 1838 niet absoluut, de verbintenisscheppende overeenkomst niet volslagen relatief. Wat de verbindende kracht betreft valt misschien een beroep te doen op art. 1303 B. W. en art. 1530 B. W., maar *zij* is welhaast voor 100% aanwezig.

Laat ik met *haar* derhalve aanvangen.

Ik wees reeds op art. 1639*w* B. W., dateerend van 1907.

Ik noem nu slechts op:

Beurswet 4 September 1914 S 445 (zie o. a. artikel 2 over afwikkeling van prolongaties, gew. 31 Dec. 1914 Stbl. 645).

Huurcommissiewet 26 Maart 1917 Stbl. 157, die partijen bindt aan niet gecontracteerde huurprijzen en wel gecontracteerde ten bate daarvan ongeldig verklaart.

Crisis, zegt ge. Goed.

1917: Wet van 15 December 1917 Stbl. 701, houdende voorschriften omtrent aanleg en instandhouding van spoorwegen, waarop uitsluitend met beperkte snelheid wordt vervoerd, op wegen niet onder beheer van het Rijk. Het is twijfelachtig of de Kamerleden toentertijd hebben begrepen wat zij deden, maar deze wet opent de mogelijkheid van opheffing van een geheele overeenkomst en vervanging daarvan door een van anderen inhoud door Gedeputeerde Staten of de Kroon vastgesteld. Met crisis heeft deze wet niets te maken. Zij is fundamenteel, principiëel.

Ik noem verder nog slechts enkele namen: crisis-pachtwet, wettelijke regeling van de overeenkomst van koop en verkoop op afbetaling, gedwongen arbitrage op grond der landbouw-crisiswet.

De wetgeving der laatste 25 jaren heeft slag op slag de verbindende kracht der overeenkomst verneint, de onherroepelijkheid der overeenstemmende wilsverklaringen ter zijde gesteld voor normen, die haar voorkomen van hooger orde te zijn.

Wat de rechtspraak betreft, het volgende slechts. Artikel 1374 lid 3 en 1375 B. W. zegt de Hooge Raad kunnen den crediteur niet *voor goed* versteken van het recht nakoming der overeenkomst te vorderen.

Zie b.v. Arrest 8 Januari 1926 W. 11464, waarbij een afgewezen vordering van den Staat tegen de Haarlemsche Katoenmaatschappij in liquidatie, tot ontbinding van twee overeenkomsten tot levering van sarongs, waarvan het Hof had bepaald dat nakoming in redelijkheid niet meer gevraagd kon worden, teruggewezen werden op grond dat de aangehaalde artikelen niet een strekking hebben die tot te niet gaan van oorspronkelijk onaantastbare overeenkomsten leidt. Er is hier verschil tusschen schrijvers als VAN OVEN en SCHOLTEN eenerzijds en de Hooge Raad anderzijds, maar geen verschil bestaat over de vraag, dat goede trouw een objectieve norm representeert en dat op grond van die objectieve norm de verbindende kracht der overeenkomst althans kan ingeperkt [13]). Meerdere arresten hebben dezen regel tot positief recht gemaakt.

Ik wijs op de causa-leer. In een voortreffelijk proefschrift van dit jaar verdedigt Mr. G. J. SCHOLTEN [14]) de opvatting, dat causa is de economisch maatschappelijke grondslag der verbintenis. Zeker, de Hooge Raad volgt een andere leer, maar ongetwijfeld zijn de arresten van den Hoogen Raad van 3 Maart 1916 W 9957 en 3 November 1927 W. 11752 (met onderschrift STAR BUSMAN) practisch niet zoo heel ver van deze causa-opvatting verwijderd. „De aard der overeenkomst, zoo zegt de H. R. in het eerste geval, brengt mee, dat wanneer de onderstelling, waarvan beide partijen bij het geven en nemen eener toezegging zijn uitgegaan, blijkt niet te bestaan, de schuldenaar zich hierop moet kunnen beroepen, daar alsdan de door hem gedane toezegging iederen grond mist en dus krachteloos is. Uit de artikelen 1371 en 1372 B. W. volgt, dat aan onze wetgeving dit beginsel ten grondslag ligt." Het arrest betrof een overeenkomst, waarbij de Staat zich had verbonden om de schade te vergoeden, ontstaan doordat een rijkspaard een besmettelijke ziekte op de paarden van den eischer had overgebracht. In het proces ontkende de Staat, dat het rijkspaard bij het stallen bij eischer reeds aan de ziekte leed. De eischer achtte dat zulks er niet toe deed, de overeenkomst was er nu eenmaal. De Hooge Raad verwierp deze opvatting. [15])

Ongemerkt ben ik aldus reeds op het terrein der contracteer-vrijheid, want het gaat hier over de vraag of reeds van den aanvang af, hoewel hier elkaar ontmoetende wilsverklaring was, gebondenheid bestaat, niet of verandering van de feitelijke omstandigheden van invloed is op het *voortbestaan* der overeenkomst.

In hoeverre is der partijen elkaar ontmoetende wil beslissend? De causa-leer perkt dat gebied ongetwijfeld in.

Maar dat doet de jurisprudentie ook op andere wijze. Salarissen van architecten, accountants hangen niet enkel af van het getroffen accoord, maar hebben voor andere normen te bukken. Onder druk gesloten overeenkomsten worden niet onvoorwaardelijk erkend.

Dat de wetgever hoe langer zoo meer de contracteer-vrijheid inperkt, bewijzen wetten als die op het geldschietersbedrijf, de nieuwe regeling der naamlooze vennootschap in het Wetboek van Koophandel en al die dwingende andere regelen, u zeer goed bekend.

Het zij mij vergund speciaal nog uw aandacht te vragen voor een heel aparte groep van overeenkomsten, contracts d'adhésion, zegt de Franschman, die waarop het vervoer van uw brieven, het verkeer per telegraaf en telefoon, de beschikking over gas en water en electriciteit berust en als ge daar teveel een publiekrechtelijk smaakje aanwezig acht, die omtrent transportverzekering, om van allerlei koopovereenkomsten als in den graanhandel niet te spreken en u deze vraag voor te leggen: waar zit nu bij al die overeenkomsten, die een geheel stuk van uw economisch bestaan beheerschen, het eigenlijke toestemmen? Waar zit uw eigen wil?

En als dan uw laatste toevlucht is: maar gedwongen in den eigenlijken zin, dat wordt ge toch niet, dan antwoord ik: uw kinderhand is gauw gevuld, maar werd ge dan soms ook niet gedwongen toen de huuropzeggingswet en de huuraanzeggingswet u verplichtte uw huizen tegen bepaalden prijs in gebruik en genot af te staan?

Daar loopt één bepaalde draad door de ontwikkeling van ons positieve recht der laatste decennia en die draad is: de grondslag der gebondenheid is hoe langer hoe minder te herleiden tot den wil der handelende personen, steeds sterker komt naar voren, dat andere, bovenpersoonlijke machten den contractswil der partijen beheerschen, de collectiviteit, de ordening, waaraan dikwijls de individuen hebben meegewerkt maar die ik niet tot hun accoordbevinding kan herleiden, de macht van den wetgever, die algemeene belangen door het parlement op de weegschaal der billijkheid en doelmatigheid gelegd, behartigt, bovenal de macht van ons aller *rechtsbesef,* dat instemt met de woorden van RIPERT, wanneer hij in het meest beheerschende hoofdstuk van zijn boek: „La règle morale dans les obligations civiles" n.l. in het hoofdstuk, getiteld „la lèsion", waarvan hij zelf zegt, dat ze

is cette question, qui domine toute la théorie de la liberté contractuelle, aan het slot zegt: „Le droit demande s'il n'a pas eu tort de dédaigner l'enseignement de la vieille morale qui fait reposer le contract sur la justice et non la justice sur le contract". [16])

Zie ik in het licht dezer ontwikkeling ons ontwerp, dan is het weliswaar in zijn opzet en beginselen niet geëvenredigd aan de in de wetgeving van 1838 overheerschende begrippen, maar dan past het anderzijds heel goed in de sfeer, die in latere jaren, door, in en naast die wetgeving is geworden.

II.

Elke wet, elke rechtspraak, elke rechtspraktijk heeft een sociaal-economischen achtergrond. Dat heeft ons Burgerlijk Wetboek ook. Juristen, civilisten, die geleerd hebben met hun begrippen te werken alsof ze golden voor elken tijd en elken toestand, civilisten, die geleerd hebben de codificatie als summum van recht en gerechtigheid te zien, loopen gevaar dat te vergeten. In plaats dat zij begrippen bezitten, zijn ze door begrippen bezeten. Geneigd om de sociaal-economische praxis daarin te persen.

Ons Burgelijk Wetboek is het wetboek van den, wat wij zouden kunnen noemen in hedendaagsche termen, den gezeten middenstander, van den baas met 1 tot hoogstens 25 knechten. Aan dat milieu is de begripsvorming georiënteerd, met name de leer der overeenkomst en de verbintenis.

Men moge zich beijverd hebben door tot in het uiterste betrachte abstractie de economische werkelijkheid weg te zuigen, de lucht van het burgerlijk milieu is blijven hangen.

Maar onze wereld leeft niet meer in dat burgerlijk milieu. Zij is daaraan ontgroeid. De verandering van inzichten is één groote manifestatie niet alleen van een andere levensvisie maar van een andere werkelijkheid. Daar ligt de rechtvaardiging van veel dat verschilt van de codificatoren en de ouderwetsche commentatoren.

Daar ligt ook een rechtvaardiging voor ons ontwerp.

Het ontwerp ziet de wereld met eigen oogen: onze wereld met grootindustrie, groote kapitaalinvestaties, onze wereld van vakorganisaties en wordende bedrijfscollectiviteiten.

In het milieu van 1838 tot ongeveer 1900 was het misschien als

regel niet verontrustend als één ondernemer bezweek, het was zijn zaak en die van zijn gezin. Anders wordt het, als door die merkwaardige ontwikkeling van het obligatie- en aandeelenkapitaal een breede groep gaat gevoelen: mea res agitur; nog veel ernstiger wordt het, als een geheel complex van ondernemingen met millioenen van kapitaal, met een dreiging van niet te compenseeren werkloosheid, in het gezichtsveld van den ondergang komen. Ook zulk een milieu heeft behoefte aan billijkheid en recht, maar het eischt nieuwe vormen, zijn eigen vormen, ook zijn eigen begrippen.

In het ontwerp is weerspiegeld de genootschappelijke structuur van ons moderne industrieele- en handelsleven, het nationaal element, dat de bedrijfstakken niet meer onverbiddelijk als privé-aangelegenheden van enkelen kan zien, omdat het volksgeheel met sociale en economische banden aan de bedrijven als totaliteiten is verbonden.

Het wetsontwerp biedt dezen bedrijven a. h. w. het middel om sociaal te leven, het veroordeelt onbillijke spelbrekerij, maar niet minder het groepsegoïsme. In zijn sociaal-economische grondslagen is het aan onzen eigenen tijd geëvenredigd. Het blijft een *machtigings*wet, inhoeverre de toepassing in concreto rechtvaardigheid en doelmatigheid dient, moet afgewacht: ze *kan* zijn rechtsbedeeling van het allerbeste gehalte.

Of structureel daartoe de gelegenheid afdoende is geboden, zij het slot van ons onderzoek.

III.

Het ontwerp staat in dit opzicht aan ernstige kritiek bloot. Zoo de kritiek van VAN OVEN.[17])

Dat de kritiek wel eens gerechtvaardigd is, valt niet te ontkennen. Dezerzijds bestaan ook grieven.

Maar VAN OVEN, om dien nu te nemen, maakt, als ik het wel zie, twee fouten.[18])

Hij wil een civielrechtelijke beoordeeling geven, maar verwijst de vraag of het doel van het wetsontwerp toejuiching verdient, naar economen en politici. Een in beginsel funeste splitsing van het recht.

Hij ziet de verbindend-verklaring alleen en uitsluitend onder het licht der individueele ondernemers-overeenkomst; het ontwerp bestrijkt meer.

Het ontwerp ziet, dat op allerlei wijze op privaatrechtelijken grond-

slag, hetzij door het maken van ondernemersafspraken, hetzij door het vormen van een vereeniging, wier bestuur bindende besluiten neemt voor de leden, hetzij door het vereenigen van een geheel bedrijf of zelfs industrie in privaatrechtelijke verbanden, waar behoefte aan gecentraliseerde voorschriften bestaat en waar gewerkt wordt met besluiten voor (zeer) groote verbanden, tot saneering van het bedrijfsleven, het ontwerp ziet, dat aldus verbintenissen, besluiten, regelen kortom normen op conventioneelen grondslag komen en wil nu de goede normen op allen kunnen doen toepassen, de slechte ook tusschen partijen, leden en vereenigingen ter zijde kunnen doen stellen.

Ik betwijfel of dit streven bereikt wordt door de formuleering van VAN OVEN, luidende:

„Onze minister kan overeenkomsten tusschen ondernemers geheel of ten deele verbindend verklaren voor andere ondernemers in hetzelfde bedrijf, indien het algemeen belang dit vordert"; en

„Onze minister kan overeenkomsten tusschen ondernemers geheel of ten deele onverbindend verklaren, indien het algemeen belang dit eischt."

Deze amendeering is op zichzelf voortreffelijk, maar zij heeft, zie ik het goed, de geheele wet van inhoud veranderd.

Laat ik thans eigen weg volgen en slechts datgene bespreken wat mij het meest van belang schijnt.

De sanctie.

De vraag naar de sanctie is voor het onderhavig ontwerp wel een der moeilijkste. Ook in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer komt zulks wel tot uitdrukking. Laat ik slechts positief iets mogen aanvoeren.

Het wetsontwerp zoekt de sanctie puur in een civielrechtelijke actie uit onrechtmatige daad. In het kader van het ontwerp, zooals het nu eenmaal is, niet volstrekt verwerpelijk, mits beter tot uitdrukking kome, wie en wie alleen de aanleggers kunnen zijn.

Het schijnt mij van belang het oog eens te richten naar die wetten, die uit een oogpunt van rechtsbedeeling zekere verwantschap met het onderhavige ontwerp vertoonen. Men kan het ontwerp zien als een stukje privaatrecht. Maar dan toch een stuk privaatrecht met admini-

stratief-rechtelijken inslag; trouwens het privaatrecht kan nu eenmaal in de werkelijkheid, waarin in de 20e eeuw ons volk leeft, niet van een administratieven inslag worden ontdaan. Wij kennen meerdere wetten, waarin een zeker pêle-mêle van allerlei recht ons tegentreedt. Gewezen werd reeds op de ongevallenwetten e.d.g. Hetzelfde verschijnsel is waar te nemen in wetten als die op het octrooi-recht, het auteursrecht e.d.

Wie hebben belang bij de handhaving van de rechtsregelen tot bevestiging en uitbreiding waarvan het ontwerp de mogelijkheid biedt? De staat, als representant van het algemeen nationaal belang, de eventueele collectiviteit, die in een bedrijfstak optreedt, misschien daarnaast een bepaalde individueele ondernemer. Allereerst zou ik derhalve het recht tot het instellen der civiele actie ook aan den Staat willen zien toegekend. Uitdrukkelijk ware bovendien vast te leggen, dat de eerste veroordeeling tot schadevergoeding ware te combineeren met vaststelling der vergoeding, ingeval van inbreuk in de toekomst, te betalen. Ten slotte ware daarnaast inbreukmaking strafrechtelijk te achterhalen met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of geldboete van ten hoogste 1500 gulden. Het is een regeling, die wij elders reeds kennen, die geen grieven heeft doen kenbaar maken, die betere waarborgen biedt dan de thans zuivere onrechtmatige-daad-actie en door het hooge belang der zaak gerechtvaardigd is.

Daarnaast ware de beperking te overwegen, dat een lid van een collectiviteit geen actie heeft, als het geheel haar instelt.

De wijze van recht zoeken.

Wetgeving en rechtspraak zijn in wezen niet onderscheiden.

De hier geboden wettelijke regeling draagt het karakter: in een bepaald milieu, misschien in een bepaald geval, zal vastgesteld worden of rechtvaardigheid en sociaal-economische doelmatigheid gebieden een norm, die vrijwillig in een bedrijfstak wordt gevolgd, te aanvaarden als standaard voor alle ondernemers-bedrijfsgenooten. Daar gaat het in deze materie bovenal om.

Tweeërlei dient uitgemaakt: of het billijk is tegenover den onwillige, of het doelmatig is voor allen. Het is niet billijk voor den onwillige als het niet doelmatig voor allen; het is niet doelmatig voor allen als het onbillijk is tegenover den onwillige.

Het is het gebied van het recht in wording, een samenstrengeling

van het juridisch-ethische met het economisch-feitelijke, gelijk zulks zich trouwens op velerlei ander gebied heden voordoet: arbeidsrecht, volkenrecht e.d.g.

Voor dit eigenaardig soort beslissingen wordt naar het geschikte orgaan gezocht. Het ontwerp wijst hiervoor aan den Minister van Economische Zaken in verbinding met een afdeeling bij den Economischen Raad.

De homologatie van het accoord in het faillissement ligt in handen van de Rechtbank, het voorontwerp-AALBERSE tot bindend-verklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten legde de beslissing in handen van den Minister na advies van een commissie ad hoc.

Elke keuze heeft in dezen iets willekeurigs. Dat de beslissing niet bij den wetgever ligt, acht ik wel verdedigbaar. Het Parlement is niet de geroepene om au fond de dessous van de organisatie van een industrie te doorgronden, zijn samenstelling is daarop niet berekend.

Dat het in casu de Economische Raad is, die adviseert, bewijst, dat de ontwerper vooral gedekt heeft willen zijn, dat economisch geen groote fouten worden begaan.

Uitgaande van de gedachte, dat het spontane rechtsbesef intuïtief de algemeene geldig-making van een regel (het gaat hier tegen spelbrekers) niet ongezind zal zijn in een tijd, waarin de drang naar geordend samenwerken zich accentueert, zullen inderdaad economische overwegingen zich krachtig moeten kunnen doen gelden.

Onder dit licht is de gekozen opzet zeker niet de slechtste. Ze herinnert aan regelingen uit het administratieve recht, waar de Kroon beslissingen neemt, nadat een zaak voor de afdeeling Geschillen van Bestuur in den Raad van State is geweest.

De practijk van jaren bewijst, dat bestuursorganen, onder bepaalde waarborgen, zeer geschikte instanties kunnen zijn, waar het er op aan komt beslissingen te nemen, die zoowel doelmatig als rechtvaardig zijn.

Een verantwoordelijk Minister, gerugsteund door een afdeeling van den Economischen Raad, welke zich ontwikkelt tot een orgaan, dat zin voor de realiteit, deskundigheid, paart aan billijkheid, is heusch geen ongelukkige greep, waar het er op aan kwam in casu het pad te effenen voor concrete, diepinsnijdende beslissingen, waarbij een doorgronden van economische verhoudingen een eerste vereischte is.

Onhelderheden.

Dat elke zin uit het ontwerp mij volkomen helder is geworden, durf ik niet met de hand op het hart verklaren.

Hoe het nu precies bedoeld is, wanneer gesproken wordt over de Algemeene maatregel van Bestuur en daarna over de concrete verbindendverklaring, blijkt niet zoo evident als voor de onderhavige materie gewenscht is.

De bedoeling is kennelijk om concrete beslissingen in tamelijk ruimen omvang mogelijk te maken en deze concrete beslissingen met voldoende waarborgen te omringen. Daarop dient derhalve de formuleering gericht te worden.

Het zij mij vergund die bedoeling eens op eigen wijze voor te dragen.

Onze Minister kan overeenkomsten tusschen ondernemers geheel of ten deele verbindend verklaren voor andere ondernemers in het bedrijf, indien het belang van den betrokken bedrijfstak zulks gewenscht maakt en noch de billijkheid noch het algemeen belang zich tegen deze verbindend-verklaring verzet.

Onze Minister is onder dezelfde voorwaarden bevoegd zulk een verbindendverklaring ook uit te spreken met betrekking tot bepalingen en regelen, die deel uitmaken van privaatrechtelijke conventies, die niet het karakter dragen van individueele overeenkomsten, mits deze conventies de strekking hebben ondernemers op eenig gebied van handel en nijverheid te doen samenwerken.

Onze Minister is bevoegd, wanneer de aard der betreffende overeenkomst, bepalingen of regelen zulks medebrengt, bij de verbindendverklaring die wijziging aan te brengen, die de uitbreiding der overeenkomst, der bepalingen of regelen over niet contracteerende of niet als lid toegetreden ondernemers, vereischt.

Een Algemeene Maatregel van Bestuur bepaalt, wanneer de Minister tot verbindendverklaing van overeenkomsten, bepalingen en regelen als hiervóór bedoeld, wenscht over te gaan, de voorwaarden waaronder zulks kan geschieden.

De Minister is gehouden over den inhoud van den Algemeenen Maatregel van Bestuur het advies van den Economischen Raad in te winnen.

Gelijke verplichting bestaat nopens het ministerieel besluit tot verbindendverklaring zelf.

Natuurlijk wordt deze formuleering op dit onderdeel slechts als voorbeeld gegeven. Variis modis bene fit.

Leemten.

Men heeft er op gewezen, dat de onverbindend-verklaring het doel voorbij schiet. Als zonder conventie betrokkenen den gewraakten regel toch toepassen, wat dan? — Stond de zaak zoo, dat dit doorgaans te wachten ware, de opmerking, die formeel juist is, ware dan ook van praktische beteekenis.

De vraag rijst echter of het formeel juiste bezwaar niet overdreven wordt. Welke regeling immers zal de Minister onverbindend verklaren? Zulk eene, waartegen ongetwijfeld reeds gemord is. Treedt alsdan de onverbindendverklaring in, dan volgt de ineenstorting bijna natuurnoodwendig.

Aangenomen echter, bedrijfsgenooten hebben allen tezamen een regeling getroffen, die uit het oogpunt van het bedrijf zelf of uit het oogpunt van het nationaal belang, naar het inzicht van den Economischen Raad en van den Minister verdient niet toegepast te worden, terwijl juist de bedrijfsgenooten die toepassing wel begeeren (men heeft bijvoorbeeld de productie ten onrechte beperkt) dan gaat, nu afgedacht van de sanctie, toch werken de mogelijkheid dat nieuwe ondernemers die juist niet-toepassing begeeren, ten tooneele verschijnen.

Met de verscherpte sanctie ware m. i. deze opzet wel uit te voeren.

Hoewel het ontwerp wel de tusschentijdsche opheffing van de verbindendverklaring kent, kent het niet de wijziging. Misschien is deze langs den omweg der opheffing te bereiken. Het ware gewenscht zulks buiten twijfel te stellen.

Het schijnt bovendien wel gewenscht, al wil het ontwerp karteldwang in den eigenlijken zin vermijden, regelingen als quota-verdeelingen mogelijk te maken, prijsregelingen en productieverdeelingen en productie-beperkingen staan toch in het centrum.

In boven gegeven formuleering is getracht aan deze eischen tegemoet te komen.

Het vereenigings-element.

Dit element is in de beschouwing, o. a. in het Voorloopig Verslag, vooral aan de orde gesteld als vraag en wensch naar verband tusschen het sociale en het economische. Wij kennen nu eenmaal bedrijfsraden,

die iets van ordening in een tak van nijverheid representeeren, inspraak van arbeiders en beambten waarborgen, waarom niet aangestuurd op een aansluiting aan deze gedachte en deze rechts-ordening?

Waar gaat het eigenlijk om? Het gaat er om bedrijfsgenooten-ondernemers tot eenheid van optreden te brengen in het belang van allen tezamen, in het belang van ons allen. Meerdere binding, daar, waar een eenigszins duurzame band mogelijk is en ten deele reeds bestaat.

Maar — en daar ben ik weer bij het centrale punt — hier is wilskeuze, conventie, zeker, maar voor dezen vorm van samenwerking geldt ook:

Zij is aanwezig, niet puur omdat meerderen haar willen, maar wijl ze haar moeten willen, wijl ze haar behooren te willen, men werkt samen omdat men reeds samen *is*.

Een van de realiteit des levens afgewende abstractie heeft er toe geleid in één gezichtsveld te brengen vereenigingen (ik gebruik dien naam even om alles te omvatten) die principieel verschillen. Ik ben er van overtuigd, dat 95 procent van de adspirant-civiele juristen, als hun gevraagd wordt te beantwoorden de vraag wat een vereeniging is, grijpen naar de wet van 1855, het stukje in het B. W. over zedelijke lichamen, hier en daar elders in de wetten nog eens snorren, een handboek grijpen en meenen zoo te verstaan wat een vereeniging is.

De rechtspraak en de litteratuur hebben in dezen gezondigd. Ik moge herinneren aan het arrest van den Hoogen Raad van 29 December 1911 W 9272 en de daarbij openbaar geworden opvattingen, die een kerkelijke gemeente tot een particuliere vereeniging herleiden en tot stellingen als de navolgende voeren:

a. Gedaagde heeft weliswaar belijdenis des geloofs afgelegd maar toen was hij minderjarig, dus onbekwaam om overeenkomsten aan te gaan, zoodat de *verbintenis* nietig is. (Opvatting van gedaagde).

b. de rechtshandeling van belijdenis des geloofs is die van een minderjarige, dus nietig; alleen bekrachtiging zou die nietigheid kunnen opheffen (Kantonrechter).

c. Terecht ontkent de Hooge Raad de bevoegdheid van den vader om zijn kind, ook na deszelfs meerderjarigheid, aan een kerkgenootschap te binden. (MEYERS).

Zoo zijn talrijke voorbeelden aan te halen, hoe men tracht een in-

stelling, die krachtens historie en karakter daartoe volmaakt ongeeigend is, te persen in het keurslijf van een daarvoor niet bestemd stel bepalingen uit het B. W.

Een vereeniging van ondernemers in een bedrijfstak is geen sportclub, is in wezen een vereeniging, die ons privaatrecht niet kent, maar die het privaatrecht moet leeren kennen, niet door haar naar zichzelf, maar door zichzelf naar haar te regelen.

Hij die als ondernemer in een bedrijf gaat optreden, treedt een geheel binnen, dat onafhankelijk van hem bestaat, dat in beginsel hem reeds regelen en eischen stelt. Bovenpersoonlijke gebondenheid is ook hier aanwezig.

Wat is de taak van den jurist, die het recht niet denatureert tot abstracties en de economische situaties naar de politiek verwijst? — Zijn taak is, met een eerbiedige bewondering voor de werkelijkheid, de in nuce, in beginsel aanwezige ordening, op te sporen, te grijpen, mede te werken om haar van die middelen te voorzien, die haar welzijn, rechtens en economisch, bevorderen.

Deze beschouwing zet in onzen tijd, die eenerzijds in verdwazing roept in holle frasen als organische staat om militariseering van het leven, anderzijds uit begrijpelijke reactie daartegen voor elke nieuwe binding huivert, het signaal op veilig.

Observeeren, met eerbied voor het geheel en zijn deelen, die wij niet willen of maken, maar die worden met ons mede, boven ons, onafhankelijk van ons; onderkennen de gevaren die een ongeremde groei oplevert, zoekend en tastend, de voordeelen, die een concrete rechtstoepassing biedt, aangrijpen, dat is de taak van den jurist als priester des levens.

Die mogelijkheid zit in het ontwerp in. Daar gaat mogelijkerwijs iets gebeuren, wat eeuwen geleden op het gansche gebied des privaatrechts geschiedde, zonder wetsabstracties worden concrete beslissingen genomen, weliswaar niet door een voor het leven benoemden onafhankelijken staatsambtenaar, door velen met het maximum van rechtvaardigheidszin bekleed, maar door een machthebber, die ongetwijfeld gevoel voor billijkheid en zin voor realiteit heeft en op deskundige voorlichting prijs stelt. De jurist sta gereed om die beslissingen zijnerzijds te wegen, de drang naar ordening, die er in zit, te keuren, zijn begrippen met haar te confronteeren om aldus weer beter te verstaan wat een overeenkomst en een vereeniging is.

Zoodra voor het bewustzijn met volle klaarheid staat, dat het bij dit ontwerp niet gaat over het opleggen van een ordening aan het bedrijfsleven maar over het bieden van de mogelijkheid om in concrete gevallen een bedrijf of bedrijfstak over het doode punt heen te helpen en dat te doen doelmatig en billijk, dan is ook de beantwoording der vraag naar het verband tusschen een regeling als die het ontwerp beoogt en die welke in de bedrijfsradenwet ligt besloten, eenvoudiger geworden. Eveneens de vraag naar de inspraak der in de bedrijven werkende producenten, de niet-ondernemers, de arbeiders en beambten.

In het ontwerp werkt ongetwijfeld de gedachte, dat de verantwoordelijkheid van een onderneming boven haar individueel bestaan uitgaat, dat in een historisch gegroeid complex van gelijksoortige ondernemingen in Nederland directieven van nationaal belang en van het belang van een geheelen bedrijfstak rechtserkenning vragen. Op ander gebied, het gebied der verhouding tusschen ondernemers en arbeiders, doet dat ook de bedrijfsradenwet. Men verlaat echter den beganen grond wanneer men doet alsof deze beiderlei directieven elkaar in het werkelijke bedrijfsleven reeds gegrepen hebben. Of zulks geschieden zal, kan slechts de toekomst leeren. De wetgever grijpe niet te ver.

Aan de primordiale eisch tot inspraak der werknemers-producenten doet het vorenstaande echter niet af. Het voorbeeld van de stroocartonindustrie bewijst, hoe de positie der arbeiders met het beleid der ondernemers is verknocht.

Het komt ons voor, dat ingrijpende beslissingen als het ontwerp propageert, derhalve niet behooren genomen te worden dan nadat de Minister ook het advies der belanghebbende vakorganisaties van werklieden te hebben ingewonnen. De wet schrijve zulks gebiedend voor. Een eenvoudige toevoeging van den volgenden inhoud voorziet in deze leemte.

Geen Algemeenen Maatregel van Bestuur noch eenigerlei verbindendverklaring krachtens deze wet zal worden tot stand gebracht dan nadat de Minister het schriftelijk advies der belanghebbende vakorganisaties van werknemers in de betrokken bedrijfstak hebbe ingewonnen. In bedrijven, waarin een bedrijfsraad krachtens de bedrijfsradenwet werkzaam is, zal tevens het advies van dien bedrijfsraad moeten zijn ingewonnen.

Wanneer aldus aan den eisch van mede-invloed der vakorganisaties is voldaan, dan zal het mogelijk zijn, dat met vallen en opstaan, langzaam een geheel van betrekkingen tot stand komt, dat meer statisch is dan dat hetgeen wij heden waarnemen, maar dat niet minder dan het vroegere, dat veel meer op lossen contractsband was opgetrokken, billijkheid en doelmatigheid dient, een bouwwerk, niet het product van knutselende menschen, maar van den kunstenaar en bouwmeester, die God is. [19])

---

[1]) Ontwerp van wet 23 Juni 1934 (zie bijvoegsel W. P. N. R. 14 Juli 1934, No. 3368).

[2]) Mr. N. DE BENEDITTY, „Evolutie van autonome naar heteronome overeenkomst"? — Weekkblad van Privaatrecht, Notarisambt en Registratie van 29 September en 6 October 1934, Nrs 3379 en 3380.

[3]) De gegevens zijn goeddeels ontleend aan „Stroocarton-rapport van een onderzoek, ingesteld naar den toestand in de Ned. Stroocarton-industrie en naar de marktpositie dezer industrie in het binnen- en buitenland, bizonder in Engeland, samengesteld door H. OOSTERHUIS, hoofdbestuurder van de Nederl. Vereen. van fabrieksarbeiders(sters)."

[4]) Zie GASTON MORIN, „La loi et le contrat, la décadence de leur souveraineté," pag. 71.

[5]) JEAN JACQUES ROUSSEAU, Du contrat social ou principes du droit politique"; Livre premier I en IV.

[6]) Livre premier III.

Hoe diep de gedachte van de conventie als fundamenteele motiveering van rechten en plichten in het juridisch bewustzijn is gezonken, wordt geadstrueerd aan een theorie als die betreffende de fundeering van het uit rechtsoogpunt zoo merkwaardige octrooirecht. Zie hierover DRUCKER, „Handboek voor de studie van het Nederlandsch octrooirecht", 1924, pag. 54 seqq. waar de gedachte van BOUFFLERS en zijn latere discipelen van het octrooirecht als rustend in een conventie tusschen uitvinder en gemeenschap, worden besproken.

[7]) Zie o. a. SUYLING „Inleiding tot het Burgerlijk Recht" 1e stuk, 1e gedeelte, 2e druk blz. 291 seqq.

[8]) MONTESQUIEU „Esprit des lois", I, 309.

[9]) Merkwaardig is bij zoo vele commentatoren van den Code Civil en het Burgerlijk Wetboek het welbewuste afdalen naar den wil als het fundament der gebondenheid. Concours des volontés, het ontmoeten van der partijen wil e. d. g. zijn uitdrukkingen, die men herhaaldelijk ontmoet. Ook bij de interpretatie is zoo herhaaldelijk de richtlijn: wat zouden partijen wel hebben gewild, als ze aan de ingetreden moeilijkheden hadden gedacht. Zie als merkwaardig voorbeeld een betoog van MEYERS in het mooie en scherpe artikel „Het collectieve arbeidscontract en de algemeene rechtsbeginselen", Themis 1905, 397 seqq. Cf. DEMOQUE, „Traité des obligations en général, 1923 I, 1 blz. 65 enz.

[10]) Dr. RICHARD MAINZER „Betrieb und Betriebszugehörigkeit", 1933. Zie ook: Dr. ROMAN BAUDISCH: „der Unternehmerbegriff in der gewerblichen Unfallsversicherung 1933.

[11]) Zie: HUGO SINZHEIMER over dit punt op het onlangs gehouden internationaal congres.

[12]) Ik geef slechts enkele voorbeelden, die ik in de litteratuur der laatste jaren het meest als zoodanig zag vermeld.

[14]) Mr. G. J. SCHOLTEN, „De oorzaak van de verbintenis uit overeenkomst", prfsch. Amsterdam S. U. 1934.

[13]) Met verschillende schrijvers als VAN OVEN, VAN DER HEIJDEN en anderen ben ik van oordeel, dat de formeele grens, welke de Hooge Raad tracht te handhaven, niet bijzonder vast is. Zie VAN OVEN N. J. B. 1931, 568 seqq.; VAN DER HEIJDEN. Natuurlijke normen in het positieve recht", rectorale oratie 1933, bl. 22.

[15]) cf. SCHOLTEN, o. l. bl. 18 seqq.

[36]) RIPERT: „La règle morale dans les obligations civiles", 2e edition, Paris 1927, pag. 109—132.

[17]) Nederlandsch Juristenblad, 15 September 1934, IX no. 31, bl. 533 seqq.

[18]) Het spreekt vanzelf, dat ieder het ontwerp op zijn manier leest. Het is mogelijk, dat door mij het ontwerp niet precies in zijn bedoeling is gevat. De komende behandeling zal wel nadere toelichting bieden.

[19]) Het ontwerp heeft veel bespreking ondervonden. Het voert te ver alle artikelen te vermelden. Gewezen wordt onder de vele op:

Mr. J. C. VRIJ: „Verbindende kracht van ondernemersovereenkomsten", Weekblad van het Recht, 19 Juli 1934. No. 12776.

Mr. E. D. M. KONING: „Verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten". Naamlooze Vennootschap, 15 October 1834. No. 7.

Het spreekt vanzelf, dat periodieken als *„De Nederlandsche werkgever"*, *„Economisch-Statistische Berichten"*, ook de dagbladpers beschouwingen hebben geleverd, die van gewicht zijn (vooral de *Maasbode*).

Wat betreft de positie der onderneming in onzen tegenwoordige verhoudingen, mag ik onder het vele de aandacht vestigen op:

Dr. M. J. H. COBBENHAGEN: „De verantwoordelijkheid in de onderneming", 1927.

Herinnerd worde verder aan de voordrachten door Prof. Mr. F. DE VRIES, Mr. B. VAN SPAENDONCK, Prof. Dr. M. COBBENHAGEN en Prof. H. A. KAAG, gehouden voor de ontwikkelingscentrale van het R. K. Werkliedenverbond te Bilthoven in September j.l.; zie „Duurzaam economisch herstel alleen mogelijk door ordening in productie en handel". Uitgave R. K. Werkliedenverbond in Nederland.

HET VERKEERSVRAAGSTUK *)

DOOR

A. M. NIEUWENHUISEN.

Burgemeester van Schoonhoven.

Er is een tijd geweest, dat er bijna geen verkeer bestond. In de primitieve maatschappij leefden de volken nagenoeg geheel gescheiden van elkaar. Door het verkeer zijn echter langzamerhand de afstanden vervallen. Verkeer is volgens Prof. DOVE [1]) ruimte-overwinning. En het valt niet te betwisten, dat door de verkeersmiddelen de economische vooruitgang zeer groot is geweest. De verkeerswegen, de verbindingen van de verkeersgebieden, zijn daarbij van bijzondere beteekenis.

Echter nam het verkeer tal van eeuwen achtereen een geringe vlucht. Er was een middeleeuwsche verkeersbelemmeringspolitiek van steden en roofridders [2]) die overwonnen moest worden. Bovendien had verplaatsing van den hoofdweg meestal verval van de stad tengevolge.

In vroeger eeuwen waren de waterwegen veel belangrijker dan de landwegen. VONDEL leerde dit reeds:

„Het Damrack voert den Dam de vrachten toe met schepen.
Gemackelijker dan veel duizent steden sleepen.
Veel waghens konnen laên.
Tien weghen nimmer moê,
Van woelen, loopen, drock naar 't vrije merckvelt toe."

In die dagen geschiedde het personenvervoer, behalve door de draagkoets, door de trekschuit, terwijl voornamer gezelschap zich bediende van het tentjacht. Het goederenvervoer vond plaats met allerlei schuiten en schepen. Ongeveer in de eerste helft van de 17e eeuw kwamen in Amsterdam de sleden in gebruik; eerst voor transport van goederen; later ook voor het vervoer van personen. De overheid begon toen ook toe te zien en zich de zorgen van het verkeer aan te trekken. De klachten

*) Voordracht op de jaarvergadering van de Provinciale Vereeniging van Burgemeesters en Secretarissen in Zuid-Holland, gehouden op Zaterdag 1 Sept. 1934 te Rotterdam.

kwamen binnen over de sleden en karossen. Uit die dagen dagteekent dan ook reeds de heffing van de straatbelasting in Amsterdam, welke 4 stuivers per jaar bedroeg en geheven werd van huiseigenaren.

De groote omkeer in het verkeerswezen valt in de 19de eeuw. De uitvinding van de stoommachine, de locomotief, de stoomboot hebben ook op verkeersgebied een revolutie veroorzaakt. De diligence, droschke, trekschuit verdwijnen. De overwinning van de afstanden behoort ongetwijfeld tot de schoonste triomfen der techniek.[3]) Steeds verbeteren de transportmiddelen in snelheid en capaciteit. Het net van verkeerswegen wordt steeds dichter en de bezwaren aan het vervoer verbonden worden tot een minimum beperkt. De stoomboot beheerscht de oceanen; de locomotief beheerscht het land. En in onze dagen heeft de motor zich eveneens laten gelden en heerscht de mensch met het vliegtuig ook over de lucht. En door dezen kolossalen vooruitgang zijn groote moeilijkheden gerezen en is een concurrentiestrijd ontbrand, die verschillende gevaren met zich meebrengt en die dringend om oplossing roept.

Bij de opkomst van de moderne verkeersmiddelen heeft de Overheid niet lijdelijk toegekeken, maar zich wel ter dege met het verkeerswezen bemoeid. Op de vraag of de Overheid hier inderdaad een taak te vervullen heeft, kom ik straks nog wel terug. Thans meen ik te mogen constateeren, dat zelfs in den tijd, dat de leer der staatsonthouding opgeld deed, de Overheid zich niet afzijdig hield van het verkeersvraagstuk. Immers was de ontwikkeling van het land ten zeerste gebonden aan de verbetering van de verkeersmiddelen. De nieuwe techniek met de mechanisatie van de industrieën, de groote vlucht van den mijnbouw, de ontzaglijke uitbreiding van den landbouw, de doordringing van uitgestrekte continenten en hun opneming in het wereldverkeer zou zonder de moderne transportmiddelen onmogelijk zijn geweest. Daarom bood de Overheid met het oog op de welvaart van land en volk daadwerkelijke hulp. Er begon geleidelijk een verkeers*politiek* te komen.

Deze zorg strekte zich in het bijzonder uit ten aanzien van de spoorwegen. Het particulier initiatief bleek niet voldoende bij machte om den kostbaren aanleg van de spoorwegen tot stand te brengen. Bovendien vorderde deze aanleg geruimen tijd vóór met de exploitatie kon worden aangevangen. Daarom hielp de Staat dan vaak met rentelooze voorschotten en subsidies. Dit verhinderde aanvankelijk niet, dat verschillende maatschappijen den aanleg van spoorwegen ter hand namen.

In ons land is dat nog niet zoo erg geweest als in Engeland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. De onderlinge concurrentie en gebrek aan samenwerking veroorzaakten tal van ongewenschte toestanden. Tal van lijnen werden oneconomisch aangelegd, terwijl verschil in spoorwegbreedte herhaaldelijk voorkwam. Verschillend materiaal moest worden gebruikt. In ons land vinden we in het algemeen normaal-spoorwegen. Enkele locaalspoorwegen zonder normaalspoor hebben den bloei van geheele streken tegengegaan. Vergelijk hierbij b.v. het Westland, dat normaal-

spoor heeft en tot enormen bloei is gekomen en de Zuid-Hollandsche eilanden, die smalspoor hebben en nimmer die hoogte bereikten.

De verkeerspolitiek was aanvankelijk spoorwegpolitiek. Met de binnenvaart bemoeide de Overheid zich nagenoeg niet. In het begin stond men het beginsel der vrije concurrentie voor, maar op den duur kon dat niet gehandhaafd worden en was men gedwongen de concurrentie tegen te gaan door te streven naar centralisatie. Een gedachte, die STEPHENSON, de uitvinder van den locomotief, reeds voor oogen stond en door groote economen is verdedigd.

In deze richting is in tal van landen de oplossing gezocht. Waar geen algeheele centralisatie kon worden bereikt, liep het toch uit op een volledige coördinatie van het spoorwegverkeer. In ons land kwam begin 1917 een fusie tot stand, doordat de twee nog bestaande groote spoorwegmaatschappijen, de H. IJ. S. M. en de S. S. een belangen-gemeenschap sloten. Daardoor werd de moordende concurrentie uitgesloten. De verliezen werden desniettegenstaande steeds grooter. Om naasting met staatsexploitatie als gevolg te voorkomen, kwamen in 1920 nieuwe overeenkomsten tot stand, waarbij staatsexploitatie in vennootschapsvorm op den voorgrond stond. [4])

Met al deze maatregelen heeft men het verkeerswezen niet kunnen beheerschen en in goede banen leiden. De toestanden van de vorige eeuw hebben zich geheel gewijzigd. De auto heeft een algeheele omkeer veroorzaakt en thans is de toestand zoo, dat spoorwegen, binnenvaart, autovervoer en luchtvervoer als concurrenten tegenover elkaar staan. De concurrentie, die men met de fuseering van de spoorwegen dacht te boven te zijn, is in heviger mate losgebrand. Een onhoudbare toestand is ontstaan, die dringend oplossing behoeft. Een taak, die de Overheid voor enorme moeilijkheden plaatst en waarbij allerlei tegenstrijdige belangen naar voren treden. De scheepvaartondernemingen kondigen geregelde afvaarten van vracht en passagierdiensten aan; de nederlandsche spoorwegen wijzen op vlug, veilig en snel verkeer, dat veel voorkeur verdient; het luchtvaartbedrijf constateert: de zakenman reist, verzendt, ontvangt per K.L.M. en autofabrikanten laten geen gelegenheid voorbij gaan om ieders aandacht te vestigen op de wonderbaarlijke prestaties van hun product. Dit is uiteraard toelaatbaar; maar verkeerd is, wanneer partijen zich niet ontzien, elkaar op twijfelachtige wijze te bestrijden.

Het beeld van het verkeerswezen in Nederland anno 1934 wordt door verschillende leden van het Nederlandsch instituut van Doctorandi in de Handelswetenschappen in een belangrijk prae-advies [5]) als volgt geschetst: „de spoorwegen werken met tekorten, die één der zwakke plekken vormen van het staatsbudget; voor locaalspoor- en tramwegen nadert het einde; de binnenvaart worstelt met een teveel aan scheepsruimte; daarnaast een zich gestadig uitbreidend autovervoer. Dit alles tezamen heeft geleid tot de veelbesproken crisis in het verkeerswezen, waarvan de oorzaak eenerzijds moet worden gezocht in de algemeene economische

depressie, die uiteraard ook aan de vervoerbedrijven niet ongemerkt voorbijgaat, anderzijds in de zich vooral na den oorlog in snel tempo ontwikkelende verkeerstechniek."

De vraag dringt zich op, of de Overheid inderdaad geroepen is, hier tusschenbeide te treden. Ik meen, dat hier thans een korte theoretische beschouwing op zijn plaats is. [6])

Uiteraard is hierop niet terstond met ja of neen te antwoorden, omdat ik meen, dat we moeten uitgaan van een zelfstandige roeping en verantwoordelijkheid van de individuen en verbanden, die tezamen de maatschappij vormen, waarbij noch een kerkelijke, noch een wereldlijke overheid als intermediair dienst doet. Dit democratisch beginsel verzet zich tegen hierarchie en staatsalmacht. Deze grondgedachte ten aanzien der overheidstaak is derhalve negatief. In het algemeen zou ik positief als de belangrijkste elementen der overheidstaak willen aanvaarden een *rechtstaak* (dus het stellen en handhaven van bepaalde rechtsregels en rechtsnormen) en een *gemeenschapstaak* (het behartigen van bepaalde gemeenschapsbelangen). Een stelling, die m. i. door een ieder kan worden aanvaard. Nu gaat het hierbij vooral over de grenzen van de rechts- en gemeenschapstaak. En daarbij meen ik, dat de Rijksoverheid in principe geen monopolie heeft, want ook individuen en hoofden van maatschappelijke verbanden hebben ten aanzien van de hun toevertrouwde belangen mede te werken aan de rechtsvorming en rechtshandhaving. Evenzoo hebben ook de publiekrechtelijke lichamen daaraan mede te werken.

De grensafbakening tusschen deze verschillende bevoegdheidssferen is niet statisch, maar dynamisch; d. w. z. ze is onderhevig aan de wisselingen van tijd en van plaats. Indien derhalve de ontwikkeling van het economisch leven een algemeene regeling of een belangenbehartiging vordert, wil ik gaarne een meer uitgebreide taak der Overheid aanvaarden. Deze algemeene richtlijnen hebben ook beteekenis ten aanzien van het verkeersvraagstuk. Uiteraard kan men niet zeggen, dat het verkeer in zijn meest eenvoudigen vorm een zaak is, die op het terrein ligt van de overheid, doch op dat van de individuen en van degenen, die in het maatschappelijk leven met de zorg over anderen zijn belast. Het is niet de taak van de Overheid om te zorgen, dat de handelsreiziger zijn klanten bezoekt, doch daarvoor heeft deze reiziger zelf en zijn bedrijfshoofd zorg te dragen. Dit neemt echter niet weg, dat het verkeersvraagstuk door de ontwikkeling van het maatschappelijk leven in verschillend opzicht is gekomen — zooals ik reeds liet zien — op het terrein van de Overheid. En dat niet alleen voor zoover de Overheid een rechtstaak heeft, doch evenzeer voor zoover op haar een gemeenschapstaak rust.

Tot de rechtstaak van de Overheid behoort b.v. de landsverdediging. En defensie is in den modernen tijd niet mogelijk zonder behoorlijke wegen, spoorwegen, verkeersmiddelen, telegraaf, telefoon, radio enz. Tot de rechtstaak der Overheid behoort verder bescherming van het publiek — vervoerden, zoowel als vervoerders — tegen misbruik en wanorde, waar-

van het zonder speciale overheidsbemoeiing het slachtoffer zou worden. Derhalve zijn noodig Overheidsvoorschriften, gemeentelijke verordeningen op de straat en waterpolitie; wet op de openbare middelen van vervoer; de motor- en rijwielwet, de spoorweg-, tram- en luchtvaartbeweging; de schepen- en binnenvaartwetten enz. En eindelijk valt onder die rechtstaak ook het nemen van maatregelen tegen uitbuiting van publiek of personeel. Toezicht op tarieven van monopolistische verkeersmiddelen, sociale wetgeving enz.

Wanneer men de vraag stelt of de Overheid een taak heeft ten aanzien van het eventueel beperken van de vervoersmogelijkheden en vervoersondernemingen, dan kan die vraag bevestigend beantwoord worden. Want de intensiteit en de snelheid van het moderne verkeer hebben reeds door het groote aantal verkeersongelukken aangetoond, dat zonder overheidsbemoeiing het belang der openbare veiligheid van personen en goederen het grootst mogelijke gevaar loopt. Dat gevaar kan niet uitsluitend door repressief overheidstoezicht worden bedwongen, maar vereischt evenzeer een preventief toezicht op de verschillende takken van het verkeer. Het concessiestelsel heeft daarbij goede diensten bewezen. Daardoor konden ook de vervoersmogelijkheden en vervoerondernemingen worden beperkt.

Ik kom thans tot de vraag of de Overheid het eene vervoermiddel beperking mag opleggen in het belang van het andere; zooals dit b.v. wordt voorgesteld in het aanhangig wetsontwerp tot wijziging van de wet op de openbare middelen van vervoer, ten aanzien van het vrachtautovervoer.

Bij het beantwoorden van die vraag moet vooral gelet worden op de *gemeenschapstaak* van de Overheid. Deze taak hangt uiteraard af van de maatschappelijke ontwikkeling van een volk. In de zeer primitieve maatschappij heeft de overheid te dezen aanzien geen taak. Maar zoodra er samenwerking noodig is, b.v. bij het aanleggen van wegen, ontstaat er behoefte aan leiding en organisatie en kan het noodig worden, dat de Overheid moet optreden.

Dit proces van ontwikkeling van individueele zorg tot gemeenschapszorg herhaalt zich in de moderne maatschappij telkens, wanneer nieuwe verkeersmogelijkheden en verkeersmiddelen aan de bestaande worden toegevoegd of in de plaats van de bestaande treden. En juist dit verschijnsel maakt het uiterst moeilijk in het algemeen aan te geven hoever de gemeenschapstaak der overheid ten aanzien van het verker op een bepaald tijdstip behoort te reiken en hoe die taak moet worden uitgeoefend.

Prof. VAN DER POT [7]) erkent drieërlei belang der overheidsbemoeiïng met het verkeer:

1. het belang der instandhouding van de door de natuur geschapen verkeerswegen en van den aanleg en het daarna weder instandhouden van kunstmatige verkeerswegen;
2. het belang van een veilig verkeer over die wegen;

3. het belang, dat er behoorlijke, voor ieder geregeld ter beschikking staande middelen van verkeer zijn.

Bemoeiingen, welke deels tot de rechts- en deels tot de gemeenschapstaak der Overheid behooren. Het wil mij voorkomen, dat er alleen dan aanleiding voor de Overheid bestaat om in te grijpen en te regelen, wanneer een bepaald verkeersbelang tot ernstigen misstand aanleiding geeft, of dat het particulier initiatief te kort schiet. Bij dit laatste zou dan eventueel aanvullend kunnen worden opgetreden door subsidie te verleenen. Een goede samenwerking is op dit gebied verkregen bij de spoorwegen, waar de gemengde bedrijfsvorm is toegepast, waarover ik tevoren reeds sprak.

Wanneer de Overheid in het publiek belang de zorg voor het verkeer (aanleg en onderhoud van wegen, exploitatie of steun van vervoermiddelen) heeft aanvaard, dan schept dit voor haar verantwoordelijkheid en wel eensdeels ten aanzien van het gedeelte van het verkeer, waarover die zorg zich uitstrekt, anderdeels ten aanzien van andere takken van het verkeer, die mede de gevolgen van die overheidszorg ondervinden. Nu de Staat de verantwoordelijkheid (financieel en technisch voor de exploitatie van de Nederlandsche spoorwegen heeft aanvaard en bovendien vaststaat, dat dit vervoer nog altijd een onmisbaar element in het verkeer vormt, kan zij dit vervoer — gesteld al, dat zij niet contractueel gebonden was — niet aan zijn lot overlaten.

Er dient derhalve in het algemeen belang een vorm van samenwerking gevonden te worden, die den chaotischen toestand doet verdwijnen. Principieel is op uitnemende wijze in zijn publicaties [8]) aangetoond door Prof. Mr. F. DE VRIES, dat er een coördinatie van het verkeerswezen moet komen.

Ware nu de toestand van de Staatsfinanciën van dien aard, dat de spoorwegtekorten zonder veel bezwaar uit de gewone middelen konden worden aangezuiverd, dan zou het Rijk er vrede mee kunnen hebben den bestaanden toestand — hoe weinig bevredigend ook — te continueeren. Doch dit is niet zoo. De gewone middelen zijn niet toereikend om deze tekorten te dekken. Verdere bezuinigingen op de spoorwegexploitatie, indien mogelijk, zijn naar alle waarschijnlijkheid niet toereikend om deze tekorten op te vangen. Aan tariefsverhoogingen kan thans zeker niet worden gedacht. Daarom moet de Regeering noodgedwongen naar andere middelen uitzien. En die middelen worden gezocht in de stichting van een *verkeersfonds,* en in de aanvaarding van het concessiestelsel voor het vrachtautovervoer.

Ik zou thans eenige opmerkingen over dat verkeersfonds willen maken. Het wetsontwerp tot instelling van dat fonds is ingediend bij Koninklijke Boodschap van 4 December 1933. Het voorloopig verslag werd reeds 17 Januari 1934 uitgebracht en de openbare behandeling in de Tweede Kamer heeft bereids plaats gehad. Dat ontwerp is niet door ieder op

dezelfde wijze ontvangen. Wel trok het allerwege belangstelling, omdat men voelde, dat er aan den huidigen toestand een einde moet komen; maar overigens heeft het *hier* voldoening, *daar* ergernis verwekt.

De regeering stelde voor een verkeersfonds in te stellen ter vervanging van het wegenfonds, dat bij de wet van 30 December 1926, S. 464, was ingesteld. In dat wegenfonds werden o. a. gestort een van motorrijtuigen geheven wegenbelasting en de opbrengst van de rijwielbelasting. Uit dat thans nog bestaande wegenfonds werden bekostigd:

1e. de uitgaven voor aanleg, verbetering of onderhoud van de bij het Rijk in beheer en onderhoud zijnde wegen, voorkomende op het rijks- of een der provinciale wegenplannen;

2e. uitkeeringen aan de provinciën van een deel der beide zooeven genoemde belastingen, terwijl elke provincie haar aandeel dan weer naar bepaalde regelen heeft te verdeelen;

3e. uitkeeringen voor onderhoud en verbetering van bij anderen dan het Rijk in beheer en onderhoud zijnde wegen, die op het rijkswegenplan voorkomen;

4e. bijdragen voor afkoop van krachtens concessie geheven tollen. Dit wegenfonds wil men nu vervangen door een verkeersfonds, dat een eigen begrooting zal hebben en geheel gescheiden van de algemeene rijksmiddelen zal worden beheerd.

De voornaamste inkomsten van dat nieuwe verkeersfonds zullen zijn:

a. de tegenwoordige wegen- en rijwielbelastingen, welke opbrengsten met ongeveer *f* 9 millioen verhoogd zullen worden;

b. de gelden, die het Rijk van spoor- en tramwegen ontvangt;

c. de ontvangsten van de scheep- en luchtvaart.

Hiermede zal het fonds dan de uitgaven moeten bestrijden voor:

1e. den wegenaanleg, voor zoover deze tot nu toe door het wegenfonds gefinancierd wordt; waarop de Regeering voorstelde *f* 3½ millioen door beperking van den wegenaanleg uit te sparen;

2e. de ten laste van het Rijk komende uitgaven terzake van spoor- en tramwegen. In hoofdzaak valt hieronder het spoorwegtekort, dat thans op het Rijksbudget drukt met ongeveer *f 20 millioen.*

3e. de kosten, die het Rijk aan scheep- en luchtvaart besteden moet.

Verder zal dan worden ingesteld een centrale commissie van advies en bijstand met de meest verstrekkende contrôle-bevoegdheden over alle verkeersondernemingen. Deze zal volgens de memorie van toelichting bestaan uit een aantal hoofdambtenaren en een vertegenwoordiger der Nederlandsche Spoorwegen. De verkeersondernemingen krijgen volgens het voorstel derhalve geen invloed in deze commissie. De rijwielbelasting wil de Minister verhoogen tot *f* 3.—, terwijl de wegenbelasting in het vervolg motorrijtuigenbelasting zal heeten. Een nieuw element is vooral de progressie in het belastingbedrag, dat voor autobussen en vrachtauto's verschuldigd is. Voor groote bussen en zware vrachtauto's moet naar evenredigheid veel meer betaald worden dan voor kleine

auto's. De bedragen zijn zoodanig gesteld, dat de regeering, zooals ik reeds opmerkte, een *f* 9 millioen meer denkt te ontvangen dan nu uit de wegenbelasting, welke nu ongeveer *f* 14 millioen opbrengt.

De bedoeling van het verkeersfonds is derhalve ontlasting van het staatsbudget. Volgens de begrooting 1934 kost het verkeer aan het Rijk niet minder dan ruim *f* 56 millioen aan den gewonen en bijna *f* 16,5 millioen aan den kapitaaldienst.

Met de instelling van het verkeersfonds bedoelt de regeering dan tevens een coördinatie van het verkeerswezen te bevorderen en wel in het bijzonder door exploitatievoorwaarden te stellen aan het motorverkeer op de wegen eenerzijds en het spoorwegverkeer anderzijds. Onder coördinatie verstaat de regeering, blijkens de Memorie van Antwoord, het brengen van het verband tusschen de verschillende verkeersmiddelen, noodig om de verdeeling van het vervoer over die verkeersmiddelen zoodanig te doen plaats vinden, dat het meest economische vervoer is gewaarborgd.

Men ziet dus de bestaande verkeersmiddelen en -mogelijkheden als één samenhangend geheel, terwijl er naar gestreefd wordt de verdeeling van het vervoer over die verkeersmiddelen zoodanig te doen plaats vinden, dat zoo ruim mogelijk in alle vervoersbehoeften wordt voorzien en ieder vervoer op de meest economische en doelmatige wijze geschiedt.

Het spreekt vanzelf, dat de instelling van een verkeersfonds noch toegejuicht, noch bestreden mag worden, omdat men verwacht, dat bepaalde groepen er beter of minder van zullen worden. De hoofdzaak is of de economische uitrusting van ons volk als geheel er bij gebaat is. Dat is de beslissende vraag.

Ik heb reeds aangetoond, dat het spoorwegverkeer een onmisbaar volksbelang is. Maar evenzeer verkeert het in een ongelijke en ongunstige positie ten aanzien van het motorverkeer.

De exploitatievoorwaarden van de spoorwegen, — en dan denk ik aan exploitatieplicht, vervoerplicht, tarievenbepalingen, sociale plichten ten aanzien van het personeel, enz. — drukken niet alleen de vrijheid van het bedrijf, maar werken ongunstig op de rentabiliteit van de onderneming. Het motorverkeer zijn zulke banden niet aangelegd en daarom heeft het een grooten voorsprong op de spoorwegen. De concurrentiemogelijkheden staan derhalve niet gelijk.

Daarin wil het verkeersfonds verandering brengen. De regeering is van oordeel, dat het billijk is, dat de concurrentievoorwaarden meer gelijkgeschakeld worden, wanneer de andere vervoermiddelen bijdragen in de kosten van het spoorwegverkeer. Het komt me voor een goed beginsel te zijn om de concurrentievoorwaarden zoo gelijk mogelijk te maken. Maar daarbij moet dan ook billijk te werk worden gegaan. Wanneer de concurrentievoorwaarden derhalve gelijk zijn, moet er een vrije ontwikkeling van de verschillende vervoermiddelen zijn.

Zonder een oordeel uit te spreken meen ik toch te moeten opmerken, dat ook na de instelling van het verkeersfonds er groote ongelijkheid

blijft bestaan en men nog van geen coördinatie kan spreken. De vrachtauto wordt te veel gesubordineerd aan den spoortrein.

In de eerste plaats garandeert het Rijk den aandeelhouders der Spoorwegmaatschappij een minimum dividend van 4%.

Voorts blijft de wegenbelasting beneden het bedrag, dat de wegenaanleg kost.

Vervolgens komt de benzinebelasting niet het autoverkeer ten goede, maar vloeit de opbrengst in de algemeene rijkskas.

De aanleg en het onderhoud der spoorwegen zijn voor rekening van het spoorwegbedrijf, terwijl aanleg en onderhoud van land- en waterwegen een gemeenschapstaak is, die niet ten volle door het motorverkeer wordt gedragen.

Verder subsidieeren gemeenten en waterschappen verschillende tramwegen.

De arbeidstijden van spoor- en trampersoneel zijn wèl, die van vrachtauto-chauffeurs niet wettelijk geregeld.

Ten slotte draagt de binnenscheepvaart maar zeer matig bij in de kosten der waterwegen en ontvangt de K. L. M. een subsidie uit 's Rijks kas.

Men bemerkt, dat, hoewel de regeering den weg der coördinatie, dit is dus allereerst gelijkmaking van de exploitatievoorwaarden, op wil, er belangrijke verschillen blijven bestaan. De instelling van het verkeersfonds verdient aanbeveling, maar de ongelijkheid van concurrentievoorwaarden mag zeker niet vergroot worden. Bovendien mag het platteland niet de dupe worden van nieuwe maatregelen. Wanneer met name de wegaanleg wordt beperkt, dan wil dat zeggen, dat de secundaire en tertiaire wegen voorloopig wel niet verbeterd of aangelegd zullen worden. Wel heeft Minister KALFF bij de behandeling in de Tweede Kamer medegedeeld, dat voor de wegen niet minder zal worden beschikbaar gesteld dan het laatste jaar daarvoor beschikbaar is gesteld geweest.

In ieder geval worden de tekorten der spoorwegen gedekt uit het verkeersfonds. Dat moge op zichzelf voor de spoorwegen geen verandering teweeg brengen, omdat deze tekorten nu toch ook uit de Rijkskas worden aangezuiverd. Maar te vreezen is, dat er geen voldoende middelen overblijven voor wegenbouw en -onderhoud.

Bij de behandeling in de Tweede Kamer is dan ook door verschillende leden gewezen op de bezwaren, die aan het wetsontwerp kleven. Men meende, dat juist het financieele te veel op den voorgrond was geplaatst en het zakelijke te weinig uitkwam. Minister KALFF meende een beperkte en voorbarige coördinatie in te voeren, wanneer hij nu al het wetsontwerp tot wijziging van de wet op de openbare middelen van vervoer liet behandelen.

Echter rezen — ook na de knappe verdediging van onze bekwame ministers van Waterstaat en van Financiën — tal van bedenkingen tegen het voorstel. Behoudens het juiste overzicht in de totale lasten van het verkeer en in de kosten van elk verkeer afzonderlijk, dat op zichzelf ten zeerste is toe te juichen, kan men zich niet onttrekken aan den

indruk, dat het spoorwegbedrijf wel wat teveel naar voren wordt gebracht ten koste van het motorverkeer. Van de verhoogde opbrengst van *f* 9 millioen komt — naar gevreesd wordt — niet het minste bedrag ten goede van de tertiaire wegen en de traversen in de groote steden en nog minder in de kleinere.

De openbare behandeling in de Tweede Kamer bracht een zevental wijzigingen in het oorspronkelijke ontwerp:

1e. zal de begrooting van het verkeersfonds zoodanig worden opgesteld, dat de inkomsten en uitgaven van elken verkeersvorm onderling van elkaar gescheiden zullen worden gehouden. Het wegenfonds blijft daardoor derhalve feitelijk bestaan, zij het ook als onderdeel van het verkeersfonds;

2e. is voor de verbetering der wegen een minimumbedrag gefixeerd;

3e. is een wijziging aangebracht in de commissie, die den Minister moet adviseeren, inzake de tot stand te brengen coördinatie. De vaste commissie van den economischen Raad voor het verkeerswezen is thans ingeschakeld;

4e. is een belangrijke verbetering aangebracht door de bepaling, dat een vervoersstatistiek zal worden ingevoerd. Immers zal zonder een behoorlijke statistiek geen juist overzicht zijn te verkrijgen;

5e. zijn de uitkeeringen aan de provinciën zeker gesteld. Het oorspronkelijke ontwerp sprak van een uitkeering, die in de eerste twee jaren „ten hoogste" 35 % en in de daarop volgende jaren „ten hoogste" 40 % van het $^{21}/_{30}$ gedeelte van de opbrengst der motorrijtuigenbelasting en van de rijwielbelasting zou bedragen. De woorden „ten hoogste" zijn echter geschrapt;

6e. is vastgelegd, dat de uitgaven voor bruggenbouw niet in mindering zullen worden gebracht van de voor de wegen uitgetrokken gelden;

7e. is de voorgestelde verhooging van de rijwielbelasting — tegen den uitdrukkelijken wensch der Regeering in — door de Tweede Kamer verworpen.

Al deze wijzigingen, behoudens dan wellicht de laatstgenoemde, acht ik verbeteringen. *)

Alle onderdeelen, die met het verkeersvraagstuk in verband staan kan ik hier niet behandelen. Hoe belangrijk het spoorwegvraagstuk — met zijn vaste en variabele kosten — ook moge zijn, in bijzonderheden kan ik er niet op ingaan. Evenmin op het motorverkeer met de autobussen en vrachtauto's als bijzondere onderdeelen.

Ook niet op de scheepvaart en binnenvaartkwesties met de veren en bruggen; op de luchtvaartvraagstukken enz.

In het bijzonder hebben wij te maken met twee onderdeelen, waarvoor

*) Inmiddels is het wetsontwerp in de Eerste Kamer zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

ik nog eenige oogenblikken de aandacht vraag; n.l. *de regelingen van het verkeer en de wegenaanleg.*

In vroeger tijden kostte het verkeer aan de politie niet veel hoofdbrekens, al rezen dan ook in 1634 te Amsterdam ernstige klachten over het gebruik van sleden en karossen. Deze werden toen in de stad verboden op poene van *f* 50.— en afspanning der paarden. Op de gevaarlijkste punten werden reeds in die dagen in het belang van het verkeer huizen weggebroken. Door middel van keuren werd getracht het gevaar, dat sleden voor voetgangers en huizen veroorzaakten, te bezweren. Onder meer was daarin bepaald, dat de bestuurders 21 jaar moesten zijn, geen gebruik mochten maken van tabak en naast de sleden moesten loopen.

Lang zijn deze keuren echter niet gehandhaafd, wat zijn oorzaak vindt in de vele uitzonderingen, die gemaakt moesten worden, vooral voor vele hooggeplaatste personen, die met dergelijke vervoermiddelen de stad bezochten. Ook werd aan verschillende ingezetenen ontheffing verleend. O. a. kreeg in 1671 dokter Nicolaas Tulp vergunning om met een koetsje door Amsterdam te rijden, ten behoeve zijner patienten, onder voorwaarde dat het koetsje, na gebruik in den kelder van het door den dokter bewoonde huis zou worden geplaatst.

De verbodsbepalingen moesten ten slotte wel wijken voor de verkeersbelangen. In 1734 waren er binnen Amsterdam reeds 435 personen, die een eigen koets hielden. Het paard, in de 12e eeuw als ren- en lastdier in West-Europa ingevoerd, had derhalve vijf eeuwen noodig om ongestoord als trekdier zijn diensten te kunnen bieden.

Pas in de 19e eeuw werd er een meer algemeen gebruik van de verkeerswegen gemaakt. In 1819 verscheen in de straten van Amsterdam voor het eerst de vigelante; in 1872 de eerste omnibus. In 1864 liep er reeds een paardentram van Den Haag naar Scheveningen en van Den Haag naar Delft. 1 Januari 1875 verkreeg ook Amsterdam haar eerste paardentram. [9])

Toch bleef de slede tot omstreeks 1863 in Amsterdam en tot 1893 te Rotterdam in gebruik.

De groote omkeer in het verkeer kwam toen de rijwielen en de door motorische kracht gedreven vervoermiddelen zich op de wegen vertoonden. In 1890 liet zich de eerste Bentz. auto op de wegen zien. Opvallend snel zijn de door mechanische kracht voortgedreven rij- en voertuigen steeds verbeterd.

Na den wapenstilstand toen de benzine weer overvloedig verkrijgbaar was, nam het auto-verkeer enorm toe. In het Tijdschrift voor economische geographie [10]) heb ik destijds een verkeersstatistiek gepubliceerd van het verkeer over den Maasdijk tusschen Maassluis en 's Gravezande over de jaren 1879 tot en met 1927. Daaruit blijkt de enorme toename van het autoverkeer.

Dit toenemend verkeer in goede banen te leiden vereischt vooral in de groote steden bijzondere zorg.

Het was Jhr. VAN KARNEBEEK, destijds burgemeester van Den Haag, die in den Raad zeide, toen min of meer smalend op sommige verkeersmaatregelen werd afgegeven: „De moeilijkheden van een goede verkeersregeling in een groote stad, mijne heeren, mag niet onderschat worden. Een ordelijke verkeersregeling vormt een groot gemeentebelang, zij is en kunst; zij vereischt ernstige studie." [11]) Zoo is het! Dagelijks zien we, welke moeilijkheden de oplossing van de verkeersregeling met zich brengt. De eerste motor- en rijwielwet van 1905 moest herhaaldelijk gewijzigd worden. De jongste wijziging is van recenten datum. De motorrijtuigen worden geregistreerd, zoodat de eigenaars bekend zijn. Beperkende bepalingen kunnen worden opgelegd voor het berijden van bepaalde wegen en bruggen. Door deze wet konden verschillende uiteenloopende provinciale- en plaatselijke verordeningen vervangen worden door een systeem, dat meer eenheid bracht in het belang van de vrijheid en veiligheid van het verkeer. Allerlei eischen worden gesteld aan chauffeurs, die lichamelijk en technisch onderzocht worden, alvorens een rijbewijs wordt uitgereikt. De zorgen voor de veiligheid van het verkeer vermeerderen voor de gemeentebesturen met den dag.

Met dezen enormen vooruitgang van het verkeer worden ook aan de wegen bijzondere eischen gesteld. Voor den wereldoorlog behoefden nog geen ingrijpende verbeteringen aangebracht te worden. Het onderhoud der wegen vroeg geen bijzondere aandacht. Aan de stofbestrijding werd niet veel gedaan en de oppervlaktebehandeling geschiedde vaak met grint en steenslag, naderhand verwerkt met teer. Na 1918 veranderde dit. Het toenemend autoverkeer vroeg om betere en nieuwe wegen.

In 1920 kwam te Scheveningen het eerste Nederlandsche wegencongres bijeen. Hier werd baanbrekend werk verricht. En de toen gestichte vereeniging heeft belangrijke bijdragen tot de kennis van het wegenvraagstuk geleverd. Verschillende publicaties zijn verschenen, terwijl op de jaarvergaderingen belangrijke onderwerpen werden besproken. Van meet af aan kwam vast te staan, dat drie soorten wegen onderscheiden moesten worden:

1° wegen van overwegende beteekenis voor het doorgaand verkeer, d. w. z. het verkeer tusschen de voornaamste bevolkingscentra onderling en dat met het buitenland;

2° wegen van overwegende gewestelijke beteekenis, dus verbindingswegen der minder beteekenende bevolkingscentra der provincies onderling en met de hoofdcentra;

3° wegen van overwegend locale beteekenis, welke slechts van belang zijn voor het verkeer met en van de inwoners der streek, welke zij doorsnijden.

Derhalve primaire, secundaire en tertiaire wegen.

Nu moet ik afzien van een beschouwing over de techniek van den wegenbouw: over de vraag of klinkerwegen inderdaad veilige wegen zijn en voorkeur verdienen boven asphaltwegen; over de moeilijkheden, die

zich voordeden bij de aanpassing van de oude wegen, wier bestemming radicaal gewijzigd is, hoe goed die Napoleontische wegen en heirbanen van WILLEM I ook waren gelegd voor hun tijd.

Evenmin kan ik over de verlichting van den weg spreken; dat is een afzonderlijk vraagstuk. Ik moet volstaan met een beknopt overzicht van de geschiedenis der laatste jaren.[12])

Het Nederlandsche wegencongres deed dan in Maart 1924 een rapport verschijnen, waarin, uitvoerig toegelicht door de beschikbare gegevens, een bevestigend antwoord werd gegeven op de vraag: „Behooren de weggebruikers bij te dragen in de kosten van onderhoud en verbetering van ons wegennet?" Aan dat rapport werd toegevoegd een ontwerp voor een wegenbelastingwet.

Inmiddels was 12 Mei 1923 ingesteld de Staatscommissie voor het vervoervraagstuk, onder voorzitterschap van den heer R. J. H. PATIJN, die tot taak had het „instellen van een onderzoek of en in hoeverre maatregelen noodig zijn om te bevorderen, dat de land- en waterwegen en de spoor- en intercommunale tramwegen op de meest economische wijze dienstbaar worden gemaakt aan het vervoer van reizigers en goederen." Deze commissie bracht in November 1924 afzonderlijk rapport uit over die onderdeelen van de haar opgedragen taak, welke het meest urgent waren, t.w. het vraagstuk der spoorwegtekorten, het autobusvraagstuk en de in te voeren wegenbelasting. Wat deze belasting betreft, kon de commissie zich bijna geheel vereenigen met het rapport van de commissie van het wegencongres. Alleen ten aanzien van de verdeeling werd een andere regeling voorgesteld. Ter bespoediging van de totstandkoming van een wetsontwerp voor een wegenbelasting, werd de commissie Dr. E. FOKKER ingesteld, die na korten tijd gereed was met een wetsontwerp, dat door de regeering bij de Staten-Generaal werd ingediend. Deze wet kwam in 1926 in het Staatsblad.

Voorts werd een Rijkswegenplan opgemaakt. Dit bevat de bestaande en de aan te leggen wegen, welke hoofdverbindingen vormen van het doorgaand verkeer met motorrijtuigen, benevens de daarbij behoorende rijwielpaden. Het behelst een staat van die wegen met aanduiding omtrent eigendom, beheer en onderhoud, de wijze waarop verbetering en aanleg zullen plaats vinden en een toelichtende kaart.

Het Rijkswegenplan moet tenminste eens per 10 jaren worden herzien en is in 1932 (dus na 5 jaren) voor het eerst herzien.

De Provinciale Staten hebben tot taak provinciale wegenplans vast te stellen, die de wegen moeten bevatten, welke naast het Rijkswegenplan verbindingen voor doorgaand verkeer met motorrijtuigen moeten vormen, behoudens *die* wegen, welke voor het algemeen verkeer eerlang beteekenis zullen krijgen; ook de rijwielpaden langs die wegen worden daaronder begrepen. Overigens moet een provinciaal plan op gelijke wijze zijn ingericht als het Rijkswegenplan; het behoeft de goedkeuring der Kroon en wordt na goedkeuring in het Provinciaal blad afgekondigd.

Om op een provinciaal plan geplaatst te worden, moet de weg tolvrij zijn. Om de wegen, bestemd voor doorgaand verkeer, zoo vrij mogelijk te laten is in 1932 ingediend een wetsontwerp tegen lintbebouwing, dat inmiddels tot wet is verheven. Men beschouwt de geheel vrije wegen — de vrije baan voor de toekomst — de viaductwegen[13]) als *de* wegen, al zullen zij ook belangrijke financieele offers vragen.

In dit verband zij ook nog de aandacht gevestigd op de Wegenwet van 31 Juli 1930, Staatsblad no. 342.

En naast de rijks- en provinciale wegen zitten de gemeenten dan nog met hun eigen wegen; wegen, die als aansluiting op, en verbinding van hoofdwegen, belangrijke uitgaven van de gemeentekassen vorderen, zonder dat ook maar eenige aanspraak op Rijks- of Provinciale uitkeering kan worden gemaakt. Hier ligt voor de gemeentebesturen een taak, ook voor deze puzzle een bevredigende oplossing te vinden.

Hoe dit alles ook moge wezen, ik wil niet eindigen zonder te prijzen de energie en voortvarendheid, die de regeering bij haar verkeerspolitiek aan den dag heeft gelegd. Pleit het niet voor ons land, dat elke spoorbaan, die werd geopend, nu nog door electrische- en dieseltreinen kunnen worden gebruikt. Wanneer men den aanleg van spoorwegen vergelijkt met wat dienaangaande in het buitenland heeft plaats gehad, is men met eerbied vervuld voor onze Nederlandsche regeering met haar medewerkers. We kijken zoo graag naar het buitenland, maar wat hier is gedaan voor onze wegen — land en waterwegen — is enorm. Denkt aan den weg — de afsluitdijk — door de Zuiderzee; aan de verbetering van het Noordzeekanaal door de IJmuider sluizen — de geweldigste van Europa; aan de nieuwe primaire wegen; aan de verbeterde- en nieuwe kanalen. Tollen zijn verdwenen; bruggen bijgekomen of vernieuwd; veren ingericht naar de eischen van den tijd. En dat alles op onzen drassigen, voor de helft aluvialen bodem.

Critiek is nuttig, noodzakelijk. Maar bij onze opbouwende critiek — dat is ze toch steeds? — mogen we niet vergeten te wijzen op het vele goede, dat reeds tot stand is gekomen en waarop we met vaderlandschen trots kunnen wijzen.

Resumeerende meen ik te hebben aangetoond:

1° dat het verkeerswezen vóór de 19e eeuw van geringen omvang was;

2° dat sedert de 19e eeuw het verkeer, vooral door de ontwikkeling van de techniek, van enorme beteekenis voor de samenleving is;

3° dat van een verkeerspolitiek in vroeger eeuwen moeilijk kan worden gesproken en dat de 19e eeuw vooral de eeuw is van de spoorwegpolitiek;

4° dat een chaotische toestand is ontstaan door den geweldigen vooruitgang in de verkeerstechniek;

5° dat de Overheid wel ter dege een rechts- zoowel als een gemeenschapstaak heeft om op te treden;

6° dat de verbetering gezocht moet worden in den weg van coördinatie van de verkeersmiddelen; welke weg de regeering ook op wil en

waartoe de eerste stap wordt gedaan door de instelling van een verkeersfonds;

7° dat dit verkeersfonds, niettegenstaande de belangrijke wijzigingen, die de Tweede Kamer er in heeft aangebracht, toch niet ten volle de concurrentie gelijkschakelt, wat voor een goede en vrije ontwikkeling der verschillende verkeersmiddelen noodig is. Toch dient de instelling van het verkeersfonds te worden toegejuicht;

8° dat de Overheid, vooral de gemeentelijke, groote zorgen heeft met de regeling van het verkeer in de drukke verkeerscentra;

9° dat er een gestadige verbetering en uitbreiding van het wegenwet in de laatste jaren valt waar te nemen, al blijft er, vooral voor het platteland en ten aanzien van de gemeentelijke verbindingswegen, nog wel wat te wenschen over.

---

[1]) Prof. Dr. R. DOVE, Allgemeine Verkehrsgeopraphie, blz. 5.

[2]) Prof. W. BOERMAN, Wegen, blz. 7.

[3]) Prof. Mr. F. DE VRIES, Rede op den 7en accountantsdag van de Vereeniging van gemeente-accountants.

[4]) A. S. REITSMA, Idem. En „De Verkeerschaos in Nederland" in *Haagsch Maandblad,* Juli '32. „De Crisis in het Verkeerswezen", enz.

[5]) Tijdschrift voor Economische geographie van 15 Maart 1934: „De Nederlandsche Volkshuishouding in den aanvang van 1934".

[6]) Met vriendelijken dank aan de Kuyperstichting voor de verstrekte inlichtingen.

[7]) Prof. Mr. Dr. C. W. VAN DER POT: Het verkeer; in Nederlandsch Bestuursrecht, blz. 535.

[8]) Prof. Mr. F. DE VRIES: Coördinatie van het verkeerswezen in „De Economist" van April 1933, enz.

[9]) J. J. A. DE KONING: Beschouwingen over het groote stadsverkeer in *Algemeen Nederlandsch Politieweekblad,* 1920, blz. 67.

[10]) T. a. p. 19e jaargang, blz. 209 e. v.

[11]) P. KRAMER, Het Straatverkeer in de steden in *Algemeen Nederlandsch Politieweekblad,* 1923, blz. 63.

[12]) Voor uitgebreider overzicht moge ik verwijzen naar het artikel van Ir. R. LOMAN, Over de wegen en het verkeer, in het Tijdschrift van het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap.

[13]) Ir. A. A. MUSSERT, Vrij baan voor de toekomst.

VRAAG EN ANTWOORD

1. VRAAG.

Waar een naburige gemeente reeds bij herhaling de goedkeuring werd geweigerd op een door haar ter goedkeuring ingediende ontwerpverordening „baatbelasting", omdat, naar we hoorden, het deel dat belanghebbenden zouden moeten betalen te hoog was, zou ik gaarne van U weten, of er misschien ook voor ons gevaar zou bestaan, wanneer onze ontwerpverordening als volgt werd vastgesteld.

Het totaal der gemaakte kosten voor het verharden van een weg in onze gemeente bedroeg ƒ 60.000.— welk bedrag door Provinciale Staten als renteloos voorschot werd aangeboden.

Dit bedrag moet in 30 jaren worden afgelost, zoodat jaarlijks $^1/_{30}$ of ƒ 2000.— moet worden betaald.

Door de polder H. werd toegezegd hierin te zullen bijdragen ± 50% of ƒ 1000.— per jaar.

Ons voornemen was nu de rest, dus ƒ 1000.— per jaar, te doen betalen door belanghebbenden door middel eener baatbelasting, hetgeen ons alleszins billijk voorkomt, aangezien de gemeente zich verplicht, het onderhouden van den weg geheel voor haar rekening te nemen, wat over 30 jaren gemiddeld geraamd wordt ƒ 600.— tot ƒ 800.— te bedragen.

ANTWOORD:

In 1925 heeft de Kroon bezwaar gemaakt tegen een verordening tot heffing van een baatbelasting in de gemeente Tilburg, omdat deze verordening strekte om 95 pct van de ten laste van de gemeente komende kosten van de wegverharding der nog aan te leggen straten op de eigenaren van de aan die straten gelegen eigendommen te verhalen. Ged. Staten achtten het verhalen van 95 pct van deze kosten niet meer het vorderen van een „billijke bijdrage", waarvan art. 281 Gemeentewet spreekt en derhalve de verordening in strijd met de wet. En de Kroon ging met dat bezwaar accoord.

Intusschen staat niet vast, hoever de Raad met het verhalen der kosten op de eigenaren kan gaan zonder met art. 281 in conflict te komen. Ged.

Staten van Noord-Brabant gaven bij genoemde gelegenheid te kennen, dat h. i. een „billijke bijdrage" niet hooger mag wezen dan 75 pct. En de heer M. E. C. SCHOUTEN, die in het Weekblad van Gemeentebelangen van 7 Mei 1926 een artikel over dit onderwerp schreef, huldigt blijkbaar dezelfde opvatting, terwijl men, naar ons gebleken is, in verschillende gemeenten op hetzelfde standpunt staat. Doch voorzoover ons bekend, heeft de Regeering zich omtrent dit punt nimmer uitgesproken.

In elk geval lijkt ons een percentage van 75 pct eer aan den hoogen dan aan den lagen kant. Want vooreerst achten wij het verhaal van bepaalde lasten, die de gemeente in het publiek belang heeft op zich genomen op slechts een klein gedeelte der ingezetenen een zeer ingrijpenden maatregel, die reeds om die reden liever te eng dan te ruim moet worden toegepast. Weliswaar nemen soms de eigenaren van bouwgronden de kosten van aanleg van straten e. d. vrijwillig geheel voor hun rekening, omdat hun belang dit medebrengt. Doch dit mag, dunkt ons, geen argument zijn voor een rigoureuze toepassing van art. 281 der Gemeentewet, aangezien in bedoelde gevallen de gemeente krachtens privaatrechtelijke overeenkomst het belang der eigenaren dient. Hier gaat het echter over een gedwongen heffing, waarbij wilsovereenstemming met de eigenaren niet aan de orde is.

Rechtsgrond voor een dergelijke heffing is het bijzondere voordeel dat de eigenaren van de door de gemeente bekostigde werken genieten. Doch wil die rechtsgrond metterdaad steun bieden aan de verordening, dan dient (*en dit is ons tweede argument*) er rekening mede gehouden te worden, dat niet alleen de eigenaren doch ook de geheele bevolking, ja zelfs het verkeer van elders baat heeft van deze uitgaven der gemeente.

Een precies aangeven van de verhouding tusschen de bijzondere bate van de eigenaren en het voordeel van de geheele bevolking is uiteraard ondoenlijk. Elk percentage is min of meer een slag in de lucht. Doch wanneer men 75 pct ten laste van de eigenaren brengt, lijkt ons die slag toch al hardhandig genoeg gericht naar de zijde der eigenaren. En in elk geval is een dergelijke heffing al heel weinig geschikt om de zoo gewenschte verlaging voor de woninghuren te bevorderen.

Hoe dit evenwel ook moge zijn, de vraag is, of men hier eigenlijk nog niet een stap verder wil gaan dan 75 pct. Van de totale verhardingskosten zal, wanneer de polder zijn toezegging gestand doet, maar 50 pct ten laste van de gemeente komen. Maar die 50 pct. zullen dan ook ten volle op de eigenaren worden verhaald, zoodat van de ten laste der gemeente komende kosten 100 pct. op de eigenaren wordt verhaald.

Nu kan men natuurlijk uitgaan van het totaal der kosten. Dan komt slechts 50 pct. ten laste van de eigenaren. Doch dit lijkt ons toch wel een wat gedrongen constructie, die met de wet in de hand niet heel gemakkelijk te aanvaarden is, aangezien art. 281 bedoelt een verdeeling van de lasten, *die voor rekening van de gemeente komen,* d. w. z. die, zonder

heffing der baatbelasting, door de gewone gemeentelijke belastingen zouden moeten worden opgebracht. Trouwens, de ingezetenen der gemeente, die baatbelasting betalen, zullen waarschijnlijk ook polderrechten moeten opbrengen en dus, althans voor een deel, ook de andere 50 pct. hebben op te brengen.

Nu merkt de inzender op, dat de gemeente het onderhoud van den weg voor haar rekening neemt. En inderdaad, zoolang zij dit doet, is er uit billijkheidsoogpunt niet zoo heel veel op deze verdeeling aan te merken. Maar wie waarborgt den eigenaren dat volgend jaar deze kosten niet via een weg- of straatbelasting ten deele op hen zullen worden verhaald?

Wellicht verdient het — ook met het oog op mogelijk bezwaar van de Kroon — aanbeveling de heffing der baatbelasting ten gunste van de eigenaren wat te verlagen en ter compensatie een weg- of straatbelasting in te voeren. N.

---

2. VRAAG.

Bij een bespreking van het devaluatievraagstuk werd den bestrijders van waardevermindering van het geld voorgehouden de Crisispachtwet, de z.g. wet-EBELS. Door die wet werd het mogelijk, dat een huurder met een bezit van een halve ton reductie van de pacht verkrijgt ten koste van den eigenaar, die mogelijk onder zware hypotheek gebukt gaat. Hier werd feitelijk ook in eigendom ingegrepen. Was hiervoor een andere rechtgrond aanwezig dan die inzake het dalen van de prijzen der landbouwproducten, waarop zich ook de voorstanders van valuta-depreciatie beroepen?

ANTWOORD:

In het algemeen moet men met het maken van vergelijkingen zeer voorzichtig zijn. En dit geldt wel in bijzondere mate t. a. v. de devaluatie en de Crisispachtwet. Tusschen beide bestaat een zeer belangrijk onderscheid, nog daargelaten het feit, dat de Crisispachtwet niet van de Regeering zelf is uitgegaan, doch van enkele kamerleden, terwijl de Regeering zelf met groote aarzeling haar sanctie aan deze wet heeft gehecht.

Inderdaad maakt de Crisispachtwet-EBELS inbreuk op bestaande pachtsverhoudingen, n.l. door in afwijking van de bepalingen van het contract, de landpacht tusschentijds te verminderen. Doch dit geschiedt niet in het algemeen t. a. v. alle pachtovereenkomsten, doch slechts incidenteel t. a. v. bepaalde overeenkomsten en wel na een nader onderzoek door en beslissing van een objectieve en deskundige instantie, nl. de crisispachtcommissie.

Voorts is er ook geen sprake van, dat de Overheid een bepaald voordeel geniet uit deze inbreuk op bestaande rechtsverhoudingen. Het voor-

deel is uitsluitend aan de zijde van den pachter, die dit voordeel verkrijgt niet als rechter in eigen zaak toch krachtens een beslissing van een door de Overheid ingestelde en boven de partijen staande crisispachtcommissie.

Vergelijkt men nu hiermede een eventueele devaluatie, dan blijkt dat een dergelijke devaluatie niet incidenteel, maar zeer in het algemeen werkt. Immers door vermindering van de goudwaarde van het geld brengt de Overheid een algemeene verschuiving in de verdeeling van het stoffelijk goed te weeg. En het fatale van een dergelijken algemeenen maatregel ligt hierin, dat niemand bij voorbaat of bij benadering kan uitmaken, hoe die verschuiving zal plaats vinden. Derhalve kunnen juist degenen, die het meest behoefte aan steun hebben er de dupe van worden. Er is geen objectieve instantie die van geval tot geval de gevolgen van de devaluatie beoordeelt en regelt. Doch de Regeering werkt algemeen zonder onderscheid en, naar te vreezen is, in bepaalde gevallen in hooge mate onrechtvaardig.

Voorts bestaat er ook in dit opzicht tusschen devaluatie en de Crisispachtwet onderscheid, dat bij devaluatie de Overheid min of meer de rechter is in eigen zaak en medebelanghebbende. Immers de overheidsschuld zal als gevolg van devaluatie in belangrijke mate terugloopen.

Hierin schuilt ook een ernstig moreel bezwaar tegen eventueele devaluatie. Indien de Regeering indertijd, toen Engeland tot loslating van den gouden standaard besloot, tot devaluatie was overgegaan, zou dit reeds ernstige moreele bezwaren hebben ontmoet. Dit bezwaar zou echter nog in veel sterkere mate gelden, indien de Regeering thans tot devaluatie overging. Want reeds herhaaldelijk heeft het publiek van de Regeering de verzekering ontvangen van haar vast voornemen om de munt intact te laten. Reeds jaren lang heeft op grond van die verzekeringen van de zijde van de Regeering het maatschappelijk leven allerlei transacties tot stand gebracht, die zeer waarschijnlijk niet, althans in een anderen vorm, zouden zijn tot stand gebracht, wanneer de Regeering een twijfelachtige houding had aangenomen. En wat voorts nog het sterkst spreekt: de Regeering heeft voor meer dan een milliard conversieleeningen uitgegeven, waarop het publiek heeft ingeschreven in het vertrouwen, dat de munt niet zou worden verzwakt.

Ten slotte wijzen wij nog op het gevaar voor ondermijning van het crediet als gevolg van regeeringsbesluiten en de nadeelen, die de handel daarvan zou kunnen ondervinden; op het moreel echec dat de regeering bij devaluatie zou lijden, wanneer haar reeds jarenlang voortgezette politiek van geleidelijke aanpassing zonder noodzaak door devaluatie werd achterhaald; en op het duurder worden van de grondstoffen waarvoor onze industrieën op het buitenland is aangewezen, terwijl deze schade niet door gemakkelijker afzet van onze producten zal worden goedgemaakt, aangezien toch valutadepreciatie ten onzent onmiddellijk door afweermaatregelen van het buitenland zal worden gevolgd. N.

3. VRAAG.

B. en W. van onze gemeente houden de steunregeling bijna geheel in eigen handen; zij laten den Gemeenteraad er zoo goed als buiten. Is dat in orde? Ik ben overtuigd dat de Raad iets milder de menschen zou behandelen dan B. en W., doch de Raad krijgt geen kans.

Zijn de subsidievoorwaarden van de Regeering van dien aard dat uitsluitend B. en W. met de uitvoering zijn belast? Moeten de brieven over dat onderwerp niet aan den Raad worden voorgelegd?

Ik meen te weten, dat armenzorg, volgens de wet, uitsluitend door B. en W. wordt behandeld, doch een steunregeling valt toch feitelijk niet onder armenzorg?

ANTWOORD:

De crisissteunregeling voor werkloozen wordt geacht te vallen buiten de gewone armenzorg, die door de Armenwet wordt geregeld. Hieruit volgt, dat de Raad zonder met die wet in strijd te komen een zoo ruim aandeel in de regeling van dezen steun nemen kan als hij zelf wenschelijk acht. Want de regeling van art. 30 der Armenwet, volgens welk artikel omtrent de ondersteuning beslist wordt door het bestuur van de burgerlijke instelling en bij gebreke daarvan door B. en W. van de gemeente, waar den arme zich bevindt, geldt niet ten opzichte van dezen crisissteun.

Intusschen maakt de ruime medezeggenschap van de Regeering ten opzichte van den werkloozensteun in gemeenten, die rijkssubsidie genieten, dat de zeggenschap van den Raad praktisch zeer beperkt is. Immers al stelt de Raad de werkloozensteunregeling vast, de belangrijkste voorschriften, met name die betreffende de maxima en den duur van den steun, moeten in de gemeentelijke crisisverordening geheel in overeenstemming zijn met hetgeen door het rijk is bepaald.

Wanneer eenmaal de Raad de crisissteunregeling heeft vastgesteld, is de steunverleening verder een kwestie van uitvoering van de crisissteunregeling. Deze uitvoering behoort volgens art. 209 sub *a* der Gemeentewet tot het dagelijksch bestuur der gemeente, hetwelk aan B. en W. is opgedragen. En correspondentie tusschen de Regeering en de gemeente betreffende de uitvoering van de crisissteunregeling behoort dienovereenkomstig niet tot de arbeidssfeer van den Raad doch tot die van het college van B. en W., zij het ook dat het college, krachtens artikel 216 der Gemeentewet, verantwoording voor deze uitvoering schuldig is aan den Raad en dientengevolge ook tot het overleggen van correspondentie kan zijn gehouden.

Nu gebeurt het weliswaar, dat de Raad een bepaalde commissie instelt voor de uitvoering van de crisissteunregeling of de uitvoering van den crisissteunregeling opdraagt aan het Burgerlijk Armbestuur of aan de instelling van Maatschappelijk Hulpbetoon; doch, waar de crisissteun niet

valt onder de Armenwet en dus art. 30 van die Armenwet niet van toepassing is, behoort die uitvoering tot de taak van B. en W. Derhalve zou een daartoe strekkend reedsbesluit wegens strijd met art. 209 sub 1 der Gemeentewet voor vernietiging in aanmerking komen., tenzij de taak van een dergelijke commissie of van het Burg. Armbestuur beperkt werd tot het verstrekken van advies aan B. en W.

En in elk geval moet, ook al laat men de uitvoering over aan het Burg. Armbestuur of aan een commissie, toch aan B. en W. de bevoegdheid gelaten worden om beslissingen te nemen in afwijking van die van genoemde colleges. Want de verantwoordelijkheid voor de uitvoering moet ten slotte bij het college van B. en W. blijven.

Voorts wijzen wij er op, dat de Raad, daargelaten wettelijke bezwaren, niet een college is, dat in staat geacht kan worden beslissingen te nemen omtrent steunverleening in individueele gevallen. Het feit van de openbaarheid van de raadsvergaderingen en de politieke stroomingen in den Raad, die licht aanleiding geven om de steunverleening aan bepaalde personen tot een object van politieke concurrentie te doen ontaarden, maken de Raad voor dit werk ten eenemale ongeschikt. En op dien grond zouden wij ten stelligste ontraden om pogingen in het werk te stellen om aan B. en W. dit deel van hun wettelijke bevoegdheid ten behoeve van den Raad te onttrekken. N.

---

4. VRAAG.

Zoudt U mij omtrent het volgende willen inlichten?

1e. Hoe is Uw meening omtrent hetgeen Prof. Mr. J. VAN KAN schrijft in zijn „Inleiding tot de Rechtswetenschap" (Hoofdstuk VI, pag. 2), waar hij handelende over de leer der rechtssouvereiniteit o. m. opmerkt „het bestier Gods van het werk der menschen is daarmede allerminst ontkend".

2e. Wat is Uw oordeel omtrent hetgeen Mr. KRANENBURG zegt in zijn „Nederlandsch Staatsrecht", Hoofdstuk I, al. 1 en 2. Vooral hetgeen in de 2e alinea gezegd wordt lijkt mij een geringschatting van het werk van onze staatsgeleerden.

ANTWOORD:

Het wil ons voorkomen, dat de hoogleeraar KAN zich zelf in bedoelde passage van zijn inleiding op een zeer tastbare wijze tegenspreekt. Eenerzijds beweert hij, dat men nu (vroeger was men blijkbaar niet zoo verlicht) tot het inzicht komt, dat de staat *maaksel* is van menschenhand en dat het overheidsgezag dus een menschelijke instelling is; anderzijds zegt hij van het overheidsgezag, dat het niet door overeenstemming der volksgenooten in het leven is geroepen, maar van zelf gegroeid is. Of om

hetzelfde anders uit te drukken: De mensch maakt den Staat en dus ook het overheidsgezag; en de mensch maakt het overheidsgezag niet, doch het groeit. De opmerking in dit verband: „het bestier Gods van het werk der menschen behoeft daarmede (n.l. met de opvatting dat het overheidsgezag menschenwerk is) allerminst te worden ontkend", mist bij een zoo summiere en zich zelf tegensprekende uiteenzetting alle waarde.

De fout in deze redeneering is, naar het ons voorkomt, deze: men onderscheidt niet tusschen het *wezen* van het gezag (het moreele recht om gehoorzaamheid te eischen, de psychische of physieke macht, die aan het gezag eigen is, en de daarmede samenhangende autoriteit van het gezag) en de *vorm* waarin dit gezag onder de menschen optreedt.

Die vorm is volstrekt niet uitsluitend maaksel van menschenhand, doch toegegeven kan toch worden, dat 's menschen wil gewoonlijk voor een belangrijk deel dien vorm bepaalt. Daarbij verstaan wij onder den vorm van het gezag: de aanwijzing van de gezagsdragers, de beperking bij de gezagsoefening, de middelen ter uitoefening van het gezag, enz.

Het wezen van het gezag is echter niet uit den mensch. Geen sterveling zou het recht hebben gehoorzaamheid van zijn medestervelingen te vorderen of zou over machtsmiddelen kunnen beschikken of autoriteit genieten indien niet, naar wij belijden, God zelf èn blijkens natuur en historie, èn blijkens de Schrift het gezag onder de menschen had ingesteld.

Het is daarom evenmin juist te zeggen, dat men nu tot het inzicht komt, dat de Staat maaksel is van menschenhand. Dat inzicht is er, althans bij de calvinistische schrijvers, altijd geweest. Doch slechts voor wat aangaat den staatsvorm, niet wat aangaat het gezagselement, zonder hetwelk geen enkele staatsorganisatie mogelijk is.

De bedoelde passage uit Prof. KRANENBURG's boek luidt als volgt:

> „In de Inleiding tot zijn „Onze Constitutie" schrijft de Savornin Lohman: „Het (Huis van Oranje-Nassau) heeft niet een recht op den troon in dien zin, dat men zijn rechten zou krenken als men het voorbij ging; maar wel in dezen, dat het blijkbaar geroepen is tot den troon door Hem, die èn dat Huis èn onze natie geleid en samengebonden heeft, of, zooals Willem I zelf het bij zijn troonsafstand in de proclamatie van 17 October 1840 (Stbl. No. 63) uitdrukt: „Waartoe Hij, de machtige bestuurder der volken, Ons geroepen heeft".
>
> „Hier wordt het historisch gebeuren door het te interpreteeren als klaarblijkelijk door God zóó gewild, gestempeld tot rechtsgrond voor souverein gezag. Voor degenen, die zich niet op hetzelfde religieuse standpunt kunnen stellen, heeft deze opvatting geen overtuigingswaarde, en leidt zij tot de in juridische, speciaal staatsrechtelijke, betoogen zoo dikwijls voorkomende verwarring van een zijnsoordeel en een waardeerings-oordeel. Voor hen is de zaak minder eenvoudig, en het historische wordingsproces van meer samengestelden aard. De staatsrechtelijke ontwikkelingsgeschiedenis van onze monarchie is een zeer bizondere tusschen die van de andere West- en Midden-Europeesche monarchieën. Er is daarin een eigenaardige onderbreking".

O. i. ligt in deze uitlatingen niet een opzettelijke kleineering van het werk van Mr. LOHMAN, daargelaten natuurlijk de kleineering die er ten slotte in iedere critiek of afwijkende meening schuilt.

Hier wordt, dunkt ons, zonder meer meening tegenover meening geplaatst.

Alleen kan men er bezwaar tegen maken, dat met slechts enkele woorden en dus vanzelfsprekend op weinig bevredigende manier een standpunt wordt weergegeven, dat meer steun vindt in de werkelijkheid van het leven, dan KRABBE'S en KRANENBURG'S leer van het rechtsbewustzijn van het volk als bron van het recht.

Wat de critiek zelf (nl. inzake de z.g. normatieve kracht van het historisch gebeuren aangaat) verwijzen wij overigens naar Mr. ANEMA'S bespreking van het boek van Mr. LEENDERTSZ „De grond van het overheidsgezag in de A. R. Staatsleer" in „Stemmen des Tijds" van November 1911 en naar de voorrede van Mr. LOHMAN zelf vóór de latere uitgaven van „Onze Constitutie", waar hij KRABBE'S scherpe en inderdaad denigreerende critiek bestrijdt.

Te goeder tijd hopen wij nog wel eens nader op deze zaak terug te komen. Thans willen we echter omtrent dit punt nog het volgende opmerken.

Wanneer KRABBE en KRANENBURG tot LOHMAN het verwijt richten, dat hij feiten met normen verwart, richten zij daarmede tevens een zwaard op eigen borst. Want als zij het rechtsbewustzijn des volks tot bron des rechts verklaren, geven zij evenzeer aan het *feit,* dat het volk zus of zoo over het recht denkt, normatieve kracht. En wanneer zij voorts de voorstelling trachten ingang te doen vinden, dat het volksbewustzijn via de volksvertegenwoordiging de rechtsnormen vaststelt, maken zij zich opnieuw schuldig aan datgene, wat zij LOHMAN verwijten; want het *feit* der verkiezing verkrijgt in hun systeem een normatieve kracht.

Nu ligt het voor de hand, dat KRABBE en KRANENBURG tegen een dergelijke critiek zouden opkomen door aan te toonen, dat in hun systeem niet de feiten zelf, doch de achter die feiten liggende premisse omtrent de bindende kracht der volksovertuiging het normatieve element is. Het zij zoo. Doch dit zelfde verweer kan onzerzijds met noch meer recht tegen KRANENBURG's critiek gevoerd worden. Want de normatieve kracht der historie zoekt het a.r. staatsrecht in laatste instantie niet in de historische feiten op zich zelf beschouwd, doch in het bindend gezag van Gods wil, die zich (naar wij gelooven, want te bewijzen is dit niet) in de geschiedenis der volken openbaart.

En daarbij stellen wij tegenover de hypothese van de normatieve kracht der volksovertuiging en tegenover de fictie, dat deze volksovertuiging zich via de volksvertegenwoording openbaart, zoodat de uitspraak der volksvertegenwoordiging op dien grond bindend gezag hebben, ons geloof in de bindende kracht van Gods wil, die zich niet alleen in de Schrift maar ook in de historie openbaart, ja zelfs in de natuur, waaronder begrepen de volksovertuiging en de volkszeden, eenig, zij het ook door de zonde verzwakt, licht doet schijnen.

Trouwens ook de algemeen erkende normatieve kracht van volkszeden, die toch ,op zich zelf beschouwd, slechts gedragingen zijn van feitelijk karakter, wijst er wel op, dat de onderscheiding feit en norm niet zoo duidelijk is, dat men maar dadelijk anderer overtuiging op grond van verwarring van feit en vorm veroordeelen mag. N.

ONTVANGEN BOEKEN EN GESCHRIFTEN

Crisis en Revolutie, door R. P. VAN CALCAR, hoogleeraar te Leiden. Uitgave Nijgh en Van Ditmar N.V. te Rotterdam, 1934.

Deze lijvige causerie van een hoogleeraar aan de medische faculteit te Leiden behandelt op onderhoudende wijze tal van interessante vraagstukken op het gebied van historie en psychologie. Vermoedelijk zal een historicus van professie wel aanmerkingen hebben op de geschiedbeschouwingen van den medicus: misschien zal een psycholoog niet wetenschappelijk vinden wat een bacterioloog over psychologie ten beste geeft. Maar voor den ontwikkelden leek bevat het in ieder geval vele belangwekkende opmerkingen. Prof. VAN CALCAR heeft de verdienste, dat hij de aandacht boeit, zelfs als hij zich wijdloopige uitstapjes veroorlooft, die oogenschijnlijk heel weinig met zijn onderwerp te maken hebben.

Wij hebben van den inhoud dezer ruim 500 bladzijden met genoegen kennis genomen. Wie zich den tijd gunt, zulke dikke boeken te lezen, zal ongetwijfeld zijn kennis kunnen verrijken. De hoogleeraar opent stellig perspectieven en wat hij schrijft is in ieder geval de moeite waard gelezen en overdacht te worden.

C. B.

Administratie en administratief recht, door Mr. M. M. VAN PRAAG. Uitg. N. Samsom, N.V., Alphen a. d. Rijn, 1934.

In deze „openbare les bij de aanvaarding van het ambt van privaatdocent aan de rijksuniversiteit te Leiden" gaat de heer VAN PRAAG allereerst na, hoe de Weensche school — hij is een discipel van KELSEN — het verband tusschen administratie en adm. recht ziet. Het postulaat van den rechtstaat beoogt ten opzichte van de administratieve functie inperking van het „Freies Ermessen" der adm. organen inzake hun bevoegdheid tot rechtsvoortbrenging. Het tweede deel van de rede handelt

over het adm. recht van den stedebouw, met name over onteigening. Na het eerste deel is het begrijpelijk, dat de auteur aandringt op deugdelijke wettelijke borgen o.m. tegen lichtvaardig gebruik van bouwverboden.

C. B.

De Christelijke vrijheid, door Dr. G. BRILLENBURG WURTH. Uitgave van J. H. Kok, N. V., Kampen, 1934.

Oogenschijnlijk ligt dit boek buiten het kader van ons tijdschrift. Dat wij er desalniettemin op attent maken is, omdat wij meenen, dat een juiste visie op belangrijke ethische kwesties toch ook voor practische politiek van niet te onderschatten belang moet geacht worden. De auteur behandelt in zijn lezenswaardig boekje een kant van het interessante probleem „gezag en vrijheid", waarop moderne cultuurverschijnselen niet nalieten verwarrend te werken.

Deze verwarring belicht te hebben van schriftuurlijk, nader van calvinistisch standpunt, is de verdienste van Dr. WURTH.

C. B.

Het Beginsel behouden. Gedenkboek van het Ned. Werkliedenverbond Patrimonium over de jaren 1891—1927, door R. HAGOORT. 1934.

Bij het halve eeuwfeest van Patrimonium verscheen het eerste deel van het Gedenkboek. Thans zag een lijvig tweede deel het licht. Het is niet beperkt gebleven tot een geschiedbeschrijving van Patrimonium; de oorspronkelijke opzet dijde uit tot een rijk overzicht van de christelijke sociale beweging in ons vaderland ná het eerste chr. sociaal congres.

Men leest dit werk niet achterelkaar uit, als een roman. Doch dat beteekent niet, dat er geen spanning in zit. Door heel dit boek, waarvoor wij den samensteller gaarne onzen erkentelijken dank brengen, tintelt de spanning van het geloof en van het beginsel, dat, hoe vaak omstreden, toch behouden mocht worden.

Drage de lectuur van dit werk ertoe bij dat KATER's laatste wensch hoe langer zoo meer in vervulling ga: „dat alle mannen van Patrimonium met een goed hart op een vaste rots staan".

C. B.